

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN

No. 52

Prof. Alexander Cynkalowsky

Ancient Volyn
and
Volynian Polissia

(Geographic Dictionary — From Early
Times to 1914)

VOLUME ONE

Published by Volyn Society

WINNIPEG

—

1984

—

CANADA

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ
Ч. 52

Проф. Олександр Цинкаловський

Стара Волинь
і
Волинське Полісся

(Краєзнавчий словник — від найдавніших часів
до 1914 року)

ТОМ ПЕРШИЙ

Накладом Товариства "Волинь"

ВІННІПЕГ

—

1984

—

КАНАДА

Видавнича Колегія Інституту Дослідів Волині
і Товариства „Волинь”:

*Д-р Ю. Мулик-Луцик, д-р С. Радгук, інж. І. Онуфрійчук,
прот. С. Кіцюк, ред. М. Подворняк, д-р І. Тарнавецька,
прот. д-р С Ярмусь.*

Редактори цього видання:

Ред. М. Подворняк і академік Ф. Ф. Онуфрійчук.

Обкладинка Марійки Сокульської.

Міґр. Олександр Цинкаловський
(9.1.1898 — 19.4.1983)

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Свого часу Інститут Дослідів Волині одержав був від сл. п. Івана Довгала з Торонта копію машинопису „Краєзнавчого Словника Волині і Волинського Полісся” авторства проф. О. Цинкаловського. У цій копії „Словника” було багато перекреслених і виправлених місць, або навіть цілі листки були вирізані, а на їх місце вставлені нові. У зв'язку з цим Редколегія ІДВ звернулася до автора „Словника”, який жив у Польщі, з проханням прислати для ІДВ оригінал „Словника”, або копію оригіналу, яка була б відбиткою того „Словника”, якого склав сам автор, без згаданих вище змін. На прохання ІДВ автор радо відгукнувся і, використавши першу можливість, постарався передати копію свого „Словника” Інституту Дослідів Волині для публікації. Цю копію привіз Інституту з Польщі в 1981 році проф. Франк Сисин з Гарварду.

Після докладної перевірки змін, зроблених у копії одержаній від сл. п. І. Довгала і порівняння її з копією привезеною проф. Ф. Сисиним та після листування з автором, Редколегія ІДВ, за згодою проф. О. Цинкаловського, прийняла рішення друкувати „Словника” з копії оригіналу, одержаної від автора в 1981 році за посередництвом проф. Ф. Сисина.

Мовну редакцію „Словника” доручено ред. М. Подворнякові, а редакцію тексту академіку Ф. Ф. Онуфрійчуківі. Д-р Максим Бойко упорядкував ілюстративний матеріал (знімки) і виготовив покажчик бібліографічних скорочень і посилань. Видавнича колегія висловлює д-рові Бойкові за це належну подяку. „Словник” видається у двох томах.

Ініціаторами публікації „Краєзнавчого Словника Волині і Волинського Полісся” були сл. п. І. Довгаль, д-р М. Бойко, сл. п. Ю. Перхоровиг і п. С Радіон, а зокрема багато біля його видання попрацював голова Т-ва Волинь” інж. Іл. Онуфрійчук.

Головний ініціатор публікації цієї праці, сл. п. І. Довгаль, мав покрити половину коштів друку „Словника”, однак несподівана смерть перекреслила всі його шляхетні плани. На жаль у той час ІДВ не мав відповідних засобів, щоб розплатитися за друкування цієї праці. Так, що довголітня праця проф. О. Цинкаловського виходить з великим спізненням.

Книга ця — це неоціненої вартості історія нашої дорогої Волині, нашої рідної землі. Треба вірити, що вона стане настільною книгою кожного волинянина. У ній можна буде знайти своє село, місто чи хутір — усі рідні й знайомі місця, сповнені спогадів про дитячі та юні літа. Отож, тепер ІДВ має приємність дорукити цю книгу своїм читачам.

Другий том „Словника” вже в друку і ми глибоко віримо, що наші земляки-волиняни допоможуть нам видання його здійснити.

Видавнича Колегія

БІБЛІОГРАФІЧНІ СКОРОЧЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНІ ВКАЗІВКИ

Звичайно бібліографічні джерельні дані подають в кінцях кожної сторінки, або в кінці даного розділу, чи навіть усієї праці, але автор словника джерела подавав зараз же у тексті, — ми їх там і залишили.

Бібліографічні назви російською мовою ми старалися подати за їх правописом всюди, де тільки це було можливим.

Джерела польських авторів, що подаються в текстах українським правописом, ми доповнили вказівками до їх рідномовних назв.

- АВК — Акты издаваемые Виленскою Археографическою Комиссиею для разбора древних актов Высочайше утвержденою в Вильне, 1865-1915, 39 т.
- АЗР — Акты относящиеся к истории Западной России, собранные и издаваемые Археографической Комиссией. СПб., 1846 1853, 5 т.
- Академия Наук, Краткие — Академия Наук СССР. Институт Археологии. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях. Москва, 1945-, ч. 99, 1966.
- Андриашев, Очерк — Андриашев, А.М. Очерк истории Волынской земли до конца XVI ст. Київ, 1887, 232 ст.
- Антонович, Археологічна — Антонович, В. Археологическая карта Волынской губернии. Москва, 1901. Див. також Труды XI археологического съезда
- Антонович, Труды — див. Труды XI археологического съезда.
- АП — Археологічні пам'ятки. Київ 1962-, 1-12 т.
- Архив — Архив Юго-Западной России изд. Временной комиссией для разбора древних актов при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Київ, 1859-1909, 8 т.
Архив ділився на частини і томи.
(Це продовження публікації „Пам'ятники”).
- Архів — див. Архив (рос. Архивъ)
- Архів Сангушків, див. Archiwum Sanguszków
- АУ — Археологія Української РСР, Київ, 1971- 2 т.
- Б. — бувший
- Бар. — барон
- Бас. — басейн
- БВС — Без вказання сторінки
- БД — Бойко, Максим. Бібліографія джерел історії Волині, описовий довідник до 1900 р. Блумінгтон, Інд., 1969, 244 ст. (Праці Осередка Бібліографії Волині, ч. 2)
- БМ — Барсов, Н.П. Матеріалі для историко-географического словаря России (Географической словарь русской земли, IX-XIV ст.) Вильна, А. Сыркина, 1865, 220 ст.

- БЦ — Бойко, Максим. Бібліографія церковного життя Волині. Блумінгтон, Инд., 1974, 237 ст. (Праці Осередка Бібліографії Волині, ч. 9).
- Балінські, Старожитна — див. Baliński, Starożytna Polska
- Бібліотека Красінських — див. Biblioteka Krasieńskich
- Бужанський, А. (Псевд. О. Цинкаловського) Ріка Прип'ять та її притоки: Старі водні шляхи між доріччям Чорного моря і Балтиком... Вінніпег, 1966, 39 ст. (Праці Інституту Дослідів Волині, ч. 15)
- ВДС — В кінці дев'ятнадцятого століття (В кінці 19 ст.)
- ВЕВ — Волинські Епархіальні Ведомости. Крем'янець, 1867-1907; Житомир, 1908-1917. Спочатку тижневик, потім тричі в тиждень; ділився на офіційну й неофіційну частини.
- ВГЛ — Петрушевич, А. С. Волинско-Галицкая летопись, составлена с концом XII в. (1205-1292). Издал и объяснил А. С. Петрушевич. Львов, в тип. Ставропигийского заведения, 1871, 146 ст.
- ВСП — Відер спирту річно
- Вел. влас. — Великий власник
- Вел. землвл. — Великі землевласники
- Весь Юго-Западный край — див. Справочная книга
- Виленская Археографическая Комиссия — див. АВК
- Від. — Відер
- Власт, Оповідання — див. Wlast, Opowiadania
- Вл. — Власник -чка, владика
- Вол. — Володимир, Волинський. Волинь.
- Волинець, О. — псевд. Цинкаловського Олександра
- Волинська область — див. Історія міст і сіл Української РСР
- Волюміна Легум — див. Volumina Legum
- В.Р.П. — Відер річної продукції
- Вшехсвят — див. Wszechświat
- В.С.Р. — Відер спирту річно
- Г. — Гора, а при датах російський „год” (рік)
- ГВЗ — Герб Волинської землі.
- Ген. — Генерал
- Галецькі — див. Halecki, O. Ostatnie lata Świdrygiełły
- Гор. — городник -ки
- Город. — городня
- Господ. — господарств
- Гр. — граф
- Д. — Дим, старинне означення господарства, обійстя, оселя родини
- Дв. — дворів
- Двор. — дворище
- Дес. — Десятина, давня міра поля, 2400 кв. сажнів
- Д. — Дім, домів
- Док. — Документ
- Дом. — Домів, господарств, майже це саме, що „дим”
- Допл. — доплив
- Дунін Борковські — див. Borgowski, J.S.D.

- Енци. Повш. — див. Encyklopedia Powszechna
- Жизнь Курбского — Жизнь князя А. М. Курбского в Литве и на Волыни. I: Акты изд. Временной Комиссией... (Н. Иванишев). Київ, 1849, 2 т.
- Житомирська область — див. Історія міст і сіл Української РСР.
- Ж. — житець, житель, мешканець
- ЗБЦ — Збірка Олександра Цинкаловського
- Зл. — злоти
- з.с. — залізнична станція.
- І: — Заступає „в" для кирилиці й латинки.
- ІМ — Історія міст і сіл Української РСР. Головна редколегія: Тронько, П.Т. та інші, Київ, 1967-73
- т. 2: Волинська область, Київ, 1970, 745 ст. іл.
- т. 5: Житомирська область, Київ, 1973, 725 ст. іл.
- т. 18: Рівенська (Ровенська) область, Київ, 1973, 654 ст.
- т. 20: Тернопільська область, Київ, 1973, 639 ст.
- До тієї області включені райони Волині: а) Кременецький, ст. 367-99; б) Лановецький, ст. 400-416; в) Шумський, ст. 583-609. Вишнівцев з околицями включені до Збарзького р. Числа після „ІМ" показують томи і сторінки.
- інф. — Інформація
- Іпат. — Іпатієвская летопись. I: Полное собрание русских летописей. Москва, Изд. Академии Наук СССР, Институт истории, 1962.
- т. 2: Іпатський літопис — збірник літописів: Несторового, київського і галицько-волинського з XV ст., знайденого в Іпатському монастирі, звідси й його назва.
- к., кол. — колонія, колесо
- Ком., комір. — комірник
- км. — кілометр, кілометрів
- кн. — князь, княгиня
- Києв. Стар. — Київская Старина. Київ, 1882-1906, 94 т.
- Ков. — Ковельський повіт, але Ковель
- Крашевські, Вспомнєня — див. Kraszewski, Wspomnienia
- Крем. — Кременецький, Кременець
- Кременеччина — див. Історія міст і сіл Української РСР: Тернопільська область
- Лер-Сплавінські, Початки слов'ян — див. Lehr Sławiniński, Początki Słowian
- ЛВ. — Літопис Волині, Вінніпег, 1953- (До 1972 р. 11 чисел)
- Л-1 — Л з числом, 2, 3, 4, 5 означає рід льодовика, як: 1 атмосферичний, 2 верхньо-земний, 3 ґрунтовий, 4 річковий, 5 морський.
- М., М-ко, М-го — Містечко, місто, метер
- Мельник, Розкопки — Мельник, К. Розкопки в земле Лучан. I. Труды XI Археологического Създа. Київ, 1899. Друковані, Москва, 1901. Знаний також як Антонович-Мельник, Е.К.
- Морг. — морг, -гів
- Мошинські, А. — див. Muszyński A.

- НВ — Новоград-Волинський (Звягель)
 Н.Р.М. — над рівнем моря
 Н.П.М. — над поземом моря
 НТШ — Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, Львів, 1892
 Немцевія — див. Niemcewicz, Podgóże
 Оз. — Озеро
 Ос. — Оселя
 Ост. — Острів
 Остр. — Острозький, Остріг
 От. — Отделение в публікації „Памятники”
 Олехновіч, Цвинтарище — див. Olechnowich, Smentarzyno
 Опис — Опись актовых книг Щевского Центрального Архива. Київ, 1906.
 Орловіч, Пшеводнік — див. Orłowicz, M., Ilustrowany przewodnik
 п. — пуд (16 кг.), а без числа означає: позиція, параграф
 передм. — передмістя
 п.н. — під назвою
 приг. — пригороддя
 Пр., прис. — Присілок
 прит. — притока
 п.г.р. — пудів горшки річно
 п.р.п. — Пудів річного перемолу в млині
 півдвор. — півдворище
 Провент — дохід з сільського господарства
 ПСЛ — Полное собрание русских летописей. СПб., 1848-68, 31 т.
     I. Лаврентіївський Троїцький літопис, 1846-
     II. Іпатський літопис, 1843
     III. Новгородський літопис, 1841-
     IV. Новгородський і Псковський літописи, 1848-
     V-VI. Псковський і Софійський літописи, 1851-53
     VII-VIII. Літопис по Воскресеньському спискові, 1856-59
 Памятники — Памятники изд. Комиссией для разбора древних ак-
 тов при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губер-
 наторе. Київ, 1846-59, 4 т.
     Ділиться на часті й томи.
     Продовження цієї публікації див. Архив (Архивъ)
 Перденя, Ян — див. Perdenia, Jan.
 Петров, Краткіе — Петров, Н. Краткіе сведения о православных мо-
 настырях Волынской епархій в настоящее время несущест-
 вующих. I: ВЕВ, 1867, ч. 2-8.
 Петрушевич, Краткое — Петрушевич, А. С. Краткое историческое
 зв-ѣстіе о введеній Христіанства въ Предкарпатскихъ стра-
 нахъ во времена св. Кирилла и Мефодія. Львовъ, 1882,
 76 ст.
 Писцевая книга — Писцовая книга Пинскаго и Клецкаго княжества,
 1552-1555. Под. ред. Хвальчевскаго С. Вильна, Изд. Вилен-
 ской археографической комиссіей, 1884.

- Повесть — Повесть временных лет. Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Москва, Изд-во Академии наук СССР, 1950. 2 v. plates, 2 old. maps. 22 cm. (Академия наук СССР. Литературные памятники)
- Пом. — поміщик
- Р., рев., роб. — ріка, рік, річно, ревізія, робітник
- Руб. — рублів
- Р.р.п. — рублів річної продукції
- Р.П.Ц. — річно пудів цукру
- Ревізія пуш — Ревізія пушъ и переходовъ звериныхъ в бывшемъ княжеств-в Литовскомъ, съ привосоокуплешемъ грамотъ и привелегій на входы въ пущи и на земли, составлена старостой мстибоговскимъ Г. Б. Воловичемъ в 1559 г. съ прибавлешемъ древней актовой книги, содержащей въ себе привилегіи, даные дворянамъ и священикамъ Пинскаго повета, сост. въ 1554 г. Вильно, 1867 (Акты Виленской Археографической Комиссии, т. 2)
- Рів. — Рівенський пов., Рівне
- Рівенська область — див. Історія міст і сіл Української РСР (ІМ)
- Родославная книга — Родославная книга князей и дворянъ російскихъ и выгъзшихъ, содержащая въ себѣ: 1) Родославную книгу... 2) Роспись алфавитного... 3) Роспись, въ которой выгъзшіе роды показаны... Москва, въ унив. тип. 1787, 2. т.
- Розвадовскі, Студія — див. Rozwadowski, Studia
- С. сс. — Село, села
- Сант. — сантиметр
- Сел. — селян
- Свящ. — священник
- Сл. — Слобода, поселення з правами на користування певними видами (16-18 ст.)
- Ст. — століття
- Ст.-К. — Старокостянтинів, Старий Костянтинів
- Словник — див. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego
- Справочная книга — Весь Юго-Западный край. Справочная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях. Київ, 1914
- Сташевскі, Словник — див. Staszewski, Słownik
- Стецкі, Волинь — див. Stecki, Wołyń
- Стецкі, 3 бору — див. Stecki, Z boru
- Стрийковскі, Кроніка — див. Strykowski, Kronika
- ТІ — див. Tygodnik Ilustrowany
- Теодорович — Теодорович, Николай Иванович, Историко-статистическое описание церквей и приходовъ Волынской епархіи. Почаевъ, Тип. Почаево-Успенской Лавры, 1888-1903, 1-5 т. т. 3-5 передруковано з „Волинські Епархіальные Ведомости“. Зміст томів:
1. Житомирський, Новоград-Волинський і Овруцький пов.
  2. Рівенський, Острозький і Лубенський повіти.

3. Крем'янецький і Заславський
4. Старокостянтинівський
5. Ковельський.

Неопубліковані: Луцький і Володимирський.

Труды (Антонович, Труды) — Труды XI-го Археологического Създа, Київ, 1899. Видані — Москва, 1901 про Волинь такі розділи:

1. Гамченко, С. „Раскопки на Вольни”
3. Антонович, В. „Археологическая карта Вольнской губернии”, 130 ст.
4. Його ж: „Раскопки в земле деревлян”.

Див. також Антонович.

Ур. уроч. — Урочище

Українські грамоти —

Ф. філь. — Фільварок

Х. хут. — Хутір

Ц. — Зо збірки світлин Цинкаловського.

Церк.-прих. — церковна приходська

Цинк. Записки — Цинкаловський, Олександр. Записки з подорожів по Волині і Полісся, 1927-1940 рр. Недруковане.

Цинк. Мат. — див. Cynkałowski, Materiały

Цинк. Мат. НТШ — Цинкаловський, Олександр. Матеріяли до археології Володимирського повіту. I: Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка. Львів, 1937, ч. 154, 183-240 стор., мапи, іл.

Ч. — Число, іноді замість латинського No, по.

Ябл. — Яблоновський

Ябл. Волинь — див. Jabłonowski, Wołyń

Ябл. Люстрації — див. Jabłonowski, Lustracye

Ябл. Рев. — див. Jabłonowski, Rewizya

Archiwum Sanguszków.

Archiwum Książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane ... pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. (Ze spisem chronologicznym dokumentów do t. I-V. — Dyplomatarysz gałęzi nie-suchojeżskiej, t. I, II) 7 tom. we Lwowie, 1887-1910.

Katalog rękopisów archiwum x.x. Sanguszków w Sławucie ułożony i historię tegoż archiwum skreślił Bronisław Gorczak, 488, w Sławucie, 1902.

Baliński, M. i Lepiński, T.

Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana. Warszawa, 1843-46, 3 t.

2nd ed. W-wa, 1885-86, 4 v.

Biblioteka Ordynacyi Krasieńskich.

Warszawa, 1879-1889, 1-18 t.

Borkowski, Jerzy Sawer Dunin.

Antoniny dziś i przed laty sześćdziesięciu.

I: Tygodnik ilustrowany, 1903.

Cynkałowski, O.

Mapa archeologiczna Wołyńia i Polesia Wołyńskiego. 1958.

- Cynkałowski, A.*
Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Pod red. Józefa Kostrzewskiego. Warszawa, 1961.
- Długosz, Jan*
Roczniki; czyli, Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Redagował i wstępem opatrzył Jan Dąbrowski. Na język polski przeł. Stanisław Gawęda et al. Warszawa, Państwowe Wydawn. Naukowe, 1961-73, 6 v.
- Encyclopedja Powszechna S. Orgelbranda.* Warszawa, S. Orgelbrand, 1859-68, 28 Ł, 2nd ed. W-wa, 1898-1912, 18 t.
- Halecki, Oskar.*
Ostatnie lata świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. W Krakowie, Nakł. Akademii Umiejętności, 1915, 315 str.
- Jabłonowski, Aleksander*
Lustracye Królewszczyzn ziem ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z połowy XVII wieku. Wydał A. Jabłonowski. Warszawa, 1877 (Źródła dziejowe, t. 5)
- Jabłonowski, Aleksander*
Rewizya zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVII wieku. Wydał i szkicem historycznym poprzedził A. Jabłonowski, Warszawa, 1877. (Źródła dziejowe, t. 6).
- Jabłonowski, Aleksander*
Ziemie Ruskie: Wołyń i Podole. Wydał A. Jabłonowski. Warszawa, 1894. (Źródła dziejowe, t. 19-21).
- Kraszewski, J. I.* Wspomniena z Wołynia, Polesia i Litwy. Wilno, 1840, 2 t.
- Lehr-Spławiński, T.*
Początki słowian. Kraków, 1946, 72 p. (Biblioteka studium słowiańskiego U.J., ser. B. no. 1-4).
- Monchak, Fr. i Strumiński*
Mapa wojewódstwa Wołyńskiego. Lwów, 1935.
- Muszyński, A.*
Kronika collegium Lubieszowskiego. Kraków, xx. Piarów, 1976.
- Niepcewicz, J. U.*
Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 otbyte. Paryż, 1858., 2nd ed. Petersburg, 1859.
- Olechowicz, L.*
Cmentarzysko w Nowoselkach. I: Materiały Antropologiczno-Archeologiczne, IV, 1902.
- Orłowicz, M.*
Ilustrowany przewodnik po Wołyniu z 101 ilustracjami i mapka wojewódstwa Łuck. Nakł. Wol. Tow. Krajoznawczego i Opieki nad zabytkami przeszłości, 1929, 380 str.
- Perdenia, Jan.*
Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII-XVIII w. Wyd. 1, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963. 283 str.

- Polujański, Aleksander.*
Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij Zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego. Pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym. Warszawa, 1954-55. 4 tomy.
- Przedziecki, A.*
Podole, Wołyń, Ukraina, Wilno, 1840-41. 2 tomy.
- Rozwadowski, J. M.*
Studia nad nazwami wód słowiańskich. Dzieło pośmiertne. Kraków. Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, 1948, 344 stron.
- Skorowidz miejscowości* Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1923. Wołyń t. 9.
- Słownik geograficzny* Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Wyd. pod. red. Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego. Warszawa, F. Sulimierski, 1880-1904, 15 t.
Нове видання, 1971, т. 1.
- Sprogis, J.*
Index alfawitny miejscowości dawniego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wilno, 1856, 2 t.
- Staszewski, Józef.*
Słownik geograficzny, pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych. Wyd. 2. Warszawa, Wiedza Powszechna, 1959, 351 str.
- Stecki, T. J.*
Łuck starożytny i dzisiejszy; monografia historyczna. Kraków, 1876, 347 str.
- Stecki, T. J.*
Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. Lwów, 1864-71, 2 tomy.
- Stecki, T.*
Z boru i stepu; obrazki pamiątkowe. With preface by S. Zalewski. Kraków, 1888.
- Strykowski, Maciej.*
Kronika Polska, Litewska, Zmódzka i wszystkiej Rusi Kijowskiej, Moskowskiej, Siewierskiej, Wołyńskiej... az do dzisiejszego roku 1582. W Królewcu, 1582.
2nd ed. Bohomolec under the title: Zbiór dziejów polskich. Warsaw, 1768. 2 t.
3rd ed. M. Malinowski. Warsaw, 1846, 2 t.
- Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa.* Wrocław, Wydawn. im. Osolińskich, 1957. Serial.

ПЕРЕДМОВА

Необхідність видання історично-географічного словника не вимагає окремих пояснень. Особливо брак такого словника відчувається не тільки дослідниками всякого краю, як то геологами, географами, археологами, істориками, етнографами та іншими. Відчувається це тим спеціалістами у щоденній їх роботі, відчувається також вчителями, професорами, науковими працівниками, студентами і старшою шкільною молоддю, особливо в їх практичних завданнях і теоретичних роботах, в дослідженнях і охороні пам'ятників нашої старини, у всебічному запізнанні із своїм краєм, областю, містом, оселями і селами.

Думка про опрацювання історично-географічного й економічного словника Волині й Волинського Полісся постала в автора ще в тридцятих роках нашого століття, коли то в 1929-1939 рр. автор працював на цих теренах, як делегат Державного Археологічного музею у Варшаві.

Під час своєї праці звернув він увагу на брак необхідної в цій праці літератури для орієнтації в терені, майже з кожної ділянки.

Тому, власне, цей словник має завдання зібрати необхідні фактичні матеріали з ділянок географії, топономастики, геологічної структури краю, археології, історичної географії, історії і розвитку економіки краю, історично-статистичних змін й історичних взаємовідносин, які так вплинули на розвиток Волині й Полісся, на яких сформувався фізичний і психологічний тип волянців і поліщуків, які створили свою питому для них матеріальну, духову культуру. Під час довголітніх досліджень і зібраних матеріалів виявилось, що багато назв старих міст, містечок, сіл, не згадуючи вже про назви урочищ, загубили свої старі назви. Стосується це також і до макролітичних археологічних об'єктів, як городища, селища, цвинтарища, вали, старі дороги тощо.

Для поповнення цих образів використовував автор від віків заховані в народній пам'яті старі назви, оповідання і традиції місцевого населення.

Автор збирав відомості по містах, містечках, селах і хуторах, переважно серед старих міщан, селян, майстрів, вчителів, священників, лісничих, плисарів (що сплавляли плоти) і рибалок, які інколи з великою докладністю розповідали історію своїх осель, церков, замків, джерел і часто зв'язаних з ними легенд і казок. Торкалося це передусім старих урочищ, руїн замків, веж, валів, курганів тощо.

Писані матеріали до історії і праісторії нашого краю автор намагався віднайти в місцевих, переважно церковних архівах, рештках архівів місцевих магістратів, цехових управ, палаців, а також у приватних домах. Так переглянув я численні старі книжки, документи, а серед них часто пергамени княжі і королівські, церковні і приватні хроніки, листи, грамоти і цехові документи, а також відзнаки влади і вирізнення, як військового так і цивільного характеру.

Траплялося переглядати цілі церковні і приватні архіви й бібліотеки.

Таким чином провадилися досліди по містах і містечках, а також в міру можливости у найдалших закутках краю.

У більших містах як то: Варшава, Краків, Львів, де були наукові бібліотеки і архіви, були використані такі матеріали:

1. Архив Юго-Западной России (Виданні документи від 14 до 18 ст.) до року 1914 і В. Антонович: Труды XI Археологического Съезда, Київ, 1901 рік.

2. Баранович А. И.: Магнацкое хозяйство на Волыни в XVIII ст. Акад. Наук СССР, Москва 1955 р.

3. Волынские Епархиальные Ведомости од 1863 до 1914 р. Житомир.

4. Иванишев: Жизнь кн. Андрея Курбского на Волыни.

5. Ипатьевская летопись. Издание Восточной литературы. Москва 1962 р.

6. Описание Актовой Книги Киевского Центр. Архива. Киев.

7. Памятники Киевской Археологической комиссии для разбора древних актов, Киев 1861.

8. Писцевая Книга Пинского і Клецкого княжеств ... Труды Виленской Археологической комиссии 2863.

9. Повести Временныхъ летъ. Академия Наук, Москва — Ленинград, 1950 р., т. I і П.

10. Справочная Книга за 1914 р. „Весь Юго-Западный Край“, Киев, 1914 р.

11. Н. Теодорович: Историческо-статистическое описание Волынской губернии, томи 1, 2, 3, 4, 5. 1884-1899.

12. Гутковскій: Закономерність ландшафтовъ и почвъ Волынской губернии.

13. Українські грамоти XV ст. „Наукова Думка“ 1965, Київ.

14. Цинкаловський О.: Записки з подорожів по Волині і Полісся 1927-1940 рр. (Недруковані).

15. Цинкаловський О.: Матеріяли до археології Володимирського повіту.

16. Цинкаловський О.: Княжий город Володимир. Львів, 1935 р.

17. Archiwum ks. Sanguszków. Pod redakcją Radzymińskiego, tom 1, 2, 3, Lwów.

18. Jan Długosz: Kroniki do 1480 r. Monumenta Poloniae, PWN 1962 r.

19. Сынкаловський А.: Матеріяли до прадziejów Во́лыня і Polesia Wołyńskiego, Warszawa, 1961 р.

20. Halecki O.: Ostatnie lata Swidrygajły i sprawa Wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka, Kraków 1915 r. Akademia Nauk.

21. Jabłonowski A.: Rewizji zamków na ziemi Wołyńskiej w połowie XVI st. Źródła Dziejowe, 1891 r.

22. Iahn, Less wyżynny. Acta Geologica Polonica, 1950.

23. Mochnecki: Mapa geologiczna Polski.

24. Monozak Fr. i Strumiński: Mapa Województwa Wołyńskiego, Lwów, 1934 r.

25. Сынкаловський А.: Mapa archeologiczna Wołyня і Polesia Wołyńskiego, 1958 r.

26. Rolle: Szkice geologiczne Polski.

27. Słownik Historyczno-geologiczny Królestwa Polskiego i ziem ościennych, 1886-1904, tomów 17, Warszawa.

28. Stecki T.: Wołyń, Lwów, 1871 r.

29. Stecki T.: "Z boru i stepu", Kraków 1888 r.

Крім згаданих матеріалів використано для історичного, географічного й економічного словника Волині і Волинського Полісся монографії міст, містечок, замків і сіл, брошури, річники, кварталники, місячники, а також осо-

бисті збірки фотографій автора як то: види міст, замків, сіл, церков, костелів, синагог, городищ тощо.

Для ілюстрування того ж словника використані численні грав'юри відомого митця Волині, Київщини, Поділля і Галичини Наполеона Орди (ніколи й ніде не друковані). Особливо при використанні топономастичних матеріалів звернуто увагу на назви урочищ, малих річок, озер, болот, доріг, а також городищ, валів, гребель, бродів тощо. В тексті словника вміщені також назви і вказано місця положення неіснуючих віддавна сіл, замків, водяних млинів, гуралень й інших промислових об'єктів.

Таким чином кількість використаних в словнику об'єктів сягає понад 5,600 гасел, не рахуючи їх варіантів, під якими вони виступали. Крім того особливу увагу звернено на назви старих, історичних осель, або таких, які мають свою історичну вартість як: Варяж, Гридшина брама, Кроваве поле, Боярське стійло, Хозарщина, Волохи, Татарський шлях, Вітовтова криниця, Харалужа рудня й інші.

При описі більших і менших осель автор старався сягнути в глибину не тільки нашої історії, але і праісторії, збираючи і досліджуючи, як монументальні (городища, вали) так і дрібні археологічні об'єкти від часів старшого, камінного періоду, неоліту, бронзи, римської доби і мандрівки народів, окреслюючи їх культурну приналежність і конспективно їх описуючи.

В міру можливості автор старався зібрати старі українські прізвища різних суспільних верств населення, і особливо такі прізвища як: Гетманчуки, Боярчуки, Волощуки, Пушкаруки, Сотничуки, Атаманчуки ...

Крім того, автор подав по можливості приналежність окремих осель до адміністраційних центрів, власників, манастирів, зазначаючи їх географічне положення, річки, озера і болота, над якими вони положені.

Подано тут також кількість населення і належної до нього землі, що належала до громад, а також окремо до більших землевласників, а також фабрик, млини, цегельні, рудні, гамарні, валярні тощо.

Особливу увагу звернено автором на такі переломові політичні чи то раптовні, чи поступові зміни, як татарська навала 1241, 1260 й інших років, перехід Волині і Полісся під литовську, а пізніше польську влади, що спри-

чинилося до переходу земельного фонду, торгівлі, промислу в чужі руки, прикладом чого була т. зв. Кульбисівська угода 1753 р., коли то свої і польські магнати поділили спадщину по кн. Острозьких.

Після польських повстань 1831 і 1863 років, великі обшари земель на Волині й Поліссі від польських і своїх спольщених магнатів і шляхти потрапили до високих царських урядовців і генералів, часто з типовими німецькими прізвищами.

Цей словник допроваджено до 1914 р., цебто до Першої світової війни, яка своїми винищуючими діями охопила волинські й польські терени. Населення з охоплених війною міст і сіл виїхало на схід. Села й міста часто були спалені, адміністративні центри, школи, бібліотеки, архіви понищені й тільки після війни люди почали знову вертатися на свої землі.

Усе це не сприяло досліджуванні, особливо західних теренів Волині.

Автор

КОРОТКИЙ ГЕОЛОГІЧНИЙ НАРИС ВОЛИНИ І ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Волинь і Волинське Полісся охоплювали територію понад 30,000 квадратних кілометрів з населенням біля 3,000,000 жителів.

На заході кордоном цієї країни є річка Західний Буг, на півночі — болота між горішнім бігом р. Прип'яті й Піни, звідки границя завертає на схід, проходячи заболоченими надприпетськими просторами, де як фізіографічну границю трудно докладно окреслити. На сході границя Волині підходить до долин Горині і Случі аж до джерел цих річок. На півдні границя згаданої країни творить вододіл річок Дніпра й Дністра, а на південному заході є вододіл між басейном Балтійського й Чорного морів, який тут називають Авратинською височиною.

Край цей під оглядом фізіографічним не є однарнітним і поділюється на досить високу, лесову Волинь і низьке піскувате і забагнене Полісся.

Природною границею між Волинню й Волинським Поліссям є границя розповсюджених лесів, яка простягається з заходу на схід, починаючи від містечка Устилуга, проходить кривою лінією через Володимир-Луцьк-Рівне, в напрямку м. Корця і Звягеля. Однак прийнятий загально погляд на геологічну структуру Волині й Волинського Полісся, при докладнішому геоморфологічному аналізі, мусить бути значно скорегованим, внаслідок чого край цей змушені будемо поділити ще на кілька частин, які під фізіографічним оглядом значно відрізняються один від одного.

Так на південному сході Волині здіймається Подільська Височина, яка уривається стрімким, тереновим порогом до т. зв. Малого Полісся. Далі за Малим Поліссям, в північному й північно-західньому напрямку, зачинаються лагідні лесові знесення властивої Волині. Природною границею цього знесення на заході є Люблінська височина, яка простягається вже на захід від р. Західнього Буга. Тут ця річка переломлюється під селом Ам-

буковом і Чомовом і пропливає далі на північ від м. Устилуга вже поліською низиною.

Подільський тереновий поріг на південному сході Волині обривається раптово і творить широку котловину, вкриту пісками і тому цей терен пригадує Полісся і має назву Малого Полісся.

На південь і південний схід від границі Малого Полісся здіймається Подільська височина, яка своє походження завдячує тектонічним процесам і має характер країни перерізаної глибокими ярами і широкими долинами.

На північному заході вривається ця височина до Малого Полісся високим тереновим порогом, відомим тут під назвою Гологорсько-Крем'янецького хребта, або Кременецьких гір, які на південному заході переходять в горбовину т. зв. Вороняків. Цілу поверхню знесення, на південь, від стрімкого порогу, покриває камінна плита сармаського походження. Плита ця вкрита нерівномірно лесом, грубість верстви якого в північно-західній частині стає щораз то тоншою і на грані майже зовсім зникає. Ця камінна посармацька плита в часі горішнього Сармату сягала правдоподібно значно далі на північ і північний захід, то значить продовжувалася на т. зв. Мале Полісся і, можливо, навіть, на властиву Волинь. В періоді регресій Понту, аж до часу акумуляції молодшого лесу, ця границя почала відступати в південному напрямку.

На протязі довгих тисячоліть, плита ця була постійно нищена ерозією і вітрянням, так що по остаточному зникненні північних її частин, з неї не залишилося там майже ніяких слідів. Одинокими свідками дальшого її розповсюдження залишилися острівні гори, які самотно підносяться в безпосередній близькості подільського порога, як наприклад — Остра гора, Стіжок, Божа гора. Деякі з них знаходяться з лівого боку ріки Ікви.

Сама подільська височина розрізана численними долинами і ярами. На границі теренового порога вона творить подовжні півострови і гори, які існують до наших часів.

Вкінці горішнього Сармату поверхня північного Поділля була вже глибоко поперерізувана ярами й тільки в часі дилювіяльного періоду краєвид цей був злагоджений — навіяною сюди верствою лесу, який знівелював

узбіччя долин, засипав урвища і щілини в камінному покрові. По акумуляції лесу знову сила води і вітру на протязі тисячоліть безпереривно нищила нагромаджений лес, а також сармацьку камінну плиту, яка знаходилася під ним, відкладаючи виполоканий і вивітрений матеріял в долинах річок Ікви, Стиру, Горині й західнього Бугу.

Пісок, який залягав під камінною плитою, легко виполоскувався аж до крейдяного підкладу, творячи таким чином нові яри.

Потріскана крейда високих, урвистих стін ярів, під впливом дощів, улягала нищенню. Залишалися з неї на дні ярів великі крем'яні брили. Цей процес повторювався безустанно.

Карта Червенських городів.

Явище це було причиною постання на цих волинських теренах багатьох кремінних робітень знярядь від часів палеоліту аж до бронзового, а навіть ранньозалізного періоду. Таким чином на базі кремінного сирівця, на протязі тисячоліть постав тут кремінний промисел, який постачав на розлеглі терени Західної України першорядний кремінний сировець і готові зняряддя.

В горішніх верствах плити третичного періоду, яка залягала на пісковому покладі постають тоді численні печери і навіси, яких в цих околицях дуже багато і які були притулком для людей камінного періоду від часів палеоліту (ориніак).

В печерах цих знаходять кістки таких вже вимерлих звірят, як печерний ведмідь, лев, олень й інші, а також кремінні сокирки, скебки, шила, стріли тощо. На півдні Волині, в горішньому бігу ріки Горині, в кількох кілометрах від джерел цієї ріки, спливає на південь р. Серет, яка несе свої води до Дністра, а на заході Подільська височина переходить в гори Вороняни і продовжує згаданий вододіл між Балтійським і Чорним морями.

Це зближення джерел басейнів згаданих морів відіграло в нашій передісторії велику ролю, як в міграції людности, так і в розповсюдженні старих культур. На північний захід від подільського теренового порога розляглася піскувата рівнина, яка на заході доходить до ріки Західного Буга, а на сході творила т. зв. Острозьку западлину, відкриту до долини ріки Горині. Уся ця піскувата, місцями навіть заболочена долина, пригадує Волинське Полісся, однак своє фізіографічне формування завдячує іншим чинникам, а інколи генези її треба шукати в історичному формуванні Поділля.

Піскові навіяння є тут частим явищем і виступають разом з підмоклими, порослими вільшиною долинами, що дуже нагадує нам краєвид поліський. Надрічкові терени мають переважно характер піскуватих навіянь відкритих або порослих лісом. З таких піскуватих навіянь треба згадати навіяння в сс. Гаях Лев'ятинських, Шепетині, Пляшівці, Бережцях, Сапанові, Стіжку та інші.

Поверхня піскових навіянь часто буває засіяна кремінними брилами-ядрищами (нуклеусами) невикінченими й викінченими кремінними зняряддями, а також ке-

рамікою різних передісторичних, неолітичних і бронзових культур.

На північ і північний захід від Малого Полісся лагідно підноситься волинська лесова височина, яка горбковатий краєвид завдячує формаціям свого крейдового підложжя. Ще в третичному періоді поверхня крейди була порозривана глибокими долинами, а на її плоскогір'ях постали більші й менші западини.

В льодовиному періоді Л⁴ (Mindel) поверхня крейди була прикрита флювіогляціяльними пісками і рінею, який в часі відходу льодовика, залишив на знесеннях Волині свою чолову морену, яка в часі седиментації лесу Л³ (Riss) була прикрита грубою верствою лесу й до цього часу мало досліджена, можна її тільки частинно прослідити на третій тарасі долини ріки Західного Бугу, на збіччю плоскогір'я між селами Морозовичами й Новою Лішнею, де Л² (Mindel) залишив великі валуни. Залишки цієї морени можна також прослідити в околицях Луцька й далі на схід.

Релятивна височин лесової Волині доходить до 200 метрів н.р.м. Хвиляста її поверхня попереperізувана широкими долинами рік Горині, Вілли, Ікви, Стубли, Устя, Стару й Лугу та численними бічними до цих рік долинами.

Височина ця до півночі обнижується лагідним і нерегулярним, зигзагуватим тереном, що часом можна завважити зовсім виразно, як наприклад в околицях сс. Кульчина, Небіжки, Хвойки, Попівки і на північ від м. Луцька.

Границя лесу проходить з заходу, від м. Устилуга над Бугом, через м. Володимир, села Холбутова, Оздоніж, Кульчин, Борухів, Вишків, Пальчу, м. Олику (станція), Дерьнь, Дідичі й Белень, прямуючи далі частинно вздовж правої притоки р. Горині до Тучина, Коритна, Сторожівки і аж до Корця, творячи тут т. зв. „Звягельський півострів". Від Корця границя лесу раптово завертає на південний захід, проходить недалеко від містечка Кіликиєва й Кривина і прямує аж до м. Острога і в напрямку м. Заслава.

Лес витворився в гляціяльному періоді в континентальних кліматичних умовах, що сприяли постанню лесових пилків, які підхоплював пануючий тоді сильний вітер і ніс з заливової кітлини р. Прип'яті, осаджуючи його на крейдовій височині Волині.

В обсязі волинської акумуляційної стрефи постали тоді дві головні верстви лесу — лес височинний і низинний, в залежності від умов як морфологічних так і гідрографічних місць його седиментації. У третій фазі осідання волинських лесів відокремлюємо спіскувачений лес, який творить ніби піскову призму в старих лесах.

Потужність нав'язаної лесової верстви була узалежнена передовсім від самого рельєфу крейдяної поверхні, на який він осів, заповнюючи щілини долин, а також від ерозійних процесів у післяльодовиковому періоді. Середня грубість верств волинських лесів вагається між 12-14 метрів.

Крім згаданих скупчених на Волині лесів, виступає він ще на північ від границі його волинського розповсюдження, є це більш-менш лесові острови, які знаходяться вже в зандровій зоні Полісся. Часом довгі лесові язики втинаються на північ вздовж річкових долин Полісся, створюючи таким чином догідні умови для колонізації підмоклих міжрічкових просторів Полісся, аж до самої р. Прип'яті (Горинь). На цих лесових горбках постали численні городища й селища не тільки у ранньому середньовіччі, але і в значно раніших передісторичних періодах. На північ від високої волинської лесової височини розляглася зандрова зона Волинського Полісся, яку характеризують монотонні, піскові рівнини зі слабо зазначеними річковими долинами, при чому долини ці переважно широкі і сильно забагнені, часом вкриті цілою сіткою старих, завмерлих вже річищ. Зразком такого явища може бути долина ріки Стоходу (притоки ріки Прип'яті).

Зандровий пейзаж Волинського Полісся завдячує своє походження впливаючим з завмираючого, відходячого щораз далі на північ льодовика, води якого відклали перед собою маси піску й рені. Еолітичні й ерозійні процеси, пануючи в польодовиковому періоді, злагодили ще більше рельєф Полісся.

Зандрові піски поліської рівнини залягають на західному Поліссі на крейдяному підлозжі, яке часто виринає на поверхню (Ковельщина).

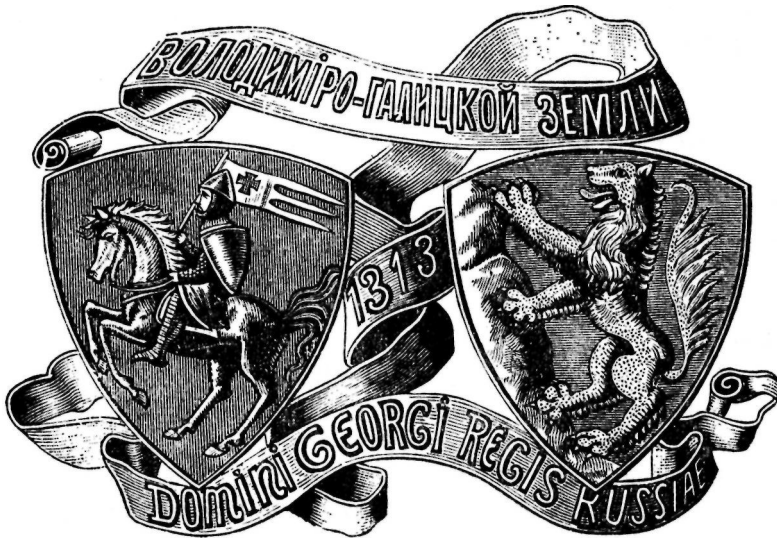
На Східному Поліссі пісками прикриті архаїчні формації кристалічних скель, які в цій частині Полісся творять малодоступний, підземний горб, відомий під наз-

вою Скитського валу. Ядро цього валу, яке складається з гранітів, є продовженням старого палеозойського волинського масиву, який виходить на поверхню в околиці с Сарн (Микашевичі).

В північній частині зандрової зони льодовик залишив чолову морену у вигляді ланцюгів, височин і моренових піль, засіяних валунами або голишами, рінею і кремінцями.

Залишений мореною, особливо кремінний матеріал по відході льодовика, створював можливості розвитку тут нижнього палеолітичних промислів, а серед них т. зв. мадленський, хвалибоговицький, а також тарденуаський (Небель, Нуйно, Кримно і в інших місцевостях).

В протиставленні до низинних зандрових рівнин, мореновий краєвид є більше різноманітний. Високі горбки

ГЕРБ ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Вона постала в 1199 р. шляхом об'єднання галицьких та волинських земель кн. Романом Мстиславовичем. Цей герб знаходився на грамоті кн. Юрія І. Львовича (внука Данила Романовича), видана гросмайстрові німецького лицарського ордена, з яким він був у союзі в 1313 р. Ця грамота зберігається в Кенігсберзькому музеї, а саме: а) Герб Волині: Срібний їздець на червоному полі з червоним хрестом на хоругві, б) Герб галицький: Жовтий лев на блакитному полі, спертий на посріблену скелю (Батюшков, П.Н. „Холмская Русь”, СПб., 1887, стор. 37).

і піднесення, замкнуті доли, озера й озерця і виразно зазначені річкові долини роблять ці терени подібними до підгірських. Ґрунти тут бувають різноманітні — піскувато-ріневі, глинясті, піскувато-глинясті, а на моренових піднесеннях часто каміністі.

На передпіллі чолової морени, на піскувато-глинястих ґрунтах часто трапляються менші і більші брили бурштину, вагою до 2-3 кілограмів.

Підґрунтя чолових морен становлять переважно глини, які часом виходять на поверхню в долинах між валами морен в урвищах річок і потоків. Завдячуючи цьому глинкуватуму підґрунті, постала можливість вже у найдавніших часах розвинутися тут керамічним промислам.

Мореновий характер Полісся розпочинається на західних його теренах в горішньому бігу ріки Прип'яті й обіймає терени на сході, що звучуються та поширюються. Пасмо цих морен доходить до долини ріки Горині. За цим мореновим пасмом починається зона донної морени, яку характеризують неглибокі долини річок з низькими берегами, а також зменшена кількість валунів, трав'яні і мохові болота.

Реасумуючи усе вищесказане, бачимо, що простір Волині і Волинського Полісся в конспекті можемо поділити на таких шість фізикогеографічних зон:

1. Північну частину Подільської височини, яка входить високим тереновим порогом до т. зв. Малого Полісся.
2. Мале Полісся — піскову рівнину, яка нагадує своїм характером властиве Полісся.
3. Горбковату, вкриту лесом Волині.
4. Волинське, зандрове Полісся.
5. Моренове Полісся, з його чоловою мореною.
6. Стрефу донної морени.

Кожна з цих проміжок формувалася в інших часах і під впливом інших чинників. Відбилося це очевидно на міграції і колонізації цих теренів людиною, як рівнож на розвиткові на цих теренах різних культур і промислів, починаючи від полеоліту аж досі.

КОРОТКИЙ ПЕРЕДІСТОРИЧНИЙ І ІСТОРИЧНИЙ НАРИС ВОЛИНІ Й ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Перехід від палеоліту до неоліту, від старшого до молодшого камінного періоду на Волині й Волинському Поліссі не відбувся раптово, але продовжувався довгі тисячоліття, коли по занепаді старих, палеолітичних культур спостерігаємо перехід до фази Мезоліт, що становив ніби перший поріг до неоліту. Цей протонеолітичний період на Волині і Поліссі репрезентує передовсім так зв. тарденуаська культура. Під час появи її в Європі, а в тому і на Волині, з'являється мисливська людність, яка оселялася охоче на піскових надрічних і надозерних навіяннях, на яких залишила по собі сліди у вигляді мікролітичних знарядь. У першому розвоєвому етапі, люди того періоду не знали ще ганчарства. На наших теренах скупіща таких мікролітичних знарядь спостерігаємо передовсім на піскових навіяннях Волинського Полісся, над річками й озерами, в таких місцевостях: Кречів, Млинська, Бережці, в околицях Опалина, на навіяннях сіл Кримна, Сіконя, Качина та інших. Люди цього періоду оселялися над річками, озерами й болотами і займалися тут полюванням, збиральництвом і рибальством.

По періоді мезоліту, який тривав приблизно до 8-7 тисячоліття нашої ери на згаданому волинському і поліському терені, десь від 7 до 2 тисячоліття до нашої ери вперше з'являються люди, що були носіями вищезрозвинутих культур. Вони оселялися на родючих землях, займалися годівлею худоби, мотичною обробкою землі, полюванням і вміли вже виробляти глиняний посуд ручного виробу, а також до полювань вживали луків і стріл. Зброю і знаряддя домашнього вжитку виробляли вони з каменя, кременя або рогу й кістки.

їх оселі, що виступають переважно на родючих ґрунтах, склалися з багатьох землянок або й хат. Займалися вони старими традиційними полюваннями і рибальством, але головною їх культурою було скотарство і рільництво. Ці поселенці, переважно, прийшли з півдня, з над-

дунайських теренів, де рільництво розвинулося значно раніше.

З цих скотарсько-рільничих поселенців, які в часі молодшого неоліту осілися на Волині й Волинському Поліссі, на підставі археологічних досліджень можемо виділити кілька груп, які відрізнялися своєю окремою, типовою тільки для них культурою. І так в періоді молодшого камінного періоду на наших теренах, можемо, на підставі кераміки, характеру домівок і поховань вирізнити такі рільничо-годівляні культури:

1. Людність культури стяжкової кераміки, паскової, колотої, мальованої (моравської — 2500-2300 перед н.е.).

2. Культуру лійчатих посудин, яка належала до другого періоду неоліту і яка принесена була зі Східної Ютландії, на наших теренах охопила середнє Надбужжя, доходячи до ріки Стиру.

3. Культура кулясних амфор. Можливо синхронічна з культурою лійчатих посудин.

4. Культура мальованої кераміки типу Трипільського на пограниччі з Наддністрянщиною.

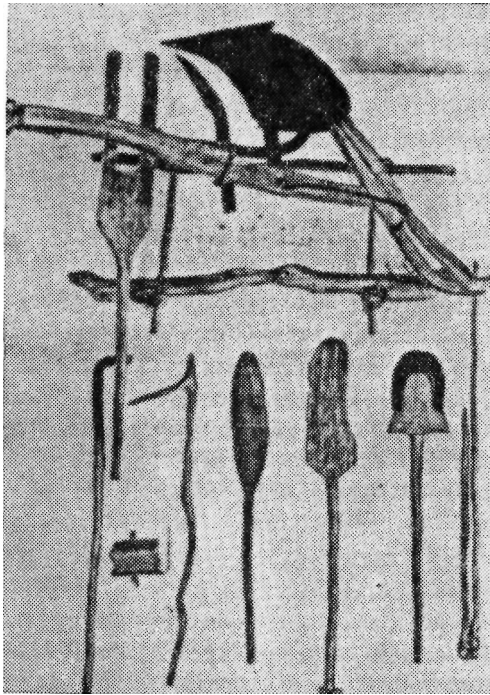
5. Культура шнурової кераміки.

Всі ці неолітичні і пізньо-неолітичні культури, крім культури лійчастих посудин, з'явилися на нашому терені з південного заходу, в свому минулому були пов'язані з середньо-морським культурним огнищем.

Заслугою людности цих культур, яка була в якійсь мірі зв'язана з автохтонною тодішньою людністю доріч Дніпра і Дністра, було защеПЛення на тих землях рільничих і годівляних культур.

В останній фазі неоліту на широких теренах середньої Європи з'являється людність, яка була носієм культури шнурової кераміки, розвиток якої припадає на період сухого, субаріального клімату. В цьому періоді почали висихати ліси і чорноземні, вогкі терени, почали поступово обертатися в степи, що спонукало великі мандрівки людности.

І власне тоді на Волині з'являється кочовнича людність шнурової кераміки. Спричиняється це до зникання рільничої і годівельної культур і правдоподібно змушує неолітичну людність шукати собі інших догідних для рільництва й годівлі худоби теренів. Кочовнича людність шнурової кераміки, завдяки освоєнню коня і його допо-

Господарські знаряддя селян Волині 18-19 ст.

моги, мала можливість опанування великих обшарів. В на-
уці людність шнурової кераміки зв'язують вже з праіндо-
европейцями. На Волині й Волинському Поліссі ця люд-
ність затримується надовго, будує собі стовпові доми,
насипає великі кургани і поступово покидає кочовниче
життя.

Період бронзової епохи, який припадає на Волині на
1800-1500 рр. перед нашою ерою, репрезентують тут куль-
тури почапська, так зв. „тшцінецька“, коморовська й лу-
жицька. Культура почапська розповсюджується на пів-
денному сході, а в тім і на Волині, де знаємо її з плас-
ких поховань зі скорченими шкелетами (с. Почали і на
Дубенщині Пересопниця). Культура тшцінецька, з часів
якої відомі бронзові предмети, знайдені в курганах, а ке-
раміка в оселях й окремих знахідках. Врешті на теренах
Волині (й Галичині) виступає в бронзовій добі окрема
культура т. зв. коморовська, яка характеризується курга-
нами, а її кераміка — це банясті амфори з циліндричною

шийкою, з типовим трикутним орнаментом, зброя переважно кремінна або камінна, а прикраси мають характер типовий для Мадярщини (Угніїв, Острозького пов.).

На західних теренах Волині й Волинського Полісся в останньому періоді бронзової доби (1300-1100 рр. п.н.е.) виступає ще культура лужицька. Характерною рисою цієї культури є кремація, по якій перепалені кістки всипали до урн і ховали на розлеглих цвинтарищах. Ця культура перетривала на Волині до раннього лятенського періоду і зв'язують її дотепер з т. зв. праслов'янами.

Початки залізної епохи (від 700 до 1000 н.е.) позначилися на нашому терені знахідками, як цвинтарищ так і осель. Названо її Висоцькою культурою від плаского могильника в с. Висоцько коло Бродів (на кордоні з Галичиною). До цієї культури можемо віднести цвинтарище під с. Куликовом к. Крем'янця, оселі на Острій горі, в околицях Радивилова, с Литовежі і в багатьох інших місцевостях. Висоцьку культуру звичайно зв'язують зі слов'янами — неврами Геродота.

В цьому часі смуга лісостепу правобережної України підпадає під сильні впливи культури Скитів, від яких правдоподібно запозичено як тип кераміки, так і бронзову і залізну зброю, яку там часто зустрічаємо на селищах висоцької культури. Крім цих східних культурних впливів, в часі приблизно біля 400 р. перед н.е., на Західній Волині, переважно на піскових надбужних нав'яннях з'являються цілі могильники, на яких виступають урни зі спаленими кістками, прикриті великими кльошовими посудинами, а часом зустрічається бронзовий посуд, а також бронзові фібули з підігнутою ніжкою. Цю передримську культуру вважають за пам'ятки по фракийцях.

Від початку н.ери спостерігаємо на Волині й Волинському Поліссі впливи римської культури на матеріальну культуру слов'ян, а на землях України особливо сильні впливи греко-римські, грецьких колоній над Чорним морем. Впливи ці глибоко проникають на Наддніпрянщину й Наддністрянщину, доходячи і переходячи терени на північ від р. Прип'яті. Цьому сприяють прастарі, переважно водяні шляхи, вгору течії Дніпра й Дністра.

Особливо ці впливи позначилися на Поділлі, Галичині, Волині і Поліссі. Часті знахідки римських імпортів: зброї, прикрас, кераміки, скляних посуд, грошей і гроше-

вих кладів свідчать, що в цьому періоді Волинь і Волинське Полісся були сильно зв'язані з Надчорномор'ям, і ці всі римські товари ввозилися переважно водними шляхами. Шляхами, які лучили південь з північчю на Волині й Волинському Поліссі, де були такі річки як: Горинь, Случ, Стир і Буг, як південний так і західний. Предметами експорту були шкірки цінних диких звірят, віск, мед і янтар, який ще й тепер у великих брилах знаходять на Поліссі. До важкого експорту, очевидно тільки з південної частини Волині, належала худоба, дерево, шкіри волів, а також часто і невільники.

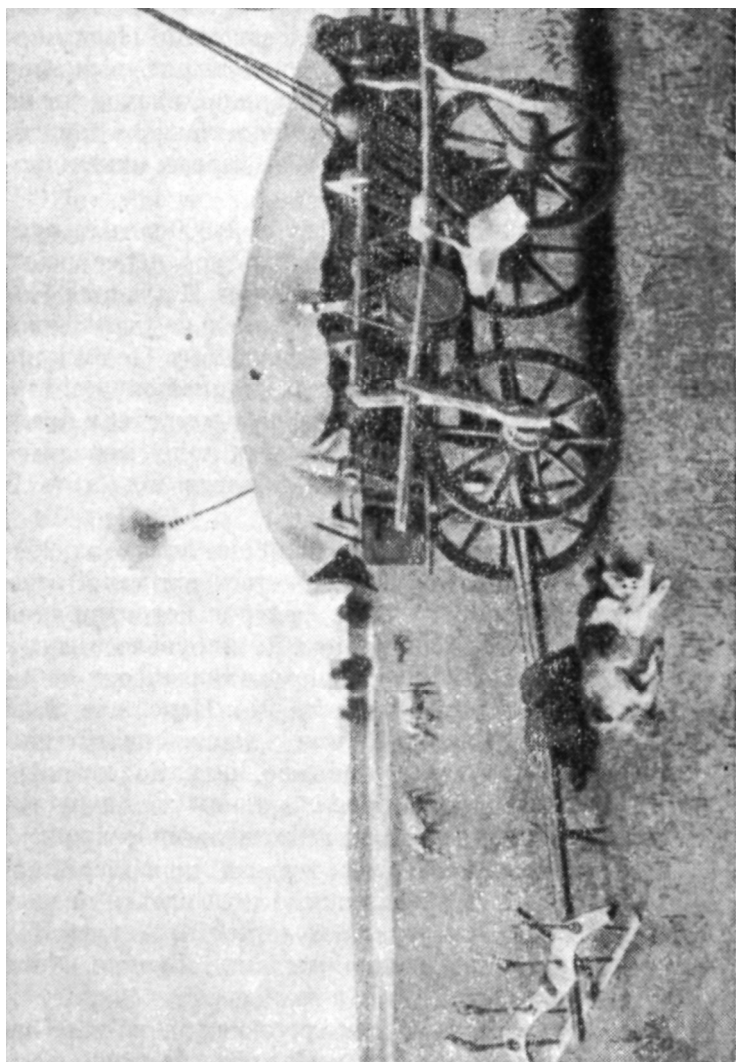
В старшому періоді римської доби 1-200 р. н.е. проникає на Волинь з Галичини т. зв. культура переворська (с. Дерев'яне, Рівенський пов.), тоді як на Підляшші, Поліссі з'являється т. зв. культура зарубинецька, назва якої походить від с. Зарубинців. На Волинському Поліссі цю культуру репрезентують переважно тілопальні могили, часом з урнами й приставками. З дрібних металевих предметів з'являються тут бронзові фібули, типу середньолятенського. Щодо етнічної приналежності відносять її до праслов'ян.

Молодший римський період, який датується на 200-400 р. н. ери, звичайно у нас починається від такої важливої події як вихід Готів з-над Балтійського моря на південь до Чорного моря. Мандрівка їх відбувалася вгору річки Висли і Західного Буга й проходила через заболочені терени краю Оюм десь у році 214. Перейшли вони таким чином через Полісся і Волинь, залишаючи тут цінні пам'ятки свого побуту (Сушинсько, пов. Ковель). Це залізні інкрустовані сріблом списи, з таким же інкрустованим написом, зробленим старогерманськими руками.

На лісостепових і степових теренах правобережної України зустрілися Готи з численними слов'янськими племенами, які вже тоді творили союз на чолі з Антами. По невдалих військових сутичках з Антами і Гунами, Готи поступово відійшли над Дунай.

Неспокій в Надчорноморських степах, з огляду на постійні і систематичні напади кочовиків, постійно зростає, так що і антські племена змушені були відійти, чи то на південний захід (долина Дунаю), чи на північний захід, на Волинь, в напрямку Західного Бугу, де тоді проживало плем'я Дулібів. За досвідом покинутої своєї

Чумацький віз (мажа) ш).

багатоплемінної держави (на чолі з князем Божем) заложили Анти над р. Бугом новий племінний союз — Волинь (або Велинь, що значить — великий), (К. Язджевський, Атлас прадз. Слов'ян. 1949).

Арабський географ Масуді, що жив на початку IX ст., в своїй праці „Перемивальні золота“, написаній на підставі ще старших джерел, подає так: „З тих (слов'янських) племен одне мало перед тим, в давнину владу (над слов'янами), його князь називався Маджак, а саме плем'я звалося Балінана. Тому племені в давнину підпорядковувалися всі інші племена. Тому, що зверхня влада належала йому, потім поміж племенами виникли чвари, порядок був нарушений, вони розділилися на окремі групи і кожне плем'я вибрало собі вождя. (А. Гаркавы: „Сказанія мусульманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ“. С.П.Б. 1870 р.).

Про ці міста, які виникли на території союзу племен підлеглих державі Валінана, згадує географ баварський 9 ст. — Анонім Баварський і подає число міст на землі Бужан на 231, а на землі Волинян — на 70 городів.

Польський хроніст Ян Длугош писав, що город Волинь знаходився колись при устю ріки Гучви до р. Бугу (де тепер с Городок в Грубешівському пов. в Польщі). Археологічні і топономастичні дослідження виказали, що на терені села Городка знаходиться городище з 7-10 ст.

По розпаді держави Валінана на цій території згадуються т. зв. „Червенські городи“. За літописом — Повість Временних Літ, під роком 981 — подано: „Йде Володимир к ляхам і зая гради їх: Перемишль, Червень и інші грады, иже суть до сей дня под Русью“.

Удруге згадується в літописі — Волинь городище, під роком 1118: — „Ярослав же совокупи Русь и Варяга и Словене, поїде противу Болеславу і Святополку и приде Волиню и сташа обо под реки Буга“.

По здобутті Володимиром Великим Червенських городів, не залишився він ані у Червені, ані в Перемишлі, а заложив, або назвав один з волинських городів своїм іменем і посадив там свого сина Всеволода. Так на Волині постало перше, залежне від Києва, Володимирське князівство з його столицею — Володимиром.

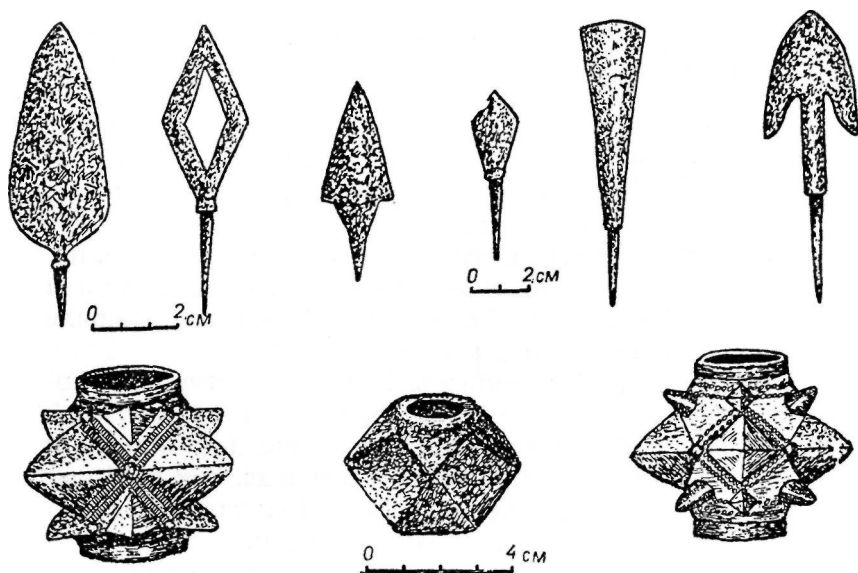
Від 1015 року, аж до панування князя Романа, то значить за сто літ змінилося тут сімнадцять князів і міс-

то значно розрослося, його торговельні зв'язки охоплювали сусідні, західні держави: Польщу, Чехію, Мадярщину й сягали до далекого Ратибора і Регенсбурга на заході і до Аркони і Щеціна над Балтицьким морем. Правдоподібно, найбільшого розвитку зазнала, як ціла Волинь та і її столиця, за князів Романовичів Данила і Василька, його сина Володимира, хоч на цей час припадають найстрашніші татарські напади і руйнування.

В 1283 р. князь Мстислав переносить столицю Волині до Луцька, де до 1338 р. княжать ще нащадки Даниловичів: Юрій I, Андрій і Юрій II. В цьому періоді, віддана на систематичні, жорстокі татарські напади, Волинь сходить на положення другорядної, хоч з великими традиціями, держави.

Необмежені і безпідставні вимоги польського короля Казимира до всіх земель Волинсько-Галицької держави й провадженні часті війни, відтинають Волинь від західних держав Польщі, Чехії і Мадярщини. Єдиним торговельним шляхом, яким доходили товари на захід, була ріка Буг.

По смерті останнього волинського князя Юрія II, претендентом до спадщини по ньому зголосився польський

Зброя з Колодяжинського городища.

король Казимир. Вдалося йому захопити значну частину Галичини, а згодом землю белзьку і Холмщину, врізуючись тут довгим клином в Володимирське Полісся, так зв. Ратенським клином, що відділяв Волинь від Литви. Цей крок короля спричинився до довгих воєн, які тяглися вже за литовського луцького князя Любарта, який обняв на Волині владу, оженившись з дочкою князя луцького, Бушею. Князь цей був сином Великого литовського князя Гедеміна; був він православним і відданим прихильником самостійної волинської держави.

Владу по нім перейняв також князь литовського походження, син Кейстута — Вітовт, який відзначився в історії як першорядний стратег. В 1410 р. в битві під Грунвальдом, під його проводом розбито німецький орден хрестоносців, завдаючи своїми волинськими полками останній і остаточний удар ордену. Вславився він також вдалою битвою з татарами на р. Ворсклі (1399 р.) та іншими перемогами над татарами. За його двадцятилітнього панування в Луцьку на Волині, він обороняв цей край від зазіхань польського короля Ягели. По його смерті, в 1452 р. Волинь стратила свою незалежність.

За часів свого панування, кн. Лев Свидригайло знайшов собі на Волині підтримку у місцевих волинських князів, боярів, духовенства й міщанства. Спирався він на зорганізовану спільно з князями — свою прибічну раду, до якої входили не тільки князі, але також луцький єпископ і земляни. До території — тоді званої Волинської Землі належало ціле т. зв. Погориння, Поділля разом з Брацлавщиною, а також Звенигородські й Винницькі землі.

На цих останніх віддалених теренах довго ще воляни користали і по смерті Лева Свидригайла зі своїх суверенних прав і місцевих законів. Литва мимоволі толерувала це явище і притримувалась гасла: — „Ми старого не рушаємо, а нового не запроваджуємо“.

Місцеве волинське суспільство завжди відчувало у відношенні до литовців свою культурну перевагу, кажучи — „Литва бронь тримає високо (герб Литви Погонь, їздець з піднятим мечем), а голову низько“. Таким чином, підкорена литовцями Волинь, як спадкоємець великих культурних традицій Волинсько-Галицької держави,

сталась в очах навіть самих литвинів, розсадником освіти й культури.

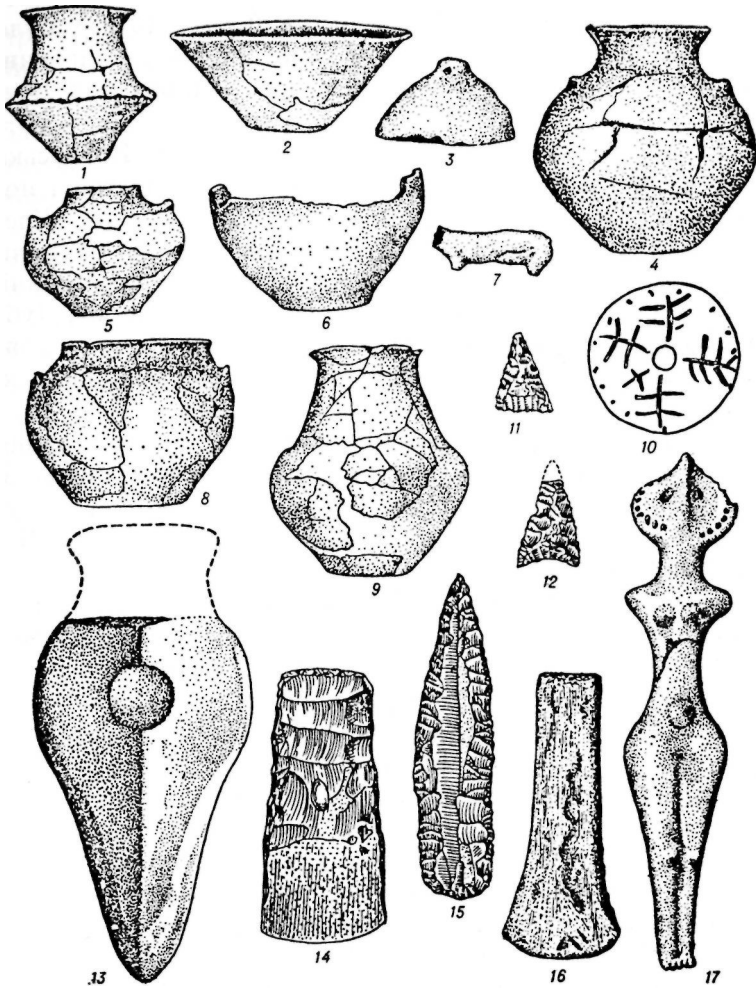
Нова волинська столиця — Луцьк, де за литовсько-волинських князів зосередилася адміністраційна, військова й духовна влада, відбувалися постійні з'їзди і наради, як наприклад, в 1429 р. з'їзд західньо-європейських монархів, а також часті наради князів, панів і духовенства, на чолі якого стояв православний єпископ з титулом Волинського і Берестейського. Особливо за часів Лева Свидригайла місто Луцьк почало витворювати нові оригінальні і поглиблювати старі, державні традиції, відкриваючи двері для доступу західньо-європейських впливів як в науці, так особливо в мистецтві й архітектурі. По смерті Лева Свидригайла в 1452 році, Волинь переходить під управління місцевих старостів.

Довго ще однак продовжувалася боротьба між Литвою і Польщею за Волинь, цю перлу земель старої Русі, де обов'язувало право Литовського Статуту, оперте на Руській Правді. Не згасла на Волині пам'ять про славу Волинсько-Галицької держави, про Романа і Данила.

В 15-16 ст. волинську землю очолював маршал, одночасно був він намісником князя-господаря і тільки в 1566 р. гідність цю обійняв Волинський воєвода (титул це старий, руський), якому була підпорядкована ціла Брацлавщина. Серед суспільних верств Волині й Волинського Полісся почала в 15 ст. зникати, колись заложена верства — боярство, які в невпинній боротьбі з князями і магнатами, сходили до нижчих суспільних верств, служили при замках, містах й магнацьких палацах. Деякі сходили до селянського стану, з тією хіба різницею, що виконували обов'язки, зв'язані зі сторожевою службою і обороною перед дрібними загонами татарів.

Ці села, де проживали бояри, часто зуться Боярками, Болярками, а себе називали вони на Поліссі рудними або військовими товаришами в залежності, чи несли розвідувальну військову службу, чи працювали на руднях і кузнях. Так було перед Люблинською Унією 1569 року, коли то наступило воз'єднання Великого Литовського Князівства з Польщею в одну державу — Річпосполиту.

Як в 15 так і 16 ст., не дивлячись на все більш організовану оборону краю, все густіше проводилася колонізація землі старої Київської Русі, ініціаторами якої були

Глиняний посуд і вироби з кременя. Колодяжне-Троянів та інші (АУ-І-207)

немилосердно експлуатовані магнатами і шляхтою нижчі верстви суспільства бояри, селяни й міщани. Забезпечене матеріально, заховане в волинських лісах, поліських пушах, населення чуйно тільки прислуховувалося до вісток про нові й нові татарські напади. Ці напади повторювалися майже щорічно. Тільки від 1480 р. до 1549 р. було їх понад 26. Пронеслися вони через Волинь, Надгоринське Полісся й Поділля так званими — Чорним та Кучманським шляхами.

По з'єднанні Волині з Польщею в 1569 р., Волинська земля була перейменована на Волинське воєвідство і поділена на три повіти: Луцький, Володимирський і Кременецький. До тодішнього Луцького повіту (не рахуючи звичайних сіл), належали: Луцьк, Горохів, Ярославичі, Торговиця, Боремель, Берестечко, Муравиця, Млинів, Дубно, Межиріч, Гориньград, Дубровиця, Гоща, Корець, Звягель, Степань, Володимирець, Чарторийськ, Колки, Олеськ, Клевань, Пересопниця і Рівне.

До Володимирського повіту належали: стара столиця Волинського князівства — Володимир, Зимно, Низкиничі, Порицьк, Турийськ, Ковель, Миляновичі, Вижва, Несухойжи, Локачі, Кисмин, Свинюхи, Устилуг, Дольськ і Камінь-Каширський.

До Крем'янецького повіту: Замок Крем'янець, Козин, Радивилів, Вишневець, Збараж, Почаїв, Підкамінь, Загайці, Олексинець, Вишгородок, Білозірка, Волочиськ, Базаля, Красилів, Старо-Костянтинів, Остропіль, Любар, Полонне, Лабунь, Зеленці, Судилків, Славута, Заслав, Ляхівці, Човган (Теofilів), Ямпіль і Катербург.

Першим волинським воєводою був кн. Олександр Чарторийський, який резидував в Луцьку. Однак найпотужнішим і найбагатшим на Волині був рід князів Острозьких, який не мав в своїй родословній ніяких зв'язків з Литвою. Рід цей виводився від князів туровських і пінських — Даниловичів. Цей рід дав початок таким княжим родам як Збараські, Вишневецькі, Порицькі, Корецькі, Сангушки, Воронецькі, Чарторийські, Дубровецькі, Гольшанські і цілій плеяді дрібних волинських і поліських родів, які часто під оглядом маєтковим, стояли нижче рівня звичайних волинських земель і шляхти. З діючого ще перед 1569 р. треба згадати Литовський Статут і Привілей Волинської Землі 1501 року, згідно з якими вся вла-

да належала до упривілейованої верстви — князів, духовенства (вищого), панів, землян і на початку 15 ст. до боярів, які все частіше переходили у військову верству.

В цьому ж періоді багато волинських і поліських міст і містечок отримали т. зв. Магдебурзьке право, як: — Крем'янець 1432 р., Луцьк — 1518, Ковель — 1540, Торчун — 1564 р. і т.д. Однак найстарше місто Волині Володимир користав з цього права десь від 12-13 сторіччя. Багато православних монастирів, церков і єпископій користали з великих латифундій, мали свої маєтки, ліси, млини, броварі, боброві лови і побирали грошеві мита. Привласнення цих земель походило ще з давніших даровизн Володимирських, Галицько-Волинських і Луцьких князів і княгинь.

Під час Люблинської унії Волині й Волинському Поліссі було запевнено широку автономію і утворено т. зв. Волинське Земство й окремих судовий трибунал, однак поволі до канцелярій і судів почали впроваджувати польську мову й уперто та послідовно полонізувати, переважно молодь місцевих князів і панів. Роботою над цим зайнялися передовсім єзуїти. Одних намовляли, а молодь забирали до своїх шкіл-колегій, де відповідно вивчали їх на ворогів свого народу, старих традицій і православної релігії. На початку 17 ст. більшість вихованків таких колегій відверто стали по боці гнобителів.

Залишилася при своїх старих переконаннях тільки дрібна шляхта, позбавлене своєї землі боярство, міщанство, яке об'єдналося тоді у братство й селянська маса, розсіяна по селах, дворах і дворищах, позбавлена найелементарніших людських прав і безсердечно використувана.

Границі новоствореного волинського воевідства по 1569 р. покривалися майже зі старими границями Волинської Землі і вони проходили, починаючи від його північно-східнього кутка на Поліссі — Турова, доходячи до р. Случі, а від Случі йшли до м. Дубровиці, до села Серники, Борова, Черевище, аж до притоки р. Турії до села Датиня, а від Датиня, від річки і містечка Вижеви в напрямку м. Мацієва, с Дольська, аж до р. Буга, до м. Литовежа, переходячи тут до Белзького воевідства. Далі границя проходила до рр. Судилювки і Стиру і границь Львівської землі між оселею Радивиловом і м. Бродами,

звідси продовжується в напрямку села Ледухова, переходить через р. Ікву, нижче с Крутніва і джерелами р. Серету входить на територію Галицької землі в напрямку м. Тернополя, від якого керується до м. Волочиська, в напрямку м. Збаража, доходячи аж до вододілу між сточищами Дніпра і Дністра. На півдні ця границя проходила від міста Збаража і йшла просто на схід в напрямку м. Волочиська, переходячи через джерела Мошаниці, південного Буга, вище села Копелі. Далі продовжується в напрямку села Патуринець і за р. Іквою, притокою південного Буга проходить вододілом рр. Бугу й Случі та Схід. Гончарихи, доходячи до бувшого Київського воевідства, границею якого була тут річка Случ. Подібно, як за литовських часів, по Люблинській унії, Волинь залишила свій старий адміністративний поділ повітів: Володимирський, Луцький, Крем'янецький. Таким чином, волинське воевідство в своїх нових границях займало біля 742.13 квадратних миль, з яких Луцький повіт займав 347.40, Володимирський — 122.65, і Крем'янецький — 245 миль.

Кількість сільських осель на Волині в 1583 р. доходила до 1600, з яких в Луцькому повіті було 760, у Володимирському — 285, і Крем'янецькому — 550, в яких проживало тоді біля 300,000 жителів, з чого селян було 248,690, духовенства — 1840 і замкових слуг — 3000. В цьому саме періоді історії Волині звертає на себе увагу небувалий розріст величезних латифундій, як княжих так магнатських і земельських, до яких передовсім мусимо зарахувати маєтки кн. Сангушків, Ковельських, Кашерських на Волинському Поліссі, де в північно-західній його частині був правдивий розсадник дрібних княжих родин.

До цього треба додати, що на землях Волині і Полісся по Люблинській унії багато земель належало до римо-католицьких монастирів, які виростили тут, як гриби по дощі. Перед самою „Руїною" тільки до єзуїтського монастиря в м. Острозі належало дев'ять величезних маєтків. Однак маса землі в 17 ст., особливо в першій половині, належала ще до православних земель і православного духовенства. Від другої половини 17 ст. починає напливати з Польщі чужий елемент, який складався з шляхти, купців і двірської служби. Важливою постановою

в справі наслідування земель по кн. Острозьких була так зв. „Кульбушівська угода" 1753 р., на підставі якої останній ординат дібр кн. Острозьких почав роздавати величезні маєтки, які колись належали до старого роду кн. Острозьких.

Останній з цього роду Іван (при переході на римокатолицьку віру — Януш Острозький) під впливом оточуючих його магнатів і рим.-кат. духовенства почав роздавати маєтності, які склались з десятків великих і малих міст т. зв. „ключів", заохочуючи тим переважно польських магнатів і шляхту масово приїздити на Волинь і Полісся.

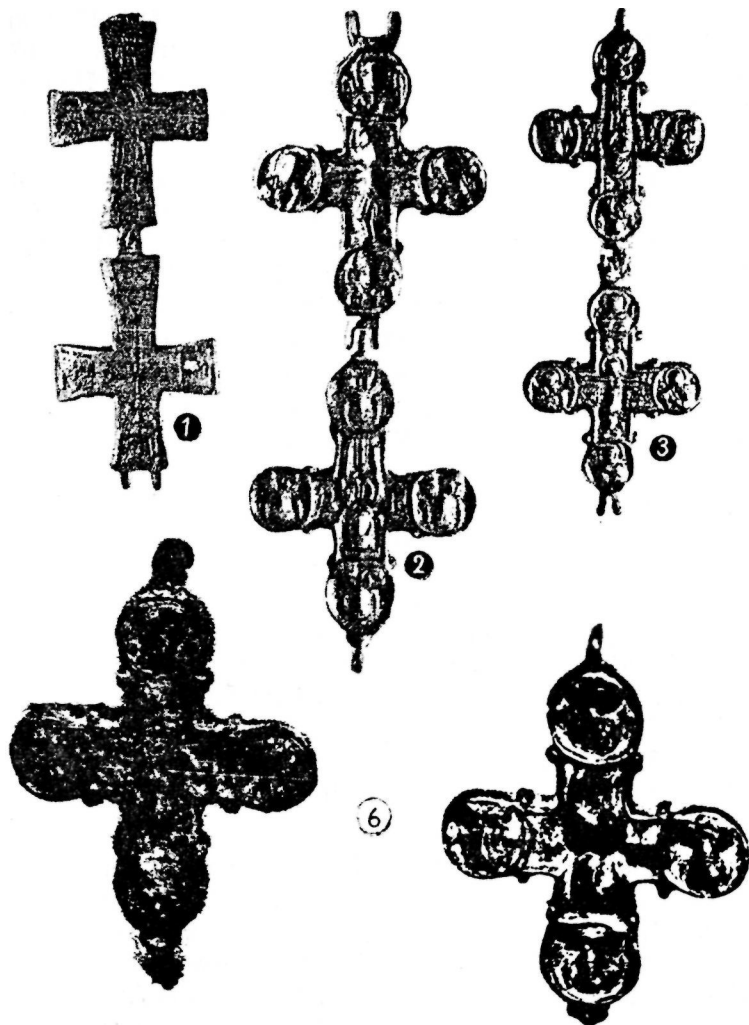

Автор на тереновій межі Волині і Поділля, 1937 р. (ц).

До того часу відноситься прислів'я, яке висміювало погоню за землею польських магнатів і шляхти: „На Волині ковбасами плоти городять”. („На Волиню келбасами плоти гродзом”). Тяжке положення селян, дрібних землевласників, міщан і духовенства ще більше погіршилось і люди втікали з Волині й Полісся на Наддніпрянщину. Рік по році край став пустошити. В таких умовах вибухли козацькі повстання і війни, які продовжувалися десятки літ, спричиняючись до знищення найбільше східних і південних районів Волині. Селянські маси з Волині, Полісся, а навіть з Галичини покидали свої прадідівські землі і втікали за Дніпро на т. зв. Гетьманщину. Край обертався в руїну і тільки оборонні замки, оточені мурами, давали сховища численним магнатам, які прийшли сюди шукати наживи. Тепер було їх тут багато, як ніколи — Фірлеї, Собескі, Ліщинські, Цетнари, Чацькі, Сапіги, Осолінські, Конецпольські, Дзялинські й безліч їх слуг і прислужників. Український народ гірко згадує ті тяжкі часи, коли по смерті великого гетьмана Богдана Хмельницького, гетьманську булаву отримав його син Юрій — „За гетьмана Хмельницького Юрася, Україна змарніла, звелася”...

Неспокій, повстання і війни тривали однак ще і в 18 ст., цими війнами була охоплена Волинь, Полісся й Поділля. В 1711 році цар Петро I передав західні терени України полякам і знову на опустошену Волинь почали повертатися володарі маєтків магнати і поміщики. Згодом почало повертати населення Волині з Задніпрянської України. Знову почалися довгі війни під проводом полковника Палія, якому вдалось закріпити свою владу на схід від річки Случі (Знай, ляше, що по Случ, то наше!).

Населення України, а в тому й Волині не хотіло підкоритися кріпацьким порядкам; виявилось це в Гайдямаччині, або Коліївщині, які огорнули повстаннями південно-східню Волинь. Під повстанчим прапором Залізняка і Гонти сходилися люди з Київщини і Волині, розправляючись по дорозі зі шляхтою, жидами і католицьким духовенством. Такий стан продовжувався до 1774 року, відколи то розпочинається тісне співробітництво російського військового корпусу генерала Кречетнікова з польським військом під командуванням гетьмана Браницького. Спійманий і виданий полякам Гонта був у жорстокий

Релігійні знахідки Колодяжинського городища XII-XIII вв.
1-6 Володимирські бронзові хрести-енколпіони (під ч. 6 з розкопок
О. Цинкаловського — УІІ, т. 12, ст. 105).

спосіб замучений на смерть Стемповським. (Н. Серчик: „Коліїщина“, Краків, 1965 рік).

В часі цих повстань, до Польщі на Волині належали такі міста: Дубно — 1,127 домів, Заслав — 884, Полонне — 813, Любар — 805, Остріг — 705, Костянтинів — 672, Крем'янець — 607, Луцьк — 597, Олика — 594, Володимир, Рівне, Лабунь, Степань, Ковель понад 400 дим. кожен.

Так наближався час, коли Волинь й Волинське Полісся поступово почали переходити до царської Росії. В 1793 році до Росії перейшла східня частина Волині й Полісся. Пізніше на теренах старої Волині і двох міст Київщини-Житомира й Овруча було створено волинське намісництво, а опісля постала Волинська губернія. В 1795 році було приєднано також і західню частину Волині.

Після польського повстання 1831 року, новостворені губернії „Юго-Западного Края“, які перед цим входили до варшавського намісництва, були виділені в окремі генерал-губернаторства (1838 р.), на чолі яких поставлено генерал-губернатора Д. Бібікова. За статистикою (польською) 1885 р. на Волині було 2,176,764 жителів, з цього за суспільним поділом було тоді 17,239 шляхти, 11,503 духовних православних і 148 римо-католиків, 12 пасторів, 424 рабів і 1 караїмський шапшал, 10 гуситських вчителів, 9 магометанських мулів і 22 баптистських проповідників, 3,331 купців, 411,072 міщан і 1,443,512 селян (з них 58,022 римо-католиків), 14,520 чехів і словаків, 11,854 жидів-рільників, 17,662 військових, регулярної армії і 1597 нерегулярних.

За віроповіданням: — 1,590,080 православних, 5,629 старовірів, переважно вихідців з Росії, 174,881 римо-католиків, 91,388 євангеліків, 1420 гуситів, 3,814 баптистів, 295,938 жидів, 103 караїмів і 449 магометан. Землі — 2,109,000 десятин, з чого 764,659 дес. лугів, 507,838 коней, 644,059 рогатої худоби, 604,503 овець, 492,096 свиней і 22,749 кіз.

На Волині, крім того, було розвинуте садівництво, городництво і пасічництво. До 1885 року на терені Волині й Волинського Полісся було 1,040 фабрик і промислових варстатів, де працювало 14,291 робітників. Цукровий, млинарський і горілчаний промисли стояли на пер-

шому місці, zatrudнюючи 5,997 робітників. В тому ж часі на Волині було 12 т. зв. „уездних городів" і 140 містечок. За тою ж статистикою з 1885 року на Волині були дві гімназії, реальна школа, духовна семінарія й одна єпархіальна школа для дівчат — кандидаток на вчительок церковно-приходських шкіл. Загальне число народних шкіл було 686, церковно-приход. 175 і 237 польських костельних шкіл. У всіх цих школах вчилося тоді 47,253 дітей (38,398 селянських і 8,855 міщанських).

В 1872 році через Волинь прокладено т. зв. „Юго-Западную Залізну дорогу", а в 1889 через північні терени пройшла друга залізниця (через Ковель, Кривин, Чарторийськ, Сарни, Коростень, що значно оживило як промисловість, так і торгівлю. „Ю-3" залізниця була приватним підприємством, а в 1895 р. її перебрала держава.

Другою оживлюючою Волинь артерією було побудоване на переломі 19-20 ст. шосе, що лучила Волинь на сході з Києвом, а на заході з Варшавою (через Брест, Ковель, Луцьк, Рівне, Звягель, Житомир).

Крім даних, опертих на статистиці з 1895 р., маємо фрагментарні відомості, подані в 1901 році газетою „Київлянин", яка подавала, що до великих землевласників на Волині належало тоді 166,669 дес, цебто майже половина всієї землі. Ці великі земельні простори знаходилися в руках 100 великих власників. Найбільші обшари землі належали до гр. Альфреда Потоцького — 72,208 дес, до Уварова — 67,633 дес, до Малинських — 44,275 дес, до гр. Канкрипа — 30,835 дес, до Мезенцева — 25,521 дес, до Тишкевича — 25,000 дес, до православних на Волині належало 1,448,755 дес, до католиків 1,510,011 дес, євангеліків — 191,550, до жидів — 16,485 дес. В руках польської шляхти знаходилося 1,520,011 дес, а до росіян (від часів польських повстань) — 761,970 дес.

Дрібна власність від 1 до 25 десятин належала переважно до православних (українців). Від 25 до 60 дес. мали 1,425 православні і 159 римо-католики, від 60 до 200 дес. належали до 429 православних, до 325 католиків. Від 500 до 1,000 дес. належали до 260 католиків і 147,483 дес. до православних, від 1,000 до 2,000 дес мали 465 католиків і 151 православних, від 2,000 до 5,000 дес. належало до 88 католиків і 14 правосл. За переписом 1911

року на Волині було 70,3% українців, 3,5% росіян, 13,2% жидів, 6,3% поляків, 5,7% німців, 0,1% чехів („Весь Юго-Западный Край“, 1913 рік під редакцією М. Довнар-Запольського і А. Ярошевича, Київ. Площа Волинської губернії, 1911 р.).

За переписом 1911 р. площа, яку займала Волинь й Волинське Полісся рівнялася 63,036 кв. верстов, що рівняється 6,555,827 дес, в цьому лісів — 1,687,789 дес, лугів — 619,311 дес, орної землі — 2,466,378 дес. Населення в 1911 р. разом з військом — 3,980,400; в містах — 337,700, і в „уездах“ 3,636. Письменних — 23%, росіян — 73,7%, жидів — 13,2%, поляків — 6,2%, німців — 5,7%, інших — 1,2%; православних 70,8%, жидів — 13,3%, римо-кат. — 9,9%, протестантів — 5,8%. На одну верству припадало 62,2% жителів. („Весь Юго-Западный Край“, 1913 р. Справочная Книга под редакцією М. Довнар-Запольського і А. Ярошевича).

Докладніші статистичні дані подано при описі кожної волинської оселі, крім неналежних історично до Волині, Житомирського і Овруцького повітів.

О. Цинкаловський

А

АБРАМІВЩИНА, ур. в Луцькому пов., знаходиться на ґрунтах с. Цмини.

АВРАТИ, с, Старокосгянтиновський пов. В документах — Гавратинів. Село над притокою р. Збруч, на к. кордоні Галичини, розляглося на схилах авратинської височини, яка сягає 350 м.н.р.м. В другій половині 19 віку було тут 191 домів, 1241 жителів. Церква з 1792 р., а нова з 1889 р., водяний млин, два вітряки. Тут переходив старий тракт зв. Подільським, або Черноостровським. Земля — чорнозем, лісу немає. Геологічне підложжя — граніт, вапняк, крейда. У 1583 р., с. Авратин, або Гавратин належало до кн. Степана Збаразького, пізніше до Ратиборовських, Спендовських й інших. У 1914 р., вел. влас. — 200 дес.

АВРАТИНСЬКА ВИСОЧИНА. Підкарпаття, що займає смугу подільської височини, під с Білозіркою сягає 350 м., є вона вододілом двох стоків — чорноморського балтицького. Тут беруть початок рр. Західний Буг, Стир, Горинь, Случ (басейн Балтицького моря) і Збруч, Смотрич, Ушиця, Буг південний (бас. Чорного моря). Крім того Авратинська височина уявляє собою натуральну границю між Волиню і Поділлям.

АДАМІВ або **АДАМУВ**, с, Звягельський повіт, 73 км від Новограда Волинського (Звягеля). У кінці 19 ст. 38 домів і 499 жителів.

АДАМІВ або **АДАМУВ**. Звягельський пов., жителів 152, селянської землі 482 дес. Колись була там гуральня. Належала у кінці 19 ст. до гр. Дуніна-Борковського.

АДАМІВКА, кол., Володимирський пов., вол. Верба, 10 домів, 66 жителів. Ґрунт піскуватий, часами підмоклий.

АДАМІВКА, с, Лубенський пов., вол. Крупецька, 55 км від Дубна. У кінці 19 ст. було там 4 доми і 37 жителів.

АДАМІВКА або Адамувка, кол., Лубенський повіт.

АДАМІВКА, кол., Звягельський пов., 15 км від Острога. Було там в кінці 19 ст. 5 домів і 37 жителів.

АДАМІВКА, с, або **Адамівська Гута,** Звягельський повіт, Курненська вол., 42 км від Звягеля, 608 жителів, 1 крамниця. Гуральня (32,556 ведр горілки 40° річно), паровий млин (6,000 пуд річного перемолу), гута скла — посуд домашній і аптечний.

АДАМІВКА або **Адамівська Гута,** Юзефувка, село над рікою Немільанкою, прит. Случі, 55 км від Звягеля, 55 до-

Матеріали з пам'яток культури кулястих амфор на Волині:
 1-4, 10 — Суемці; 5 — Старий Миропіль; 6-8, 11 — Колодяжне;
 7 — Колосівка (кол. Войцехівка); 9 — Кикове, гробниця 1;
 12 — Кам'яний Брід; 13 — Анета. (АУ-1-243)

мів, 295 жителів (у кінці 19 ст.). Велика власність — 6,690 дес. У тому 2,095 лісу.

АДАМІВКА, кол., Луцький пов., Шуринська волость, 31 км. від Луцька, 13 домів, 80 жителів (у кінці 19 ст.).

АДАМІВКА, фільв., Ковельський повіт, Маціївська волость, 29 км від Ковля, 3 доми, 10 жителів. Фільварк за-ложено на лісовому вирубі.

АДАМІВКА, кол., Ковельський повіт, Цеханівська во-лость. Від Ковля 53 км., 18 домів, 90 жителів.

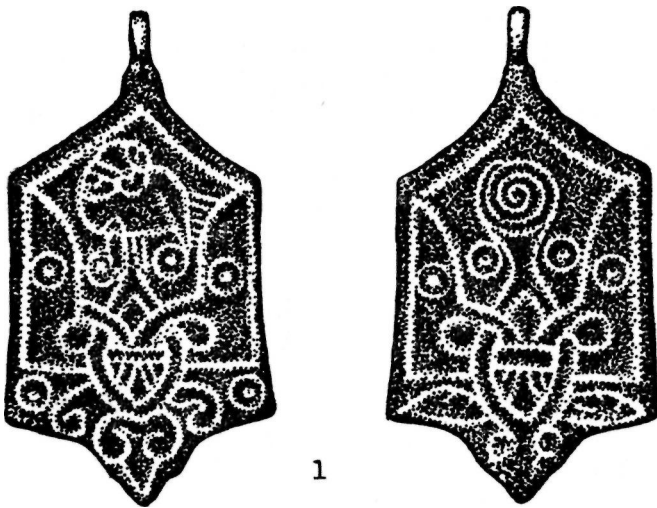
АДАМІВКА, с. над р. Случ, Рівенський пов., Селищан-ська вол. 67 км. від Рівного, 16 домів, 117 жителів (19 ст.).

АДАМІВКА, с., Старокостянтиновський повіт, 8 домів, 82 жителів (19 ст.).

АДАМЧУКИ, с., Володимирський повіт, Любомель-ська волость. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 705 жите-лів.

АЛЬФРЕДІВ, фільв., Звягельський пов., Любарська вол., 105 км. від Звягеля, 5 домів, 34 жителів. Заснований Альфредом Водзинським і названий його іменем. Велика власність — 1,282 дес.

АЛЬФРЕДІВКА, кол., Рівенський пов., Селищанська вол., 93 км. від Рівного, 15 домів, 78 жителів.

1

Гривка з родовим знаком князів Руриковичів, знайдена у Києві. (Подасмо за А. В. Орешниковим — „Денежные домонгольской Руси" — Москва, 1936).

АДАЛИНІВКА, кол., Звягельський повіт, волость Курне, 29 домів, 194 жителів (в кінці 19 ст.

АНБУКІВ, с, Володимирський пов., Хотячівська вол., село над рікою Бугом, 27 км. від м. Володимира, 47 домів, 434 жителів. Урочища в полях — Острів, Ниви, Загуменки, Півланки, На пісках, Довгі руки, Загороди, Соснина, Сіножата, Ліс, Княжів, Ходанів, Кургани, Могила, За селом. На піскових навіяннях, над р. Бугом сліди осель з неоліту і бронзового періоду. На полях великий курган. В 1577 р. село належало до Миколая Пуславського, котрий мав там 5 димів, а в 1583 р. до Миколая Грабія, який вносить з сіл Лудина й Анбукова за 10 димів, 4 огорожників, 4 пустих піль. В 1648 р. разом з селом Бічалем має 130 домів, а в 1653 — 100 домів, у 1858 р. с Анбуків має 24 доми.

АНАСТАСІВКА ВЕЛИКА і МАЛА, с, Звягельський пов., 35 км. від Звягеля. Велика Анастасівка мала в кінці 19 ст. 26 домів і 187 жителів.

АНАСТАСІВКА МАЛА — 17 домів і 127 жителів, у 16 і 17 ст. була власністю кн. Корецьких, пізніше Четвертинських, Любомирських, Руліківських.

АНАТОЛІЯ, кол., Луцький пов., 17 км. від Луцька, 20 домів, 134 жителів. Власність Беяєва, названа від імені його сина Анатолія.

АНАТОЛІИ, кол., Рівенський пов., Средишанська вол., 90 км. від Рівного, 18 домів, 102 жителів.

АНДРІЇВ, або **АНДЖЕЙУВ**, Крем'янецький пов. (Дивись с. Олексинець Малий).

АНДРІЇВИЧІ, с, Звягельський пов., 91 домів, 1,192 жителів. Церква дерев'яна з 1794 р. У 1911 р. 1900 жителів, однокласна школа, крамниця, горілчана крамниця, щомісячні ярмарки.

АНДРІЇВКА — ВОЛОДИМИРІВКА, с, Звягельський пов., Смильчинська вол., 69 км. від Звягеля, 26 домів, 154 жителів (в кінці 19 ст.).

АНДРІЇВКА, с, Рівенський пов., Плужинська волость.

АНДРІЇВКА, с, Звягельський пов., Семельчинська вол., 80 км. від Звягеля, 41 домів, 211 жителів.

АНДРУГА ВЕЛИКА і МАЛА, с, Крем'янецький пов., Білокриницька вол., 8 км. до Крем'янця, 366 жителів і 144 домів. В документах Андрузьк і Андрузи — два села над рікою Іквою при залізній дорозі і шосі, з Дубна до Кре-

м'янця, 7 км. від Крем'янця. Церква дерев'яна з 1742 р. на місці старої. Як довідуємося з ревізії крем'янецького замку 1545 р. одно з тих сіл належало до Сашка Андрузького і його братів, друге до Василя Микитича, які були обов'язані утримувати замкові городці спільно з Лосятинським і Боговितिновичем. Крім того згадується ще два городці, які були зобов'язані утримувати Федір з братами, як рівнож Опанас і Федір Лукаш з других Андруз. У 1570 р. села ці належали до кількох Андрузьких: Гаврила, Петра, Івана, Опанаса, Симона і до Томили Боровицького. В 1648-1649 рр. А. була власністю Конрада Андрузького і його братів: Павла, Миколи, Мацея Лесницьких, що походили з сусіднього с. Лішні і мали там 11 домів. В 19 ст. с. М. Андруга належало до Гриків і Добковських, а Велика Андруга до кн. Радзивилів і Чосновських, від яких набув це село Воронін. Від 1890 р. належить до наукової рільничої школи і в с. Білій Криниці. До кінця 18 ст. в Великій Андрузі була церква св. Юрія, як то видно з актів 1709 р. (Арх. 70. З.Р. ч. I, том 4, стор. 308 і 328). В кінці 19 ст. у Малій Андрузі був тартак (17,000 руб. річної продукції) і водяний млин (7,800 пудів річного перемолу).

АНДРУГА, с Луцького пов., Володимирецької вол., 120 км. від Луцька. Село над річкою Струблею, притокою р. Стиру. В кінці 19 ст. було там 58 домів, 506 жителів і дерев'яна церква. В 1577 р. належало до Чарторийської

1

Печатка галицько-волинського кн. Юрія I Львовича (36. Ц.).

волості кн. Михайла Чарторийського, старости житомирського, який платив за 5 димів. В 1588 р. вдова по ньому платила від 10 димів і вальцевого колеса. В кінці 19 ст. належало до Броніслава Хамця — 1060 дес. В селі тартак і два ярмарки річно.

АНДРУГА (ВОЛИЦЯ), Ковельського пов., це село у документах 1577 р. виступає під назвою Волиця Андрузького, а у 1583 р. — Волиця.

АНДРУСІВ, АНДРУСІЮВ. В документах Андрусів, Андрусієве, Рівенського пов., Межирицької вол., 45 км. до Рівного. В кінці 19 ст. в селі було 29 домів, 453 жителів. Церква дерев'яна з 1725 р. на місці старої. Народня школа, водяний млин, вітряк. В 1577 р. була власністю Романа Гойського, який платив від 20 димів, 13 городників, а в 1588 р. від 10 димів, 4 городників і 2 комірників. В 1705 р. фігурує під назвою Андрусьова (Архів ч. 6, том I стор. 283), церква дерев'яна — Успінська з 1725 р. Сільська школа від 1885 р., водяний млин, дворів 72, урочище „Кудрянський ліс“. До 1914 р. в церкві переховувався багатий і цікавий архів. Велика власність — 338 дес.

АНДРУШІВКА, с, Крем'янецький пов., над річкою Кутенко, 46 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 79 домів і 565 жителів. Колись власність кн. Острозьких, від них перейшло до Альоїзи Ходкевичевої. В 1650 р. належало до колегії Єзуїтської. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 103 жителів.

АНДРУШІВКА, с, Рівенський пов., Селищанська вол., 44 км. від Рівного, в кінці 19 ст. було там 13 домів і 23 жителів.

АНЕЛІВКА, кол., Луцький пов., Щуринська вол., у кінці 19 ст. було там 9 домів і 68 жителів.

АНЕЛІВКА, кол., Рівенський пов., 378 дес. належала до великої власності.

АНЕЛІВКА, фільв., Звягельський пов., Жолобенецька волость.

АНЕТА, кол., Звягельський пов., Романівська вол. Була це колонія німецька, мала молитовний еванг. дім, 33 доми і 308 жителів.

АНОВАЛЬ, кол., Рівенський пов., Тучинська вол., 49 км. від Рівного, 24 доми і 131 жителів (19 ст.).

АНЕЛІВКА, кол., Рівенського пов., Деражнянської вол., 38 км. від Рівного, 31 домів і 244 жителів.

АНДЖЕЛИН, слоб. Звягельського пов., Смелъчинська вол., 55 км. від Звягеля, 23 доми і 135 жителів.

АННОВОЛЯ, кол. (там же).

АНОШЛЬ або **АННОПОЛЬ**, м-ко Острозького пов., 33 км. від м. Острога, 31 км. від м-ка Корця і 19 км. від Славути. Положене на рівнині над невеликим ставом, що формується з двох річок: Сороки і Чоломина. Обидві ці річки випливають з Куражського лісу. Містечко мальовни- чо збудоване чотирикутником. Ринок досить великий, а в ньому 30 мурованих крамниць під одним дахом і кілька- десят рундуків. Колись ця оселя називалася Глинники, а частина м-ка, за ставом, ще й тепер так називається. В міс- течку є мурована церква і муровані фільфарочні забуду- вання. Згідно з поділом князів Острозьких (Януша) Івана й Олександра у 1602 р. с Глинники перейшло до кн. Олек- сандра Острозького — воеводи волинського, а від нього — до Яблоновських. Від імені Анни Чапличівни названо містечко Аннополем і в 1761 р., на підставі привілею за-

2

Печатка Волинської й Лиговської земель за часу їх „Спільноти“ (Друга пол. 14 ст.).

ложено тут Яблонівським містечко, побудовано ринок і великий палац, а при ньому розкішний парк з алеями і статуями, муровану греко-католицьку церкву. Коли у 1821 р., в м. Острозі згорів єзуїтський монастир, де мав свою резиденцію єпископ Романовський Степан, переніс він волинську православно семінарію до палацу в Аннополі. На північ від містечка було велике Курганове цвинтаріще. У містечку, яке нараховувало 2,000 жителів, переважно жидів, є дерев'яна синагога, паровий плин, фабрика простого селянського сукна і церк.-прих. школа. В 1921 р. А. належало до кн. Четвертинських. Дворів було 214, в містечку і присілках було 1,671 православних, 222 римо-католиків і 1970 жидів. При місцевому костелі до 1832 року існував колись кармелицький монастир. Перед 1832 р. м-ко належало до Ленцевичів, а потім від них перейшло до Олексія Уварова. В 1911 р. до вел. власності належало 1,804 дес. і до Омелянських 257 дес. У цьому ж році в А. було 2,463 жителів. Волосне управління, міщанська управа, земська поштова станція, однокласна школа. Земська лікарня, притулок для селян, 2 акушерки, аптека, 48 крамниць і 6 заїзних домів. Гуральня з продукцією 38,457 відер горілки річно.

АНОПІЛЬ, АНОПОЛЬ, с, Рівенський пов., 6 км. від с Бабина.

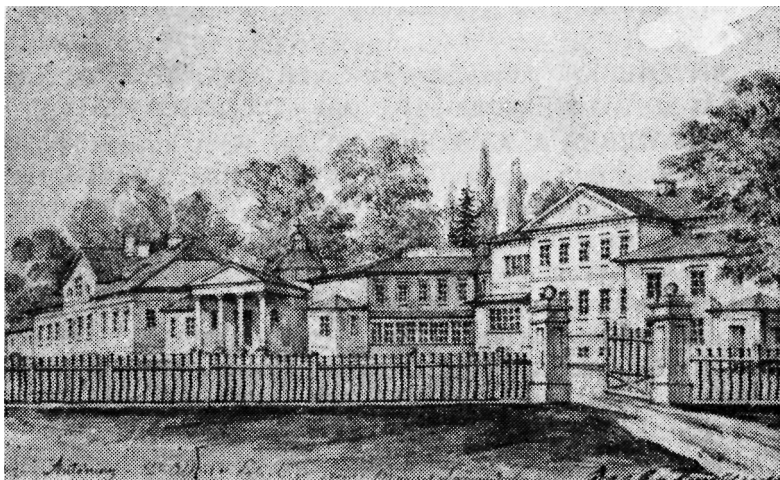
АНТОНИН, фольв., Рівенський пов., Дубронецька волость, 132 км. від Рівного. У кінці 19 ст. було 4 дома і 67 жителів.

АНТОНИНИ, с, Заславський пов., при річці Ікопоті в місцевості степовій. Село перед тим звалося — Холодки і належало до кн. Острозьких, пізніше до кн. Заславських, а від них до Любомирських і Сангушків. Назване Антонинами від імені Антоніни Дунінової. Пізніше село переходить до Мальчевських, з родини яких походить відомий польський поет, представник т. зв. „української школи” Антоній Мальчевський (1793-1826).

Є тут гарний палац і ботанічний парк, а також овочевий сад званий „Романівка”.

Відбувалися тут колись кінні гони і була стадня арабських коней. Властителем по кн. Сангушках був гр. Юзеф Потоцький. Село мало 150 дворів і 209 жителів.

Церква Св. П'ятниці-Параскеви збудована у 1797 р., дерев'яна на місці ще старшої. У 1911 році була там одно-

Антоніни — палац (Поч. 19 ст.).

класна школа Мін. Нар. Прос. з 1864 р., волосне правління, пошта, телеграф, земська поштова станція, фельшерський земський пункт, лічниця, люкар, горілчана крамниця, водяний млин (16,000 пуд. річно) і шкілька овочевих дерев. До власника гр. Юзефа Потоцького належало 24,4402 дес. (Література: „Юзеф Дунін-Борковський — Антоні, дзись і пшед пяти піендзесенцю”, Тигоднік Ілюстровани з 1903 р.).

АНТОНІВКА МОШЛЕНСЬКА, кол., Володимирський пов., 9 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було 16 домів і 110 жителів.

АНТОНІВКА, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., 40 км. від м. Володимира, 3 доми і 31 жителів.

АНТОНІВСЬКА кол., Володимирський пов., Новодвірська вол., 33 км. від м. Володимира, 21 домів і 192 жителів.

АНТОНІВКА, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 13 км. від м. Володимира, 51 домів і 267 жителів.

АНТОНІВКА, кол., або **БОРУСК**, Володимирський повіт, 7 км. від м. Володимира, 19 домів і 116 жителів.

АНТОНІВКА — КОТЕЛ, кол., 8 км. від м. Володимира, Володимирський пов., 38 домів і 134 жителів.

АНТОНІВКА, с, Лубенський пов., 5 км. від м. Берестечка і 72 км. від м. Дубна, 59 домів і 408 жителів.

АНТОНІВКА, с, Лубенський пов., 5 км. від м. Берестечка.

АНТОНІВКА, кол., Звягельський пов., Жолобенська вол., 44 км. від м. Звягель, 17 домів і 103 жителів.

АНТОНІВЦІ, с, колись Онтоновці, Крем'янецький повіт, село над р. Єловицею, притокою р. Ікви, 24 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 113 домів і 1,031 жителів. Церква дерев'яна з 1795 року на місці старої. Була тут у 19 ст. скляна гута і тартак. Селяни тут займалися крім рільництва гончарством і бондаркою. В 1545 р. село належало до кн. Василя Четвертинського, а пізніше до кн. Матвія Четвертинського, котрий був зобов'язаний до утримування 1 городні крем'янецького замку. По його смерті належало до його жінки Авдотії і її другого чоловіка кн. Івана-Януша Збараського. В 1631 р. А. переходить до кн. Януша Вишневецького, потім до кн. Радзивилів, а по них до Ходкевичів, які мали там 1,850 дес. (вкінці до Косаковського) разом з с Іловицею. (Пам'ятник т. 4 від 2 стор. 208 і 223) Стецький, Волинь, сер. 2. стор. 84267).

Церква Різдва Богородиці з 1795 р. збудована на місці, де була віддавна дуже стара церква, дворів 158. В околиці села зустрічаються часті знахідки з періоду неоліту і епіпалеоліту, а також виступають печери, земляні і римські монети.

АНТОНІВКА, кол., Острозький пов., Кунівська вол., 14 км. від м. Острога, 67 домів і 257 жителів.

АНТОНІВКА, с, Луцький пов., Торчинська волость, 11 км. від м. Луцька, 26 домів і 218 жителів.

АНТОНІВКА, кол., Луцький пов., Шуринська волость, 29 км. від м. Луцька, 16 домів і 64 жителів.

АНТОНІВКА, кол., Луцький пов., Колківська вол., 53 км. від Луцька, 13 домів і ПО жителів.

АНТОНІВКА, с і кол., Луцький пов., Городецька вол., 121 км. від Луцька. Село — 31 домів і 226 жителів.

АНТОНІВКА або **ЛИСУХА**, кол., Рівенський пов., Бережанська вол., 60 км. від Рівного, 89 домів і 627 жителів.

АНТОНІВКА, кол., Рівенський пов., Торчинська вол., 37 км. від Рівного, 26 домів і 188 жителів.

АНТОНІВКА, слоб., Рівенський пов., над притокою Случі, 40 км. від Рівного, 46 домів і 661 жителів. До маєтку Юлії Шемберт належало 4,900 дес.

АНТОПЛЬ, с. і кол., Рівенський пов., село при шосі Києво-Берестейській, 31 домів і 465 жителів. На цих теренах кінчається Авратинська височина.

АНТИПОВЕЦЬ, фільв., Володимирський пов., Грибо-вецька вол., 26 км. від Володимира, 2 доми і 21 жителів.

АНУСИН, с, а також **АНУШВКА** або **ВИДРАНКА**, на пограниччі Заславського і Звягельського повітів. Від Звягеля 70 км. 23 домів і 393 жителів.

АНУСИН, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 5 км. від Володимира, 15 домів і 114 жителів.

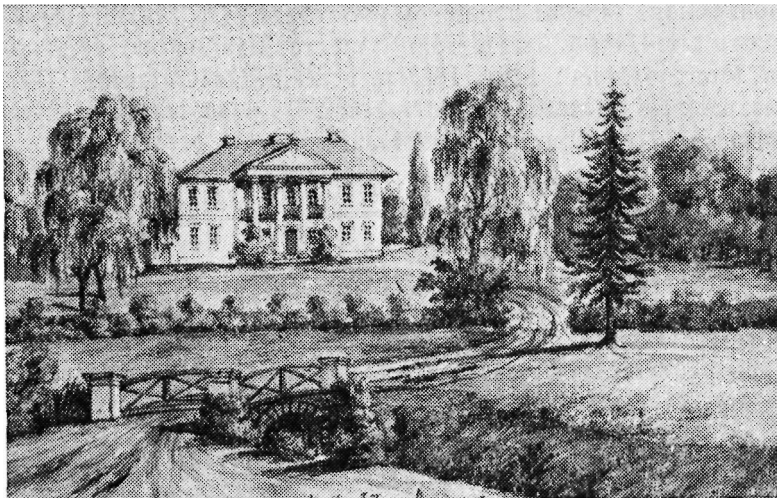
АНУСИН, кол., Володимирський пов., або Замости, 15 км. від Володимира, 24 домів і 111 жителів.

АПОЛОНІЯ, кол., німецька, Луцький пов., Щуринська вол., 47 км. від Луцька, 40 домів і 213 жителів, школа.

АПОЛОНІВКА, слоб., Звягельський пов., Смільчинська вол., 57 км. від Звягеля, 41 домів і 214 жителів.

АРИСТІВ або **АРЕСТОВ**, с, Рівенський пов., Дідково-вецька вол. (на пограниччі Острозького пов.), 12 км. від Рівного, 49 домів, 383 жителів. Церква мурована, водяний млин. В 1583 р. Микола Котовський платив з А. за 12 димів, 10 город і 1 вального колеса.

В половині 17 ст. належить до Олександрійського ключа кн. Острозького. Останньо належав до земель Єло-вецьких, 12 км. від Рівного. Церква Покрови, невідомо

Аристів — дім дворянина.

коли І ким (з цегли) фундована, на місці старої, яка була там ще у 1803 р., 54 господарств, 434 жителів православних, 2 римо-кат. (1911), Земельна більша власність належала до Єловецьких. В селі був колись розкішний сад.

АРСЕНОВИЧІ, с, Ковельський пов., над річкою Стоходом, 19 км. від Ковля, 35 домів і 249 жителів. В половині 17 ст. Катерини Данилевичевої. В 1655 р. має 10 димів. Від 1633 належало до маєтків волицьких князів Сапігів.

АРТИМОВО, уроч., Звягельський пов., Полонська воля, 60 ком. від Звягеля, 40 жителів, переважно робітники місцевого тартаку.

АРШИЧИН або **ОРЧИЧИН**, с, Лубенський пов., при річці Ікви, 13 км. від Дубна. Напочатку 20 ст. було там 33 домів і 475 жителів. В документах виступає часто під назвою Оршичин, Воршичин, Гаршичин. Згідно з ревізією луцького замку з 1545 р. власність Якубової Монтичичевої, яка з Аршичина і Козлина зобов'язала поправляти дві городні луцького замку. В 1580 р. Аршичин з Козлином і Підгайцями також належали до Анни Монтовтової, а у 1583 р. до мелницького ключа Олександра Сімашки, каштеляна брацлавського, котрий платив з 6 димів, 3 город, і 4 вальних колес. В 1643 р. була власністю Марини Сімашкової, пізніше переходить до Ходкевичів. (Пам'ятники, т. 4, від 2 стор. до 76, 86, 126, 140). Крім того згадується під назвою Аршичина в акті 1580 р. в справі розпусного життя Анни Монтовтовни). („Жизнь Курбского", т. I, ст. 186 та у праці Ореста Левицького — „Ганна Монтовтовна", Київ, 1888 р. і „Кіевская Старина", 1881 р.). Церква Великого Димитрія з 1778 р. на місці, де була стара з 17 ст. Дворів 53, 424 жителів.

Б

БАБИН, с, Рівенський пов., 18 км., від Рівного. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 625 жителів. Церква мурована з 1839 р. на місці старої римо-католицької. Сільська школа, водяний млин. Як подає ревізія луцького замку з 1545 р. була це власність Семена Бабинського, котрий був зобов'язаний до ремонту двох городень на тому замку. В 1570 р. Яцько Бабинський платив з Б. за 6 дим., 2 гор., а Ганна Бабинська за 26 димів, 4 боярів, 13 гор., 1 корчма, 2 млинських колес.

В половині 17 ст. Б. належало ще до Бабинських, а від них переходить до Радзивилів, Малинських і Коженювських. В 1911 р. належало до Шульгина і Могилевської — 1984 дес.

БАБИН, с, Звягельський пов., Корецька вол. Село над р. Корчиком, 5 км. від Корця, 35 від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 64 доми, 400 жителів. В 1577 р. належало до кн. Корецького, котрий платив за 27 дим, 5 гор. В половині 17 ст. належить до Андрія Ланівського і має 36 дим, а в 1651 р. лише 12 дим. У кінці 19 ст. належало до пишатинського ключа гр. Потоцьких, як спадщина по кн. І. Чарториському. В 1911 р. власність Малинських і має 81 домів і 250 жителів.

БАБИНА, уроч., Ковельський пов., над р. Стоходом.

БАБИНО, с, Звягельський пов., велика власність 466 дес. належало у. 1911 р. до Ярмолинських.

БАБ'Є, с, Луцький пов., село на пограниччі з Володимирським пов., Шуринська вол., 47 км. від Луцька. У кінці 19 ст. було там 75 домів і 530 жителів. Знаходиться недалеко від села Ворончин, гнізда князів Збараських-Воронцьких. Колись належало до кн. Фрузини Федорівни Збараської, котра записала с Б. свому братові кн. Олександрові Федоровичеві Порицькому. В 1570 р. Б. належало вже до небіжа його, кн. Лева Войтича-Воронцького, котрий з Б. Тростянки і Войнича платить за 25 дим, 6 город, 1 корчми. В 1577 р. той же платить за Б. за 7 дим, 5 город. Ще у 18 ст. село це належало до Воронцьких.

В 1911 р. більша власність 1161 дес. належала до Понінських-Валевських.

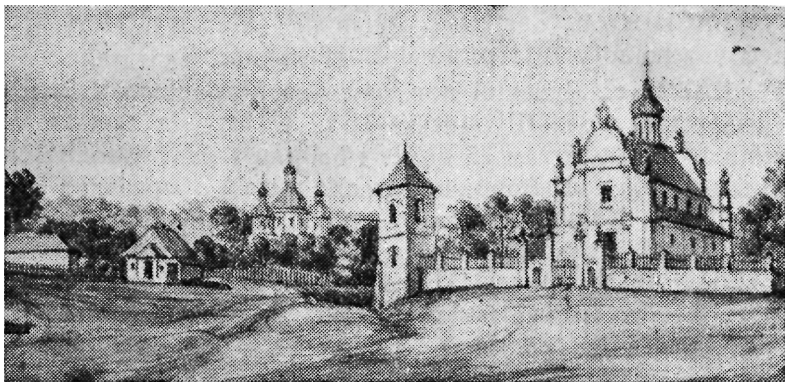
БАБСЬКА, с, Лубенський пов., 307 дес. що належало до великої власности.

БАГЛАЇ, с, Старокостянтинівський пов. Село положене над ставом, мало у кінці 19 ст. 125 дом., 859 жит., церква з 1776 р. на місці старої. В 1593 р. спалене татарами. В 1753 р. згідно з постановою Кольбушівського трактату віддане кн. Августові Чарторийському і Станіславові Любомирському, по тому належало до Ревуцького, від котрого куплена Шашкевичами.

БАТЛАЙКИ, с, Старокостянтинівський пов. В кінці 19 ст. було там 116 дом., 680 жителів. Колись належало до Острозької Ординації. Напочатку 19 ст. власність жінки гетьмана Ревуцького, від неї перейшло до Дембовського, пізніше до Лелявського.

БАДЯНКА, с Острозького повіту.

БАЗАЛІЯ, м-ко, Старокостянтинівський пов., над р. Случ. 66 км. від Ст. Кост. Містечко належало колись до Крем'янецького пов., лежить в місцевості степовій. Отримало назву від засновника, кн. Василя (Базиля) Острозького, воеводи київського. В 1570 р. належало до Острозької ординації. В 1753 р. Януш кн. Сангушко подарував Б. Сапізі разом з іншими селами. З одної сторони містечка р. Случ з гранітними спадистими берегами, а при греблі водяні млини і став. Дві церкви — з 1719 р., і 1765 р., мурований костьол, церк.-прих. школа, синагога. В 1911 р. було там 3,750 жителів. Ринок малий, дерев'яний,

Базиля — церковний осередок (мал. 19 ст. — ц).

до 100 жидівських домів, решта селянські, котрі займаються торгівлею, але ще більш контрабандою. Земля дуже родюча — степовий чорнозем. Околиця безлісна, що дає добрі врожаї, селяни займаються годівлею коней, худоби й овець. В 1860 роках в Б. було 2,363 жителів, у тому 925 жидів. Містечко нараховувало 420 домів. В 1589 р. кн. Костянтин Острозький, воевода київський вплачував від Б. податки. В 1583 р. містечко було зруйноване татарами. За князів Острозьких с Б. отримує Магдебурзьке право. В 1610 містечко переходить до кн. Зба-

Витовт (Вігаугас) — Великий князь Литовський, 1350-1430.
(Із старої печатки альбому в Варшаві) (ц).

разьких. У 1911 р. Б. є волостю, має пошту, телеграф, міщанську управу, одноклясову школу, зем. пошт, станцію, лічницю, лікаря, акушерку, аптеку, аптечний склад, 23 крамниці, горілчану крамницю, судового оборонця. І ресторан і 24 ярмарки річно. У тому часі Б. належало до гр. Ганни Ледуховської — 1993 дес.

БАНКІВ, уроч., Крем'янецький пов., біля с Матвіївці. Разом з землями цього останнього було власністю Ледуховських — 2,000 дес.

БАНКІВ, с, Володимирський пов. В 1570 р. належало до кн. Олександра Порицького. В новіших списках оселє на Волині не фігурує.

БАЙКІВЦІ, с, Ковельський пов., Голобська вол., 32 км. від Ковля, 10 домів і 47 жителів (кінець 19 ст.).

БАЙМАКИ, с, Луцький пов., в документах також Боймаки, Шумської вол. Село над притокою річки Вілїї, на пограниччі Острозького пов., 44 км. до Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 320 жителів, фільварочної землі було там до 100 дес. В 1482 р. с куплене князем Олександром Сангушковичем разом з с Цецинівкою від землян волинських Цецинівських. В 1576 р. з цього села вносить податок Андрієва Дубовська. В 1583 р. належить до Каспра Кокоденського. По другому польському повстанні 1863 р. належить до кн. Блудової.

Герб міста Базалї: вгорі герб Подільської землі, внизу торгова оборудка — дві руки на товарах. Наданий 22.1.1796.

БАЇВ, с, Луцький пов., або Баєво, Боїв. Село положене над річкою Черногуською, 8 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 463 жителів. Дерев'яна церква на місці старої, яка була тут ще у 16 ст. За ревізією луцького замку з 1545 р. Б. було власністю Яцька і його братів Баєвських, котрі були зобов'язані до ремонту трьох замкових городень. В 1577 р. Василь Гулевич, війський володимирський платив з Б. від 2% дим., 5 город, 2 гор. У 1583 р. Б. був власністю Михайла Линевського, що платив за 12 дим. і 7 город., в 1601 р. Б. належало до кн. Гаврила Сангушки, каштеляна брацлавського, до якого належали села: Головчиці, Полонне (під Луцьком), Городище, Горків, Боїв, Ождів і Коршів, як рівнож села, спільно з жінкою набуті дворища: Менчиці, Марків Став, Кропивщина й Чорчів у Володимирському повіті, та взятих у застав від кн. Юрія Чарторийського. В 1648 р. належало до кн. Доминика Заславського.

БАЙЧИЦІ, с Луцького пов., тепер не існує. Згідно з реєстром побор. Луцького пов. з 1577 р., с. це належало колись до степанського замку кн. Костянтина Острозького, який платив від 3 дим., 2 гор., а в 1583 від 15 димів.

БАКІВЦІ, с Луцького пов., Полонської вол., 22 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 169 жителів. Заселене потомками боярів, положене у безлісній околиці, земля дуже врожайна. У сусідньому з селом ліску кілька курганів (досліджуваних Житинським), є також кургани в сторону села Радомишля. Село Баківці від дуже давних часів було родинним гніздом волинських земель — Мокосіїв, Динисків, Баковецьких. За ревізією замку 1545 р. Б. було власністю Стецька, Грицька і Семена Єловичів, які з Б. і Бокоми були зобов'язані поправляти три луцькі замкові городні. В 1570 р. Б. належало до Григоря Гулевича. На початку 19 ст. Б. належало до Троцевських, від них перейшло до Бушинських, Янковських, Куличків, що мали там 500 дес.

БАКІВЩИНА, кол., Володимирський пов., Порицька вол., 44 км. від Володимира, 20 домів і 98 жителів.

БАКОРИН, с, Лубенський пов., Млинівська вол., 41 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 77 дес. і 370 жителів. Церква дерев'яна з 1876 р. П'ятниці-Параскеви, побудована на місці, де була стара в 16-17 ст. Дворів 45, жителів 370. Власністю кн. Радивилів. Село Б. було надане

великим князем Свидригайлом на забезпечення луцької соборної церкви і єпископа Івана Красинського. Згідно з реєстром поборовим з 1577 р., с. Б. належало до власті замку олицького кн. Михайла Чарторийського, який платив з Б. за 14 дим., 11 город. В 1619 р. належало до Войтеха Станішевського — писаря луцького, в 19 ст. переходить до Ожешків. Село це згадується у багатьох документах, зв'язане з долею луцької соборної церкви Івана Богослова, 16 ст. (Архів ст. 1, т. I, стор. 209). В 1619 р. маєток був знищений панамі Кханецькими (Арх. ог. 6, т. I, стор. 409-410).

В 1566 р. згадується в скарзі луцького і острозького владики Марка Журавецького. (Опис актів книг. Київ. Арх. № 2040, стор. 18, р. 24). В 1566 р. скарга того ж владики про напад і побиття (там же, стор. 21, р. 15).

БАКОТИ, с. Крем'янецького повіту, Олексинецька волость, положене над р. Горинню. Згадка про с. Б. Збаразького пов. з 1463 р. (Архів Сангушків, т. I, стор. 55). В р. 1482 належало до кн. Михайла Василевича Збаразького (Узбаразкого). (Архів, т. I, ст. 55). В 1703 р. належить до кн. Вишневецьких. Церква з 1780 р. (зовсім перебудована у 1913 р.), на місці давньої з XV ст.

БАКУНІВКА, кол., Володимирський пов., Хорівська вол., 33 км. від Володимира, у кінці 19 ст. було там 34 домів і 168 жителів.

БАКШИН, с Рівенського пов., 5 км. від Межиріча.

БАЛЯРКА, уроч., Луцький пов., Ступенська вол., 94 км. від Луцька, 15 домів, 236 жителів (19 ст.).

БАЛЬКІВЦІ, с, Староконст. пов., гр. Ледуховський мав там у 1911 р. — 3,163 дес.

БАЛЯРНЯ, див. МАЙДАН.

БАРМАКИ, с, Рівенський пов. (Див. Т. Стецький: „З бору і лясу“). Село збудоване на схилі височин, а на вершку стоїть дерев'яна церква і мурований дім властителя і корчма. При селі джерела і став. Тут видобувають багато крейди, котра у горішних верствах має багато кременя. Недалеко від села є десять курганів, з них один в центрі найбільший. Історичні відомості сягають 16 ст., коли село належало до великих маєтків кн. Острозьких, до ключа рівенського. По тому Беата Острозька віддала рівенський замок Б. Лаському. Село Бармаки ділили завжди долю маєтків рівенського ключа. За часів Станіслава

Профіль похованого в гробовці к. села Іванне, після черепа відтвореного Г. В. Лебединською (АУ-2-65), ст. 175.

Любомирського, владителя с Б. було приділене для утримання псарні, а пізніше частини перепродажами переходить з рук до рук. В згадках 1570 р. згадується Б. як власність воеводи Серадського Альбрехта Ласького, пізніше належало до волинських земель Федора і Яцька Омельянських (Архів ст. 6, т. I, стор. 76 і 77). Церква з 1773 р. Івана Богослова на місці ще старшої. Селянських господарств в кінці 19 ст. було 27 і жителів 291. В 17 ст. було власністю Яна Замойського. В 1911 році велика власність належала до Зеленських — 230 дес.

БАРАНЕ, с, Острозький пов., Кривинська вол., 16 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 458 жителів. Давніша назва села — БАРАН. Належало в 17 ст. до ключа маєтків Цетнарів, разом з селами: Крупець, Старики, Срібно, Михайлів, Ситно. В 1583 р. власність кн. Костянтина Острозького. Відомий процес, зв'язаний з цим селом, який відбувся між кн. Гольшанським з одного боку і вдовою по лінії кн. Іллі Острозького Беатою Костелицькою, котра записала Б. другому свому чоловікові Лаському. Король польський скасував однак цей акт, і маєток по-

вернув волинським кн. Гольшанським, опираючись на цьому, що 1483 р. Семен Гольшанський записав Баране своїй жінці Анастаса кн. Несвицькій.

В 1648 р. Б. було власністю Анни кн. Острозьких Ходкевичевої, а пізніше власністю Яблоновських. В кінці 19 ст. належало до Яблоновських — 946 дес, а в 1911 р. до Криницького — 486 дес.

БАРАНІВКА, м-ко, Звягельський пов., містечко над річкою Случ, 37 км. від Звягеля, 260 домів і 2,219 жителів, (в кінці 19 ст.). Згідно з переписом 1911 р. було там 6,626 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, суд, 2-класова школа, школа при фабриці Грипарії, земська лікарня, товариство допомоги бідним, фабрика порцеляни з 18 ст. (продукція річна 300,000 руб.), водяний млин (35,712 пуд. річного перемолу), 2 адвокати, кооператива, земський склад вибірного насіння, 15 ярмарків річно. Велика власність належала до родини Грипарі (понад 12,000 дес), у 1790 році перенесено сюди з Корця фабрику порцеляни Мезера. Селяни Б. були власниками 1,755 дес.

БАРАНОВЕЦЬКИЙ ключ належав у 19 ст. до Любомирських, пізніше до Валєвських, з котрих одна дочка вийшла заміж за Грипарина і таким чином містечко і 9 сіл перейшли в його руки. Від Грипарини добра барановські перейшли до Строгоновських до кінця 19 ст.

БАРАНІВЩИНА, уроч. при с. Бостище в Ковельському пов.

БАРАНЧУКИ, прис, Лубенський пов., Крупецька вол. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 95 жителів. Були там токарі, які виробляли меблі і забавки для дітей, які мали великий попит не тільки на Волині.

БАСІВ КУТ, с Рівенського пов., при річці Усте і великому ставі, 3 км. від Рівного. Церква з 1719 р. дерев'яна з такою ж дзвіницею. В селі заховалися старі звичаї „проводів" (Теодорович).

У 1889 р. було там 98 господарств і 816 селян, 120 домів, школа церк.-прих. Колись назва села була „Башин Кут". Це одне з найгарніших сіл на Волині. Віддавна входило у склад рівенського ключа і відзначалося своєю врожайною землею.

Каєтан Відорт — народний співак і музикант (його дід Григор та внук Франц — співці-торбаністи у кн. Сангушка (мал. 19 ст. — ц)).

Перша історична згадка про це село походить з 15 ст., коли то великий кн. Свидригайло заперечує правомісність продажу Б.К. землянином луцьким Іваном Дичком князю Семенові Василевичеві Несвіжому. Свидригайло у своєму протесті говорить: „що Башин з конюхами й конокормцями і ставу славного є власність наша, господарська і нам справедливо приналежить”.

Недалеко села Б.К. був земляний „Окіп” — городище чотирибічної форми при основі, й переходить поступово у форму стіжка, високе до 13 м. і має в обводі до 200 м. Поверхня городища до 80 м. Від сходу спостерігаємо в’їзд. На північ від городища ще у кінці 19 ст. ціле поле було засіяне курганами. В 1856 р. частина курганів була розкопана, при чому стверджено, що у кожному кургані знаходився один кістяк. На захід від городища є висо-

кий до 3 метрів копець, а на схід ще два таких копці. У 18 ст. сусіднє село Двірець вважалося передмістям Рівного. Кватерувало там військо рівенського замку. Згадується також у документах від 5 вересня 1478 р., коли то Ванько Джусик з Квасилова ділиться зі своїм братаничем, паном Олехном Джусею, своєю дідишною. З сіл, згаданих у тому документі, фігурують: Квасилів, Бесів Кут, Березани, Колодне, Корнак, Кобаново, Ростово, що належало до Ванька і села: Бочаниця, Тесово, Синий Бай, Садки, Ляхово, Новгородчани, Хомськ з медовими данями („Українські грамоти“, 15 ст., Київ, 1965 р.).

У 1911 р. було там 1,255 жителів, 1 крамниця, 2 зсипи збіжжя, горілчана крамниця, кредитове товариство.

БАСКІВ, хут., Звягельський пов., Рогачівська вол.

БАСЕВО, с, Луцький пов., в 1436 р. волость. Князь Свидригайло надає це село Йосифу Чусі (Архів Сангушків).

БРАТОВИЙ КАНАЛ, Ковельський пов. Канал через болота від озера Лугове і два інші озера, з озера Тур до р. Малої Рити, яка під Щебриною впадає до ріки Мухавця. Канал на цілій довжині є сплавним. Віддавна був він спливом великих кількостей поліського дерева до ріки Бугу.

БАТЬКІВ або **БАТЬКОВ**, с. Крем'янецького пов., 44 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 74 доми і 470 жителів. Церква з 1745 р. Село в 1561-1570 рр. належало до Богдана Батьківського, який платив за 11 димів, 10 город. 1 корчми і 1 млинського колеса. В останніх часах належав до Баранських і Стебельських, по 1561 до Жемчужнікович.

Село це згадується ще у 1561 р., коли то належало до Богдана Батьківського (Опис акт. книги, Київ. Центр. Арх. №2035, ст. 34, пункт 18 в 1563 р., ст. 4, р. 32). В селі була церк.-прих. школа від 1888 р., водяний млин (8,000 перемолу річно), кредитове товариство (у 1911 р.).

БАТЬКОВЕЦЬ, прис, Лубенський пов., Крупецька вол., 56 км. від Дубна. У кінці 19 ст. було там 10 домів, 133 жителів.

БАХІВ, с, Ковельський пов. Село це над річ. Турією, 5 км. від Ковля, у кінці 19 ст. було там 65 домів і 494 жителів. Входило колись до староства Ковельського і мало 5 волоків.

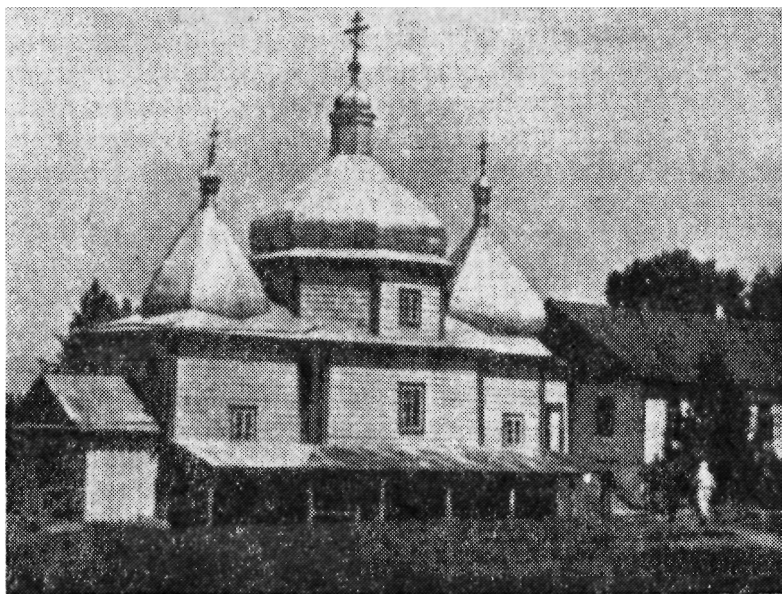
В 1693 р. село це було власністю кн. Андрія Курбського, політичного втікача з Великого Князівства Московського. Належало тут до нього 5 ланів. Згідно з ілюстрацією 1648 р. належало до Станіслава Конєцьпольського і було там 46 дим. Пізніше до Сапігів і Міончинських. Землі двірської у кінці 19 ст. було 2,300 дес.

БАЧМАНІВКА, с, Заславський пов., Хоровецька вол., в кінці 19 ст. було там 179 домів і 1,281 жителів. Церква мурована з 1863 р.

Під назвою Бачманів або Бачманова селище згадується як власність князя Андрія Юр'євича Заславського в 1520 р., який, будши нежонатим, приймає свого брата кн. Іллю Островського і записує йому частину своїх маєтків.

По смерті кн. Іллі, с Б. переходить знову до кн. Заславського. В 1583 р. кн. Михайло Заславський платить з с Б. за 4 дим, 3 гор. В 1648 р. с Б. є власністю кн. Доминика Заславського і має 56 дим, а в 1659 р. тільки 3 дим.

Село це положене на низині. В околиці є урочище Городець. Назва села правдоподібно походить від татар-

Церква в Берестечку, в якій молилися старшини і козаки перед битвою з поляками в 1651 р. (ц).

ського слова „Басман“, що означає „скарбовий хліб“, „скарбове утримання“. В актах Б. виступає як одне з сіл, що належали до розлогих маєтків кн. Заславських („Архів Сангушків“, 3, стор. 201-3, там же т. 4, ст. 216-220). В руках цих князів залишається Б. до року 1673, коли то вигасає рід князів Заславських і Б. переходить до кн. Сангушків і залишається в їх руках аж до 1917 р. На захід від села, на старому селищі часто знаходять перепалену глину, кераміку і поржавіле залізо.

З урочищ маємо там: Береги, Лука і Ковалів став. Церква стара з 1744 р. Михайлівська, була вона трьохбанною, але на початку 20 ст. сама завалилася. Переховувалися в тій церкві слідуючі рідкісні стародруки: 1. Ключ Розумена, Інокентій Галатовського з 1680 р. друкарні Києво-Печерської Лаври. 2. Венец Христов — єгумена Радивиловського з 1688 р. — там же виданий. 3. Часослов з 1670 р., там же виданий. 4. Трифологійон з 1679 р. 5. Апостол, Октоїх і Тріюдь з 17 ст. — всі київського видання.

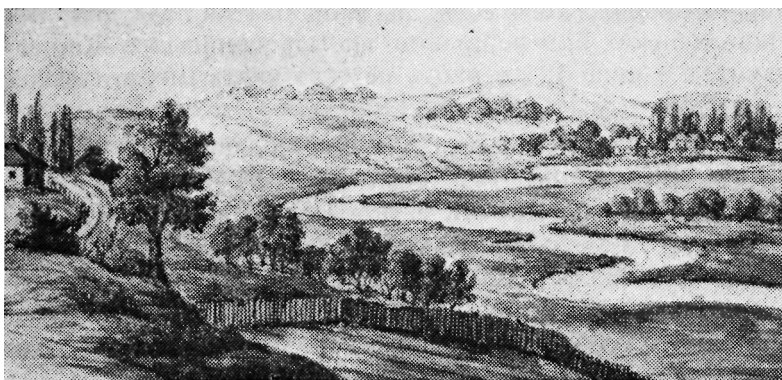
В 1830 р. збудовано нову церкву Покровську. В 1868 р. була там заснована церк.-приходська школа. Дворів було 163.

БАШАРІВКА, с, Крем'янецький пов., в документах Башеровка, Башсирівка, 38 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 705 жителів.

Церква з 1779 р. на місці старої. В 1570 р. належала до луцького земського судді Єрофея Госького. В 1583 р. його жінка платить з Б. за 11 дим, 5 город, а у 1735 р. належить до Михайла Ледуховського, а від 1831, по польському повстанні Б. віддано до скарбу. В початках 20 ст. переходить до Ольги Сологуб — 340 дес. орної землі.

БАШИНА, с Острозького пов., Буринська вол., над річкою Горинню, 27 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 158 жителів.

В лісі, на горі вали городища або замчища. Ксьондз Головинський в „Течці Розмаїтосьці“ помістив баладу про Б., написану на основі народних переказів. Там в замку перебував у неволі турецький баша, для того і місцевість отримала назву Башини. Грунт пісковий і вапняний. Більша власність належала до Богачинських, а пізніше переходила до Гулевичів, Чарнецьких, а в кінці 19 ст. до кн. Четвертинських.

Загальний вигляд с. Башина (ц).

БАШКІВЦІ, с. Крем'янецького пов., біля с. Тилявки, Шумської вол. В документах Баконці, Гошковці, Бушковці. Село положене над малою річкою Долиною, 13 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 74 домів і 508 жителів. Церква Михайлівська з 1704 року.

Згідно з текстом ревізії крем'янецького замку у 1545 р. село це належало до Михайла Лосятинського, який був зобов'язаний до направи 1 городні на цьому замку. В 1570 р. частинно належало до Івана Лозицького і Василя Лосятинського та Януша Жабокрицького. В 1564 р. належало до волинської землянки Марії Буковецької (Опис акт. книги Києво-Центр. Архіву № 2033, ст. 3).

БАШЛИК, с, Пінський пов., село на т. зв. Загороді, 5 км. від Пінська.

БАШЛИКИ, с, Луцький пов., Олицька волость, 36 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 363 жителів. У 17 ст. було власністю Радиви́ла. В 1648 р. було тут 8 дим. У 1911 р. належало також до кн. Радиви́ла. Водяний млин (річно перемелював 14,000 пудів зерна).

БАШОВА, с, Луцького пов., Рожишанська вол., 23 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 110 жителів. При селі була колонія тієї ж назви — 5 домів і 46 жителів.

БАШУКИ, с, Крем'янецький пов., село при річці Добриці, притоці р. Горині, недалеко від бувшого австрійського кордону. Церква стара, невідомо коли і ким побудована. В кінці 19 ст. було там 168 домів і 1,050 жителів. У 1583 р. належало до кн. Андрія Вишнівецького, на

той час волинського воєводи, який платив за 7 дим. Від Вишнівецьких Б. перейшло до кн. Чарторийських, Жищевських, а в кінці 19 ст. набув це село князь Імеритинський — на той час властитель м. Вишнівця.

БЕТА, кол., Володимирський пов., Микулицька вол., 18 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 25 домів.

БЕГЕНЬ або **БЕГЕН**, с, Рівенський пов., над річкою Горинню, 13 км. від м. Рівного. У кінці 19 ст. було там 36 домів і 433 жителів.

Колись село це належало до маєтків кн. Острозьких. У 1753 р. згідно з Кульбушівською постановою село надано Любомирському, потім перейшло до Богушів. В 1911 р. було там 406 жителів. Водяний млин (108,000 пудів річного перемолу). Властитель фільварку (965 дес.) кн. Ал. Волконський.

БЕЙЗИМИ, с. Заславського пов., Сульжинська вол., положене над р. Гоморою, 22 км. від Звягеля, в кінці 19 ст. було там 79 домів, 549 жителів, а в 1911 р. 115 домів і 721 жителів. Церква Різдва П. Б., збудована 1852 р. на місці дуже старої, в 19 ст. вже неіснуючої. В селі церк.-прих. школа.

В 1601 р. с Б. було власністю кн. Януша Острозького. В 1589 р. спустошене і спалене (Архів ч. 6, том I, стор. 290). Як подають народні перекази, село отримало свою назву від знайденого у цьому місці князями Друцьким і Гойським безіменної дитини, яку татари не встигли забити і надали вони відбудованому селу назву Безейми. Рід Безеймів ще й в кінці 19 ст. був властителем сіл Лавриновець і Нові Безейми, у 19 ст. належало воно до Безеймів і Кизимовичів. У 1911 р. до великої власности належало тут 425 дес.

БЕЗХЛІБЧЕ, с, Пінський пов., Дубійська вол., село над р. Піною, 19 км. від Пінська, в 19 ст. мало 21 дворів.

БЕЙНАРІВКА, с, або **БЕЙНАРОВИЧІ**, Луцький пов., село над річкою Стиром, 17 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 7 домів і 28 жителів. Колись село належало до Жидичинського монастиря і луцьких православних єпископів.

БЕНДЮГА або **БИНДЮГА**, с, Володимирський пов., Оритницька вол. Село над р. Бугом, 14 км. від станції Дорогуськ.

Як сама назва села говорить, була колись там пристань над р. Бугом, звідки відбувався транспорт товарів, а переважно дерева і збіжжя з цілої Західньої Волині, яке переховувано у великих магазинах. Назва походить від німецького слова „бінден", що значить в'язати, бо тут зв'язувано дерево плис до плиса (тратви). Ще в кінці 19 ст. досить багато збіжжя йшло разом з деревом річкою Бугом до Варшави і Гданська, але цей торговельний рух тепер зовсім припинився і з магазинів залишився тільки один.

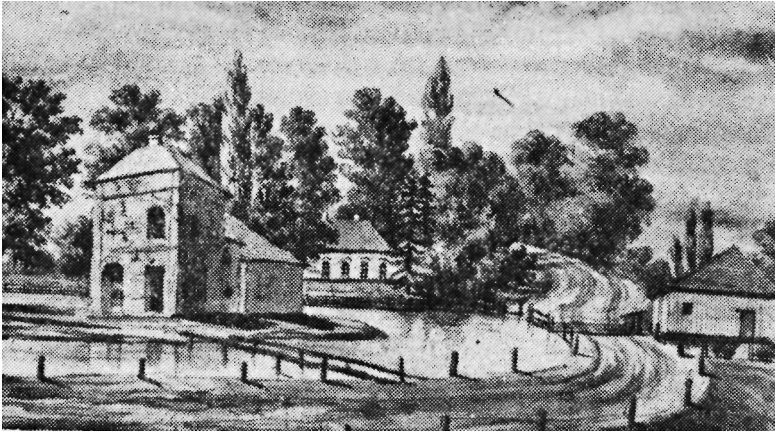
Населення цього села, яке стикалося „зі світом" і приїздними, зраджує свою отесаність й інтелігенцію і одягом, більше зближеного до вигляду міщан. Село у кінці 19 ст. мало 43 дворів і 350 жителів. Було там багато римо-католиків. Належало тоді село до родини Видягів, а пізніше Крочинських. Був там дуже цікавий своєю архітектурою двір, збудований Сенютою Ляховецьким, згідно переказам, ще в 14 ст. Під ним були великі льохи, в котрих Видяга тримав багато жидів, щоб змусити їх таким чином до прийняття католицизму, а пізніше, як християн, оселявав він їх по селах. Заховалось у Б. кілька таких родин. В селі мурований костюл і дерев'яна церковця. Для цього села була ще й інша назва — Бендюга Воля, фільварок належав до Алфра Корчинського — 1082 дес.

БЕЗОДНЯ, с Лубенського пов., 3 км. від Сестратина, Крупецької волості, 65 км. від Дубна. У 19 ст. було там 54 доми і 310 жителів. До великої власности належало 203 дес.

БЕРДУХА, хут. Рівенського пов., Немовицька вол., 100 км. від Рівного. Гуральня.

БЕЗИМЕНСЬКЕ, озеро в Пінському пов., на Заріччі у Хоєнській вол., має більше як сто моргів поверхні.

БЕРЕГ, с. над річкою Іквою, Крем'янецький пов., Білокриницька вол., 33 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 125 домів і 717 жителів. Згадка про село Б. з 1546 р. в описі крем'янецького замку, де серед городень була: „подле городні Лисятинської, городня Петра Денисовича і Андрія Куневського, з іменій їх Берега і Вербой". („Пам'ятники", т. 4, від 2 стор. 210). Пізніше в 1561 р. Б. було власністю Петра Денисовича. (Опис акт. книги Київ. Центр. Архіву № 2035, стор. 15, п. 16). В селі церква

В'їзд до с. Береги (ц).

Миколаївська з 1816 р. дерев'яна. Двір сучасний в 1911 р. належав до Радзимінських.

БЕРЕГИ, с, Лубенський пов., при річці Ікві, 2 км. від Млинова. В кінці 19 ст. було там 31 домов і 383 жителів, фільв. землі 4,190, церква Михайлівська з 1787 р. Велика власність належала до гр. Ледуховського, а по 1863 р. до Зайцевих. У 1545 р. село належало до Григорія Ходкевича, який був зобов'язаний до направи двох городень луцького замку. В 1577 р. належало до ключа в Муравиці пані Виленської, котра платила з Б. з 21 дим, 2 млинських колес і 3 інших колес. В 1583 р. село було вже власністю кн. Андрія Вишнівецького, який платив від 19 ланів.

БЕРГИЛЕНЦІ, с, Старок, пов., Красилівська вол., село в типовій, подільській околиці, недалеко став, який творить притока р. Бугу (південного), краєвид степовий. Недалеко від села два кургани, такі ж кургани у сусідньому селі, де є також кругле городище. В кінці 16 ст. село це було знищене татарами. Належало до розлеглих маєностей кн. Острозьких, в 1911 р. 323 дес. належало до Кульчинського І.

БЕРЕГЦІ, с, Старок, пов., Красилівська вол. В кінці 19 ст. було там 72 доми і 364 жителів. Церква дерев'яна з 1756 р. Село колись входило до ординації князів Острозьких, а у 1753 надано кн. Чарторийському і Любомирському (Кульбушівська угода). В 1911 р. належало до Кульчицьких, пізніше до Хоецьких — 407 дес.

БЕРЕЖАНКА, с, Крем'янецький пов., Вишгородська вол., село розтягнулося по обох боках річки Жираку, 55 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 225 домів і 1449 жителів. Церква дерев'яна, від 1875 р., церк. прих. школа, 2 млини. В 1515 р., разом з Башовою в оренді кн. Марії Рівенської (Збараської). Записана разом з іншими маєтками в 1565 р., як власність кн. Вишнівецьких, пізніше перейшло до Єловецьких, від них до Радзимінських і Дубинського. В 1758 р. згадувано, як власність берестецького старости Йосипа Виговського (Архів ч. 6, том I, додаток, ст. 500). В селі церква невідомо коли і ким збудована, дерев'яна з такою ж дзвіницею, дуже стара і опущена, від 1875 р. церк. прих. школа. Властитель більшої земської влади Радзимінський — 248 дес.

БЕРЕЖЕЦЬ або **Бережці**, с, Пінський пов., Плотницька вол., 34 км. від Пінська.

БЕРЕЖИНСЬКЕ, с, Острозький пов., село положене на рівнині. Належало колись до кн. Острозьких, пізніше до Яблонівських і Сапігів. На полях кілька курганів. Земля — чорнозем, лісу немає. Церква дерев'яна, церк.-прих. школа.

БЕРЕЖИНСЬКЕ, слоб., Звягельського пов., Корецька вол., до більшої власності належало 115 дес.

БЕРЕЖКИ, с, Рівенський пов., Висоцька вол., село над річкою Случ, 162 км. від Рівного, дворів 352, жителів 2,788, рим.-кат. 10, жидів 7. Церква Різдва Богородиці з 1817 р. дерев'яна на місці старої. На землях села урочища: ← Передсілля, Болотця, Дроздян, Верблин. На полях два кургани. Історична згадка про Б. з 1580 р., у якому була маєтність кн. Марії Юр'ївни Курбської з дому кн. Гольшанської („Жизнь Андрея Курбського", вид. 1849 р., Київ, т. I, ст. 275).

БЕРЕЖНИЦЯ, с, Ковельський пов., недалеко від м-ка Троянівки, в місцевості низькій, багнисто-піскуватій, над малим допливом р. Стодоху, 52 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 428 жителів, церква дерев'яна, церк.-прих. школа. До села належали два хутори — Заріччє і Хатки. В 19 ст. було власністю Чацького, в 1911 р. належало до „казни".

БЕРЕЖНИЦЯ, м-ко, Луцький пов., 138 км. від Луцька. На початку 20 ст. було там 408 домів і 2,930 жителів, церква, волость, католицький костюл, фундації кн. Острозь-

ких, синагога, млин. Містечко над річкою Горинню і її малою притокою. В 1650 р. Бережниця була власністю кн. Доминика Заславського і тоді було там 200 дим. місцевих українців і 5 дим. жидівських. Перед тим Б. входило до ординації острозької, а після Кульбушівської транзакції була подарована Чацьким. По 1831 р., російський царський уряд забрав до „скарбу" 4,700 дес. лісу і ферму. Як подає І. Крашевський (польський письменник) було виявлено дуже багато курганів в околицях Бережниці, а в самому містечку над притокою р. Горині Бережанкою, залізниця. В 1911 р. було 2,900 жителів, волосне управління, міщанська управа, пошта і телеграф, земська поштова станція, акцизний уряд, лісництво, однокласова школа, фельдшерський пункт, 4 акушерки, аптека, аптечний склад, 22 крамниці, горілчана крамниця, гарбарня, земський склад сільського господарства машин, і ресторан, 4 ярмарки річно. Велика власність (земельна) Горовець Параскева — 492 дес. і Станиславича — 1004 дес.

БЕРЕЖИНЦІ, с Острозького повіту, на південному сході, 66 км. від Острога. Належало колись до кн. Острозьких, від них перейшло до Яблоновських. Велика зем. власність — 146 дес. Разом з селом Рідькою, Б. мали 106 домів і 836 жителів (19 ст.). Церква з 1773 р., церк. прих. школа від 1861 р. На полях села Б. багато курганів. Згідно з ревізією крем'янецького замку з 1545 р. належало до Андрія Човганського, потім до Єрмолинських.

БЕРЕЖНО, с, Рівенський пов., село над Горинню, на південний захід від Давид Городка, там, де Горинь ділиться на дві відноги. Село положене при дорозі з м. Столина до Давид-Городка. В 19 ст. належало до Чарнецьких — 2,332 моргів.

БЕРЕЖІЦІ, с, Володимирський пов., 55 км. від Володимира. Село над річкою Бугом, на захід від містечка Любомиля. В кінці 19 ст. було там 276 домів і 765 жителів. Церква дерев'яна, церк. прих. школа, пошта, водяний млин. В 1911 р. було там 1744 жителів, волость, школа однокласова, 3 крамниці, ярмарки, 1 фельдшер, пошта.

БЕРЕЖІЦІ, м-ко, Крем'янецький пов., положене над р. Іквою, 12 км. до Крем'янця. В 1884 р., містечко мало 46 домів і 420 жителів, а разом з приналежними до нього селами 287 домів і 2231 жителів. На початку 20 ст. було там 99 домів і 667 жителів. До фільварку належало 8,000

дес. Церква дерев'яна, два водяні млини на річці Ікві, гуральня. Згідно з даними ревізії кременецького замку 1545 р. була це власність Бережецьких, які були зобов'язані до забезпечення 2 замкових городень. З тієї ж ревізії бачимо, що побирали тут мито по одному гроші від возу. У 1564 р. Б. було власністю Лаврина Бережецького з Гойська. Анна Гойська мала там 93 волок, а пани Андруський і Бережецький по 147 волок і по половині ставу. В 18 ст. Б. належало до гр. Тарнавських, від них перейшло до Конарських і Скринських, а потім до Морштинів. У 1774 р. нараховувало 1250 жителів і були тут: церква, бровар, гуральня, паперня і тижневі ярмарки. У старих документах Б. виступає часто під назвою Підбереже. З того Підбережа виходить рід кн. Подбережецьких. (Отецький: „Волинь” т. 2, ст. 187-189). В 1569 р. належало до Хвалелея Некрашевича Бережецького. Церква з 1856 р. на місці зруненої на початку 19 ст. старої, якого часу побудови не виявлено. Згідно з даними з 1911 р. у м-ку Бережцях було 944 жителів, волосне управління, міщанська управа, земська поштова станція, однокласова школа, фельдшерський пункт, 5 крамниць, гуральня (20,723 від річної прод. 40° горілки), два водяні млини (27,000 річного перемолу), щомісячні ярмарки. В цьому малому містечку до 1914 р. заховався рококовий палац гр. Тарнавських, пам'ятники битви з турками під Віднем, у якій брали участь українські козаки і до перемоги багато спричинився українець Юрій Кульчицький. Особливу увагу звертав на себе палац у мавританському стилі, побудований у центрі містечка і ротундова клясична будівля. У 1911 р. властителем бережецьких маєтків був Марк Моеніх — 3440 десятин.

БЕРЕСЦІ, с, Лубенський пов., колись Бересько, яке існувало в Лубенському пов. Згідно з поборовим реєстром у Луцькому повіті в 1577 і 1583 рр. село тоді належало до Богушевої Корецької, яка платила з нього від 1 дим. 3 город. 5 город, і 1 боярина.

БЕРЕЗА, кол., Рівенський пов., Седлищанська вол., 66 км. від Рівного. У кінці 19 ст. було там 12 домів і 100 жителів.

БЕРЕЗДОВИЧІ, с, Звягельський пов., належало колись до берездільського ключа. В половині 17 ст. було власністю Ходкевичів. Було там у 1648 р., разом з селом

Горицею, 187 домів і в 1650 р. — 100 домів, в 1651 р. лише 50 домів.

БЕРЕЗДІВ, м-ко, Звягельський пов., 44 км. від Звягеля. У кінці 19 ст. було там 370 домів і 3,236 жителів. Церква з 1753 р., катол. костюл, волость, школа від 1881 р. М-ко належало колись до кн. Заславських, пізніше до кн. Іллі Острозького, в аренді у кн. Курцевичів. Від них перейшло до Беати Костелецької, від неї до Ольбрехта Ласького. Однак польський король скасував даровизну Костелецької і Б. призначено дочці кн. Гальшці Острозькій, а по її трагічній смерті знову до Острозьких. В 1589 р. Острозький платив за Б. податок (шосу) 7 флоринів і 20 грошей, з ріллі 17 флоринів, від ремісників, городників, перекупів, попа і млинських колес 7 флоринів і 15 грошей. В 1648 р., Б. було власністю Анни Ходкевичевої, а в 1831 р., належало до Яблоновських. У тому році російський уряд skonфіскував цей ключ маєтків.

Містечко положене над р. Корчиком. Є тут руїни замку на острові, зовсім затерті часом і старі дерева, які ростуть навколо. На цій самій річці був водяний млин.

Був в Б. католицький польський монастир, який скасовано в 1832 р. Згідно з статистичними даними з 1911 р. в м. Берездові було: 2700 жителів, волость, міщанська управа, пошта, земська поштова станція, земська лічниця, 2-класова школа, аптека, аптечний склад, горілчана крамниця, 12 бакалейних крамниць, медоварня, ресторан і 6 ярмарків річні.

БЕРЕЗЄ, с, Луцький пов., Чаруківська вол., 20 км. від Луцька. У кінці 19 ст. було там 39 домів і 239 жителів, фільварок мав 1 дім і 63 жителів.

БЕРЕЗКИ, с, Рівенський пов. Село над р. Случчю, 120 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 164 домів і 890 жителів. Церква дерев'яна з 1817 р., водяний млин. В 19 ст. в селі належало до Кашовських 3,950 дес. (в тім 2,674 лісу). У 1586 р. село належало до Дубровецької волості, Пінського повіту, до Марії Юр'ївни Курбської з дому кн. Гольшанської, котра надає його своєму синові Юрію Монтовтові. Пізніше село належало до кн. Гольшанських, а в 1911 р. до Чижевича — 3276 дес.

БЕРЕЗНА ВЕЛИКА, с, Заславського пов., над річкою Гомірою, 55 км. від Заслава. В 1911 р., було там 1,230 жителів, дворів 111, водяний млин (перемелу — 61,000 пуд.

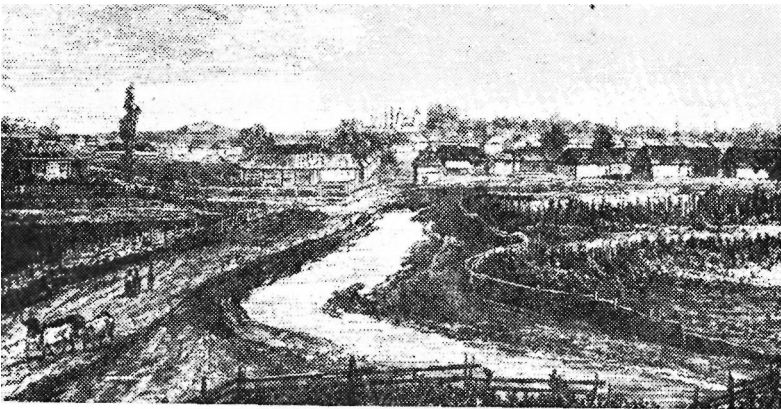
річно), школа церк. прих. з 1886 р., церква Дмитра з 1837 р., дерев'яна, побудована на місці старої. Урочища: Гай, Лісок, Липники, Коханівська руда. У 1589 р. належало до кн. Януша Острозького і в тому ж році, як донесли луцькі возни Шука і Янковський, було зруйноване татарами.

БЕРЕЗІВ, с, Ковельський пов., Несухожської вол., належало в 16 ст. до кн. Сангушків. У 1537 р. належало до Федора Сангушки, а в 1577 р. і 1583 до Романа Сангушки, котрий з нього платить з 8 дим.

В 1593 р. належало до Лабунських — 21 дес., в 19 ст. до Коморовських.

БЕРЕЗНА ТАТАРСЬКА, с, Заславський пов., село над р. Гомір або Гомора. В кінці 19 ст. було там 66 домів, 407 жителів. Б. належало до кн. Острозьких, а в 1589 р. було зовсім знищене татарами, однак швидко відбудоване, бо у 1650 р. бачимо Березну Татарську в складі маєтків у Любомирського.

БЕРЕЗНО, м-ко, колись звалося **Андріїв**, Рівенський пов., над р. Случчю, 76 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 115 домів і 1012 жителів, але за кілька років населення Березна зросло до 4,035 жителів. Церква дерев'яна, Миколаївська з 1845 р., на місці старої з-перед 1711 р., одноклясова школа Міністер. Нар. Освіти, костьол рим.-кат., синагога, суд. В 1445 р. належало до Дмитра, якому вел. кн. Свидригайло дарує Б. wraz з іншими маєтками. По Дмитрі належало до Пашки Дахновича, а по нім до Михайла Головки, котрий платить за Б. з 20 дим., 3 город.

Вигляд Березна в 19 ст., пов. Рівне (ц).

І вального колеса і 1 фолюша-валярні. В 17 ст. переходило до Єловицьких, Івана Даниловича і до Михайла Малиновського, котрий тут був власником 29,135 дес, а в тому 28,535 дес. лісу (Стецький: „Волинь”, і „Тигоднік Люстровани” за 1871 рік). В 1452 р. в документах згадується про „Береzensький повіт” (Галеєцкі Оскар — Історична згадка про Б. з 1584 р.), коли це все містечко належало до кн. Головки-Острожецького (не треба змішувати кн. Острожецьких з кн. Острозькими), перші свою назву отримали від с. Остріжця біля Луцька, другі від міста Острога. Звістка ця говорить про напад на жовнірів урядника м-ка Березня (Архів ч. 6, т. I, ст. 140-142). Згідно з переписом 1911 р. містечко нараховувало 188 жителів, були тут волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, мировий посередник, податковий інспектор, акцизний дозір, 2-клясова школа, земська лічниця, 2 акушерки, аптека, 2 аптекарські склади, 146 крамниць, 2 горілчані крамниці (державні т. зв. „Винні лавки), гуральня (20,629 відер горілки 40° річно), 3 лікарів, 3 гостинниці, кредитове товариство, медоситня, водний млин (15,000 пуд. перемолу річно), бровар, судовий оборонець, кооператива, земська вишочальня сільсько-господарських машин і знаряддя, 16 ярмарків річно. До великих замлевласників в містечку і околицях належало 46,000 дес. (3,038 с Березки). Властителем був Малинський.

БЕРЕЗНО, с, Пінський повіт, на схід від Пінська. Село над річкою Горинню, котра 3 км. нижче ділиться на два корита. При дорозі, яка провадить зі Столина до Дубровиці. Березно віддалене від Пінська 73 км. і знаходиться на т. зв. „Заріччі”. Було там у кінці 19 ст. 54 осади, а до них обшир землі — 130 волоків. В 1508 р. село належало до Ольшів, якому надав Березно пінський князь Ярослав (Ревізія 343-344). В добрах Березенських ще в кінці 19 ст. траплялися бобри.

БЕРЕЗНО, озеро при селі Велимче, Ковельського пов. Згідно з даними ратненського староства мало воно дві тоні.

БЕРЕЗОВА ГАТЬ, с. Звягельського пов., Курянська вол., 38 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 74 домів і 467 жителів.

БЕРЕЗОВА, річка (Ревізія пуш і переходів).

БЕРЕЗОВЕ, болото, Ковельського пов. (Ревізія пушч і переходів).

БЕРЕЗИНА, хут., Лубенський пов., 37 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 152 жителів.

БЕРЕЗИНА БАТЬКІВСЬКА, с., Крем'янецький пов., Радивілівська вол., в кінці 19 ст. було там 18 домів і 141 жителів.

БЕРЕЗИНА ПОНТЮХОВА, уроч., Пінський пов., на Загородді, Кожангородська вол., 138 км. від Пінська.

БЕРЕЗОВИЧІ, с., Володимирський пов., Микулицька вол., 2 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 400 жителів. Церква дерев'яна. Перша згадка про це село в Іпатіївському літопису під роком 1284, коли князь Володимирко віддав село Б. у власність монастиря св. Апостолів у Володимирі.

У 1545 р. згадується в ревізії володимирського запису, як власність Олехна і його братів Меляшковичів, котрі зобов'язані були утримувати по одній городні на володимирському і луцькому замках.

В 1577 р. Федір Мелешко Микулицький вносить з Б. за 6 димів, 10 город, 3 городні. В 1583 р. Іван Яковицький вносить з того ж села wraz з Федором за 9 дим., 5 город., 70 кр., 2 комірник, і 1 боярина.

В половині 17 ст. знаходиться в аренді у Феодора Білостоцького. В 1648 р., є там 46 дим., а в 1650 р. 29 дим. Пізніше в заставі у Ярошинських, а від них перейшло до Чацьких і Ледуховських. Село ділиться на кутки: На селі, За церквою, Стружка, Вілька, Церквисько; в полях: Доріжка, За домною, Кут, Під Бобичами, Кудельщина, на сіножатях: Під Яковичами, В берегах, В куті, На круглянові, На долині, Гаї, Дачи, Луг. В ур. „Замок”, у напрямку Бискупич Руських, в лісі, на високому березі річки Свинорийки, городище (недосліджуване). При селі фільварок, де було 3 доми і 40 жителів.

БЕРЕЗНА, хутір, Ковельський пов., Леликівська волость, 61 км. від Володимира. Було там у кінці 19 ст. 11 домів і 40 жителів.

БЕРЕЗНА, фільв., Володимирський пов., Грибовецька волость, 21 км. від Володимира, було там 2 доми і 17 жителів.

БЕРЕЗИНА Довга, уроч., Лубенський пов., 50 км. від Дубна, було там (19 ст.) 6 домів і 49 жителів.

БЕРЕЗНО, хуг., Ковельський пов., при селі Радошин. Властитель Беляев — 295 дес.

БЕРЕЗНЯКИ, с, Звягельський пов., 44 км. від Звягеля. Село колись належало до кн. Корецьких, пізніше до кн. Чарторийських, від них перейшло до Любомирських і Залевських.

БЕРЕЗОЛУПИ МАЛІ, с, Луцький пов., в документах Березолупи, 31 км. від Луцька, було там 32 доми і 230 жителів. Церква дерев'яна. Колись належало до Сімашків, у кінці 19 ст. до Ф. Залевського. Велика власність — 295 дес.

БЕРЕЗОЛУПИ ВЕЛИКІ, с, Луцький пов. В кінці 19 ст. було там 54 доми і 320 жителів. В кінці 19 ст. належало до Окрашевських, а перед тим до Сангушків, від них перейшло до Івана Єловецького. В 1577 р. володів цим селом Іван Чаплич, котрий платив від 10 дим. По Чапличу село переходить у польські руки до Станіслава Ювальського. В 17 ст., як власника платить Олександра Лошицька з 26 дим., а в 1653 р. тільки з одного дим. По них належить до Цкринів. В 1911 р., 1110 дес. на грунтах цього села належало до Кузьменка Євгена.

БЕРЕЗИЧІ, с, Пінського пов., Угринецька вол., село над річкою Стоходом. Грунти дуже низькі, багністі і піскуваті, 89 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 39 жителів, 10 волок належало колись до фільварку Ордів.

БЕРЕЗНЯНСЬКА ВОЛЯ, Пінський пов., на Заріччі. В кінці 19 ст. був там фільварок Чарноцьких (біля 80 волоків).

Частина Берестечка у 19 ст. (ц).

БЕРЕСК, с, Володимирський пов., в документах: Верески, Береско, Бересток, Кисиленська вол., 47 км. від Володимира на схід. В кінці 19 ст. було там 90 домів і 667 жителів. В селі дерев'яна церква, невідомо коли і ким побудована і вітряк. Згідно з ревізією володимирського замку у 1545 р. Б. був власністю Михайла Берестського. В 1577 р. село належало до локацького замку княгині Маруши, жінки Р. Сангушки, котрий платив з Б. 20 дим, ланових, 11 город, 5 домів вуличних, а зі Старого Береска за 8 димів ланових. В 1583 р. Б. належало до князя Федора Романовича Сангушки, від котрого переходить до Радзівінських. В 1688 р. Старе Береско вже, як містечко, належить до Андрія Чаплича-Шпановського, пусте і зруйноване.

В 1911 р., згідно зі списком, має 878 жителів, однокласову школу, паровий млин і горілчану крамницю. На грунтах Береска до великої власності належить 598 дес.

БЕРЕТЕЧКО, м-ко, Лубенський пов., над р. Стиром, 65 км. від Дубна. К кінці 19 ст. було там 1,026 дом., і 3,726 жит. Дві церкви, костьол, 2 доми молитви ізраїлітів, 2 доми-притулки, випалювальні вапна, бровар і гуральня. Велика власність 3,910 дес. (в тому 1,640 лісу), належали до Марії Кноль. Можливо, що в давнині Б. було пригородом Перемиля, старого ранньосередньовічного волинського города. В 16 ст. було власністю Боговитинів-Крокітків. В 1545 р., як то бачимо з ілюстрації, власницею

Центр Берестечка з кінця 19 ст. (ц).

Церква-пам'ятник у Берестечку на місці битви козаків з поляками в 1651 р. (ц).

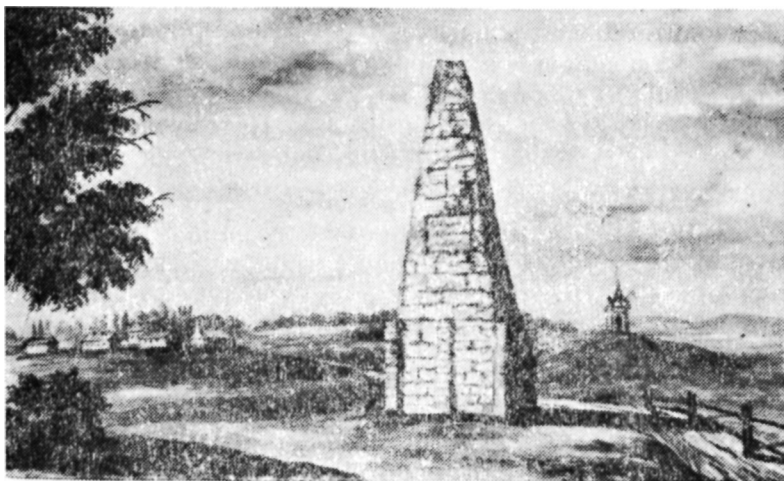
Б. була Богушова Боговитинова, яка була зобов'язана достарчати своїх людей і матеріалів при перемильській вежі, а також до утримання замкової городні. Як бачимо, побирали з Б. мито по одному грошеві з воза.

В 16 ст. Федора Богушова Боговитинова внесла Берестечко, як свій посаг до рівно ж старої волинської княжої родини Пронських, які заложили тут містечко. Згадується в люстрації городня пані Богушової, підскарбини з Берестечка. (Пам'ятники, т. 4 від 2 ст. 75, 104, 130). В 1562 р. волинський землянин С. Медведь й інші не допустили „бірчих" до збирання мита з товарів, які йшли з закордону. (Опись акт. книг, Київ. Центр. Архіву, № 2036, ст. 4, р. 3).

Взагалі, згадки про Б. в 16 ст. в документах дуже часті, особливо зв'язані із справами господарськими і кримінальними. В 1595 р. син князя Пронського, будучи в Римі, прийняв там римо-католицьку віру, але повернувшись додому, став кальвіністом. Помер у Берестечку у 1600 р., а його жінка вийшла за графа Андрія Лещинського, але і Лещинські також були кальвіністами,

спроваджували сюди учених і заложили школу і бібліотеку.

Так було до р. 1606, коли помер А. Лещинський, а Б. стало найбільшим осередком соцінмянства на Волині. Був у Б. соцінмянський молитовний дім, т. зв. „Збір”. Втрималися соцінм'яни до 1658 р., коли декретом люблінського трибуналу прогнано їх з Польщі. Берестецька вол. була дуже велика й багата, належали до неї села: Кутрова, Мерви, Острова, Пляшева Велика і Мала та інші. У 1651 році на полях Берестечка відбулася відома в нашій історії битва козаків, під проводом гетьмана Богдана Хмельницького з польським військом, під проводом польського короля Казимира. Зі сторони Богдана Хмельницького брало в ній участь 73,000 козаків і 20,000 татарів. Армія короля складалася з великих відділів кавалерії і наємної німецької піхоти (Література: М. Маркевич: „Історія Малоросії”, т. I, вид. 1842 р., стор. 278, 290, і М. Костомарів, монографія „Богдан Хмельницький” та інші численні новіші видання, присвячені цьому історичному періоду і зокрема битві під Берестечком). З будинків, зв'язаних з історією цього містечка і Волині, звертає увагу великий і пишний замок і палац, оточений садом і парком і в близькому с Плашеві (3-4 км. на пів. схід) стара дерев'яна церква, в якій молився перед битвою Б. Хмельницький. Нову муровану церкву в стилі козацького барока побу-

Пам'ятник на могилі кн. Пронського к. Берестечка з 16 ст. (ц).

довано на місці битви. Там в полях битви позбирані у початках 20 ст. козацькі кости і поховані у підземеллях цієї церкви. Треба згадати, що як у старій дерев'яній церкві так і в новій над спільною братською могилою знаходяться цінні образи й ікони з 17 ст., також і сучасні побутові нової церкви — Іжакевича, Васнецова й інші.

У самому містечку Б. в початку 19 ст. були: водяний млин на р. Стирі, тартак, бровар, сукнярня, цегельня, гуральня, смолярня й кілька вапняних печів. Берестечко має пригороди: Крисиливо, Старики, Піски. Ціла торгівля була в руках жидів, яких було тут кілька тисяч. Церква Троїцька, мурована в 1825 р. на місці старої дерев'яної, яка була в типовому волинському стилі 16-17 ст. Крім того у Б. була друга церква св. Яреми з 1854 р. Дворів в Б. 449, українців (православних) 3,610, римо-католиків 356. За переписом 1911 р. в Берестечку було: 4,965 жителів, волость, міщанська управа, пошта і телеграф, суд, 2-класова школа, лікарня, аптека, понад 30 крамниць, 2 лікарі, водяний млин, кооператива, часті ярмарки. Велика власність у 1911 р. — 2,758 дес. належала до Ан. Грабба. Залізнична станція для Берестечка на лінії Дубно-Радивилів — Рудня Почаївська.

БЕРСТЯНИ, с, Луцький пов., Силенська вол. В документах Берещани, 66 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 75 дом., 607 жителів. Дерев'яна церква, гута скла. Село як посаг за кн. Катериною Іванівною Вишневецькою, переходить до Ходкевичів. В 1555 р. село Б. було продане Миколі Радзивілові, а в 1577 р. перейшло до волості олицького замку, за яке платили від 19 дим. В 1583 р. кн. Станислав Радзивил платить від 25 дим. Потому переходить до кн. Острозьких. В кінці 19 ст. бачимо Б. як власність Радзивилів.

БЕРЕСТЯНКА, кол. Звягельського пов., Куренська вол., 40 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 58 жителів. 5 км. від Дубровиці.

БЕРЕСТЄ або **БЕРЕСТЯ**, с, Рівенський пов., Дубровецька вол., над р. Горинню, 132 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 136 домів і 726 жителів. Церква Покровська, дерев'яна і водяний млин.

БЕРЕСТКИ, с, Лубенський пов. (колись належало до Луцького пов.). Село згадується у 1445 р., як пограниччя

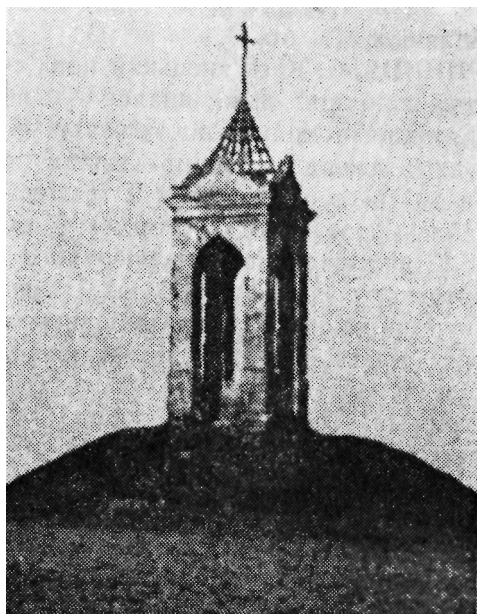
з Волинню (О. Галецький: „Останні літа Свидригайла стор. 107).

БЕРЕСОВА, річка в Острозькому повіті.

БЕРЕСТОВЕЦЬ, с, Рівенський пов., 33 км. від Рівного, оточене навколо лісами. Виступають там великі поклади базальтового граніту. Належало до дібр Степанських, князів Острозьких. В кінці 19 ст. належало до Знамеровських, а в 1911 р. — до Рогалінських — 667 дес. і до Мадейських 1331 дес.

БЕРМАШВ, с, Володимирського пов., Хорівської вол. В документах Беримешів, Бочманів, Бертешів, 26 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 41 домів і 275 жителів.

В 1570 р. власність кн. Дмитра Козіки, в 1577 р. кн. Дмитро вносить з неї з 9 дим. і 5 город. В 1626 р. по дочці переходить до Яна Свідерського, котрий тримає під претекстом психічної хвороби кн. Козіку, батька своєї дружини, у в'язниці, а сам захоплює його села Замличі і Бермашів. В половині 17 ст. Б. було власністю В'ячеслава

Каплиця на могилі 500 українських дівчат, замордованих татарами в Берестечку в 16 ст. (ц).

Козіки, а в кінці 19 ст. належало до Томаша Шумовського — 734 дес.

БЕРНО, хут., Звягельський пов. (недалеко м. Романо-ва). В 1911 р. — 220 дес. землі.

БЕСІДКИ, с, Звягельський пов., Берездівська вол. 35 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 130 домів, 806 жителів. Церква дерев'яна з 1887 р., школа. В 1577 р. належало до маєтностей князя Корецького, який платив з Б. за 15 дим., 10 город. Князь Самуїл Корецький мав там 165 ор. дес. — 51 дим., а в 1651 — 45 дим. В кінці 19 ст. Б. належить до власн. Микуличів.

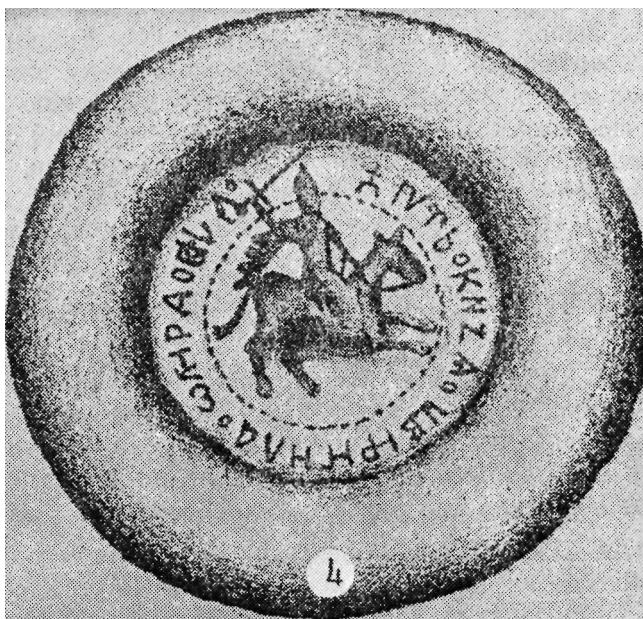
БЕРЕГИ, с, Лубенський пов., Млинівська вол., в 1911 р. було 536 жителів, однокласова школа, кредитове товариство, водяний млин (власність Ледуховського) з річним перемолом 110,000 пуд.

БЕРКОЗИ, с, Пінський пов., на Загороді, 33 км. від Пінська. У початках 20 ст. було тут 13 осад.

БЕРКУТИ, хут., Звягельський пов., Полонська вол.

БЛА, с, Рівенський пов., 1 км. від Велюня, Висоцька вол., 166 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 436 жителів, млин, каплиця на могилах. До села належав хутір Милячі.

БЛА КРИНИЦЯ, с, Кременецький пов., село при поті „Дядькова криниця”, який впадає тут до ріки Ікви. Назва Біла Криниця походить від покладів білої крейди, з якої вибивають джерела криниці. Згадки про Б.К. відносяться вже до 15 ст. у грамоті з 9 травня 1438 р. вел. кн. Свидригайла (Арх. ч. 5, т. 1, стор. 4). У першій половині 16 ст. Б.К. належало до крем'янецького замку. (Резізія крем'янецького замку з 1545 р.) і було власністю Богдана Білокриницького, а друга половина села належала до боярина Ждана. В другій половині 16 ст. властителем Б.К. був кн. Збараський. До 1600 р. був там замок знищений татарами. По смерті останнього кн. Збараського Б.К. переходить до кн. Вишневецького Костянтина, який переносить сюди резиденцію кн. Вишневецького. Тут в білокриницькому замку-палацу був у 1705 р. гетьман України Іван Мазепа і тримав до хресту, разом з кн. Дольським, сина кн. Михайла Вишневецького. Останній власник Б.К. з дому Вишневецьких був кн. Януш. У 1725 р. переходить ця резиденція до кн. Радзивилів (Стецький Т.: „Волинь”, сер. 2, стор. 93-96). Від Радзивилів перехо-

**Печатка Волинської й Литовської земель за часу їх „Спільности”
(друга пол. 14 ст.). (36. Ц).**

дить до Чосновських, а від них до російського („тайного советніка”) Олександра Вороніна. Вмираючи, Воронін у 1890 р. залишив заповіт, згідно з яким в Б.К. мусила бути заснована рільнича і ремісничі школи. Залишив він на утримання шкіл 4,000 дес. Як згадувано, замок існував там від 16 ст., а на оборонному замку знаходився палац в стилі англійського готику. Замок і палац були збудовані кн. Миколаєм Збаразьким і реставрований в другий раз у 1675 р. Під час великої пожежі у 1806 р. палац цілком згорів, а в ньому згоріли усі цінні пам'ятки мистецтва, книжки й архів, віками громаджені тут найзаможнішими людьми старої Волині. Замок по 1675 р. ніколи більше не реставрувався, натомість готичний палац частинно, з обгорілих мурів його відновляли Чосновські і Воронін. В Б.К. віддавна була дуже стара церква, а нова збудована там у 1873 р. Стара церква була дерев'яна з трьохподільною, в стилі тогочасної волинської народньої архітектури.

Від 1873 р. була сільська школа, т. зв. „Народное училище“. Згідно з переписом 1911 р. село Біла Криниця мало 462 жителів, волость, сільсько-господарську школу зі спеціальним лісовим відділом, шкільку овочевих дерев, племінне скотарство, однаклясову школу, земський фельдшерський пункт, виріб дахівки і цегли, ресторан, палац кн. Вишневецьких в стилі англійського готику і кілька крамниць. Через село переходило шосе, котре лучило Дубно з Крем'янцем.

БІЛА КРИНИЦЯ, уроч., Крем'янецький пов., Радивилівська вол., 35 км. від Крем'янця.

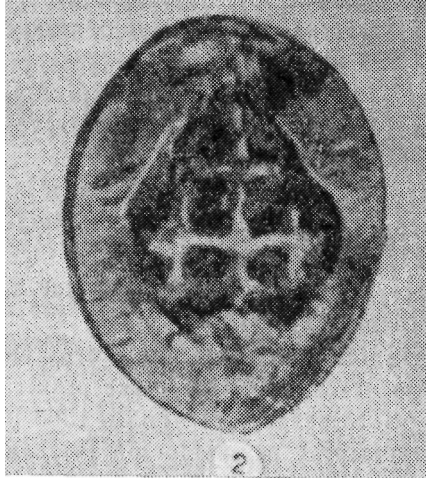
БІЛА КРИНИЦЯ, с, Заславський пов., 30 км. від Заслава. У кінці 19 ст. було там 153 доми і 775 жителів. Дерев'яна церква з 1856 р., школа церк. прих. від 1886 р., млин і цегельня. Село колись належало до Лабунських, а пізніше перейшло до Грохольських і Ясінських.

БІЛА КРИНИЦЯ, с, Рівенський пов., село при шляху з Рівного до Корця, 11 км. від Рівного. В 16 ст. належало до кн. Острозьких, а по Кольбушівській трансакції з 1753 р. до Любомирських.

БІЛА КРИНИЦЯ, передмістя м-ка Крупця, Лубенського повіту.

БІЛАШВ, с, Острозький пов., Хорівська вол., 7 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 78 домів і 627 жителів. Церква св. Трійці з 1767 р. Історична згадка про село з 1512 р. як це видно з запису кн. Юрія Василевича Заславського, коли він відписав Б. на дерманський монастир (Пам'ятники, ч. 4, т. I, стор. 31 і 32). Крім того згадується Б. як маєток того ж кн. Юрія Василевича Заславського в 1466 р., коли він продав Б. Семенові Олізаровичу (Архів Сангушків, т. 2, ст. 62). Потім Б. переходить до кн. Острозьких, Ходкевичів, Олізарів. Останньо 1911 р. належало до Стецького — 800 дес. Була тут школа і водяний млин.

БІЛАШВ, с, Лубенський пов. Село при великих джерелах, 27 км. від Дубна. Джерела ці творять став. На початку 20 ст. було там 191 домів і 1,172 жителів. Дерев'яна церква з 1730 р. На землях села урочища: Сливчукове, Могилки, На Катені, На Церковне, Зуповичі. Від 1888 р. в селі була церк. прих. школа.

Печатка лущкого владыки Арсенія (звістка під 1540 р.). (36. Ц).

Згадується село в 1583 р., коли воно належало до кн. Костянтина Острозького і було там 70 дим., а в 1651 р. тільки 10 дим.

На підставі Кульбушівського трактату 1753 р. віддане Станіславу Любомирському і належало до його лубенського ключа. Від Любомирського перейшло до Ходкевича.

БЛЯШІВ, с, Ковельський пов., Любитівська вол. 11 км. від Ковля. На початку 20 ст. було тут 74 доми і 581 жителів. Колись було власністю володимирських православних єпископів. В 1577 р. володимирський владика вносить з Б. за 39 дим., і 11 город, і від млинського колеса. В 1583 р. вносили з Б. за 59 дим., і 9 город. 3 комірників і 2 млинських колес. Останньо належало до Микуловських, які мали там 2,405 дес. (19 ст.). Згідно з переписом 1911 р. у Б. було 685 жителів, однокласова школа, горілчана крамниця і земська випозичальня сільсько-господ. машин і знарядь. Велика власність належала до Мітельштадта____453 дес.

БЛАШІВКА, с, Рівенський пов., 85 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 92 доми і 783 жителів. Церква дерев'яна з 1850 р. і друга з 1755 р. (стоїть в руїні), водяний млин і вітряк. В половині 17 ст. була власністю Івана Давидовича, було там 50 домів, а в 1651 р. тільки 10 домів.

В кінці 19 ст. належало до Корженевських, а від них перейшло до Малинських. Згідно з переписом 1900 р. було там 98 домів і 821 жителів.

БЛТИЧІ, с, Рівенський пов., над рікою Горинню, 132 км. на північ від Рівного. В кінці 19 ст. було там 129 домів і 666 жителів, водяний млин.

БЛЕ, озеро, Володимирський пов., в групі Любохинських озер, недалеко від с. Кримна, колись у Любомельському повіті.

БЛЕ, озеро в Пінському повіті, на Загороді, було власністю Любецьких.

БЛЕ, озеро в котловині р. Прип'яті, Пінський пов., на Загороді, озеро довжини 1 км., дуже рибне.

БЛЕ, озеро, Ковельський пов., в 1565 р. належало до ратенського староства, недалеко від Вистли, 40 тоней.

БЛЕ, с, Пінський пов., називають його тут Мазури, 103 км. від Пінська. Велика власність 10 волок, належало до Любецьких.

БЛЕ або **Білоє**, озеро, Пінський пов., на Заріччі, біля 100 моргів обширу.

БЛЕ, озеро, Пінський пов., вол. Кухецька Воля, обшир озера біля 200 моргів.

БЛЕ, озеро, Пінський пов., Морочинська вол. Озеро має біля 100 моргів.

БЛЕ або **БЛЯНИ**, с, Пінський пов., вол. Кухецька Воля, 76 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 38 осад і сільська школа.

БЛІ БЕРЕГИ, пригородок м. Володимира, за річкою Лугом, на якому від непам'ятних часів завжди стояли водяні білобережецькі млини, 1 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 101 жителів. В княжих часах власність володимирських владик, пізніше належало до Лисаковських і Ледуховських.

При самому березі р. Луг виявлено кілька землянок з 6-7 ст., а на північному високому березі урнове тілопальне цвинтарище в садибі Ваврисевича. При нівеляції лісового берега натраплено на кло мамута.

БЛІ БЕРЕГИ, с, Лубенський пов., село над річкою Стублею, 22 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 494 жителів. Церква дерев'яна з 1765 р. на місці неіснуючої, старої. В 1577 р. село належало до Муравицького ключа Ходкевичів, які платили від 9 дим. волочних,

а в 1583 р. з 7 ланів. В 1753 р., по т. зв. Кульбушівській трансакції подаровано Йосипові Любомирському, а від нього перейшло до Попелів.

БЛП ВОДИ, хут., Ковельський пов., 91 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 7 домів і 39 жителів.

БЛИЙ БРІД, уроч., Лубенський пов., при селі Срібне. Належало до маєтків Любомирських. В 1583 р. належало до с. Крупець, до Михайлової Журавецької, підкоморини луцької.

БЛЕЦЬКО або **БЛЕЦЬК**, с., Звягельський пов., село над р. Деревичкою, майже 100 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 180 домів і 1,126 жителів. Церква дерев'яна з 1790 р., школа церк. прих. від 1868 р. В 1583 р. належала до полонської волості кн. Острозьких. В тому ж році було дуже зруйноване татарами. В половині 17 ст. власність Анни Ходкевичевої, в 1650 р. 51 дим. В 1651 — 28 дим. В кінці 19 ст. належало до Осташевського і Жураковського — 980 дес. Згідно з переписом 1911 р. в с. Б. була велика власність: — Скарбяка-Боровського — 3,615 дес. і 415 до інших.

БЛПВ, с., Рівенський пов., давніше село звалося Білуха, над р. Стублюю, 9 км. від ст. Клевань і 27 км. від Рівного. Церква дерев'яна з 1753 р., Благовіщенська, на місці старої. В церковному архіві заховалися стародруки з 17 і 18 ст. В селі була церк.-приходська школа. В 12-13 ст. с. Білів було пригородом Пересопниці. На високому уривистому березі р. Стубли заховалося городище. Крім того, залишилися тут круглі перстеневі окопи і великий курган над дорогою.

Історична згадка про Б. з 1545 р., в якій говориться про те, що кн. Чарторийські мали там свій замок на пересопницьких землях Пречистенського монастиря і заложили там город (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 129, 139, 189 і 226). Можна думати, що справа торкається Більова і більовського замку, тим більше, що 1529 р. кн. Федір Михайлович Чарторийський, староста луцький отримує привілей на торги і корчми у білоївському замку.

В 1545 р. кн. Чарторийський не представив привілеїв і не повинен брати мита в Більові. Згідно з ілюстрацією, замок і місто були збудовані кн. Чарторийський і з обсадженого міста побирали вони 200 кіп грошей. В 1570 р.

платить з Б. кн. Іванова Чарторійська, а в 1577 р. князь Януш Іванович Чарторійський з 37 дим., 21 город.

В 1587 р. Б. належить до Юрія кн. Чарторійського. По 1596 р. Б. згадується як власність Андрія Одинця (Архів ч. 3, том I, ст. 115-125). В кінці 19 ст. було там 68 домів і 547 жителів. Був то маєток „удельного ведомства”.

В 1911 р., згідно з переписом, було там 726 жителів, 1 крамниця, водяний млин (10,000 пуд. річно), кредитове товариство, земський склад насіння.

БЛИЧІ, с, Ковельський пов., Маціївська волость, 28 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було тут 44 домів, 462 дес. селянської землі, 205 жителів. Колись церковна власність. Грунт піскуватий і глина.

БЛИВ або БЛІЇВКА, с. Заславського пов., положене над ставом, 6 км. від Заслава. Церква дерев'яна з 1758 р., школа. В 1583 р. належить до кн. Заславського, і Михайло Заславський платить за Б. від 4 дим., 1 город., 2 город. В 1648 р. належить ще до Заславських, а пізніше до 19 ст. до кн. Сангушків. В 1601 році згадується Біліївка, як оселя зруйнована татарами в 1593 р. (Архів ч. 6, т. I, ст. 291-292).

БЛИЖИНЦІ або **БЛОЖИНЦІ** або **БУЛИЖИНЦІ**, с Заславського пов., село над р. Горинню, 16 км. від Заслава. Впочатках 20 ст. було там 97 домів, 503 жителів. Належало колись до Кузминської волості, пізніше до білогородецького ключа кн. Сангушки. В 1552 р. кн. Януш Заславський віддає її до дворецького ключа в селі Двірець: Воложинці, Завадинці і Сенютин.

БЛИКІВЦІ і **СЛОБІДКА** — В 1430 р. вел. князь Свидригайло надає ці оселі Григорію Стренивичові (Архів Сангушків, т. I, ст. 36).

БЛИН, с, Володимирський пов., Коритницька вол. 11 км. від Володимира. Було там у кінці 19 ст. 34 доми і 194 жителів.

БЛИН, с, Ковельський пов., село над озером. В кінці 19 ст. було там 125 домів і 780 жителів. Землі громадські 3,342 дес. Село колись належало до Ковельського староства на праві солтисів і гайдуків. Земля кремениста на крейдяному покладі і часті піскові нав'яння. Історична згадка з 1537 р., коли село було власністю кн. Андрія Сангушки-Коширського (Архів Сангушків, т. 4, ст. 104 і „Жизнь Курбского”, т. I, ст. 147). Від 1590 р. належало

до Фірлеїв, пізніше до королівських столових маєтків (Архів Ю., 3 ст., роз. ч. 5, т. I, ст. 138). В старих документах Б. виступає під назвою — Білень.

БЛИЧІ, с, Володимирський пов., а в документах Бєлице, Биличе, Белицьке село, 26 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 64 домів і 450 жителів. Церква дерев'яна з 17 ст., типова для Волині. (Люстрація церкви виконана графіком Чорпітою й уміщене в альбомі, присвяченому Володимирському повіту, у Львові у 1933 р.). Колись Б. належало до кн. Сангушків, від них перейшло до Федора Вориски, пізніше куплене Богушем Івановичем Сердужицьким, а від нього перейшло до кн. Михайла Чарторийського, який платив у 1547 р. за 8 дим, а в 17 ст. за 26 дим., 3 город. В році 1648 за 6 дим., а в 1650 р. за 1 дим. Пізніше переходить до Чацьких, а від них до Цешковських.

Були там такі урочища: В селі, За річкою, Підгайці, Старе, в полях: Загуменки, Під Заболотцями, Курилівщина, Кутива, Краків, Вирубанка, Сіножати, Клопіт, Корчунок, Рідне, Городок, Залонщина. Озеро — Човниська, в ур. Залонщина — залишки валу до 300 м. довж. Під час земляних робіт знайдено там людський череп, перебитий в тім'я великим залізним цвяхом.

БІЛКА, с. Крем'янецького пов., Вишгородська волость, над р. Піскоркою, 45 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там разом з Мартинівцями 97 дом., 789 жителів, 61 рим.-кат. і 18 жидів. Саме село Білка мало 51 домів, 437 жителів. Церква дерев'яна з 1773 р. на місці старшої (на старих вже закритих могилках). В 1430 р. Б. з іншими селами було надане вел. кн. Свидригайлом Іванові Мокошівичеві (Архів ч. 7, ст. I, ст. 5 і 6). В 1583 р. належало до маєтків у Вербівцях кн. Михайла Вишневецького, котрий платив з Б. за 5 домів 4 город. Пізніше перейшло до Мнішків, а від них до Ледерса Веймарк. В 1888 р. належить до Леонтевих, а в кінці 19 ст. до Федорова. Від 1886 р. школа церк. прих. Згідно з переписом 1911 р. було там 479 жителів, водяний млин, кооператива.

БІЛКА ВЕЛИКА, річка в Старокост. пов., притока р. Случ.

БІЛКА МАЛА, с, Крем'янецький пов., зараз при Великій Білці. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 269 жителів.

БЛКА, с. Рівенського пов., Березовська вол., 7 км. від Березна і 69 км. від Рівного. Згідно з переписом 1911 р. було там 702 жителів, водяний млин (180,000 пудів перемолу річно).

БЛКА, річка, притока р. Случ, Заславський пов. Випливає під с. Огиївці, кілька км. від річки Деревички. Перпливає через с. Писарівку, Уршини, Яремичі, Райки і впадає до р. Случ в Острополі. Довжина 22 км., біг бистрий, обертає водяний млин.

БЛОБЕРЕЖЕ, с, Лубенський пов., Варковицька вол., на початку 20 ст. було там 88 дворів і 741 жителів. Церква Михайлівська з 1765 р., дерев'яна, п'ятикупольна.

БЛОГОРОДКА, Лубенський пов., 21 км. від Дубна. На початку 20 ст. було там 94 домів і 600 жителів. Історична згадка 1583 р., коли Антоній Рудецький платить з Б. за 4 дим., 5 город, 2 вальних колес і 1 ступного колеса. В 1650 р. частина села належала до Гуляницького і мала 12 дим., а в 1651 р. тільки 4 дим. Пізніше належала до кн. Сангушків.

БЛОГОРОДКА, м-ко, Заславський пов., в документах Белогородка. На початку 20 ст. було там 740 домів і 4,064 жителів. Містечко над потоком Видавою, 22 км. від Заслава. На гірці є руїни замчиська, а біля нього земляні рови й окопи. Дві муровані церкви — Воскресенська з 1875 р. і св. Трійці з 1825 р., мурований костюл. Король польський Зигмунт I в 1508 р. підтверджує за кн. Іваном Заславський право на володіння Б. (Пам'ятники, т. 4, від ст. 200, 206, 209). В 1545 р. кн. Кузьма Заславський був зобов'язаний до направи двох городень замкових з Б. і з села Двірця. За поборовим реєстром з 1570 р. і 1583 р. Б. належало до князів Заславських. В 1651 р. мало 12 дим. Пізніше переходить до Любомирських, а від них до кн. Сангушків.

В 1618 р. Б. пережило татарський напад. Був то ключ маетків білогородських, до якого належало багато сіл. Згідно з переписом 1911 р. в Б. було 6,310 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, однокласова школа, земська лікарня, 30 крамниць, фабрика сукна, гуральня (32,098 відер горілки річно, 40°), ярмарки щодва тижні. Велика власність 136 десятин.

БЛОГУЦА, с, Пінський пов. Село це над р. Горинню, на т. зв. Заріччі, 84 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 105 осад, церква дерев'яна з 17 ст.

БІЛОЗІРКА, м-ко, Крем'янецький пов., над річкою Самець, 50 км. від Крем'янця.

В кінці 19 ст. було там 449 домів і 2,865 жителів українців, 78 поляків і 445 жидів. Церква — дерев'яна з 1735 р., друга церква — Покровська з 1816 р., костюл мурований, синагога, народня школа, поташня, палац. В 18 ст. була там фабрика парусного полотна. В 1545 р. м. Б. належало до крем'янецького замку, пізніше надано кн. Збарзьким і фігурує в документах як Верхниця. В 1583 р. Б. належить до кн. Петра Збарзького. Від кн. Збарзьких переходить до кн. Вишневецьких, а від них до Огінських і Бжостовських. На початку 20 ст. належить до Теплякових — 3,370 дес.

Згідно зі списом 1911 р. в Білозірці була: волость, міщанська управа, пошта, телеграф, двоклясова школа]

Волинянки на розмові (мал. 19 ст. — ц).

друга — однокласова школа, лікар, аптека, аптечний склад, горілчана крамниця, 27 крамниць, кредитове товариство, ярмарки 8 раз до року. Велика земельна власність належала до Турая Єлиз. Вас.

БЛОКРИНИЧЧЯ, с, Заславський пов., Судилівська волость, 27 км. від Заслава. Село отримало свою назву від криниці, яка мала біляву, вапневу воду. В селі було 90 дворів. Михайлівська церква з 1856 р. на місці старої з 16-17 ст. У церкві переховувались церковні стародруки з 17-18 ст., школа церк.-прих. від 1886 р., цегельня.

Настоятелем церкви від 1840 р. до 1888 р. був свящ. Федір Жадановський, людина дуже поступова, пам'ять про якого довгі роки заховувалась серед місцевих селян. Дворів 90. Велика земельна власність належала до пом. Ясінського.

БЛОПІЛЛЯ, с, Заславського пов., село над р. Гоморою, 22 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 144 домов і 749 жит. Церква дерев'яна з 1794 р., школа. Історичні згадки про Б. з 1589 р., коли було воно спалене і знищене татарами. Належало до Лабинських, Якубовських, кн. Сангушків і Потоцьких. В 1601 р. Б. згадується як маєток волинського землянина Кшиштофа Лабунського (Архів ч. 6, т. I, ст. 292). Дворів було 76 (початок 20 ст.).

БЛОКА або **БЛКА**, Крем'янецького пов., при річці Писарівці, 47 км. від Крем'янця. Церква з 1778 р. на місці старої — Рождества Богородиці. Дворів на початку 20 ст. було там 97. Історична згадка про Б. з 1430 р. в жалованій грамоті вел. кн: Свидригайла, якою він надає Івану Мокосієвичу за вірні його послуги (Галецький О.: „Останні літа Свидригайла...“).

БЛОПІЛЛЯ або **БЛОПІЛІЄ**, Володимирський пов., село положене на півн. захід від Горохова, 55 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 51 домов і 380 жителів. Колись (16 ст.) власність волинських земель Хребтовичів і за дочкою Василя Хребтовича, Анною перейшло до кн. Сангушків (1528 р.). З тих маєтностей зобов'язаний був Сангушко утримувати п'ять городень, замкову вежу крем'янецького замку. У 1577 р. Б. належить до Івана Чаплича-Шпановського, в 1583 р. у володінні Прусиновської, а в 1653 р. у Вячеслава Гулевича. В кінці 19 ст. належало до Фелікса Чацького.

БЛОСТОК, с, Луцький пов., біля р. Полонки. В кінці 19 ст. мало 95 домів і 554 жителів, а на початку 20 ст. біля 700 жителів. Церква мурована з 1636 р., Михайлівська. Є це оригінальний пам'ятник волинської архітектури, який ліг у підставу наслідувань цього зразку на Київщині і Черкащині. При церкві цій був монастир з 1639 р., заснований Семеном Гулевичем, єпископом на той час перемишлянським і луцьким. Владики завжди мали тут свою літню резиденцію. В 1848 р. належало до Жаборинських. Була там малярська школа ікон і сницерських виробів. Історична згадка про Білосток з 1545 р. вказує, що Б. належало тоді до Ванька, Романа і Олехна Білостоцьких, які були зобов'язані до направи 1 городні в луцькому замку. В

Манастирська церква в Білостоці (ц).

1645 р. Б. належало до Павла Гулевича, а пізніше до його брата Семена. Був там у 17 ст. василіяньський монастир. Там намальовано відомий богородчанський і воцатинський іконостаси, які знаходяться у Львівському музеї нар. мистецтва.

БІЛЬСЬКА ВОЛЯ, с, Луцький пов., село над озером Білим, 105 км. від Луцька. У кінці 19 ст. було там 229 домів і 1,329 жителів. Церква, млин, школа, гуральня. В 19 ст. разом з м-ком Туриськом належало до Емілії Ожешкової — 17,744 дес. (переважно лісу). Згідно з переписом 1911 р. в Б. було 1,535 жителів, волость, одноклясова школа, фельдшерський пункт, 2 крамниці, гуральня (15,183 відер горілки річно, 40°), горілчана крамниця, водяний млин (20,700 пуд. перемолу річно). У цьому ж році велика земельна власність належала вже до Чакалева Миколи — 13,919 дес.

БІЛОТИН, с, Острозький пов., Плужанська волость, 14 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 105 домів і 644 жителів. Фабрика фаянсу і порцеляни — фарфору. Село це на початку 20 ст. було навколо оточене великими лісами. Колись було власністю Яблоновських. В 1583 р. належало до кн. Острозьких, а в 1648 р. власність Алойзи Ходкевичевої, було тут 42 дими, а в 1651 — 13 дим. Якийсь час належало до Тишкевичів.

В селі у 19 ст. було 80 селянських домів, котрі мали тільки присадибні огороди і займалися тільки виробом тертиці і заготовляли лісні матеріяли. Жінки працювали на фабриці порцеляни і фаянсу (в 1860 р. продукція фабрики рівнялася 325,000 руб.). В половині 19 ст. відкрито там мінеральні сірчані води і збудовано лазнички (купелі), в котрих кілька років хворі купалися, але пізніше їх занедбано.

БІЛОУША, с, Пінський пов., на Заріччі. Інколи помилково називано Білою Гутою, або Білогошою. Село над р. Горинню, 82 км. від Пінська. Було там колись (19 ст.) 105 осад і дерев'яна церква.

БІЛОВЕЖ, с, Рівенський пов., на кордоні Овруцького пов., 135 км. від Овруча. В 19 ст. було там 79 дом. і 521 жителів. Церква дерев'яна, водяний млин. Історична згадка з 1511 р. подає, що кн. Тимофій Іванович Капуста отримав це село від короля Жигмонта I з с. Хижинами, Маційовичами і Радомишлем, як посаг за Александрою

Капустянкою. Від них переходить до кн. Вишневецьких, а пізніше до кн. Збараських. В 1628 р. до Троїнського, який платить з 5 домів. Село Біловеж, а раніше Біла Вежа положене над самим північно-східнім рубіжем Волинсько-Галицької держави, а перед тим Волинського князівства, при так званому „Чортовському лісі”, який відділяв володіння київських князів від володінь волинських князів 11-13 ст.).

БЛУХА, річка, притока р. Лугу у Володимирському пов., Порицької волості.

БЛЬЧА, с, Лубенський пов. Село над р. Стиром, 40 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 33 домів і 210 жителів. Церква дерев'яна, Дмитріївська, з 1701 року, 60 дворів і 496 жителів. Історична згадка про Б. з 1545 р., коли село було присілком села Красне і належало до кн. Василя Єнковича. В 1570 р. було власністю Яшка Пересмицького, землянина волинського. В 1577 р. належало до Івана Семеновича, який платить з Б. за 2 доми і 5 город. В кінці 18 ст. належало до Загорських, а у кінці 19 ст. до Цецилії Солтанової. Заховалося тут чотиробічне замчище.

БЛЬЧАНКИ або **БЛЬЧАТКИ**, с Рівенського пов., Селищанська вол., 79 км. від Рівного. Село над р. Случю. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 413 жителів, столярня. Згадується в 1577 р., коли кн. Корецький вносить за Б. від 5 дим., і 4 город. Пізніше власність Зеленських. Згідно з переписом 1911 р. було там 629 жителів, водяний млин (16,000 пуд. річного перемолу) і тартак — 27,000 доходу річно.

БЛЬЧИН, с, Острозький пов., 25 км. від Острога. У кінці 19 ст. було там 145 домів і 703 жителів, церква Михайлівська, дерев'яна з такою ж дзвіницею з 1741 р., школа церк. прих. З кінця 19 ст. фільварок належить до Горлова (по повстанні 1831 р.), а перед ним належало до Анни Ходкевичевої, було там 104 дворів і 835 жителів українців, 180 рим.-католиків і 13 жидів. До 1840 р. належало до Яблоновських. Грунт урожайний, лесовий, на крейдяних формаціях, які виходять часто на поверхню. Характер околиці підгірський. Доми розкинені по горах і долах й оточені овочевими садами. Згідно з історичними джерелами у 1648 р. було там 52 дим., а в 1651 р. 17 дим., до великої власності Горлових в 1911 р. належало 339 дес.

БІЛЬЧИНКА, с. Заславського пов., 6 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 24 домів, 112 жителів. Належало колись до маєтків кн. Сангушків і було у заславському ключі.

БІР, уроч., Лубенський пов., велика власність 162 дес.

БІРОК, уроч., Володимирський пов., на північний схід від Володимира. До 1914 року на полях цього урочища були два високі кургани.

БІРНЕ, хут., Заславський пов., Рогачівська вол., 46 км. від Заслава. Було там в кінці 19 ст. 15 домів і 84 жителів.

БІСІВКА, с, Острозький пов., село при безіменному потоці, 49 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 103 домів і 845 жителів і 377 колоністів. Церква Івана Богослова, з початку 18 ст. Б. належало до ротмістра російських військ Борисова. В 16 ст. була власністю Андрія і Богдана Денисків Куненських, земських суддів кременецьких. В 1583 р. належало до Андрія Човганського і Миколи та Романа Єрмолинських, пізніше до Яблонівських.

БІСОВИЧКА, с, Заславський пов., 24 км. від Заслава, над притокою р. Полтави. Було там у кінці 19 ст. 120 домів і 648 жителів. Церк. прих. школа. Колись належало до білгородського ключа кн. Сангушків.

БУЖ, с, Володимирський пов., Головніньська вол., 77 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 41 домів і 281 жителів.

БИКІВКА, фільв., Пінський пов., на Заріччі, Плотницька вол.

БИКІВЦІ, с, Крем'янецький пов., при потоці р. Боронівка. В кінці 19 ст. було там 80 дворів, церква Різдва Богородиці з 1731 р., дерев'яна. Єрекція видана Радзивилом на церковну землю в 1784 р. Велика власність належала на початку 20 ст. до Колоно-Чесновського — 1,004 дес.

БІРКИ, хутір, Ковельський пов., Леликівська вол., 27 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 21 жителів.

БІСКУПІЧІ РУСЬКІ, с, Володимирський пов., Микулицька вол., село над р. Лугом, 22 км. від Володимира. На початку 20 ст. було там 95 домів і 1,661 жителів. Церква дерев'яна, водяний млин. Віддавна власність кн. Козіків. У 1545 р. кн. Андрій Козіка і Лев Оброзців (чоловік дочки князя) повинні були направляти з Б. одну город-

ню володимирського замку. В 1570 і 1583 рр. було власністю Дмитра Козіки (сина Андрія), з якого кн. Андрій вносить від 9 дим., 5 город, 2 город. В 1583 р. побір вносить з Б. вже кн. Збараський з 17 дим., 4 город, а по Збараських вносить побір Яків Красинський з 6 дим., 1 город. В 1631 р., село належить до кн. Андрія і Софії Чорторійських. В кінці 19 ст. власність Кошовських — 1868 р. Згідно з переписом 1911 р. велика земельна власність в Б. належить до Попеля — 1865 дес. Колись село належало до володимирського владцтва. В селі Б. і на його землях були урочища, в селі: Село і Слобода, в полях: Старе село, Нехворощ, Манастирське, Козі гори, Оживля, Нагавиці, Кошманка, Василиха, Чорторія-Городисько, Грабина, Меляшів, болото Купина. На полях до 1895 р. було три кургани (недосліджені). Знайдено тут кілька кремінних сокир й інші крем'яні знаряддя.

БІСКУПІЧІ, с, Володимирський пов., Чаруківська вол. (колись належало до Луцького повіту), 20 км. від Луцька. На початку 20 ст. було там 99 домів і 574 жителів, цер-

Печатка кн. Олександра Витовта (1401-1430).

ква і водяний млин. В 1545 р. належало до Монтовтовичів, до Якубової і її сина Андрія. Монтовтовичева зобов'язана була до поправи двох городень луцького замку. В 1577 р. Андрій Монтовт. з Б. вносить за 23 дими, 14 город, 3 комірн. і 1 вального колеса. Пізніше переходить до кн. Ковинських, а від них до кн. Четвертинських, Празьмовських і гр. Крисицьких, які мали тут 746 дес.

БІСКУПІЧІ ШЛЯХОЦЬКІ, с, Володимирський пов., Грибовецька вол., 21 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 75 домів і 510 жителів. Церква мурована з 18 ст., колись була власністю володимирських владик, які з Б. й Яневич мали обов'язок утримувати 1 городню на володимирському замку. В 1557 р. владика Феодосій вносить з Б. за 33 дим., 2 дим. на чверті, 2 колес, 5 город., а в 1583 р. землянин Богуринський вносить за 6 дворещ, 1 ступи і 4 боярів.

В 19 ст. Б. належить до Чацьких і Кушелевських. На землях Бискупич Шляхоцьких були урочища, в селі: Церківця, Підцерківці, Середняки, Куток, Наконечники, в лісі: Дібрівня, на полях: Загуменки, Загребля, За селом, Соснина, Кізя гора, Борсуківка, При річці, Болотюх, де був водяний млин.

На полях села Б. знайдено римську монету. У 1913 р. з приводу народження в родині царя Миколая II сина Олексія, село названо Алексеевкою (назва ця не втрималася). Згідно зі списом 1911 р. 129 дес. належало там до Бобка Василя.

БІСКУПІЧІ МАЛІ, с, Володимирський повіт, Грибовецька вол., 16 км. від Володимира, над р. Студянкою. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 211 жителів. Село від 1912 р. на волоках. Колись Б. було власністю володимирських владик, згодом залишилася назва села Бискупичі (Опископичі). В 1577 р. владика володимирський вносить з Б. за 4 дим., і 4 город. Церква перед 1912 р. була сюди перевезена з містечка Крилова. В селі і на полях були такі урочища: Сільці, Голянці, Ковороти, Великий панський сад, Старі могили. В полях: Панасівка, Заставе, Перші поля, Маленька коцюба, Перетоки, Лани, Задні стаї, Четвертина.

В уроч. Коловороти була колись стара коршма. В уроч. Великий панський сад до половини 19 ст. була стара церква. Стара назва села Бискупичі — то Перетоки.

Це село у 17 ст. було прилучене до с. Низкилич, власності воєводи Адама Киселя. В 1911 р. велика власність належала до Юрія Гука — 17 дес.

БИТНЕ, с — тепер не існує (Архів Ю. З.Р. 8/4, ст. 79). Великий кн. Свидригайло надає це село Федорові Бобровичеві у 1443 р.

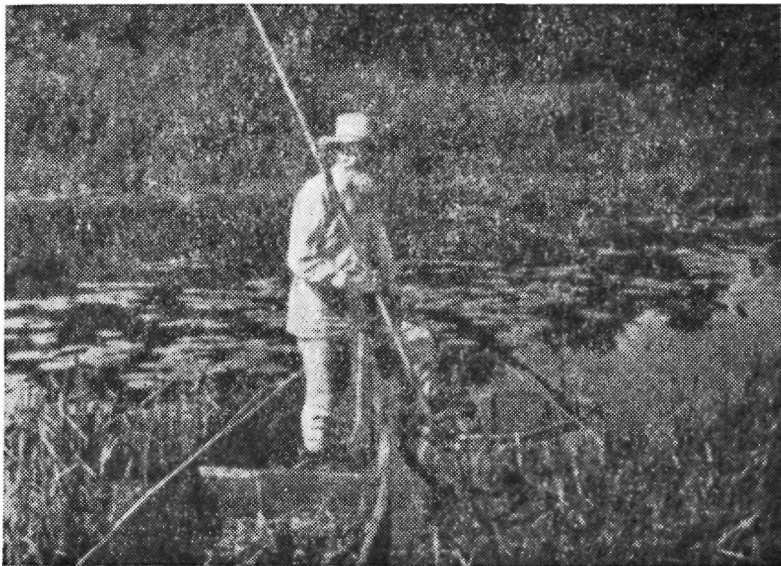
БИСТРА ВОДА, уроч., Пінський пов. (Ревізія пуцц і переходів).

БИСТРАКИ, с, Володимирський пов., Коритницька вол., 45 км. від Володимира, над р. Бугом. У кінці 19 ст. було там 29 домів і 228 жителів. На піскових надмах, над рікою Бугом багато фрагментів кераміки т. зв. лужицької культури з періоду бронзової і латенської доби.

БИСТРИНІ або **БИСТРИЦІ**, **БИСТРИЦЕ**, с Рівненського пов., Селищанська вол., село над річкою Случчю, 78 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 1,375 жителів. Церква Миколаївська, дерев'яна, з 1734 р. В селі були склади муки, яку сплавляли до Пінська. Згадка про с. Б. з 16 ст. В 1545 р., як подає ревізія луцького замку, с. Б. було власністю волинського землянина Богдана Сімашка, який був зобов'язаний до утримування одної замкової городні. В 1577 р. село належало до Олександра Сімашки, який платить від Б. з 3 дим., 3 город., а в 1583 р. з 10 дим., 5 город., (Пам'ятники т. 4, ст. 86 і Архів ч. 3, т. I, ст. 101). Пізніше власність Даниловичів, Центнерів, Яблоновських, Білинських. У 19 ст. була там фабрика скла. Перед 1915 р. велика власність належала до Бляутштандта — 4,905 дес. (в тому 3,535 лісу).

Згідно з переписом 1911 р. в Б. було 1,608 жидів, однокласова школа, 1 крамниця, 1 горілчана крамниця, водяний млин. Велика власність належала до М. Фон-Мека — біля 5,000 дес.

БИТЕНЬ, с, Ковельський пов., Мельницька вол., в документах: Битно, Битин, Бітен і Битен, 22 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 582 жителів, церква з 1799 р. на місці старої, вітряк. У 16 ст. належало до боярів Михайла Сербина і Микити Хоружича (Опис акт. книги Київ. Центр. Архіву № 2035, ст. 8 і 29, 1570 р.), Михайло Сербин підкоморий луцький платить з Хорохорина і Битеня від 88 дим., 3 город., і 28 город. 2 боярів і 1 коршми. В 1577 р. ці села належали до Івана Чаплича, який вносить з Б. від 20 дим., в 1583 р. Б. належить до

Поліщук рибачить (ц).

Івана Окорського, землянина волинського, який платить 3 18 дим., 2 попів (з того видно, що церква в Б. була вже в 16 ст.).

В половині 17 ст. власність кн. Самуїла Корецького, а від нього перейшло до Чацьких і Валевських. В 19 ст. Б. фігурує як власність Фелікса Чарнецького. Землі в 19 ст. тут було 1,750 дес, з неї 1,010 належало до Чарнецького, а 740 до селян. На той час було там 50 домів і 320 жителів. Згідно зі списом 1911 р. властителем великої власності був тут Колонно-Валевський — 952 дес.

БИХІВ, с, Рівенський пов., Дerezанська вол., 35 км. від Рівного. В кінці 19 ст. був там 1 дім і 10 жителів. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов., 1577 р. було це село степанського замку і плачено за нього за 4 дим. і 4 город. В 1583 р. з Б. вносить Станислав Криницький за 7 дим., 3 город. 2 город.

БИЧАЛЬ або **БІЧАЛЬ**, с Рівенського пов., Кустинська вол., 19 км. від Рівного, село недалеко від р. Горині. На початку 20 ст. було там 82 доми і 532 жителів. Церква мурована з 1779 р. в ім'я Покрови з такою ж дзвіницею, побудована на місці старої, дерев'яної. У 1651 р. було там 25 дим. Село входило у склад острозької ординації. В

1753 р. по Кульбушівській трансакції, дароване Любомирському, а пізніше належало до Володимира Кимановського — • 14,441 дес. (в цьому 12,273 дес. лісу). По повстанні 1831 року маєток належав до „удельного ведомства”.

БИШЛЯК або **БИШНЯК**, с, Пінський пов., село над р. Стиром, Мороченська вол., 61 км. від Пінська. У кінці 19 ст. було там 15 город.

БЛАЖЕНИК або **БЛАЖЕНИКИ**, с, Володимирський пов., Вербська вол. Село над р. Туриєю, 16 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 20 дом. і 74 жителів. Церква дерев'яна, водяний млин. Як подає ревізія луцького замку з 1545 р. з селами: Вербою, Гнійним, Могильним, Рудою і Красносілками належало до Солтана. В 1577 р. до Миколи Лисаковського, каштеляна холмського, який вносить з Б. за 2 дим. двірських, 2 млинські колеса, 2 город. В половині 17 ст. Б. належало до Гаврила Підгородинського. У 19 ст. до Станіслава Конецпольського — 514 дес, Єлени Кінель 488 дес. і Сераковського — 483 дес. Згадуються на терені самого села і на його землях слідуючі урочища — в селі: Село, Гулянка, Біла коршма, в полях: Діброва, Гумнище, Велике, Кітли, Гнатівка. За місцевою легендою село отримало свою назву від ченця, який тут в непрохідних лісах оселився і побудував скит св. Миколая. Згідно зі списком 1911 р. в Блаженику було 258 дес, які належали до великих землевласників.

БЛЕВА, хут., Звягельський пов., Любарська вол., 100 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 16 дом. і 109 жителів.

БЛЕЩИН, уроч., Луцький пов., недалеко села Грузятин.

БЛИЗНЯЧКА, кол., Звягельський пов., Ємельчинська вол., 70 км. від Звягеля. Було там 36 домів і 207 жителів.

БЛИЖНЄ, озеро, Ковельський пов., при селі Щодрогші. В 1565 р. знаходилося в старостві ратенському, мало одну тонь.

БЛІХ, уроч., Ковельський пов., слово це означає місце над річкою або озером, де вибілювали полотно.

БЛОЩИЦЯ, річка, Ковельський пов., ліва притока р. Стохода, пропливає через с Карасин.

БЛУДЕЦЬК, уроч., Острозький пов., при селі Бугринь.

БЛУДІВ, с, Володимирський пов., Свинюхська вол., 55 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 181 домів

і 1,486 жителів, церква, школа, млин, вітряк, цегельня і фабрика рільничих машин. Була власністю Горських, Журавницьких, Собєских, Блендовських і Ротермундів. Згідно з переписом 1911 р. було там 1,820 жителів, 3 крамниці, горілчана крамниця, кредитове товариство, кооператива. До великої власності належало 341 дес.

БЛУДІВ, с, Луцький пов., перед тим пов. Володимирський.

БЛУДІВ, с, Острозький пов., 55 км. від Острога. В кінці 19 ст., було там 137 домів і 922 жителів. За ревізією луцького замку в 1545 р. належало до Михайла Свинюського, який був зобов'язаний утримувати 3 городні на луцькому замку. В 1561 р. в заставі у владики луцького

Лірник з вожатим біля церкви (мал. 19 ст.) (ц).

і Острозького, Марка Журавицького, за 1000 кіп грошей литовських, позичених Федорові Свинюському. В другому акті Б. названо родовим маєтком владики. В 1577 р. належало до м-ка Гощи, до Гойських, які вносять за 45 дим., 13 город. В 1583 р. належало до кн. Острозького, від нього переходить до Яблоновського, а в 1802 р. до Мошинських, Люнкевичів, перед 1911 роком викуплено селами. В описі замку луцького згадується блудівська городня (Пам'ятники, т. 4 від 2, ст. 18, 79, 88). Церква св. Покрови з 1872 р. на місці дуже старої. (Опис акт. книги Арх. Центр, в Києві № 2035). Ще раз згадується с Блудів з okazji вбивства „тивуна" й інші маєткові справи. (Опис Арх. Центр. Архів. № 2037).

Село в околиці безлісній, земля чорнозем, є тут малий потік, на котрому був водяний млин. В половині 19 ст. було там 115 домів і 1090 жителів, в тому 60 поляків і 39 чехів, 101 дес. належало до великої власності.

БОБИЧІ, с, Володимирський пов., Микулицька вол., в документах Бабичі або Бавичі, 24 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 350 жителів.

В селі урочища: Село, Осередок, Куряча ніжка, Куток, на полях: Переточина, Кварцяна долина, Комірницька, Придачини, Безодня, Лоза, Крива дорога, Ручанок, Кобасівщина, Нездобка, в лісі: Березина або Гайок. В селі був колись бровар, коршма, фільварок. В урочищі Ручинки на полі курган (недосліджений), в ур. Безодня сліди передісторичного селища. В ур. Кобасівщина був водяний млин.

Історична згадка про село з 1545 р., ілюстрація володимирського замку подає, що село Б. було власністю двох земель Яковицьких, які мали обов'язок утримувати по одній городні на володимирському і луцькому замку.

В 1570 р. частина Яцька Бобинського має 6 дим., 2 горд., частину має Гаврило Яковецький. В 1577 р. Гаврилова Яковецька платить з Б. 5 дим., 7 городів, а Марія Бабицька з 2 дим., і 5 город. В 1648 р. платить з Б. Федір Яковецький від 17 дим., а в 1655 р. за 13 дим. Пізніше село належало до Чацьких, Ледуховських. Був там фільварок — 5 домів і 100 жителів.

БОБИННИКИ, уроч., Пінський пов., Хоенська вол., 11 км. від м. Пінська.

БОБЛИ або **БОЛБИ**, **БОЛБЛЯ**, с, Ковельський пов., Турійська вол., 38 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 140 домів і 938 жителів. Дерев'яна церква з 17 ст., школа. Місцевість зближена до поліської, земля піскувата, ліси переважно соснові. Було це село, яке належало до володимирського замку, а в 1515 р. надано кн. Романові Сангушці, старості брацлавському, разом з Турійськом, Сільцем, Соловинцями. А перед тим у 1508 р. належало до Федора Сангушки (Архів Сангушки № 3, ст. 56). В 1577 р. належало до Несухойжської вол., Романа Сангушки, який вносить з 18 дим. і 25 город. В половині 17 ст. було власністю кн. Домініка Заславського, який мав тут в 1650 р. 83 дим., а в 1653 р. 44 дим. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, стор. 552-553). Останньо належало до Ожешків.

БОБЕР або **БУБЕР**, річка, права притока р. Случі. Річка ця колись була границею Овруцького пов., від Литви.

БОБРИК, річка на границі пінської землі (в 1554 р.).

БОБРИН, с, Лубенський пов., 2 км. від с Довгошиї. В кінці 15 ст. було там 61 дворів і 492 жителів. Церква Пресв. Богородиці з 1887 р., школа церк. прих. Урочище Нива. Історична згадка про Б. з 1545 р. в ревізії луцького замку, коли згадується тут городня Валахова з Бобрика. Велика власн. належала до Коцовського — 1457 десятин (1911).

БОБРОВЕ СТАВИЩЕ, уроч., Луцький пов., недалеко від м-ка Рожища.

БОБРИВЦІ, с, Крем'янецький пов., при джерелах річки Ікви, Почаївська вол., 34 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 4 доми і 30 жителів, тоді Б. було присілком села Крутнава, жителі займалися здавен-давня виробом колес. В 1583 р. Б. належало до Андріїва (пізніше названого Олексинцем) кн. Андрія Вишневецького, який платив за 5 дим., 7 город, і 3 млинських колес. Пізніше перейшло до кн. Юрія Чарторийського, а по його смерті до Лагодовського, волинського каштеляна. В половині 17 ст. власність Варвари Ростоцької.

БОБРИК, ріка, Пінський пов., ліва притока Прип'яті. Бере свій початок в болотах Руда і пропливає через болотисті і безлюдні терени недалеко від Погорського озера. За селом Береже впадає до Прип'яті, нижче р. Ясілки і Стиру. Річка ця є надзвичайно рибною, має 82 км. дов-

Селяни після змагань їзди залубнями (ц).

жини. З правої сторони впадає до неї річка Вислиця і води озера Погост (або Погостя).

БОРОВИЧІ, с, Пінський пов., 72 км. від Пінська. Село колись належало до Огинських і було там перед 20 ст. 49 осад і церква, дерев'яна з 18 ст.

БОБРУЙКОВА гора, 2 $\frac{1}{2}$ км. від Турова (місто).

БОГАТЕ, с, Звягельський пов., Піщанська вол., 18 км. від Звягеля. В 19 ст. було там 7 домів (?) 140 жителів. Була то власність кн. Сангушків, а пізніше Юзефа Потоцького. В згадці про Б. з 1577 р. подано, що належало воно тоді до земельн Корецьких і було там 6 дим. і 4 город. В половині 17 ст. належить до Самуїла кн. Корецького і було там (в 1650 р.) 41 дим., а в 1651 р. 17 дим., а в 1653 р. село зовсім пусте.

На ті часи сільські доми і господарські будівлі відзначалися розкішною і взірцевою господаркою.

БОГАТИРОВЕ озеро, Пінський пов., Хоєнська вол.

БОГДАНІВНА, с, Пінський пов., Загорянський Погост вол., 52 км. від Пінська. В 19 ст. було там 5 осад, а до маєтку належало 188 волоків, власність Друцько-Любецьких.

БОГДАНІВНА, с, Крем'янецький пов., село над р. Іквою, 18 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 52 до-

мів і 248 жителів, православна каплиця. Згідно з ілюстрацією 1562 р. було власністю Богдана Лосятинського і було там 9 волоків землі (в зміні першій і 7 волоків, в другій — 6 моргів було в сусідньому селі Кокорові і Дунаєві). В 1570 р. село належало до Григорія Лосятинського, а в 1583 р. належить вже до Василя Малинського, який платить з Б. від 3 дим., 2 город, 1 город, і 1 дорічного коlesa. В 19 ст. належало до Тарновських.

БОГДАНІВНА, с, Звягельський пов., Корецька вол., 41 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 114 домів і 711 жителів, школа і тартак. В 1577 р. село, тоді під назвою Богданівщина, належало до Межиріцької волості кн. Корецького, який платить за 10 дим., 2 город., і 7 город. Тепер (в 19 ст.) Б. належало до піщатинського ключа гр. Потоцького.

БОГДАНІВНА, с, Староконст. пов., Базалійська вол., 64 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 166 домів і 952 жителів. Село належало колись до кн. Острозьких, а згідно з Кульбушівською угодою перейшло в 1753 р. до Ігнатія Сапіги, потім він за два роки продав Антонію Пжицькому. Згідно зі списом 1911 р. велика власність — 353 дес. належало до Михайла Жуковського.

БОГДАШВ або **БОГДАШУВ**, с, Рівенський пов., 13 км. від Рівного, над великим ставом, який тут творить річка Горинка (притока Горині). В кінці 19 ст. було там 25 домів і 306 жителів. Церква — дерев'яна з 18 ст. В 1491 р. Б. належало до Петра Олехновича і від нього куплена кн. Марією (Збаразькою) Рівенською. Пізніше переходить до кн. Костянтина Острозького. В половині 17 ст. було власністю Яна Замойського, старости калушського (Калуш в Галичині), платив він з Б. за 20 дим., а в 1656 р. за 2 дим. На підставі Кульбушівської трансакції перейшло до Любомирського в 1759 р.

БОГОЛЮБИ, с Луцького пов., Торчинська вол., над р. Боголюбка, 6 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 77 домів і 456 жителів, дерев'яна церква, водяний млин. Село належало колись до жидичинського монастиря. В 1570 р. належало до монастирського ключа, а в половині 17 ст. до кн. Адама Сангушки, який платив в 1648 р. за 46 дим., а в 1655 р. за 28 дим. По польському повстанні перейшло „до казни”.

Згідно з переписом 1911 р. було там 525 жителів, резиденція торчинського лісництва, кредитове товариство. Більша зем. власність 119 дес. (хутір біля Торчина).

БОГОЛЮБІВКА, кол., Звягельський пов., Романівська вол., 8 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 62 домів і 373 жителів.

БОГОЛЮБІВКА, кол., Звягельський пов., Ємельчинська вол., 72 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 121 домів і 634 жителів.

БОГУМИЛІВ, кол., Луцький пов., Торчинська вол., 37 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 179 жителів.

БОГУСЛАВКА, кол., Луцький пов., 61 км. від Луцька, в 19 ст. було там 31 домів 658 жителів. Згідно з переписом 1911 р. було там 250 жителів, кооператива, скляна гута, на якій працювало 200 робітників. Колонія положена при джерелах р. Карасина, Курушина.

БОГУСЛАВКА або **БОГУСЛАВІВКА**, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 19 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 93 жителів.

БОГУШЕВО, с, Пінський пов., на „Загородді", Жабчинська вол., 17 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 25 город.

БОГУШИ або **БОГУШЕ**, с, Рівенський п., Березенська вол., 88 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 477 жителів. В половині 17 ст. було власністю Яна Олександра Даниловича. В 1648 р. було там 12 дим., а в 1650 р. 10 дим., 4 км. на північ від села багато курганів (В. Антонович).

БОГУШІВКА, с, Луцький пов., Торчинська вол., 8 км. від Луцька, над річ. Стоходом, на пограниччі Ковельського пов., на південь від м. Мельниці. В кінці 19 ст. було там 48 дим., 230 жителів. Більша власність належала до Конопальських — 172 дес.

БОГУШІВКА, с, Луцький пов., Шуринська вол., 36 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 622 жителів, а в 1911 р., за переписом було тут 792 жителів, 2 крамниці, горілчана крамниця і земський склад сільсько-господ. машин.

БОГУШІВСЬКІ КОРЧУНКИ, кол. Луцький пов., Морочинська вол., 3 км. від Луцька. В 19 ст. було там 8 домів і 48 жителів.

Розкопки О. Цинкаловського на місці „Трипільської культури” в Бодаках к. Вишнівця (ц).

БОДАКИ, с, Кременецький пов., Вишневецька вол., село при р. Горині, 25 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 147 домів і 1,108 жителів. Дерев'яна церква з 1771 р. на місці старої, не відомо коли і ким збудованої. В 1482 р. село належало до кн. Михайла Василевича Збаразького, пізніше перейшло до кн. Вишневецьких. В 1583 р. князь Андрій Вишневецький вносить за Б. за 15 дим., 6 город., 2 млинських коліс (Архів Сангушків, т. I, ст. 81). Від Вишневецьких переходить до Мнішків, а від них в році 1850 до княгині Абамелек і по черзі до Плятерів Толі, Кочубея і кн. Імеритинського. В місцевій церкві було багато стародруків. Тут на високій горі, яка зветься „Зимний город” і в його околиці були перепроваджені дослідження і знайдено багато знарядів з палеоліту (ориняцька культура), а на самому городищі — кераміку раннього середньовіччя. В ур. „Біла криниця” була виявлена перша на території Волині, велика оселя, т. зв. Трипільської культури, яку розкопав дослідник Волині О. Цинкаловський. Відслонено багато домів, варстатів кремінного знаряддя, виробів з міді, кремія, каменя і рогу. (О. Цинкаловський: Матеріяли до праісторії Волині і волинського Полісся, ст. 35 і 36).

БОДАКИ, с, Лубенський пов., в урядовому описі з 19 ст. Бодарки, 26 км. від Дубна, 2 км. від Княжнина. В 19 ст. було там 41 домів і 297 жителів. Історична згадка

з 1577 р., коли село належало до муравецького ключа Ходкевичевої, яка платила з Б. за 10 дим., волочних.

БОДАКИ, уроч., Ковельський пов., на грунтах Старої Вижви.

БОДАЧІВ, с, Луцький пов., в 15 ст. згадується як село пограничне між Волиню і Короною. (Галецькі: Останні літа Свидригайла). В кінці 19 ст. було там 29 домів і 179 жителів. Велика власність — 485 дес.

БОДЯЧІВ або **БОДАЧІВ**, с, Володимирський пов., Горохівська вол., 50 км. від Володимира, położене в місцевості високої, недалеко від кордону Галичини. Земля чорнозем. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 411 жителів. Церква дерев'яна на місці старої з 16 ст., вітряк. Колись було власністю кн. Масальських. В 1570 р. в селі було 7 дворич, восьме пусте, 9 димів. В 1570 р. частина Б. належала до Милятина, Федорової Бокієвої, а частина до Масальських. В 1577 р. Филип Бокій платить за 2 дим., 8 город. В половині 17 ст. було власністю Бокія Печихвостського, з 1649 р. село мало 9 домів, а в 1655 р. 14 домів. Згідно з переписом 1911 р. велика власність належала до В. Банківського — 191 дес.

БОГДАШІВ, с, Рівенський пов., Дідковецька вол., в кінці 19 ст. було там 53 господарства і 439 домів. Церква Вознесения Христа, невідомо коли і ким збудована. Історична згадка про село Б. з 1710 р. (Архів Ю.З.Р. ч. I, т. 4, ст. 322-323).

БОЖА ВОЛЯ, с, Ковельський пов., Несухойжська вол. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 108 жителів. Земля мало урожайна — пісок і глина. Всього селянської землі було 380 дес. і 540 фільварочної. Згідно з переписом 1911 р. велика власність належала до Де-Воллаін — 544 десятин.

БОЖКЕВИЧІ, с, Лубенський пов., 3 км. від села Косарів. До великої власності належало там 150 десятин (1911 р.).

БОКИНИЧІ, с, Пінський пов., Загорянська вол., над р. Бобром, 34 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 43 господарства. Село належало до Скермунтів — 34 вол.

БОКУЙ або **БОКУЙМИ**, **БОКОЙМ**, **БУКОЙМА**, с. Лубенський пов., 22 км. від Дубна. Село над рікою Іквою. В кінці 19 ст. було там 98 домів і 791 жителів православних і 144 рим.-кат. Церква дерев'яна (на місці старої) з 1870 р., св. Покрови. Велика власність належала до Ле-

духовських — 3,894 дес. Земля дуже врожайна, в околиці було багато лісів.

В 15 ст. село належало до Грицька і Семена Єловичів. В 1545 р. в списі луцького замку згадується як маєток Стася Єловича, де серед городень на замку луцьким була городня Стася Єловича з Бокуйми і з Бакравець (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 74, 187) і в багатьох інших документах з 16 ст.

В 1570 р. Іван Єло-Букоємський платить з Б. від 5 дим., 2 город., 1 боярина путного, двох горілчаних котлів, а Грицько з 18 дим., 22 город, 4 город., 4 боярів путних і 1 млинського колеса. В 1577 р. село належало до Єло-Букоємських. В половині 17 ст. власність Пузинів, які платять від 40 димів, а в 1651 за 19 дим. Пізніше володів селом Любовицький, Ледуховський, а в кінці 19 ст. належало до Зайцевих — 2,700 дес.

БУКШИН або **БОКШИН**, с, Рівенський пов., Межирицька вол., 54 км. від Рівного.

В кінці 19 ст. було там 18 домів і 207 жителів. Історична згадка з 1577 р., коли село було власністю Романа Гойського, який вносить від 5 дим. і 1 города.

В 1650 р. належало до Казимира Нарушевича враз із селом Синевим і Тудоровом і тоді було тут 166 домів, а в 1651 р. тільки 10 домів. В 1675 р. Б. перейшло до кн. Кароля Дольського, маршалка пінської землі.

БОЛЯРКА, Рівенський пов., див. Юзефівка.

БОЛЯРКА, кол., Звягельський пов., Рогачівська вол., 24 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 62 доми і 401 жителів.

БОЛЯРКА, осад., Луцький пов., Піддубицька вол., 44 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 23 жителів.

БОЛЕСЛАВІВКА, **БОЛЕСЛАВУВКА**, кол., Володимирський пов., Микулицька вол., 9 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 73 жителів.

БОЛИЗУБИ, с, Крем'янецький пов., Колоденська вол., в кінці 19 ст. було там 106 домів і 681 жителів. Церква дерев'яна з 1759 р. В поборовому реєстрі Крем'янецького пов. з 1583 р., село фігурує під назвою Болизуби. Належало до колодянського ключа кн. Костянтина Острозького, який платив з Болизубів за 3 дим., 4 город. До 1914 р. село належало до гр. Грохольських.

БОЛКУНИ, с, Заславського пов., недалеко від села Драчи, 34 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 247 жителів. Колись входило до ординації князів Острозьких, по Кульбушівській трансакції перейшло до Яблоновсько-го, а від нього до Маршицьких і Зволінських.

БОЛОЖІВКА, с, Острозький пов., над р. Вілією, 39 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 127 домів і 831 жителів. Церква св. Покрови з 1732 р., дерев'яна і друга на могилках, св. Миколая з 1876 р. В селі церк. прих. школа з 1860 р. Село надане в 15 ст. вел. кн. Свидригайлом Єло-Малинському, землянинові волинському.

Згідно з поборовим реєстром Луцького пов., в 1570 р. належало до Степана Шумського, пізніше до Малинських, а від них перейшло до Сосновських. Село положене серед гір і по долинах і оточене лісами. Протікає там потік невідомої назви і формує тут став, при якому стоїть водяний млин. Земля чорнозем, дуже урожайна. Палац в англійському стилі і двір на горі.

БОЛОТКІВЦІ, с, Острозький пов., Кунівська вол., село при річці Кутянка (притока р. Горині), 20 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 75 домів і 529 жителів. Село надане в 15 ст. кн. Свидригайлом Єло-Малинському разом з селом Боложівкою. В 1570 р. належало до Михайла Павловича Джуса. В 1583 р. платив М. Павлович з частини села від 4 дим., 3 комірників, а Г. Джус з 2 дим., 1 город. Пізніше село перейшло до Сосновських, а останньо належало до Малиновських. Село належало до новомалинського ключа Оскара Сосновського, відомого в тих часах скульптора. Село положене на схилах гір. Земля урожайна, ліс. Згідно з переписом 1911 р. в селі було 947 жителів, одноклясова школа, водяний млин.

БОЛОТЮХ, річка, Володимирський пов., впливає з багон на південь від Бискупич Шляхецьких і с. Мишова, впадає до р. Луг, на ній водяний млин.

БОЛОТНИЦЯ, багна на Пінщині (Ревізія пуш і переходів).

БОЛОХА, кол., Луцький пов., Піддубецька вол., 4 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 67 жителів.

БОЛОХОВИЦІ, с, Луцький пов., недалеко від р. Стару, 97 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 182 жителів. Село належало до кн. Чарторийських, потім до Олізарів. В 1848 р. до Журовських, а після повстання 1831

З різдвяних звичаїв на Волині — ведуть ведмедя („шопка")
(мал. 19 ст. — Ц.)

р. — належало до „казни". В 1577 р. кн. Михайло Чарторийський платив з Б. за 1 дім, а в 1583 р. вдова по ньому платила за 4 домів.

БОЛОЦЬКО, озеро, Луцький пов., під селом Городком.

БОНАСІВКА або **БОНАСУВКА**, кол., Луцький пов., Полонська вол., 8 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 43 домів і 180 жителів.

БОНДАРИ, хутір, Лубенський пов., Судобицька вол., 25 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 2 доми і 12 жителів. Належало останньо до Одеських.

БОНДАРЩИНА, кол., Луцький пов., Піддубецька вол., 2 $\frac{1}{2}$ км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 7 домів і 44 жителів.

БОНІВКА, с, Крем'янецький пов., 3 км. від Крем'янця.

БОРАТИН ВЕЛИКИЙ, с, Луцький пов., над р. Старом, інколи в документах під назвою Братин, 25 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 75 домів і 453 жителів. Колись село належало до луцьких владик. Згідно поборового реєстру Луцького пов. з 1577 р., село торчинського замку, воеводи Дорогостайського, який платив з нього за 15 димів і 13 город. В 1583 р. належало до луцького владик.

ки. В 1650 р. влади́ка мав там 25 дим. Пізніше було в руках Урбановських, а по них — Раковських.

Положене при річці Стирі, 8 км. від Б. Великого є с Боратин Малий, тієї ж волості. В 1511 р. фігурує в присуді між Іваном Юркевичем й Івашком Вороною. Згідно з ревізією луцького замку з 1545 р., село належало до Яцька і Томила Вороничів, котрі були зобов'язані до утримання 1 замкової городні. В 1648 р. було власністю Костянтина Броницького, а останньо належало до Закшевських. Згідно з переписом 1911 р. було там 242 жителів, однокласова школа, дві німецькі початкові школи, 1 крамниця, земське кредитове товариство, шкілка овочевих дерев, кооператива і фабрика відливання чавуну. Велика власність — 500 дес. Крім того при селі була чеська колонія, 33 дома і 230 жителів (19 ст.), заложена на землях с. Боратина.

БОРАТИН, с, Лубенський пов., Добровідська вол., над річкою Пляшевою, 39 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 83 дома і 552 жителів. В 1583 р. згадується як присілок Теслугова і належало до Івана Журавецького. В кінці 17 ст. також власність Журавецьких, в 1648 р. було там — 14 дим., в 1650 р. — 12 дим. Церква св. Миколи, дерев'яна з такою самою дзвіницею, побудована невідомо коли і ким, дуже стара.

БОРАТИН, с, Лубенський пов., над р. Путилівкою, 32 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 50 домів і 403 жителів. Церква дерев'яна з 1773 р., школа від 1887 р. Історична згадка з 1545 р. в списі луцького замку, коли „син Валаха" був зобов'язаний утримувати на замку 1 городню. В 1577 р. належало до Малинських, які платили з 11 димів і 6 город. В 1648 р. належало до Михайла Завадського. В маєтках його було 290 дим, а вже у 1649 — 201 дим. Пізніше село перейшло до кн. Радзивілів. В кінці 19 ст. було там 23 дома і 235 жителів. Колись належало до крем'янецького старости і названа так королевою Бонною, яка володіла крем'янецьким замком. Село положене по горах і перелісках.

БОНЯВА або **БУНЯВА**, або **Щенська Воля**, хут., Володимирський пов., Хорівська вол., 11 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 3 дома, 14 жителів, колись власність Чацьких, пізніше Кашовських.

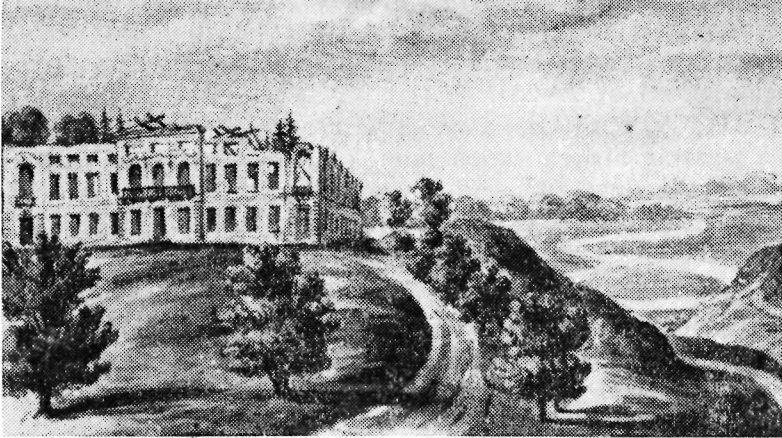

БОРЕМЕЛЬ або **БУРЕМЕЛЬ**, містечко, Лубенський пов., над р. Стиром, при впаданні до неї р. Ікви, 43 км. від Дубна. Коли і ким був заснований цей середньовічний город невідомо. Археологічні дослідження виказали, однак, що існував він ще у 12-13 ст. Першу певну історичну згадку маємо про Боремель у 1366 р., коли польський король Казимир Великий вів війну з Литвою за Волинь і захопив на Волині город Боремель. Пізніше город Боремель належав до литовського кн. Олександра Кориятовича (Л. Крушинський: Исторический очерк Волини, ст. 67).

В 1451 р. кн. литовський Казимир Ягайлончик видає у Вільні кн. Михайлові Костянтиновичеві грамоту, котрою підтверджує за ним його маєтки, а в тому і Боремель. Особа князя М. К. не вяснена, але у 1545 р. в описі луцького замку, маємо згадку про князів буремельських з Буремля.

Ще у 15 ст. бачимо документи з підписом князя Лева Буремельського, наприклад, у акті продажу, з котрого видно, що землянин луцький Андрушко Русинович продає княгині Марії Семеновні Рівенській „Чамківське подвір'я". Підпис князя Лева Буремельського фігурує також на документах з 1506 р.

В 1571 р. в заповіті ігумена дерманського монастиря, Івана Стебановича, бачимо також підпис одного з буремельських князів — Дмитра Буремельського (Архів ч. I, т. I, ст. 3). Відомим є також син Дмитра — Іван Буремельський в 1566 р. (Опис акт. книг. Центр. Київсь. Архіву № 2040, ст. 29, р. 12). Про цих князів згадується також під роком 1554 (Арх. ч. 6, т. I, ст. 33), в 1560 р. (Опис акт. Київ. Центр, арх. № 2035) і в інших документах 16 ст. В 1573 р. було доконано дуже цікавого інвентаря боремельського міста і замку. З цього опису довідуємося, що був там міст і брама в'їздова, а у самому замку, багато забудовань з кахлевими печами. Замкові вежі були покриті гонтами, був там старий дім, світлиця, комори, дві городні, стайні для коней, кухня, лазня, а посередині замку, церква св. Трійці, також вкрита гонтами, а при ній могилки. В церкві була чаша, ризи, богослужбові книги: Апостол, Трифологій і Триодь. Боярських волоків було 5, а тяглих 22 (Архів ч. 7, т. I, ст. 237-241). Останнім боремельським князем був Андрій, а тому, що він був бездітним, то по його смерті і рід кн. буремельських ви-

Боремель над Спиром у 19 ст. (ц).

гас. Бачимо, що незабаром по смерті кн. Андрія, Буремель переходить до кн. Порицьких, або Поричеських, а від них до Загородських.

Першим власником Боремля і Порицька був поляк — Чацький, який мав у Боремлі свою резиденцію. Боремель за володіння Чацьких вилюднився, замок обернувся в руїну, а в 1775 р. залишилося там лише кілька селянських хат. В 1782 р. Чацький збудував там палац і костьол, виробив право на містечко. Навколо палацу заложив він ботанічний парк, а роботу при урядженні цього парку провадив англієць Міклер. За участь в повстанні 1831 р. і за зв'язки з генералом Дверницьким, маєток Чацького був skonфіскований і переданий „до казни”.

Відавна була там церква Св. Трійці, а в ній відомий на всій Волині й Галичині, образ, т. зв. „Буремельський Хрест”. На місці дуже старої, мурованої з 14-15 ст. церкви, яка стояла на замковій площі, в 1786 р. побудовано нову. Друга церква була дерев'яна з 1774 р. В селі була в 1845 р. школа Міністерства Народньої Освіти, відділ прикордонної сторожі. У другій половині 19 ст. було в Б. 188 дворів і 523 жителів. Палац Чацького був зруйнований під час бою з повстанцями Дверницького в 1831 р.

БОРЕМЕЦЬ, с, Лубенський пов., над р. Спиром, Ярославецька вол., 38 км. від Дубна. Село Боремець, під назвою Буремця, Луцького пов., належало до маєтків жидичинського монастиря. Історична згадка про Б. в описі

луцького замку, де була городня жидичинського архи-мандрита (Пам'ятники від 2, ст. 108). В 1570 р. згадується з огляду на спис маєтків жидичинського монастиря (Архів ч. 1, т. I, ст. 19-28).

В 1580 і 1619 рр. знаходимо згадку в справі відібрання маєтків від єпископа Іони Красенського, який марно розпускав монастирський маєток (Архів ч. 6, т. I, ст. 400, в списі акт. книг. Київ. Центр. Архіву № 2037).

В кінці 19 ст. було там 62 дворів, 488 і 580 жителів. Церква Покровська з 1793 р., дерев'яна, збудована архи-мандритом жидачинським, Флоріяном Корсаком, водяний млин. В 1545 р. архимандрит був зобов'язаний до утримання одної городні на луцькому замку. В 1570 і 1583 рр. Боремиць залишається монастирським селом.

БОРИСІВ, с, Острозький пов., Плужанська вол., 16 км. від Острога. Церква Воскресенська з 1735 р., одноклясова школа М. Нар. Освіти (з 1873 р.). Село належало до Яблонівських. В кінці 19 ст. було там 387 домів і понад 3,000 жителів. В кінці 16 ст. належало до кн. Януша (Івана) Острозького і згадується в акті з 1619 р., коли князь оголошує про зруйнування татарами багатьох сіл, а в тім і Борисіва. Пізніше село перейшло до Конєцпольських, а в 19 ст. до Яблонівських. Згідно з переписом 1911 р. в Б. було 3,500 жителів, однокласова школа, 2 крамниці, горілчана крамниця, кредитове товариство, кооператива.

БОРИСІВКА БРОНИЦЬКА, кол., Звягельський пов., Романівська вол., 22 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 153 жителів. В 1911 р. був там паровий млин і 203 жителів. В 1911 р. до Пулавських належало там 618 дес.

БОРИСОВИЦІ або **БОРИШКОВИЦІ**, с, Володимирський пов., Бранська вол., 65 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 91 домів і 602 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли і ким збудована. Згідно з ілюстрацією володимирського замку з 1545 р. було власністю Іванової Козинської і Семена Клевецького, які були зобов'язані до утримання 1 городні на володимирському замку. В 1577 р. і 1583 р. належало до Козинських, а в кінці 17 ст. до Гротовських. Було там в 1648 і 1649 р. 10 димів, а в 1650 р. — 12 димів.

БОРИСІВКА, фільв., Крем'янецький пов., Білозірецька вол., в кінці 19 ст. було там 2 доми і 19 жителів.

БОРИЧІВКА або **БЕРЕПІВКА**, с, Луцький пов., Медвежа вол., на північний захід від Чарторийська. В 1577 р. належало до князя Чартойського, який платив від 5 димів з с Б.

БОРКИ, с, Володимирський пов., Любомельська вол., 67 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 543 жителів.

БОРКИ, с, Ковельський пов., Хотячівська вол. Село над р. Турією, 63 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 216 домів і 758 жителів. Колись село входило в склад ковельського староства. В кінці 18 ст. із селом Боярами, Б. було власністю Станіслава Олешки. В 1648 р. було там 70 домів, а в 1651 — 66 домів. Село це мало 1698 дес. і 72 доми. Земля — піски, мочарі, торфовини на крейдянному покладі.

БОРКИ, с, Ковельський пов., Великоглуська вол., 87 км. від Ковля, на північний схід від м-ка Каменя-Коширського, над р. Брешею (притока р. Прип'ять).

В кінці 19 ст. було там 111 домів і 842 жителів. Дерев'яна церква. Всього землі 2,778 дес, з того 1,671 селянської і 1,107 двірської. Положення села серед малодоступних пінських багон є дуже невідне і під поглядом кліматичним дуже шкідливе. Траплялася там часто хвороба т. зв. „колтун”. Земля, це тільки ліси і мочарі.

БОРКИ, с, Ковельський пов., Турійська вол., 28 км. від Ковля, недалеко від села Мостище. В кінці 19 ст. було там 11 домів і 102 жителів. Село згадується в 1583 р., коли належало до кн. Андрія Курбського разом з Мостищами, з котрих він платив від 15 дим. і 1 ремісника. В 1662 р. фігурує як власність Адама Красицького (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. I, додаток і там же стор. 30). В 1870 р. належало до Ігнатія Пронського. В 1892 р. було там 122 дворів

БОРКИ, острів, Ковельський пов. (Ревізія пуш і переходів, Вил. Арх. Ком.).

БОРКИ, с. Крем'янецького пов., Шумська вол., 24 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 105 домів і 779 жителів. Церква мурована з 1776 р., школа, 2 млини. Згідно з ревізією крем'янецького замку належало до Петра Товмача, який утримував там 2 городні на крем'янецькому замку. В 1563 р. вдова по Грицьку — Богдана була власницею Б. (Пам'ятник т. 4, від 2 ст. 199). У 1570 р.

платить Григорова Толмачева за 5 дим., 2 город., 2 млинських коліс. В 1583 р. належить Б. до кн. Подгорського, втікача з Москви, а від нього до інших землян. В році 1726 Б. належить вже до поляка Міхала Грушинського. Згідно з переписом у 1911 р. було там 805 жит., волость, однокласова школа, фельдшерський земський пункт, горілчана крамниця, два водяні млини (39,000 пуд. річного перемолу), кооператива. Велика власність — 1099 дес. належала до І. Мельнікова.

БОРКИ, с, Пінський пов., вол. Погост Загорянський на Загородді, 57 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 42 осад.

БОРОВЕ, озеро в Ковельському пов.

БОРОВЕ, с, Ковельський пов. Село над р. Стоходом.

Лірник — спадкоємець і творець народніх дум
(мал. поч. 19 ст. — ц).

Присілок до села Жорново або Геленів. На ґрунтах села Б. велике курганне цвинтарище.

БОРОВЕ або **БОРОВИЧІ** або **БОРОВИЦЯ**, с, Рівенський пов., 41 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 10 дом. і 101 жит. Колись була це власність Сімашків, Даниловичів, Березинських, Понінських.

БОРОВИЧІ, с, Луцький пов., Тростянецька вол., село над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 211 домів і 1,241 жителів. Церква і 2 млини, гуральня, ярмарок на св. Онуфрія. Деякий час, село це мало назву „Нова Четвертая”, і належало до кн. Четвертинських. Жінка Івана кн. Четвертинського, кн. Марія, з дому Киселів в 1577 р. підписала унію Волині з Короною.

В 1570 р. платив податки з Б. останній Четвертинський, а в 1619 р. кн. Степан і Григорій Четвертинські відділюють свою резиденцію — Четвертню від Барок. В 19 ст. Б. було вже власністю Тишкевичів, а по польському повстанні в 1831 р. до Копчерова належить — 1,219 дес. Згідно з переписом 1911 р. було там 1,504 жителів. Гуральня (10,000 відер горілки 40° — річно).

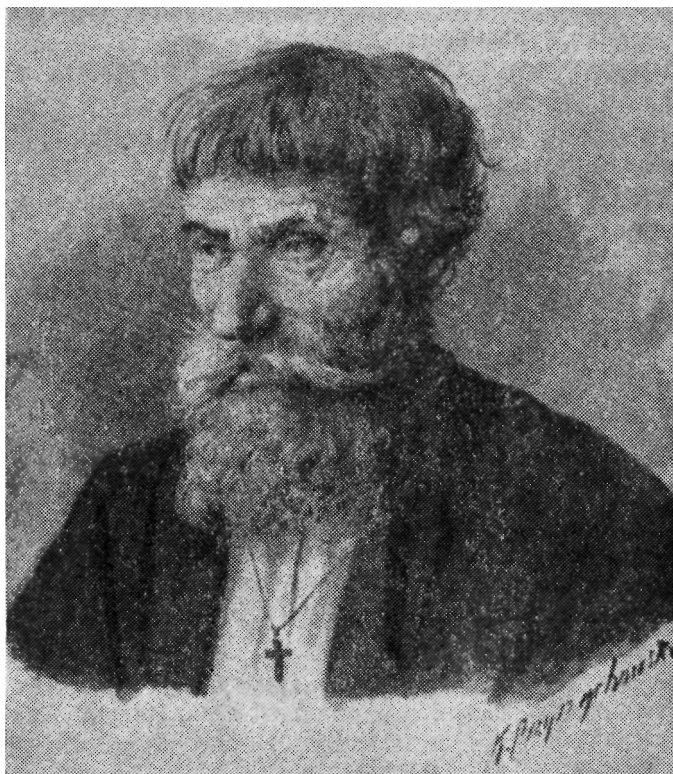
БОРОВИЧКА, присілок села Боровичі, Острозький повіт.

БОРОВУХА, хутір, Ковельський пов., Келеківська волость, 61 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 78 жителів.

БОРОДЯНКА, хутір, Ковельський пов., Хотячівська вол., 62 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 7 домів і 65 жителів.

БОРОВИЦЯ, с, Острозький пов., положене над ставами, які й утворює тут річка Губариха. В кінці 19 ст. було там разом з с. Боровичкою 135 домів і 1,062 жителів. Церква св. Миколая, дерев'яна, з 1738 р. (про стару згадується ще перед 1583 р.) на місці старої. Село положене в дуже гарній околиці, невеличкий палац. Село багате і має 60% мурованих домів. Земля дуже врожайна, лісовий чорнозем. Школа церк. прих. з 1871 р.

В 1545 р. було Б. власністю Грицька Толмача, який був зобов'язаний утримувати 2 городні на кременецькому замку. В 1563 р. вдова по Грицьку — Богдана була властителькою Б. (Пам'ятники, т. 4, від 2, стор. 1991 У 1570 р. платить Григорєва Толмачева за 5 дом., 2 город., 2 млинських коліс. В 1583 р. належить Б. до кн. Под-

Типи селян Волині (19 ст. — ц).

горського, втікача з Москви, а від нього до інших землян. Вже у році 1726 Б. належало до поляка Міхала Прушинського. Згідно з переписом 1911 р. було там 805 жителів, волость, одноклясова школа, фельдшерський, земський пункт, горілчана крамниця (винная лавка), два водяні млини (39,000 пуд. річного перемолу), і кооперація. Велика власність — 1,099 дес. належала до Мельникова.

БОРКИ, с, Пінський пов., Загорянський Погост вол., на Загородді, 57 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 42 осад.

БОРОВЕ, озеро в Ковельському повіті.

БОРОВЕ, с, Ковельський пов., село над р. Стоходом. Присілок до села Жорново або Геленів. На ґрунтах села великі кургани і цвинтарище.

БОРОВИЦІ, с, Луцький пов., Тростянецька вол., село над р. Старом. Колись було оточене великими борами і тому постала назва села — Боровиці. З лісів тільки залишилися бори в урочищі Хотяж, а в ур. Муловиця добрі сіножаті. В 16 ст. була власністю Михайла Мишки-Варковецького. В 1583 р. належало до кн. Острозьких, які платили з Б. за 13 димів, 8 підсудків, 1 млинського колеса, 1 попа. В 1591 р. згадується в донесенні єпископа луцького й острозького Кирила Терлецького. В 1619 р. село згадується під назвою Боровичі, як маєток кн. Януша Острозького (Архів ч. 6, т. I, ст. 418).

В 1648 р. власність Ходкевичів, від них переходить до Яблоновських, Потоцьких і Могильницьких. Згідно із списом 1911 р. було там 1,484 жителів, однокласова школа, горілчана крамниця, кредитове товариство і тартак (40,000 руб. річного доходу). Велика власність належала до Могильницького Г. — 962 дес.

БОРОННО, с, Ковельський пов., село над р. Стоходом, 66 км. від Ковля. В 19 ст. було там 71 домів і 746 жителів, пошта. Селяни займалися виробом сукна на свитки і куртки, вовняних пасів, полотна, рибацьких сітей, кошиків, а також домашнього, дерев'яного приладдя. В 1545 р. згадується, як власність кн. Федора Сангушки, володимирського старости (Пам'ятник т. 4, від 2, ст. 132-141-145). В 1574 р. село належало до Анни Деспотівни, жінки кн. Миколая Збараського, старости кременецького, а в 18 ст. до Кирила Красицького. Згідно з переписом 1911 р. було там 1,170 жителів, волость, фельдшерський пункт, 1 крамниця, водяний млин (7,500 пуд. річ. перем.), і 2 ярмарки.

Велика власність належала до Василя Черкова — 4,692 десятини.

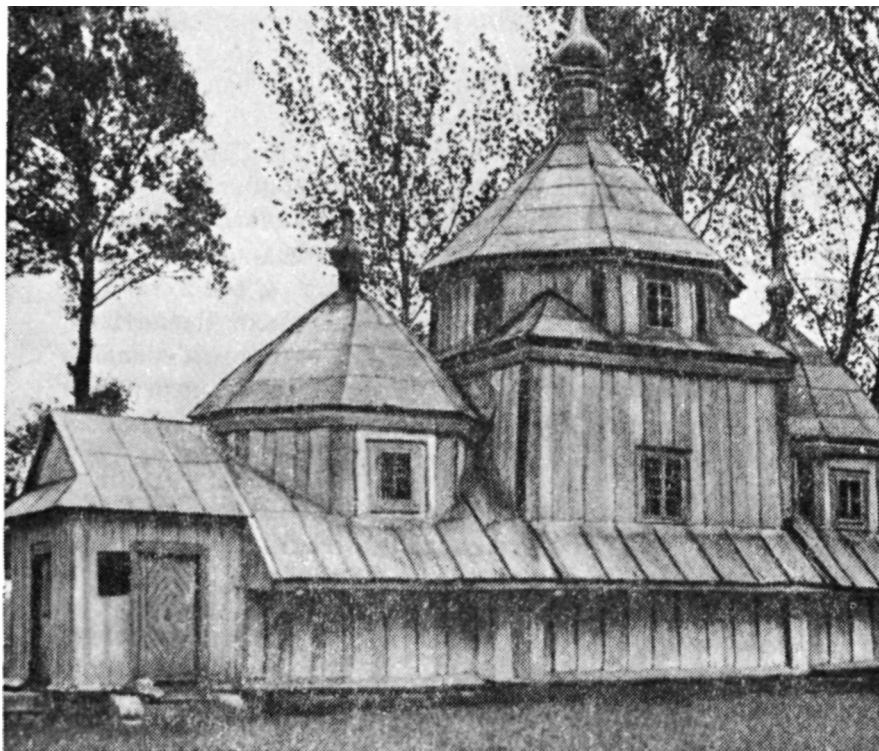
БОРОВНО, с, Острозький пов. В 1385 р. Боровно, під Острогом записав кн. Федорові Даниловичеві Бурило Бродовський, протопласт дуже старого волинського роду Корчаків (Галецькі: „Остатне лята Свидригайли...” ст. 120 і Архів Сангушків, том I, № 2).

БОРОЗОВЕ, с, Ковельський пов. Велика власність — 207 дес.(?).

БОРОЧИЦ, с, Володимирський пов., Бранська обл. Село над р. Липою. В кінці 19 ст. було там 139 дом. і 874 жит. Б. було родинним гніздом родини волинських земель Мишків-Холонівських (Від них село Мишків, Грибовицької вол. у Володимирському пов.).

Згідно з ревізією луцького замку, Мишки-Хол. були зобов'язані до утримування і забезпечення городні: Іван Мишко-Холонівський і Іван Шивкович. В 1570 р. частина Б. належала до Хведора Сclinського, який платить з 12 дворищ, 9 город., по 4 гроши. В 1583 р. той же Хведір вносить зі своєї частини від 10 дим., 2 гор., 8 город., пів дорічного колеса, з $\frac{1}{4}$ попа, а Гнівош Олеськовський з 23 дим., 15 город, по 4 гроши, 10 комірників, 2 вальних коліс, 1 попа (свідчить це, що в цьому селі була тоді

Церква Св. Михайла в Борочичах з 1775 р. (ц).

церква — 1583 р.). В 17 ст. Б. належали вже до Гулевича, в 1649 р. було там 61 дим., а в 1650 — 50 дим. Згідно зі списом 1911 р. велика власність нараховувала 189 дес, була тут 1 крамниця, водяний млин і 1,087 жителів.

БОРСУКИ, с, колись була волость, Крем'янецький пов., Вишневецька вол. Село над великим ставом, який творить тут річка Горинь, на ставі ранньо середньовічне городище, 33 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 152 дом. і 1,090 жит. Церква дерев'яна з 1774 р. на місці старої, невідомо ким і коли побудованої.

В 1453 р. село це належало до Солтана кн. Збарзького, пізніше до Вишневецьких. Надане кн. Олександром Вишневецьким разом з частиною м-ка Вишнівця своїй жінці Олександрі з Капустів. В 1583 р. княгиня ця володіє ще Б. і платить з 10 дим., 2 город. В 1703 р. село було вже власністю Вотеха Заленського, а в 1734 р. належало до Доманського. З 1813 р. належало до Ст. Мнішка, від неї перейшло до Жевуських. В 1911 р., згідно зі списом, було там 1,235 жит., волость, земська поштова станція, двокласова школа, Кредитове товариство, великий водяний млин (15,000 пуд. перемолу річно). Велика земельна власність належала до Леона Живуського — 2,722 дес.

БОРСУКІВЦІ, с, Звягельський пов. В часі повстання Семена Палія (Гурка) в 1702 р. схоплено тут боярина Мацейовського з Борсуковиць, який намовляв прилучитися до повстання місцевих селян. Мацейовського повішено.

БОРТНІВ, Бортнєв, Бортнєв, с, Володимирський пов., Хотячівська вол. В кінці 19 ст. було там 43 дом., 393 жит. Історична згадка про це село з 1438 р., коли великий князь Лев Свидригайло надає с. Борщівну Петрові Мишгицю. В 1577 р. було власністю Андрія Романовського, який платив з 6 дим., 2 гор. В 1648 і 1650 рр. було там 21 дим. В новіших часах належало с Б. до Пращмовських, а по них перейшло до Красицьких (з Овадна).

Велика власність — 992 дес. Церква дерев'яна з 17 ст. Село знаходилося при малому струмку і окремі його урочища в самому селі і поля називалися: село — Волиця, а за селом мале озерце — Луг і „Старий цвинтар“; в полях — Жидівка, Жолоби, Святий Ян (каплиця). За селом — Кути, Смуга, Загуменки, Надвійці, Зарука, Почейка, Башта, Пастовець, Ставок, Віденщина (тут колись

Церква в Бортневі, пов. Володимир (ц).

був фільварок). В урочищі Смуга (що значить маленький поточок) джерело лічної води.

БОРТНИКИ, с, Звягельський пов., Полонська вол., село над малою річкою Гомором, 60 км. від Зв'ягеля. В кінці 19 ст. було там 86 дом. і 485 жит. Було віддавна власністю м-ка Полонне з „нижніми млинами“. Через село проходить залізниця і є там станція. В 1583 р. належало до кн. Острозьких — 4 дим. і 4 гор.

БОРУХІВ, с, Луцький пов., недалеко від Киверець. В кінці 19 ст. було там 48 дом. і 515 жит. Церква з 17 ст., дерев'яна. Згідно з ревізією луцького замку 1545 р. було це село замкове, надане Якубові за відібране село Садів, а під час ревізії належало воно до Богдана Сімашка, землянина волинського. В 1570 р. належало до Петра Олеси, який платив з 6 дим., 6 город., 3 боярів путних. В 17 ст. була це власність Катерини Четвертинської; в 1643 р. мало 71, а в 1650 р. — 59 дим. На початку 20 ст. більша власність належала до Перетятковичів — 422 дес, і до інших — 450 дес.

БОРУШКІВЦІ, с, Звягельський пов., Деревичеська вол., село над малою річкою Деревичкою, 105 км. від

Звягеля. В кінці 19 ст. було там 97 дом. і 509 жит. Церква дерев'яна з 1859 р. на місці, де була стара, школа від 1872 р. В 1580 р. належало до полонської волості кн. Острозьких і в 1619 році було спустошене татарами. Пізніше переходить до Валевських, а від них до Свентославського, Пулавських. Згідно з переписом 1911 р. в Б. було 695 жителів, 2 крамниці, водяний млин (18,000 пудів річного перемолу).

БОТИНЬ, с, Луцький пов. Піддубецька вол., 24 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 18 дом. і 237 жит. В 1570 р. село належало до кн. Андрія Масальського, пізніше до кн. Владислава Збараського. Згідно з інвентарем було там дві світлиці, пекарня, старі, непокриті „кліті“, стайня, 5 дворищ, 9 дим., 4 город. В 1577 р. село належало до Харлинського Щенсного, який платить з Б. в 1583 р. за 5 дим. і 1 гор.

БОЧАНИЦЯ, с, Острозький пов., 30 км. від Острога, Сіянецька вол. Село в кінці 19 ст. мало 173 дом. і 1,228 жит. Село колись належало до волинських земель Джусів і за Анною Джусянкою переходить в 1562 р. до Андрія Добранського, який в 1570 р. платив з Б. за 36 дим.. 12 гор., 11 гор., а в 1579 р. Настасія Богданівна Джусянка відступила Б. кн. Богушові Корецькому, який записує це село Семенові Хребтовичеві-Богуринському. В половині 17 ст. власність Анни Братової, а по ній кн. Четвертинських, Ленкевичів, Чосновських . .

Історична згадка з 1579 р. в духовному заповіті князя Богуша Корецького, воєводи волинського (Архів, ч. 1, т. I, ст. 110, 112, 113). Крім того ще перед тим у 1569 р. в університеті короля Жигмонта Августа з приводу прилучення Волині до Корони, як власність Андрія Добранського з Бочаниці (опис Актів Книг Київ. Центр. Архіву № 2036, ст. 5, гл. 24).

Бочаниця належала колись по половині до кн. Четвертинських, а в 19 ст. до Волевських. В селі був гарний мурований палац і господарські забудівлі. Земля дуже врожайна, долини і горбки поперединані потоками, з яких формується тут став. Церква св. Іллі з 1759 р., дерев'яна з такою ж дзвіницею поставленою осібно, школа церк. прих. Маєток в 19 ст. належав до Чосновських. Згідно з переписом 1911 р. в с Бочаниці було: 1,500 жит., 1 крамниця, гуральня (20,782 відра горілки 40° річно), водяний

млин. Велика власність належала на початку 20 ст. до Носова М. — 1,086 дес. В селі була школа.

БОРЗОВА, с, Ковельський пов., Седлищанська вол. над р. Вижевкою. Село мало 463 жит. і 729 дес. землі. До більшої власності належало 266 дес. Через село проходить залізниця Ковель-Берестя (Брест).

БОРЩВКА, с. на Волині, згадується в документі 1438 р., коли вел. кн. Лев Свидригайло надає це село Петрові Мушикові.

БОРЩВКА, хут., Острізького пов., 27 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там — 6 дом. і 30 жит.

БОРЩВКА, с, Рівенського пов. Село над притокою р. Став, 44 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там — 59 дом. і 616 жит. В кінці 17 ст. власність кн. Заславських. В 1650 р. було там 17 дим., а в 1651 р. тільки 6 дим. Була там велика власність Валеєвських.

БОРЩВКА, с, Лубенський пов., Бударажська вол. 38 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 69 домів і 409 жит. В селі до великої власності належало до кінця 19 ст. — 243 дес.

БОРЩВКА ВЕЛИКА, с, Крем'янецький повіт, Борсуківська вол., над р. Горинню і великим ставом, найбільшим в цих околицях. На південний схід від ставу можна зауважити сліди великого селища — кераміка перепалена глина, кремінні знаряддя. На північ від ставу є ур. Городище. В селі на городі Шумського залишки старого цвинтаря. Від півден.-зах. боку простягаються старі вали і рови (в. ур. Замчисько). На ньому часто знаходять залізні знаряддя і зброю, цегли і кахлі. Церква з 1753 р., дерев'яна, були тут стародруки з 17 і 18 ст. Школа церк.-прих. з 1884 р. В 1430 р. село надане вел. кн. Левом Свидригайлом Івану Мокосієвичу. Згідно з ревізією кременецького замку село належало в тому часі до Семена Цатина, який з Б. і с. Ридомля був зобов'язаний утримувати 2 городні на кременецькому замку. Від 1570 р. Б. належало до Івана Патрика Корозвонського, підкоморня кременецького. В 1583 р. вдова по Корозвонському платить від 15 дим., 6 город, 5 гор., 2 вальних коліс. Пізніше село Б. по черзі належить до Вишневецьких, Мнішків і Жевуських. Згідно з переписом 1911 р. в Б. було: — 1841 жителів, фельдшерський пункт, 1 крамниці і горілчана крамниця (державна).

БОРЩІВКА МАЛА, с, Крем'янецький пов., Борсуковецька вол., 31 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 50 дом. і 323 жит. Церква з 1725 р. Село положене на височині. Велика власність належала до Жищевських (до 1911 р.).

БОРЩІВКА, річка, Зв'ягельський пов., Романівська вол. (ліва притока р. Лісної).

БОРЩІВКА, с, Старо-кост. пов., Базалійська вол. 62 км. до Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 104 дом. і 566 жит. Церква нова на місці, де стояла стара з 16 ст., церк.-прих. школа від 1876 р. В 1570 р. село належало до Івана Патрикия, Корозвонського підкоморія кременецького. В 1583 р. належало до його жінки (вдови), пізніше перейшло до ординації кн. Острозьких і на підставі Кульбушовської угоди дісталось Ігнацему Сапізі. В 1808 р. було маєтком Квятковського. В 1911 р. велика власність — 193 дес.

БОЯРИ, с, Ковельський пов., недалеко від с. Мостища, Хотяшивської вол. В 1648 р. було власністю Станислава Олешки разом із селами: Боркуни, Петриковиці, Дубна і Мостища. Разом було там 70 дим., а в 1651 р. — 66 дим.

БРАЖИНЦІ, с, Звягельський пов., 93 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 140 дом. і 949 жит. Церква дерев'яна з 1846 р. на місці бувшої старої, школа церк.-прих. від 1868 р., водяний млин. В 1583 р. належало до Полонської волості кн. Острозьких. В тому році село було спустошене татарами. По відбудові, село перейшло до кременецького писаря Свентославського разом з іншими селами, а від нього набуто ці маєтки за 500,000 зл. поль. Валевськими (1,515 дес). Згідно зі списом 1911 р. до маєтку в Б. належало ще 1493 дес. В селі було 1299 жит., горілчана крамниця, 1 бакалійна крамниця і водяний млин (24,000 перемолу річно).

БРАНЄ або **БРАНІВ**, або **ЗАВИЗІВ**, с колись відоме під назвою „Барані роги", 43 км. на схід від Острога. Острозький пов., Гуцанська вол. В кінці 19 ст. було там 53 дом. і 367 жит., гуральня, став, водяний млин, овочевий сад. Селяни займалися рільництвом, рибальством, годівлею коней, худоби, виробляли сукна і полотно. Між селами Б., Пашуки, Блудів і Тудорів ще в початках 20 ст. було 300 курганів. В 1577 і в 1583 рр. Б. належало до села

Гощи, Романа Гойського, котрий платив за 13 дим., а в 1583 р. за 8 дим. і 4 гор. Пізніше переходить до кн. Острозьких, Яблоновських, Боских. В 1602 р. Б. належало до останнього Острозького ордината Януша Сангушка. Велика власність належала до Мілера 934 дес. (в 1911 р.).

БРАНІВЦІ, с. Звягельського пов. Це частина м-ка Полонного. Згідно з реестром поборів Крем'янецького пов. з 1588 р. Б. належали до кн. Януша Острозького, який платив з них від 4 дим. і 4 город.

БРАНИ, с. над р. Липою, Володимирський пов., 71 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 286 дом. і 1288 жит. Церква дерев'яна, школа, млин, вітряк. Згідно з ревізією Луцького замку з 1545 р. Б. належали до Василя Бранського або Мишича, який був зобов'язаний утримувати дві городні в луцькому замку. В 1577 р. Б. належать до Павла Бранського, який платить за 7 дим. і 8 город. Пізніше власність Миколая Вилежинського. В 1648 р. було там 50, а в 1649-1650 р. — 30 дим. В кінці 19 ст. було там двірської землі 3,270 дес, а згідно із списом в 1911 р. — 2,297 дес, яка належала до Басаліні.

БРЕЩА, річка, права притока р. Прип'яті, 26 км. довга, від 1 до 7 метр, широка і до 3 метр, глибока. На деяких відтинках сканалізована. Впливає з розлеглих боліт між р. Турією і Стоходом. Перепливає терени багон і підмоклих лісів.

БРИКІВ, с. Звягельський пов., Корецька вол., 41 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 82 дом. і 539 жит., селянської землі 1011 дес, крім того були тут землі, які належали до маєтків Малинських. В 1477 р. Б. належав до Межирицької волості кн. Корецьких, які платили від 8 дим, 5 город. В 1650 і в 1651 рр. було там 45 дим., а в 1653 р. — 10 дим. Була то власність Самуїла Корецького, а від нього перейшла до кн. Четвертинських, Любомирських і Малинських. В кінці 19 ст. належало до Никі.

БРИКІВ, с. Крем'янецький пов., над річкою Кутяною, 27 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 114 дом. і 846 жит. Церква дерев'яна з 1800 р. Юрія Переможця на місці бувшої старої, школа церк.-прих. від 1873 р. Виступають тут геологічні формації силурийського періоду. Історична згадка про Б. з 1566 р., коли то кн. Збараський, староста крем'янецький не хотів допустити князя Юрія Воронцького до володіння с Бриківцями (Опис Книги

Київ. Центр. Архіву №22). В документі неправного захоплення села в Кременецькому повіті (там же ст. 29 н. 11). В 1711 р. в скарзі про обов'язки панщини неправно захоплених землянами Блендовськими і їх поплечника парафіяльного ксьондза (Архів ч. 1, т. 4, ст. 243). В 1712 р. згадується Б. в скарзі того ж ксьондза про застрашування (там же ст. 358). В 1570 р. було власністю Андриївої Дибовської ,яка вносила з цього села від 52 дим, 2 боярів путних, 2 город, і ще 2 город, 1 „люзьного" і за 2 млинські колесі.

В 1583 р. платить з Б. Каспер Колодзінський за 18 дим., 8 гор, 2 комірників. По повстанні 1831 і 1863 р. забрано до казни і передано графам Блудовим 1463 дес. Згідно з переписом 1911 р. велика власність в Б. належала до Савицького — 1413 дес.

БРИКУЛЯ, с. над річкою Мухавкою (притокою Гомори), Заславський пов., Сульжинська вол., 24 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 63 дом. і 591 жит., паровий млин і вітряк. Колись село належало до Освіцімської з Дедержалів, пізніше до Микулича — маршала волинської шляхти, а від нього перейшло до Яловицької Софії. Згідно з переписом 1911 р. Яловицька мала там 691 дес. Крім того до неї належав млин (25,000 пудів перемолу річно). Волинське земство мало тут станцію вищезначення сільсько-господарських машин.

БРИЩЕ, кол., Луцький пов., Торчинська вол., 14 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 80 дом. і 466 жит.

БРОДЕЦЬ, хут., Рівенський пов., Висоцька вол. В кінці 19 ст. було там 6 дом. і 56 жит.

БРОДІВ, с, Острозький пов. Село над р. Горинню, 11 км. від Острога. Є там залізничий міст через річку. В кінці 19 ст. було там 76 дом. і 447 жит. Церква з 1785 р. дерев'яна на місці, де була ще старша, школа церковно-приход. Бродів колись належав до старого волинського роду Чурилів, Бродовських. Десь біля 1485 р. набув Б. кн. Острозький Федір Данилович. Кн. Костянтин Острозький платив з Б. за 14 дим. на півдворищах і 9 дим. і 3 город. В 1583 р. кн. Острозький платив тільки з 10 дим. В 1650 р. село було вже власністю кн. Домініка Заславського, який платив з Б. за 11 дим., а в 1651 тільки від 11 дим. Пізніше переходить до кн. Сангушків, від них до канцлера Ма-

лаховського. В 1794 р. цариця Катерина II конфіскує там велику власність і передає своєму генералові Ферсенові, від котрого незадовго набув Б. граф Ільїнський, який бродівський ключ віддав в 1873 р. російському урядові.

БРОДНИЦЯ, с, Пінський повіт, Дубійська вол., над р. Пилипівкою, 30 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 25 осад, церква дерев'яна і школа.

БРОДНИЦЯ, с. над р. Бродницею (притокою р. Стубли), 87 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 16 осад і фільварок Скірмунтів — 90 волоків.

БРОДОВО, с, Заславський пов. В 15 ст. належало до маєтностей волинських князів.

БРОНИСЛАВІВКА, кол., Луцький пов., 35 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 36 дом., 240 жит.

БРОДЧЕ, с, Пінський пов., на Заріччі, над річкою Плотницею, 47 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 13 осад. Більша земельна власність належала до Жултовських—10 і % ВОЛОКІВ.

БРОННЕ, озеро, Ковельський пов. В 1565 р. знаходилося на терені Ратненського староства. Мало дві неводіві тоні.

БРОННЕ, с, Рівенський пов., Бережанська вол., 71 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 53 дом. і 246 жит. В 1583 р. належало до кн. Андрія Головні Острожецького, який платив за 10 дим. і 3 гор. (не мішати з князями Острозькими), а перед тим (1558) до княгині Марії Дубровецької. По смерті кн. Андрія в 1585 р. перейшло до його жінки кн. Настасії з Малинських.

БРОННЕ, хут., Рівенський повіт, 2 дом. і 10 жит.

БРОННИКИ, с, Рівенський повіт, Клеванська вол., 13 км. до зал. ст. Клевань. В кінці 19 ст. було там 71 дом. і 424 жит. Церква дерев'яна з 1754 р. в дуже поганому стані з такою ж дзвіницею на місці, де стояла ще старша. В архіві церкви ерекції з 1761, 1783 і візита з 1788 р. Село положене між знесеннями. Згідно з ревізією луцького замку з 1545 р. село належало тоді до Василя і Ждана Бренницьких (або Бронницьких), які були зобов'язані до утримання 3 замкових городень (Пам'ятники ч. I, т. I, ст. 474, 475). В 1570 р. Василь Бренницький платить з Б. за 4 дим., 6 город., а в 1577 р. той же платить від 3 гор. і 3 дим. В 1582 р. Б. належать частинами до кн. Мартина Велецького, Василя Бренницького і до Зданової Бренниць-

кої (Архів Ю.З.Р. ч. 2, т. I, ст. 8). Згідно із списом 1911 р. в Б. було 804 жителів, горілчана крамниця і паровий млин — (20,000 пуд. перемолу річно).

БРОННИКИ, с, Заславський пов., село при джерелах річки Смолки, 46 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 55 дом. і 392 жителів. Колись Б. належало до Шашкевичів, які продали землю селянам.

БРОННИКИ, с, Звягельський пов., Романівська вол. Село над потоком Тня, 15 км. від Звягеля, при шосі Київ-Берестя (Брест). В кінці 19 ст. було там 146 дом. і 806 жит., дерев'яна церква з 1810 р. В 1650 р. належала до Анни Альізи з Острозьких-Ходкевичевої і було там 13 дим. Тепер належить до Мезенцевої з дому Уварової.

БРОННИЦЯ, слоб., Рівенський пов., Седлищанська вол. 115 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 24 дом. і **108** жит.

БРУНЕТІВКА, с, Ковельський пов., Седлищанська вол., 32 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 48 дом. і 299 жит.

БРУХІВ або **Брехів**, **Бриків**, с, Луцький пов. Село тепер не існує, а було воно на півн.-захід від м-ка Сокуля. В 1570 р. належало до кн. Іванової Четвертинської, яка платила в 1583 р. від 3 дим., 13 город, а в 1583 р. належало до кн. Остапа Четвертинського, який мав там 2 дим. і 2 город.

БРУХІВ, присілок Добратина над р. Іквою, 22 км. від Дубна. В 1570 р. належав до Петрової Сімашкової. В 1577 р. був власністю Хведорової Бокиєвої, яка платила з Б. за 4 дим., 7 город, і 2 млинських колес. В 1583 р. разом з Добратином належав до кн. Андрія Курбського, який платив з Б. за 4 дим., 8 город. Пізніше переходить до Стефана Чарнецького старости красноставського, а від нього як посаг, переходить до Потоцьких і до Ярошинських.

БРУХОВИЧІ або **Броковичі**, або **Брехів**. Ковельський пов. В документах також Бреха, Бриховичі, Браховичі. Село положене над річкою Брускою і ставом Стороженець, над залізничним шляхом з Києва до Берестя, 32 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 74 дом. і 537 жит. Церква дерев'яна, вітряк. Колись Б. було королівським селом в Мельницькій волості. В 1570 р. володіла селом Хвальчевська. В 1577 р. визане як село Несухойжської волос-

ті, кн. Романа Сангушки, який платив за 18 дим. і 5 город. В 1583 р. платив Федір Злоба-Чернецький з 18 дим. і 20 комірників. Село в 16 ст. належало до луцького замку, до боярина кн. Свидригайла-Зуби. (Арх. Сангушки т. 4, ст. 401). Пізніше було власністю господарською, а в 1545 р. належало до Тихона Гринковича Козинського (Пам'ятники т. 4 від 2 ст. 181). В 16 ст. було власністю Вальчевських.

В селі два озера: Черцько і Болоцько. Є там урочище „Чернчий городок”, тепер городок Луцького пов. (Пам'ятники т. 3 від 2, ст. 82). В 18 ст. належало до Чернецьких і до Олени Пузинової. В 1650 р. було там 41, а в 1650 р. — 22 дим. Велика власність в кінці 19 ст. — 2,330 дес, в тому 1,105 дес. лісу. Згідно з переписом 1911 р. було там 619 жит., однокласова школа, земський лікар, 2 крамниці, гуральня (17,760 від. горілки 40° річно) і випозичання сільсько-господарських машин. Велика власність 142 дес.

БРУШКІВ, с, Рівенський пов., Костопільська вол. Колись було власністю гр. Грохольських, по них Вечнинських.

БУБНІВ, с, Володимирський пов., Свинюхська вол. Село при тракці з Володимира до Луцька, 49 км. від Володимира. В кінці 18 ст. було там 90 дом. і 598 жит. Церква дерев'яна, млин. Згідно з ревізією луцького замку 1545 р. було власністю на той час Михайла Свинюхського, який був зобов'язаним утримувати 2 городні луцького замку. Сам він побирав у Б. мито по одному грошеві від воза. В 1570 р. Б. належав до Гнівоша Бальцера, який платив з 5 дим., 5 город, і 8 город. В 1583 р. платив від ланів, млинського колеса, 1 боярина, пізніше село переходить по черзі до Жевуських, Єловицьких, Стрийновських. В початках 20 ст. в Б. була однокласова школа, 1 крамниця, кредитове товариство і 845 жит. Велика власність 855 д. (1911 р.). На полях села було знайдено арабські срібні дїргеми.

БУБНІВ, с. Володимирського пов., Миклицька вол. (В документах виступає під назвою Бубнівське село). Оселя положена на високому березі річки Луг при джерелах і потоці Став. Церква дерев'яна з 17 ст., в якій образи доброго письма і стародруки з 17 ст. Село в одну вулицю. До 1914 р. при потоці „Став” був водяний млин,

а в селі церк.-прих. школа. На полях Бубнова урочища: Дубрівка, На підріччі, Загороди, На березі, при сіножатах: — Селища, Потік, Підріччя, Березовець, Кабаниха, Рудка.

В кінці 19 ст. в Б. було 53 дом. і 377 жит. Перша історична згадка про Б. з 1460 р., коли то вел. кн. Лев Свидригайло надає землі і оселі слугі своєму Немирі; — Зимно, Будятичі, Марків Став і Тильковичів (можливо с. Тишковичі).

В 1577 р. Б. належав до литовежського замку кн. Михайла Чарторийського, який платив за село Б. з 8 дим., 4 город. В 1583 р. княгиня Михайлова Чарторийська платить з цього села від 4 ланів, 2 город, і одного вального кола. В 1724 р. кн. Чарторийський продав Б. Чацькому.

Типи облич і стиль накриття голови на Волині
(мал. 19 ст. — ц).

В кінці 19 ст. Бубнів належав до Урусових — 855 дес, а пізніше до Кашовського.

БУБНО, с, Звягельський пов., Баранівська вол., 54 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 52 дом. і 313 жит.

БУГ, річка (західний). Річка Буг бере свій початок в прикарпатській височині і постає із злучення двох малих потоків Опацько й Круговського Бужка. Впливає з урочища „Майдан” з-під лісу, що зветься тут Білухою. Бужок Круговський має свої джерела у великих Круговсько-Колтовських болотах. Плив на північний захід через мочарі і болота, через лісисту місцевість. Довжина річки від її джерела до устя, цебто до Висли 882 км. Впливає на південь від м. Бродів з височини 300 мет. Біг річки звинний і творить вона багато відног, які тут називаються „бужиськами” (старі річища). Дно річки піскувато-глинясте, ширина корита річки 40-70 мет. і тільки місцями доходить до 200 мет. Глибина до 4-5 мет., часом до 10 мет., а мілізни сягають пів метра. Дно річки переважно піскувате з домішкою ринь. Річка замерзає десь в початках грудня. Повені бувають переважно весною, а також в м-ці червні.

Буг може бути придатним для суден малого занурення. Буг на просторі цілого свого бігу приймає багато допливів. З лівого боку: Спиноха, Одеський, Бужок, Белжець, Солотвина, Рокита, Полтава, Середній потік, Руда, Яблонка.

Під селом Стисавкою і Тишицями Буг ділиться на 62 менших і більших відног (рукави) і творит численні острови і трясовину, далі приймає потоки: Бележець, Гричкову, Острівку або Горпинку, Камінку, Ботяжку, Сарначок, Рату, Солокию, Брід, Жолоб, Варяженку, Бучву і з правого боку: Могилянку, Луг, Нерестницю, Копаївку, Мухавець, Лісну і багато менших і більших потоків.

Першу історичну вістку про річку Буг знаходимо в „Повісті Времінних Літ” при географічному описі розміщення племен, другу в 1018 р., коли при переправі через р. Буг відбувся бій між військами польського короля Болеслава і київського великого князя Ярослава і в році 1097, коли кн. Святополк провадив розмови з поляками над р. Бугом. Крім того в 1213 р., коли кн. Данило воював по Бугу з польським королем Лешком. В пізніших історичних подіях р. Буг згадується дуже часто.

В стародавніх часах нашої праісторії річка Буг від найдавніших часів була догідним шляхом масових міграцій етнічних груп і племен, носіїв різних культур, починаючи від палеоліту. Побут свій на піскових надмах р. Бугу і його приток позначили вони численними пам'ятниками кремінних промилів і культур. Починаючи від м-ка Устилуга, де впадає річка Луг, стає Буг сплавним і тут від 9-10 ст. були склади товарів, які йшли цією річкою до Дорогочина і далі до Польщі аж до Балтицького моря.

БУГ або **БОГ** (Буг південний), який впадає до Чорного моря. Впливає на самій південній границі Волині, в Старокостянтинівському пов., із схилів горбовини, з урочища „Збірня”, недалеко села Чернявка. На початку перепливає через заболочений терен в південному напрямку, пізніше, часто змінюючи напрямок, недалеко від Янова на південний схід. Береги має низькі і тому часто розливається. Дно становлять гранітні скали. Особливо у верхній його течії багато водяних млинів.

На території Великий Буг творить два великі ставки-озера в с Погорілка і Немиринці. Довжина річки на терені Волині 25 км., загальна довжина річки від джерел до Чорного моря біля 660 км. Річка ця з огляду на своє географічне положення, що недалеко м-ка Кузмина підходила до річки Случі могла сполучувати Буг з басейном річки Прип'яті. Можливо, що власне в ур. „Збірна” розпочинався волок Бугом і Случю.

БУГАЙ, с. В кінці 19 ст. було там 13 дом. і 95 жит. Село колись належало до графа Зигмунта Красицького.

БУГАЄВИЧІ, с. Крем'янецький пов., Радивилівська вол., 43 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 75 дом. і 456 жит. В тому часі належало до Турової.

БУГЛІВ, с. Крем'янецького пов., Вишгородецької вол., над р. Буглівкою, прит. Горині, 65 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 93 дом. і 598 жит. В 1583 р. село належало до кн. Олександра Потоцького, який платив з Б. за 12 дим., 7 город, 6 город, 2 вальних коліс і 1 ступи. В 1619 р. належало до Анни з Тулин (дочки Геронима Горностая, вдови по кн. Порицькому). Село в цьому часі спустошене татарами. В 19 ст. належало до Жишевських, а від них перейшло до Карвицького. Згідно з переписом 1911 р. до великої власності в Б. належало 277 дес.

БУТЛІВКА, річка, Кременецький пов., впадає до річки Жерді в м-ку Ланівцях, яка є притокою р. Горині.

БУГРИНЬ, с Острозького пов., Бугринської волості. Село над річкою Горинню, 33 км. від Острога. До залізничної станції Оженина 12 км. В кінці 19 ст. було там 155 дом. і 1020 жителів. Церква дерев'яна з 1876 р., школа церк.-прих. Від 1884 р. село Б. було осаджене протоплас-тами старої землянської волинської родини Кердеями. Згідно з ревізією луцького замку в 1545 в. село Б. належало до Івана Богоринського (Хребтовича) і його братів, котрі були зобов'язані до утримування трьох городень замкових (Пам'ятники ч. 4, від 2, ст. 88). В 1564 р. і 1566 р. частинно належало до Любки Хребтовичевої Богуринської, а частинно до Семена й інших Хребтовичів.

В 1569 р. згадується в Універсалі польського короля Жигмонта про прилучення Волинської землі до короля. Властителькою Б. була тоді Петрова Хребтовичева Настя з Бугриня (Архів ч. 2, т. I, ст. 10). В 1570 р. Хребтовичева платить з Б. за 8 дим., 1 млинського колеса, 7 город, а Василева Богуринська за 6 дворів, 20 город. 4 город, одного млинського колеса, а Іван Богуринський платить з 22 дворів, 2 город, 6 город, 8 город, 1 млинського колеса.

В 1631 р. платить Богуринський і частинно належить до військового лятичинського Василя Рогуського (Архів ч. 6, т. I, ст. 482, 485). В 1631 р. платили Богуринські також з 1 боярина. В 1631 році, згідно з інвентарем с Бугриня, були там такі урочища: Блудецьк, Вовчковське, Гасановщина, Гатища, Глибока долина, Грушка, Копче, Козинщина, Комашків, Котовське озеро, Кречища, Крута гора, Кудрява, Лиса гора, Монасовське, Новоставці, Опанасовщина, Підліски, Ратай, Супруновське озеро, Хочинь, Чернолази, Шамуньська нива, Ярошова. (Архів ч. 6, т. I, ст. 482, 488). Семена й інших Хребтовичів-Богуринських згадується в описі актів книги (Київ. Центр. Арх. № 2040, ст. 20, 37, н.н. 1.26).

Село частинно положене в долині, а частинно на горбках, де колись була стара церква, на місці якої в 1876 р. збудовано нову, дерев'яну. Був тут колись великий овочевий сад і оранжерія. В 18 ст. Б. ще належало до Хребтовичів, а від них перейшло до Гулевичів, потім по черзі до Чарнецьких і кн. Четвертинського (Крашевський Ігн.

Спомини з Полісся, Литви і Волині). Згідно з переписом 1911 р. в с. Б. було 1097 жит., волость, фельдшерський пункт, 1 крамниця, горілчана крамниця, водяний млин (6,000 перем, річно) і випозичальня сільсько-господарських машин.

БУТРИНСЬКИЙ МАЙДАН, Рівенський пов. Згідно з переписом 1911 р. до великої власності належало там 173 дес.

БУДА, хут., Луцький пов., Осовська вол. В кінці 19 ст. було там 3 дом. і 52 жителів.

БУДА, с., Рівенський пов. Згідно з переписом Межигірська вол., 52 км. від Рівного. У 1911 р. було там 174 жит. Тартак — (20,000 руб. річ. прод.).

БУДА СТАРА або **Майдан**, присілок с. Пелчи в Лубенському пов.

БУДЕРАЖ, с., Лубенський пов., в документах Будораж, над річкою Збитенкою, 33 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 142 дом. і 934 жит. Церква дерев'яна з 1830 року, школа.

Ця стара місцевість, де є два городища, і на терені якої виступають найдавніші культури, починаючи від неоліту і кінчаючи пам'ятниками з нашого раннього середньовіччя, згадується в історичних документах 14 ст. Власне в 1322 р. великий князь волинський Любарт Гедеминич надає Будеражові землі на утримання соборної церкви, на той час столиці Волині Луцьку, а також на утримання єпископського двору. При чому границі цих земель доходили до ур. „Турохва могила" і „Ліси" аж до Дубна (Архів ч. I, т. I, ст. 207).

В 1583 р. Б. було власністю кн. Костянтина Острозького, який платить з нього за 3 дим., 1 город, 1 вального колеса, а з частини Б., що налажала до лубенського міста, за 7 фим., 5 город.

В 1585 р. село це згадується серед єпископських сіл в околицях Луцька і Острога. В початках 17 ст. Б. було власністю кн. Доминика Заславського і в 1649 р. було там — 18 димів, в 1650 — 8, а в 1651 тільки 5 дим. Згідно з Кульбушівським трактатом 1753 р. Б. було разом з цілим лубенським ключем маетком (в числі 2 міст і 7 волинських сіл) віддано Станиславу Любомирському. В кінці 19 ст., разом з іншими маетками Б. було розпарцельоване між чеськими колоністами.

1585 р. згадується тут маєток єпископів Луцької і Острозької, Двір Будораж і село Будораж (Архів ч. I, т. I, ст. 203), і урочища: Лисичі, Мочулянка і Обицьке. Одне з них положене на високому березі долини р. Свята. Археологічні дослідження виявили на ньому рештки камінних фундаментів, великий мурований колодязь, багато керамічного матеріалу з раннього середньовіччя і литовської доби. При цьому, належить воно до одного з найбільших городищ на Волині (з пригородом). Друге городище в західній частині села, де знайдено багато крем'яних знарядь і півфабрикатів. Згідно із списом 1911 р. було там 1302 жителів, волость, земська поштова станція, однокласова школа, фельдшерський пункт і 4 крамниці.

БУДЕРАЖ, присілок с. Пельжи, Лубенський пов.

БУДИ, кол., Володимирський пов., Новодвірська вол., 44 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 18 дим. і 107 жит.

БУДИ, с, Крем'янецький пов. В урядовому списі не згадується, можливо, що буде то оселя Будки, Почаївської вол.

БУДИЩЕ або **БУДИЩА**, с, Ковельський пов. (село належало до держави), 7 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 488 дес. землі, 20 дом. і 138 жителів. Земля піскувата і часом глинка на крейдяному підкладі. Колись село належало до ковельського староства. На початку 20 ст. було там 244 жит. і цегельня. В 1583 р. належало до Миляновицької вол. кн. А. Курбського, який платив від 2 ланів. В половині XVII ст. частина належить до рим.-кат. луцького суфрагана, і має в 1630 р. — 30, в 1653 — 17 дим. Частина (в 17 ст.) належить до Ромуальда і Миколая і разом з с. Колоджим має в 1648 р. 7 дим.

БУДИЩЕ, с, Звягельський пов., Жолобенська вол., пізніше Баранівська вол., 14 км. від Звягеля. Було там в кінці 19 ст. 35 дом. і 209 жит. Колись належало до Сулчинських.

БУДИЧИНА, річка, притока р. Тетерева.

БУДЯТИЧІ, с, Володимирський пов., Грибовицька волость. В документах Бутетичі, Будятич, Бутгатичі, 21 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 42 дом. і 318 жит. Церква дерев'яна з кінця 19 ст. на місці дуже старої, 3 якої залишилася рукописна Євангелія з 15-16 ст. і каплиця над джерелом в полі, 1 км. на південь від села. В

1452 році село Б. належало до землянина Митки (або Мишки) затверджене за ним польським королем Казимиром Ягеллом (Архів Сангушків т. I, ст. 45). Згідно з ревізією володимирського замку з 1545 р. належало до Степана, Богдана й Івана Стецкевичів, які були зобов'язані до забезпечення кожний по одній годині на луцькому замку. В 1570 р. Бартош Мишковський вносив з одної третини Б. від 3 дим., 4 город, 1 кімр. Степан Савицький з другої частини Б. від 3 город, а Федір Солтан з третьої частини з 2 дим., 4 город і 4 гор. В 1583 р. Б. належить до Івана Калусовського і сестри землян. Савицького, які вносили від 3 дим., 7 город, 2 город і 8 ком. В 1648 р. Б. належало до Малюшинської, яка мала там 18 дим., а в 1651 р. — 14 дим., а в 1657 р. тільки 9 дим. Під кінець 17 ст. було власністю кн. Чарторийських, яку в 1724 р. Чарториський продав Чацькому, а пізніше Б. належало до Пашкевичів. В останньому часі належало до Ємилії Дверницької, від якої купив осередок маєтку Василь Бобко, а решту 370 дес. розparcelьовано. В Будятичах в селі і на полях були такі урочища: На вигоні, За дубиною, До Низкинич, За садом, За валом, Долинки, Вакант, Підстав'є і Луг. В ур. Млинець був колись водяний млин. На південь в полі джерело „Криниця”, з якої бере початок потік, що перепливає між с. Лішняю і Осмиловичами і в с. Кречові впадає до р. Бугу. Була там, як переказують, корчма в ур. „На вигоні”. Під час земляних робіт знайдено там кості мамута і зуби носорожця.

БУДКИ, с, Кременецький пов., Почаївська вол. 33 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 130 дом. і 936 жит.

БУДКИ, с, Луцький пов., Маневицька вол., 73 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 34 дом., 268 жит.

БУДКИ, хут., Острозький пов., Кривинська вол., недалеко від с. Крипи.

БУДКИ, хут., Володимирський пов., 44 км. до Володимира. В кінці 19 ст. було там 10 дом. і 64 жит.

БУДКИ КОПЛИНСЬКИХ, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 11 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 12 дом., 76 жит.

БУДКИ, с, Лубенський пов., недалеко від с. Крупець.

БУДНИКИ, с, Володимирський пов., Гушанська вол., 95 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 30 дом. і 176 жит.

БУЖАНИ, с, в документах Бужен, Володимирський пов., Бранська вол. Село над річкою Небіжок», 78 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 206 дом. і 1238 жит. Церква дерев'яна на місці дуже старої з 16 ст., цегельня. Згідно з ревізією луцького замку в 1545 р. належало до Богдана Сімашки. В 1577 р. платить він с Б. від 24 дим., 6 город, від коршми, а в 1583 р. від 23 дим., 6 город і 1 попа. Пізніше в заставі кн. Степана Четвертинського, який платить з Б. з 117 дим., в 1649 р. за 60 дим., а в 1653 р. за 10 дим. В 18 і 19 ст. належало до Загурських і Ледуховських. Було там 1,815 дес. землі, в тому 1,000 дес. лісу.

БУЖАНИ, хут., Звягельський пов., Миронільська вол., 69 км. до Звягеля. В кінці 19 ст. було там 2 дом. і 30 жит.

БУЖАНКА, с, Володимирський пов., Хотячівська вол., село над зникаючим потоком. Церква дерев'яна, перенесена з Володимира з ур. „Ільїнщина". Село було церковне. Урочища в селі: Куток, Перегорода, Підцерківці, Панська вулиця, Селовська вулиця, Стара коршма і в полях: За могилами, Новина, Острівки, Брід, Журатин, Рудка, Цеплі, Березина, Одміна, Гребелька, Загайок, Марків курган, Селинська дорога. На Панській вул. був колись фільварок, а на широкому болоті водяний млин. В ур. Замогили було колись дуже багато курганів, з яких залишилося лише два, під границею з селом було там селище з 9-Ю ст. Верховом. На старому „Коршмище" знайдено скарб срібних і золотих монет (литовські, польські і чеські). Згідно з переписом 1911 р. велика земельна власність належала до М. Ледухівського — 2,855 дес. (разом зі селом Яневичами). На грнтах села відкрито оселю керамик лійкуватих — автор.

БУЗАКИ, с, Ковельський пов., Хотяшівська вол., 55 км. від Ковля. Село над річкою Туриєю. В кінці 19 ст. було там 80 дом. і 607 жит. Церква дерев'яна на місці бувшої тут дуже старої. Дерев'яний міст через річку Турию, сільська школа з 1898 р. В 1768 р. належало до Дмитра Яблоновського. На початку 20 ст. велика земельна власність належала до Малюшкевичів — 4,091 дес.

БУЯНИ або **Буяні**, або **Буян**, с, Луцький пов., Торчинська вол. Село над річкою Сірна або Серна, 23 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 95 дом., 645 жит. Церква дерев'яна, школа однокл., два млини. Біля 1455 р. волин-

ський землянин Яків Война Немирович записав своїй жінці Олізрівні село Буяни, яка по смерті чоловіка віддає Б. кн. Чарторийському. Пізніше Б. належить до луцьких православних єпископів. Згідно з ревізією луцького замку в 1545 р. єпископ луцький разом з землянами Затунницькими і Окоринськими були зобов'язані до утримання двох городень на луцькому замку. Частина села належала до Крабанів (ормян), які також мали обов'язок утримувати одну городню. В 1577 р. Б. належали до торчинського замку воєводи Дорогостайського, який платить з Б. від 9 дим., і 6 город. Реєстр з 1583 р. подає Буяни в числі маєтків православного луцького єпископа. В 1650 р. луцький єпископ має там 30 дим. Пізніше належить до Пражмовських, Тарновських і Морштинів.

БУЛАЇВКА або **Булаєвка**, с, Заславський пов., над річками Ікопотою і Сілохою, які творять там великий став. В кінці 19 ст. було там 93 дом. і 458 жит. Церква дерев'яна з 1754 р. Дмитра Солунського, церк.-прих. школа з 1886 р. Село колись належало до кн. Заславських, по яких залишився палац в ур. Острівок. В 1589 р. знищена татарами (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. I, ст. 292). По відбудові належало до кн. Сангушків, пізніше до Потоньких. Місцева легенда говорить, що на місці, де стоїть Булаївка, було колись містечко, що звалося Іевна або Івка. На руїнах по тому містечку залишилися лише старі могилки під назвою „Окіп” (жидівські могилки).

БУЛЬЧАКИ, присілок, Крем'янецький пов., Олексинецька вол., 40 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 8 дом., 51 жит.

БУЛГАРИ, с, Пінський пов., Лемишовицька вол., на Заріччі, 22 км. до Пінська. В кінці 19 ст. було там 9 осад.

БУЛДИЧІВ, с, Звягельський пов., Миропільська вол., над річкою Хвостова, залізнична станція Печанівка, 66 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 50 дом., 500 жит. Церква дерев'яна, школа церк.-прих. від 1868 р. Село належало до миропільського ключа, в кінці 19 ст. належало до Чапських.

БУМШКИ, застінок, Володимирський пов., Трашкунська (?) вол., 57 км. від Володимира.

БУНЯ, осада в лісі, Пінський пов., Ставецька вол., 20 км. від Пінська.

БУРЕМЕЛЬ або Боремель, Луцький пов. Згадується в 1452 р., за часів князювання на Волині в Луцьку вел. кн. Лева Свидригайла (Архів Ю.З.Р. №29). Належав до княжих маєтностей.

БУРКАЧІ, с, Лубенський пов., Берестецька вол., 2 км. від с. Кутрова, 67 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 55 дом. і 333 жит. Належало колись до Буркацьких, а пізніше до Франконських.

БУРКИ, хут., Луцький пов., Володимирецька вол., 113 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 4 дом. і 35 жит. В 1848 р. власність Даниловського.

БУРКІВЦІ, с. В 1437 р. вел. кн. Лев Свидригайло у Києві дарує с. Бурківці слугі своєму Каленникові Мишковичу (Архів Сангушків I, ст. 35. Положення села невідоме).

БУРОВА, кол., Звягельський пов., Романівська вол. 23 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 37 дом. і 131 жителів.

БУРТИНЬ або **Буртин**, с, Звягельський пов., Полонська вол., 81 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 147 дом. і 802 жит. Тартак, виступає тут порцелянова глина (Вшехсвят т. 10). Згідно з переписом 1911 р. в с Буртині було 1224 жителів, фабрика дахівки (черепиці), кооперація.

БУРЧАК, уроч., Звягельський пов., Сербинська вол., 17 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 19 дом. і 139 жителів.

БУТЕЙКИ, с, Рівенський пов., Степанська вол., 85 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 22 дом. і 140 жит. В 1650 р. Б. знаходилося в степанському ключі маєтків кн. Доминика Заславського й мало 8 дим. Згідно з Кульбухівською трансакцією 1753 р. надана Іосифу Любомирському. На початку 20 ст. належало до Хамців, мало в 1911 р. 5,488 дес.

БУТІВЦІ, с Заславського пов. В кінці 19 ст. було там 196 дом. і 827 жит., з селом Мальки було там колись 987 жит. Село в дві вулиці, відділене ставом, що зветься „Дрилла”. Перша вул. на тракті, а друга — Сенаторська. Церква дерев'яна з 1770 р. костюл рим.-кат., волость, народня школа від 1872 р. В селі розлеглий парк і сад, а в ньому був палац збудований Пшелуськими, і вже в кінці 19 ст. покинутий. В 1589 р. Б. були власністю кн. Костянтина Острозького. Село в тому часі було зруйноване татарами.

Село згадується в 1601 році, коли то згідно з реляцією луцьких возних воно було вщерть знищене татарами в 1589 р. (Архів ч. 6, т. I, ст. 291). Згідно з переписом 1911 р. було там: 1127 жит., волость, земська поштова станція, однокласова школа, фельдшерський пункт, два ярмарки річно. До великої земельної власності належало 775 дес.

БУТВІЩИНА, хут., Заславський пов. До великої земельної власності належало тут 188 дес.

БУТИНЬ або Бутин, с, Кременецький пов., Олексинецька вол. Село положене над р. Горинню, де вона творить великі стави, 27 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 85 дом. і 648 жит. Церква дерев'яна на місці старої Михайлівської. Збудована не відомо коли і ким. В 1463 р. село належало до кн. Солтана Збарзького (Архів Сангушків т. I, ст. 55), в 1582 р. до кн. Михайла Василевича Збарзького (Архів ч. 6, т. I, ст. 533), пізніше до кн. Вишневецьких, які платили від 8 дим. і 5 город. В 1764 р. було власністю Катерини Мнішек, а пізніше належало до Толі і кн. Емеритинського.

БУТМЕР або Бутмир, Володимирський пов., Шацька вол., село над р. Тенетиська, прит. Прип'яті, 100 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 106 дом. і 711 жителів. Село положене на видатній для Полісся височині 158 мет. н. р. м., недалеко від устя річки Тенетиська, яка випливає з Кримнянських лісів і засилує річку Прип'ять на північ від боліт Хидрище, Баковець і Чинки. Від устя Тенетиська на захід Прип'ять спливає каналом, а на північний схід натуральним коритом в бік м-ка Ратна, через яке проходив прастарий водяний шлях до р. Буга, де в лісах с. Забужа були колись волоки до цієї річки (Антін Бужанський: „Ріка Прип'ять та її допливи”. Канада, Вінніпег).

БУХАРІВ, с, Острівський пов., село при устю малого потока до р. Горині, 21 км. від Острога.

Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. з 1570 р. Андрій Добринський платить з Бочаниці і частини Бухарова від 13 дим, 12 город, 11 город. Частина села належала тоді до Томиша Ворони Боротинського, 17 город і 14 город.

В 1577 р. Андрій Добринський платить з Б. з 4 дим, 2 город. В 1650 р. Данило Ело-Малинський платить з Б.

за 73 дим., а в 1631 тільки за 10 дим. В кінці 19 ст. Б. належало до Вигурів.

БУЦИНЬ або Буцен, с, Ковельський пов., Седлищанська вол., 22 км. від Ковля, при шляху Ковель-Берестя (Брест). В кінці 19 ст. було там 199 дом. і 1070 жит. Церква дерев'яна, школа, католицький костюль, бровар, вітряк і вапняна піч. В 1531 р. село належало до кн. Сангушків (Архів Ю.З.Р., т. 3, ст. 424). В 1577 і 1583 рр. Б. належало до Несухойської вол. кн. Романа Сангушки і було там 15 дим., 5 город. В 1644 р. власність Лушковського, пізніше належало до Яблоновських і Пшемицьких (в кінці 19 ст.). Землі в 19 ст. було 3,463 дес. в тому — 1,100 двірської і 2,363 селянської, домів 128, населення 688.

Земля малородюча — піски і піскові кучугури вкриті рінею, болота і вируби старих лісів. Згідно з переписом 1911 р. в Б. було 1,336 жит., пошта, земська поштова станція, однокласова школа, фельдшерський пункт, 2 крамниці, горілчана крамниця, щомісячні ярмарки.

БУЧИН, с Пінського пов., над річкою Стоходом на Заріччі, 72 км. від Пінська, 3 км. від устя до р. Прип'яті в місцевості дуже низькій, лісистій і заболоченій, при старому водному шляху між Бугом і Дніпром. В кінці 19 ст. було там 6 осад і дерев'яна церква. Жителі займалися рибальством, мисливством, сплавом лісу і збиранням. Велика зем. власність в 19 і на поч. 20 ст. — Волохи належали до Чарнецьких.

БУЦА, с, Лубенський пов., Будеразька вол., 40 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 53 дом. і 334 жит. Село положене в гарній місцевості, серед соснових лісів при стоках гір. Церква Михайлівська з 1858 р., дерев'яна, на місці, де була колись дуже стара. Колись село належало до луцької православної єпископії. В 1584 р. село належало до м. Острога і плачено від 12 дим., 3 гор., 4 підсудків, 1 вального колеса, 1 фолюша (валярні), частинно село належало до міста Дубна, яке платило за 6 дим, 2 город. В половині 17 ст. було власністю кн. Заславських, а в 1653 р. було зовсім пусте. В 1753 році, згідно з Кульбушівською трансакцією, віддано Любомирському, а від нього перейшло до гр. Карвицьких, пізніше Вроновських. В кінці 19 ст. було там 3,515 дес. землі, що належали до фільварку, переданого по повстанні 1831 р. Андрееву — 3,511 дес.

В

ВАВЛІВКА, слобода, Рівенський пов., Межиріцька вол. В кінці 19 ст. було там 8 дом. і 69 жит.

ВАКУЛИХА, хут., Лубенський пов., Теслугівська вол.

БАЛ, хут., Ковельський пов. Було там в кінці 19 ст. 4 дом., 19 жителів.

ВАЛЕРЯНІВКА, кол., Луцький пов., Рожищанська волость, 20 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 257 жит. і 31 дом.

ВАЛЕНТИНІВ ВЕЛИКИЙ і МАЛИЙ, кол. Луцький пов, Торчинська вол, 20 і 17 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 13 дом, 95 жит.

ВАЛІВЧЕ, с. Пінський пов, Логишинська вол. Село положене по дорозі з с. Хворостова до Логишина, 35 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 35 осад і 519 дес. селянської землі. Місцевість лісиста, ґрунти піскуваті. В. фігурує в документах 1558 р. як урочище в Королівській пущі, коли відбувалися тут „Лови пінські”. Тоді границя перебігала від околиці Поріччя (Ревізія пуш, ст. 1, 14).

ВАЛОВ, с, Крем'янецький пов, недалеко від Шумбара. В 1513 р. с належало до Богуша Боготовина. Згідно реєстру поборового крем'янецького з 1570 р, належало до Андриївої Дибовської, коли то з сіл Валова, Брикова і Баймакова платила за 42 дим, 2 боярів пут, 2 загород, 2 город, 1 люзьного і 2 млинських коліс (Яблоновський: Волинь, ст. 25).

ВАЛИГОРИ або **ВАЛГУРИ**, с, Крем'янецький пов, Бережицька вол, 29 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 25 дом. і 139 жит. Колись В. було власністю Кароліни Ледуховської. В 1911 р. до великої власности належало там 192 дес.

ВАЛИЩЕ, уроч. Пінщина (Ревізія пуш і переходів).

ВАНДЖУЛІВ, с, Крем'янецький пов, Вишгородецька вол. Село над річкою Буглівкою і ставом. Дворів 138. Згідно з реєстром поборовим Крем'янецького пов. 1583 р. село належало до Вишнівця кн. Олексадри Вишневецької, котра платила з В. від 2 дим. і 3 город. (Яблоновський,

Волинь, 133). В 18 ст. належало до чехівського ключа кн. Вишневецьких. Церква дерев'яна з 1750 р., а при ній дерев'яна, крита гонтами дзвіниця (до кінця 19 ст.). Згадка про село з 1442 р., коли виступає це село в документах під назвою Вандруги, маєток Дениса Мокосія (Стецький Т., Волинь 2, ст. 210). В 1911 р. В. належало до Білозірецької вол., 48 км. від Крем'янця. Було там: 938 жителів, державна горілчана крамниця, кредитове товариство, земська випозичальня сільсько-господарських машин, водяний млин (25,200 пуд. річного перемолу). До великої земельної власності належало тоді 185 дес.

ВАНДОПЛЬ або **ВАНДОПОЛЬ**, фільв., Рівенський повіт. В кінці 19 ст. було там 3 дом. і 40 жителів.

ВАПЕЛЬНЯ, уроч., Рівенський пов., Костопільська волясть.

ВАРАЖ або **ВАРАШ**, **ВАРЯЖ** або **ГВАРЯЖ**, с, Луцький пов.

ВАВАРІВКА або **БАРБАРІВКА**, фільв., Володимирський пов., Грибовицька вол., 25 км. від Володимира. В 19 ст. 400 дес. землі орендованої колоністами. Власність гр. Чацьких.

ВАРВАРІВКА, с, Звягельський пов., Деревицька вол., 78 км. від Звягеля. В 19 ст. було там 76 дом. і 1758 жит., школа від 1870 р. Село належало колись до полонського ключа кн. Острозьких і по Кульбушівській трансакції 1753 р. віддане Любомирському, пізніше перейшло до Валевських, а по повстаннях до Гагариних, а в кінці до Грипари.

ВАРВАРІВКА, кол., Звягельський пов., Сербська вол., 27 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 38 дом. і 395 жит. Колоністи німці. Був там євангелицький молитовний дім.

ВАРВАРІВКА, с, Звягельський пов., Романівська вол. Село положене над р. Тня. В кінці 19 ст. було там 63 дом. і 392 жит. Згідно із переписом 1911 р. було там 492 жит., 3 крамниці, кредитове товариство. В люстрації 1577 р. має назву Барберів і належало до кн. Корецьких.

ВАРВАРІВКА, с. і хут., Звягельський пов., 80 км. від Звягеля. Село мало 76 дом. і 338 жит., хутір 1 дом., 9 жит.

ВАРВАРІВКА або **Барбарувка**, с. при р. Горині, Звягельський пов. В кінці 19 ст. було там 83 дом. і 517 жит. Церква Троїцька з 1884 р., дерев'яна, побудована на місці

старої (17 ст.), школа церк.-прих. від 1868 р. Колись село належало до кн. Заславських, пізніше до кн. Сангушків.

ВАРИВОДКИ або **Шороха** (в документах Вариводинці), с, Острозький пов., над річкою Горинню, 49 км. від Острога (на південь). В кінці 19 ст. було там 57 дом. і 469 жит. Церква Піднесення Хреста, дерев'яна з 1793 р. на місці ще старшої. Положення села високе, серед лісів і добрих сіножатей над р. Горинню, ґрунт чорноземний, врожайний. Селяни крім рільництва займаються транспортом збіжжя до м. Бродів в Австрії і годівлею коней. Село В. колись належало до поступової, званої на Волині родини Сенютів. В 1583 р. Федір Сенюта Ляховецький, військовий крем'янецький платив в В. за 4 дим. (Яблонський, Волинь 133). Пізніше належало до Яблоновських, а від них перейшло до Сапігів, по них до Саноцької, в кінці 19 ст. належало до Вітовського. Це село під назвою Вариводинець згадується в акті з 1563 р., в скарзі вдови Матвія Сенюти (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. I, ст. 46). В кінці 19 ст. велика земельна власність належала до Вітовських, а в 1911 р. до Скальміровських — 574 дес.

ВАРКОВИЧІ, с, Лубенський пов., при річці Стублі, 20 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 94 дом. і 803 жителів, а в 1859 р. 102 доми і 1774 жителів. В селі була гарбарня, бровар, церква з 1729 р., Різдва Богородиці. До 1836 р. був там рим-кат. бернардинський монастир, закритий кілька літ по повстанні 1831 р. Згідно з ревізією Луцького замку 1545 р. село В. належало тоді до Федора Мишки з Варкович, який був зобов'язаний утримувати дві городини в луцькому замку, а „сам від себе" ще одної (Пам'ятники т. 4, від 2, ст. 80). В 1565 р. в скарзі Мишки на самоуправство урядовців кн. Острозького (Опис Акт. книги Київ. Центр. Архіву № 2040, ст. 11 і 31). В 1563 р. в скарзі землянки Марини Лабунської (там же № 2035, ст. 28, 32).

Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. Михайло Мишка Варковицький, староста міський, від своїх матеків Борович і Варкович вносить з 74 службників, 27 підслужків, 23 город., 7 ремісників, 1 рибалки, 2 коршм, 4 млинських коліс і 1 колеса сільського. В 1583 р. село було власністю Ледуховських, а пізніше Млодзецьких, від котрих по 1831 р. перейшло до „казни". В 1725 р.

село належало ще до того ж Михайла Мишки. У 18 ст. був там відділ банку гр. Прота Потоцького.

В Варковичах народився український природознавець Андрієвський Антін (1785-1868), який викладав ботаніку і зоологію у Крем'янецькому ліцею, пізніше ад'ютант кафедри зоології у Київському університеті, брав уділ у насадженні садів і парків в Україні, автор „Рамоти старого Детьюка”.

Згідно з переписом 1911 р. в м-ку В. було: 2053 жит., волосне управління, міщанська управа, пошта і телеграф, однокласова школа, шпиталь, аптека, гуральня (річн. прод. 15,625 відер спирту), горілчана крамниця, 12 крамниць, газо-моторовий млин і щомісячні ярмарки. Велика власність по повстанні 1831 — 3,000 дес. перейшла до Сабурових.

ВАРШАВКА, присілок, Крем'янецький пов., Борківська вол., 19 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 10 дом. і 73 жит.

ВАСИЛЕВЩИНА, с, Володимирський пов.. Згідно з поборовим реєстром того повіту з 1577 р. належало до Василя Павловича, який платив від 10 дим. по 20 грошів (Яблонівський, Волинь, 68).

ВАСИЛЕВА ГРЕБЛЯ, уроч., Заславський пов., Шепетівська вол. В кінці 19 ст. було там 5 дом. і 45 жит.

ВАСИЛІВНА, с, Старокостянтинський пов. Село при джерелах р. Полкви, на півд.-схід від м-ка Човгану, Колківська вол., 45 км. від Ст.-Кост. В кінці 19 ст. було там 83 дом. і 486 жит. Церква дерев'яна з 1878 р. на місці бувшої тут старої. Село колись входило в склад острозької ординації. В 1753 р., на підставі Кульбушівської угоди, подаровано Ігнатію Сапізі, а від нього перейшло до Петровського. В 1849 р. належало до Гиполита Негребецького, пізніше частинно до Керши і Рудика Радзихівських.

ВАСИЛІВНА СТАРА і НОВА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 22 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 20 дом. і 120 жит.

ВАСИЛИКИ, с, Луцький пов. Село тепер вже не існує. Згідно з поборовим реєстром належало до Голятина кн. Федора Сангушки, який платив від 2 дим. (Яблонівський, Волинь, 82).

ВАСИЛЬКОВА ВОЛИЦЯ, с, Старо-Кост. пов. Згідно з трактатом Кульбушівським 1753 р. подароване Сапігам.

ВАСИЛЕВА, с, належало колись до славуцьких маєтків кн. Сангушки.

ВАСЬКІВЦІ, с, Крем'янецький пов., Шумська вол. Село над притокою р. Вілії, на північ від с. Рахманова., 35 км. від Крем'янця, в місцевості горбковатій і дуже родючій (грунт — лес). В кінці 19 ст. було там 133 дом. і 888 жит. На полях села добре заховане городище, яке складалося з кількох округлих концентраційних валів. Археологічний матеріал (кераміка) ранньо-середньовічний. Велика власність 263 дес. належала до Віртів. Згідно з реєстром поборовим Крем'янецького пов. з 1583 р. Степанова Шумська платить з В. з 5 дим., 5 город, і 1 ремісника (Яблоновський: Волинь, 141).

Прошак з повожатим (мал. 19 ст. — ц)

ВАСЬКІВЦІ, с, Луцький пов. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. з 1583 р. платить з В. Василь Кміта, з 19 дим. і 10 город (Яблоновський: Волинь, 105).

ВАСЬКІВЦІ, с, Заславський пов., на південний схід від Заслава. Село над р. Горинню, яка опливає село з трьох боків. В кінці 19 ст. було там 123 дом. і 908 жит. Церква дерев'яна Івана Богослова з 1730 р., школа церк.-прих. В одному км. від села є мінеральне джерело і висока вежа, збудована кн. Сангушками. На землях села урочища: Лужки, Рудка, Білик, Руда. Згадується в 1704 р. з приводу опановання козаками пол. Пасія фільварку землянки Катерини Слупської (Архів ч. 3, т. II, ст. 563). В кінці 19 ст. село В. належало до кн. Сангушків.

ВАСЬКІВЧИКИ, с, Заславський пов., при джерелах річки Гомори, на південь від м. Заслава. Церква Покровська з 1749 р. (дерев'яна), школа церк.-прих. від 1885 р. Село було власністю кн. Романа Сангушки. Дворів в кінці 19 ст. було тут 94.

ВАТИН, с, Луцький пов., Торчинська вол., село на півд.-захід від Торчина, 23 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 70 дом. і 425 жит. Згадка про В. з 1545 р., коли то під час ревізії луцького замку належала до Івана Котинського, котрий разом з іншими зобов'язаний був утримувати 1 городню луцького замку (Яблоновський, Ревізії, 41, 57). Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. з 1570 р. Павло Козинський з Ватика і Боришкович платив від 6 дим., 5 город, по 4 гроші, а Семен Козинський з Ватиня і Лаврова з 7 дим., 6 город, по 2 гроші, а пані Станислава Хмелівська з частини села Боришківці, Ватина і Сергова за 8 дим., 8 город. (Яблоновський, Волинь, 5, 6, 97, 98, 123). Останньо велика земельна власність 307 дес. належала до Галини Стройнової.

ВАТИНЕЦЬ, с, Володимирський пов., Совинюхська вол., 50 км. від Володимира. В 19 ст. було там 37 дом. і 193 жит. Згідно з поборовим реєстром з 1577 р. Олехно Путошинський платив з Ватинця з 2 дим. по 10 грошей, 5 город, по 2 гр., а в 1533 р. від 2 дим., 8 город., 2 город., 3 комірників і половини вального колеса, по 10 грошей. Поборовий реєстр з 1570 р. подає, що той самий Олехно Путошинський платив із свого і своєї матері маєтку Ватина з 5 дим., 2 город, по 4 гроші, 3 город по 2 гроші

(Язлоновський, Волинь, 5, 61, 107). Згідно зі списом 1911 р. 151 дес. у В. належали до великої власности.

ВАХІВКА, кол., Луцький пов., Торчинська вол., 30 км. від Луцька, в кінці 19 ст. було там 16 дом. і 99 жит.

ВАЦЛАВИН, с, Лубенський пов., 17 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 19 дом. і 199 жит.

ВАЧІВ або **БАЧИЦ**, с, Заславський пов., Жуківська вол., 35 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 73 дом., 452 жит., школа церк.-прих. від 1870 р., каплиця на могилках, вітряк. Село колись належало до заславського ключа маєтків. Згідно з реєстром поборовим Кременецького пов. з 1583 р. кн. Михайло Заславський платив з В. за 2 дим. (Яблоновський, Волинь, 134).

ВИЖИНЦ, с, Острозький пов. В кінці 19 ст. було там 106 дворів, 836 православ. жителів, 20 рим.-кат. і 23 жидів. Народні перекази, що заховалися серед місцевих селян голосять, що село отримало свою назву від вежі, котру збудував тут князь волинсько-галицької держави Данило Романович для забезпечення міста Данилова. В селі В. була в кінці 19 ст. дерев'яна церква з 16 ст., школа від 1861 р.

ВЕЛЬБІВНА, с, Острозький пов. Село при ріці Горині, 4 км. від Острога, над залізницею Київ-Ковель. В кінці 19 ст. було там 154 домів і 1273 жителів. Церква дерев'яна Преображенська з 1756 р., школа церк.-прих. від 1870 р.

ВЕЛЕСНИЦЯ, с, Пінський пов., Хоєнська вол., 25 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 17 домів і 77 жителів. Жителі займалися рільництвом, і сплавом плисів (плисацтвом). Велика земельна власність 1,808 дес. належала в кінці 19 ст. до Твардовських. Земля піскувата і мули осадові, розлеглі сіножаті, ліси, що сприяє мисливству і рибальству. Колись це село належало до пінських кн. Ярославичів. В 1503 р. кн. Федір видав документ на дворище в с. Волесниці Миколаю Щині. Коли пізніше останній з князів Ярославовичів Пінських записує свої добра королю польському Жигмонту I, а той віддав всі ці добра своїй жінці королеві Боні, а та долучила село В. до новоутвореного клецького воевідства. В 1524 р. королева Бона підтвердила Щені князівські надання (Пісцевая книга пінського і клецького княжеств). Землі належали до любишівського фільварку.

БАЛЕТНІ, КУРГАНИ в Володимирському пов. Є то переважно великі могили-кургани, що самітно стоять по полях, лісах і урочищах в долині річки Буга. Легенда переказує, що під цими курганами поховані великі люди — „велетні" або „тури". В декотрих місцевостях кургани ці називають також „Турицями" і твердять, що під ними поховані великолюди — Тури (подав О. Цинкаловський — дослідник цих теренів).

ВЕЛЕЦЬК, с, положене над р. Стоходом, притокою Прип'яті. До села належить хутір званий тут „Кухар". В селі від початку 20 ст. була школа. Згадка про село В. з 1488 р. (Архів Сангушків, т. I, ст. 142), яке належало в тому часі до „Федьки, дочки Юрши, жінки Олизара Шиловича, маршала волинської землі". Село було родовим гніздом князів Любецьких. В 1519 р. було власністю князя Велицького Івана Григоровича (Архів Сангушків, т. 3, ст. 188). По смерті кн. Велицького село переходить до „луцького мостовничого" Івана Борзобогатого-Красинського, володимирського і берестейського православного єпископа, пізніше до Ело-Малинських, в 1566 році до Ласковського. В 18 ст. село В. належало до волинських земель Немиричів. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 333).

Недалеко від села два кургани, а у віддалі 1 км. кілька курганів овальної форми.

ВЕЛІВ або **ВАЛІВ** (1570 р.), село Крем'янецького повіту, на північ від Ямполья і на південь від Шумська. Згідно з поборовим реєстром Крем'янецького пов. з 1570 р. було власністю Андріївської Дибовської, котра платила з В. за 42 дим., 2 боярів путних, 2 город., 2 млинських коліс. В 1583 р. Каспер Клодзінський з того села платив за 18 дим., 8 город., 2 комір (Яблоновський, Волинь, 25, 143).

ВЕЛИГІВ, с, Луцький пов., в кінці 19 ст. було там 24 дом. і 340 жит. В 19 ст. належало до Сохачевських.

ВЕЛИКА або **ВЕЛЬКА**, кол., Володимирський пов. Вербська вол., над річкою Турією. В кінці 19 ст. було там 17 дом. і 78 жит. Останньо належала до прав, священика Тишковича.

ВЕЛИКОРИТА, с, Берестецький пов. (Городенська губ.), 35 км. від Берестя. Було там 2,230 дес. селянської землі і 105 церковної. На півд.-сході граничила з Мокранською вол., Козельського пов. і від півдня з вол. Мало-

рита. Назва села постала від слова рити або копати. Була вона продовженням старого водяного шляху з р. Прип'яті до р. Бугу. Своїми джерелами доходила вона до озера Тур, яке в свою чергу мало сполуку з р. Прип'яттю.

ВЕЛИМ'Є, ВЕЛЕМНО, ВЕЛЕМЧЕ, с, Ковельський повіт, 19 км. на півден.-схід від м-ка Ратна, над річкою Турією і озером Велимче. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. з 1570 р., село було власністю Романової Гулевичевої, яка платила з с. Радошина, Велем'я і частини Грушивенської, з 40 дим., 40 гор., 2 млинських коліс (Яблоновський, Волинь, 6). Пізніше с В. увійшло до складу ратинського староства (Яблоновський, Люстрації, 161).

ВЕЛИМЧЕ, с, Ковельський пов., Латинська вол., 45 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 1822 жит. Церква дерев'яна з 1810 р. на місці старої, що була з 1661 р., каплиця на могилах з 1856 р., школа з 1860 р. Місцеві легенди подають, що село засновано в 1500 р. колоністами з Датиня. В. належало колись до ратинського староства. Згідно з ілюстрацією 1565 р. було там 13 дворич, які платили по 20 грошів річно. Дохід з села В. становив 59 флоринів і 9 грошів.

В 1661 р. ратинський староста Стефан Чарнецький надає землі місцевій церкві. Згідно з переписом 1911 р. було там 2,670 жителів, 4 крамниці і державна горілчана крамниця. Місцевість типово поліська, земля піскувата маловрожайна, болота і торфовища.

ВЕЛЕХІВ, с, Луцький пов., Городецька вол. Село на границі Рівенського пов. на південь від села Великі Вербези. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. з 1783 р. с В. належало до м. Степаня кн. Костянтина Острозького, київського воєводи, який платив від 9 дим., 3 город. (Яблоновський, Волинь, 83).

ВЕЛИЦЬК, с і кол., Ковельський пов., 40 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було в селі 119 дом., 744 жит., в кол. — 26 дом., 57 жит. В селі дерев'яна церква з 1810 р. на місці старої, школа. Недалеко від села є два кургани. В 15 ст. за кн. Свидригайла власність цього князя. Князь Дмитро Іванович Велецький віддає в заставу с В. єпископу Володимирському Іванові Борзобогатому-Красенському. Від нього село переходить по черзі до Ело-Малинських, Лисаковських, а в 18 ст. до Олександра Немирича. Згідно з переписом 1911 р. в В. було — 1,078 жит. волость, одно-

клясова школа, 3 крамниці, державна горілчана крамниця і вітряк (6,000 пуд. річного перемолу). Велика земельна власність 1,808 дес. належала до Ладолбаржевського.

ВЕЛЮНЬ, с., Рівенський пов., над р. Горинню недалеко устя до неї Случі, 185 км. від Рівного. Місцевість багниста з пісковими кочугурами. В 19 ст. належала до гр. Де-Брель-Плятерів. Церква Покровська з 1778 р., дерев'яна, стоїть на пануючій над околицею височині. В кінці 19 ст. було там 192 дворів і 1,525 жит.

ВЕЛИЧІ або **ВЕЛЬНИЧІ**, Лубенський пов., Княгининська вол., село над річкою Іквою, 32 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 70 дом. і 579 жит. Церква Воздвиженська з 1877 р. на місці, де була стара — дерев'яна. Згідно з переписом 1911 р. було там: 906 жит., кредитове товариство і паровий млин (8,000 пуд. перем, річно).

ВЕРБА або **ВЕРБОЄ**, с., Володимирський пов., при тракті з Володимира до Ковля. Село ділилося на вулиці: Загребелля, Улізарошина, Воля і Бірок. Потоки: Гребелька, Плав, Стави, Коршла, Ривка. Урочища в полях: Козаковий вал, Тильгаївка, Кургани (в ур. Кругавина), Підрізи, Загуменки, Четвертини, Рокешина, Ситне, Придатки, Лиса гора, Піддубок, Полюхно, Піски, Лядок, Піддубне, Солиська. На річці Бродок був колись водяний млин, а на Козаковому валі — гребля. Стара церква з 16 ст. була в ур. Улізаровщина. З церкви цієї походить рукописна Євангелія, відома в літературі як „Вербська Євангелія” з перелому 15-16 ст. Старий фільварок звався — Тильгаївка. В документах згадується тут ур. „Супруновське дворище”. Село входило колись у склад Королівщини і надано було разом з іншими селами кн. Солтанові. Згідно з ревізією володимирського замку з 1545 р. було В. власністю Солтановича, який був зобов'язаний забезпечувати одну городню на володимирському замку. Юхно Вербовський забезпечував одну городню, Іван Солтанович одну городню з села Могильно (до замку луцького). Юхно з Верби і Кольчина разом з Богушем Пузовським дві городні (Яблонівський, Ревізії, 8, 53, 55, 83).

В 1577 р. Миколай Лисаковський, хелменський каштелян вносить з Верби за 12 дим. дворищ, 4 город., 10 город., від 1 коршми, від шинку пива 20 грошей, від шинку горілки 6 грош., з млина 12 грош. (Яблонівський, Волинь, 21, 71).

Згідно з переписом 1911 р. в В. було: 732 жит., во- лость поштова станція, земський шпиталь, одноклясова школа, державна горілчана крамниця. До великої земель- ної власности барона Офенберга Ульриха належало 1,765 дес, а до його брата 191 дес.

ВЕРБА, м-ко Лубенського пов., при залізниці Здол- бунів-Радивилів, 19 км. від Дубна. М-ко положене над широкою, забагненою долиною річки Ікви. В кінці 19 ст. було там 140 дом. і 1,137 жителів, дерев'яна церква з 1774 р., на місці старої, тартак, гуральня, бровар, цегельня. Від Верби річка Іква є сплавною. В містечку відбувалися річ- но 3 ярмарки. В. отримала міське, магдебурське право в 1518 р.

Згідно з ревізією крем'янецького замку 1545 р. В. бу- ла власністю Андрія Кунівського, котрий разом з Петром Денисовичем зобов'язані були утримувати городню на крем'янецькому замку (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 210).

Поборовий реєстр Володимирського пов. від 1570 р. подає, що власником В. був Михайло Русальський і Ва- силь Мировицький. В половині 16 ст. була там, як видно з документів, церква. В 1583 р. власником В. був Василь Мировицький (Яблонівський, Волинь, 20, 75, 115, 116, 119, 140).

Згідно з переписом 1911 р. було у В.: 1277 жителів, волость, поштова станція, міщанська управа, двоклясова школа, фельдшерський пункт, 20 крамниць, ресторан, гу- ральня (15,625 відер річно), державна горілчана крамни- ця, ошадна каса. Велика земельна власність — 600 дес.

ВЕРБЕНЬ або **ВЕРБИН**, с, над річкою Старом, 42 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 136 дом., 954 жит. Цер- ква Успінська з 1877 р. на місці дуже старої. В 1563 р. було власністю королівського маршала кн. Олександра Сангушковича Коширського, котрий залишив В. своєму слuzі Федорові Сачиковичеві (Опис акт. книги Київ. Центр. Архіву 2037, 2038). В 1601 р. В. було власністю кн. Гри- горія Сангушки Кошерського і його жінки Софії Голов- чинської, котра віддала турийським жидам Абрамові Шмо- ловичеві і Кчцові Перцовичеві... а при тому і став спуст- ний, і млин на старому ставі (Архів Ю.З.Р. ч. 4, т. I, 284). Велика земельна власність у 1911 р. — 699 дес.

ВЕРБЕНЬ, уроч. на ґрунтах села Радошина, Ковель- ського пов.

ВЕРБЕНСЬКІ ГУЛЕВИЧІ, с, Лубенський пов., 42 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 36 дом. і 221 жит.

ВЕРБАЇВ або **ВЕРБАЮВ** (1570), **ВЕРБНО** (1577), с, на південний схід від Луцька, над річкою Стиром, Полонська вол. В кінці 19 ст. було там 32 дом. і 223 жит. В 1545 р. було власністю Петра Кердейовича, який з В. і Кисилина був зобов'язаний утримувати в луцькому замку 1 городню (Яблоновський, Ревізії, 57). В 1570 р. належало до Мильської волості Івана Кердея Мильського. В 1577 р. власність Іванової Кердейової, в 1583 р. в державі у Криштофа Броніша. (Яблоновський, Волинь, 4, 57 і 100). В 17 ст. село В. належало до луцького домініканського монастиря, від якого відібрано і передано до „казни“.

ВЕРБІВЦІ, с, Заславський пов., Сульжинська вол., 23 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 224 дом. і 1,469 жит. Церква дерев'яна з 1816 р. на місці, де була стара з 16 ст. В селі була школа грамотности, на землях села ур. „Чепці“. Недалеко від села при тракці Заслав-Любінці була в початках 20 ст. поштова станція. Село колись належало до кн. Сангушків, а від них перейшло до гр. Потоцьких.

ВЕРБЄ, с, Звягельського пов., Сербинської вол. в місцевості лісовій, на північ від Звягеля.

ВЕРБІВКА, річка, притока р. Ікви в Лубенському пов., Олицька вол.

ВЕРБИЩІВ, с, Володимирський пов., в околиці містечка Свинюхи. В часі ревізії володимирського замку в 1545 р. В. або Кусти належав до кн. Коширського, який був зобов'язаний утримувати на цьому замку 1 городню (Яблоновський, Ревізії, 7).

ВЕРБИЧНО, с, Ковельський пов., Турийська вол., на південний схід від м-ка Турийська, 27 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 45 дом. і 295 жит. Церква дерев'яна з 1881 р., на місці старої з 1725 р. В першій половині 15 ст. В. належало до Івашка Ясмановича Вербичевського, від якого купив це село за 80 кіп грошей чеських Василь Хребтович, а від нього перейшло В. до кн. Сангушки Коптського (Архів Сангушків, т. 3, ст. 329-330).

В 1545 р. В. належало до володимирського замку, пізніше було власністю Марка Калусовського, землянина Володимирського повіту. В часі ревізії володимирського замку, в тому ж році згадується, що Петро Калусовський

разом із своїми братанками були зобов'язані до забезпечення 1 городні на замку луцькому (Яблоновський, Ревизії, 9, 83).

В 1570 р., згідно з поборовим реєстром, Гнівош Калусовський платив з Калусова (на південь від Володимира) і В. від 7 дим. і 3 город; Іван Калусовський з тих самих сіл від 7 дим., 3 город., а Федір Калусовський з частини с В. з двох дим. і 2 гор. В 1577 р. Василь Калусовський платив з В. від 3 гор., а Іван від 4 дим. В 1583 р. село В. належало до Калусовських (Яблоновський, Волинь. 19, 20, 21, 72, 76, 114, 118). Згідно з переписом 1911 р. до великої земельної власності в с В. належало 1,077 дес.

ВЕРБКА, с. над р. Турією, 4 км. на північ від Ковля, Несохужської вол. Положене в місцевості мало врожайній, а при заболоченій річці. В кінці 19 ст. було там 20 дом. і 122 жит. Церква з 16 ст., дерев'яна, поставлена на острові серед драговин і мочарів і доступ до неї був тільки по високих кладках-мостку. Згадується вона у 1543 р., коли то кн. Сангушкович заложив тут монастир св. Миколая. Пізніше Вербка перейшла до втікача з Москви до Литви, кн. Андрія Курбського, резиденція якого була у Ковлі і Миляновичах. По смерті кн. Андрія поховано його власне під церквою монастиря св. Миколая у Вербці. В селі урочища: Чорна земля, Мокрі ниви і Пластовень.

В 1583 р., згідно з поборовим реєстром Володимирського пов., село належало до волості ковельського кн. Андрія Курбського. В часі люстрації 1628 р. село В. належало до ковельського староства. Населення села В. ніякого чиншу не платили, тільки роблять пішо до королівського фільварку (Яблоновський, Люстрації, 163).

Найбільшим святом в селі був „відпуст” на св. Миколая в церкві на острові. Сходилися сюди селяни з найдальших закутків Полісся, приїздили купці з товарами з Ковля й інших міст і містечок, лірники, сліпці і міщани, репрезентуючи свої товари і народні одяги з найдальших закутків Полісся: тканини, вишиванки, намиста з коралів, хрестиків, образків і монет, серед яких траплялися старі польські і чеські срібні гроші, а навіть часом римські денари і радоби з місцевого янтару. (З власних споминів 1910-1912 років — О.Ц.).

ВЕРБКА, річка при притоці Случі в Звягельському пов., перепливає через с. Кутища.

ВЕРБЛИН, уроч. (земля належала до церкви) в Рівенському пов.

ВЕРБОВЕЦЬ або **ВЕРБІНЕЦЬ**, с. в Кременецькому пов., 38 км. від Крем'янця. Село положене в долині, якою протікає малий струмок. В старих документах виступає під назвою Вербова, В кінці 19 ст. було там 320 дом. і 2,611 жит. Церква мурована з 1818 р., на місці дуже старої, як твердять місцеві селяни з 16 ст. Школа від 1873 р. Село це згадується в документах 1463 р., коли воно належало до маєтків кн. Солтана Збаразького (Архів Сангушків, т. I, ст. 55).

На полудень від центра села над глибоким урвищем заховалися фундаменти, цегла і кафлі від бувшого тут замку. Виразно було ще видно фундаменти з місцевого каменя, а при узбіччі осипище з цегол і кафлів 14-16 ст.

В ревізії крем'янецького замку 1545 р. і в 1583 р. в поборовому реєстрі крем'янецького пов., коли то оселя ця належала до кн. Михайла Вишневецького, київського каштеляна як містечко Вербовча, від якого платив він 15 дим., 14 дом. уличних, 20 убогих хат, 16 город., 2 шевців, 1 кушніра, 3 гончарів, 1 пекарні і 5 комірників (Яблонівський, Волинь, 132). В 18 ст. В. належало до нововишневецького ключа кн. Вишневецьких, пізніше перейшло до Мнішків і врешті в 19 ст. належало до гр. Адама Жевуського. Згідно з переписом 1911 р. в Вербовці було: 2,254 жит., волость, одноклясова школа, фельдшерський пункт, державна горілчана крамниця.

Село в кінці 19 і початком 20 ст. могло похвалитися великою кількістю селян поступового елемента, для котрих ідеї соціалізму і революції були тоді вже відомі.

ВЕРБОРОДИЧІ, с, Старокостянтинівський пов., Сквородська вол., 13 км. від Ст.-Костянт. В кінці 19 ст. було там 132 дом. і 587 жит., а в 1867 р. — 76 домів. Церква мурована з 1854 р. на місці старої з 17 ст., школа від 1884 р. Колись село належало до острозької ординації. В 1753 р. на підставі Кульбушівського трактату віддана Станиславу Любомирському. Від 1900 р. належало до Костянтина Жевуського, пізніше до Чечелів, а від них перейшло до Прушинських. Згідно з переписом 1911 р. до Прушинського належало 1631 дес.

ВЕРБЧЕ ВЕЛИКЕ і **МАЛЕ** або **ВЕРБЧА ВЕЛИКА**, с, Рівенський пов. Село над р. Мельницею, притокою Гори-

ні, 88 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було в В. Вел. 82 дом. і 519 жит., в В. Мал. 80 дом. і 545 жит. У Великій Вербчі церква дерев'яна, Михайлівська, з 1741 р., школа від 1859 р. (Ерекція видана 1741 р. Янушом Сангушкою і друга з 1815 р., видана Станиславом Ворцлем). Як бачимо з поборового реєстру Луцького пов., село належало до степанського замку. В 1583 р. платили податки з В. Вел. з 6 дим., 3 город і 7 дом., і двох вальних коліс (Яблоновський, Волинь, 40, 83).

ВЕРБЧЕ МАЛЕ, с. над р. Мельницею, притокою р. Горині, 1 км. від Вербна Великого, 88 км. від Рівного. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. належало до степанського замку кн. Костянтина Острозького, а в 1583 р. до міщан м. Степані. Згідно з переписом 1911 р. велика земельна власність 800 дес. належала до К. Туркевича.

ВЕРЕМІВЩИНА, с. Старокост. пов., село над рікою Божком притокою південного Бугу. Красилівська, вол., 31 км. від Ст. Кост. В кінці 19 ст. було там 117 дом. і 745 жит. Церква дерев'яна з 1773 р., школа церк.-прих. Від 1892 р. село входило в склад ординації кн. Острозьких, в 1593 р. зруйноване татарами. Згідно з Кульбушівською трансакцією, разом з костянтинівським ключем В. віддано Ф. Любомирському. Останньо належало до Маліновських — 350 дес.

ВЕРЕСІВКА, річка, Володимирський пов. Був там водяний млин, який належав колись до володимирських владик.

ВЕРЕСНЯ, оселя, Звягельський пов., Жолобенська вол., 34 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 45 дом. і 272 жит. Колись належала до берездовського ключа Яблоновських, пізніше перейшла до Дорофєєвичів, а від них до Гурських, а в 19 ст. належала до Войнової. Згідно перепису 1911 р. велика власність належала до Шиманських — 1,130 дес.

ВЕРЕСТЯ, хутір Ковельського пов., Лемеківської вол. — 4 дом. і 14 жит.

ВЕРЕЩАКИ, с. при потоці Проваллі або Провальві (Провальва) або Гределькою, Крем'янецький пов., Вишгородецька вол., 58 км. від Крем'янця.

В кінці 19 ст. було там 225 дом. і 1340 жит. Церква дерев'яна з 1867 р. на місці, де була стара, цер.-прих. школа від 1869 р. Село 2 км. від бувшої австрійської границі

з Галичиною, був там граничний „пост”. В 1583 р. фігурує як містечко Верешаки, яке належало до кн. Вороненького, котрий платив з В. за 8 дим., 8 ринкових домів, 8 уличних домів і 8 город (Яблоновський, Волинь, 139). В 1601 р. В. згадується як маєток волинського воеводи. У цьому році зовсім зруйновані татарами (Архів, ч. 6, т. I, ст. 291). В 1700 р. згадується в візиті греко-кат. єпископа Данила Коритинського (Архів, ч. I, т. 4, ст. 14). В переписі 1911 р. згадується тут велика земельна власність Тимофіївичів — 556 дес.

ВЕРИЧІВКА, кол., уроч., Рівенський пов., колонія 11 дом. і 73 жит., уроч. 1 дім і 6 жит.

ВІРНА або **ВІРНАЯ**. Неіснуюче село в Острозькому пов. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. з 1577 р. було це село землян Острозьких, які платили від 5 дим. двірських кіл 3 на чверть і 5 город (Яблоновський, Волинь, 39).

ВЕРХИ, с, Ковельський пов., Боровенська вол., 47 км. від Ковля, село на півн.-схід над р. Стоходом, на ґрунтах села курган. В кінці 19 ст. було там 95 дом. і 758 жит. В околицях села земля дуже погана і маловрожайна. В 17 ст. був там василіянський монастир св. Михайла і церква дерев'яна. Ігуменом цього монастиря був Климент Рожнятовський (Архів Ю.З.Р., ч. 1, т. 4, ст. 330 і Акти Вил. Археогр. Ком., т. 16, ст. 628-629). Церква Михайлівська дерев'яна з такою ж дзвіницею, побудованою в 1724 р. Урочища: Згарисько, Ланки, Обшир, На глиняних, Купчиська, Куток і Замчисько. Згідно з переписом 1911 р. до великої земельної власності Пшевлоцького Зенона належало 3,096 дес.

ВЕРХИ, уроч., Ковельський пов., на ґрунтах с. Борки.

ВЕРХИ, уроч., Рівенський пов., Сотидинська вол.

ВЕРХНІВКИ або **ВЕРХНЯКИ**, с, Старо-Кост. повіт, Сковороденська вол., 10 км. від Ст. Кост. В кінці 19 ст. було там 83 дом. і 429 жит. Церква дерев'яна з 1701 року, дуже обвітшала, церк.-прих. школа. Село це положе-не над джерелами річки Ікви, притоки південного Бугу. На полях кургани. До великої земельної власності в 1911 р. належало тут 800 дес, володів Утіма.

ВЕРХІВ або **ВЕРХУВ**, с, Луцький пов. Село згадується в 1545 р. під час ревізії луцького замку як власність: Грицька, Янка, Левка і Олехни, які були зобов'язані до

утримування 2 городень луцького замку (Яблоновський, Ревізії, 38, 49), а також в поборовому реєстрі 1570 р., коли село належало до Левка Федора і Гричка (Грицька) Верховських, які платять від В. з 3 дим. і 6 город. В 1577 р. с належало до Левка і Хведора Верховських, як рівнож до Павла Козинського (Яблоновський, Волинь — 16, 17, 59, 62, 101, 104, ПО).

ВЕРХІВ або **ВІРХУВ**, с, Острозький пов., 16 км. від Острога, на півн-зах. від міста, над малою річкою і потоком, який тут творить великий став. В селі було 133 дом. і 683 жит. Село при старому тракті т. зв. житомирському, положене в місцевості підгірській і дуже врожайній. Церква дерев'яна, Вознесенська з 1785 р. Колись була власністю кн. Острозьких і згідно з поборовим реєстром належала до кн. замку в Степані (Яблоновський, Волинь, 39). Пізніше перейшла до Т. Чацького. В 1831 р. була сконфіскована царським урядом до „удільних фундушів“, пізніше уряд продав В. гр. Івінському.

ВЕРХІВ або **ВЕРХОВИЧІ**, с, Заславський пов. Згідно з поборовим реєстром Крем'янецького пов. 1579 р. було власністю кн. Збараських. В 1583 р. платять вони з В. за 20 дим., 10 город, 2 комірн., 5 город, 2 дорочних коліс (Яблоновський, Волинь, 28, 134, 135).

ВЕРХІВКА, с, Луцький пов. Належало до романовського ключа.

ВЕРХНІВ, с. Володимирського пов., 20 км. на півд.-зах. від Володимира, Хотячівська вол., здаля від трактів і доріг, в місцевості високій і на той час лісовій. В кінці 19 ст. було там 28 дом., 287 жит. Село має урочища — в селі: Село, Боківці, Гате (над потоком), в полях: Рахлівка, Коломівка, Збити, Березина, Помадь, Лапки, Старий гай, Мар'янка, Колодяжен, Довгай, Під нивками, За греблю, Підрогинщина, Кути, Лиска. В ур. Гать — еліди старого селища. Згідно з поборовим реєстром 1570 р. В. належало до маєтностей володимирських владик. В 1577 р. платять за нього від 14 дим., 8 город., а в 1583 р. з 21 дим., 4 город, 1 комірн. (Яблоновський, Волинь, 24, 72, 112).

ВЕРХОВЕЦЬКИЙ БІР, кол., Рівенський пов., Тучинська вол., 37 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 19 дом., 17 жит.

ВЕРХОСТАВ, с. Володимирського пов., Підбаразька вол., 52 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там — 33 дом. і 257 жит.

ВЕРХНИЦЯ або **ВЕРШНИЦЯ** або **ВЕРШИЦЯ**, Звягельський пов. В кінці 19 ст. було там 11 дом. Належало до ново-звягельських маєтків і було власністю (по повстанні 1831-1863 р.) Уварових і Мезницевих.

ВЕСЕЛА БІДЕТЬ — болота в напрямку м. Пінська (Рев. пуц і переходів).

ВЕСЕЛЕ, уроч., Кременецький пов., Бережецька вол. Було там 7 дом. і 35 жит.

ВЕСЕЛІВКА, с, Кременецький пов., Білокриницька вол., 7 км. від Крем'янця. Положене у підніжжя т. зв. Кременецьких гір, вкритих лісом. В кінці 19 ст. було там 46 дом., 229 жит. Завжди ділило долю сусіднього села Білої Криниці. Було власністю (в 16 ст. і 17 ст.) кн. Вишневецьких. До 1890 р. належало до тайного советника Вороніна. На північний схід від села в лісі заховалося над яром городище, вали і рови якого заросли лісом. (Дослідж. О. Цинкаловського, дивись Матеріяли до прадзеюв Волині і Волинського Полісся, Варшава 1961 р.). До 1939 р. в селі проживав і різьбив останній на Волині народний різьбар фігурок для придорожних хрестів і каплиць.

ВЕСЕЛІВКА, хуг., Острозький пов., Кунівська вол.

ВЕСЕЛІВКА, с, Заславський пов. Село тепер не існує, належало колись до Заславської волості. Згідно з поборовим реєстром Кременецького пов. 1583 р. кн. Михайло Заславський платив з В. від 1 дорочного колеса (Яблонівський, Волинь 131).

ВЕСЕЛІ БОЛОТА — болото недалеко від села Подрижи (Ревіз. пуц і переходів). (Дивись с Подрижи).

ВЕСЕЛУХА, річка, починається в болотах коло озера Охнич, в Луцькому пов., під селом Серхів і пливе на північ на протязі 60 км. Перепливає через розлеглі мочари, ліси і багна. Літом під час суші пересихає в деяких місцях. Є то річка дуже рибна, а в давнину відзначалася своїми бобровими гонами. Тече мляво, а часом гине в лісах і багнах. Ширина її долини сягає часом 2 км., а ширина річки до 8 мет., глибина від 0.5 до 2.5 мет. У східній частині озера Небель (або Небло), до якого впадає, злучується з другою поліською річкою Млинком і має двораменне усте. Дно річки грузьке, течія зовсім повільна.

ВЕТЛИ або **ВЕТЛИ, ВЮТЛИ**, с, Ковельський пов., Великоглушська вол. Село над р. Прип'яттю в північній частині повіту, положене при прастарому водяному шляху з Дніпра Прип'яттю до р. Бугу. Село положене на невеликій (158 мет. н.п.м.) піскувато-глинястій горбовині й оточене з півночі лісами, а з півдня непрохідними болотами, котрими пропливає р. Прип'ять і її притока р. Турія. Клімат дуже поганий і нездоровий. Найбільші болота на південь від Ветел то: Здер, Стольма і Залісся, а озера: Добре, Рогізно і Біле. Про Ветли як оселю, свідчить старе городище недалеко від В. і в місцевості Гірки. В 14 ст. польський король Казимир Великий, щоб розділити Литву від Волинського князівства, вдерся глибоким клином на Полісся так зв. Ратенським клином аж до Ветел над Прип'яттю.

В 1443 р. знову згадується В., коли король польський Казимир видає Ветли і Ратно князю Сангушці (Архів Сангушків т. I, ст. 38-39). За легендою, яка заховалася серед місцевого населення В. були колись містом. Був там, згідно з переказом, замок над річкою, в багнах в уроч. „Городище”. Стара церква з 1676 р. збудована була з виборового пушанського дерева, а при ній дзвіниця побудована острозьким єпископом Флоріяном Корсаком. В 15 ст. Ветли належали до кн. Сангушків. Урочища: Острів, Хвениська, Глинянка, Медвідик.

В половині 15 ст. В. належало до маєтків князів волинських, останнім з них був вел. кн. Лев Свидригайло (О. Галецький: Останнє лята Свидригайли). В 1679 р. В. належало до кн. Сангушків, можливо при них отримали магдебурське право (Архів Сангушків т. I, 38). Село віддалене від повітового міста Ковля 93 км. В кінці 19 ст. було там 94 дом., 888 жителів. Нова церква побудована в 1876 р. До великої власності належало там 181 дес.

ВЕРША, ліс, Ковельський пов., коло с Качина (Рев. пуш і перех. звир.).

ВЕРШНИЦЯ, кол. і уроч., Звягельський пов., Романівська вол., 18 км. від Звягеля (кол) і 1 дом, 5 жит. (уроч).

ВЕРШНИЦЯ, річка, права притока Случі, Звягельський пов.

ВЕРХОВСЬК (в документах Верхів, Ворхів), с, Рівенський пов., село над річкою Стублею, на захід від Рівно-

го. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. 1583 р. була власністю Пилипа Грушвицького і Якима Писнецького (Яблоновський, Волинь, 106).

ВЕРХОЛОМИ, застінок, Пінський пов., Любешівська вол.

ВЕРХОСТАВ, с, в документах **ВЕРХОСТАВС**, Володимирський пов., (на півн.-схід від Горохова). Згідно з поборовим реєстром 1570 р. згадуються як власність Миколая Сапіги (Яблоновський, Волинь 31).

ВЕЛЮН або **ВЕЛЮНЬ**, с і філ., Рівенський пов., 153 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 99 дом., 594 жит., фільв. 3 дом. і 32 жит.

ВЗНОСИЧІ або **УЗНОСИЧІ**, с, Луцький пов. Село тепер не існує під цією назвою. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. з 1577 р. це село степанських землян, які платили за 4 дим. пів двор., 5 дим. з чверті, 3 городників. В 1583 р. с Узносичі належало до м. Степані кн. Костянтина Острозького, який платив з 8 дим. і 4 город (Яблоновський, Волинь 40, 83).

ВІЗНИЦЯ або **ВИЖНИЦЯ**, річка, ліва притока Прип'яті. Бере початок вище с. Сваринь, спливає з північного заходу на південь до озера Білого, з нього знову випливає двома струменями, східній впадає до Прип'яті недалеко села Нивище, західній струмень перепливає через озера: Острівець і Святе і впадає нижче села Залуків. Через р. В. викопано Білозерський перехід, котрий з'єднує Прип'ять з Королівським каналом (або Муховецьким).

ВІЙТІВЦІ або **ВОИТОВЦІ**, с, Острозький пов., 22 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 51 дом. і 282 жит.

ВІЙТОВЦІ або **ВОИТОВЦІ**, с, Звягельський пов., вол. Чорторія Нова, 88 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 96 дом., 598 жит. Згідно з переписом 1911 р. було там 14,296 дес. землі, що належала до Генриха Стецького.

ВІЙТІВЦІ, с, при залізн. станції, Старокостянт. пов., 78 км. від Ст. Кост. В кінці 19 ст. було там 139 дом. і 850 жит. і на станції 16 дом. і 126 жит. Церква дерев'яна. За переписом 1911 р., велика земельна власність, 600 дес, належала до Скибиневських.

ВІКТОРІВ фільв. Володимирський пов., Хотячівська вол. — 2 дом. 34 жит.

ВІЛЬБІВНА або **ВЄЛЬБОВНА**, **ВЕЛЬБОЙНО**, **ВІЛЬБІЙНО**, с, над річкою Горинню, Острозький пов., 4 км.

на пів.-схід від Острога. В кінці 19 ст. було там 154 дом. і 1273 жит. Церква Рождественська з 1756 р., школа церк.-прих. від 1870 р. Земля піскувата і сіножаті над р. Горинню. Селяни, крім рільництва, з успіхом займаються годівлею коней, худоби і вирощуванням ярин. На північ від села, під лісом і в самому лісі багато курганів, з огляду на пісковий ґрунт частинно вже розвіяних. Такі кургани бачимо на полях сіл Розваж і Мощаниця. В піснях місцевих селян заховалася пам'ять про погромлення князем Костянтином Острозьким татарських полчищ під Острогом. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. В. належало до острозького замку. Від кн. Острозьких В. перейшло до Яблоновських, а в 1856 р. по повстаневих конфіскаціях царським урядом польських маєтків с В. передане до Зубової, від неї до німця Ісаака Германа. До великих іригаційних споруд на теренах села заслуговує уваги 4 кілометрова гребля, і на ній міст через річку Вілію.

ВІЛЬБИЧІ або **ВЕЛЬБИЧІ**, с., Лубенський пов., 30 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 60 дом. і 364 жит. Згідно з поборовим реєстром 1577 р. була то власність Ієлової Малинської, землянки волинської, котра платила з В. від 10 дим. і 3 город. В 1583 р. Іван Ординець з того ж самого села платив з 9 дим. і 7 город. (Яблоновський, Волинь, 52, ПО).

ВІЛЬГЕЛЬМИНКА, кол., Володимирський пов., Скобельська вол., 60 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 57 дом. 300 жит.

ВІПН або **ВИПН**, Володимирський пов. За поборовим реєстром Володимирського пов. 1577 р. село належало до містечка Локачі кн. Романа Сангушки, який платив від нього за 7 дим. півдворищ і 1 огорожника (Яблоновський, Волинь, 66).

ВІЛЬГОР або **ВЕЛЬГОР**, **ВЕЛИГОРИ**, **ВИЛГОР**, село над р. Горинню, Острозького пов., Бугринської вол., 24 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 72 дом., 540 жит. Церква Покровська з 1859 р., школа церк.-прих., олійня. Село оточене горами, а на одній з них церква. В околиці насипані чотирикутні вали, які з боку річки обсунулися. Земля чорноземна, дуже врожайна, підґрунтя та крейдові формації. Селяни займаються рільництвом, годівлею худоби і птиці, а також овочевими садами. Село заложене Кердоєм, протопластом родів Вільгорських, Бугринських,

Гойських, Чапличів, Шпановських, Мильських і інших старих землянських родів Волині.

За даними ревізії луцького замку 1545 р. село належало до Лева Андрієвича Вільгорського, який wraz з братами зобов'язані були утримувати 2 городні луцького замку. (Яблоновський, Ревізія, 39, 51). Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. 1570 р. мають тут свої часті Томило Ворона Боротинський, Лев Вельгорський, Михайло Павлович і пані Клементинова. Пізніше В. переходить до землян волинських Джусів (Опис акт. книги Київськ. Центр. Архіву № 2036). Від Вільгорських перейшов В. до Малинських, а від них до Зволинських (Архів Ю.З.Р. ч. I, т. I, ст. 110, 112, 113). В 1563 р. село згадується в універсалі польського короля Зигимонта Августа. Недалеко від церкви видно старі земляні фортифікації звані тут „Окіп”, над річкою і ставом. Посередині „окопу” була колись стара церква, котра разом з плебанією згоріла. Під час орання на „окопі” видобувають багато цегол, кафлів і черепків (А. Рафальський. Путешествіє по острожському уезду ст. 55. Вол. Єпар. Ведом. 1672).

Згідно з переписом 1911 р. було там 712 жит., 1 крамниця, водяний млин (10,000 пуд. річного перемоу). В 19 ст. був там фільварок Зволинських.

ВІЛЯ або **ВИЛЯ**, **ВЕЛЯ**, р. в повітах Кременецькому і Острозькому, ліва притока р. Горині. Впливає з-під села Малі Фільварки, пропливає через: Новосілки, Вілію, Цецинівку, Новий Став, Борки, Круголець, м-ко Шумськ, Циранку, Зиньки, Болотківці, Кунів, Камінну, Межиріч Острозький, Слобідку і під м. Острогом впадає до р. Горині. Приймає з обидвох сторін численні притоки і засилує на просторі свого бігу 36 ставів. Пливе в північно-схід. напрямку і є довгою до 90 км., широкою від 3 до 12 мет., а при устю 15 метрів. По дорозі свого спливу творить дуже мальовничі стави, з них назвемо кілька: в Вілії, Суражі, Шумську, Куневі, Межирічі Острозькому і під м. Острогом. Над цією річкою лежать дуже старі оселі, починаючи від часів ориняку, неоліту, бронзового періоду, римської доби і особливо з нашої княжої доби, яка зазначена тут валами і насипами таких городищ як Шумбар, Борки, Шумськ, Сураж і Остріг. Річка ця згадується в 13 ст., коли то князь Данило зустрівся над р. Вілією або Велиєю з угорським королем в 1231 р.

ВЛІЯ або **ВИЛІЯ**, **ВЕЛІЯ**, с, Кременецький пов., 14 км. на півд. схід від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 100 дом. і 809 жит., церква Преображенська з 1797 р. Село положено в місцевості положеній високо, а земля дуже врожайна.

Село В. належало колись до крем'янецького замку й згідно з ревізією того замку в 1545 р., коли то В. купив кн. Януш, єпископ виленський, від Денискевича Мокосія (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 221). Тоді в селі було 12 людей і двір, усе це купив єпископ Януш. Піддані з В. і околиць сіл відбували пільні і замкові роботи, крім того 3 дні весною і 3 дні восени ... інші роботи (Яблонівський, Ревізії, 102). За люстрацією крем'янецького старства з 1628 р. с Влія Нижня зі ставом і фільварком чинило 1079 флоринів, 6 грошей, 13% ден., а Влія Верхня або Тритильівці рахувалися окремо.

ВЛІЯ або **ВИЛІЯ** над р. Вілією, 25 км. від Острога, залізнична станція, Оженин 44 км., Кунівська вол. В кінці 19 ст. було там 221 дом. і 1728 жит. Церква Параскеви з 1785 р. дерев'яна. Був там колись великий рибний став. Село оточували колись великі ліси і розлеглі сіножаті. Селяни займаються рільництвом, розрібкою лісових матеріалів, сморянством і дихтярством. Село належало до Ело-Малинських, а перед тим було власністю Денисковичів. В 1474 р. В. належало до пані Федори, жінки Федька Денисковича. (Архів Сангушків т. I, ст. 68). В 1583 р. належало вже до кн. Острозьких (Архів Сангушків т. I, ст. 68), пізніше власність Шумборських, а від них переходить до Яблонівських. В кінці 19 ст. в оренді „жида Лейзора Шаєра”.

Згідно з переписом 1911 р. в В. було: 1310 жит., 2 крамниці, гуральня (16,428 відер горілки 40° річно), державна горілчана крамниця, кредитове товариство, водяний млин. Велика земельна власність належала до Теодора Рейна — 3,579 дес.

ВЛІЯ, с, Рівенський пов., при р. Случі, 6 км. від Губкова і 73 від Рівного. В кінці 19 ст. було там 136 дом., 1049 жит. Церква Параскеви, дерев'яна з 1755 р.

ВІЛЬНА або **ВУЛЬКА ГРИСОВА**, с, Володимирський пов. (правдоподібно сучасна Грушівка на пограниччі Ковельського пов.). Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1583 р. село належало до маєтків володи-

мирських владик, котрі платили з неї за 6 дим і 4 город (Яблоновський, Волинь, 69).

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА ДУЛИБИСЬКА**, Володимирський пов., 30 км. від Вол. Положена на пограниччі з Ковельським пов., на півд.-захід від с Дуліби 24 дом. і 175 жит. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. було власністю кн. Василевої Боложини, котра з Туричан, Дуліб, Західньої Волі і Новосілок платила за 24 дворища, 8 город, 1 комірника, 1 млинського колеса, 15 боярів путних і 30 город (Яблоновський, Волинь, 34, 123).

ВЛКА ХРИПАЛЬСЬКА або **ХРИПСЬКА**, с, Володимирський пов., Пульменська вол. В кінці 19 ст. було там 52 дом. і 337 жит. Церква на могилках. Велика земельна власність належала до Єкатерини Славовнікової — 1386 дес.

ВЛКА, с, Володимирський пов. Село тепер не існує, знаходилося в околицях с Шельвів. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1577 р. було власністю Івана Шельвівського, який платив від 2 дим. дворищ і 2 город (Яблоновський, Волинь, 73).

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА СВИЧІВСЬКА** або **СВОЙЧІВСЬКА**, Володимирський пов., на півн.-схід від Володимира, 40 дом. і 4441 жит. (19 ст.). Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1577 р. с Волиця (разом з с Свичовим належало до пані Зданової Кобленської, яка платила з 4 дим на півланках і 1 городу. (Яблоновський, Волинь, 69).

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА ТУЛИЧІВСЬКА**, можливо що тепер є це с Туличів на півн.-схід від с. Свинюх, Володимирський пов. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1557 р. було власністю Гачка (або Хачка) Чувата, а частина в заставі у Матеці Ланевського, який платив з 2 город (Яблоновський, Волинь, 763).

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА УГРУСЬКА**, Володимирський пов. Село над р. Бугом в Любомельській вол. 83 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 41 дом. і 353 жит. і шкілька овочевих дерев. На землях села, при невеличкому потоці, на урвистому березі р. Буг напів злите течією цієї річки городище, яке знаходиться в ур. „Старина”, коло городища місце, яке тут зветься „Стовп”. Можливо, що була це оселя Угруськ, де мав свою резиденцію перший холмський православний єпископ, ставленик кн. Да-

нила. В урвищі городища до р. Буг видно багато людських скелетів, а річка часто вимиває залізні предмети і зброю. До великої земельної власності належало там до 1914 р. — 768 дес.

ВЛКА або **ВУЛЬКА ХВАЛЕМИЦЬКА**, Володимирський пов. (див. Волиця Хвалемецька) 24 дом. і 150 жит. до 1914 р. були там руїни замку Ледуховських.

ВЛКА або **ВУЛЬКА**. Лубенський пов. (див. Волиця-.

ВЛЬКА МАРКІВСЬКА, с, Володимирський пов., Хорівська вол., 37 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 12 дом. і 73 жит.

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА САДОВСЬКА**, Володимирський пов., Кисилінська вол., 42 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 40 дом. і 239 жит.

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА ШЕЛЬВІВСЬКА**, Володимирський пов., Хорівська вол. В кінці 19 ст. було там 19 дом. і ПО жит.

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА ЧЕРЕМОШЕНСЬКА**, с, Володимирський пов., Одеська вол. (перед тим вол. Головенська), 82 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 48 дом. і 294 жит.

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА КОВЕЛЬСЬКА** або **КОЛОДЕЖАНСЬКА**, с. над невеличкою річкою, яка впливає з Будищанського лісу. Є там невеличкий фільварок — 110 дес. поганої піскуватої землі і водяний млин.

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА РАДОШИНСЬКА**, Ковельський пов. Церква дерев'яна, мала, з 1777 р.

ВЛЬКА або **ВУЛЬКА ПОРСЬКА**, Ковельський пов., 39 дом. і 218 жит. (19 ст.) і кол. 19 дом., 50 жит., недалеко від Лютинецького болота, на границі Луцького пов. Село між лісами і багнами. Церква дерев'яна з 1765 р.

ВЛКА ЛЮБИТІВСЬКА, на схід від Любитова, Ковельський пов., 34 дом. і 328 жит. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. з 1570 р. відома як власність Ваньки Білостоцького, який з Любитова, Вільна (Вульки) і Городища платив від 36 дим., 15 город, 1 коршми і одного горілчаного колеса (Яблонівський, Волинь, 7). Як подає перепис з 1911 р. було там — 206 жит. і два водяні млини (30,000 пуд. перемолу річно).

ВЛЬКА КЛЮСЬКА, Ковельський пов., при с. Клюськ.

ВІЛЬНА або **ВУЛЬКА**, Ковельський пов. Село тепер не існує, було біля села Карасина, на схід від м-ка Несохойжи.

ВІЛЬНА ВЕРБИЧІВСЬКА, с, Ковельський пов., Турійська вол., 26 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 24 дом. і 153 жит.

ВІЛЬКА КАЧИНСЬКА, с, Ковельський пов., Суминщинська вол., 35 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 54 дом. і 294 жит. над р. Турією, ранньо-середньовічне городище, в лісі група курганів. Околиця багата в археологічні знахідки з римського і ранньо-феодального періоду.

ВІЛЬКА РАДОШИНСЬКА, с, Ковельський пов., Голубська вол., 30 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 80 дом. і 631 жит. Церква дерев'яна з 1777 р. В 1911 р. належало до Кіндів.

ВІЛЬКА або **ВУЛЬКА** або **ВОЛЯ**, село, Ковельський пов., над р. Турією, на північ від села Клюск і на схід від м-ка Турійська.

ВІЛЬКА або **ВУЛЬКА**, Ковельський пов. Село над річкою Вижевкою, на північ від Нової Вишви.

ВІЛЬКА ЩИТИНСЬКА, Ковельський пов. Село над озером Остров'є, через яке пропливає річка Вижениця, притока р. Прип'яті. Село положене в півн.-зах. закутку Ковельського пов.

ВІЛЬКА ГАЛУЗИНСЬКА або **ГАЛУЗИЙСЬКА**, волость Воля Більська, на півн.-схід від с. Галузії. В кінці 19 ст. було там 27 дом. і 332 жит. Церква дерев'яна з 17 ст., водяний млин і фільварок.

ВІЛЬКА ЧУМАНСЬКА або **ЦУМАНСЬКА**, недалеко с. Цумань в пов. Луцькім, село над р. Путилівкою. Згідно з поборового реєстру Луцького пов. 1577 р. належало до сіл олицького замку кн. Михайла Чарторийського (житомирського старости), який платив з 3 дим. В 1583 р. с належало до Радзивила Стан. (Яблоновський, Волинь, 109).

ВІЛЬКА або **ВУЛЬКА** (в документах Дідовицька), Луцький пов. Село над р. Коноплянкою при селі Дідовичі, на схід від Рожищ.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА, с, Луцький пов. на пограниччі з Володимирським пов., на півд.-зах. від м-ка Рожищ. Згідно з податковим реєстром Луцького пов. 1570 р. в часті на-

лежало до кн. Льва Войнич, який зі свого маєтку Бабяго, часті Трощеньської і Вольки платив від 25 дим., 6 город, 1 коршми (Яблоновський, Волинь, 12).

ВІЛЬНА, ВУЛЬКА СОКИРИЦЬКА, пов. Луцький, на півд.-зах. від м-ка Рожищ, близько села Сокиринці.

ВІЛЬНА або **ВУЛЬКА**, с, Луцький пов., Тростянецька вол., 21 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 24 дом. і 177 жит.

ВІЛЬКА КОТОВСЬКА, Луцький пов., Піддубецька вол., 45 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 12 дом. і 217 жит.

ВІЛЬКА, озеро, в Пінському повіті, на північ від Кожан Городка, в багnistій долині північної притоки Прип'яті, річки Смерть. Було там 30 дом. Місцевість ця з північними теренами сполучена каналами з Гричинськими болотами, які відводять води цього болота до р. Смерть. Село В. положене недалеко від озера, серед Греченського болота. Є то терени на етнографічній і мовній границі України і Білорусі. (Виленський Временник, книга I, Е. Ф. Карський, Белорусси, Вильно 1904. Див. карти).

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА, с, Острозький пов., Анопільська вол. Невелике село, недалеко від м-ка Анополя. До великої земельної власності Карла Липинського належало там 606 дес. Земля дуже врожайна.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА, Острозький пов., 6 км. від села Крупець.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА, с, Острозький пов., Кривинська вол., 27 км. від м. Острога на схід. Село колись належало до кн. Острозьких, пізніше до Яблоновських (від 1753 р.), а в 1848 р. куплене Бінковським. Грунт лесовий з великою домішкою гумусу, дуже врожайний. З огляду на високе положення села відчувається недостача води.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА ГОРОДИСЬКА, с, Пінський пов. В кінці 19 ст. було там 160 жит. Колись це село і землі були земельним фондом при закладчині римо-кат. монастиря в с. Городищі під Пінськом.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА ДОСТОЄВСЬКА, с, Пінський пов., Порічеська вол., 29 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 20 осель і 63 жит. Один з фільварків в 19 ст. належав до Ордів, другий до Козляковських. Місцевість лісиста, ґрунт піскувато-глинкуватий. Колись ці терени були королівщиною в Пінському пов. під назвою Достоєво, про

які згадується в 1553 р. в описі пінського княжества (Писцовая книга. Вид. Виленської Археогр. Ком., ст. 320, 333, 383).

ВЛБНА, ВУЛБКА БОДНИЦЬКА, Пінський пов., В кінці 19 ст. було там 82 жит. Велика земельна власність належала до родини Щитів.

ВЛБНА, ВУЛБКА БЕРЕЖНЯНСЬКА або **ВОЛЯ БЕРЕЖНА**, Пінський пов., вол. Воля Кухоцька, 95 км. від Пінська. Село положене на високому березі долини р. Стоходу. В кінці 19 ст. було там 32 оселі. Велика земельна власність належала до Чарнецьких. Грунти піскуваті, багато великих сіножатей і боліт, а також лісів. Поширено серед жителів рибальство.

ВЛБКА, ВУЛБКА, с, Пінський пов., село при старому пінсько-волинському тракці, 45 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 8 осель званих дворищами.

ВЛБКА, ВУЛБКА, с. над р. Висла на „Загородді” в Логишинській вол., при ледве зазначеній бічній дорозі з села Хворосни до с Заборовці — було тут в кінці 19 ст. 13 осель.

ВЛБКА, ВУЛБКА, с, Пінського пов., над р. Ясволдою на Загородді, 1 км. від ст. Пінкевичі і 15 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 42 жит. Місцевість типово поліська, багато лугів і боліт з малими озерами. Місцеві селяни займаються крім слабо розвинутого рільництва і скотарства сплавом плісів (плотів) і рибальства.

ВЛБКА, ВУЛБКА, два села у Пінському пов., Хоєнська вол., по дорозі з Житкович до Хойна. Вулька Велика 20 км. від м. Пінська, де в кінці 19 ст. було 15 осель і 58 жит. і Мала Вілька, 22 км. від П., де було 12 осель і 447 жит. Села положені у дуже низькій і забагненій частині Полісся недалеко від р. Струмінь, так що під час повеней розлиті води переривають зовсім зв'язок цих сіл зі світом. Переважно в цих селах, як рівнож в цілій околиці розповсюджена хвороба, був так зв. „колтун”, коли набрякле волосся зліплюється разом і творить один великий або кілька таких злипків. Сприяла тому відсутність серед селян мінімального поняття про гігієну і дуже вогкий клімат. В народі є, наприклад, пісенька для дітей: „Боцян, боцян клекотун, схопив бабу за ковтун”. Великі заболочені і мало доступні обшари належали в 19 ст. до Ордів.

ВІЛЬКА або **ВОЛЯНСЬКЕ ОЗЕРО**, Пінський пов., довге більш як 1 км. і до 1 км. широке. Озеро входить в систему каналів Очинського і є дуже глибоким з твердими берегами, що робить його догідним до зимівлі суден. На його західньому березі положене село Вілька Щитинська.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА ПЕЛЕХАНІВСЬКА, Пінський пов., над озером тієї ж назви. В кінці 19 ст. було там 57 дом. і 209 жит. Місцевість дуже низька, піскувата, з понищеними лісами, багата в луги і рибу. Населення займається рибальством і плисарством. До 1863 р. була власністю Пусловських.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА, ЛЮБЕШІВСЬКА, с, 82 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 109 дом. і 1621 дес. селянської землі. Церква Михайлівська з 1804 р. Колись була власністю Чарнецьких, від них перейшла до Корсаків.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА ЛУНИНСЬКА, Пінський пов., Луниинська вол. В кінці 19 ст. було там 141 жит. Велика земельна власність належала до Едварда Любецького.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА ЛАВСЬКА, с, Пінський пов. Велика власність колись належала до родини Марценковичів.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА МОКРАНЬСЬКА, недалеко від великого болота Теробовичі і каналу, що провадить до річки Ритої, на самій північній границі Волині. В кінці 19 ст. було там 32 жит. Колись В. було власністю Пуславських.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА ПНЕВСЬКА, Пінський пов., над річкою Коритенкою, що впадає до оз. Лобязь, через яке пропливає р. Прип'ять. Село при старому Пінсько-Волинському тракті, 97 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 40 осель і 165 жит. Належало колись до пнярського, католицького монастиря в с Пневні. Грунти піскувато-глинясті, багато лісів і розлеглих лугов.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА РІЧИЦЬКА, Пінський пов., на Заріччі, Мороченська вол., 53 км. від Пінська. У кінці 19 ст. було там 87 жит. і 2977 дес. Велика земельна власність належала до Терлецьких.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА ЖАЛИНСЬКА, Рівенський пов., 2 км. від села Жалина, Стиденська вол. В околиці села багато курганів.

ВІЛЬКА, ВУЛЬКА КЛЕСОВСЬКА, Рівенський повіт, Вирська вол. Велика зем. власність належала в 1911 р. до Хоментовського — 2,600 дес.

ВІЛЬМАЖІВ, фільв., Лубенський пов., Ярославецька вол. В кінці 19 ст. було там 4 дом. і 36 жит.

ВІЛЬШАНИ або **ОЛЬШАНИ**, с, Луцький пов., 11 км. від залізн. стан., 154 жителів, водяний млин (84,000 пуд. перемолу річно).

ВІЛЬХІВЦІ, уроч., Володимирський пов., на ґрунтах с Ощів.

ВІНЦЕНТОВО, кол., Звягельський пов., Михайлівська вол. До великої власності належало 102 дес.

ВІРЛИ або **ОРЛИ ВЕЛИКІ**, с, Пінський пов., на За-річчі, 79 км. від Пінська (див. Орли).

ВІРІВКА, **ВЄРІВКА**, кол., Звягельський пов., Емельчинська вол., 58 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 385 жит. і 64 дом. Там же Слобода Вірівка, Сербська вол., 13 км. від Звягеля — 51 дом. і 316 жит.

ВІТКІВ, **ВИТКІВ**, **ВІТКУВ**, с, Острозький пов. Село над р. Кропилівкою. В кінці 19 ст. було там 40 дом. і 331 жит. Церква Апостола Якова, дерев'яна з 1770 р. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов., 1570 р. було власністю Івана Кердея Мушинського. В 1583 р. Іван Кердей Мильський платить з цього села від 3 дим. і 2 город. (Яблонівський, Волинь, 12, 86).

ВІТКОВИЧІ, **ВІДКОВИЧІ**, с, Рівенський пов., село над р. Случ. В кінці 19 ст. було там 52 дом. і 510 жит. Був там млин при ставі, званий „Тетяна”. Село належало колись до березинського ключа Малинських, або Малійських. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. 1583 р. належало до Острожця кн. Головні-Острожецького, який платив від 12 дим., 4 город; частинно також до Михайла Козинського, який платив за 2 дим. (Яблонівський, Волинь, 94, 97).

ВІЛЬКА або **ВУЛЬКА**, с, Рівенський пов., Стидинська вол. 55 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 35 дом. і 269 жит.

ВІЛЬКА або **ВУЛЬКА ГОЛОВИНСЬКА**, кол., Рівенський пов., Костопільська вол. В кінці 19 ст. було там 10 дом. і 79 жит.

ВІЛЬКА або **ВУЛЬКА ЯНКОВИЦЬКА**, с, Рівенський пов., 47 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 21 дом. і 155 жит.

ВІЛЬКА КЛЕСІВСЬКА, с, Рівенський пов., 110 км. від Рівного. В кінці 19 ст. в селі було 13 дом. і 92 жит., а на фільварку 4 дом. і 51 жит.

ВІЛЬКА або **ВУЛЬКА ХОЛОПСЬКА**, с, Рівенський пов., Седлищанська вол., 90 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 44 дом. і 499 жит.

ВІТОЛЬДОВА, ур., або **ВИТОВА-КОЛОДІЙ**, урочище знаходиться недалеко від Телеханської Вульки, або Вільки (згадується в 16 ст. в Ревізії Пуш, ст. 14. Вил. Арх. Ком.).

ВІТОЛЬДІВСЬКА ДОРОГА. Тракт в Ковельському повіті між м. Ковлем і с Смідином.

ВИТОЛИЧЬ, **ВИТОЛИЧ**, річка, Звягельський пов., ліва притока р. Случі, починається під селом Кашперівка, перепливає під с Таборами і впадає до Случі під Баранівкою.

ВІТОНІЖ, с, Луцький пов., село над початком р. Стоходу, на півн.-захід від м-ка Горчина. В кінці 19 ст. було там 42 дом. і 376 жит. Церква дерев'яна з 17 ст., школа і два водяні млини. За ревізією луцького замку в 1545 р. було власністю Федора і Василя. Вітоніжських, які були зобов'язані до утримування одної городні на замку луцькому, а разом з іншими ще другої городні (Яблонівський, Ревізії, 40, 53).

ВІЧИНИ, с, Луцький пов., Шуринська вол., 38 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 70 дом., 499 жит. Дерев'яна церква, млин. Велика зем. власність належала колись до Коссаковських — 400 дес.

ВІЧИН, **ВІЧИНА**, с, Пінський пов., село над р. Цна, 15 км. від Пінська, 5 км. від ст. зал. дор. — Цна. В кінці 19 ст. було там 42 оселі і 171 жит. Церква Іоана, дерев'яна. Ґрунти піскуваті, часто піскові кучугури, багато лугів і випасів. Велика земельна власність 744 дес. належала до Гогенльо.

ВІШКА, річка в Звягельському пов., права притока р. Уборті.

ВИГАДАНКА, с, Володимирський пов. Хотячівська вол., село над р. Бугом., 24 км. від Володимира, 20 дом. і 254 жит. Село поділяється на дві вул. — Село і Коршма і має урочища: Ліс, Затока, Городи, Рідевина, Туропче, Жидівка, Кут, Валені дуби, Хвощанець, Вотючка, Піски, Гірке болото і на ріці Буг — Сумленське, Завадний рів,

Бистриниць, Вир, Клепаний кут. В ур. Затока над р. Буг, на низькому березі багато вбитих в землю палів, з яких залишилися кілька, що ледве стирчать з землі. На піскових надмах над р. Бугом багато неолітичної і бронзового періоду кераміки. Знайдено тут також дві арабські монети, а з річки Буг, під час видобування „Чорних дубів” видобуто лезо вищербленого меча, шолом (розторошений) і бронзову фібулу X-XI ст.

ВИГАДАНКА, фільв., Луцький пов., Піддубецька вол., 9 км. від Луцька, 48 жит., водяний млин (30,000 пуд. перемолу річно).

ВИГАДАНКА, хут., Володимирський пов., Новодвірська вол.

ВИГРАНКА, кол., Володимирський пов., Грибовицька вол., 31 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 45 дом., 249 жит.

ВИГНАНКА, с, Звягельський пов., село над р. Случ, 110 км. від Звягеля, по дорозі з Острополя до Рединок. В кінці 19 ст. було там 144 дом. і 1160 жит., 643 дес. селянської землі і 774 двірської землі. Церква Михайлівська, мурована, школа церк.-прих. з 1865 р. Колись село належало до Любомирських, пізніше до Будзинських. В 1650 р. до Володислава Немирича.

ВИГНАНКА, с, Лубенський пов., 2 км. від Дубна, 21 дом. і 142 жит.

ВИГНАНКА, с, Ковельський пов., Маціївська вол., 32 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 40 дом. і 276 жит.

ВИГНАНКА, с, Звягельський пов., Остропільська вол. В кінці 19 ст. було там 200 дом. і 1158 жит. Велика зем. власність 138 дес. Згідно з переписом 1911 р. було в В. 1172 жит., одноклясова школа, державна горілчана крамниця, кредитове товариство, водяний млин (100,000 п. перемелу річно) і земська випозичальня сільсько-госп. машин.

ВИГОДА, уроч., Лубенський пов., Ярославецька вол., 30 км. від Дубна — 10 дом. і 114 жит.

ВИГОДА, уроч., Звягельський пов., Піщівська вол.

ВИГОДА, кол., Звягельський пов., Піщівська вол., 11 км. від Звягеля, в початку 10 ст. було там 20 дом. і 178 жит.

ВИГОДА, хут., Рівенський пов., Тучинська вол.

ВИГОДА, поштова станція, Острозький пов., 7 км. від с. Кіликіїва. Заховалася там велика група курганів.

ВИГАНОВСЬКЕ ОЗЕРО або **СВЯТИЦЬКЕ**, Пінський пов., Телеханівська вол. За документом з 1558 р. володіли тим озером тоді королівські селяни В'язанці в $\frac{1}{3}$ часті і власник Вигоноши Кишина, або Кішка в $\frac{2}{3}$ част. Від цього озера зачинався обшир В'язької королівської пуші.

ВИГОНОЩА, с, Пінський пов., село над Огінським каналом, на південь від Вигановського озера, 63 км. від Пінська. Колись село було власністю гетьмана Огоновського, який збудував тут церкву Покровську в 1785 р. Місцевість низинна, слабо заселена, переважно луги, болота і піски. Селяни займаються рільництвом, сплавом плісів, рибальством. В 1558 р. тримав В. Кишдея, або Кишка (Ревіз. Луц, ст. 13). Перед 1863 р. належало до Пуславських.

ВИГОРНЕ або **ВИГРНЕ**, хут., Заславський пов., Білогородська вол. В кінці 19 ст. було там 3 дом. і 29 жит.

ВИДЕРТЬ, с, Ковельський пов., Великоглушська вол., 63 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 99 дом. і 644 жит., церква дерев'яна з 1738 р., школа церк.-прих. До села належали хутори: Загаття і Тимонівка. До 1502 р. село належало до кн. Сангушків (Архів Сангушків, т. I, ст. 148). В 18 ст. до Красицьких. „Вдерть" — то старий ліс в околиці В., який вщерть вирубано. Два урочища — Буда і Лепщина. В 1896 р. до с В. належало 932 десятини і 40 пасік. Селяни займалися переважно бондаркою, а селянки ткацтвом. В селі було 4 вітряки.

ВИДИМИР — **МАЙДАН**, пов. Луцький, Городицька вол., 109 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 22 дом. і 90 жит.

ВИДУМ, **ВИДИУМ ГОРА** або **Овид-гора**. Велика і довга піскувата гора-грядя при устю річки Цни до Прип'яті, Пінський пов. Кружляли тут серед жителів околишних сіл легенди про втікача з далеких країн, який тут помер і був похований. Інтелігентські кола в легендарному втікачеві бачили римського поета Овідія Назона, автора багатьох поем, якого за наказом Августа було заслано до м. Томі в Румунії. Твори О. перекладало багато поетів в Європі, а серед них перший з українських Теофан Прокопович, а також І. Франко, Маковей, Зеров і

інші. Археологічні дослідження не виявили тут ніякого знаку оселі з того часу.

ВИДЮТЬ або **ВИДЮТИ**, с, Володимирський пов., на захід від с. Миляновичі (В документах часто виступає під назвою Відат), Одеська вол. Урочища в селі: Застружна, Пугачівка, За Лужок, за Вижав, За В'язок, За Лози, вал Кривуля, За вільшана, Дулівщина, Дритовень, Трусова. В ур. Дритовень 1 курган, а в ур. Трусова 2 кургани. Село мале, віддалене від містечок і міст. За поборовим реєстром Луцького пов. належало до Андрія кн. Вишневецького, який платив з В. від 17 ланів, 1 дим., 16 город, 2 боярів (Яблоновський, Волинь, 31, 114). Велика земельна власність 947 дес. належала в 1911 р. до Фриша Ол. Густ.

ВИДЖІВ, с, Володимирський пов. Велика земельна власність — 431 дес.

ВИДКОВИЧІ, с, Рівенський пов., на південь від с. Березна, з правого боку р. Слуги.

ВИДРАНИЦЯ, с, Ковельський пов., село над р. Вижевкою. В кінці 19 ст. було там 236 дом. і 1357 жит. Церква дерев'яна, школа. Колись входило в склад ратенського староства і згідно з люстрацією 1628 р. „чинила” 60 флоринів. Село від половини 19 ст. і аж до 1914 р. належало „до казни”. Згадується В. в 18 ст. Урочища: Кошовата Гора, Замок, Сажавка.

ВИДРАНКА, с, Володимирський пов., Коритницька вол., 16 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 37 дом. і 232 жит. Положена над р. Буг при тракті з Володимира до Городла (на Холмщині). Має урочища: Загуменки, За мостом, Могули, Нивки, Вигон, Манастирок, Колоди, Костючина. До села належить присілок Більма Видраницька. В ур. „Колода” круглегородище, оточене валом і ровом зветься тут „Манастирок”.

ВИДРАНИЦЯ, с, Ковельський пов., Гірницька вол. 45 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 253 дом. і 1595 жит. Церква на могилах з 1882 р.

ВИДРАНКА, с, Звягельський пов., Полонська вол.

ВИДРАНКА, ур., Рівенський пов., Рівенська вол.

ВИДРАНКА, ур., Луцький пов., Тростянецька вол.

ВИДРИЧІ, с, Ковельський пов., Хотяшівська вол., 64 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 78 дом. і 287 жит.

ВИДУМКА, фільв., Крем'янецький пов., Вишневецька вол.

ВИДУМКА, кол., Луцький пов., Чаруківська вол., 28 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 32 дом. і 209 жит.

ВИДУМКА, уроч., Звягельський пов., Корецька вол.

ВИДУМКА, три хутори в Звягельському пов., Любарська вол.

ВИДУМКА, оселя і коршма, Звягельський пов., Романівська вол.

ВИДУМКА, уроч., Рівенський пов., Дераженська вол.

ВИДУМКА, уроч., Рівенський пов., Рівенська вол.

ВИДУМКА, уроч., Рівенський пов., Селищанська вол.

ВИДУМКА, уроч., Рівенський пов., Тучинська вол.

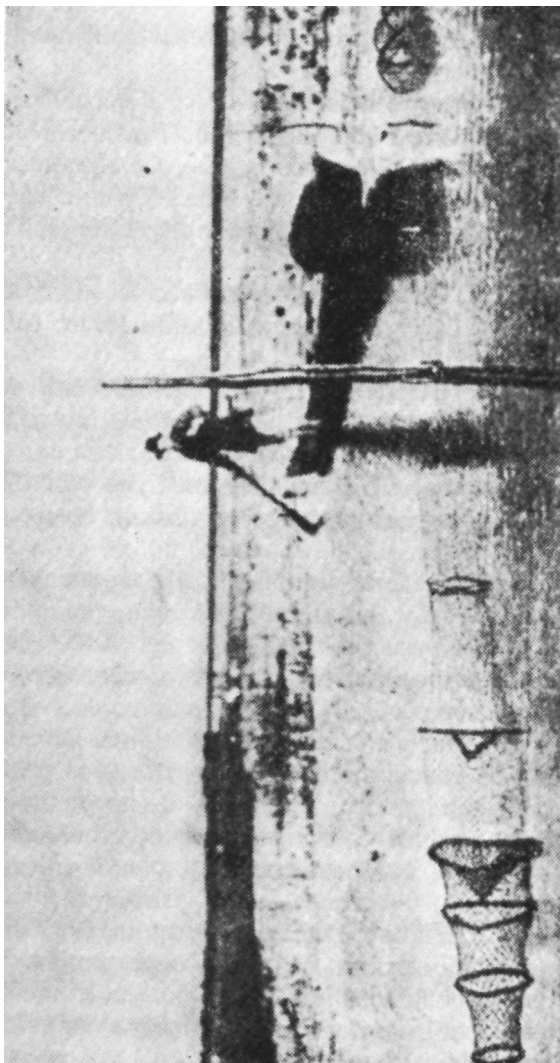
ВИДУМКА, уроч., Заславський пов., Славуцька вол., було там на поч. 20 ст. 7 дом. і 37 жит.

ВИДУМКА, с, Заславський пов., колись належало до Славуцьких маєтків, Одеська вол. В кінці 19 ст. було там 78 дом. і 565 жит.

ВИДЮТЬ або **ВОДЮТЬ**, с, Володимирський пов.

ВИЖВА НОВА, м-ко, Ковельський пов., при р. Виживці, південної притоки р. Прип'ять. При залізничній дорозі Ковель-Берестин (Брест). В кінці 19 ст. було там 406 дом., 2476 жит., дві церкви, синагога, 2 крамниці, ярмарки. Одна церква в містечку з 1838 р. на місці, де стояла стара з 16 ст., а друга на передмісті Воля. На болотах рештки старого замку т. зв. „Замчище". Містечко заложене кн. Василем Михайловичем Сангушком перед 1543 р., коли то князь віддав В. королеві Боні разом з селами Смоляри і Оболець, по Василі С В. переходить до Богдана Сангушка, на якого скаржаться люди зі Смідина за самоволю і загарблення смідинських піль і лугів. Від 1548 р. В. отримує магдебурзьке право, а в 1564 р. В. дарує польський король (разом з цілою ковельською королівщиною) політичному втікачеві з Москви кн. Андрію Курбському.

До Вижевської волості, крім містечка В., належала Вижва Стара, с.с. Шайно, Нюйно і Хотяшів. В 17 ст. вперше оселяються там жиди. Згідно з люстрацією 1765 р. було оточене дерев'яним парканом, по яким ще в кінці 19 ст. залишилися рештки, гаківниць було п'ять. Домів християнських 174, а жидівських — 27. З тої ж люстрації довідуємося, що міщани скаржилися, що кінне військо, яке перебувало там 20 літ, нічого не платило за своє утримання і нищило випаси, а місто довело до убожества, нужди і загаяло в довги.

Поліський рибалка (щ).

В 1789 р. було в містечку тільки 78 міщан, властиво селян, що мали свої ґрунти, 83 що мали тільки городи і займалися ремеслом, 30 мали тільки хати, без ґрунтів і навіть без городів і 3 жидівські доми.

В місцевій церкві до 1914 р. переховувалися старі пергаміни міські і рукописні церковні книжки, а також дуже цінні ікони на дошках з 15 і 16 ст. При м-ку залізнична станція.

ВИЖВА СТАРА, село над р. Низівкою, Ковельський пов., 34 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 165 дом. і 977 жит. Була там колись стара церква Спаса. Урочища: Боки, Бродки, Чувель, Холовичівська річка, Явір, Яворське болото, Пулинський брід, Сокирчани. Село в 16 ст. належало до кн. Сангушків. Було воно заложене князем Іваном і Василем Сангушковичами в 1508 р. на землях Сомидинської волості, належала до володіння княжого міста Володимира.

Вижва і замок були власністю кн. Сангушків-Кошерських. До Вижви належав присілок (Архів Сангушків 3, 62-3). В 1911 р. за переписом було в Ст. Вижві 1125 жит., міщанська управа, 1 крамниця, 1 крамниця з горілкою, 2 ярмарки річно.

ВИГУРИЧІ, с, Луцький пов., Гаруківська вол., 24 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 77 дом. і 400 жит., дерев'яна церква. Село належало до Фашевських — 363 дес.

ВИЖВА, річка, права притока Прип'яті. Бере свій початок в Ковельському пов., в багнах коло хутора Лісняки, на схід від м-ка Любомля. Пливе з півдня на півн.-схід, в напрямку м-ка Вижви і на певному просторі є кордони повітів Володимирського і Ковельського. Минувши м. Ратно недалеко с. Харки, впадає до Прип'яті. Довжина р. В. 80 км. До Вижви з правого боку впадають шість малих струмків і річка Воля, яка формується з двох струг, одна з яких впливає з озера Пісочного; з лівої сторони має притоки — Вижевку і Низівку.

ВИЖІВКА, р., як то видно з документів 15 ст. річка ця називалася Стопиркою і впливала з лісів коло сіл Охідники і Осерби. Притока р. Вижви, княжих, а пізніше королівських пуш. Долина річки сягає 3 км., має лагідні береги. Дно річки піскувате або мулисте, ширина від 5 до 20 мет., глибина 0.8 до 2 мет., місцями до 4 мет.

ВИЖЕВЦІ, уроч., Рівенський пов., недалеко від Ви-соцька над р. Горинню.

ВИЖИНКА, фільв., Рівенський пов., Тучинська вол., 47 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 24 дом. і 102 жит.

ВИЖЛІВ, с, Володимирський пов., Бережецька вол., 47 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 121 жит.

ВИЖЛОВИЧІ, с, Пінський пов., 20 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 42 оселі. Колись село належало до пінських князів Ярославовичів. Княгиня Марія Пінська надала В. своєму дворянинові Олехно Григоровичеві (Ревізія пуш, ст. 246-248). Пізніше власність Ельжбети з Пясецьких Годабської. В 1691 р. в заставі у Грохольських, а в 19 ст. власність Хшановських — 2052 дес. Місцевість досить висока, горбковата і досить лісиста, ґрунти піскуваті.

ВИЖОВСЬКІ КОРОВИЧІ, колись пуша в пов. Ковельському (Рев. пуш і перехід 1554 р. Труди Віл. Археолог. Ком.).

ВИКАРЕВИЧІ ВЕЛИКІ, с, Пінський пов., село над р. Горинню, на т. зв. Заріччі, Столинська вол., 75 км. від Пінська. Мала оселя — 16 господарств і 60 жит. Багато луків і сіножатей. Селяни займаються рибальством, плясатвом і робленням човнів, колись там виробляли великі човни — комяги. Було (в 19 ст.) власністю Родзейовських.

ВИКТОРАНИ, с, Луцький пов., або Вихторени на півд.-зах. від Луцька, Полонська вол., 13 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 19 дом., і 138 жит. Колись село було власністю луцьких владик. Згідно з ревізією луцького замку 1545 р. належало до маєтків владичих, які зобов'язані були до утримування одної замкової городні і разом з кн. Острозьким до збудування одної вежі можливо до так зв. „Владичої вежі” (Яблоновський, Ревізії, 35, 52). В 1577 р. луцьких маєтків Степана Яськовського Турчевського з луцьких маєтків, які належали до владик (Яблоновський, Волинь 75, 79). В кінці 19 ст. велика зем. власність належала там до Яжембовських (?).

ВИЛАЗИ — околиця шляхоцька, Пінський пов., 23 км. від Пінська, Погостської вол. Положена в горбковатій місцевості оточеній зі всіх сторін мочарами. Ґрунти досить родючі, багатство луків і теренів рибальських. В кінці 19 ст. було там 48 осель дрібної шляхти від непа-

м'ятних часів, мали вони такі прізвища: Вовковичі, Горігляди, Колби, Литвиновичі, Полховські, Шоломецькі, Явоші. Церква Рождественська з 1787 р. Село було власністю королівською — Жигимонта Старого, з запису пінського кн. Ярославича, перейшло В. до королеви Бони. Від цього часу (1555 р.) маємо опис села, зроблений писарем Хвальчевським (Дивись Писцевая Книга княжеств Пінського і Клецького, ст. 83, 84, 345. Труд. Вилен. Археогр. Ком.}.

ВИЛЬВИЧІ, с, Лубенський пов., положене в північній частині повіту, в долині річки Стубли, 1 км. від села Боброва. На землях села ранньо-середньовічне городище (А. Цинкаловський. Матеріяли до праісторії Волині. Варшава, 1962).

ВИЛИ або **ВИЛА** — урочище, Володимирський пов., Любомельська вол. В кінці 19 ст. було там 5 дом. і 38 жит.

ВИЛИ, с, Заславський пов., до села належали хутори в лісі.

ВИЛИЦЯ, с, Володимирський пов., Щацька вол., 100 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 43 дом. і 286 жит.

ВИЛЬГОРИ або **ВИЛЬГОР**, с, Острозький пов. на р. Горині, Буринської вол. Було там 73 дом. і 548 жит. Церква Покровська з 1859 р. на місці старої, школа церк.-прих. від 1884 р. Велика власність належала до Юсифа Зволинського, а пізніше до Розова Єм. — 272 дес.

ВИНЯКИ, хут., Володимирський пов., Крименська вол., 109 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 8 дом. і 46 жит.

ВИНИМОК, с, Пінський пов., Угриницька вол., 108 км. від Пінська. В 19 ст. було там 10 осель.

ВИННИКИ, хут., Володимирський пов., Грибовицька вол., над дорогою з Володимира до Литовежа. Місцевість висока, земля урожайна, виділена з маєтку с. Стецьких і куплена у них Тургаками. Два доми.

ВИНИЦЯ, **ВОЙНИЦЯ**, с. над шосе, колись старий тракт між Володимиром і Луцьком, Володимирський пов. Проходила там колись границя між луцьким і володимирським княжествами. На північ від цієї дороги простягається границя великих лісів.

ВИРА або **ВИРИ**, с, Рівенський пов., на північ від Рівного, 131 км. В 16 і 17 ст. село належало до родини во-

линських земель Бабинських, згадується власне тоді, коли Петро Бабинський записує маєток в довічне користування жінці своїй Ядвизи Парисівкі. В 1737 р. це місце було порожнє, не заселене.

ВИРІБКИ, хут., Луцький пов., Рафалівська вол., 103 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 14 дом. і 164 жит.

ВИРИ, с, Рівенський пов., Вирівська вол. В 1911 р. було там: 700 населення, волость, земська пошта, станція, фельдшерський пункт, одноклясова школа, 2 крамниці, державна горілчана крамниця, гуральня (12,033 відер горілки 40° річно) і тартак (80,000 руб. річного доходу).

ВИРКА, слобода, Рівенський пов., Степанська вол., 98 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 52 дом. і 278 жит.

ВИРКИ або **ВИРКА**, річка в Луцькому пов., притока Горині, бере свій початок під с. Майдан-Вирки. Пропливає через с. Ромейки, Сваринь, Городець і тут впадає до Горині.

ВИРУБИ, кол., Звягельський пов., Куренська вол., 38 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 35 дом. і 242 жит.

ВИСКИ, с, Рівенський пов. (Дивись Манастирище).

ВИСЛА або **ВИСЛИЦЯ**, річка, Пінський пов. Впадає до озера Погост в тому ж повіті, починається в лісових мочарах за селом Вулька (Логишинська вол.), перепливає пущами на півд.-схід, коло с Забуровці, а при селі Лище впадає до неї р. Чаївка (з лівого боку), пізніше через В. проходить тракт Пінсько-Клецький і під назвою Вислиці перепливає через с Чугів і впадає тут до озера Пагостя. Має 23-24 км. довжини. Річка ця була колись границею пінської королівської пуші, яка проходила тут від урочища Бобрик і Чаєво до Новодворського озера до Погосту (1154 р.) (Ревізія Пущ і Переходів звір., ст. 8) (Труди Вилен. Арх. Ком.).

ВИСОКА, кол., німецька, Володимирський пов., Киселинська вол., був тут лютеранський молитовний дім.

ВИСОКА, кол., Володимирський пов., 24 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 9 дом. і 80 жит.

ВИСОКЕ, хутір, Ковельський пов., Лелеківська вол., 87 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 10 дом. і 35 жит.

ВИСОКЕ, уроч., Заславський пов., Судилківська вол.

ВИСОКЕ, ур., Звягельський пов., Емельчинська вол.

ВИСОКЕ, с, Пінський пов., Пинкевицька вол., 7 км. від Пінська. Село на високому березі р. Піни, котра злучується там з долиною р. Ясьолди. В кінці 19 ст. було там 46 жит. околичної шляхти. Це село дістається разом з іншими добрами на підставі запису останнього пінського князя з Ярославичів до короля польського Жигимонта Старого, а від нього записом переходить до королеви Бони. Згадка про Високе в інвентарі пінських маєтків, а також опис їх границь. (Писцевая Книга, ст. 73, 74, 294, 319, 340, 341, 342, 343, 348, 351, 379, 381). Пізніше В. було власністю пінського василіянського монастиря. Людність займалася рільництвом і плисацтвом. Під селом урочище — Високолизея.

ВИСОЦЬК, с, Володимирський пов., Бережеська вол., 22 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 102 дом. і 532 жит., при тракці з Коритниці до Опалина. Село недалеко від р. Буга. Земля піскувата, переважно ліси сильно порубані.

Велика земельна власність належала до родини Балашових — 550 дес. і до інших. Земля в оренді товариства селян (місцевих) разом біля 1,000 дес.

ВИСОЦЬК, м-ко, Рівенський пов., над р. Горинню, 185 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 217 дворів і до 2,000 жителів. В м-ку церква з 1877 р. на місці колишньої, тут дуже старої, кірха, синагога (жидівська), однокласова школа від 1878 р., волость і місячні ярмарки. Був там колись маєток езуїтів.

Місцева людність, то стара і засиділа шляхта православна, яка користується в щоденному обиході українською мовою, тепер вимішалась з міщанами і селянами. Озера і урочища: (озера) Світина, Завкілля, Кривина. Історична згадка, що село, а пізніше містечко належало до Дмитра Жабокрицького (1677 р.). Документ видано єпископом, князем Гедеоном Четвертинським. (Пам'ятники, т. I, 178 і 182).

Крім того згадується В. під назвою містечка повіту Пінського, як маєток кн. Льва-Миколая Соломерецького (1643), про безчинства полковника королівській службі (Архів ЮЗР ч. 3, т. I, ст. 188-189).

Згідно з описом Едварда Руліковського, б. власника В., людини поступової й освіченої, місцевість ця ще в 1116 р. підлягала руським князям, а разом з ним укріплений

середньовічний город Городно, де був князем від 1116 р. до 1182 р. Всеволод Володимирович. В 12 ст. цілу околицю держали князі Дубровицькі, а серед них відомим є кн. Гліб Юр'евич, правнук кн. Святополка, який брав уділ в битві з половецьким ханом Коб'яком. Другий з них князь згинув над р. Калкою. В 1476 р. за литовських часів в Дубровиці був намісником кн. Тимофій Масальський. Пізніше Висоцьк належить до кн. Гольшанських, волость яких була дуже розлеглою і складалася з так званого „дзвону” зі Столина, Томашгороду (колись Сехів), Стрільська, Кураша. Отримав ці уділи кн. Іван Гольшанський, син Юрія Гольшанського і внук кн. Семена званого Лютим, котрий був тестем Владислава Ягелли, а правнуком з сторони кн. литовського Вітовта, був київським намісником (1379-1401). Був то визначний литовський рід, який походив ще від кн. литовського Румунта, котрого син Гольша заложив оселю і назвав своїм іменем Гольтана. Але видно, що Висоцьк сягав як оселя не тільки середньовічних часів. Часто тут знаходять як в містечку, камінні знаряддя, а на озерах в воді дубові палі. В околицях римські монети, що промовляє про те, що був тут вздовж р. Горині торговельний шлях з далекого клясичного півдня на північ аж до р. Прип'яті. Власне тією дорогою, з огляду на небезпечний тоді від татарів дніпровий шлях, вирушили в 1496 р. посол від волоського воєводи їдучи до Москви до Івана Василевича. Як про це згадує забезпечуючий глейт (дозвіл на вільне подорожування) великого князя литовського Олександра Ягелончика. Їхали вони через Брацлав, Винницю, Корець, Дубровицю, Пінськ до московської границі. Причиною вибору такого шляху, як ми згадували, були татари, котрі виявляли свою сваволю на Київщині.

Князя Івана Гольшанського разом з останнім київським князем Михайлом Олельковичем за заговор проти короля віддали в Києві казнити в 1481 р. Сини його Григорій був властителем Глуська, а молодший Юрій — Дубровиці. За панування кн. Юрія в В. було побудовано замок і князь любив перебувати в цій своїй резиденції, назвав він свій замок Вишегородом. В 1502 р. згаданий князь Юрій, Григорій Глинський із Федором Мстиславовичем, недалеко від м. Овруча над р. Ужем, понесли поразку, в якій полягли Глинський і Горностай. Під час відсутнос-

ти кн. Юрія, татари несподівано напали на Дубровицю і цілком знищили замок і місто. Тоді то князь Юрій побудував на острові, оточеному водами річок Воробина і Сельцем, монастир Миколая, за чудесне сцілення під час цього нападу його родини. Монастир цей назвав кн. Юрій „пустинським” і як залишок по ньому стояла тут ще в 19 ст. церква, де заховалася цікава ікона Миколая. Князь Юрій був відомим як перший, що по татарській руїні багато обдарував Києво-Печерську Лавру. Першою його жінкою була сестра кн. Костянтина Острозького, а другою Марія, кн. Сангушківна, дочка маршала волинської землі. Кн. Юрій у старшому віці проживав в висоцькому замку і записав В. зі всіма околицями своїй дружині, як рівно ж Ричів під м. Туровом і Пустинський монастир та багато грошей і золотих цінностей. Похованого його у Києві в 1637 р. в Михайлівському монастирі. Ще перед смертю повидавав своїх чотири дочки — Марію за кн. Андрія Курбського, Софію за кн. Полубенського, Анну за Олізара, а пізніше за Сапігу, Настасію за кн. Заславського, а Федору за кн. Соломерецького. Синів залишив на своїй спадщині. В ті часи в Висоцьку і Дубровиці й інших місцевостях Волинського Полісся часто збиралося лицарство волинське і польське боронити свій край від татарів, що вибрали собі долиною Горині шлях на північні землі Литви. Про це так говорить сучасний подіяв документ:

„Уся земля волинська кладивана бувала особисто пильнувати цієї дороги, особливо відважний князь Федір Сангушко, відновляючи замок в Степані, узброюючи гарматами. Висоцьк був тоді містом портовим, до якого сплавляли ком'яги, струги і плиси. По 1553 р. за останніх кн. Гольшанських Семена і Андрія рід їх вигас, а таким чином і вигасли ті князі з роду Руриковичів. В 1593 р., коли, забувши свій народ, релігію і національну честь, князівські роди, а за ними і земляни почали дбати тільки про побільшення своїх і так розлеглих маєтків, почали спалахати на цілій Україні козацькі і селянські повстання, які збурювали передовсім родові гнізда магнатів і фільварки шляхти. Так у 1593 р. під час повстання Наливайки козацько-селянські загони напали на В. і спустошили як місто, так і замок. Другий раз козаки під проводом Топчини і Сульжини знову сплюндрували В., а в 1641 р. велика пожежа знищила замок і місто. В 1664 р. Висоцьк,

як особистий маєток, належав до правобережного гетьмана Павла Тетери, який розпочав свою кар'єру на Волині і повернувся разом з Празмовським з кордону, був реєнтом у Володимирі, підсудком в Луцьку, а пізніше гетьманом України (Правобережної) і тоді відбудував він в В. новий замок.

В 1668 році бачучи, що і на далекому Поліссі досягне його караюча рука народу, записав свої добра, а в тому і В. на фондуш єзуїтської колегії в Варшаві з тим, що орден єзуїтів повинен був виплачувати йому 8,000 річно. Оселився в Варшаві в Сольцю. В 1669 р. касує свій запис для єзуїтів і продає В. за 60,000 золотих Ст. П'ясочинському. По мандрівках по Волині і Турції помер в Адрианополі. Однак В. судовим процесом знову повертається до єзуїтів, яким вони володіють до 1774 р., коли то ще стояв замок Тетери. Узброєння цього замку було: 3 гармати, 6 мушкетів, 2 карабіни. З замку залишилася єзуїтська бібліотека і до татарських знищень і пожарів в замку був старий архів кн. Дубровицьких. Багатство В. становили тоді великі пуші в околицях, боброві гони, скуп шкірок диких звірів, безкраї випаси і непогана земля придатна для рільництва, а також великий виріб комяг і човнів, які розходилися до Дніпра і Буга. В околиці в великих кількостях виступає залізна руда. В урвищах р. Горині виступає янтар і виробу з овруцького рожевого лупку". (Е. Руліковський, Висоцьк, Словник Крулевства Польського і зем осященних).

В кінці 19 ст. стан містечка і замку був такий: — біля 2,000 жит., з них 1,702 православних українців, 13 католиків, 100 євангеліків і жидів. Церква дерев'яна з 1877 р., до церкви належало від давніх часів два озера — Світина і Кривина, однокласова народня школа з 1878 р., волость, ярмарки 5 разів до року. До великої земельної власности належало 53,142 дес. Через містечко проходить залізна дорога Рівне-Лунинець і є тут станція. Містечко В. опливають р. Горинь, Баламутка і Серет. Положене як би на острові, який злучується мостами, резиденція властителя на старому замчиші. З переписом 1911 р. в В. було 1816 жителів, волость, міщанська управа, земська поштова станція, фельдшерський пункт, двокласова школа, аптечний магазин, 16 крамниць, державна горілчана крамниця,

5 ярмарків річн. Велика земельна власність належала до какова Сергія 9,010 дес.

ВИСТОЛЬДІВ, кол., Володимирський пов., Порицька вол., 35 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 32 дом. і 177 жит.

ВИЦЕНТІВ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., 47 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 36 дом. і 264 жит.

ВИЦЕНТІВКА, кол., Луцький пов., Тростянецька вол., 31 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 27 дом. і 212 жит.

ВИЦЕНТОВО, кол., Звягельський пов., 52 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 39 дом. і 229 жит.

ВИЧИМИР, **ВІЧИМИР**, слобода, Рівенський пов., Селищанська вол. В кінці 19 ст. було там 4 дом. і 17 жит.

ВИТАНИСІВКА або **МАРОВА**, хут., Рівенський пов., Дераженська вол. В кінці 19 ст. було там 4 дом. і 30 жит.

ВИТИНА або **ВІТИНА**, болото, Пінський пов. — знаходиться у пінській пуші.

ВИТИНОВІ КОБИЛИ. Був тут колись брід через недоступні болота і густу сіть річищ (Ревізії пуш і переходів звірячих. Волинь Арх. Ком.).

ВИТКІВ, с, Рівенський пов., при річці Карпиловці. Церква ап. Якова з 1770 р. за благословенням луцько-острозького єпископа Сильвестра Рудницького, як то видно з захованої тут візити. В кінці 19 ст. було там 40 дворів і 331 жит.

ВИТКІВ, хут., Звягельський пов., Любарська вол.

ВИТКІВЦІ, с, Крем'янецький пов., Заруденецька вол., 33 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 58 дом. і 462 жит. Велика зем. власність належала до Свійковського.

ВИТКОВИЧІ, с, Рівенський пов., 85 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 104 дом. і 752 жит.

ВИТКОВО, с, Острівський пов., велика зем. власність 307 дес.

ВИТКОВСЬКИЙ КОЛОДЯЗЬ, на Пінщині, в ур. Надлив.

ВИТОНІЖ, с, Луцький пов., 51 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 83 дом. і 584 жит. До вел. зем. власності належало 208 дес.

ВИТЧІВКА або **ВИЧІВКА**, с, Пінський пов. Село над річкою Стублою (допливом Прип'яті), на Заріччі, 81 км.

від Пінська. В кінці 19 ст. було там 86 дом., 804 жит. Церква Михайлівська з 1837 р. Місцевість низинна, багато луґів, дубових лісів. Серед підставових промислів перше місце належить рибальству. Колись В. було королівщиною і належало до королеви Бони разом з іншими селами. Згадується в 1553 р. в Ревізії Пуш, ст. 88 і в Пісцевій книзі пінського і клецького князівства (ст. 215 і 271, 273). Як подає Казимир Контрим В. було колись місцем, де в великих кількостях виробляли гончарські вироби. В 1837 р. добра ці належали до Скирмунтів — 26,252 дес. землі — лісу, озер і боліт.

ВИЧАНИ, с, Луцький пов., до великої земельної власності належало там в 1911 р. — 360 дес.

ВИЧЛКИ, с, Лубенський пов., Берестецька вол., 40 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 57 дом. і 460 жит. Церква мурована з 1825 р., збудована митрополитом Ціщевським. За поборовим реєстром Луцького пов. належало до Миколи Хринницького (з Хрінник), а ще перед ним до Михайла Х., який платив з 4 дим, 7 город, а з частини цього села і сіл Лопушки, Дублян, Вичолкова і Лішні платив Василь Х. за 14 дим., 20 город і пів вального колеса (Яблонівський, Волинь 7, 97). В 1583 р. належали до Хренницького, який платив від 4 дим, 7 город.

ВИШГОРОДОК, м-ко над р. Жирак, Крем'янецький пов. В старих актах виступає під назвою Вишгородок, Вижгородок, Вишгородек. Цю оселю звичайно зв'язують зі старим середньовічним городом Вигошовом, під якою назвою згадується в 1152 р. в Літописі, коли то галицький князь Володимирко Володаревич займає городи: Бужеськ, Тихомель, Шумськ, Вигошів, Гнойницю .. . (Патієвський Літопис, Полное Собрание русских летописей т. 2, ст. 412) До 15 ст. не маємо про В. ніяким історичних відомостей так зрештою як і про інші старі міста, які були знищені татарами. В 15 ст. виступає В. як Вишегородка, яка належала до кн. Федора Збаразького, а від нього перейшов В. до кн. Порицьких (або Пореческих), названих від їх резиденції в Порицьку у Володимирському пов. з яких останній кн. Порицький згинув в бою з татарами і на ньому вигас рід кн. Порицьких (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, ст. 412). З В. кн. Порицький в 1570 р. платив з 12 дим., 13 город., 12 дом. вуличних, 4 ремісн., 37 ґрунтів міських, 1 горіл. котла, 1 шинку, 98 дим. міських, 16 бояр путних,

72 городи, 5 млин, коліс (Яблоновський, Волинь, 27, 135: 157).

В 16 ст. В. належав до Загоровських, а в 17 ст. до гр. Потоцьких (1694 р.). Від них В. переходив то до Жещевських, то до інших. Було тоді в В. 302 дом. і 2,153 жит. Став власністю Лідерса-Веймарна.

На терені давнього В. залишилося тепер на високій горбовині над потоком Жираном велике городище і недалеко від нього старі могилки з врослими у землю, камінними хрестами. На цьому городищі в 16 і 17 ст. зносився замок, але в 1708 р. В. зовсім занепадає, нищений частими нападами татарів та польсько-козацькими військами (Архів ЮЗР, ч. 5, т. I, ст. 236-237; Стецький, Волинь, серія 2, ст. 388-390; Сендульський А. Вишгородок, Крем'янецького пов., на Волині, Вол. Епар. Ведом. 1888, №22, ст. 1005-6).

Можна припускати, що В. отримав міські права десь у 18 ст. (Архів ЮЗР, ч. 5, т. I, ст. 236-137). Зі старих церков в В. ні одна не залишилася. Мурована церква, яка тепер стоїть за городищем на горі, побудована в 1843 р. Згідно зі старими легендами, зараз під замком (колись городище) була замкова церква і на цьому місці стоїть тепер хрест.

Перепис з 1911 р. подає статистичні дані про В: — 2627 жителів, волость, міщанська управа, пошта і телеграф, земська пошта, станція, 2-клясова школа, земська амбулаторія, акушерка, аптека, аптечний склад, 31 крамниця, водяний млин, ярмарки щомісяця.

ВИШКА, с, Рівенський пов., Стидинська вол., 82 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 18 дом. і 96 жит.

ВИШКІВ або **ВИШПІВ**, село над р. Стиром, Луцький пов. В кінці 19 ст. було там 33 дом., 240 жит. Церква дерев'яна з 18 ст. на місці старої. Колись село належало до ордену Тринитарів в Луцьку. Церква дерев'яна. В 1545 р. село належало до Івана Горностая, котрий разом з кн. Четвертинськими і Сокольськими був зобов'язаний до утримування трьох городень на луцькому замку. В 1577 р. і в 1583 р. В. було власністю Олександра Сімашки. (Яблоновський, Волинь, Ревізії).

ВИШКІВКА, с, Луцький пов., велика зем. власність 242 дес. (1911 р.).

ВИШНЕВЕЦЬ СТАРИЙ, м-ко, Крем'янецький пов., на правому і лівому берегах р. Горині і ставом, 25 км. від Крем'янця. Положене в мальовничій місцевості з великими і старими будовами і буковими лісами. Оселя ця ще в 15 ст. належала до волинських князів, і резиденцією їх, очевидно, було старе вишневецьке городище, положене на захід від церкви у Старому Вишнівці. Заціліли тут досить високі вали і рови, порослі травою, а біля церкви старі могилки. Видно, що це старе городище було оборонним пунктом і для кн. Збаразьких, а пізніше Вишневецьких. До Старого Вишнівця належали з давна урочища Яленець і Гнідавщина. До 1914 р. при церкві переходувалася „презента" кн. Михайла Вишневецького. Жителі Ст. Вишнівця крім рільництва і годівлі худоби з давен займалися виробом шкіри, кожухів, чобіт і черевиків, а також різної вужанини. В Ст. В. був рим.-кат. костюл Антонія Падуаського. Як подає Стрийковський В. (Старий) заложене у 1395 р. Дмитром Корибутом, сином литовського, великого князя Ольгерда Гедимиковича. З інших джерел довідуємося, що В. заложив кн. Солтан, котрий перший почав себе титулувати князем Вишневецьким. Однак археологічні дослідження останніх часів дозволяють перенести час заложення оселі до домонгольського періоду. Знайдено там меча з срібною ручкою, стилети, зброю коня (Антонович В., Труди 11 З'їзд. Арх.).

Палац Вишневецьких з півдня, ліворуч православна церква (ц).

Разом з селом Мишківцями нараховував 112 дом. і 876 жит. Однак протопластом кн. Вишневецьких, як то про це свідчать архівальні матеріали, був Федір або Федько Вишневецький, який походив з князів Збаразьких, великих прихильників вел. кн. Льва Свидригайла. Син кн. Федька Василь залишив трьох синів: Василя, Семена і Солтана. В 1463 р. вони поділилися княжими добрами свого батька, при чому В. отримав кн. Солтан (Архів Сангушків I, 54-55), котрий від назви своєї резиденції прийняв прізвище Вишневецького. По бездітній смерті Семена і Солтана всі їх добра обняв кн. Василь, котрий від місцевости Збаража, де перед тим княжив, отримав прізвище кн. Збаразького. Під час поділу В. отримав його середній син Михайло, який і став властивим протопластом кн. Вишневецьких. Ще за його життя В. був у 1494 р. страшенно сплюндрований татарами. Пізніше в околицях В. під с. Лопушною татарські загопи потерпіли страшну поразку від кн. Костянтина Острозького. Під час ревізії крем'янецького замку у 1545 р. і згідно з поборовим реєстром 1570 р., В. належав до кн. Михайла Вишневецького, старости черкаського і канівського. В 1577 р. кн. Андрій і усі „княжата Вишневецьке“, не заплатили побору з В., а також містечок і волостей, що належали до них, з огляду на велике спустошення їх татарами. У 1583 р. властителем В. і належачих до нього дібр бачимо кн. Михайла, що користав з титулу кн. Збаразького і Вишневецького (1507 р.) (Акти Зап. Руси, т. 2, ст. 28), сином якого був відомий зрадник і лютий кат українського народу Ярема Вишневецький. Він власне був засновником нового, великого замку в Новому Вишнівці, а також фундатором великого кармелицького монастиря і костьола. Батько його побудував в Н. Вишнівці невелику муровану церкву Архистр. Михаїла в 1645 р., де він і був похований разом з жінкою своєю Регинею Вишневецькою з дому молдавських господарів Могилів.

ВИШНЕВЕЦЬ НОВИЙ, м-ко Крем'янецького пов. разом з передмістям Загорода і селом Млинівцями. В Виш. Нов. було 122 дом., 876 жит. (19 ст.). Церква Михайлівська з 1645 р., великий костьол, який належав до ордену Кармелітів, збудований Михайлом Вишневецьким. При палацу був парк, заложений в 19 ст. відомим ботаніком Міклером.

Іконостас церкви Св. Вознесіння у Вишнівці біля замку, поб. 1533 р. православними. Церква кілька разів була перебудована (ц).

Палац збудований на місці давнього, зруненого татарами в 1672 р. замку Яреми Вишневецького. Тоді замок зовсім було зруйновано і спалено, а також пограбовано і саме містечко. На місці, де колись зносилися стіни і вежі замку, син Яреми Вишневецького, король польський збудував в 1720 р. великий бароковий палац, який за часів Мнішків був перероблений в стилі пізнього барока і коли не тільки зовнішній його вигляд, але і величаві декорації були виконані в тому ж стилі. Стіни залів і коридорів прикрашав цикл портретів польських королів, гетьманів і визначних людей, часом стіни залів були обложені зеркалами або малюнками і пам'ятковими таблицями. Заслугував цей палац на ім'я великої королівської резиденції. Поступово, але регулярно однак цю галерію образів в 19 ст. почали випродувати.

В палацу була велика бібліотека понад 15,000 книжок, рукописів і архів кн. Вишневецьких і Мнішків. Можна з певністю сказати, що такого багатства, яким міг похвалитися вишневецький палац на Волині не було. Не було також такої місцевості на Волині, яка так часто бу-

ла плюндрована татарами і турками, а також козацькими визвольними повстанцями. Історичні згадки про татарські напади на Вишневець маємо: в 1494, 1512, 1515, 1516, 1534, 1549, 1655 і 1675 рр. Найбільш нищівним нападом був напад турків 1672 р., коли то В. вщерть було знищено (Стецький Т., Волинь, сер. 2-га, ст. 357). До найстарших пам'ятників в Н. Вишневі, не рахуючи старого городища в Ст. Вишнівці, залишилася мала церква на схилі нового замку, яка тут зветься „замковою”. Була вона побудована в 1530 р. В церкві цій поховано кн. Михайла Вишневецького і його жінку Регину Могилянку та багато інших князів з того роду. В цій невеликій церкві відбулися заручини Дмитра Самозванця з Мариною Мнішек. Рід кн. Вишневецьких вигас 1744 р. по смерті сина Яреми В., польського короля Михаїла. По смерті М., великі маєтки були поділені на дві частини, які належали до Огінських і Замоїських, а від них перейшли до Мнішків. В 1882 р. від Мнішків В. перейшов до грузинської княжни Абамен, від якої усі ці маєтки набув В. Плятер, а від нього набув Вишневець „городской голова” міста Києва Андрій Толі. Останніми власниками В. були кн. Кочубей і генерал Демидов.

В 1871 р. містечка Старий і Новий Вишневець з передмістями мали біля 6,000 жит., аптеку, синагогу, фабрику лихого сукна, кілька гарбарень і ремісників — шевців і козушників. За переписом 1911 р. в Вишнівці було: 5,933 жителів, волость, міщанська управа, пошта і телеграф, суд, двоклясова школа, земська лічниця, шпиталь, жидівський дім старців, дентист, судовий оборонець, пчелярське т-во, 2 акушерки, аптека, аптечний склад, 71 крамниця, три горілчані крамниці, паровий і водяний млини і ярмарки 6 разів в році.

ВИШКІВ, с, Ковельський пов. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. з 1583 р. було власністю Олександра Сімашки, брацлавського каштеляна (Яблоновський, Волинь, 87), а пізніше належав до православних луцьких владик, які були зобов'язані разом з архимандритом жидичинським і кн. Острозькими до побудовання одної з чотирьох веж луцького замку („Владичої вежі”). Це село у владики луцького „виманив” Михно Боратинський (Яблоновський, Ревізії, 37, 39, 53). В 1577 р. В., належав до Григора Даниловича, який платив з 8 дим. і 2 гор.

ВИШНЕСЬЛЬ, с. і хут., Звягельський пов., Кустівська вол., 105 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. в селі було 120 дом. і 1202 жит., на хуторі 1 дім і 8 жит. В 1911 р. до великої зем. власности Ф. Гуськова належало 579 дес.

ВИШНЯ, с і філ., Пінський пов., на Заріччі, над річкою Стиром. В кінці 19 ст. в селі було 11 осад і 48 жит. Церква на могилах. Велика зем. власність Ремонтів, а пізніше перейшла до Федорових (266 дес). Околиця типово поліська, багато лугів, боліт. Розвинуте рибалство. Колись село було королівщиною, як про це свідчать документи 16 ст., коли то з цілим пінським князівством була подарована королеві Боні. (Пісцева книга пінского і клецького князівств, ст. 221, 238, 317 і 318).

ВИШКІВ, с. Володимирського пов., 61 км. від Володимира, недалеко від м-ка Любомля. В кінці 19 ст. було там 215 дом. і 1421 жит. В селі церква мурована, школа і вітряк.

ВИШЕНЬКИ, с, Луцький пов., над р. Стиром, на півд.-схід від Рожищ, 31 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 56 дом. і 367 жит. Був там колись рим.-кат. костьол і жид. дім молитви. Недалеко від села городище (недосліджене), в лісі кургани.

ВИШНІВ, с, Луцький пов., 32 км. від Луцька. Було там в кінці 19 ст. 28 дом. і 418 жит. Велика власність належала до Тумовських.

ВЛАДИНОПЛЬ, с Володимирського пов., Одеської вол., над р. Неретвою, 51 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 49 дом. і 264 жит. притокою Бугу. Місцевість пригадує краєвид Полісся. На піскових надмах знайдено камінні булави, фрагменти посудин шнурової кераміки і вивіяні з піску людські кістяки (С. Цинкаловський, Матеріяли до праісторії Волині і Волинського Полісся. Варшава 1961 р.). Урочища: Мамки, Плющина, Городище.

ВЛАДИСЛАВІВКА або **ВЛАДИСЛАВІВ**, кол., Рівенський пов., 12 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 25 дом. і 192 жит.

ВЛАДИСЛАВІВКА, кол., Луцький пов., Шуринська вол., 39 км. від Луцька — 6 дом. і 42 жит.

ВЛАДИЧКА ПОЛОННА, Луцький пов. (дивись с. Полонна).

ВЛАДОВА ГІРКА і **ЖУРАВКА**, оселя. В 1437 р. вел. кн. Лев Свидригайло надає ці дві оселі Степанові Слізці (Галецький. Остатні літа Свидригайла на Волині).

ВЛОШАНІВКА або **ВЛАШАНІВКА**, с, Заславський повіт, при р. Гоморі. Церква Іоана Богосл. з 1769 р., школа церк.-прих. від 1861 р. В початку 20 ст. було там 57 дворів, водяний млин. В селі уроч. зване „Городище”. Над річкою Гоморою на високій горі, забезпечене від заходу річкою, а з інших сторін глибокими ровами і валами, добре заховане городище.

ВЛАШИНЦІ або **ВЛАШИНЦІ**, с. на р. Погиничкою, Крем'янецький пов. В кінці 19 ст. було там 98 дом. і 779 жит. Церква Миколаївська, дерев'яна, від 1779 р., школа з 1886 р.

ВОЛДИН або **ВОВДИН**, хут., Ковельський пов., Латинська вол.

ВОЛКІВЦІ або **ВОВКІВЦІ**, с, Крем'янецький пов., 36 км. від Крем'янця, над р. Полтвою, прит. р. Горині. В кінці 19 ст. було там 34 дом. і 290 жит. Церква Покровська з 1703 року, дерев'яна. Село було колись власністю володимирського городничого Яська Сенютича. Згідно з реєстром поборовим Крем'янецького пов. 1570 р. село В. належало до Люціяна Василевського і Андрія Волковиського. В 1583 р. належало аж до чотирьох власників: Федора Волковинського, Андрія Овсяника і Марцина Оземборського (Архів Сангушків, т. 3, ст. 173-174 і Яблонівський, Волинь, 29, 142, 143). В 1911 р. велика земельна власність в В. належала до Чесновського — 313 дес.

ВОЛКОВЦІ або **ВОВКІВЦІ**, с, Старо-Кост. пов, Теофіпільська вол, 66 км. від Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 78 дом. і 450 жит.

ВОЛКІВЦІ або **ВОВКІВЦІ**, с, Заславський пов. В кінці 19 ст. було там 109 дом. і 777 жит, церква Дмитра на місці старої з 1862 р, школа церк.-прих. від 1859 р. Згідно з поборовим реєстром Крем'янецького пов. з 1583 р. село належало до Заслава кн. Михайла Заславського, який платив з 8 дим, 3 город, 1 комірн. і 3 город (Яблонівський, Волинь, 134).

ВОЛКОВНЯ або **ВОВКОВНЯ**, с, Лубенський пов. Село над р. Калинівкою, прит. Стиру. В кінці 19 ст. було там 158 дом. і 888 жит. Церква Чесного Хреста, дерев'яна з такою ж дзвіницею, недалеко від села була чеська ко-

лонія — 502 жит. Урочище, на якому збудовано кол. має назви „Швайберовське”. В. є дуже старою оселею згаданою в 1459 р. в привілею вел. кн. Льва Свидригайла, яким він потверджує права монастиря св. Михайла в Луцьку, надані ще кн. Мстиславом Володимировичем і кн. Васильком Романовичем (13 ст.). З добрами тими граничило село Волковия (Архів ЮЗР ч. 1, т. I, ст. 182). Згідно з ревізією луцького замку 1545 р. село було власністю Рогозинського, котрий з Рогізна і Волкової був зобов'язаний разом з іншими до утримування двох городень замкових (Пам'ятники. Ревізії, 36, 40).

В 1583 р. з В. платить землянин Миколай Хріницький за 3 дим. 2 город, а Матвій Рогозинський з Рогізна, Воронич з Волкові і Казимир з 12 дим., 6 город, 4 город, пів колеса і $\frac{1}{4}$ за попа з чого видно, що була тут перед 1583 р. церква (Яблонський, Волинь, 10, 18, 97, 101, 103).

До В. належала також чеська кол. 141 дом. і 823 жит. За переписом з 1911 р. в В. було 1,215 жит., пошта, земська поштова станція, одноклясова школа, амбулаторія, аптека, 5 крамниць, державна горілчана крамниця, бровар, ресторан, паровий млин. До великої зем. власности належало там 278 дес.

ВОЛКОВИЧКИ або **ВОВКОВИЧКИ**, с. Звягельський пов. Недалеко від с Вовківці.

ВОЛКОВИЧІ або **ВОВКОВИЧІ**, с. Володимирського пов. Село знаходилося в давньому Володимирському пов., можливо Вуйковичі над р. Лугом на захід від м.Локачі. Згідно з ревізією волинських замків 1545 р. колись село належало до володимирського замку і було надане разом з Фалемичьким (Хвалемичі) двором і селами: Заячиці, Тешковичі і Воля Михайлові Сангушці, батькові Сангушки кн. Ковельського.

ВОЛКОДАВИ або **ВОВКОДАВИ**, с. Рівенський пов. В документах з 1583 р. фігурує як Воскодави (див. Воскодави).

ВОЛКОШВ або **ВОВКОШВ**, с. Рівенський пов., 46 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 53 дом. і 892 жит. Село колись належало до Немирів. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. 1577 р. було це село дорогобузького замку, кн. Костянтина Острозького, який платив за 4 дим. на півдворищах, 3 город (Яблонівський, Волинь,

41). За переписом 1911 р. було там 897 жит., 1 крамниця і гуральня (36,080 річної прод.).

ВОДИРАДИ або ОДЕРАДИ, ВОДЗІРАДИ, с, Лубенський пов., над р. Путилівкою, на півн.-зах. від Олики. Згідно з ревізією луцького замку 1545 р. село було власністю кн. Федора Острозького і його „потужників” (Яблоновський, ревізії, 38). За даними поборового реєстру Луцького пов. з 1577 р. В. становили волость олицького замку кн. Михайла Чарторийського, старости житомирського.

ВОДИРАДИ або ОДЕРАДИ, с, Луцький пов., село над притокою р. Полонки, на півд.-захід від Луцька. За поборовим реєстром Луцького пов., 1583 р. В. належало до острозьких і луцьких владик православних, які платили за 20 дим., 15 город, 8 комір., 2 вальних коліс, 4 боярів (Яблоновський, Волинь, 92).

ВОДЗИНЕК ВЕЛИКИЙ і МАЛИЙ і „ВОДЗИНЕК НА КЛИНІ”, три польські кол. у Володимирському повіті, Вербської вол., 7 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там: В. Великий 42 дом., 281 жит., В. Малий 40 дом. і 248 жит. і В. на Клині 11 дом., 68 жит.

ВОВНЯНКА, кол.. Луцький пов., Рожищанська вол. В кінці 19 ст. було там 6 дом. і 34 жит. 22 км. від Луцька. На початку 20 ст. було там 99 дом. і 828 жит.

ВОВЧА або ВОЛЧА, залізнична станція на лінії зал. дор. Рівне-Вильно, 23 км. від Степаня, Рівенського пов., 58 км. від Рівного. Було там 4 дом. і 14 жит. При станції хутір під назвою Вовча Матушевського.

ВОВЧА, с Пінського пов., над р. Случ, притоці р. Горині. Населення займається рибальством і плисацтвом. Тут зв'язують великі „плиси” дерева призначеного до сплаву р. Прип'яттю. Місцевість була багата на звірину і рибу.

ВОВЧА слобода, Луцький пов., Силянська вол., 92 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 20 дом. і 380 жит.

ВОВЧА, хут., Звягельський пов., Жолобенська вол. В кінці 19 ст. було там 12 дом. і 65 жит.

ВОВЧКІВЦІ, с. Старокостян. пов. (або Волчковця, Волківці). Село над р. Збручем на б. границі з Галичиною, 78 км. від Ст.-Кост. В кінці 19 ст. було там 227 дом. і 1,294 жит. Церква дерев'яна з 1750 р., школа від 1885 р., водяний млин. Згідно з поборовим реєстром Крем'янецького пов. 1583 р. село належало до Маначина, кн. Андрія Виш-

невецького, воєводи волинського, який платив з В. від 7 дим., 9 город., 2 вальних коліс (Яблоновський, Волинь, 145). В кінці 19 ст. село належало до Фр. Мошинського, пізніше до Шембеків, а від них перейшло до Ледуховських.

ВОВЧКІВ ПЕРЕВІЗ, с, Володимирський пов., Тушинська вол., 71 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 61 дом. і 457 жит., школа одноклясова і дві великі шкільки овочевих дерев.

ВОВЧИЙ КУТ, уроч., Ковельський пов., на ґрунтах села Борки.

ВОВЧОК, уроч., Володимирський пов., Хотячівська вол. Є то розлегле урочище низинне між селами Кречовим і Морозовичами, в південній частині повіту. Відоме було з невжитків, озерець і боліт, зарослих купинами і курганами. Через В. протікав колись невеликий потік, котрий спливав до другого розлеглого урочища над р. Бугом т. зв. Стависька, або Ставища, яке ціле було поперетикане глибокими річищами. Високий берег Ставищ місцеве населення називає Тур-город. Було там в 1911 р. 5 дом. і 95 жит., Фільварок належав до Тарновських в оренді Гуртовських в Суходолах — 700 дес.

ВОВЧОК, хут., Володимирський пов., Вербська вол., 21 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 35 дом. і 164 жит.

ВОДИЧКИ, с, Острозький пов., 4 км. від Тихомля. 8 кінці 19 ст. було там 52 дом. і 409 жит. Церква Михайлівська з 1883 р. на місці, де була стара. Село було на границі з Крем'янецьким пов. Місцевість висока, родюча.

ВОЄХОВИЧІ, с, Ковельський пов., Крименська вол., 61 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 90 дом. і 541 жит. Церква дерев'яна з 1778 р. В кінці 17 ст. і на початках 19 ст. село належало до Гулевичів, пізніше до Красицьких, Гурських і Хойнацьких.

ВОЄГОЩА, с Ковельського пов., Камень-Коширської вол. Церква дерев'яна з 1778 р. Заховалися в ній документи з 1723 р. і рукописна Євангелія з 16 ст. В 1502 р. В. належало до кн. Сангушків Кошерських (Архів Сангушків, т. I, ст. 148). В кінці 17 ст. належало до Гулевичів, пізніше до Гурських і Хойновських.

ВОЙНИЦЯ або **ВІННИЦЯ**, с, Лубенський пов. Село над річкою Іквою, недалеко від с. Бокуйма, 24 км. від

Дубна. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 348 жит. Церква Троїцька з 1884 р., дерев'яна, на місці старої. В церкві рукописна Євангелія з 16 ст. з вклеєною ерекцією Андрія Боговита. Село згадується в 1545 р. в описі луцького замку, де серед інших була також городня Войницького і Ирешовського, князя Масальського (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 75, 105).

В 1623 р. згадується В. як маєток Миколая Боговита-на з Козерад і інші, також інші документи згадують про В. В 1570 в. власність пані Клементової, яка платить з 12 дим., 9 город, 6 город, 1 колеса (Яблоновський, Волинь, 17, ПО).

ВОЙНИЦЯ, БІЙНИЦЯ, ВОЙМИЦЯ, с, Володимирський пов., село при старому тракті з Володимира до Луцька на фізіографічній між високою Волинню і низьким лісистим Поліссям, при дорозі з Оздютич до Локач.

ВОЙКІВЦІ або **ВІЙКІВЦІ**, с, Звягельський пов. В кінці 19 ст. було там 38 дом. і 306 жит. Церква дерев'яна. В 1683 р. В. належала до Поволочки і переходячими тут військами було зовсім знищене. (Архів ЮЗР, ч. 7, т. I, ст. 509). В першій половині 19 ст. належало до гр. Ільїнського, пізніше перейшло до Стецьких.

ВОЙНІВКА, ВОЙНУВКА, м-ко, Пінський пов. при дорозі з с Судче до Вільми Березнянської, 88 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 20 осель. Належало до Чарнецьких. Місцевість типово поліська, земля — пісок і розлеглі мочари.

ВОЙНИН, с, Володимирський пов. (Колись було це скарбове село), 44 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 301 жит. Церква дерев'яна з 18 ст. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1570 р. належало до Бальцера Гнівоша. В 1583 р. до Гнівошевої Олексевської, яка платила від 8 дим, 3 город, 2 город, 4 комірн. (Яблоновський, Волинь, 22, 122).

ВОЙЦЕХІВКА, с, Звягельський пов., Миропільська вол., 65 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 8 дом. і 57 жит.

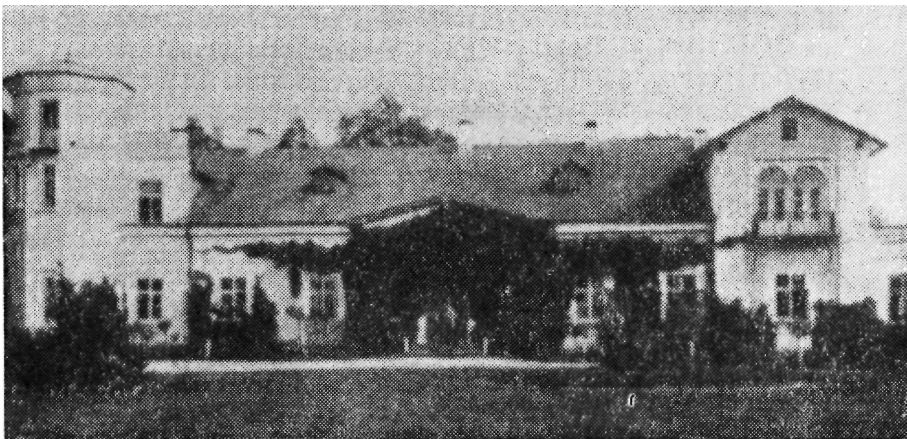
ВОЛКОШВ або **ВОВКОШВ**, с, Рівенський пов., Межирицька вол., 45 км. від Рівного. Велика гуральня від 1861 р., витворює спирт із збіжжя і картоплі. В 1909-1910 роках дала 36,080 відер горілки 40°. В селі одна крамниця.

ВОЛИНЬ або **ВЕЛИНЬ**, с. в Грубешівському пов., над річкою зах. Бугом, при устю до нього р. Гучви. Оселя положена на високому, лівому березі Буга. Назва Волині, як краю, зв'язана з назвою бувшого тут перед 10 ст. міста Волиня або Велиня, столиці розлеглого краю і держави, землі якої розляглися по обох боках Буга, обіймаючи не тільки сточище цієї річки, але сягали далеко на схід і захід. З огляду на те, що найдавніша історія і праісторія Волині зв'язана з цією оселею, мало кому відома, подаємо тут короткий археологічний і історичний огляд цієї оселі.

Вже від 19 ст. слов'янські історики, філологи і топономасти старалися висвітлити походження назви Волинь і випроваджували цю назву від волів, яких тут було багато, від назви надбалтійського міста Воліна (Максимович), інші від пня „Овел" (овальний), то врешті від Хвалінського моря (Каспійського), з над якого прийшли сюди слов'яни.

Першу і то певну інформацію про В. подає під 1018 р. „Повість Временних літ": „Прийшов Болеслав (польський король) зі Святополком на Ярослава з Ляхи. Ярослав же совокупив Русь і Варяги і Словени, поїде протіву Болеславу і Святополку і приде Волиню і стаха оба пол ріки Буга". Серед старих назв урочищ над середнім Бугом виразом Велинь або Велене звичайно служать для окресленея високих урвистих півостровів, які втинаються в річко-

Двір у Войгіхівці к. Звягеля (ц).

ву низьку долину, а також вали городищ. Самітно стоячі в полях і лісах кургани, називають тут велетнями. Тому що поховані під ними великі люди — велетні.

В номенклатурі всіх слов'янських країн постали, походячі від пня „вел“, назви місцевостей і осель як: Волин — Волин над Балтицьким морем, м. Велюнь (в Польщі) та на самій Волині такі назви більших і менших місцевостей як Велицьк, Велике, Велемно, Велимче, Велюнь тощо, а крім того багато назв урочищ з пнем „Вел“. Досліді, які останньо були перепроваджені на терені старого городища, в селі Городку, при устю р. Гучви до Буга, промовляють за тим, що була то більша укріплена оселя. Заховалося тут городище овальної форми 330 мет. довге і 150-190 мет. широкє. Городище положєне над урвистим берегом Буга. Місцевість на північ від Городища звється Підгородищем. На північ від згаданого городища ще один оборонний об'єкт — замчисько, положений над самою річкою Гучвою. Загальна довжина всіх оборонних об'єктів сягає більш як кілометр.

Як ствердили археологічні досліді, цей оборонний об'єкт був відомий людським громадам ще в періоді камінному, починаючи від культури лійчатого посуду. Під час розкопок в урочищі Замчисько стверджено тут пам'ятки (переважно кераміку) з 6-9 ст. Треба ще додати, що на терені с Городка і в околицях цієї оселі знаходять часто римські і арабські гроші (дигреми), а на окрему увагу заслуговує знайдений, при польових роботах східній амулет (Цинкаловський А. Амулет з Городка над Бугом. „З Одхлані Векув" 1961, ч. 1). В уроч. Брід з дна річки видобуто меч, шолом і пряжки з 10-11 ст. Під час розкопок у 1955-1958 р. на городищі знайдено вислу печатку з зображенням човна.

Приймаючи під увагу топономастичні дані і монументальні оборонні споруди, рештки яких залишилися до наших часів, літописні згадки і часті знахідки різних пам'яток, доходимо до переконання, що власне в цьому місці було місто Волинь або Велинь, від якого розлеглий і багатший надбужанський край отримав свою назву. Про географічні положення міста Велиня згадує у своїй хроніці під 14 ст. польський історик-хроніст Длугош, який писав, що старий город, а тоді вже тільки городище Волинь знаходився при устю річки Гучви до Буга. (де тепер

с. Городок у Грубешівському повіті). Про городок Волинь і державу Валінана довідуємося також з арабських історично-географічних джерел 10 ст. Арабський географ Масуді згадує у своїй праці плем'я, що звалося „Дулаба" і їхнього короля, що звався „Ванд Слава" (Можливо Ант — з племені антів) Слава. Перед пануванням Волина на цих землях існувала велика племінна організація, про яку згадує що: „Дуліби живяху по Бугу, где нині Волиняне" (Повість временних літ. Вид. Акад. Наук СРСР, 1950 р.). Цю дулібську племінну організацію на надбужних теренах заступив племінний союз Валінана. Той самий арабський географ Масуді, який жив на початку 9 ст., в своїй праці „Переминальні золота", написаній на основі ще давніших джерел згадує: „з тих (слов'янських) племен одном мало перед тим, в давнину владу (над слов'янами), його князь називався Маджак (можливо Мужак, від слова муж, мужній — заввага автора), а саме плем'я звалося Валінана. Тому племені в давнину підпорядковувалися всі інші племена, тому що зверхня влада належала йому і всі інші вожді підпорядковувалися йому... Пізніше поміж племенами виникли звади, порядок був знівечений, вони розділилися на окремі галузі і кожне плем'я вибрало собі вождя" (Гаркаві А. Сказанія мусулманських писателей о слов'янах і руских, СПб, 1870). Про кількість городів на землях Бужан згадує баварський географ 9 ст. (т. зв. Баварський Антонім) і окреслює, що в землі Бужан було 231, а на землі волинян 70 городів. Таким чином під владою держави Волиня було 70 городів, а головним центром був надбужний город Волинь, або Велинь. Доля цього міста нам невідома, але назву свою він передав як краю, котрий ми називаємо Волинню так і населенню цього прастарого державного осередка.

ВОЛИЦЯ МОРОЗОВЕЦЬКА, с, Володимирський пов., Грибовицька вол., 22 км. від Володимира. Село положене в півд.-зах. частині Володимирського пов., два кілометри від с. Морозович. Урочища: Село, На тому боці, За дорожком, Нивки, Загуменок. На малому потоці, що впадає до р. Буг був колись водяний млин (О. Цинкаловський. Матеріяли, ст. 220). До вел. зем. власности належало там 179 дес. Колись був там фільварок Білостоцького, а пізніше Бенювського.

ВОЛИЦЯ, с, Володимирський пов., або Фалемичський. Вулька, с. над р. Лугом. Є то присілок с. Фалемич. Колись це село належало до луцьких владик. Згідно з ревізією луцького замку 1545 р. була це власність того замку, пізніше належала до кн. Михайла Сангушка Ковельського (Пам'ятники, Київ. Арх. Ком.).

ВОЛИЦЯ ЗАГОРОВСЬКА, с, або Загорів Новий, Володимирський пов., Хорівська вол. Село положене в околиці високій і родючій. В кінці 19 ст. було там 45 дом. і 248 жит. Від 16 ст. була то власність волинських земель Загоровських споріднених з князями Порицькими. Є тут старий монастир з відомим на цілій Волині чудотворним образом М. Б. Монастир збудував з цегли Петро Загоровський (Фотинський, Обикновенные люди Волини, Житомир). Коли маєтки Загоровських перейшли до Чацьких (католиків), то вони перестали помагати монастирю. Деякий час до загоровського монастиря належало село Вошатин у тому ж повіті (Хотячівська вол.). По переданні будинків, церкви і земель грек.-катол., дуже цінний іконостас змальований малярем Кондзелевичем на замовлення архимандрита Волинця, перенесено до церкви в с. Вошатин, звідки тепер його забрано, як мистецьку пам'ятку до львівського музею. На могилках в селі зацілів ще типовий в формі камінний хрест на могилі одного з архимандритів цього монастиря. (Про монастир в Загороді див. літер, в Вол. Епарх. Вedom.).

ВОЛИЦЯ САДОВСЬКА, с, недалеко від с Садова, Володимирський пов. Земля дуже родюча — чорнозем. На цвинтарі кілька камінних хрестів з 18-19 ст. типових для Волині.

ВОЛИЦЯ ДУЛІВСЬКА або **ВІЛЬНА**, с, Володимирський пов., на північ від Володимира, недалеко с Дуліби, в місцевості піскуватій і лісовій.

ВОЛИЦЯ, с, Володимирський пов., Порицька вол., 27 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 68 дом. і 381 жит. На півн.-зах. від Порицька. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1570 р. було в заставі Михайла Сербина, котрий з Перкович, Завидова і Волиці платив з 14 дим., 34 город, 35 город, двох млинських коліс і коршми (Яблоновський, Волинь, 24).

ВОЛИЦЯ, с, Володимирський пов., на пограниччі Галичини (Можливо є то Волиця Бужанська під Боришко-

винами). Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. було власністю Василя Журавницького, який з Журавниць, Волині, Ржищева і Кочкорівця платив за 61 дим., 6 город, 8 город, 6 боярів і двох млинських коліс. В 1583 р. Іван Журавницький платить з Журавник і В. за 12 дим., 16 город, 4 дорічних коліс, 1 попа. (Це останнє свідчить, що в цьому селі в кінці 16 ст. була вже церква). (Яблоновський, Волинь, 18, ПО).

ВОЛИЦЯ — ЛИПА, с, Лубенський пов., на схід від с Мирогощі. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. 1583 р. В. належало до Дмитра Яловецького, котрий з села Мирогощі і В. платить за 28 дим., 2 вальних коліс і одного попа. (Останнє свідчить, що ще перед 1583 р. була тут церква). (Яблоновський, Волинь, 110).

ВОЛИЦЯ СТРАКЛІВСЬКА, с, над р. Іквою, Лубенський пов., 4 км. на південь від Дубна. Була там чеська колонія.

ВОЛИЦЯ (в документах 1570 до 1588 рр. під назвою Вулька в 1577 р.). Правдоподібно є то Волиця Лобачевська в Лубенському пов, на пограниччі з Володимирським пов. при с Лобачивці. Згідно з реєстр, побор. Луцького пов. 1570 р. належала до Григора Юнкевича Колмовського, який з сіл Колмова, Борозової Волиці платив за 52 дим., 13 город. В 1577 р. Григорій Юркович Колмовський платить з Вульки з 9 дим., 4 город, а в 1583 р. від 8 дим. (Яблоновський, Волинь, 5, 75, 98).

ВОЛИЦЯ, с, Лубенський пов. В документах Воля Битинська, над р. Збитенкою. Згідно з реєстр, поборовим Луцького пов. 1583 р. належала до волості міста Дубно, кн. Кост. Острозького, котрий платив за 9 дим., 6 город і 3 підсусідків (Яблоновський, Волинь, 82).

ВОЛИЦЯ СУХА, с, Лубенський пов. над р. Стублою.

ВОЛИЦЯ, с, Лубенський пов., Лубенська вол. В кінці 19 ст. було там 48 дом. і 310 жит.

ВОЛИЦЯ, с, Лубенський пов., Мізоцька вол., 6 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 23 дом. і 134 жит.

ВОЛИЦЯ, хут., Лубенський пов., Варковицька вол., 13 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 43 дом. і 304 жит.

ВОЛИЦЯ, с, Лубенський пов., два км. від с. Страклова (або Волиця Страклівська). В кінці 19 ст. було там 409 жит. і водяний млин.

ВОЛИЦЯ ОХМАТІВСЬКА, с, Лубенський пов. Село над р. Стиром, на пів.-схід від с. Боремля. Згідно з реєстр, поборов. Луцького пов. 1583 р. була то власність Олександра Загоровського, який платив від 3 город (Яблоновський, Волинь, 96).

ВОЛИЦЯ МОРОВСЬКА, с, Лубенський пов. Село тепер не існує під цією назвою в Лубенському пов. Згідно з реєстром побор. Луцького пов. 1583 р. належала В. до с Моравиці, кн. Андрія Вишневецького, воєводи Волинського, який платив за 5 дим., 9 кол. і 1 ступу. (Яблоновський, Волинь, 108).

ВОЛИЦЯ, с, Лубенський пов., два км. від с Збитень.

ВОЛИЦЯ, с, Лубенський пов., Берестецька вол., 71 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 37 дом. і 209 жит.

ВОЛИЦЯ ЛЯХОВЕЦЬКА, с, Заславський пов. В кінці 19 ст. було там 173 дворів, школа. Велика зем. власність належала до І. Борисова.

ВОЛИЦЯ ТАТАРСЬКА, с, Заславський пов., 42 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 73 дом. і 373 жит.

ВОЛИЦЯ ХОЄЦЬКОГО, с, Заславський пов. Село тепер не існує в Заславському повіті.

ВОЛИЦЯ ПОЛЬОВА, с, Заславський пов., 44 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 129 дом. і 987 жит. з них 25 рим.-кат., 2 жидів. Церква дерев'яна з 1796 р. і друга при могилах, мурована з 1871 р., школа від 1869 р. Велика зем. власність належала до Ходкевичів.

ВОЛИЦЯ ПАШКОВСЬКА, с, Заславський пов. Село ще в давнину покинуте, вилюднене. Згідно з реєстром побор. 1583 р. знаходилося в Крем'янецькому повіті і належало до Тихни Хом'яка, який платив з 1 дим., 2 город і 3 комірників (Яблоновський, Волинь, 146).

ВОЛИЦЯ ЛОМАЧИНСЬКА, тепер Ломачинка. Село положене на півд-захід від Городна. Належало колись до Черногорського села.

ВОЛИЦЯ, с, Ковельський пов. (або Андруга).

ВОЛИЦЯ ЛЮБИНЬ, с, Ковельський пов. Можливо, що тепер є це с Вілька Любитовська на півд.-схід від Ковля. Згідно з реєстром побор. Володимирського пов. 1583 р. належало до Кирила Зубчовського, луцького городничого, який платив за 3 дим. і 2 підсудків. (Яблоновський, Волинь, 121).

ВОЛИЦЯ ПОРСЬКА, с, Ковельський пов. Село над р. Стоходом, Велицької вол. В кінці 19 ст. було там 17 дом. і 179 жит., церква дерев'яна, водяний млин і вітряк.

ВОЛИЦЯ, с, Крем'янецький пов., 1 км. від с. Лопушна, дворів 35. Згідно з реєстр, побор. Крем'янецького пов. 1570 р. належала до Єрофея Оського, який з В. і інших осель платив за 75 дим., 32 город, 46 город, 2 коршми, 1 млин. кол. (Яблоновський, Волинь, 25). Церква з 1734 р., невідомо ким збудована, в церкві ерекція на ґрунті церковні з 1776 р. підписана Миколаєм Поляннівським.

ВОЛИНЦЯ, с Крем'янецького пов., Лаковецька вол. В кінці 19 ст. було там 41 дом. і 189 жит. Згідно з побор, реєстром Крем'янецького пов. 1583 р. була власністю Сави Яловицького, підсудка крем'янецького, який платив від 7 дим., 2 город. (Яблоновський, Волинь, 137).

ВОЛИЦЯ, с, Крем'янецький пов., Вишгородська вол., 44 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 35 дом. і 320 жит. Церква Михайлівська, дерев'яна з початку 18 ст. Згідно з поборовим реєстром, Крем'янецького пов. 1583 р. село належало до вишневецьких дібр княгині Олександри Вишневецької. В 1776 р. належало до Яна Липського, а в 1776 р. до Михайла Поляновського.

ВОЛИЦЯ, с, дивись с. Кутище або Кутисько. Село при джерелах річки Буглівки на півд. від м-ка Ланівці. Згідно з побор, реєстром 1583 р. належала до м-ка Вишгородка кн. Олександра Порицького, який платив від 2 дим. і 2 город (Яблоновський, Волинь, 136).

ВОЛИЦЯ ЛАСКІВСЬКА, с, Крем'янецький пов. Село тепер на терені повіту невідоме, можливо у Збаразькому пов. (Галичина). Згідно з поборовим реєстром Крем'янецького пов 1583 р належало до маєтків кн. Владислава Збаразького (Яблоновський, Волинь, 128).

ВОЛИЦЯ МАЧИВКОВА, с, Крем'янецький пов. Село тепер не існує. Згідно з побор, реєстр. Крем'янецького пов. 1583 р. належала до кн. Владислава Збаразького (Яблоновський, Волинь, 128).

ВОЛИЦЯ, с, Крем'янецький пов., Почаївська вол., 39 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 35 дом. і 351 жит.

ВОЛИЦЯ РОХМАНІВ, тепер село Рохманів к/Шумська, над притокою р. Вілії, яка творить там великий став. Згідно з побор, реєстр. 1583 р. село належало до Вален-

того Вкринського, який платив від 4 дим., 2 коміри, і 2 вальних коліс (Яблоновський, Волинь, 143).

ВОЛИЦЯ ЗАБЛОЦЬКОГО, с, Крем'янецький пов. Село тепер не існує. Згідно з побор, реєстр. Крем'янецького пов. 1583 р. належала до кн. Владислава Збарзького (Яблоновський, Волинь, 128).

ВОЛИЦЯ, с, Луцький пов., на півн.-схід від Володимира, на пограниччі з к. минською губернією. Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1577 р. належала до Чарторийська кн. Михайла Чарторийського, який платив з того села за 2 дим. (Яблоновський, Волинь, 45).

ВОЛИЦЯ ДОРОСИНСЬКА — НЕМІР, с Луцького пов. Правдоподібно тепер це село Дорошин або Немір в півд.-схід. частині Володимирського пов. Згідно з поборовим реєстром Володимирського повіту 1583 р. було власністю Клодинського, Блонського (в Польщі) старости, котрий платив від 2 дим. і 4 город (Яблоновський, Волинь, 94).

ВОЛИЦЯ ЛЮБЕЦЬКА, с, Луцький пов. В селі пере-станок ж. д. в Любчі.

ВОЛИЦЯ ЗМІНЕНЕЦЬКА, с, є то теперішній Змінець в Луцькому пов. Село положене над притокою р. Стиру, на півн.-захід від Луцька. Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1583 р. В. була власністю Севастіяна Богушевича клеванського намісника, який платив з 6 дим., 4 город (Яблоновський, Волинь, 107).

ВОЛИЦЯ УЛЬТИНСЬКА, с, Луцький пов. або В. Утинська. Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1583 р. видно, що Волиця Пустомити в 1577 р. була положена в Рівенському пов. на півн.-схід від Тучина. В давнину В. належала до Олександра Сімашки.

ВОЛИЦЯ в Острові. Село було колись положене в околицях с. Шепеля в Луцькому пов., на півн.-зах. від м-ка Торчина. Тепер на цьому місці знаходиться с. Вулька над р. Став. Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1577 р. В. належала до двора с Шепеля княгині Іванової Чарторийської, котра платила з нього за 3 дим., 4 город. (Яблоновський, Волинь, 48).

ВОЛИЦЯ ОМЕЛЯНСЬКА або **ОМЕЛЬНА, ОМЕЛЬНО**, Луцького пов., на півд. від м-ка Колки. Згідно з побор, реєстром Луцького пов. 1570 р. була власністю Івана Кішки (Кошки), який з с. Зерович і В. платив з 16 дим., 2 город і $\frac{1}{2}$ попа (що свідчить, що тоді в с. Зеровичах і В.

була церква — увага автора). (Яблоновський, Волинь, 9, 100).

ВОЛИЦЯ, ОЛИЧІВКА або **ОЛИЦЬКА** (тепер с. Олички Луцького пов.), на півн. від м-ка Клевань. Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1577 р. була це власність олицького замку кн. Михайла Чарторийського, житомирського старости, який платив з В. за 13 дим. по 10 грошів і 3 город. В 1583 р. власником В. став Станислав Радзивил, кн. на Олиці і Несвіжу, який платив від 11 дим., 5 грод, 5 коміри., 2 вальних коліс і 1 фолюша (Яблоновський, Волинь, 47, 109).

ВОЛИЦЯ ХОРОШОВА, с, Острозький пов., Ляховецька вол., або Новосілки. Це село тепер не існує в Ляховецькій вол. Згідно з побор, реєстр. Кременецького пов. 1570 р. була власністю Федора Сенюти Ляховецького. В 1583 р. платив він з В. Новосілки від 2 дим. (Яблоновський, Волинь, 28, 136).

ВОЛИЦЯ, неіснуюче село Острозького пов. Згідно з побор, реєстр. Крем'янецького пов. 1570 р. належала до Сидора Корницького, який з Коринці, Сільця, Окнин, Волиці і Переросли платив від 29 дим., 15 город і 1 млинського колеса (Яблоновський, Волинь, 28).

ВОЛИЦЯ ГОРНА або **ГРНА**, с Острозького пов. Село, яке тепер не існує, лежало в західній частині Острозького пов. Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1583 р. належала до волості кн. Острозьких, які платили з 5 дим., 3 город., 2 підсуд. (Яблоновський, Волинь, 81).

ВОЛИЦЯ ВОРОНІВ, с Рівенського пов. Село над притокою р. Стир, на схід від Тучина. Згідно з поборовим реєстром Луцького повіту 1577 р. належала до Тучинської вол. Олександра Сімашки, котрий платив за 2 дим. і 2 город. (Яблоновський, Волинь, 55).

ВОЛИЦЯ, с, колись було в Рівенському пов., у східній його частині. Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1583 р., належала до Клевані, кн. Юрія Чарторийського, який платив з 5 дим. і 4 город. (Яблоновський, 88).

ВОЛИЦЯ ПУСТОМИТИ, тепер с. Пустомити Рівенського пов., на півн.-схід від Тучина. Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1577 р. належала до Тучинської вол. Олександра Сімашки, який платив від 3 дим. і 2 город. (Яблоновський, Волинь, 55).

ВОЛИЦЯ МАКАРОВА, с, Рівенський пов.

ВОЛИЦЯ, с, Старокостянтинівський пов. Село над лівою притокою р. Случ. В кінці 19 ст. було там 92 дом., 665 жит., церква дерев'яна, школа, водяний млин, вітряк, цегельня, вапняна піч. Був там фільварок Іодків.

ВОЛИЦЯ ДУЛБСЬКА, с, Стар.-Кост. пов., Кульчинська вол., 31 км. від Ст.-Костянтінова. В кінці 19 ст. було там 117 дом. і 674 жит. Церква дерев'яна з 1766 р., школа від 1889 р. Село ділило долю острозької ординації. В 1753 р. на підставі Кульбушівської угоди віддана А. Любомирському, а від нього переходила до Білинських, Еловицьких, Боженських і Гавронських.

ВОЛИЦЯ ДУБИНСЬКА або **Дюбище**, с, Ст.-Кост. пов. Село над р. Случ. В кінці 19 ст. було там 85 дом., 452 жит. і понад 1000 моргів орного поля. Церква дерев'яна, вапняна піч, вітряк. Входила колись до Кузминської вол. наданій в 1583 р. кн. Костянтіну Острозькому, який платив з В. за 3 дим. (Яблоновський, Волинь, 129). Дивись опис Дубища Конашинського в Вол. Епар. Відом. за 1873 р. Перед 1911 р. до велик. зем. власности Вольського А. належало тут 610 дес.

ВОЛИЦЯ ЙОДКО, с, Ст.-Кост. пов., Чернелівська вол., 41 км. від Ст.-Костянтінова. В кінці 19 ст. було там 169 дом. і 1242 жит., церква з 1745 р. на місці ще старшої з 16 ст., школа цер.-прих. Село входило до острозької ординації. В 1593 р. спустошена татарами. В 1753 р. на підставі Кульбушівської угоди віддана Фр. Любомирському, пізніше перейшла до Понятовських, а від них до **Йодків**.

ВОЛИЦЯ або **КИРИКЕШНА**, Ст.-Кост. пов. В кінці 19 ст. було там 99 дом. і 800 жит. Церква дерев'яна з 1799 р., школа від 1888 р., гуральня, водяний млин, два вітряки. Колись село належало до кн. Острозьких. В 1593 р. було спустошене татарами. В 1753 р. віддана Ан. Любомирському, а від них перейшла до Керикешів, потім до Єловицьких, Чацьких, а у кінці до Прушинських. Велика зем. власність згідно з переписом 1911 р. в кількості 742 дес. належала до Прушинських.

ВОЛИЦЯ ЛЯХОВЕЦЬКА, с, Ст.-Кост. повіту, Теофіпільська вол., 57 км. від Ст.-Кост. В кінці 19 ст. було там 108 дом. і 725 жит. За переписом 1911 р. до великої зем. власности А. Познанського належало — 563 дес.

ВОЛИЦЯ ВОНСОВИЧА, с, Ст.-Кост. пов., або Воновичі. В кінці 19 ст. було там 157 дом. і 827 жит., дерев'яна церква, 2 водяні млини, вітряк, цегельня. До вел. зем. власности Новаковських належало там 300 дес. За побор, реєстр. Крем'янецького пов. 1583 р. село належало до М. Кизьміна, київського воєводи, який платив з 11 дим., 8 город, 4 город, 2 підсудків (Яблоновський, Волинь, 147).

ВОЛИЦЯ ПОНЯТІВКА, с, Ст.-Кост. пов., в 1867 р. було там 113 дом.

ВОЛИЧКА або **ЖУЧКИ**, с Крем'янецького пов. Неіснуюче тепер село, яке було недалеко від Ямполья. Згідно з побор, реєстр. Крем'янецького пов. 1583 р. належало до Павла Малишевича Новосільського, який платив з неї за 1 дим. (Яблоновський, Волинь, 140).

ВОЛИЧКА, с Крем'янецького пов., село над р. Вілією, на північ від с Загаєць (можливо пізніше виступає під назвою Новий Став). За побор, реєстр. 1583 р. власність Северина Лаша, який платить з неї від 5 дим., 1 город, 1 комір., 2 вальних коліс і 1 ступи. (Яблоновський, Волинь, 140).

ВОЛОДИМИР, м-ко, колись столиця Волинського, а пізніше Волинсько-Галицького князівства, колись знаходилося у самому центрі старої Волині. Від 988 р. аж до 400 років 14 ст. до перенесення столиці Волині до Луцька В. був державним, адміністративним, торговельним і культурним центром не тільки Волині, але і сусідніх князівств і земель.

Час постановня цього міста, над р. Лугом (а не Лугою), як про це свідчать старі документи, губиться у зеленій минувшині, так що 988 р. в якому вол. кн. Володимир опанував це місто і назвав своїм іменем видається проблематичним. Той же князь Володимир робить В. уділом київських князів і садовить тут свого сина Всеволода. Положений тільки 12 км. від р. Буга входив В. ще прилученням до Києва у склад спочатку племінної держави Бужан, а пізніше волинян і належав до тих 231 городів, що творили державу Бужан і до 70 городів племінної міжплемінної держави Волинян, про що згадують як арабський географ IX-X ст. Масуді, Баварський Анонім і польський хроніст XIV ст. Длугош. Археологічні досліді, проваджені над рр. Бугом і Лугом від половини 19 ст. ствердили, що

Частина іконостасу Мстиславського собору у Володимирі (ц).

родючі терени над цими річками були заселені ще в періоді неоліту, від часів молодшого палеоліту (П'ятидні і Білі Береги і саме місто Володимир) і неоліту (Володимир, Зимно, Шистів, Острівки і т.д.).

До неолітичних культур доріччя Бугу і Лугу відносяться пам'ятники у вигляді осель, гробів, курганів, вироби з кременя, каменя, кістки і рогу, стріли, ножі, глиняний посуд. В цьому районі стверджено оселі стяжкової кераміки, лійчатого посуду, мальованої трипільської і шнурової кераміки. З періоду бронзи гальштату і лятену в безпосередній близькості В. відкрито землянки, посуд, фібуля тощо. Дуже широко і виразно репрезентована в околиці В. і його околицях римська доба: — оселі, купулясті печі, кераміка і монети. Ранньослов'янська доба виразно виявлена у доріччі р. Лугу, як у самому Володимирі, його передмістях так і в таких поблизьких до міста

оселях як: Зимно, Шистів, Новосілки, Хвалемичі, Острівок, Білі Береги, Заріччя, Шкартані і т.д. (Олехнович, Цвинтарище в Новосілках, Мат. Акс. Арх., т. 4, від I, 1902-1903). У самому В. в середмісті зноситься велике городище, яке у своїх культурних верствах має залишки не тільки ранньо-середньовічної культури, але, як виказали випадкові знахідки пам'ятки культур з III-IV ст., а також культур, які можна віднести до часів 5-6 ст. перед н. е. (А. Бужанський, Походження державності у південно-східних слов'ян. Вінніпег, 1964).

Треба тут згадати, що у самому місті В. натраплено на вул., що проводить до передмістя Білі Береги на тілопальне, урове цвинтарище з VI-VII ст. в садибі гр. Вавриsevича. Вже в періоді 6-7 ст. з'являються в долині р. Луг і Буга численні городища в Зимні, П'ятиднях, Устилузі, Маркоставі, Ізові, Бискупичах руських, Літовежи й інших місцевостях, а також численні селища з цього ж періоду. Усе це промовляє, що ці терени, особливо над р. Бугом і Лугом були тоді густо заселені. Багато даних промовляє також за тим, що ще в 10 ст. (можливо навіть у кінці IX ст.), коли землі ці аж до р. Стиру входили в склад Великоморавської і Чеської держав, християнство на цих землях могло бути вже розповсюдженим (Петрушевич А. С. Краткое истор. извест. о введении християнства в Прикарпатських странах, Львів, 1882). Гіпотеза ця останньо знайшла своє ствердження у розкопках в Перемишлі. Володимир, який лежав на прастарому торговельному шляху з Києва до Праги і далі до Західної Європи згадується також східним істориком Ібрагимом-Ібн-Якубом. Відіграв В. велику ролю також в торгівлі між півднем і північчю, використовуючи водяний шлях річкою Буг, через Дрогочин, до Балтійського моря і р. Прип'ять до Києва (А. Бужанський. Річка Прип'ять та її допливи, Вінніпег, 1966).

Розвиток торгівлі вимагав охорони шляхів і забезпечення товарів, утримування гарнізонів, як у самому В., так і в багатьох торговельних і транзитових пунктах. Власне тому в Володимирі, по прилученні його до Київської держави, вел. кн. Володимир поставив тут свого сина Всеволода втягаючи цей край і місто у загально-державне життя своєї розлеглої держави. Приналежність Володині до сточища Балтійського і Чорного морів улегшило

Мідяний кований горнець, високий 20-22 см., шир. 14-17 см., складається з двох частин, з вушками вгорі, знайдений на уроч. „Замочок” у Володимирі.

передовсім водяний транспорт збіжжя і виробництва до одлеглих країн.

Часті міжусобні війни і напади ятвягів і литвишків, а від 1240 року руйнівські напади татарів вплинули на те, що місто мусіло гоїти завдані напасниками рани. Особливо трагічно позначилися напади татарів на В. у 1240 і 1260 рр., коли то не тільки замок, але і ціле місто було стерте з лиця землі. Не згадуємо тут майже щорічних менших татарських нападів на В., які затерли сліди багатьох старих назв і урочищ цього міста. Проте назв з тих часів залишилося ще досить. Передовсім назви ці, що зв'язані зі старою фортифікацією м. В.: Замок, Замочок, Підзамче, Луцька або Київська брама, П'ятницька брама, Гридшина брама (від заходу в напрямку Устилуга), і Завалля; пізніше назви, що походять від старих сакральних будівель — церков або монастирів: Стара Катедра, Михайловець, Нова Катедра, Апостольщина, Іль-

ївщина, Веденщина, а також такі назви як Дівича дорога, Королівщина, Бабина Долина, р. Смоча (або Смочисько), Шкартані, Тухівщина, Кильщина і Жидівська вул., де від найстарших часів оселилися жиди. Старими назвами є також назви доріг: Луцький тракт, Устилузький тракт, Ковельський, а ще давніше Пінський тракт і врешті тракт до Бельза через Литовеж, що переходив через ур. Довгу Лозу попри т. зв. „Вошиву могилу“. В центрі міста В. над мокрими, заливовими лугами р. Луга здіймається ще й тепер величаве городище, на валах якого аж до 18 ст. зносився великий дубовий замок, збудований на камінних фундаментах. На північ від замчища частина міста звалася Підзамче. Опис старого замку, а також пізніше перебудованого знаходимо в т. зв. Ревізіях Українських Замків з 1545 р. (Пам'ятники Изд. при Киев. Губ. для розбора древніх актів, Київ 18). На захід від замку (бувшого городища по Волинсько-Галицьких князях) також на високому березі р. Луг стоїть величава будівля побудована кн. Мстиславом Із'яславовичем — Успінський кафедральний собор, який від непам'ятних часів оточували вали і рови т. зв. „замочка" або єпископського замку, який дізнав великих знишень разом з Успінським собором, але у 1592 р. був відреставрований князем Олександром Чарторийським. Очевидно, що до татарських знишень В. перед 1240 і 1260 роками місто це було одним з найбільших і найгарніших на Старій Русі. За венгерським хронікарем мадярського кн. Бели місто В. існувало вже у 884 р. під назвою Лодомира Людомира і було таке гарне і величаве, що, як каже хроніст, багато німецьких міст не могли йому дорівнятися.

Вид на Володимир в 1966 р. (ц).

Пам'ятник-каплиця на місці „Малої церкви” біля катедрального собору у Володимирі (ц).

Найстаршим і найбільш промовляючим за своїм походженням половини 10 ст. архітектурним пам'ятником з середини 10 в. є заховані під старою катедрою, в урочищі Федоровець, фундаменти округлої ротондової церкви (яких тоді не досліджувано, відкриті Праховим і Антоновичем). („Кіевская Старина”, 1887 р., т. XVII, ст. 48). Цю зруйновану церкву (до фундаментів) можемо віднести до часів місійної діяльності учеників Мефодія, котрі прийшли сюди з Великоморавської держави.

Другою не менш історичною пам'яткою В. є безумовно невеличкий острів, положений на південь серед непрохідних трясовищ і мочарів р. Луг. Є то ур. Онуфрійщина, а серед старожилів мала вона назву Велесівщина. Згідно з переказом була тут на острові, церква і монастир на тому місці, де стояв в давнину ідол бога Велеса — бога скоту. Ще у 19 ст. кружляла по м. В. стара колядка, з якої вдалося найстаршим людям (з половини 19 ст.) пригадати тільки один рефрен: „Три Велеси Богу поклонились!”

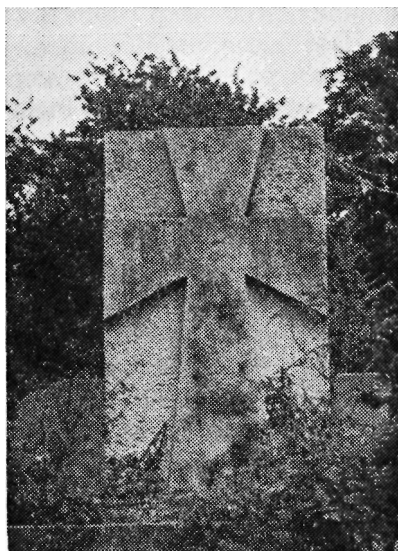
Про величину міста, розташованого вздовж високих берегів р. Луг свідчить опрацьований автором плян укріп-

лень міста, городища, валів, урочищ, церквищ і інших пам'ятників. Довжина м. В. оточеного валами доходила до 1% кілометра, ширина до майже одного км. В самому тільки місті крім житлових будинків були склади товарів, майстерні, монастирі, площі і багато тепер забутих вулиць. (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології Володимирського пов. Записки, Наук. Тов. ім. Шевченка, том 154, ст. 201).

Як про це свідчать документи, місто В. в 13-14 ст. провадило велику торгівлю, як зі своїми сусідами Польщею і Чехією, так і з Тевтонським орденом в Королівці (Калінінград), де на монументальних печатках Волинських князів видніють зображення цього князя на троні або на коні, навколо цього зображення напис: „Божою милістю князь руської землі” (Болеслав - Юрій II князь всей малой Руси Сборник матеріалів і досліджень. Імператорська Акад. Наук СПб 1907 р., ст. 4). Про цю ж широку торгівлю м. Володимира і використання ним торговельної факторії над р. Буг в 10-13 ст. свідчать також т. зв. „дрогиченські пломби” привішувані до товарів. Зміст торговельних умов і інших документів свідчить про те, що м. В. від найдавніших часів мало свою самоуправу. Одним з таких документів, що переховався до наших часів є лист жителів м. Володимира до громадян м. Шторльозунда, над Балтійським морем. Документ цей кидает багато світла на умови тодішнього суспільного життя і торговельних взаємовідносин. Згадується у ньому про володимирський міський самоуряд, до якого скеровано листа: „до консулів і громадян міста В.” Трудно сказати чи ця самоурядова міська організація була основана на німецькому передмагдебурзькому праві, яке виникло в німецьких містах внаслідок розвитку ремесла і торгівлі, чи на праві руському, початки котрого ми вже спостерігаємо у Київській державі, особливо у Києві. Як би не було, все ж десь в другій половині 13 ст. м. Володимир напевно користувалося міським правом, котре боронило як купців, так і ремісників від місцевих февдалів.

Про значення т. зв. „німців” купців у В. свідчить сума згадка про вбивство кн. Львом Даниловичем кн. Войшелка: „Мархолт німчин покликав до себе усіх князів на обід. Василька, Льва і Войшелка і почали обідати і веселитися...” З цього бачимо, що в 13 ст. витворилася у

„Козацькі могилки" з Визвольних Змагань у 1919 р. на цвинтарі у Володимирі (ц).

Володимира заможна і сильна верства староруського і іноземного купецтва. Посаджений вел. кн. Володимиром у В. кн. Всеволод з невідомих ближче причин не нагрів тут місця і втік до Скандинавії і помер там у 995 р. (Повість Врм. Літ, том II, ст. 343). Разом з забезпеченням своєї політичної влади кн. Володимир у 1091 р. призначив на володимирську кафедру ігумена Печерського монастиря грека Стефана, який правдоподібно був першим волинським єпископом. В 1054 р. по Всеволоді В. обіймає п'ятий син кн. Володимира (Ярославович) Ігор, а в 1078 р. на володимирському столі бачимо вже Олега Святославовича, який не протримався тут довго і був вигнаний Всеволодом Ярославовичем, який посадив тут свого сина Ярополка. По цьому на володимирському князівстві бачимо кн. Давида Ігоревича, який прокняжив тут до 1100 р., коли то за страшний злочин осліплення теребовельського кн. Давида був вигнаний і позбавлений свого уділу кн. Святополком, який передав володимирське князівство кн. Ярославу Святославовичу, князю енергійному, котрий під час свого князювання у 1112 році два рази погромив неспокійних ятв'ягів і поширив границі волинського князів-

ства далеко на північ, вздовж р. Буг. В 1119 р. по програній боротьбі з Володимиром Мономахом змушений був втікати до свого швагра, польського короля Болеслава Кривоустого, а волинське князівство перейшло до сина Володимира Мономаха Романа, а пізніше до кн. Андрія. Користаючи з такої зміни кн. Ярослав в 1112 р., з поміччю Болеслава підступив з військами під м. В., але був вбитий стрілою з міських валів. Так по смерті цього відважного князя у В. залишився кн. Андрій аж до 1135 р., коли віддав добровільно свою владу кн. Із'яславу, синові київського князя Мстислава. По смерті Із'яслава його син Ярослав отримує луцький уділ, Всеволод белзьку землю, а Мстислав володимирське князівство.

Від цього часу вплив Києва на Волинь значно зменшується. Князь Мстислав Із'яславович залишив по собі у Володимирі великий монументальний пам'ятник Успенський собор, котрий сам побудував у 1150-1160 роках. У цьому соборі був він похований, а по ньому підземелля цього собору зробилися надовго усипальницею багатьох володимирських князів. По його смерті княжив у В. син його Роман Мстиславович, якого у 1188 р. запросили на галицький трон, куди і переніс він свою столицю і злучив Волинь з Галичиною в одну велику державу. Про великого князя, який згинув у війні з поляками коло Завихвосту над Вислою волинсько-галицький літописець того часу пише — що був він завше пам'ятним самодержцем усієї Русі... покорив він усі язическі народи мудрістю свого розуму, ходив згідно з заповідями Божими, нападав на поганів як лев, був сердитий як рись... наслідуючи у всьому діда свого Мономаха, винищив половців і захопив усі їх землі... Коли в Руській землі піднявся великий заколот, він залишив двох синів (по смерті під Завихвостом) одного Данила — 4 роки, другого Василя — 2 роки. В літописах і споминах та легендах кн. Роман відомий своєю відвагою і війнами з ятв'ягами, Литвою і Польщею, у яких завжди мав успіх забираючи до полону і змушуючи їх до праці над будовою нових міст і укріплень. Ще донедавна було відоме на Волині народне прислів'я: „Ой Романе Романеньку, недобре живеш, Литвою ореш“.

Бурхливі часи і лиха доля припала дітям великого князя Романа по його смерті, які тинялися по чужих кра-

ях зі своєю матір'ю, а у дорослому віці усі свої сили віддали боротьбі з боярством, татарами та мадярами. Однак головною і невблагальною нищівною силою були татари, які не тільки самі палили і нищили староруські городи і цілий багатий наш край, але по переможному поході змушували князів до руйнування і палення своїх замків і міст. Мало тут навіть помагали великі дипломатичні здібності кн. Данила та безмежна витривалість його брата Василька.

В 1240 р. татари у великій силі підступили під Володимир під проводом Батия, здобули місто і замок, а людей, які боронилися по церквах усіх повбивали. В 1261 р. знову повторився жакливий погром В. З наказу Бурундая, який табором стояв під с. Житанями кн. Василько сам був змушений розвалити замок і місто оточене валами, ровами і стінами. Про це так подає літопис: „Бурудай же нача мовити про Володимир — Василько, розмечи (розкидай) город зане немошно (неможливо було) бисть розметати в борзі (скоро), его величества раді (завдячуючи) його величи, повелі зажечи і тільки через ніч ізгоре увесь. Завтра же приїхав Бурудай в Володимир, і віде своїми очима город ізгоревши весь (не так місто як стіни і вежі) і поча обідати у Василька на дворі (в палацу), обідав же і пив і лежа (розбив табор) у Пятидня (село 7 км на захід від Володимира). Завтра же присла

Володимир у 1970 р. (ц).

татарина іменем Баймура. Баймур же приїхав ко князю і рече: — Василько, прислал ме Бурундай, велів ми город розкопати. Рече же Василько — „твори поведенное тобі”. И поча розкопувати град, назнаменує образ побіди”. У всіх тих трагічних подіях вражає велика солідарність князів Данила і Василька, з котрих старший з них Данило виступав як державний муж і дипломат, їздив до ставки татарського хана і там понижувався перед ним і Василько, який зі зброєю в руках провадив волинсько-галицьке військо підпорядковуючись своєму старшому братові.

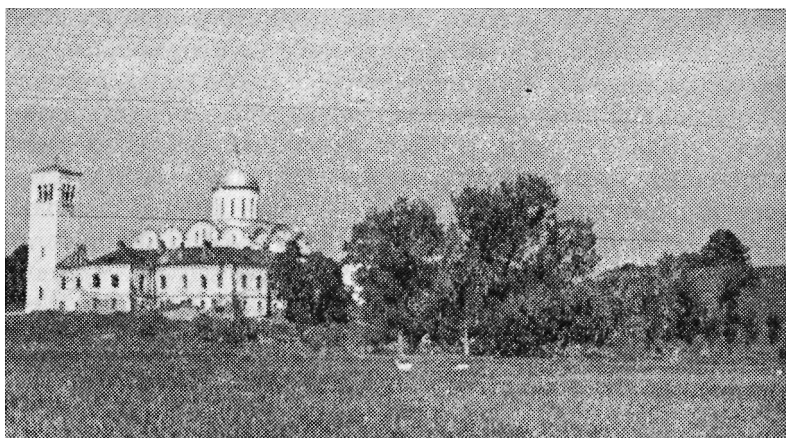
Цей період історії міста Володимира був найстрашнішим і найбільш безнадійним не тільки для міста, але і для цілого краю. По смерті кн. Данила, який збудував нову столицю у Холмі і там був похований, а пізніше також кн. Василька, Володимир переходить до його сина кн. Володимира або Володимирка, знаного ще під назвою філософа, який відзначався своєю гуманністю, відданням науці, будовою нових міст і укріплень, особливо на неспокійній ятвяжській границі. По його смерті, сплакуваний не тільки володимирчанами, але цілим краєм і всіма чужинцями, що тоді проживали у Володимирі, князь цей був похований у володимирській Мстиславській кафедральній церкві. По його смерті волинсько-галицьке князівство обійняв кн. Мстислав II.

По тому князі на володимирському столі княжили від 1291 року Юрій I, Андрій I, Лев II і Болеслав, Юрій II (у 1340 р.), на цьому лінія князів Романовичів вимерла.

Два з тих останніх князів, а також королів загинули в обороні своєї батьківщини. Так Юрій I загинув в битві з литовським вел. кн. Гедимином, така ж доля спіткала і кн. Андрія. Ці князі провадили як зовнішню так і внутрішню політику своїх батьків і дідів, утримуючи рівновагу між татарами і заходом, а в господарчій політиці і торговельних взаємовідношеннях спиралися на торгівлю з заходом і півднем. З того часу заховалися грамоти цих князів як до польського короля, так і до Тевтонського ордена.

Останнім князем, якого грамоти заховалися в м. Королівцю над Балтійським морем був Юрій II, який був отруєний місцевими боярами у 1340 р.

На печатках цих грамот видніють постаті останніх володимирських князів на троні одягнені в мантиї і з ко-

Катедра і замок у Володимирі, праворуч — вали городища (ц).

роною на голові, а також з мечем на коні. По 1340 р. державна влада на Волині, а в тому і у м. Володимирі, перейшла до литовського князя Гедемина, за сина якого (Любарта), володимирський князь Андрій видав заміж свою дочку Бучу, або Бушу. Таким чином Луцьк, де осів кн. Любарт стає відтоді столицею волинського князівства (Учен. Зап. II Від. Акад. Наук, книга I, 1854, ст. 27).

Так вимерла династія князів Романовичів, яку розпочав кн. Мстислав II Із'яславович (| 1169 р.) і закінчилася на кн. Юрію II Тройденовичу (а по жіночій лінії Романовичевої). Зараз по трагічній смерті Юрія II, польський король Казимир, маючи претекст як спорідений з Романовичами до волинсько-галицьких земель, вдерся до Галичини і на Волинь і почав тут у В. будувати великий мурований замок, однак за недовго мусів відступити від В., залишаючи замок недобудованим. Скоро Казимир помер, а його наступник кн. Ягело (литвин з походження) розпочав війну з кн. Левом Свидригайлом. Політичні зміни границь, по опануванні кн. Казимиром Галичини, Холмщини і Підляшшя і таким чином підсунення кордонів Польщі до самого Буга (12 км. від Володимира) спричинилося до майже цілковитого припинення торговельного руху на цій так важливій коліській артерії, що лучила край як з Києвом через р. Прип'ять, так і на півночі з краями над Балтицьким морем. Це вирішило дальшу долю м. Володимира як великого і торговельного центру. Ве-

лике також значення мало перенесення столиці за кн. Любарта до Луцька. Луцьк від того часу за панування в. кн. Витовта і Свидригайла, не дивлячись на близькість польської границі почав швидко розвиватися і перетворюватися у велике місто, а стара столиця Володимир, безустанно плюндрована татарськими загонами переходить поступово на положення міста — руїни. Місцеві освічені люди, духовенство, майстри, ремісники і купці покидають його, шукаючи собі місця і праці в інших містах і містечках.

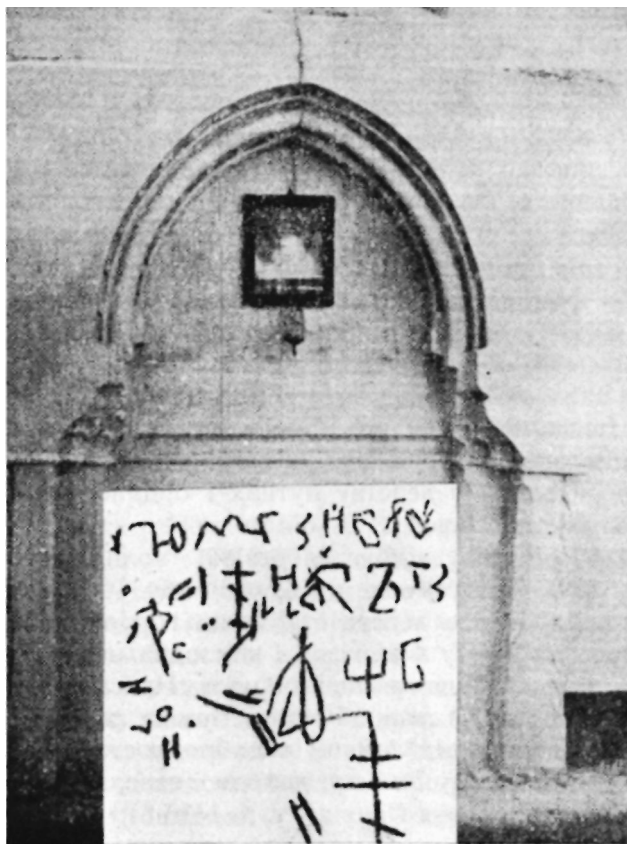
В 1431 р. і так вже підупале місто знову було сплюндроване татарами, які спалили місто разом з замком і церквами, а людей або вимордували або забрали у полон, так що місто зовсім спустіло і прийшло до повної руїни.

В 1491 р. знову приходили татари заволжські на Волинську землю — в силі 10,000. У Володимирі церкви попалили і велику церкву Богородиці, муровану спалили, а людей без числа посікли і побрали у полон. Не довго тривав спокій, бо вже через 10 років кримські татари вдерлися на Волинську землю з 15,000 татарської кінноти і знову В. було спалено і вщерть понищено, так що місто в руїни обернули, а люди впали у скрайню нужду.

Однак і тепер з великим напруженням сил населення міста і околицьних земель старалися бодай самий замок привести до порядку, щоб було де під час нещастя переховатися. Ось в якому стані застає Ревізія 1545 р. володимирський замок. „Так ся той замок Володимирський спочатку стародавнього будовання заховуєть... З того часу той замок стоїть вже більше сто літ і ніколи не був ремонтований, тільки князь і пани і вся шляхта повіт Володимирського роблять обланки, поправляють і мажуть глиною свій кавалок стіни, виключаючи вже відрахованих на господаря (князя) ... Вежі взагалі вітхі, стріхи завалені і вимагають поправи, фундамент обсипався..., потім вежі міські, але їх міщани не кінчили ремствувати, кажучи, що раніш вони ремствували їх разом з міщанами літовежськими... в замку володимирському знаходяться такі військові припаси — сім бочок салітри, сірки пів ушака, кавалок олова ваги яких три цетнари; усіх королівських гаківниць 30, до них ядер 207, коротких, залізних серпентанів 2, пороху до гаківниць 2 камені, гармата розірвана, других, великих гармат немає, нема

також кілків, колод і каміння . . . провіянту ніякого нема і коли станеться потреба, то привозять усе це пани і князі, ховаючись до замку. Що торкається зброї у місті, то як говорять, кожний міщанин має по одній, а то і по дві рушниці".

Як з цієї ревізії бачимо, Володимирський замок і навколишні вали навколо міста, а також стіни були в стані руїни і занепаду. Ревізія 1545 р., яка мала за завдання: „вчинити опатреніє" всім замкам Великого кн. Литовсько-го виконана під проводом спеціального, князівського комісара Льва Наткевича-Тишкевича. У цю ревізію входили

Таємничий напис у церкві Св. Василя у Володимирі на таблиці, як зазначено чорним квадратом праворуч внизу. Цього написа дотепер не вдалося відчитати. Під час Першої світової війни цю таблицю вилومив зо стіни хорватський генерал і вивіз до своєї країни та включив до своєї приватної збірки (ц).

т. зв. „Замки Українне” — володимирський луцький і крем'янецький. При тому у найтяжчі часи страшної руїни, коли мало хто залишився при житті, ревізори мали наказ перевірити у місцевих власників землі їх документи на право користування з їх прадідівських маєтків. Торкалося це також монастирів, церков, а навіть князів (місцевих). Очевидно, що такі князі як Острозькі, Заславські, Корецькі, Солтановичі, Сангушки і т.д., а також інш. менші землевласники, а серед них монастирі і церкви запротестували проти такого поступовання комісарів, а особливо проти вибору часу, в якому розпочали цю несподівану і раптовну акцію. Волинські князі, пани й інші власники заявили королівському комісару, що ані вони, ані їх предки у господаря (короля) його милости маєтків не вкрали, бо мають над собою старостів і тому, що відомо усім, яку велику руїну і розграбовання потерпіли вони від ворогів, так що не тільки документів і грамот ніхто не міг переховати, але самі ледве з душами повтікали.

Однак такі ревізії, люстрації і провадження поборових реєстрів продовжувалося. Мали вони дуже добру сторону, бо фіксували маєтковий і фактичний стан княжих уділів, міст, містечок, великих власників земель — земель, монастирських маєтків тощо, однак в основному мали вони за завдання зорієнтуватися в можливості польських колоністів-магнатів, яким королі щирою рукою почали роздавати землі старих волинських родів, які убожіли часто переходячи у верству путних і ординських бояр і інших служилих людей.

В 1552 р. знову відбулася ревізія володимирського замку, з якої довідуємося, що був він збудований вже 80 літ тому з дубового дерева старанням городничого Солтана. Було на ньому 4 вежі, а з них одна над в'їздовою брамою, чотирикутна, а інші округлі. На самому замку було 71 городень, а з них 10 потребували ремонту. Міст був збудований перед замком в доброму стані. Далі ревізія подає опис зброї замку, доходи і села, які до нього належали (Стародавня Польща, т. II, 1413-8).

У 1570 році дві великі пожежі знищили знову трохи відбудоване місто так, що польський король Жигимонт Август наново потвердив місту магдебурзькі права (видно, що згорів міський уряд і архів), яким користувалося від непам'ятних часів і затвердив старі печаті міста і „при-

Дім міщанина у Володимирі (ц).

сісичницьки" під одним гербом св. Юрія на коні. Тим же документом король звільнив володимирських міщан від кривдячих їх судів старостів.

Згідно з поборовим реєстром, який відбувся вже 7 літ по цій страшній пожежі, в 1577 р. в місті було 15 ринкових домів, з яких платили по 7 грошів, 30 вуличних домів по 4 гр., 120 домів на передмістях — Завалю, Залужи і Запятничі, що платили по 2 гр., 15 ремісників, 11 перекупів (убогих). Чопове (за горілку) виносило 200 флоринів.

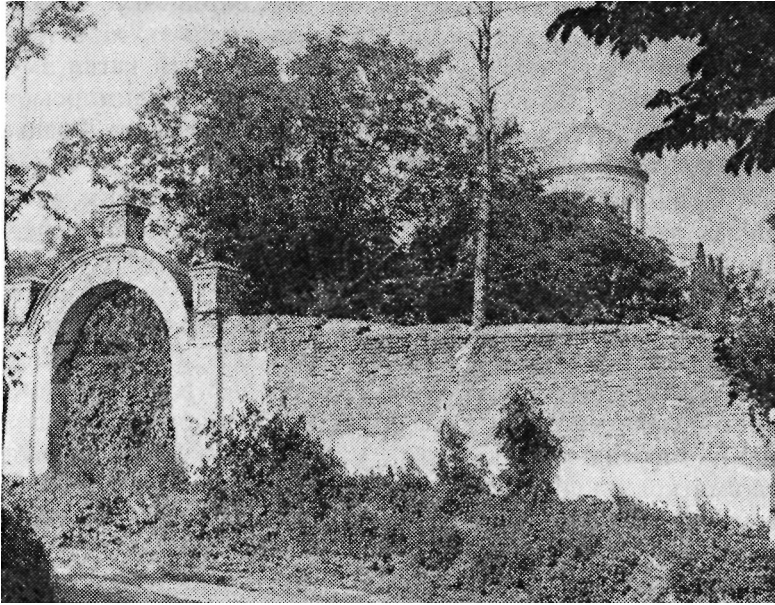
Заховався також побір з 1583 р., з якого бачимо, що з В. внесено побір з 16 ринк, дом., 20 убогих хат, 102 городників, 10 солеників, 5 різників, 11 печаків, 12 кушнірів, 6 кравців, 1 свічника, 16 шевців, 3 грабарів, 6 ковалів, 6 бандарів і теслів, 1 лазебника (баня), 4 пивоварів, 1 золотника, 1 римара, 1 седельника, 3 гончарів, 3 скрипалів, 31 ланів і 6 попів. Крім того кн. Олександр Корецький вносив від замкових підданих володимирських передмість з 9 дим., 9 город, 1 пекаря, 1 шевця і 4 вальних коліс.

Княгиня Збаразька (яка побудувала у Володимирі костел з приводу свого переходу з православія на римокатолицьку віру) платила також з передмість за 12 город, 3 люстрації м. В. У 1589 р. довідуємося, що з королівського міста В. було внесено 230 фл., чопового побору з оренди 500 фл. і від „жидівських прислуг" 15 фл. Разом

745 фл. (Яблоновський, Волинь, 77, 124, 125, 156). У 1617 р. польський королевич Володислав станув обозом у В. і був присутнім на празнику Воздвиження у кафедральному Володимирському соборі, що його побудував кн. Мстислав. Знову у 1628 р. відбулася люстрація В., коли володимирським старостою був Роман Гошський (з Гощи). Місто тоді давало 182 фл. і 22 гр. доходу, крім того прибутки з земельних ґрунтів, що належали до замку давали біля 200 фл. Багато доходу йшло від оренди млина і виробу горілки, 1,850 фл., разом 2,232 фл. 22 гр. (Яблоновський, Волинь, 142-152).

В часі шведської війни в червні 1657 р., маляри і козацьке військо спалили частину міста. По короткому періоді, як то видно з приточених люстрацій, коли В. по малу почав підійматися з руїн по татарських нападах у 15-16 ст., від 17 ст. знову місто починає підупадати, про що свідчить люстрація 1664 р. Причиною цього стану руїни і занедбання, як подають міщани В. у своїх скаргах, була осіла тут велика кількість околичної і приїздної шляхти, котра не платила податків, а також велика кількість міських клясових дільниць, які мали свої закони і суди і які ставили спротив міській управі, не платили податків, що значно зменшувало доходи міста. Орендарем м. Володимира був тоді Даніель Стемповський, брацлавський каштелян короля Августа III, який надав, тоді існуючій василянській школі привілей навчання публічно усіх предметів включно з філософією, а рівночасно заборонив другим закладати тут школи під карою 1,000 червінців золотом.

Люстрація В., яка відноситься до 1765 р. досить докладно описує матеріяльне положення і загальний стан міста: „Замок на болоті, колись умисне насипаний високим навколо валом; міст має дерев'яний через болота — попсований, брама дерев'яна двохповерхова, наново збудована, на першому поверсі в'язниця для карання простих людей, а на другому кімнатка з перегородкою, або так зв. „гірна вежа" для карання шляхти, яка карається декретами ... На замку 4 хати, 2 залізних гармати і одна розірвана, більше ніякої зброї не було; вали місцями обсунулися і осипалися, ровів немає й знаку, бо замулені. Навколо міста колись тут був рів і вали, починаючи від Смочи аж до р. Луг, також покинуті... Цехи: 1 кушнір-

Під стіною огорожі собору у Володимирі (ц).

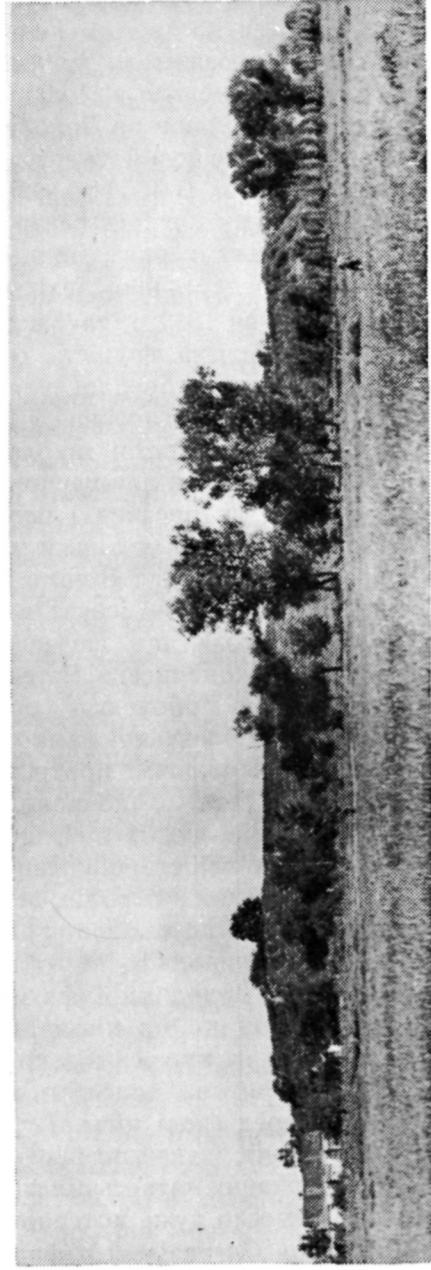
ський, що має свій привілей з 1582 р. і має зброю, панцири і амуніцію, другий кравецький, що має привілей з 1585 р. мав також зброю, 1 гармату, 8 стрельб, хоругов, бубен і порох ..., третій пекарський (до нього належали також мільярі і крохмальники, п'ятий різницький, шостий ковальський, що мав гармату, порох і оливу, а до нього належали цехи слюсарів, шабельників, мулярів, годинників, ливарів дзвонів, і тих, що відливали з бронзу. Жидівських домів 27, християнських 13, в котрих живуть орендарі, яких тут називають „підзамчани", войтівських домів 7. Більша власність натомість належить до осілих тут чужих людей, котрі відмовляються платити податки, а підданством (слугами), кам'яницями і двірками шляхетськими обсажені. З цієї причини постало зубожіння міста ... і місто сподівається ще більшої руїни, тому що згадані юрисдикції (юридики) одних гноблять, а других биттям і пострахом, завдяки непогамовану вільність студентів, атакуючи грізно, а других шахрайством з власностей своїх нищать і відбирають, для котрих замкова старшина меншу має повагу... Були також скарги і місцевої жи-

дівської громади на студентів, які на „окопиську” жидівському цвинтарі) ховати трупів не дозволяють, хіба тільки покрийому, вночі... Щотижня жидівський кагал змушений давати його милості Оранському (володимирському ксьондзу) по 45 польських золотих, а староста Франьо Ледуховський має чистого доходу з міста 7,988 пол. зол.

Привілеєм від 1786 р. надано володимирським василям заложити у Володимирі свою аптеку (взагалі першу на Волині). Остання люстрація міста В. 1786 р. стверджує майже катастрофічний стан міста, яке тоді нараховувало 117 жителів католиків, 85 жидівських родин, зруйнований замок, без ніяких забудовань, так що не було де відбувати судових переслухань і розправ і для того використовувано приватні дома і заїзди. Міщани скаржилися, що не мають зовсім ратуша, і що ринок жиди забудували своїми крамничками так, що немає де виставити товарів, а всі наші права і вільності від нас відібрано, не маємо крамниць, яток, воскобійні, солодовані, бровару, перукарні, фабрики селітри, навіть бувша міська цегельня розвалилася, не маємо також ніякої користі з ярмаркових торгів, бо жиди і юридики, духовенство, а також старости самі усі тягнуть з міста податки. Населення убожіє, обдерте з власности не може платити податків і утримувати в місті порядок. Жиди в свою чергу скаржилися, що не будуть у силі платити далі до скарбу старости: крамарі 500 зл., шинкарі 3,897 зл., котлового 413 зл., лопаткового 1,000 зл., копового 28 зл. і також як і податку губернаторові на утримання війська, за встановлення рабина 300 зл. і інші...

Однак хоча і віддалений від тодішніх подій заховав В. серед старожилів легенду старої столиці бувшого осередка політичного, церковного і громадського життя, не дивлячись, що від цієї старої слави нічого тепер не залишилося.

В найтяжчі часи в 1593 і 1652 рр. відбувалися тут т. зв. соймики волинського воевідства, тут рівнож урядовав ще міський суд київського воевідства і соймики **то-го** ж воевідства. З огляду на поруйновання міста і відсутності відповідних до цієї цілі будинків воевідські зібрання і соймики відбувалися у соборній церкві кн. Мстислава, а в 17 ст. в уніятській кафедрі.

Старовинне городище у Володимирі, на якому в XI ст. був збудований замок. Археологічні знахідки городища відносяться до IV-V ст. (ц).

У 1795 р. Володимир приєднано до царської Росії як повітове місто новоутвореної Волинської губернії. Стан міста, як ми бачимо, вимагав організації і допомоги, міщани і пригородні селяни переживали крайню нужду, а навіть голодували. В 1831 р. вибухло у Польщі повстання і корпус ген. Дверницького увійшов до Володимира, звідки по короткій стрілянині змушений був відступити на південь до австрійської границі. В 1859 р. великий пожар знову знищив місто, при чому погорів центр міста, згоріла тоді дерев'яна Введенська церква, один з найцінніших пам'ятників української дерев'яної архітектури.

Друге польське повстання 1863 р. також закінчилося для поляків катастрофою. Місцева людність, особливо селяни і міщани, а також частина зубожілої шляхти не підтримали повстання. Ще від часу засновання у Володимирі єпископії, існувала тут при монастирі школа не тільки грамотности, але і інших потрібних для церковного і світського обиходу таких наук як писання і переписування церковних книжок, документів і то не тільки у староруській мові, але в грецькій і латинській. Відомо нам також, що у Володимирі ще у середньовіччі існувала при монастирі художньо-малювальна школа, що цю школу провадили такої міри мистці як іконописець Ратенський, або відомий своєю поліхромічною роботою — розмальований у візантійському стилі люблинської замкової церкви. Відомий Андрійович, який намалював портрет польського короля Ягели. Крім того знаємо, що володимирський князь Володимирко знав кілька чужих мов, що сам переписував книжки і вислав у всі сторони своєї держави знавців архітектури і будівельників городів, веж і церков. Про одного з цих будівничих згадує літопис „посла мужа хитра іменем Олексу рубити городи”.

Наявність в 13-15 ст. у Володимирі фахівців безперечно підтверджує той факт, що по кількох десятиліттях цілковитих знищеннях міста, В. на протязі кількох літ знову відбудовувався. Це явище можна пояснити хіба тільки тим, що володимирчани серед своєї міської громади мали всіляких майстрів і мистців. Однак по перенесенні столиці до Луцька і безперервних татарських погромів, як наука, так і мистецтво і ремесло дуже потерпіли.

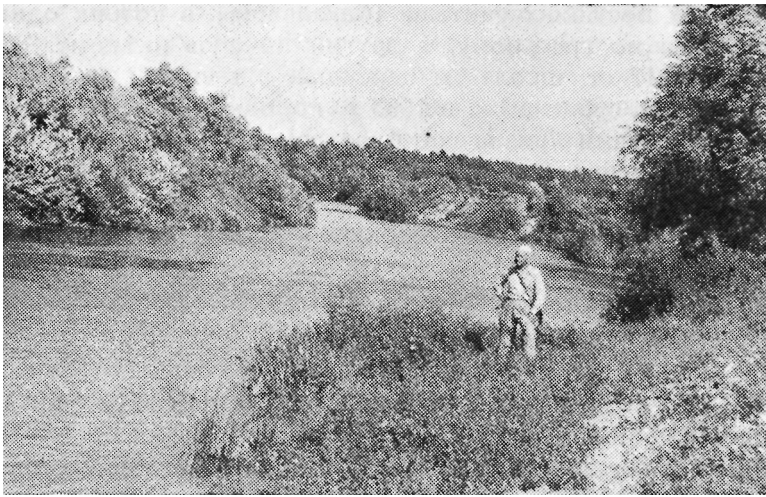
В 1588 р. кн. Костянтин Острозький реформує давню школу при православної кафедрі у В., призначаючи до

неї двох постійних учителів (бакаляврів), з котрих один викладав по грецькому, а другий по слов'янському. На початку 17 ст. школа ця перейшла під еп. Іпатія Потія і отримала субвенції, а в 1595 р. король польський надав привілей, яким призначено було доходи з маєтків Спаського монастиря на її утримання, а пізніше як вічний капітал записав 2,500 зл. поль. Наступник І. Потія єпископ Іоахим Мораховський зреформував цю школу на взірць єзуїтських колегій. Пізніше ця школа перейшла до василіян, разом з церквою і монастирськими будинками по скасованні цього ордену.

В 18 ст. школа називалася колегією і було там 6 клас. Від 1803 р. ця колегія перейшла від василіян під управління волинської учбової округи і як усі школи підлягала її начальникові Фадею Чацькому. Була вона пізніше зреформована на 5-класову повітову школу. По першому польському повстанні в 1831 р. була ця школа закрита і м. В. залишилося 38 літ без ніякої школи. Жителі міста, а в тому числі і православні не маючи іншого виходу посилали своїх дітей до невеличкої школи домініканського монастиря. В 1869 році у В. було відкрито першу двокласову російську школу. Відновлено тоді неіснуючу володимирську єпархію і по довгій перерві призначено до В. православного єпископа.

В склад володимирської православної єпархії, котра існувала там від початку X ст. входили повіти: Володи - мирський, Ковельський, Лубенський і Крем'янецький, а від часів Волинсько-Галицької держави південна частина колишньої городенської губернії і ціла берестейська земля у своїх етнографічних границях, а володимирський єпископ титулувався — єпископом володимирським і берестейським. Володимирське староство за люстрацією 1628 р. обіймало місто В. і Грабовецьке війтовство, яке ще з часів XI-XII ст. підпорядковане було володимирським князям (Грабовець — місцевість і городище — лежить на Холмщині, по лівому боці річки Буг). За довгий час литовського і польського панування володимирськими старостами було багато визначних людей Волині — князів і земель: кн. Михайло Костянтинович (1446 р.), кн. Олександр Сангушко, Пашко Дахнович, князь Юрій Іванович (1502), кн. Андрій Сангушко, кн. Костянтин і Василь Ос-

Автор в околиці городища Всеволожа к. Ліговижа і Стар-Города над р. Бутом (ц).

трозькі, кн. Януш Острозький, кн. Заславський і багато інших.

Найстаршими володимирськими відомими нам війтами були: Людвик Фелько, Івашко Деткевич і Михайло Дубницький. Городничим в 1513-1518 рр. був Ясько Сенюта, суддею в 1545 р. Тихон Кисіль, а в половині 17 ст. займав тут становище реєннта майбутній гетьман правобережної України, Тетера. За переписом 1831 р. м. В. нараховувало 8,636 жителів (з того 1,778 українців, 723 поляків і 6,122 жидів), 317 домів, з них 27 мурованих, 99 крамниць, 2 церкви (велика соборна церква будови кн. Мстислава стояла в руїні) 1 мужеський монастир, 1 костьол, 1 велика мурована в 15 ст. синагога і 6 жидівських домів молитви.

Назагал м. В. в тих часах було в зовсім опушеному стані, забуте, брудне, вулиці немошені, брак хідників і інших потрібних міських уряджень. Тільки великі російські гарнізони, не так оживлювали, властиво кажучи, жидівське місто, як оживили трохи дрібну торгівлю, факторство і таке ремесло, як шевство, кравецтво і дрібні послуги. Більш оживила В. побудована тут військова стратегічна залізниця, яка злучила м. В. з м. Ковлем, а тим самим з магістралями Ковель-Варшава і Ковель-Київ. Старання-

ми володимирської міської управи, земства, міщанської управи і цілого прогресивного населення, як міста так і повіту, було у 1908 р. відкрито у В. хлоп'ячу державну гімназію.

До 1912 р. в м. В. було: Уездное земське собрание, Уездна управа, Уездне поліцейське управління, казначейство, з'їзд мирових суддів, 4 полки війська, городська управа, канцелярія єпископа, хлоп'яча гімназія, приватна гімназія для дівчат, міська школа (5-літня) і початкова школа, два міські шпитали (один з них жидівський), одноклясова жидівська школа, притулок для дітей, міська бібліотека, музей церковної старовини (на дзвіниці собору), Свято-Володимирське братство (а при ньому бібліотека), Володимирське сільське господарське Товариство, 15 лікарів, 5 вет.-лікарів, 8 готелів і заїздів, 2 цегелень, 5 книгарсько-паперових крамниць, 3 кредитні інституції, 3 мли-

Остап Дашкович — перший організатор козацької збройної сили здовж Дніпра, 1535 р. (мал. 19 ст.) (ц).

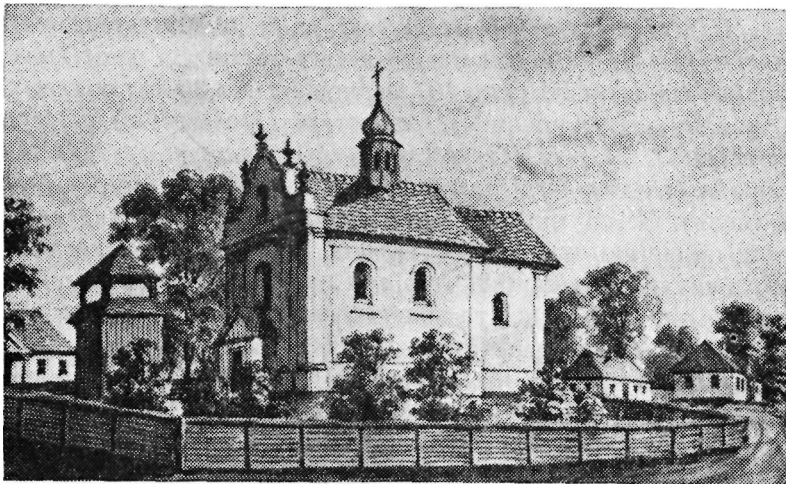
ни (з них два парові і один водяний), 1 бровар, 4 фотографи, 1 ливарня чавуну, і щомісячні ярмарки. Згідно з переписом 1911 р. було там 15,720 населення, в тому 6,810 православних (українців), 1901 католиків, 7,060 жидів і невеличка кількість протестантів і магометан.

По смерті короля Юрія II і загарбанням польським королем Казимиром Великим великих просторів земель над р. Бугом, Дністром і Сяном — б. Червенських городів, Холмщини, Підляшшя і цілої Галичини, Волинсько-Галицька держава, а пізніше Володимирське королівство стратили усі свої західні землі. Волинську державу отримав кн. Любарт, а по ньому Витовт і Свидригайло (f 1452 р. в Луцьку). З огляду на близькість границі з Польщею відчували себе завжди загроженними. Крім того король Казимир, щоб відділити Литву від Волині, втявся глибоким т. зв. „ратенським клином" аж під Пінськ (с. Ветли над р. Прип'ять), відтинаючи таким чином Волинь від Берестейської землі. Усе це виправдувало зі стратегічного погляду перенесення столиці Волині з Володимира до Луцька. Нова столиця Луцьк подбала також про відірвання старих земель від Володимира, обгинаючи з різних сторін старі землі володимирських князів, особливо на Волинському Поліссі. Не дивлячись однак на це, Володимирщина, а пізніше Володимирський пов. обіймав ще вдовжену від півночі на південь велику смугу земель родючих і густо заселених. Землі ці простяглися від т. зв. Дубового Болота на півночі, а на півдні граничили з Бельською землею. На сході Володимирщина, стративши землі — на території Чарторийського князівства і смугу землі на пограниччі з луцьким князівством, відчула дуже постання нового, ковельського староства. Пообрізувана таким чином Володимирщина увійшла в склад Волинської землі, а пізніше Волинського воєвідства, як один з трьох його повітів — Володимирського, Луцького і Кременецького.

Нові луцькі князі (родім литовці) Любарт, Витовт і Свидригайло щирою рукою роздавали підлеглі їм землі князям і панам, які підтримували їх збройною рукою або словом. Ті ж великі князі почали відбирати грамоти на маєтки усім неприхильним їх владі і віддавали місцевим прихильникам (Галецькі, Остатні літа Свидригайла на Волині, ст. 38, Краків, 1915).

Сучасний (1911 р.) Володимирський пов. займав 114.8 миль або 5,550.3 квадратних верстов, іншими словами 588,575 десятин землі і 45.5 квадратних верстов озер. Північна частина повіту низька і займає поліські терени, південна горбковата і висока. Знесення це є вододілом між річками Бугом і Стиром, проходить в південній частині пов. між селами Княже і Квасів і керується до околиць м. Горохова, потім завертає на північ недалеко джерела р. Луг, аж до Затурець. Західні розгалуження цієї височини проходять між р. Луг і його притоками. Північна частина повіту то низинні терени вкриті болотами, а колись порослі великими лісами. Найбільш заболочена частина пов. починається від села Бендюга над р. Буг і його правим сточищем, то долина р. Нерестниці. У північній частині розкинуті великі і малі озера (усі на крейдянному підкладі). Так при м. Шацьку є їх аж 12, коло с. Згран 10, коло м. Озерани 6. Найбільшим з них є озеро Свитезь (назва постала від пісково-крейдяних формацій), а серед місцевого населення назва ця означає з твердими і доступними берегами. Займає це озеро 20 квадратних км. Друге озеро то Пульменське, яке займає 14 кв. км.

Земля там переважно піскувата-попеляста і заболочена, тільки в південній частині пов. лесова і чорноземна. Цілу північну частину перетинають болота, з яких випливає р. Прип'ять, зветься воно там Тенетище з огляду на те,

Миколаївська церква у Володимирі (мал. 19 ст. — ц).

що початок річки формується з багатьох помотаних з собою малих злучених заболочених русел. У тому ж Володимирському пов. формується і перепливає через цілий повіт р. Луг (не Луга), як доріччя визначається добрими, урожайними землями і густим населенням. Впадає Луг до Буга в м. Устилузі у тому ж повіті. Другою річкою, яка випливає з високого лагідного порогу високої Волині і спливає на північ є р. Турія, що бере свій початок коло с. Затурець і спливає повільно на північ, де впадає до Прип'яті. Від півдня і заходу пов. пропливає р. Буг, яка є границею з Холмщиною і Галичиною. Крім цих річок у цілому повіті є ще багато малих потоків, які від найдавніших часів охоче використовувалися як рушійна сила млинів, валярень, сукноварень тощо.

Ліси вкривали переважно північну частину пов. і займали 159,600 кв. десятин, при чому в північній частині пов. виступали переважно соснові ліси, а в південній дубові і грабові. В 1861 р. в цілому повіті було 135,741, а в 1885 р. — 183,273 жителів. В цьому числі за соціяльним поділом було тут: 615 шляхти (родової), 146 т. зв. „лічної“, 1,025 православного світського духовенства і 7 монашеського, 14 рим-кат., 29 жидівського, 56 купців, 13,116 мішан, 51 цехових працівників, 19 почесних громадян, 7 особистих гром., 147,078 селян, 9,695 колоністів, 996 чехів колоністів, 18,209 католиків, 6,968 євангеликів, 996 гуситів — чехів, 33 баптистів і 11,920 жидів.

В повіті було 669 осель, які мали 30,100 селянських домів і 4,738, які належали до інших станів. За релігійним визнанням в повіті було 197 церков (з них 30 мурованих), 9 каплиць (2 муровані), 2 монастирі (Зименський і Загоровський), 14 рим-кат. костелів (10 мурованих) і 32 синагоги (жидівські, з них 2 муровані — Володимир і Любомель). Землі під обрібкою було 275,220 дес. Плекали тут: пшеницю, жито, овес, ячмінь, гречку, просо, картоплі, буряки, конюшину, лубін. Перепродукція рільничих продуктів вивозилася за границю або до північних губерній Росії. Сіножаті займали 95,603 дес. (найкращі луги в південній частині пов.). Була там широко розвинута годівля худоби і коней. В 1885 р. було там 44,350 коней і 75,226 худоби, 65,693 овець звичайних і 18,071 мериносів, 54,477 свиней, 272 кози і 40 ослів. Ремеслом і рукоділлям займалося 3,319 осіб (не рахуючи міста).

Фабричний промисел був слабо розвинутий. У цілому повіті було тільки 52 фабрики, а працювало на них 204 особи. З них найбільші: 6 гуралень, 13 броварів, 2 гуті скла. На терені повіту була таможня на границі з Австрією в м-ку Дружкополь. Повіт був поділений на 4 поліцейські округи, 23 волості, було там 14 містечок (крім Володимира). Через повіт проходила залізна дорога з Ковля до Володимира і з Ковля до Холма, а також шоса з Луцька до Берестя. Старий тракт провадив з Устилуга через Володимир до Луцька і з Володимира через Турийськ до Ковля. В м. Володимирі 15.1.1851 р. народився в родині вчителя історії і географії академік Агафангел Кримський, відомий орієнталіст, філолог, автор „Української граматики“, літератор, поет, один з організаторів Української Академії Наук у Києві.

ВОЛОДИМИРЕЦЬ, м-ко, Луцький пов., 21 км. від зал. ст. Городця, на залізн. шляху Ковель-Коростень. Невелике містечко, положене на піскуватій горбовині серед боліт, які розтяглися між річками Горинь і Стир. Містечко на шляху (тракті) з Чарторійська до Дубровиці, при джерелах р. Бережанки, притоки Горині, 130 км. на північний схід від Луцька. В кінці 19 ст. було там 149 дом. і 1,083 жит., в тому 443 жидів. Церква, католицький костьол, 2 жидівські дома молитви і 4 ярмарки річно. В 1870 р. було там 4 крамниці, гуральня і кілька ремісників. В самому м-ку залишилися вали бувшого тут замку (Антонович, Одинадцятий археологічний з'їзд у Києві). Костьол мурований з 1827 р., збудований гр. Красицьким. Володи - мерська волость межувала на півночі з Мінською губернією. Сама волость обіймала в кінці 19 ст., 24 місцевостей, які мали 954 дома селянські і 190 дом., що належали до інших станів. У цілій волості було 8,556 жит., а до них належало 14,823 дес. землі.

Осада В. дуже стара і розвинулася тут на базі експлуатації т. зв. „Рудні“, а пізніше лісу. За поборовим реєстром Луцького пов. належала до Івана Кірдея Мнишинського (Яблонівський, Волинь, 12), пізніше власність кн. Четвертинських, в 19 ст. гр. Красицьких. На початку 20 ст. м-ко В. значно розрослося завдяки прокладенню через Полісся (з Ковля до Коростеня) залізниці, що в значній мірі оживило Волин. Полісся. Особливо тоді розвинулася експлуатація недоступних до цього часу лісів. Станція

Городець на півдні сталася центром звозу дерева з най-дальших закутин цієї частини Полісся. У 1911 р. у В. було: 3,693 жителів, міщанська управа, волость, агроном, пошта і телеграф, земська поштова станція, суд, 2-класова школа, слідчий, земська лікарня, 2 лікарні, акушерка, аптечний склад, 42 крамниці, горілчана державна крамниця, гуральня (18,539 відер горілки 40° річно), паровий млин (100,000 пуд. перемолу річно), ресторан, фабрика дахівки, щомісячні ярмарки. Велика власність 3,631 дес, переважно ліси, належала у 1911 р. до Кожуховських.

ВОЛОК, ур. на терені західнього Полісся недалеко від озера Тур.

ВОЛКА, с, Кременецький пов. Село тепер не існує, було недалеко від м. Шумська. В 1513 р. належало до Вотума Боговитина (Корчака).

ВОЛОКА, річка, притока р. Корчика в Звягельському пов. Річка впадає до Корчика нижче м-ка Корця.

ВОЛКІВЩИНА, с, Луцький пов., село над р. Стир на півн. схід від м-ка Рожищ. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. 1570 р. було власністю кн. Максима Сокольського, який з Холпоніва, Володковщини і Можева платив за 2 боярів пуг., 13 дворищ, 6 город, 2 ремісників, 2 млинських коліс (Яблоновський, Волинь, 31).

ВОЛОСІВКА, с, Володимирський пов., на півд-схід від Озеран і на півн.-схід від с. Осмигович. Село це було присілком Осмигович. До села належав хутір тієї ж назви — 398 дес.

ВОЛОСЬКЕ, с, Крем'янецький пов., 46 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 31 дом., 251 жит. Церква Іоана Богослова з 1739 р., дерев'яна. Згідно з поборовим реєстром Крем'янецького повіту 1583 р. платить з цього села пані Іва Войтова Ямпільська від 5 дим., 4 город, 1 вального колеса (Яблоновський, Волинь, 142). В 1665 р. село було власністю Кристини Сенютиної (Архів ЮЗР, ч. IV, т. I, 79). В 1873 р. було власністю Івана Сенюти. Перед цим було власністю Яловицьких.

ВОЛОСЬКЕ, с, Острозький пов., село недалеко від р. Горинь, 9 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 42 дом. і 410 жит. Церква Покровська, дерев'яна, школа церк.-прих. від 1874 р. Село положене на врожайних, чорноземних ґрунтах, багато джерел. Селяни крім рільництва займаються огородництвом і годівлею бджіл. Колись

село належало до кн. Острозьких (1577 р.)- В 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив побір з цього села (Яблонівський, Волинь, 39, 71). В 1622 р. Анна Алоїза з Острозьких надала це село на забезпечення єзуїтського монастиря в Острозі. Після скасування єзуїтів в 1771 р., село належало до росіян Антропових.

ВОЛОСКІВЦІ або **ВОЛОШКІВЦІ**, с, Острозкого пов., 9 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 127 дворів і 1051 жит. православних, 29 рим.-кат. і 22 жидів. Церква Покровська з перед 18 ст. з опасанням, однокупуляста з „трьома вежами" (за Теодоровичем М.), збудована на дубових стовпах. Урочища: Скотинець і Острів. В селі церк.-прих школа від 1868 р.

ВОЛОСЬКЕ, хут. Володимирський пов., Новодвірська вол. (в кінці 19 ст.).

ВОЛОХИ, м-ко, дивись Волошки у Ковельському пов.

ВОЛОЧИСЬК, м-ко, Старокостянтинівський пов., при самій к. австрійській границі. Стара місцева назва — Волочиська походить від слова волок, місцевості, де перевоїкали човни з верхів р. Буг (півд.) до р. Збруч. Тут знаний на Україні „Чорний шлях" переходить через багна на р. Збруч. В кінці 19 ст. було там 510 дом. і 3,378 жит., церква мурована на місці старої дерев'яної з XVII ст., школа від 1876 р. Ще в половині 19 ст. було це село на границі з Австрійською державою. Велика власність 821 дес. належала до Льва Ледуховського. Завдячуючи збудованню через Волочиськ залізниці, яка сполучувала Україну через В. і Тернопіль зі Львовом, ця бідна оселя скоро розвинулася у торговельно-промислове містечко. Постає тут таможня першої категорії, через яку за списом 1911 р. вивезено до Австрії різних товарів на суму 23,656,037 рубл. (в золоті), а через таможню заставу на 2,8874,479 руб. (в покриттю золотом). В тому ж 1911 р. в В. було 5,668 жит., міщанська управа, мировий посередник, волость, жандармське управління, пошта і телеграф, кватерувало там звичайно два полки війська, бригада пограничної сторожі, 2-клясова школа, приватна жіноча школа, 2 жидівські школи, з них одна т. зв. Талмуд-Тора, земська лікарня, притулок, товариство допомоги бідним, церковне братство, 4 агентів забезпечень (страхових), дві акушерки, аптека, аптечний склад, 80 крамниць, мінеральні води (крамниця), 8 лікарів, 5 ветлікарів, 3 гостинниці, 1 фаб-

рика скринь і упакування, 1 кіно, 3 книгарні, 1 експортерів шкір, 2 кредитові товариства, 1 склади дерева, 2 млини, фабрика печей, медоситня (45,000 руб. річного обороту), приватний судовий посередник, кооператива, скуп риби, склад сільськогосподарських машин, 19 магазинів скупку і експорту збіжжя, 1 друкарня, 3 ресторани, 1 фотографія, 6 складів збіжжя, 7 т. зв. експортерів збіжжя і 6 експортерів яєць. Крім того річно відбувалося там 24 ярмарки (Весь Юго-Западний край, Київ, 1913 р., ст. 882).

ВОЛОША, с, Рівенський пов., Степанська вол., 8 км. від Степані. Село положене в низькій місцевості на краю т. зв. Болота Орлового, при річці Болдянці, притоці р. Горині. В кінці 19 ст. було там 36 дом., 267 жит.

ВОЛОШКИ, с, Ковельський пов., Любитівська вол. В кінці 19 ст. було там 53 дом. і 647 жит., а на початку 20 ст. 122 дом. і 902 жит. Церква дерев'яна з 1865 р., на місці старої, школа церк.-прих. На землях села слідуєчі урочища: Баюрки, Боярки, Деревань, Добрині, Домальниця, Дибно, Гатя, Гробельська, Гумнища, Відквівські болота, Шум'ячі кути, Осова, Рудники, Ставок Сергія, Зараше. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1573 р. було це село Кирила Зубчовського, луцького городницького, який з сіл Дубна, Волиці Лубенської і Воложів платив від 12 дим., 6 город, 1 дорічного колеса, 1 попа і 2 боярів (Яблонівський, Волинь, 121 і Курбський, т. 2, ст. 229).

В 1768 р. село віддано кн. Дмитрові Яблонівському. Останньо належало до Чикелевських 181 дес. Про волошську колонізацію цього села промовляє захована назва урочища: „Терем боярина Волоха”. Село належало в 16 ст. до Сімашків (Пам'ят. Київ. Арх. Ком., т. 4, ст. 185).

ВОЛОШКИ, с, Рівенський пов. Село над річкою Горинь, Кустакська вол., 14 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 33 дом., 266 жит., До села належить урочище „Волошківська смолярня”, 4 дом. і 48 жит. В початку 20 ст. було там 269 жит. і пошт, телеграф, контора.

ВОЛОШСЬКЕ, с, Крем'янецький пов. Згадка з 1665 р. як маєток Христини Сенютиної (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, ст. 79). Церква Іоана Богослова з 1739 р. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 356 жит.

ВОЛОЩИНА, хут., Крем'янецький пов., Білозірецька волость.

ВОЛНИЧІ, с, Лубенський пов., Княншинська вол., (на південь від с Торговиці, над р. Іквою). Дворів (19 ст.) 70 і 559 жит., церква Чесного хреста з 1877 р. на місці старої.

ВОЛЯ МІРКОВСЬКА, с, Володимирський пов. Правдоподібно є це село Марків, або Марковичі на схід від Локач, над р. Лугом. Між цим же селом і с. Козловом городище (Антонович В. Одинадцятий археологічний з'їзд в Києві). За поборовим реєстром Луцького пов. 1583 р. було власністю Станіслава Ювальського Освінцімського Войськового, який платив від 9 дим., 2 ремісників (Яблоновський, Волинь, 99).

ВОЛЯ ЛЮБАЧИВСЬКА, тепер с. Любахи, Луцький пов. Село положене на схід від Рафалівки. Згідно з побор, реєстром Луцького пов. 1583 р. село належало до кн. Чарторийської — житомирської старостини, яка платила з 5 дим. (Яблоновський, Волинь, 89).

ВОЛЯ (Новосади), с, Луцький пов. Згідно з поборовим реєстром 1577 р. село належало до кн. Михайла Чарторийського (Яблоновський, Волинь, 45).

ВОЛЯ ОСТРОВСЬКА, с, Володимирський пов., Гушанська вол., 80 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 81 дом., 525 жит. До великої власности належало там 154 дес.

ВОЛЯ ОЗЕРСЬКА або **ОЗЕРИ**, с, Луцький пов., на півд.-зах. від м-ка Колки. Село колись належало до кн. Михайла Чарторийського, який платив з 6 дим. (Яблоновський, Волинь, 45).

ВОЛЯ — ПОЖАРИЩЕ, с, Луцький пов. (дивись Рожіще).

ВОЛЯ РАДЯНСЬКА, с, Ковельський пов. Правдоподібно тепер це с Рудно над р. Мельниця (на схід). Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. 1583 р. село належало до м-ка Мельниці Сімашка Олександра, брацлавського каштеляна, який платив з 5 дим. і 3 город (Яблоновський, Волинь, 87).

ВОЛЯ РОКСИЦЬКА, с, Рівенський пов. (дивись Невірків).

ВОЛЯ СУХА, с. Володимирського пов. Село було положене в околицях с Чернігів на півд. від Володимира (можливо Черняків над р. Бугом). Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1570 р. село належало до

Станислава Деманського, який платив з Черніїва за 4 во-
локи. (Яблоновський, Волинь, 24).

ВОЛЯ СУХА, с. Острозького пов. Передмістя м-ка
Ляховець над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 99 дом.,
831 жит. Церква дерев'яна Покрови з 1778 р. На полях
було кілька курганів. Велика земельна власність около
2,000 дес. належала до Борисова (перепис 1911 р.).

ВОЛЯ СУХА, тепер с. Суховоля, Луцького пов. на
границі з Лубенським пов., на півд. від Луцька. Згідно
з побор, реєстр. Луцького пов. 1577 р. належало до Тор-
говиці, княгині Корецької, яка платила від 6 дим., 4 го-
род, 2 город, 1 боярина. В 1583 р. було вже власністю Ан-
тона Яловицького, який платив від 5 дим., 4 город, 1 го-
род. (Яблоновський, Волинь, 50, 93).

ВОЛЯ СИТНЯ, тепер с. Ситниця, Луцького пов. На
півд.-зах. від м-ка Колок. Згідно з побор, реєстром Воло-
димирського пов. належало до кн. Романа Сангушки, який
платив від 5 дим. на півдворищах і 5 огородників (Ябло-
новський, Волинь, 65).

ВОЛЯ САДОВСЬКА, с. Володимирський пов., на по-
граничі Луцького пов., на півн.-захід від с Садова. Село
колись належало до луцьких православних єпископів.

ВОЛЯ ТЕЛЕХОНСЬКА, с. Володимирський пов., на
півд.-зах. від Володимира. Згідно з поборовим реєстром
Володимирського пов. 1577 р. Пашковський платив з час-
тини Телеханова з 1 дим., 10 город, 2 город (Яблонов-
ський, Волинь, 72).

ВОЛЯ ФАЛЕМИЦЬКА, с. (див. Волиця Фалемицька).

ВОЛЯ ЧЕРЕЦЬКА, с. Луцький пов. Село колись на-
лежало до Луцького пов. і було в околицях Володимира.
Згідно з поборовим реєстр. Луцького пов. 1583 р. належа-
ло до Чарторийська (Яблоновський, Волинь, 89).

ВОЛЯ ШИМКОВА, с. Крем'янецький пов. Можливо,
що було це село в тому ж повіті, на границі з Галичиною.
Згідно з поборовим реєстр. Кременецького повіту 1583 р.
належало до Бальцера Цетнера, який платив від 3 дим.,
3 город, 3 комір. (Яблоновський, Волинь, 144).

ВОЛЯ ЩИТИНСЬКА, с. Ковельський пов. Село ко-
лись належало до Вижви, на півн.-зах. від Ковля. Згідно
з поборовим реєстр. Володимирського пов. 1583 р. нале-
жало до м. Вижви кн. Андрія Курбського, який платив від
7 дим., 3 город, 3 ремісників (Яблоновський, Волинь, 121).

ВОЛЯ, річка, Ковельський пов. Є це права притока р. Вижви, впливає з поєднаних двох потоків, один з яких випливає з озера Пісочне.

ВОЛЯ, передмістя містечка Вижви, Ковельського пов. Церква дерев'яна і на могилках з 1827 р.

ВОЛЯ, фільв., Володимирський пов., Бранська вол. В кінці 19 ст. було там 1 дім і 15 жит.

ВОЛЯ, с (тепер не існує) в Ковельському пов., в околиці м. Мельниця. Згідно з побор, реєстр. Володимирського пов. 1577 р. належало до Мельниці Олександра Сімашки, володимирського підкоморія, який платив від 5 дом., 3 город (Яблоновський, Волинь, 68).

ВОЛЯ або **ВІЛЬНА МАКАРОВА**, с, яке колись було в Рівенському пов. на північ від м-ка Степаня. Згідно з поборов, реєстр. Луцького пов. 1577 р. було це село степанського замку кн. Костянтина Острозького. В 1583 р. також належало до Острозьких (Яблоновський, Волинь, 40, 83).

ВОЛЯ АНДРУСЬКОГО або **ВОЛИЦЯ — АНДРУГИ**. Було це село, яке знаходилося десь у Ковельському пов., на півн.-схід від Ковля. Згідно з побор, реєстром Володимирського пов. 1577 р. належало до м-ка Несухойжа кн. Романа Сангушки. В 1583 р. Волиця Андруги належала до м-ка Турийська кн. Романа Сангушки (Яблоновський, Волинь, 45, 89).

ВОЛЯ БОЖА або **БОЖА ВОЛЯ**, с, Ковельський пов., на півн.-схід від м-ка Вижви.

ВОЛЯ БІЛЬСЬКА, с Луцького пов., волость, 127 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 103 дома, 1,041 жит., церква, народня школа однокласова, водяний млин, гуральня, бровар. В 1911 р. було там 1,535 жит., фельдшерський пункт, 2 крамниці, гуральня (15,183 від. горілки 40° річно), млин (водяний — 20,000 пуд. перемолу річно). Це велике село положене на північ від залізниці Ковель-Сарни й оточене лісами і болотами: Кривуха, Олехново, Ждан, Сильнуха, Засерхове, а на сході у кількох кілометрах пропливає р. Стир. Комунікація під час весняних розтопів дуже невідгодна. Найближча станція зал-дор. Маневичі около 30 км.

ВОЛЯ БОБИНСЬКА, с (див. Десирівка).

ВОЛЯ ВОЛОСОВА або **ВОСОВА**, правдоподібно є це с Волосівка над р. Стоходом у Володимирському пов. на

півн.-схід від с. Осмигович. Згідно з побор, реєстр. Володимирського пов. 1583 р. належало до с. Вереска кн. Федора Романовича (Сангушки), який платив від 4 дим., 4 комір. (Яблоновський, Волинь, 66, 125).

ВОЛЯ ГРИМЯЧА, с, Лудький пов. Тепер є це село Гримяче. Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1577 р. належало до волості олицького замку кн. Михайла Чарторийського (Яблоновський, Волинь, 47).

ВОЛЯ або **ВОЛИЦЯ ДУБИНСЬКА**, с Ковельського пов. Було це село Ковельської волості, а пізніше урочище при селі Волошки того ж повіту, на півд.-зах. від Ковля. Згідно з реєстром поборовим володимирського замку з 1588 р. була то власність Кирила Зубчовського, луцького городничого, який з с Дубна і Волохів платив від 12 дим., 6 город, 1 дорічного колеса, 1 попа, 1 бояра (Яблоновський, Волинь, 121).

ВОЛЯ ДОЛМАТОВСЬКА або **ДОЛМАТИВСЬКА**, с Володимирського пов. Колись це село було на півд.-захід від Володимира. Згідно з побор, реєстром Володимирського пов. 1583 р. село це було у заставі у Матвія Ланевського, а частинно належало до Яцька Туличівського (Яблоновський, Волинь, 117, 118).

ВОЛЯ ДОВГА, с. на півд.-зах. від Володимира.

ВОЛЯ ЖМОДСЬКА, с Ковельського пов. Правдоподібно було це село Жмача або Жмадча Ковельського пов., на півд.-схід від м-ка Мельниці. Згідно з поборовим реєстром 1577 р. належало до Мельниці, до Олександра Сімашки володимирського підкоморого, який платив від 8 дим. півланкових і 3 город (Яблоновський, Волинь, 68).

ВОЛЯ ЗАХІДНЯ, с Володимирського пов. Тепер це село називається Воля Дулібська.

ВОЛЯ КОТОВА або **КОЛОВА**, тепер с Котів, Котув у Луцькому повіті.

ВОЛЯ КУКІЛЬСЬКА або **ВІКНО**, сучасний Оконськ, недалеко від Маневич, на південний зах. від с Киклі. Знаходиться там величезне джерело, яке вибиває кількома отворами з крейдяного масиву. Джерело викидає так багато води, що в силі обертати побудований там кількаповерховий водяний турбиновий млин. Власне від того джерела, яке тут називають „вікном” село отримало назву Оконськ. Місцевість тут висока, піскувата і здорова. Літом ці околиці (особливо Маневичі) відвідують багато

літників і туристів. З Маневич і Віконська розходяться цікаві туристські шляхи як на північ, так і в долину р. Стиру.

ВОЛЯ КРИВА, с, Старо-Костянт. пов., село над безіменним потоком. В кінці 19 ст. було там 72 дом. і 391 жит. Згідно з побор, реєстр. Крем'янецького пов. 1570 р. було власністю Степана Шумського. В 1583 р. належало до Горайського, який платить з неї за 7 дим., 7 город, 2 підсудків (Яблоновський, Волинь, 30, 144).

ВОЛЯ КРАСНА, с, Луцький пов. Село над річкою Корнин, притокою Стиру, на півд.-зах. від м-ка Колки.

ВОЛЯ КРАСНА, с, Ковельський пов. Село положене на схід від с Смідина. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1583 р. належало до м-ка Вижви кн. Андрія Курбського (Яблоновський, Волинь, 121).

ВОЛЯ КОТОВСЬКА, тепер Котів, с положене на півд.-схід від Луцька. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. 1577 р. було власністю кн. Юрія Воронецького, котрий з Волі Котовської платив з 2 дим., 1 город. В 1583 р. присілок с. Котова Воля належало до Януша зі Збаража Воронецького, який вносив за 4 дим., 2 город, 2 комір. (Яблоновський, Волинь, 53, 94).

ВОЛЯ КОМОРОВА, с. Володимирського пов. — присілок с Осмичовичі (на південь від м-ка Киселина).

ВОЛЯ КОЛОДЕЦЬКА, тепер Колодець. Село над притокою р. Случі, Рівенський пов. Положене при границі з пов. Острозьким. Згідно з побор, реєстром Луцького пов. 1583 р. належало до Чарторійська княгині Михайлової Чарторійської (Яблоновський, Волинь, 89).

ВОЛЯ КЛЮСЬКА, с, Ковельський пов. (див. Вілька).

ВОЛЯ КУХОЦЬКА, с, Пінський пов., 99 км. від Пінська. При р. Веселусі притоці р. Прип'яті. Школа початкова, церква дерев'яна Параскеви з 1760 р. Колись село належало до Королівщини, яку тримала королева Бона. Село знаходиться на глибокому Поліссі серед боліт і лісів при тракці до Пінська.

ВОЛЯ МОКРА, с Острозького пов., над річкою Горинню. В кінці 19 ст. було там 71 дом., 557 жит. Церква Благовіщенська, дерев'яна, 1794 село належало до Теофілі Яблоновської (з Сапігів). Властиво є це передмістя Острога. До великої зем. власности належало там 155 десятин (в 1911 році).

ВОЛЯНКА ВЕЛИКА, кол., Луцький пов., 24 км. від Луцька, Рожищанська вол. В 1911 р. було там 861 жит., 7 крамниць, горілчана крамниця, ресторан.

ВОЛЯНСЬКИЙ МАЙДАН, с, Звягельський пов. В кінці 19 ст. було там 57 дом., 438 жит. До селян належало 341 дес. Церква Михайлівська з 1827 р. В 1745 р. село належало до Любомирських. Школа церк.-прих. від 1878 р. Колись належало до барановецьких дібр Гагариних, від них перейшли ці великі маєтки до Строгонових (кінець 19 ст.).

ВОНЯЧІ ВОДИ, урочище в Пінському повіті (Ревізія пуш і переходів, Труд. Вил. Арх. Комісії).

ВОНЯСІВКА, с, Володимирський пов., Новодвірська вол., 45 км від Володимира. В кінці 19 ст. було там 12 дом. і 71 жит.

ВОНЯЧКА або **ЗУЛЬНЯ**, річка в Рівенському повіті, притока р. Горині, до котрої впадає за м. Степань. Колись річка ця вєлавилася бобровими жерем'ями.

ВОНЯЧІВКА, уроч., Рівенський пов., Дубровицька вол. 8 кінці 19 ст. було там 3 дом., 40 жит.

ВОРОБ'ТКА, с, Острозький пов., Ямпільська вол., над р. Колиною. В кінці 19 ст. було там 50 дом., 387 жит. Церква Івана Богослова з 1877 р., дерев'яна, на місці старої. Згідно з побор, реєстром згадується в 1583 р., коли то належала до Степана Шумського (Яблоновський, Волинь). В 19 в. належала до Яблоновських, пізніше до Сапігів. Місцевість рівна, степова, земля чорнозем. В початку 20 ст. було там 93 дом. і 648 жит. До великої земельної власности належало тут 363 дес.

ВОРОБ'ТКА, слобода, Рівенський пов., Межиріцька вол., 65 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 4 дом., 108 жит.

ВОРОБ'ТКА, с, Звягельський пов., 99 км. від Звягеля, 27 км. від Любара. В кінці 19 ст. було там 101 дом., 854 жит. і 911 дес. селянської орної землі та 659 дес. фільварочної землі. Церква Покровська, дерев'яна з 1848 р. на місці старої. Село згадується в 1601 р. в числі сіл, знищених татарами. Тоді село належало до Януша Острозького. В 18 ст. село було власністю Любомирських, в кінці 19 ст. належало до Жураковських. На початку 20 ст. було там 122 дом., 973 жит. Велика зем. власність 879 дес. належала в 1911 р. до Ярошинської Ядвиги.

ВОРОБИН, фільв., Рівенський пов., Дубровицька вол., 126 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 14 дом., 232 жит. Гуральня з річною продукцією (1910 р.): 85,936 відер 40° горілки, водяний млин, бровар, гарний палац, в якому була велика галерія образів відомих малярів, як приписувано Доміцію, село належало до гр. Плятерів з Дубровиці.

ВОРОКОМЛЬ або **ВОРОКОМЕЛЬ**, с, Ковельський пов. (в документах виступає під назвою Ворокомле), 65 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 115 дом., 744 жит. (а в половині 19 ст. 83 дом. і 615 жит.). Церква дерев'яна з 1831 р., на місці старої. Стару церкву розібрано в 1662 р. В церкві переховується рукописна Євангелія 1696 р., школа церк.-прих. від 1885 р. і каплиця. В селі гуральня, цегельня. Згадується ця оселя в 1596 р., коли то належала до кн. Сангушків-Коширських (Архів Ю. Зап. Рос, ч. 6, т. I, ст. 31-33), пізніше село перейшло до гр. Красицьких. В 1590 р. кн. Григорій Сангушка, який залишає це село уніяцькому єпископові Кирилу Терлецькому. На ґрунтах села слідуєчі урочища: Селища, Перебрід, Завепреччя, Залази, Ліс. Як згадують місцеві старожили, до 1900 р. були тут такі рільничі знаряддя як рало і борона, зроблені виключно з дерева. За описом 1911 р. в В. було 1,183 жит., 2 крамниці, гуральня (15,012 відер горілки 40° річно), горілчана крамниця. До велик, земельної власности належало 1,705 дес. гр. Станислава Красицького (1911 р.).

ВОРОНА, с, Ковельський пов., Любитівська вол., 13 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 37 дом. і 877 жит. Село В. до 16 ст. належало до володимирського православногo єпископства. В тому ж часі згадується в документах водяний млин. В 1676 р. село належало до Рупнівських (Архів Ю. Зап. Рос. ч. 6, т. I, ст. 121). Від 1898 р. існує тут народня школа. До великої земельної власности належало там 585 дес. (власитель Микуловський).

ВОРОНІВКА, с, Рівенський пов., Селищанська вол.

ВОРОНКА, с, Луцький пов., Володимирська вол., 128 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 89 дом. і 649 жит. До великої влас. належало там 6,259 дес, власителька Америсса Мих. Белоусович.

ВОРОНЬКІВЦІ або **ВОРОНКІВЦІ**, с, Старо-Костян. пов., 8 км. від міста Ст. Костян. В кінці 19 ст. було там 122 дом., 516 жит. Церква з 1791 р., мурована, школа церк.-

прих. від 1887 р., 2 водяні млини. В 1503 р. село належало до Старокост. волості кн. Костянтина Острозького, який платив від 7 дим., і 1 город., 2 вальних коліс і 1 фолюша. В 1753 р. на підставі Кульбушівської угоди В. отримав Шидловський, а в кінці 19 ст. село належало до Дорожинських. За переписом 1911 р. в В. було: 1,017 жит., 1 крамниця, водяний млин (48,000 п. річного перемолу). Власником великої земельної власности був Якунін — 552 дес. (1911р.).

ВОРОНІВ, с Рівенського пов., Тучинська вол., 2 км. від с Коростятина, 40 км. до Рівного. В кінці 19 ст. було там 16 дом. (?) і 264 жит. Два кілометри від В. хутір — 2 дом. і 21 жит.

ВОРОНІВЦІ, с, Крем'янецький пов., Святецька вол. Село над р. Жердь і великому ставі. В кінці 19 ст. було там 112 дом. і 697 жит., школа церк.-прих. церква мурована Воздв. Хреста з 1875 р., на місці старої. Згадка про В. з 1545 р., в якій маєтки крем'янецького замку виступають під назвою „Воронсевці", на р. Жерді. Згадується в XVI ст. як село недавно осаджене (Курбський, т. 2, ст. 122). В 1582 р. згадується як власність Петра Вороненького (Курбський, т. 2, ст. 129). Згідно з побор, реєстр. Крем'янецького пов. була це осада недавно заселена і в 1570 р. було там 20 людей і належало до Петра Остафіївчича, а в 1583 р. до Сави Яловицького. В 1601 р. фігурує в справозданні возних Криштофа Щуки і Станіслава Янковського до міського суду в справі знищених і спалених татарами сіл. (Архів Ю. Зап. Рос. ч. 6, т. I, ст. 290). В 1562 р. було власністю землянки Крем'янецького пов. Софії Гасанової (Опис, акт. книг. Київ. Централь. Арх. № 2036, ст. 22, п. 22). За переписом 1911 р. в с В. було 772 жит., однокласова школа, горілчана крамниця (державна), водяний млин (7,000 пд. річ. прод.). До великої земельної власности належало тут 204 дес.

ВОРОНИЧІ або **ВОРОНИН**, с, Лубенський пов. Згідно з побор, реєстром Луцького пов. 1570 р. село належало частинно до Данила і Матвія Рогозинських і Дмитрової Рогозинської, в імені котрої вносить побір Іван Ворона Боратинський (Яблонівський, Волинь, 10, 18, 97, 101, 103).

ВОРОНЧИН, с, Володимирський пов., Киселинська вол., 47 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 89 дом., 678 жит. Колись це село належало і було гніздом

князів Воронєцьких, які за ревізією Луцького замку були зобов'язані до утримування двох городень (Пам'ятники і Ревізії, 36, 40). Ще перед тим вел. князь Вітовт в 1407 р. дарує слuzі своєму Іллі В'ячковському кілька сіл у Володимирському і Луцькому повітах: Порицько і друге Порицько, Гриковичі, Тобків; в Луцькому пов. с: Ворончин, Тристено і Студень. В 1570 р. В. належало до Юрія й інших Воронєцьких (Яблоновський, Волинь, 17, 59, 94).

В 1595 р. декрет між Пясочинським і княгинєю Кристиною з Боговитинів Воронєцькою, жінкою кн. Льва Воронєцького (декрет торкався цих маєтків). Згідно з переписом 1911 р. до великої земельної власності належало там: до кн. Святополк-Четвертинської 1,359 дес, до Врублевського Марка — 576 дес. і до Водзинського 168 дес. В кінці 19 ст. знайдено там скарб знярядь з каменя і кременя (Непцевич, Подруже гісторичне 293).

ВОРОНУХА, слобода, Рівенський пов., Межирицька вол., 56 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 32 дом. і 372 жит.

ВОРОТНІВ, с, Луцький пов., Піддубецька вол., 16 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 83 дом., 1,017 жит. В документах Воротнов, церква дерев'яна, 2 водяні млини, гуральня. Урочища на грунтах села: Звитовська пуца, Огавицька пуца, Сіняківська пуца.

Згідно з поборовим реєстром Луцького пов. 1570 р. село було власністю Михайла Дзялинського, а в 1577 р. належало до Хведори Дзялинської. В 1583 р. В. належало до Миколая Кішки (тільки частинно) (Яблоновський, Волинь, 7, 31, 55, 86). До великої земельної власності Юзефа Менцинського належало 12,436 дес.

ВОРСУНЬ, с (в документах Ворсин, Ворсін, Воршин), Лубенський пов., 37 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 14 дом., 166 жит. За поборов, реєстр. Луцького пов. 1570 р. разом з с. Ябловичками належав до кн. Яловицької, а частину тримав Василь Перевадаровський. Реєстри 1483 р. подають трьох властителів: кн. Михайла Ружинського, який платив від 3 дим., 1 город і $\frac{1}{2}$ колеса, а також $\frac{1}{5}$ попа яловицького і неякого Степана, який платив від 2 дим., 2 город, $\frac{1}{2}$ колеса, $\frac{1}{3}$ попа. (Яблоновський, Волинь, 4, 5, 95, 103, 110).

ВОРЦЕЛІВКА, кол., Рівенський пов., Дераженська волость, 43 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 13 дом., 77 жит.

ВОРЧИН, с, Володимирський пов., Коритницька вол., 10 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 22 дом., 127 жит., на фільварку — 5 дом. і 71 жит. та на колонії 52 дом. і 301 жит. На землях В. урочища: За городом, За стіною, Морги, Березина, Суловок, Борівки. В селі колись був бровар.

ВОРШИН або **ВОРСИН**, с, Пінський пов., село на Загороді, 56 км. від Пінська, 10 км. від залізн. станції Видибір.

ВОРИЩА, тепер **ВОРНИЩЕ**, с, Володимирський пов., на півд. зах. від м-ка Локачі. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1577 р. село належало до Локач кн. Романа Сангушки, який платив від 4 дим., 5 город, 1 попа (Яблонівський, Волинь, 67, 112).

ВОСКОДАВИ, с, Рівенський пов. (в документах Вовкодави). Село над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 90 дом. і 653 жит. Церква Покровська, дерев'яна з 18 ст. Церковна земля з запису землянина Немирича 1773 р. В 1860 р. знайдено там, в ярі вимитому водою, в піскуватому ґрунті гомінкові і щелепові кості та інші кості, що належали до кількох мамутів (Газета цодзенна 1860 р., № 823).

Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1580 р. село В. належало до Івана Кердея Мнишинського, а пізніше до Івана Кердея Мульського, які за В. платять від 8 дим., 2 город (Яблонівський, Волинь, 12, 96). Згадується В. також у 1773 р. разом зі селами Дроздовом і Горбовом (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 2, ст. 160). До великої зем. власности належало там 482 дес. (до Любомирського в 1911 р.).

ВОСКОДАВИЧІ, с, Старо-Кост. пов., Чернелівська волость, 32 км. від Ст.-Костн. В кінці 19 ст. було там 78 дом. і 480 жит.

ВОХНЕВИЧІ або **ВОХНОВИЧІ**, **ОХНІВКА**, с, Володимирський пов., недалеко від села Верби. Село виросло тут як присілок с Верби. За поборовим реєстром Володимирського пов. 1570 р. платив з В. Михайло Русальський з частини свого села Верби і Вохнович за 7 дим. і 4 город. В 1583 р. Михайло Розальський з Верби і Вохнович платив за 6 дим., 1 город, $\frac{1}{2}$ попа, а Василь Вербський з час-

тини цих сіл з 1 дим., 1 город (Яблоновський, Волинь, 20, 75, 119, 125). В церкві села Охнівки до 1939 року переходила рукописна Євангелія з 16 ст. багато ілюстрована кольоровими заставками і буквами, була вона опрацьована проф. Варшавського університету Іваном Огієнком в 1928 р.

ВОШИВА МОГИЛА — велика могила в уроч. „Довга лоза" на південь від с. Шистова під Володимиром (недосліджена).

ВОЩАТИН, с, Володимирський пов., Хотячівська волость, 15 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 43 дом. і 411 жит. Село при потоці Рів. Село віддавна належало до відомого на Волині Загоровського монастиря. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. 1577 р. Яцько Обух платив з Воцятина з 1 дим. і 2 город, а Федір Петрович Загоровський з 3 дим., 3 город, Хведір Обух з 1 дим. дворищ., 2 город, і Іван Обух рівнож за 1 дим. двор, і 1 город.

В 1583 р. платять за В. Тимофій, Іван, Яцько і Федір Обухи з 5 дим., 9 город., 9 комірників і від 1 попа (це останнє свідчить, що в В. була тоді церква) (Яблоновський, Волинь, 70, 73, 74 і 117). Село віддавна належало до Загоровського монастиря. В церкві до 1962-1963 рр. знаходився цінний іконостас, виконаний на замовлення архимандрита Волинця. Тепер цей іконостас передано до львівського музею мистецтва. (Ормянської кафедри).

В 1937 р. стався там досить рідкий випадок карстового явища обсунення землі разом з домами й утворення там невеликого озера. На землях села В. є такі урочища: Казьонщина, На тамтому березі, Панські, Курява, Лани, в полях: Рокита, Півланки, Ниви, Корчунок, Підгір'я, Івановщина, Сигнал, Ярмівка, Придатки, Перед півланками, Коло млинця (О. Цинкаловський, Матеріяли до археології Володимирського пов. Записки НТШ ім. Шевченка, т. 154, Львів). В селі було колись три фільварки Земля дуже родюча, горбковата, переважно лесова.

ВОЮТИН, с, Луцький пов., Морчинська вол., 31 км. від Луцька, при притоці р. Полонки, яка впадає до р. Стиру. В кінці 19 ст. було там 133 домів і 806 жит.

В селі церква дерев'яна з 17 ст., до 1914 р. переховувалися в ній портрети родини кн. Всютинських. Один з них був єпископом володимирським. Згідно з ревізією луць-

кого замку 1545 р. село було власністю Семена і Гаврила Воютинських, які враз з іншими були зобов'язані до утримання трьох городень замкових (Яблоновський, Ревізії, 37). За побор, реєстр. Луцького пов. 1570 р. В. належав до Аврили (Гаврила) Воютинського, а крім нього частини села належали Філісії Рогошинській, в 1577 р. до Лукашевої Воютинської і Павла Козинського, в 1583 р. до Федора Воютинського. За переписом 1911 р. в В. було 905 жит., 5 крамниць, паровий млин (120,000 пуд. річного перемоу). До великої власности (зем.) належало 273 дес.

ВОЛИЦЯ ДРУЖКОПЛЬСЬКА, с, Володимир, повіт, при р. Липі, в південній частині повіту, над границею з Галичиною. Згідно з побор, реєстром Луцького пов. 1570 р. В. була власністю Василя Древинського, який зі Шпиколосів, Волиці і Кокошова платив від 40 дим., 32 город, 1 коршми, 2 млинських коліс (Яблоновський, Волинь, 13).

ВОЛЯШІВКА, поселення, Крем'янецький пов., Святецька вол.

ВОЛЯЩИНА, с, Ковельський пов., Маціївська вол. 27 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 45 дом., 253 жит.

ВОЛЬБАРІВ, с, Лубенський повіт (див. Ульбарів). Згідно з побор, реєстр. Луцького пов. 1583 р. належало до Острога, кн. Костянтина Острозького київського воеводи, який платив за 10 дим., 3 город, 1 дорічного ко¹ леса (Яблоновський, Волинь, 80).

ВРУБЛІВКА, с, Звягельський пов., Романівська вол., 87 км. від Звягеля, 15 від Чуднова. Церква Покровська, дерев'яна з 1852 р., друга з 1829 р. (була колись тут церква з 16 ст.). В кінці 19 ст. було там 382 жит. і 1,432 дес. селянської землі. Під назвою Рублівки згадана в документі 1585 р., яка тоді належала до Чуднівської волості, подарованої кн. Костянтином Острозьким своїй синовій Сусані Острозькій, жінці Януша Острозького, волинського воеводи. Від Острозьких перейшло В. до гр. Ільїнського, пізніше до Стецьких.

ВРУБЛІВСЬКИЙ ХУТР, Звягельський пов. Було це одне з виняткових сіл на Волині, де селяни взагалі не мали зовсім землі. Було їх тут 105 осіб — мужчин. До кінця 19 ст. село належало до маєтків м-ка Романова, а перед тим до Ільїнських і Стецьких.

ВСЕВОЛОДІВКА, кол., Луцький пов., Полонська вол., 13 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 57 дом. і 271 жит.

ВСЕВОЛОЖ, городище, Володимирський пов., Грибовицька вол. Старе городище з 10-13 ст., города Всеволожа, відкрите автором в 1927 р. В літописних згадках виступає В. під роком 1091 і 1287. В 1097 р. В. був спалений кн. Ростиславовичами. На надбужних сіножатах залишилися вали городища (Доклад на пленумі УУМК в 1941 р., о гор. Всеволожі О. Цинкаловського. (Архів. Ленінград. Отд. Інстин. археології, т. 35, арх. № 586). Другий раз В. згадується під 1285 р., коли кн. волинсько-гал. Володимиру Васильковичу дали знати, що брат його кн. Мстислав, користаючи з того, що кн. Володимир лежав на смертному ложі, почав роздавати його землі, а в тому віддав В. своїм боярам. Городище В. знаходиться на землях села Літовежа над р. Бугом, напроти села Старгорода (яке лежить у Галичині). Часті весняні поводи згладили вали цього города.

ВУГЛИЩЕ, с, Рівенський пов. Велика зем. власність 115 дес.

ВУЗЬКЕ, хут., Луцький пов., Рафалівська вол., 90 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 5 дом., 80 жит.

ВУНВУЧІ або **ВУЛВИЧІ**, Пінський пов., село над р. Прип'яттю, на Заріччі, 37 км. від Пінська, при тракті з Пінська до Сто лина. Церква льїнська з 1856 р. Місцевість низинна, багата рибою і дубовими лісами. Колись була це власність Горейків, тепер (до 1911 р.) в руках дрібних власників — пінських міщан. В 1518 р. кн. Олена Ярославна Пінська зробила запис В. на Лещинський монастир в Пінську (Ревізія пуш і переходів . . . ст. 296).

ВУЙКОВИЧІ, с, Володимирський пов., Локацька вол., 22 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 66 дом., 455 жит. Село положене недалеко р. Свинорийки, притоки р. Луга, в місцевості високої, земля дуже врожайна. Водяний млин.

ВУЙТІВЦІ або **ВІЙТІВЦІ** (стара назва Писарівка). Село у Старо-Кост. пов., в кінці 19 ст. було там 165 дом., 1,331 жит. В селі церква дерев'яна, 2 школи, водяний млин на ставі і тартак. На ґрунтах с В. залізн. станція на лінії Одеса-Волочиська.

ВІЙТІВЦІ або **ВОЙТОВЦІ**, с, Лубенський пов., 38 км. на півд.-схід від Острога, положене на рівнині. Земля чор-

ноземна, врожайна. Колись В. були власністю кн. Острозьких, пізніше Конєцпольських і Яблоновського. Від цього останнього набув по повстані 1831 р. Горлов. Сучасний власник збільшив свій маєток землями дрібної шляхти, забираючи їм орні поля і залишив їх при городах.

ВУННЕ, озеро, Пінський пов. В 1870 р. о. Вюнне разом з о. Старицьким надано монастиреві в Ляді (Ігуменський пов.).

ВУНИЩЕ, с, Звягельський пов., Романівська вол., 15 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 34 дом. і 228 жит.

В'ЯЗІВКА, уроч., Луцький пов., на ґрунтах села Боровичі.

В'ЯЗІВКИ, с, Ковельський пов., Леликівська вол., 81 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 16 дом. і 93 жит.

В'ЯЗОВЕЦЬ або **ВЕЖІВ**, с, Крем'янецький пов., село над р. Горинню, Ямпільська вол., 45 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 281 дом. і 1,608 жит., на фільварку 1 дім і 45 жит. Церква дерев'яна Миколаївська з 1772 р., друга церква з 1867 р., школа церк.-прих. від 1860 р., цегельня. В 1545 р. в описі крем'янецького замку стара назва села — Вежовець. В 16 ст. належав В. до земель Денисовичів (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 200 і 202).

За поборовим реєстром Крем'янецького пов. 1583 р. село належало до кн. Степана Заславського, троцького веводи, який вносив від В. за 18 дим, 8 город, 1 попа (Яблоновський, Волинь, 127). До великої зем. власности згідно з переписом 1911 р., належало там до Ванди Яблоновської 1,074 дес.

Г

ГАВРИЛІВНА, с, Кременецький пов. (на пограниччі Старо-Кост. пов.), Святецька вол., 77 км. від Крем'янця. В 1887 р. було там 177 дом., 1,108 жит., церква дерев'яна з 1873 р., на місці старої, церков.-прих. школа від 1876 р. Колись була власністю кн. Острозьких, а в 1583 р. належала до кн. Степана Збараського і врешті до Ст. Груї. В кінці 19 ст. було там 121 дворів, друга церква Ілїї з 1868 р. До великої земельної власности Е. Груї належало там 613 дес.

ГАВЧИЦ, с, Луцький пов. До великої земельної власности належало там, за переписом 1911 р., 610 дес.

ГАЇ ЛЕВЯТИНСЬКІ або **ЦЕВЯТИНСЬКІ**, стара назва — Гребля Немировича, 44 км. від Крем'янця. В 1887 р. було там 130 дом. і 704 жит. Церква дерев'яна з 1788 р. В 1788 р. належала до Мьончинських. На піскових надмах недалеко від села стверджено кілька стоянок мезоліту неолітичних і бронзових культур. Село знаходиться на південь від містечка і станції Радзивилів.

ГАЇ КРУПЕЦЬКІ, хутір, Лубенський пов., Крупецька вол., 64 км. від Дубна. В 1887 р. було там 35 дом. і 212 жит.

ГАСНКА, кол., Луцький пов., Чаруківська вол., 36 км. від Луцька. В 1887 р. було там 45 дом. і 333 жит.

ГАЙВОРОНКА, с, Луцький пов. До великої земельної власности в 1911 р. належало там 2,017 дес, до Івана Заботіна.

ГАЙВОРОНЦІ, с, Заславський пов., Грицівська вол., 26 км. від Заслава (село положене на другій стороні ставу від Лотівки). В 1887 р. було там 89 дом. і 549 жит. Колись село належало до кн. Вишневецьких, пізніше перейшло до Вившицьких, а від них до Свенціцьких.

ГАЙКИ або **ГАЙОК**, с, Володимирський пов., над р. Турією, Вербської вол., 23 км. від Володимира. В 1887 р. було там 72 дом., 275 жит., а в колонії тієї ж назви — 10 дом. і 105 жит. Урочища — в селі: Гайки, Ягідно; в полях: Володки, Гарбар, На Сорочинах, Під стріхою, Лани,

ноземна, врожайна. Колись В. були власністю кн. Острозьких, пізніше Конецпольських і Яблоновського. Від цього останнього набув по повстані 1831 р. Горлов. Сучасний власник збільшив свій маєток землями дрібної шляхти, забираючи їм орні поля і залишив їх при городах.

ВУННЕ, озеро, Пінський пов. В 1870 р. о. Вюнне разом з о. Старицьким надано монастиреві в Ляді (Ігуменський пов.).

ВУНИЩЕ, с, Звягельський пов., Романівська вол., 15 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 34 дом. і 228 жит.

В'ЯЗІВКА, уроч., Луцький пов., на ґрунтах села Боровичі.

В'ЯЗІВКИ, с, Ковельський пов., Леликівська вол., 81 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 16 дом. і 93 жит.

В'ЯЗОВЕЦЬ або **ВЕЖІВ**, с, Крем'янецький пов., село над р. Горинню, Ямпільська вол., 45 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 281 дом. і 1,608 жит., на фільварку 1 дім і 45 жит. Церква дерев'яна Миколаївська з 1772 р., друга церква з 1867 р., школа церк.-прих. від 1860 р., цегельня. В 1545 р. в описі крем'янецького замку стара назва села — Вежовець. В 16 ст. належав В. до землян Денисовичів (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 200 і 202).

За поборовим реєстром Крем'янецького пов. 1583 р. село належало до кн. Степана Заславського, троцького вєводи, який вносив від В. за 18 дим, 8 город, 1 попа (Яблоновський, Волинь, 127). До великої зем. власности згідно з переписом 1911 р., належало там до Ванди Яблоновської 1,074 дес.

Г

ГАВРИЛІВКА, с, Крем'янецький пов. (на пограниччі Старо-Кост. пов.), Святецька вол., 77 км. від Крем'янця. В 1887 р. було там 177 дом., 1,108 жит., церква дерев'яна з 1873 р., на місці старої, церков.-прих. школа від 1876 р. Колись була власністю кн. Острозьких, а в 1583 р. належала до кн. Степана Збаразького і врешті до Ст. Груї. В кінці 19 ст. було там 121 дворів, друга церква Ілії з 1868 р. До великої земельної власности Е. Груї належало там 613 дес.

ГАВЧИЦ, с, Луцький пов. До великої земельної власности належало там, за переписом 1911 р., 610 дес.

ГАЇ ЛЕВЯТИНСЬКІ або **ЦЕВЯТИНСЬКІ**, стара назва — Гребля Немировича, 44 км. від Крем'янця. В 1887 р. було там 130 дом. і 704 жит. Церква дерев'яна з 1788 р. В 1788 р. належала до Мьончинських. На піскових надмах недалеко від села стверджено кілька стоянок мезоліту неолітичних і бронзових культур. Село знаходиться на південні від містечка і станції Радзивилів.

ГАЇ КРУПЕЦЬКІ, хутір, Лубенський пов., Крупецька вол., 64 км. від Дубна. В 1887 р. було там 35 дом. і 212 жит.

ГАСНКА, кол., Луцький пов., Чаруківська вол., 36 км. від Луцька. В 1887 р. було там 45 дом. і 333 жит.

ГАЙВОРОНКА, с, Луцький пов. До великої земельної власности в 1911 р. належало там 2,017 дес, до Івана Заботіна.

ГАЙВОРОНЦ, с, Заславський пов., Грицівська вол., 26 км. від Заслава (село положене на другій стороні ставу від Лотівки). В 1887 р. було там 89 дом. і 549 жит. Колись село належало до кн. Вишневецьких, пізніше перейшло до Вившицьких, а від них до Свенціцких.

ГАЙКИ або **ГАЙОК**, с, Володимирський пов., над р. Турією, Вербської вол., 23 км. від Володимира. В 1887 р. було там 72 дом., 275 жит., а в колонії тієї ж назви •— 10 дом. і 105 жит. Урочища — в селі: Гайки, Ягідно; в полях: Володки, Гарбар, На Сорочинах, Під стріхою, Лани,

Дубинка, Максимовець, Ставище. Село положене по обох боках р. Турії. Згідно з ревізією володимирського замку 1545 р. була це власність Андрія Гнівоша і Юрія Овлочимських, які з Г. і інших сіл були зобов'язані утримувати дві городні на володимирському замку. В 1570 р. частина села Овлочима належала до Андрія Овлочимського. В 1577 р. Юр'єва Овлочимська вносить з Г. від 3 дим., 1 город, а Андрій Овлочимський від 4 дим., 8 город. В 1583 р. Михайло Дубицький, володимирський війт платив від 5 дим., 7 город. Пізніше Г. належали до кн. Четвертинських.

ГАЛЕ, с, Звягельський пов., Романівська вол. В кінці 19 ст. було там 105 дом., 442 дес. селянської землі. Село колись належало до звягельського ключа поміщиків Уварових і Мезенцових.

ГАЛИ або **ГАЛЕ**, майдан, Луцький пов., Городецька вол., 101 км. від Луцька. В 1887 р. було там 34 дом. і 203 жит.

ГАЛЕ, болото, Звягельський пов., Жолобенська вол., 7 км. від Звягеля, 2 дом. і 16 жит.

ГАЛЕ, уроч., „Гале болото“, Звягельський пов. Романівська вол., 19 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 2 дом., **14** жит.

ГАЛЕ БОЛОТО, хутір, або Галява, що значить місце пuste, незаросле, Звягельський пов., Рогачівська вол., 38 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 5 дом. і 37 жит.

ГАЛЕ або **ГАЛИ**, с, Звягельський пов., Романівська вол., 2 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 86 дом., 504 жит. Колись село належало до кн. Острозьких, які були власниками звягельського замку і маєтків. На початку 17 ст. було там 4 тяглих, 4 підсудків, 3 боярів. В 1650 р. Алоїза з Острозьких Ходкевичева вносить з Г. від 10 дим.

ГАЛЕ БОЛОТО, оселя, Звягельський пов., Жолобенська вол. В кінці 19 ст. було там 12 жит. Велика власність належала до Рокосовських.

ГАЛІВКА або **ПИЛИПИ**, Острозький пов.

ГАЛИНОВОЛЯ або **ГАЛНО ВОЛЯ**, с, Володимирський пов., Головенська вол., 97 км. від Володимира. В 1887 р. було там 120 дом. і 631 жит. До вел. зем. власності належало там в 1911 р. 519 дес.

ГАЛИЧАНИ, с. Володимирського пов., Бранська вол., 83 км. від Володимира, над річкою Липою, недалеко від границі з Галичиною. Через село проходить старий тракт

з Крем'янця до Володимира. Земля дуже родюча. Постало тут в околицях прислів'я: „Хто має Галичани, той сідає між панами”.

В 1887 р. було там 89 дом. і 651 жит. Село Галичани гадується вже в 1528 р., коли воно належало до князів Івана і Гаврила Галичанських. В 1543 році належали Г. до кор. Бони, яка мала тут свого намісника. Згідно з ревізією луцького замку з 1545 р. була зобов'язана вона до утримування трьох городень. В 1570 р. Г. належали до Михайла Ело-Малинського, який платив від 66 дим., 12 город, 3 боярів пуг. В 1583 р. було власністю Івана Красенського-Борзобогатого, який платив за Г. 76 флор. Пізніше село належало до Чапських і Замоївських. В 17 ст. в Г. був протестантський збір, а в його протоправ. в 1648 р. був соціянський теолог Андрій Вишоватий, котрий маючи 40 літ оженився з дочкою Любомирського, а тодішні властители Г. були на його весіллі. З Г. Вишоватий переїхав до Люблина і Седлищ. В ті часи Г. були центром соціанізму, а Чаплицькі, властители Г. і Кислина (в тому ж повіті) помагали їм матеріально. За переписом 1911 р. велика зем. власність в Г. належала до Рай де Лаулай — 1,309 дес.

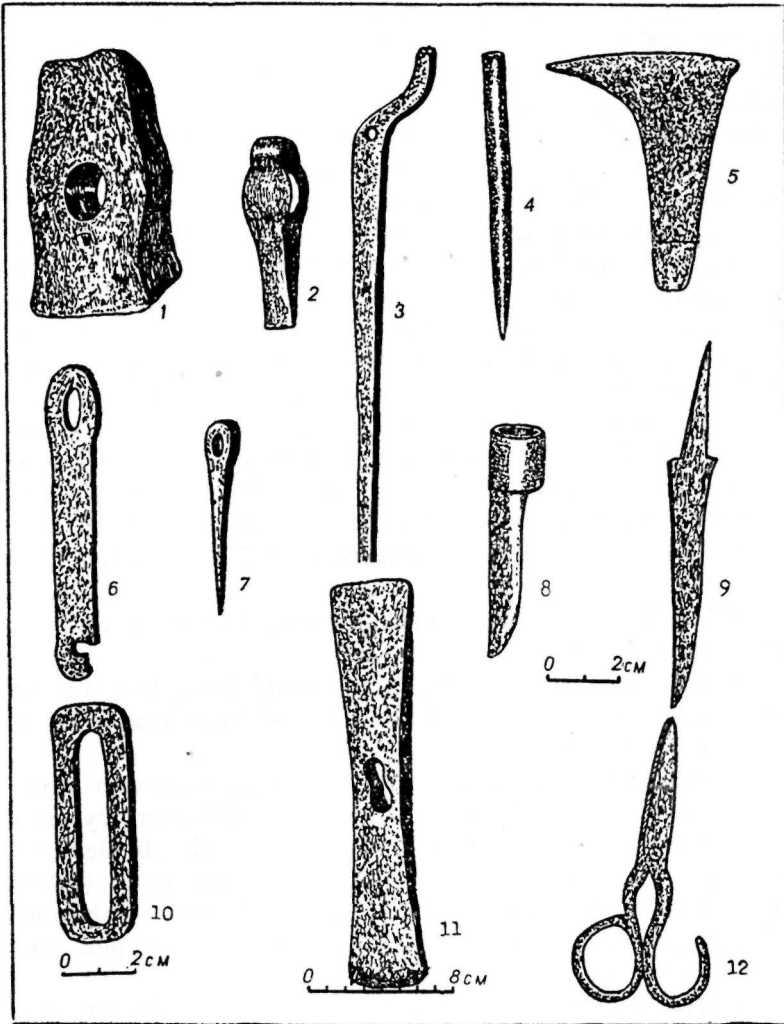
ГАЛЬКА, річка, Лубенський пов., Судобицька вол., притока р. Ікви.

ГОЛОШЕВЩИНА, хут., Острозький пов., Криванська вол., 17 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 10 дом. і 43 жит. (1887 р.).

ГАЛУЗІЯ, с., Луцький пов., Більськовольська вол., 100 км. від Луцька. В 1911 р. було там 1,081 жит., гуральня (7,197 від. річн. прод. 40°), паровий млин. До великої зем. власности належало там: до Конопацьких — 2,657 дес, до Самсонова М. — 2,926 дес, до Рожнова-Ратькова — 3,354 дес. і 176 дес. Разом 9,113 дес. землі, переважно боліт, трясовин, лісів, піскових надм.

ГАЛЧИН, хут., Володимирський пов. — 30 жит., водяний млин.

ГАЛЧИНЦІ, с Старо-Кост. пов., Лавратинська вол. 78 км. від Ст.-Костянтинова. В 1887 р. було там 123 дом. і 990 жит. Село лежить в степовій і безлісній околиці, а також трудній до здобуття води. Церква дерев'яна з 1758 р., на місці дуже старої, тепер не існуючої, відомості про яку з 1718 і 1741 рр. з т. зв. презент кн. Вишневецьких і Мніш-

Залізні речі Колодяжинського городища: 1. Молот, 2 Зубило, 3. Одне рам'я ковальських кліщів, 4. Пробійник, 5. Коваделко, 6. Клямка, 7. Пробій від дверей. 8-9. Ножі, 10. Кресало, 11. Кирка, 12. Ножиці.

ків. Школа від 1877 р. Село колись належало до кн. Вишневецьких, Мнішків, Ярошинських, Кордишів. Одна частина села має назву Кордишівці. По них володіють цим селом місцеві селяни як Гандзюк, який землю викупив. В 1911 р. в Галчинцях було 1,196 жит., 1 крамниця, кредитове т-во, млин (50,000 пуд. річн. перем.), кооператива. Загальною до великої зем. власности належало там 954 дес., що належали до п'ятьох власників.

ГАЛЬЧУН, хут., Володимирський пов. — власник Волянюк — 211 дес.

ГАМАРНЯ, хут., Звягельський пов., Полонська вол. (Гамарня означає місце, де виробляли великі металеві кітли, походить від слова гамір, який поставав при склепуванні листів заліза), 67 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 14 дом. і 154 жителів-робітників та їх родин. Був там колись великий дім для мисливих, побудований Т. Валевським на березі великого ставу. В 1887 р. Г. належала до Карвицьких. Село Г. є це властиво передмістя м-ка Полонного. Згідно з переписом 1911 р. було там 160 жит., водяний млин (10,000 пуд. річ. перемолю).

ГАРАМОВЩИНА, кол., Володимирський пов., Киселинська вол. В кінці 19 ст. було там 8 дом. і 51 жит.

ГАРНИШВКА, с, Старокост. пов., Моначинська вол., 92 км. від Старокостянтинова. В 1887 р. було там 136 дом. і 834 жит. В 19 ст. належало до Ледуховських — 677 дес.

ГАРУША або **ГОРУША** (в документах часом Труша), Ковельський пов., Турійська вол., 13 км. від Ковля. В 1887 р. було там 33 дом. і 305 жит. Колись належала до Мошинських.

ГАНДЖАБА, хут., Володимирський пов., Вербська волость.

ГАНДЗИН, хут., Звягельський пов., Любарська вол. В кінці 19 ст. було там 6 дом., 44 жит.

ГАНІВКА, с, Звягельський пов., Корецька вол. Оселя ця заселена дрібною шляхтою з Корецької волості.

ГАНІВКА або **АНУВКА**, село і фільв., Звягельський пов., Корецька волость. В кінці 19 ст. було там 25 дом. і 196 жит. Від Звягеля 39 км.

ГАНІВКА або **АНУВКА**, колонія, Звягельський пов., Емельчинська вол.

ГАНІВКА, кол., Звягельський пов., Баранівська вол. В кінці 19 ст. було там 45 дом. і 172 жит.

ГАНІВКА, кол., Володимирський пов., Одеська вол., 33 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 22 дом. і 150 жит.

ГАТЬ, уроч., Рівенський пов., Дубровицька вол., 150 км. від Рівного. В 1911 р. був там великий тартак — 52,500 руб. річ. прод.

ГАТКИ, ур., Луцький пов., Тростяницька вол. Власність Перетяпковичів з Луцька від XVI ст. до 1914 р.

ГАТЬ ВЕЛИКА, Пінський пов., 64 км. від Пінська. В 16 ст. належала до т. зв. „Вяцької волості” Клецького воевідства.

ГАНУСІВКА, с, Володимирський пов., Вербська вол., 22 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 20 дом. і 119 жит.

ГАНУСІВКА, Звягельський пов. (Див. Акусин).

ГВАРАШ, ВАРАШ, ВАРЯЖ, в документах Гвараше, с, Луцький пов., Рафалівська вол., ПО км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 89 дом. і 655 жит. Церква дерев'яна. В кінці 1577 р. належала до маєтку м-ка Чарторийська кн. Михайла Чарторийського житомирського старости, який платив від 11 дим. В 1583 р. Гневош Олексівський платив від 21 дим., 9 город, 4 комор, 2 комор, 1 млинського коlesa і 1 попа.

ГВОЗДЯРНЯ, с, Звягельський пов., Чуднівська вол., 17 км. від Звягеля. В 1911 р. було там 288 жит., паровий млин. Назва постала від виробу там залізних цвяхів.

ГЕВОТИНІ, двір, Звягельський пов.

ГЕЛЕНІВ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., 46 км. від Володимира. В 1887 р. було там 34 дом. і 240 жит.

ГЕЛЕНІВ, кол., Луцький пов., Щуринська вол., 32 км. від Луцька. В 1887 р. було там 16 дом. і 133 жит., школа.

ГЕЛЕНІВ, кол., Луцький пов., Гаруковська вол., 20 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 9 дом. і 54 жит.

ГЕЛЕНИН, с, Ковельський пов., Боровеська вол., 70 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 41 дом. і 487 жит.

ГЕЛЕНІВКА, кол., Володимирський пов., Вербська волость (при селі Гнійно). В 1887 р. було там 16 дом. і 101 жит.

ГЕЛЕНІВКА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 32 км. від Луцька. В 1887 р. було там 89 дом. і 559 жит.

ГЕЛИШИН, с, або Біла Криниця (16 ст.), Рівенський пов., 14 км. від Рівного. Село над р. Білою Криницею. Колись село належало до Любомирських рівенського ключа маєтків. Згадка в документах з 1794 і 1820 рр. частина сусіднього села Колоденки була переселена до Гелешина. Про село Білу Криницю згадують документи 16 ст., з чого видно, що належало воно до с. Городища. В 1887 р. було там 24 дом., 301 жит., школа і тартак.

ГЕНРИЕТА, кол., Рівенський пов., Дераженська вол. В кінці 19 ст. було там 13 дом. і 72 жит.

ГЕНРИКІВКА, кол., Звягельський пов., Баранівська вол., 66 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 87 дом., 567 жит.

ГЕНРИКІВКА, с, Звягельський пов., Куринська вол., 28 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 85 дом. і 473 жит.

ГЕРАЛЬДІВКА або **ГЕРАЛДУВКА**, кол., Звягельський пов., Городницька вол., 55 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 91 дом. і 554 жит.

ГЕРМАНІВКА, кол., Луцький пов., Тростянецька вол., 23 км. від Луцька. В 1887 р. було там 18 дом. і 76 жит.

ГЕТМАНЩИНА, уроч. на грунтах села Коритниця у Володимирському пов., Устилузької вол.

ПЗІВЩИНА або **МОСКАЛІВКА**, с, Звягельський пов., Деревиська вол. В 1887 р. було там 97 дом. і 534 жит. Церква дерев'яна з 1848 р., на місці старої з 17 ст. Школа церк.-прих. від 1851 р. В кінці 19 ст. належало до Конопаської — 534 дес.

ПРКА, кол., Луцький пов., Полонська вол., 7 км. від Луцька. В 1887 р. було там 17 дом. і 87 жит.

ПРКА, с Ковельського пов., Несухойжської вол., 65 км. від Ковля. В 1911 р. було там 60 жит., 4 крамниці, цегельня.

ПРКА ОЛЬШАНСЬКА, кол., Луцький пов., Торчинська вол., 16 км. від Луцька. В 1887 р. було там 10 дом. і 75 жит.

ПРКА ПОЛОНКА або **ПОЛОНКА**, с, Луцький пов., 7 км. від Луцька. В 1887 р. було там 60 дом., 412 жит., церква, водяний млин. Колись село було власністю кн. Сангушків. В 1911 р. згідно з переписом було там 435 жит., водяний млин (27,000 пуд. річн. перемоли), приватний скуп збіжжя. До великої зем. власности Стецьких належало тут 2,133 дес.

ПРКИ, с. і кол., Звягельський пов., Жолобенська вол., 15 км. від Звягеля. В 1887 р. було там в селі 60 дом. і 339 жит., на колонії 25 дом. і 154 жит. В 17 ст. село було власністю Алоїзи Ходкевичової, котра в 1648 р. платила від 80, в 1650 від 50, а в 1651 від 12 дим. Останньо більша власність належала до Якимюків.

ПРНИКИ або **ГОРНИКИ**, с, Ковельський нов., Гриницька вол., 56 км. від Ковля при шосі Ковель-Берестя. В кінці 19 ст. було там 234 дом. і 1,288 жит., 3,200 дес. селянської землі. Церква, школа, пошта. Колись Г. належали до ратенського староства. До села належали розлогі сіножаті над р. Прип'яттю. За переписом 1911 р. було там 1,271 жит., волость, однокласова школа.

ПРНИКИ, с, Лубенський пов., 6 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 31 дом. і 167 жит.

ПРКИ, с, Звягельський пов., Киянецька вол., село над р. Черем. В кінці 19 ст. було там 95 селян і 389 дес. селянської землі. Фільварочної землі було 1,187. Село колись належало до звягельських маєтків Любомирських, пізніше в 19 ст. перейшли ці добра до Уварових і продані німецьким колоністам.

ГЛАЗОВА або **ГЛАЗІВ**, **ГЛАЗІВ**, с, Рівенський пов., Кустинська вол., 33 км. від Рівного. В 1900 р. було там 37 дом. і 247 жит. До великої зем. власности Ягеловича М. належало 810 дес.

ГЛАЗОВСЬКИЙ МАЙДАН, с, Рівенський пов., Кустинська вол., 33 км. від Рівного. В 1900 р. було там 31 дом. і 248 жит.

ГЛЕНЗА або **ГЛЕЗНА**, с, Звягельський пов., Деревицька вол., 100 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 54 дом. і 425 жит. Церква дерев'яна. В 1911 р., згідно з переписом, було там 607 жит., гуральня (23,939 від. горілки 40° річно), водяний млин (10,000 пуд. перем, річно). До великої власности належало там 500 дес. лісу.

ГЛБКИ, с, Старокост. пов., Купельська вол., в 1867 р. було там 80 господарств.

ГЛИБОКА ДОЛИНА, хут., Звягельський пов., Романівська вол., 11 км. від Звягеля. Населення 26 осіб. Гута скла.

ГЛИБОКЕ, фільв., Луцький пов., коло Маневич. Велика власність — 5,222 дес, переважно лісів, належала до Н. Верлако.

ГЛИБОЧОК, с, Острозький пов., Ланопільська вол., 27 км. від Острога. В 1900 р. було там 30 дом. і 205 жит., 22 км. від Острога. В 17 ст. Г. був власністю Гурського. Згідно з переписом 1911 р. було там 233 жит., тартак (35,700 руб. річн. прод.).

ГЛИБОЧОК, с, Острозький пов. В 1900 р. було там 3 дом. і 46 жит. Велика земельна власність 116 дес.

ГЛИБОЧОК, с, Звягельський пов., Полонська вол., 48 км. від Звягеля, над р. Гоморою, притокою Случі. В 1900 р. було там 100 дом. і 559 жит. Колись село належало до кн. Острозьких, які платили з Г. в 1650 р. від 20, в 1651 від 16, в 1653 від 1 диму. В кінці 19 ст. було там 117 жит. на 238 дес. землі. Пізніше Г. належав до Понінських, Василевських, Гагариних — 2,335 дес. і Грипари — 321 дес. На полях села було кілька курганів.

ГЛИБОЧОК, уроч., Звягельський пов., Полонська вол. В 1900 р. було там 3 дом. і 19 жит.

ГЛИБОЧОК або **ГЛУБОЧОК**, с, Рівенський пов., Седлищанська вол., 68 км. від Рівного. В 1900 р. було там 12 дом., 79 жит.

ГЛИБОЧОК, с, Володимирський пов., Одеська вол. В 1900 р. було там 13 дом. і 63 жит.

ГЛИБОЧОК, с давно неіснуюче, було десь у Володимирському пов. В 1577 р. частина належала до Петра Костюшкевича з Хоболця (с. Хобултова), який платив з Г. за 3 город; частина належала до володимирського возного Гачка Чували, який платив від 4 город.

ГЛИНИЦА, уроч., Пінський пов., над р. Простир.

ГЛИНИЦА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 24 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 27 дом. і 111 жит.

ГЛИНЯНКА, с, Лубенський пов., Крупецька вол., 38 км. від Дубна. В 1887 р. було там 20 дом. і 125 жит.

ГЛИНКИ, с, Рівенський пов., на границі з Острозьким пов., Рівенська вол. (14 км.). В кінці 19 ст. було там 61 дом. і 927 жит. Колись село належало до кн. Острозьких від них перейшло до Рогуських і Хлебовських. В 1650 р. село було власністю Я. Замойського, який вносив з Г. за 15 дом. За переписом 1911 р. в Г. було 193 жит., горілчана крамниця, паровий млин (18,260 пуд. річ. перемолу). До великої зем. власности належало 257 дес. Історична згадка з 1631 р., коли то Г. належали до Войтеха Ро-

гуського (Архів ЮЗР ч. 6, т. I, ст. 481). Церква Михайлівська з 1883 р. на місці бувшої тут старої.

ГЛИНКИ або **ГЛИННИКИ**, с, Звягельський пов., Полонська вол. В 1887 р. було там 17 дом. і 109 жит. Колись належала до кн. Острозьких. В 1620 р. було там 10 тяглих і 12 підсудків, висіяно було в цьому році 24 мац., а зібрано 600 кіп. В кінці 17 ст. село належало до Ганни Ходковичевої, яка платила в 1648 р. від 61, в 1650 р. від 32 дим. До села належав хутір Хаботів.

ГЛИНСЬК, с Рівненського пов., Дятковицька вол., над р. Усте, при залізниці зі Здолбунова до Дубна, 16 км. від Рівного. В 1890 р. було там 165 дом. і 735 жит. За М. Теодоровичем було там 80 дом. і 660 жит. правосл., 17 римкат. і 1,060 чехів-гуситів. Церква частинно збудована з цегли, а частинно з дерева з 1775 р. Стара церква була вже тут перед 1603 роком. В селі школа, чеський дім молитви, млин паровий і водяний, бровар. Глинськ був на Волині великим осередком. Згадка про Г. заховалася з 1496 р., коли то кн. Костянтин Іванович Острозький з Вздолбиць і Глинська, котрий перед тим належав до Олізара Шаловича. В 1583 р. Г. був при Берездові кн. Острозьких, які вносять від 39 дим., 10 город, 3 вальних коліс, 1 фолюша і 1 попа. Під час поділу спадщини кн. Костянтина Острозького Г. отримав його син Олександр. Пізніше Г. переходив з рук до рук і останньо належав до Весоловського, який продав усю свою землю чеським колоністам, які тут осіли як гусити, а в 1885 р. прийняли православну віру. За переписом 1911 р. в Г. було: — 1,713 жит., 2-класова школа, 7 крамниць, державна горілчана крамниця, водяний млин (15,000 пуд. річ. перемолу), земська шкілька овочевих дерев, бровар — 200,000 руб. річн. прод. і каміньолом. В селі Г. була т. зв. „Замкова гора" ніким не досліджувана.

ГЛИНЧЕ, кол., Луцький пов., Шуринська вол., 27 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 22 дом. і 107 жит.

ГЛИНЧУКИ, хут., Крем'янецький пов., Заруденська вол.

ГЛУМЕЦЬКА ОСАДА, с, Звягельський пов. В кінці 19 ст. було там 136 селян і 959 дес. землі, що належали до Уварова.

ГЛУМЧА ВЕЛИКА, с, Звягельський пов., Емельчинська вол., 65 км. від Звягеля. В 1900 р. село мало 61 дом.

і 393 жит. Церква дерев'яна з 1738 р., школа церк.-прих., столярня на 6 котлів.

ГЛУМЧА МАЛА, с. Звягельського пов., Емельчинська вол. Разом творять ці дві Глумчі одне село. В Г. Малих в 1900 р. було 95 дом., 597 жит. Колись село належало до звягельського замку кн. Острозьких. В 17 ст. зареєстровано в цих селах 49 тяглих, 3 боярів і 9 слуг. При церкві від 1608 р. переховувався „лист на церкву", але церкви в Г. Малій не було. По кн. Острозьких села ці перейшли до Ходкевичів, а пізніше до Емельчинських маєтків Уварових. Згідно з переписом 1911 р. в Г. було 841 жит., 1 крамниця, горілчана крамниця, тартак (14,500 руб. річн. прод.), паровий млин (6,000 перем, річно).

ГЛУПОНІН або **ЛУПОНІН**, с Острозького повіту, Здолбицької вол., 20 км. від Острога. В 1900 р. було там 40 дом. і 402 жит., церква з 1873, р. дерев'яна. Село положене в низині при малому потоці. Село колись належало до Кердеїв Тайкурських, які пізніше прозвалися Чапличами Шпаковськими. В 1577 р. Чаплич Шпаковський вносить від Г. від 9 дим., 20 город, і 4 город.

В 18 ст. село належало до канцлера Осолінського, потім до Ільїнського, а по зліквідованні польського повстання до Акційного Товариства — Вільгельм Ран. За переписом 1911 р. в Глупанині було 468 жит., 1 крамниця, водяний млин.

ГЛУХИ, с, колись належало до Володимирського, тепер до Ковельського пов., над р. Вижвою, 122 км. від Володимира. В 1887 р. було там 208 дом. і 1,152 жит., церква, школа. Село належало колись до Ратенського староства. Згідно з люстрацією 1565 р. з 20 дворич платили: 7 флор, і 1 гріш оренди, сторожового по 6 грошів, за сир і масло по 3 гроші, за курку по 9 грошів, віск, мед, волощину, сіно разом 26 флор і 9 гр. В 1628 р. 39 флор, і 25 гр.

ГЛУХИ або **ГЛУХІВ**, с, Лубенський пов., село тепер неіснуюче. В 1570 р. належало до Федора Шумяти, який вносив за 11 дим., 2 город і 2 млинських коліс.

В 1577 р. Г. належать до Михайлової Кло-Малиновської жінки коронного маршала, котра платила з 22 дим. і 3 город. В 1583 р. належить до тієї ж Михайлової, яка платила за 1 попа, 2 вальних коліс.

ГЛУХОВИЧІ, с, Володимирський пов., був то присілок села Осмиговичі. В 1437 р. вел. кн. Лев Свидригайло надає це село Олизарові (Архів Сангушків I, № 44). В 1570 р. Андрій Романовський з Осмигович, Коростьової (Коростова), Ловищ і Шинявки вносить від 24 дом., 9 город, 2 млинських коліс і ще з двох млинських коліс.

ГЛУША ВЕЛИКА, с, Ковельський пов., над річкою Глушицею, котра є відногою р. Турії, в селі волость. В 1900 р. було там 139 дом. і 825 жит., церква дерев'яна, школа, зем. поштова станція. До села Велика Глуша належало 99 дом. і 410 жит., 27 км. від Каменя Каширського. Волость В. Гл. граничила з Мінською губернією. Разом з Мал. Г. і селом колонією в кінці 19 ст. було там 1,008 дом., 7,855 жит. з належною до тої волості 21,242 селянською землею.

ГЛУША МАЛА, с, Ковельський пов., 73 км. від Ковля, при річці Глушиці. В кінці 19 ст. було там 88 дом. і 869 жит. На землях села дуже старі могилки в ур. Кулинищі, а другі в ур. Синька. В 1552 р. село належало до Олехнової Скоратиної, пізніше до Каміно Каширського ключа кн. Григорія Сангушки, який вносив з Г. від 19 дим., 5 город. В 1648 р. село належало до кн. Адама Сангушки. Заховалася стара ерекція Адама Красицького священникові Мартинові Купичеві з 1665 р. В 1896 р. було там тільки 221 хата. Селяни займаються переважно торгівлею худоби, для якої було колись вибудовано там просторі кошари в ур. Заходи і Мошна. В останніх роках 19 ст. і початку 20 ст. ці два села належали до гр. Красицького і було там біля 2,860 жит. За переписом 1911 р. тільки у Великій Глуші було 1,543 жит., земська поштова станція, однокласова школа, німецька початкова школа, земська лікарня, лікар, акушерка, 3 крамниці, горілчана крамниця, щомісячні ярмарки. До великої зем. власности належало там: до Михайловських 891 + 249 дес, а до Лубенських 2,379 дес.

ГЛУША, фільв. Пінський пов., над р. Стоходом, на захід від Світлицького озера і села Задоложжя, в багністій і малодоступній околиці.

ГЛУШЕЦЬ, річка, Луцький пов. Це ліва притока р. Стиру, до якого вона впадає в м. Луцьку.

ГЛУШИЦЯ, с. над р. Стублою в Рівенському пов., в Немовицькій вол., 138 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 169 дом. і 973 жит.

ГЛУШВКА, с. Звягельський пов., Баранівська вол., 43 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 17 дом. і 103 жит.

ГЛУШВ, слоб., Рівенський пов., Седлищанська вол., 94 км. від Рівного. В 1900 р. було там 14 дом., 75 жит. Велика зем. власність належала до Кутановських.

ГЛЮКСТАЛЬ, нім. кол. — **ЩАСЛИВА**, Звягельський пов., Баранівська вол. В 1887 р. було там 17 дом. і 102 жит. і євангелицький молитовний дім.

ГНАТІВКА, с, Костант. пов. До великої власности Конопачьких належало там 523 дес.

ГНИДА, річка, Володимирський пов. Річка бере свій початок з джерел під с. Калусовом і пропливає коло сіл Діхтьова, Суходіл, Орань м. Устилуга і тут впадає до р. Бугу. Протікає досить широкою забагненою долиною через дуже родючі околиці Володимирського пов. Колись у своїй течії обертала вона багато млинів, валирень і тварила рибні стави.

ГНИДАВА, с, Крем'янецький пов., Вербовецька вол., село над потоком Гнидавкою, 29 км. від Крем'янця. В 1900 р. було там 133 дом., 691 жит. Церква Покровська з 1728 з опасанням дерев'яна від 1728 р. В церкві багата бібліотека стародруків, школа від 1874 р. Згадується в 1583 р., коли то Г. належала до Вербівця кн. Михайла Вишневецького, від якого переходить до Мнішків, а від них до Жевуцьких і Орловського. В 1703 р. під назвою Гнидавки згадується як маєток кн. Вишневецьких (Архів ЮЗР, ч. 3, т. 2, ст. 325). За інформацією поданою польським історгеогр. словником Г. була осідком нагородового староства (?) (Можливо, що ця інформація відноситься до с Гнидови, пов. Луцького).

ГНИДОВА, с, Луцький пов., село положене над р. Стиром, Полонська вол., 4 км. від Луцька. В 1900 р. було там 34 дом. і 242 жит., церква. До села Колонія тієї ж назви належало 35 дом. і 195 жит. Колись входило в склад луцького староства. В 1628 р. село було в посесії Гаврила Гойського — київського каштеляна. Пізніше було особним негородовим староством. В 1648 р. належало до Стемковського, пізніше до Стецьких і т.д. В 1570 р. Михайло

Хрїницький вносить з Г. побір, а в 1577 р. побір вносить Іван Чаплич.

ГНИДАВА, пригород (передмістя) Луцька. За переписом 1911 р. с. Гнидава, Полонської вол. мало 473 жит., початкова німецька школа, горілчана крамниця, варстаті сільсько-господарських машин, скуп збіжжя і 2 ярмарки річно. Велика зем. власність Свистунова — 116 дес.

ГИЛЯКИ, слоб., Луцький пов., Силенська вол., 48 км. від Луцька. В 1900 р. було там 10 дом. і 71 жит.

ГНИЛОРУДКА (с. тепер неіснуюче), Крем'янецький пов. В 1583 р. належало до Вишнівця кн. Олександрової Вишневецької, яка платить з цього села від 6 дим., 3 город, 3 комір, і 2 вітряки.

ГНИЛЧЕ, присілок, Лубенський пов., Крупецька вол. В 1900 р. було там 13 дом. і 89 жит.

ГНІЙНИЧКА, оселя, Заславський пов., 5 км. від Шельвова.

ГНОЙНИЦЯ або **ГНІЙНИЦЯ**, с, Острозький пов., Плужанська вол., на границі Заславського пов., 33 км. від Острога. В 1887 р. було там 168 дом., 931 жит., дерев'яна церква з 1794 р., школа церк.-прих. від 1843 р. Найдавніша літописна згадка про Г. з 1152 р., коли то кн. Володи - мирко Галицький звертає міста — Бужськ, Тихомель, Шумськ, Виганів і Гнойницю (Іпат. 313 під р. 1152). На землях села заховалося ще ніким не досліджене городище. В 16 ст. село належало до кн. Острозьких, котрі платили з Г. за 7 дим., 3 город, 1 підсудка, 1 вального колеса. В 17 ст. село було власністю Алоізи Ходкевичевої, яка платила від 69 дим., а в 1650 р. від 45 дим., в 1661 р. від 22 дим. Згідно з переписом 1911 р. велика зем. власність належала до Скамирова — 1,451 дес.

ГНІЙНО, с, Володимирський пов. Вербська вол., 12 км. від Володимира, село над р. Турією. Урочища в селі: Село, Волені, Опацини; хутори: Піддубки, Турія; в полях: Півланки, Підболоток, Порхово, Довгород, Турин, Зарудло, Вигонське, Рудниці. Уроч. Волені і Опацина належали колись до землянина Онацького, до якого належав тут водяний млин на р. Турії (О. Цинкаловський. Матеріяли до арх. Володимирського пов. Записи Н.Т.Ш.).

До 1863 р. с. Г. належало до Мясковських. Церква дерев'яна на місці старої. За ревізією володимирського замку з 1545 р. село надане разом з селами Могильном, Ру-

дами, Блажеником і Красносілкою кн. Солтанові. В 1577 р. Микола Лисаковський холмський каштелян вносить з Г. від 4 дим. дворищ, 3 млинських коліс на р. Турії. В 1583 р. з Г. платить Максим Людович „з іменія свого” Г. від 6 дим., 7 город, 3 город, 2 підсудків, 1 дорічного колеса і 1 ступи. В 1653 р. село Г. було власністю Адама Киселя воєводи київського і брацлавського, який мав свою резиденцію в с. Низкинигах у тому ж Володимирському повіті. За переписом 1911 р. в Г. було 557 жителів, Кредитове товариство і державна горілчана крамниця. До великої зем. власности належало там 2,345 дес. На ґрунтах села знайдено в 1929 р. найбільший на Волині скарб срібних, польських монет 17 ст. і кремінну плоску сокиру в ур. Довгород (На цілій поверхні шліхтовану).

ГНІЗДИЧНО або **ГШЗДИЧНА**, с, Кременецький пов., Зарудецька вол., 33 км. від Крем'янця. В 1900 р. було там 194 дом. і 1,404 жит. Село положене в місцевості високій, роздебраній глибокими ямами, при самій австрійській границі. В селі мурована церква з 1852 р., на місці бувшої тут дерев'яної з 16 ст., школа церк.-приходська від 1855 р. Село згадується в 1463 р. в документі при поділі маєтків між братами Семеном, Солтаном і Василем — княжатами Збараськими. В 1583 р. село належало до ключа колоденського кн. Костянтина Острозького, який вносить за Г. від 9 дим., 7 город, 3 город і 1 попа.

При церкві, як видно з документу 1463 р., там перебувала ерекція з 1720 р. й інші церковні документи та стародруки. Під час польського повстання 1831 р. війська (польські) під проводом ген. Дверницького притиснуті російськими військами власне тут перейшли російсько-австрійську границю і зложили зброю австрійській владі. Велика власність належала там до Потоцьких, Сьвейковських, пізніше до Грохольських.

ГНОЇВЩИНА, с Острозького пов., Плужанської вол., 25 км. від Острога. В 1887 р. було там 18 дом. і 112 жит., положене в великих лісах с Гнойниці.

ГНОЙНИЧКА МАЛА, с, Звягельський пов. Село положене над притокою р. Горині, Махнівська вол. В 1887 р. було там 46 дом., 232 жит. Колись село належало до кн. Острозьких, а в 1650 р. до кн. Доминика Заславського, який вносив за Г. в 1650 р. за 4, а в 1651 за 3 дим. Від

Заславських село перейшло до Замойських, Конєцпольських, Яблоновських і врешті до Вітовських.

ГРАНІ, с, Луцький пов. Велика зем. власність належала до Арменевської Ніни — 1,331 дес.

ГОДИНЬ, хут., Ковельський пов., Гірницька вол. В кінці 19 ст. було там 24 дом., 131 жит.

ГОДОВИЧІ, с, Ковельський пов., Маціївська вол., 60 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 56 дом. і 416 жит. Колись село належало до ковельського староства. В 1583 р. належало до маєтків м-ка Милянович кн. Андрія Курбського, який платив з Г. від 10 ланів і 3 город. В 1628 р. село було у ковельському старостві, а від 1648 р. село належало до старости Криштофа Опалінського, від 19 ст. перейшло до „казни“. До вел. зем. власности належало тут 154 дес.

ГОДОМИЧІ, с Луцького пов., Тростянецької вол. 43 км. від Луцька. Село над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 161 дом. і 895 жит., церква, каплиця і млин. Колись село належало до волинських земель, а від 1648 р. до кн. Степана Четвертинського, брацлавського підсудка, який платив від 44 дим., а в 1650 р. тільки від 8 дим. Село Г. належало до родини Четвертинських 250 літ і тільки в кінці 19 ст. перейшло до Нестроевих російського генерала губернатора і „предводителя дворянства“ Луцького пов. Належало до нього там 6,450 дес. і 122 дес. до іншого землевласника. За переписом 1911 р. в Г. було: 1,139 жит., однокласова школа і державна горілчана крамниця.

ГОРЗВИН або **ГОРВИН**, **ГОРЖВИН**, с, Луцький пов., 32 км. від Луцька на південь. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 321 жит. В 1545 р. село згадується як власність Гаршвинських, які обов'язані були забезпечувати одну городню луцького замку (Пам'ятники, Ревізії). В 1570 р. село належало до с Садова властительки Фрончової Хвальчевської, котра платила за Г. від 7 дим. В 1583 р. „ксіондз біскуп“ платить з Г. від 5 ланів, 8 півланків, 3 вальних коліс, 1 фолюша. В 1648 р. село було власністю косяола Св. Трійці в Луцьку і вплачувано з нього від 41, а в 1649 р. від 35 дим.

ГОЯРЯНІВКА, с, Лубенський пов., 1 км. від Олики. Село поділяло завжди долю містечка і замку в Олиці.

ГОЛЯТИН, с Лубенського пов., при річці Липі, 55 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 106 дом. і 629 жит.,

церква дерев'яна з 1749 р. — Покровська. Колись село було власністю землян Голятинських привласнена незаконно кн. Федором Сангушком, який в 1545 р. був зобов'язаний утримувати в луцькому замку 3 городні. В другій половині 16 ст. розрізняли містечко Звенигород і село Г. В 1577 р. кн. Сангушко платив за Звенигород від 20 дим. ланових, 20 півлан., 4 перекупки і 5 ремісників, 6 ринкових домів, 5 вуличних домів, 16 вбогих халуп і за село Голятин (осібно), коли то назва Звенигород зникає. Від того часу не тільки кн. Федір Сангушко платив з Г., платив ще і Михайло Козинський. В 1648 р. Г. належало до кн. Доминика Заславського, який платив з нього за 141 дим., а в 1650 р. тільки за 21 дим. Правдоподібно тоді власне, з огляду на покаяння міщан і вплив місцевого населення, на терени опановані військами Богдана Хмельницького населення сіл і міст масово втікає від соціальних, національних і релігійних переслідувань. Тоді власне зникло і зовсім вилюдніло містечко Звенигород і залишилося тільки село Г. як власність кн. Четвертинських. В 19 ст. було там 1,300 дес. землі, лісу 500 дес. З ревізії луцького замку 1545 р. довідуємося про долю волинських землян Голятинських: „а самих Голятинських за невільників держит (Сангушко) і сестри їх за простих хлопів повідавав, правдоподібно оціліла тільки одна лінія з того роду Дубецьких". Такий процес „хлопіння" місцевої волинської шляхти спостерігаємо в 16-17 ст. на усіх українських землях, коли то безправно позбавлені своїх маєтків шляхта, не кажучи вже про боярство, зливається часто з місцевими селянськими родами. За місцевими переказами був тут колись город, а по зруйнуванні його залишилися тільки вали і частокіл і було там голе місце, яке називали Голятином. Місцеві селяни показують вали старого замку і урочища, про які залишилися тільки легенди.

ГОЛЕЙ, с, Пінський пов., Плотинцька вол. Село położене у самому центрі припечького Полісся, серед розлеглих мочарів, драговин і лісів, недалеко від старого тракту зі Столина до Пінська. В кінці 19 ст. було там 155 жит. Колись належало до королівських сіл Пінщини.

ГОЛЬЧА, с Острозького пов., 20 км. на захід від Острога, над ставом. Було там дві церкви. В 1972 році землі Г. продано чеським колоністам. Земля чорноземна, ча-

сами багата в камінь. Г. належало колись до Івана Чаплина, який у 16 ст. продає її кн. Острозькому Янушу (до прийняття рим.-кат. Івана О.), який дарує це село Підгородинському, волинському підчашому. Був там колись ринок, на якому було кілька крамниць. Біля села два кургани.

ГОЛЕНДРИ (голландці), с. Володимирського пов., над р. Бугом, Гушанська вол., 76 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 35 дом. і 334 жит. Були то колоністи — голландці, які у 16 ст. були втекли до Польщі, бо боялись переслідувань як меноніти з Фризії (Голляндія). Всі вони зукраїнізовані і сполонізовані. До 1914 р. щоденною їх мовою була українська.

ГОЛЕНДРИ, кол. Острозького пов., Кунівська вол., 15 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 87 дом. і 382 жит.

ГОЛИБИСИ, с. Крем'янецький пов. (в документах Олибичі, Олибеси), село над р. Вілією, 31 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 76 дом., 491 жит. Церква дерев'яна з 1770 р. В 1513 р. село належало до Богуша Боговита, а від них перейшло до Вкринського, в 1596 р. знову Г. бачимо як власність Боговитинів (1596 р.). По смерті Вацлава Боговита, разом з Рахмановським ключем, переходить до кн. Софії Михайлівни Чарторийської, жінки дуже на той час освіченої і мудрої. В 1603 р. Г. перейшли до її брата Михайла Чарторийського. За переписом 1911 р. до великої власности належало там 377 дес.

ГОЛИКИ, с. Заславський пов., Славуцька вол., 12 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 125 дом. і 594 жит. В 1650 р. село належало до кн. Заславських, а в 1651-1658 спустошене татарами. Г. до 1914 р. належало до Славути. В 1911 р. було там 750 жит., фабрика дерев'яної маси, водяний млин (40,000 руб. річн. перемолю).

ГОЛИНКИ або **ГОЛЮНКИ**, с. Старокост. пов., Красилівська вол., 18 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 181 дом. і 1,056 жит, дерев'яна церква з 1891 р., на місці, де була стара, школа церк.-прих. від 1888 р. На землях села, на горбку зарослому лісом, видно було оборонні вали і рови в ур. „Замчисько", а в околиці села кілька високих курганів. Село колись належало до красилівського замку, а в 1517 р. до кн. Костянтина Острозького, Г. в 1593, 1618, 1684 роках було зруйноване і спалене

татарами. По Кульбушівській транзакції 1753 р. Г. разом з іншими 17 селами отримує Кароль Шидловський, а від нього переходить до Жевуських, а від них до Булгака.

ГОЛИШВ, с, Луцький пов., Полонська вол. (в документах часом Олишів), село над р. Полонкою, 9 км. від Луцька. Було тут 28 дом. і 303 жит. Колись село належало до луцького староства. В 1628 р. було власністю Героніма Харлецького — луцького старости і разом з млином становило 270 флор. Пізніше було власністю луцького кат. єпископа, а в 1848 р. належало до Марії Радуск. При фільваркові був великий палац, оточений парком, гуральня, паровий млин. Зі села провадила до Луцька кінна залізниця. За переписом 1911 р. було в Г. 281 жит., однокласова школа, гуральня і ретифікація (67,000 відер горілки 40° річно), крохмальня і водяний млин (24,000 пуд. річного перемолу). До великої власности належало там 175 дес.

ГОЛИШВ, с, Рівенський пов., село над р. Стублою, 82 км. від Рівного. Церква дерев'яна з 1775 р., на місці старої. В 1545 р. село належало до луцького замку, було там 2 дворища, великий став і водяний млин. Пізніше село перейшло до кн. Чарторийських з Клевани (Пам'ятники, т. 4 від 2, ст. 126). В 1577 р. кн. Іванова Чарторийська платить з Г. від 12 дим., 6 город; в 1583 р. кн. Юрій Чарторийський платить з Г. від 17 ланів, 4 город, 2 млинських коліс і 1 попа. В половині 17 ст. була власністю Олександра Даниловича, котрий в 1648 р. вносить за 30, а в 1650 р. за 15 дим. Від 1831 року забрана „до казни”.

ГОЛИШВКА, с, Заславський пов., Корецька вол., 39 км. від Звягеля. Село над р. Кобилянкою, притокою р. Корчика. Село положене в місцевості лісовій, на північ від м-ка Корця.

ГОЛОВИ, м-ко, Ковельський пов., Голобська вол., 27 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 214 дом. і 1,517 жит., церква, костьол рим.-кат., каплиця, школа і 2 вітряки. Містечко при залізниці і шосе з Луцька до Ковля.

В 1570 р. с належало до кн. Миколая Ярославовича, який з Козина, Іваня і Толмахова платив від 154 дим., 4 боярів, 13 город, 2 млинських коліс, 1 коршми. Пізніше Г. переходить до кн. Заславських, а від них до Вільгів.

ГОЛОВИ, село Ковельського пов. (зараз при м-ку Г.). В кінці 19 ст. було там 63 дом. і 429 жит. та 330 дес. селян-

ської землі. Вулиці: В'язівка, Перегороди, Переддвір'я, За різами, Паньківщина, Джерело Безодня. Згадка про Г. — село з 1545 р., коли воно належало до луцького замку і було власністю Тихона Козинського і кн. Андрія Сангушки-Кошерського (Архів Сангушків, т. 4, ст. 401 і Архів Ю.З.Рос. ч. 5, т. I, ст. 46). Пізніше Г. належало до Фірлеїв. В 18 ст. село належало до Єрузальських і Вільги. До села належала оселя Пугиня, де на початку 19 ст. був греко-кат. монастир, зложений у 1787 р., василяннам монастир закрито царською владою в 1827 р. По дорозі з Пугині до м-ка Г. ще в 19 ст. були два стовпи вимуровані з цегли, також стояли т. зв. „фігури" святих. В Г. був також рим.-кат. костюл, а в великому парку — палац гр. Ронікерів, при якому був звіринець. В 19 ст. в с. Г. була школа, 3 коршми, 5 вітряків, 2 крамниці, церква з 1783 р.

За переписом з 1911 р. в с. Г. була волость, земська поштова станція, чотириклясова школа, фельдшерський пункт, аптека, 4 крамниці, газовий млин (50,000 пуд. річн. перемолу), земська станція направи сільськогосподарських машин, ресторан і ярмарки, щомісяця. До великої власности належало в 1911 р. 2,476 дес.

ГОЛОВИ МАЛІ, с, Ковельський пов., 65 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 63 дом., 429 жит., які користали з 330 дес. селянської землі. Колись село належало до кн. Сангушків, Любомирських, Красицьких, Ратомських. В 1911 р. в Г. Малих до великої зем. власности належало 1,240 дес.

ГОЛОХВАСТИ, с, Старокост. пов., над притокою р. Збруча Болванцем, на границі з Галичиною, 96 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 133 дом. і 747 жит. Церква з 1782 р., школа церк.-прих. з 1885 р. Село положене у високій місцевості, позбавленій зовсім лісу. На півд.-зах. до села підходять мочарі. Село колись належало до Джевицьких.

ГОЛОВИН, с, Рівенський пов., Костопільська вол., залізнична станція — Вовча, 42 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 157 дом. і 927 жит., дерев'яна церква від 1789 р., школа церк.-прих. від 1874 р. Від половини 19 ст. земля належала до т. зв. „Удельного Ведомства". Згідно з ревізією луцького замку 1545 р. головенські бояри були зобов'язані до покриття однієї з замкових городень.

В 1517 р. Г. було селом степанських землян і було там 8 дим. на чверть і 9 город. В 17 ст. село було в оренді у Сенського, Головинського і кн. Заславського. В 1753 р., згідно з постановою т. зв. Кульбушівської угоди, Г. отримав кн. Любомирський і продає це село гр. Ворцелю.

ГОЛОВИНСЬКА (ВІЛЬНА), с, Рівенський пов., Костопільська вол., 32 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 10 дом. і 79 жит.

ГОЛОВЛІ або **ГОЛОВНЄ**, с. Рівенського пов. Село положене в низькій місцевості над р. Гоморою, 20 км. від Острога, 9 км. до залізничної станції Кривин. Історична згадка про Г. з 1602 р., коли це село виступає під назвою Голобелі, як маєток кн. Острозьких. В кінці 19 ст. було там 203 дом. і 1,710 жит., церква з 1730 р., школа церк.-прих. з 1860 р. В 1577 р. належала до кн. Кост. Острозького, який платив від 5 дим. півдворищ, 3 дим. на чверть, 4 город, 3 підсудків. В 1648 р. власність Алоїзи Ходкевичевої, яка платила від 54 дим., а в 1650 р. від 16 дим.

В 1602 р. під назвою Голобель належало до аннопільського ключа. Був там мурований дім і англійський парк над ставом. Місцеві селяни розводять овочеві сади і торгують овочами.

ГОЛОВНИЦЯ, с. Звягельського пов., Корецької вол., над річкою Дубницею. В кінці 19 ст. було там 144 дом. і 975 жит., церква дерев'яна з 1841 р. на місці, де була стара з початку 17 ст. Село положене при шосі Рівне-Новоград Вол. (Звягель). В 1577 р. належало до кн. Корецького, який платив з Г. від 40 дом. і 7 город. В половині 17 ст. належало до кн. Самуїла Корецького, який платив від 98 дим., а в 1653 р. від 43 дим. В кінці 19 ст. до Вільгельма Гольдмана належало там 2,955 дес. Г. було типовою магнацькою резиденцією, був там великий парк, в якому було багато понад 100-літніх дерев і взірцево поставлений овочевий сад.

ГОЛОВНО, с, Володимирський пов., Головеська вол., 70 км. від Володимира. Село положене при заливовій долині початків р. Прип'яті. На північ від цього села терен значно обнижується і переходить за селом Нудижами в болотах, що звуться „Тенетисько”, починає формуватися річка Прип'ять, засилювана численними невеликими струмками, які спливали з південної волинської височини. При одному з таких джерел положене велике село Го-

ловно. В кінці 19 ст. було там 510 дом. і 3,120 жит., дві церкви, школа, олійня, волосне правління, 1 крамниця.

Село колись належало до любомирського староства. В 1565 р. було там 15 селян, які платили по 14 грошів і по дві курки, 10 яєць і мірку вівса, 3 боярів, які давали мед, 8 флоринів, 17 город і 2 комірників, 2 ковалів, 2 дьогтярів, 3 рибалок, коршма і водяний млин. Обов'язки відробляли з плугами на любомельському фільварку. В 16 ст. с Головно було зобов'язане виробляти „ком'яги" (дуже великі човни) і сплавляти їх до Прип'яті, вздовж малого поточка. Місцеві легенди твердять тому, що власне з Г. розпочинається р. Прип'ять. Ком'я-

Церква в Голобісах к. Шумська (ц).

ги збудовані у Головні пливли до Пінська, Турова і Києва.

З інших обов'язків жителів Г. був довіз дерева до Любомельського замку і кошення сіножаттів. Разом усі роботи виносили 200 флор, і 15 грош. річно. Як подає В. Антонович, в Головні було городище, або замчище, обнесене валом, яке місцеві селяни називали Замчищем або Колесом. Вали ці мають до 5 км. навколо. В середині городища два урочища: Тарнів і Жидівка. Згідно з переказом був там колись великий город і місто Тарнів. 8 ур. „Жидівка” було три кургани, а в околицях села, на полях і в лісах, було їх кілька. Ціла околиця Г. і сусідніх сіл Городка і Скриниці і Нудижа багата на археологічні знахідки як з неоліту і бронзової доби, так і, особливо, з раннього середньовіччя. Грунт там піскуватий на крейдяному підложі. За переписом 1911 р. було в Головні 2,998 жит., волоська прав, школа однокласова, фельдшерський пункт, 2 крамниці, державна горілчана крамниця і 2 ярмарки річно. В 1863 р. знайдено там скарб — 65 монет західньо-європейських (В. Антонович, XI з'їзд, Москва, 1901 р.).

ГОЛОВЧИЦІ, с, Лубенський пов., Млинівська вол., 9 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 59 дом. і 401 жит., церква дерев'яна з 1756 р., в архіві якої заховався рукописний „Устав” з 1516 р.; коли настоятелем прихода був Микита Федорович. В 1448 р. Г. згадуються як маєток князя Юрія Василевича Острозького, який продає Г. за 16 кіп литовських грошей. В 1648 р. кн. Заславський вносить з цього села від 51 дим., а в 1660 р. від 32 дим. Пізніше село належало до кн. Сангушків і Любомирських. В документі з 1594 р. згадується 9 курганів на полях, в напрямку м. Дубна.

ГОЛОХВОСТИ, с, Старокост. нов. Велика зем. власність в 1911 р. — 605 дес.

ГОЛОШІВКА, с, Звягельський пов. В кінці 19 ст. було там 152 селян, 544 дес. селянської землі і 454 дес. фільварочної землі. Село колись належало до Корця.

ГОЛУБИН, с, Звягельський пов., Романівська вол. Село над річкою Нивою, 56 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 18 дом. і 398 жит. Велика зем. власність 3,992 дес. і 3,821 дес. лісу належала до Стецьких.

ГОЛУБКИ, с. Старокост. пов. До великої зем. власності належало там в 1911 р. 245 дес.

ГОЛУБНЕ, с, Рівенський пов., Березенська вол., 76 км. від Рівного, село положене серед лісів. В кінці 19 ст. було там 70 дом. і 542 жит., церква дерев'яна з 1753 р., Троїцька, на місці старої. Село дуже старе, згадується в документах з 1595 р.: „Я, Іван на Гулевичах Гулевич, підкоморний луцький, з'їхав на грунт села Голубного"... В уроч. Перебіг і Бобровини, серед болота, заховалися вали і рови городища, на якому знайдено кремінні стріли і вістря списи (В. Антонович, Триди II з'їзду, Москва, 1901 р.). В околиці села було багато руден (місце, де витоплювали залізо з місцевої болотяної руди, т. зв. лімоніту). В селі затрималася ще легенда про князя Голубинських. До селян належало там в кінці 19 ст. 1,101, а до фільварку 7,500 дес. Забудовання старого двору знаходилися за сажавками. За переписом 1911 р. в с Голубні було 502 жит., 1 крамниця, 1 горілчана крамниця і паровий млин. До великої земельної власності Давидовичів належало там 400 дес.

ГОНОРІВКА, с, Старокост. пов., Моначинська вол., 76 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 69 дом. і 404 жит. До великої зем. власності, згідно з переписом 1911 р., до Ледуховського К. належало там 292 дес.

ГОНЧАРИ, с, Пінський пов., 34 жителів. Село колись належало до пінського православного монастиря.

ГОНЧАРИХА або **ГАНЧАРИХА**, хутір, Звягельський пов., недалеко від р. Случі (Остропільська вол.), присілок с Мехиринці.

ГОНЧИЙ БРІД або **ГУНЧА**, **ГУДЧЕ**, **ГУДЧИН БРІД**, с, Ковельський пов., Голобська вол., 27 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 49 дом. і 408 жит. В 1570 р. село було власністю: Богдана, Семена і Михайла Дрезденських, які з Гончого Броду і с. Дроздня платили з 54 дим., 50 город, 2 город, 8 боярів путних і 1 млинського колеса. Церква від 1709 р., Троїцька. До великої зем. власності належало там в 1911 р. 1,151 дес.

ГОРАДЖА, с і кол., Луцький пов., Піддубецька вол., 15 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 22 дом. і 343 жит. і в колонії 22 дом. і 82 жит. В 1650 р. під назвою Грашки разом з Підгайцями і Лозками мали 55 дим., а

в 1651 р. тільки 8 дим., ще менше у 1658 р., бо тільки 5 дим.

ГОРОПАЙ, с, Звягельський пов., Городиївська вол. В 1900 р. було там 307 жит. і 740 дес. селянської землі. До великої зем. власности належало 864 дес.

ГОРАШІВКА або **ГАРАМИНІВКА**, с, Луцький пов. Село над р. Коршин, Силинська вол., 77 км. від Дубна, церква дерев'яна, школа, млин. В 19 ст. власність Жаботинського.

ГОЛУЗИНСЬКА ВІЛЬНА, с, Луцький пов., Більсько-вольська вол., 100 км. від Луцька. Село положене на Глухому Поліссі, на північ від ст. Медвежа (при залізниці Ковель-Сирни і с Костюхівки) біля 25 км. на північ, серед лісів і боліт. Навколо села непрохідні болота: Кривуха, Ждан, Сильнуха, Засеркове, Кут, Заголодде. Земля піскувата і багонна. Село розложилося серед піскових надм над річкою Березика. В околицях села кілька невеликих курганів (8-10).

В кінці 19 ст. було там 153 дом. і 906 жит., церква дерев'яна, школа церк.-прих. і 2 водяні млини. Село колись належало до кн. Матвія, Андріювої, Федорової Четвертинських. В 1570 р. кн. Іванова платить від 30 дим., 16 город, 2 боярів путних і 1 млинського колеса. В 1583 р. належало до Остафія кн. Четвертинського. В 1648 і 1651 рр. до католицького монастиря св. Бригіди в Луцьку і має 48 дим. Пізніше знову належить до кн. Четвертинських, а від них переходить в руки Конопачьких, Плонських. До великої власности належало 1,740 дес. лісу і 1,325 мало придатної землі.

ГОЛЮКИ, с, Старокост. пов. До великої зем. власности належало там 2,000 дес.

ГОЛЯТИН, с, Лубенський пов., Берестецька вол. 1900 р. було там 920 жит., водяний млин (1,500 пуд. річного перемолу).

ГОРБАКІВ, с, Острозький пов., село над річкою Горинню, 43 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 103 дом. і 687 жит., дерев'яна церква з 1764 р., цер.-прих. школа від 1884 р. В селі дерев'яний міст через р. Горинь. В 1452 р. Г. отримує разом з Городцем, Степанем і Золотієвим кн. Юрій Семенович Гольшанський. Внук його Юрій Гольшанський-Дубровецький в 1507 році відступає своїм стрієві кн. Олександрові. В 1511 р. кн. Костянтин

Острозький, зять кн. Гольшанського висуджує ці добра до замку в Дорогобужі. В 1517 р. Г. належить до Дорогобужа кн. К. Острозького. В 1650 р. Г. належить до Яна Замойського. Згадується також Г. в ревізії луцького замку 1545 р. (Пам'ятники, т. 4 від 2, ст. 127). Крім того в 1562 р. як власність кн. Кост. Острозького (Опис Київ. Центр. Архіва № 2036, ст. 27 п. 7). Велика зем. власність в 1911 р. — 293 дес.

В околиці села, над р. Горинню, заховалося овальне городище (В. Антонович. Труди XI арх. с'езда, Москва, 1901 р.), на якому стоїть опасана його валами церква. По другому боці р. Горині — правдоподібно друге городище (Гоща). Велика власність — 100 дес.

ГОРБАША ВЕЛИКА, с, Звягельський пов., Жолобовецька вол., 22 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 101 дом. і 568 жит., селянської землі 455 дес. До великої зем. власності належало 552 дес. Церква з 1863 р., на місці старої, школа одноклясова. Колись село належало до Пусловських, пізніше до Прушинських і Дубицьких. До великої зем. власності Харчевського належало там в 1911 р. 1,040 дес, а згідно з переписом того ж року, було в Г. 443 жит., 1 крамниця, горілчана крамниця, Кредитове т-во, кооператива.

ГОРБАША МАЛА, с, Звягельський пов., Жолобовецька вол. В кінці 19 ст. було там 55 дом., 216 жит. і 682 дес. селянської землі, двірської землі — 240 дес. В 1577 р. село належало до кн. Самуїла Корецького. В 1653 р. платив кн. Корецький від 13 дим., а в 1651 р. тільки від 4 дим., врешті в 1653 р. від 1 дим. Згідно з переписом 1911 р. в Г. Малій було 882 жит. і 3 крамниці. До великої власності належало 504 дес. землі.

ГОРДІВКА і сусідні села, Звягельський пов., належало в 1911 р. до Наталії Уварової — 3,275 дес.

ГОРБАШІВКА, кол., Звягельський пов., Жолобенська вол. В кінці 19 ст. було там 18 дим. і 76 жит.

ГОРБІВ, с, Рівенський пов., Земельчинська вол., Турчинська вол., 22 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 29 дом. і 400 жит. Колись фільварок належав до Острозьких. В 1650 р. від Г. вносить побір Я» Замойський від 17 дим., а в 1651 р. від 10 дим. Велика зем. власність належала до Уварових(Р).

ГОРБОВИЧІ, уроч., Крем'янецький пов., під с. Шумбар. В 1583 р. платить з цього урочища Станіслав Лукаш від 10 город, в 1651 р. власність Ярмолинського, що був крем'янецьким суддею, платив від 6 дим. В 1653 р. опустошале. Останньо належало до Янковських.

ГОРДИВКА, с, Звягельський пов., Новочарторійська вол. Село при залізній дорозі на відтинку Шепетівка-Бердичів, Чарторійська вол., 77 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 12 дом. і 902 жит. Церква дерев'яна, школа церк.-прих. від 1878 р. Колись село належало до кн. Острозьких і в 1587 р. було подароване жінці сина К. Острозького Януша Зузані, разом з 44 селами і двома містечками. В 1650 р. орендує Г. Самуїл Калусовський, а в 1753 р., на підставі постанов Кульбушівської угоди, переходить до Любомирських, а від них по черзі до Понінських, Потоцьких і Кордишів.

ГОРИНЬ, річка. Назва зв'язана з високою подільською горбовиною, з якої випливає з-під с Волиці Кременецького пов., з височини 350 мет. н.р.м. і пливе, часто змінюючи напрямок корита, в північно-схід. напрямку, спочатку досить вузькою долиною, яка поступово поширюється. Під м. Заславом Г. змінює напрямок на північний, перепливає під м. Острогом, Рівним і Степанем, Дубровицею, Висоцьком, Столином і сотнями волинських сіл. На терен Полісся входить на 250 км. в околицях м. Гощі і перепливає численними відногами, інколи творить забатнені розливи і меандри. Під селом Биківка Г. ділиться на дві руслі, з котрих ліве зветься Вітлицею і в долині р. Прип'яті двома рукавами впадає до тієї річки. Долина р. Г. до м-ка Городинця сягає 2.5 км. ширини і вкрита високими лугами. Далі на північ долина поширюється і зі східної сторони зливається з долиною своєї притоки р. Случ. Ширина корита річки тут від 60 до 100 мет. На півдні дно річки багнисте, а на терені поліським піскувате. Весняні повені звичайно тривають від 3 до 5 тижнів, замерзає річка в половині м-ця грудня. Від заліз. станції річка Горинь доступна для пароплавів, які заходять сюди з Прип'яті, так що на відтинку Пінськ- Давидгород курсують пасажирські пароплави. До більших приток р. Горині належить Случ, Вілія і Стубла. Довжина річки від джерел аж до устя 572 км. Річка Горинь згадується в Повіст. Врем. Літ, т. II, ст. 461 і 462 (Вид. Акад. Наук, Ленін-

град, 1950 р.), а також в багатьох документах від 15 до 20 віку. Від найдавніших часів Горинь і найбільша її притока Случ були міграційними і торговельними шляхами, які зв'язували високу подільську височину з далеким Поліссям, а навіть з північною притокою Прип'яті, яка має також назву Случ (від слова лучини, злучувати) з далеким Случком (на Білорусі). Вздовж цього водяного шляху стверджено знахідки численних археологічних пам'яток, починаючи від палеоліту і неоліту, і кінчаючи на римських курганах, ранньо середньовічних слов'янських могильниках, городищах, валах і безлічі кремінних і камінних знарядь, кераміки з різних передісторичних і ранньоісторичних часів, римських, грецьких, староруських, польських монет тощо.

Горинь на цілій своїй довжині була від найдавніших часів (так, як і її притоки) джерелом використання водяної енергії для порушування млинів, валярень, фолюшів (сукнярень), а численні стави давали можливість розвитку рибних промислових господарств. Річкою Г. від непам'ятних часів сплавливали велику кількість лісу на терени степової України і через Дніпро — бузький канал аж до Балтицького моря. Тут над численними притоками Г., що випливали з розлеглих пуш, від найдавніших часів виробляли і з весняною повинню сплавливали великі човни — кояги, чайки — довбанки, крипи й великі каравани плісів.

ГОРИНЬ, уроч. в Лубенському пов., Теслугівська вол.

ГОРИНКА, річка, ліва притока Горині, впливає з гір під селом Піщатинці в Крем'янецькому пов.

ГОРИНКА ВЕЛИКА або **ГОРЕНКА**, **ГОРЯНКА**, с, Крем'янецький пов., недалеко від джерела р. Горині, Олексинецька вол., 38 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там НО дом. і 702 жит. Церква від 1866 р., на місці бувшої старої (з 1763 р.), була трьохкупольна, покрита гонтами. Школа міністерська з 1874 р., гуральня, цегельня. В 1556 р. кор. Бона надала Г. крем'янецькому війту Скуйбіді. Згадується в документах 1583 р., коли то частинно належала до Василя Болбаса Ростоцького — 4 дим. і 2 город. В другій частині до Григора Болбаса — 4 дим. і 4 город, а в третій до Іванової Болбасової. В 1649 р. Болбас Ростоцький вносить з Г. Росток і Поріччя від 63 дим., а в 1653 р. від 34 дим. В 1661 р. село було власністю Пше-

жовського і було тут 6 дим. Пізніше належала до Лубинової, Лісевича і Шульця. За переписом 1911 р. в Г. Вел. було 1,355 жит., однокласова школа, від 1874 р. гуральня і ретифікація (26,315 відер 40° річно), горілчана крамниця. До великої зем. власности належало 290 дес.

ГОРИНКА МАЛА, с., Крем'янецький пов., Олексинецька вол. В кінці 19 ст. було там 34 дом. і 236 жит. В селі була до 1866 р. дуже стара і під архітектурним поглядом дуже цікава, дерев'яна церква з 1616 р., покрита гонтами з такою ж дзвіницею, на її місці побудовано у 1866 р. нову муровану. В 1667 р. село належало до кн. Костянтина Вишневецького, а в 1583 р. воєвода волинський кн. Андрій Вишневецький вносить з Г. від 27 дим. і 9 город. В 1744 р. горинський ключ переходить до А. Плятерової, около 1820 р. до Ожаровських, пізніше до Олізарів. Був тут колись парк і один з найбільших на Волині овочевий сад.

ГОРИНСЬКИЙ пов. На луцькому соймаку 14 лютого 1792 р. постановлено виділити т. зв. Горинський повіт, ділячи Рівенський пов. на дві частини — Дубровицький і Рівенський, але це не дало добрих результатів і в 1796 р. повернуто до старого поділу.

ГОРИНЬ — ГРАД або **ГОРИНЬГОРОД**, над р. Горинь, Рівенський пов., Тучинська вол., 22 км. від Рівного. Містечко заложене кн. Соломерецькими під назвою Крупа. В кінці 19 ст. було там 190 дом. і 1,866 жит., мурована церква з 1816 р., збудована кн. Святополком-Четвертинським, католицький костьол, школа церк.-прих. від 1835 р., жидівський дім молитви. В кінці 19 ст. Г. Гр. належав до Мазаракі — 970 дес. Ще в 1777 р. отримано королівський привілей назвати цю оселю Гориньградом і надати йому магдебурзьке право. За переписом 1911 р. в Горинграді було 2,564 жит., міщанська управа, 7 крамниць, горілчана крамниця, ресторан і щомісячні ярмарки. До великої зем. власности Є. Мазаракі належало 965 дес.

ГОРИНЬГРАД, кол., недалеко від м-ка Г. В кінці 19 ст. було там 30 дом. і 130 жит.

ГОРИЧІВ або **ГОРЕЧУВ, ГОРИЧУВ**, с, Володимирський пов., Микулицька вол., 8 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 60 дом. і 439 жит. В селі були такі назви: За річкою, Зворотичі, До Зимна і урочища в полях: Печиська, Під Зимном (в цьому ур. було кілька

курганів), Попова гора, Янівець, Ліщина і два заховані кургани (Могила і Курган). В ур. Печисько знайдено кілька кремінних знарядь (О. Цинкаловський. Матеріали до археології Володимирського пов., записки).

Колись село належало до Якуба Войни Немирича, записане ним біля 1455 р. своїй жінці Марії, а по її смерті для кн. Михайла Чарторийського, котрий вносив з Г. від 2 дим. ланових. В 1577 р. село належить до м-ка Литовежа кн. Михайла Чарторийського, який з нього платив від 2 ланів, 8 город. В 1650 р. власність Ельжбети Чаплицької, а від неї перейшло до Чацьких, потім до Рудницьких. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Я. Цешковської належало там 1,093 дес.

ГОРИЦЯ, с, Звягельський пов., Берездовська вол., 49 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 196 дом. і 1,028 жит., церква дерев'яна з 1776 р. В 1577 р. село належало до кн. Острозьких, які платили від 9 дим. і 5 город, а 6 дим. належало до Подольського (землянина). В кінці 17 ст. Г. належало до Анни Острозької-Ходкевичевої, яка платила від 76 дим. (в 1648 р.), а в 1651 р. тільки від 23 дим.

ГОРИЩЕ або **ОРИЩЕ**, с, Володимирський пов. Хорівська вол., 25 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 87 дом. і 565 жит. В 1650 р. село було в оренді у Краєвського і було там 27 дим.

ПРНЕ або **ГОРНЕ**, с, Пінський пов., 10 км. від Пінська. Село сполучене греблею з Пінськом. В кінці 19 ст. було там 57 жит. Колись належало до Битримовичів і Чайковських.

ГОРОДЕЛЕЦЬ, с, Ковельський пов., Старокошарська вол., 5 км. від Ковля, над р. Турією. Село положене на ґрунтах вкритих пісковими надмами. В кінці 19 ст. було там 29 дом. і 237 жит., церква, два водяні млини. Недалеко від церкви перед 1914 р. було багато курганів, а на піскових надмах знаходили численні пам'ятки, переважно з кременя або каменя. Колись село належало до кн. Сангушків. В спадку по кн. Сангушковичу в 1502 р. село належало до кн. Олександра Михайловича, кн. Михайлової. В 1537 р. кн. Андрій Сангушко відмежовує Г. від Ковля і с. Клевецька, маєтностей свого стрія Василя. Люстрація луцького замку з 1545 р. постановила, що в Г. з кн. Андрія Михайловича несправедливо побирають мита по

1 грошу. В 1577 р. в частині села Г. названої Городень разом з Ружином і Творичаном володіє кн. Остафій Ружинський (один з основників Запорозької Січи), який вносить від одного диму, 1 город. В 1583 р. село згадується при Старих Комарах, як власність кн. Комерського Сангушки. В 1545 р. маєток Г. названо „боярським” (можливо належав до боярів Затурейських). Віддавна був тут монастир і при ньому церква. До 1914 р. був там цікавий своїм технічним і архітектурним урядженням „стародавній водяний млин” (Архів Сангушків, т. 4, ст. 68 і 69).

В 1593 р. кн. Григорій Сангушко віддає Г. за 5,000 зол. пл. Шенайловичеві в оренду. В 1643 р. кн. Адам Сангушко, волинський воєвода платить з Г. від 11 дим., а крім того Гулевичева в тому ж році від 4 дим і Юрій Костюшкович від 7 дим., а в 1650 р. від 1 дим. В 18 ст. село належало до Вільгів.

ГОРОДЕЦЬ, с, Луцький пов., Городецька вол., село над р. Горинь, 112 км. на півн.-схід від Луцька. В кінці 19 ст. було там 254 дом. і 1,665 жит., церква дерев'яна з 17 ст., млин, палац з колекціями мистецтва і великою бібліотекою. Гідні уваги були там в палаці дві мозаїчні залі з чудовими карнізами, навколо сад обкопаний ровами. Властитель фільварку і маєтків Криштоф Урбанський згромадив там велику і цінну колекцію картин і нумізматичну збірку. Все це привіз він з свого маєтку в с. Рахни на Поділлі. Збірка монет, яку від Урбанського купив Потоцький з Немирова ще перед І-шою світовою війною потрапила до Дрезденського музею. Бібліотека, яка складалася з дуже цінних і рідкісних книжок, серед яких був оригінал Литовського статуту 1506 р. й інші інкунабули з 16 ст. — 20,000 томів. В 1492 р. все це належало до кн. Олександра Гольшанського, а від нього перейшло до кн. Острозьких, а від них до кн. Заславських. Останній власитель Б. Скринський вивіз ці всі цінні збірки, бібліотеку і архів до Загінець. Городець перейшов до рук Кирлова — 8,000 дес.

За переписом 1911 р. власителем цих маєтків був Пурбе Каміль. На полях села багато курганів, а над самою річкою Горинь велике городище. На полях часто знаходять залізні сокири, вістря до списів і стріли луків. Кераміка тут знайдена промовляє за тим, що Г. належало до т. зв. Погоринських городів XI-XIII ст., а в 15 ст. до

маєтків кн. Льва Свидригайла. За переписом 1911 р. було в Г. 2,048 жит., волость, пошта, земська поштова станція, гуральня (18,376 від. 40° горілки річно).

ГОРОДИЧИН, хут., Луцький пов., Колківська вол. В кінці 19 ст. було там 8 дом. і 52 жит.

ГОРОДИНИ або в документах Городень, Ородень, Луцький пов., при границі з Володимирським пов., Шуринська вол. В кінці 19 ст. було там 40 дом. і 317 жит., дерев'яна церква, на місці старої з 17 ст. Село колись належало до Самишків і було замінене з луцьким правосл. єпископством на село Лучиці. В 1545 р. єпископ луцький враз з Гутниками мав обов'язок до утримування двох замкових городень. В 1577 р. село належало до Старого Торчина. В 1648 р. єпископ луцький платив в Г. від 17 дим. В 1848 р. село належало до Ливинських.

ГОРОДЯВКА, с, Звягельський пов., Хоровецька вол., 54 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 73 дом. і 439 жит. Село колись належало до кн. Сангушків, пізніше перейшло до селян.

ГОРОДИЩЕ, с, Пінський пов., над річкою Ясволдою і озером тієї ж назви, біля 15 км. від Пінська. З огляду на досить високе положення, понад 134 т. н.р.м., над озером, при устю річок Піни і Ясьолди, над широкою залізничною долиною, Г. літом і особливо під час весняних розливів цих річок, відзначається своїм надзвичай гарним краєвидом. Це дуже стара оселя, через яку проходили старі водяні шляхи, як на схід Прип'яттю, до Турова і Києва, так і на захід до річки Бугу. Сюди прямували великі каравани човнів і комяг волинських річками, Стоходом, Стиром, Струменем і Турією. В 16 ст. була там пристань для великих комяг, які перевозили як товари, так і людей до Києва. Тією ж дорогою їздили державні урядовці і послы Великого князівства Литовського (Вислоух С. Послуги комунікаційні в містах В. Княж литовського і Бужанський А. Річка Прип'ять та її допливи — Вінніпег, 1966 р., Канада). Оселя ця була в минулому тісно пов'язана з Волинським Поліссям і відома в найглухіших його закутках, особливо там, де населення займалося плисарством (плис, пліт, тратва).

Городище в старих часах належало до пінського князівства, а від 14 ст. прилучене до литовської держави. В Г. в 17 ст. каштелян Троцький Кароль Копець збудував

великий костюл і монастирські будинки, віддаючи їх бенедиктинським монахам, яких спроваджено сюди з Монте-Касино (Італія). У 1864 р. монастир цей був закритий. Володів він великими маєтками в с. Купятичах, Сошні, Білій Вільці, Цюлковичах і великими капіталами. Пізніше ці маєтки і с. Городище перейшли в руки царського „стацького совітника“ Де-ля-Горде. Тільки за озеро і коршму власник отримував 1,000 р. золотом річно. Городище було у ці часи самотнім селом в повіті, де населення було рим.-кат. релігії.

ГОРОДИЩЕ, хут., Володимирський пов., Киселинська вол., 41 км. від Володимира. Згідно з переписом 1911 р. був там паровий млин, водяний млин і сукнярня.

ГОРОДИЩЕ, хут., Володимирський пов., Крименська вол. В кінці 19 ст. було там 7 дом. і 48 жит. Положене городище на північ від Кримна в напрямку села Яревище. Усі географічні дані вказують, що це був город кн. Володимира Васильковича, який в літописі виступає під назвою Рай.

ГОРОДИЩЕ ЛИСИЦЯ в селі Гуша над р. Буг у Володимирському пов. Є то одне з найкраще захованих городищ на Волині і відноситься до IX-X ст.

ГОРОДИЩЕ, ур. над р. Свинорийкою у Володимирському пов., Микулицька вол. Колись на ґрунтах села Марія Воля і Микличі. Городище кругле, на високій горбівині вкритій лісом. Вік городища не виявлений.

ГОРОДИЩЕ (правдоподібно у Володимирському повіті), яке під назвою „Городисько“ згадувалось в 1442 р., в записі кн. Льва Свидригайла, як подароване ним Олександрові Прушницькому. (Галецькій. Останні літа Свидригайла на Волині).

ГОРОДИЩЕ, кол., Дубенський пов., Малинська вол., 31 км. від Дубна, було там в 19 ст. 16 дом. і 207 жит.

ГОРОДИЩЕ, уроч., положене у Звягельському пов. недалеко від села Губина, в ур. „Згуба“. Є легенда, що був то город, який знищили татари.

ГОРОДИЩЕ, с, Звягельський пов., Піщівська вол., 7 км. від Звягеля, село над р. Черемом. В кінці 19 ст. було там 87 дом. і 421 жит. Фільварок належав до Завадських. Недалеко від села заховалися (1914 р.) вали городища. До великої зем. власности належало там 358 дес.

ГОРОДИЩЕ, хут., Ковельський пов., Леликівська вол. В кінці 19 ст. було там 10 дом. і 39 жит.

ГОРОДИЩЕ, с, Ковельський пов., Старокошарська вол., 14 км. від Ковля при залізничній лінії Ковель-Берестя. В кінці 19 ст. було там 58 дом. і 401 жит., дерев'яна церква з 18 ст. В 1583 р. село належало до м-ка Вижеви на той час кн. Андрія Курбського, який платив з Г. від 10 дим., 2 город, 1 ремісника. В 1650 р. було власністю Д. Ціклінського. Селянської землі 114 дес. і 180 лісу.

ГОРОДИЩЕ, острів коло с Качина над р. Турією (Згадується в 1554 р. в Ревізії пушч і переходів звір. Пущи, Віл. Арх. Ком., Вільно).

ГОРОДИЩЕ, с, Луцький пов., Чаруківська вол., 27 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 68 дом. і 480 жит. Церква дерев'яна, водяний млин. В 1452 р. село надане кн. Львом Свидригайлом Петру Митчицю разом з селами Холиневом, Холиневцем, Салищевою і Городище в Перемисьькому пов. За ревізією луцького замку 1545 р. Білостоцькі були зобов'язані до забезпечення 3 замкових городищ. В 1570 р. з Г. вносить побір Богдан Шмиковський, Олехно Гніздицький і Василь Холинівський з Городища від 12 дим., 4 город, 1 млинського колеса, а Васько Білостоцький з Лібитова і Волині, як рівнож з частини Білостоку (село на Волині) і Городища від 36 дим., 15 город, 1 коршми, 1 горілчаного колеса, а також Романова Білостоцька з частини Білостока, Городища і Чєвова з 11 дим., 1 город, 10 город. В 1648 р. Г. було власністю Сулковського, який платив від 7 дим., а в 1650 р. від 1 дим. В селі заховалося трьохкутне городище і кілька курганів. (В. Антонович. Труди II археол. с'єзда).

ГОРОДИЩЕ, с, Луцький пов., Полонська вол., 5 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 51 дом. і 418 жит. В 1577 р. Семен Богуринський вносив від 15 дим., 8 город, 3 ремісн., від 1 коршми, а в 1583 р. від 11 дим., 6 город, 2 вальних коліс, 2 фолюшів (сукнярня), 1 попа. В 1601 р. кн. Григорій Львович Сангушко, брацлавський каштелян віддає Г. своїй жінці Софії з Головчина — Городище, Полонне, Горків і інші села. В 1678 р. село перейшло до Пясецьких, а від них до Грабовських, пізніше до Отецьких. В околиці села було 1898 р. — 15 курганів (Розкопки, Мельник).

ГОРОДИЩЕ, с, Луцький пов., Силенська вол., 52 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 40 дом. і 435 жит. В 1555 р. кн. Іван Федорович Чарторийський вносить від Г. від 8, а в 1650 р. від 6 дим. В кінці 19 ст. село належало до Бордухова і разом з с. Сваричином мало 8,370 дес. (в тому 6,100 дес. лісу).

ГОРОДИЩЕ, с, Звягельський пов., Шепетівська вол., 20 км. від Заслава. В кінці 19 ст. село належало до „казни" і було тут 289 дом. і 1,860 жит. (в тому 500 римо-кат. поляків). Церква одна з найстарших з 1573 р., перебудована в 1861 р., каплиця на могилах і школа. Був там колись кармелицький монастир, в 1858 р. переданий православним з Полонного. В селі школа одноклясова, 4 крамниці і 4 водяні млини, з котрих 3 колись належали до міста, а 1 до кн. Заславських. В 1534 р. Г. належало до кн. Іллі Острозького, а перед тим належало до боярина Вельбунського (Архів Сангушків, т. 3, ст. 45). Біля 1569 р. було в заставі у луцького судді Тита Хомяка. (Архів ЮЗР, ч. 2, т. I, ст. 222).

В 1570 р. Г. разом зі с. Судилковом належало до того ж Ост., який платив від 8 дим. і 1 коршми. В 1593 р. спустошене татарами. В 1648 р. належало до Яна Погромовського і було там 78 дим., а в 1651 р. тільки 9 дим. В кінці 17 ст. (Архів ЮЗР, ч. 2, т. I, ст. 4), перейшло до Любомирського, який і зачав тут будувати кармелицький монастир (Стецький Г. Волинь, т. I, ст. 363 і Енциклопедія Повшехна т. 12, ст. 150). В церкві с. Городища, в її підвалах поховано було визначні особи старої Волині: Олізар Ерлич і брат його Матвій, Літопис, написаний Йоахимом Ерличем, з рукопису виданий В. Войціцким — том I, ст. 34, 35 (Стецький Г., Волинь, т. I, ст. 365-366).

Село ділиться на дві частини: Городище і Селище, які положені на знесенні по обидвох сторонах ставу. Від бувшого старого города на березі ставу залишилися вали і рови. При земляних роботах навколо цього городища викопують багато кераміки, залізних предметів, монети, які місцеве населення називає „грициками" і „Янкова голова", перші з зображенням вершника, а другі з голови польського короля Яна Собеского. Часто натрапляють тут на римські монети і на скарби (Скарб французьких монет Людовика XVI з 1776 р.). За переписом 1911 р. в с. Городищі було: 2,073 жит., жіночий монастир, однокля-

сова школа, дитячий притулок, горілчана крамниця. Як подає В. Антонович у північній частині села в ур. Селище було також городище округлої форми (Труди II археол. з'їзду, Москва, 1899 р., ст. 104).

ГОРОДИЩЕ, с, Рівенський пов., Кустинська волость. В кінці 19 ст. було там 74 дом. і 617 жит., церква дерев'яна з 1863 р. на місці старої, 2-клясова школа. В 1538 р. кн. Богдан Корецький заложив там монастир, який пізніше перейшов до василіян. В 1577 р. село належало до межирицьких маєтків кн. Корецького, який платив з Г. від 10 дим. В кінці 17 ст. цей же кн. Корецький вносить за 65 дим., а в 1653 р. за 46 дим. В кінці 19 ст. на полях Г. було 32 кургани і чотирикутне городище. За переписом 1911 р. в с. Г. і на його фільварку було: 650 жит., 2-клясова школа, шпиталь при цукровні, 3 крамниці, горілчана крамниця, водяний млин (12,000 п. річного перем.), кооператива, цукровня (ретифікація — 476.000 пудів річн. прод.) і ресторан.

ГОРОДИЩЕ, с Рівенський пов., Кустинська вол., 8 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 79 дом. і 457 жит., церква дерев'яна з 1757 р., при фільварку 11 дом. і 154 жит., водяний млин, цукровня з мелясу. Колись с. Г. належало до крем'янецького замку і віддане Яцькові Жабокрицькому взамін за села Колосова і Шпиколоси. В 1545 р. Жабокрицький був зобов'язаний утримувати 3 городні на замку луцькому. В 1570 р. разом з с. Новоставцями Г. належало до Городиського (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 77-86), який вносив від 60 дим., 50 город, 7 город. В 1648 р. село належало до того ж Городиського і було там 123 дим., а в 1650 р. тільки 13 дим.

ГОРОДИЩЕ, с, Рівенський пов., Березівська вол., 76 км. від Рівного, село над р. Случчю. В кінці 19 ст. було там 99 дом. і 747 жит., водяний млин. В половині 17 ст. село було власністю Яна Даниловича, який в 1648 р. платив за 26 дим., а в 1651 р. тільки за 4 дим. Від половини 19 ст. село належало до Кистостурова — 1780 дес. орної землі.

ГОРОДИЩЕ, кол., Рівенський пов., Сідлищанська вол. В кінці 19 ст. було там 21 дом. і 129 жит.

ГОРОДНО або **ГОРОДНЕ**, **ГОРОДНА**, с. на границі Пінського і Рівенського повітів., 24 км. від м. Столина. Село це положене на поліській рівнині, було колись міс-

течком, а у ранньому середньовіччі городом, 66 км. від Пінська, на т. зв. Заріччі. Про заложення цього села серед місцевого населення кружляла легенда, що під час нападу татарів, які поставили свої коні під городом і коні вибили копитами діл, в котрому пізніше постало озеро. На високому західньому березі цього озера здіймається високе городище, вали якого мають 8-Ю м. Обшир самого городища — 2 десятини. Земля там пісковата і ринь поросла карликовими соснами. Озеро овальне має 400-500 м. довж. Перед 1915 р. в Г. було сильно розвинуте гончарство, так що городельські гончарі їздили зі своїми

Городно — гончар за станком (ц).

виробами до Пінська, Ковля, Луцька, а навіть Почаєва. Розвій гончарства завдячує Г. верствам дуже доброї різнокольорової глини, яка виступає тут на незначній глибині. В кінці 19 ст. в Г. було 236 дом. і 1,012 жит., з них великий процент гончарі. Оселя ця дуже старовинна і правдоподібно була центральним городом городенського князівства, яке займало великі простори між річками Стиром і Горинню. В 17 ст., коли війська гетьмана Богдана Хмельницького підійшли до Г., жителі Г. прилучилися до повстання. В селі дві дерев'яні церкви, пошта і два нічліжні доми. Ярмарки для городенських гончарів відбуваються в м. Столині, з якого керамічні вироби розходилися водняним шляхом.

ГОРОДНО або **ГОРОДНЕ**, с. Володимирського пов. Село над трьома озерами, 67 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 160 дом. і 985 жит., дерев'яна церква з 19 ст., на місці дуже старої з кінця 16 ст. (з якої зберегувався тут першодрук Апостола Швайполда Фіола в Кракові). В селі школа одноклясова, вітряк, цегельня, вапняна піч, гуральня і ретифікація. Згідно з переписом 1911 р. велика зем. власність 3,152 дес. належала до царського міністра Сухомлінова (формально до його жінки).

ГОРОДНИЦЯ ВЕЛИКА, с. Лубенський пов., Ярославська вол., село над притокою р. Стиру, 35 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 30 дом. і 410 жит. Церква дерев'яна з 1865 р., на місці старої. До села належала колонія німецька — 11 дом. і 210 жит. В 1333 р. Г. належало до с Крупи кн. Федора Даниловича Острозького — київського воєводи, що видно з грамоти з Г. за 12 дим., 3 город, 1 попа (що згадується в описі акт книг Київ. Центрального Архіву, № 2042, ст. 32 п. 377). В половині 17 ст. село належало до Яна Замойського (народженого від дочки кн. Острозького), який в 1648-1652 рр. платив від 42 дим. В новіших часах село було власністю Богдана Братковського, а по 1831 р. перейшло до „казни”.

ГОРОДНИЦЯ МАЛА, с. Лубенський пов., Ярославська вол., 38 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 19 дом. і 272 жит. Село це в 1390 році подарував польський король Ягелло домініканським монахам з Луцька. В 1577 р. рим-кат. ксьондз Северин з Луцька платив від Г. від 2 город. В 1583 р. Валентій з Городка вносить з сіл: Но-

вого Ставу і Городниці від 7 дим., 4 вальних коліс, 1 фолюша, 1 паперні і 2 картників.

ГОРОДНИЦЯ, м-ко, Звягельський пов., над р. Случчю, 35 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 233 дом. і 2,179 жит., волосне управління, церква з 1774 р. дерев'яна на місці старої, школа одноклясова від 1883 р. Історія Г. тісно зв'язана з м. Корцем тому, що входила в склад маєтків кн. Корецьких. В 1828 р. кн. Король Корецький на той час волинський каштелян платив від Г. за 20 дим., 10 вулич., 10 убогих хат., 4 ремісників і 1 попа. Городницька волость обіймала понад 7 квадратних миль — 16,470 дес. і від 1685 р. була в оренді і пізніше власність Руліковських, Босо і в 19 ст. належала до Гіжицьких. В 1651 р. рід кн. Корецьких вигас і волость перейшла до кн. Чарторийських, а Городницю отримує Любомирський, а від нього Руліковський. З назв урочищ можна довідатися, що Г. було старою і досить великою оселею, про що свідчать старі назви: Крамниці, Каплиця, Дворище, Церква і т.п. Як переказують, старе місто Городниця було знищене пожегою під час воєн 17 ст. Був там над р. Случчю мурований замок на високій горі, довкола оточений водою. В околицях Городниці росте багато азалій (*Azalea Pontica*). За легендою, під час татарських нападів жителі переховувалися в ур. „Свята Лоза“. Багато жителів в кінці і на початку 20 ст. працювали в фабриках і на бендючках (місцях, де сплавляли дерево). В м-ку є церква, на високій горі над р. Случчю, фабрика фарфорових виробів, камінного посуду. По пожежі корецької фарфорової фабрики в 19 ст., городницькі вироби знайшли собі збут не тільки на місцевих ринках, але у Франції і Чехії. На цій фабриці працювало 350 робітників, а річний дохід з проданого товару становив 150,000 рублів. Фабрика ця була уряджена на взірць заграничних і було там 2 фарфорові печі і 5 фаянсових. Відповідну глину до фаянсових виробів видобували в Городниці, а фарфоровий привозили з села Домбрівки. При самій річці Случі був млин до перемолу керамічних матеріалів і другий млин в с. Перевезні, де до 1865 р. була також залізна фабрика, що працювала на залізній руді найкращого на Волині сорту. На річці Случі було п'ять портів (бендюг): Крутаха, Чайка, Лучиці, Свята лоза, П'явки, Шописька, через які сплавляли дерево вартості кілька мільйонів і де було затруд-

нено тисяча робітників, які з Городиці платили з „плисам" аж до Гданьська і Крулевця. Крім того була там скляна гута (фабрика) в селі Кривалю, над річкою Кривалем, а також великі смолярні і виріб терпентини (скипидару), в ур. Гниле була цегельня.

Ще у 19 ст. городницькі ліси були багаті в такі звірята як лосі, кози, глушці, тетереви, вовки, рисі, а навіть ведмеді. З них лосі, звичайно, трималися на величезному болоті (1,600 дес.) „Гало". Верства торфу в деяких околицях сягає від 2 до 4 м. глибини. В урочищах „Три копці" і „Ілуга" знаходився тоді смерековий ліс, що займав більше як 1,000 дес. В 1873 р. на лівому березі р. Случі між селами Велика і Мала Анастасіївка в обсунутому березі р. Случі знайдено кількадесят римських монет (срібних) з написом: Германіка сина Друздса, 6 років н.е. за володіння Гиберія. Монети ці відомий вчений і дослідник історії Волині Руліковський передав до музею у Москві. В лісі було 9 курганів. За переписом 1911 р. в м-ку Городниці було: 1,267 жит., волосне правління, міщанська управа, пошта і телеграф, земська поштова станція, 2-клясова школа, земська лічниця, акушерка, аптека, 31 крамниця, горілчана крамниця, 2 лікарні, водяний млин (30,000 пуд. річн. прод.), 2 ресторани, фабрика фарфорових виробів (178,000 річн. продукції) і 8 ярмарків річно. До великої земельної власності С Гіжицького належало 17,000 дес.

ГОРОДОК, с, Луцький пов., Чаруківська вол. Село над р. Полонкою, 72 км. від Луцька. В 1887 р. було там 65 дом. і 390 жит., церква дерев'яна з 19 ст., на місці старої з кінця 16 ст. Село колись належало до луцького замку, пізніше до луцьких владик, які були зобов'язані утримувати дві замкові городні. Згідно з реєстром поборовим 1570 р. село подане в реєстрі маєтків володимирського владики. В 1577 р. владики Феодосій платив від Г. за 11 дим. З чверті, 6 город, 3 млинських коліс. В 1583 р. платив з Г. Михайло Дубницький — володимирський війт.

Пізніше з селом Сушибабою Г. надана проповідникам рим-кат. Частина цього села в 1840-1848 р. належала до відомого польського письменника Ігнацега Крашевського і тоді було там 100 жителів. Пізніше належала до Стецьких. За переписом 1911 р. було там 1,385 жит., волосне правління, земська поштова станція, земська лікар-

ня, акушерка, горілчана крамниця, мануфактурна крамниця. До великої зем. власности належало там 606 дес.

ГОРОДОК, в документах — Чернчгородок або Черечгородок, Луцький пов., 83 км. від Луцька. Село над р. Стоходом. Село належало до луцького ключа, в 1570 р. належало вже до Хвальчевського, пізніше до кн. Романа Сангушки, який в 1577 р. платив з Г. за 28 дим., а в 1583 р. від 28 дим. і 2 попів. В половині 18 в. село належало до Лещинського 24,165 дес. В 19 ст. орна земля належала до селян.

ГОРОДОК, с, Рівенський пов., Городецька вол., 11 км. від Рівного, при р. Усті. В кінці 19 ст. (1887 р.) було там 89 дом. і 1,399 жит., мурована церква з 1740 р. збудована митрополитом греко-католицьким Афанасієм Шиптицьким на місці бувшої старої дерев'яної, сільська школа, два водяні млини. В 1914 р. село належало до барона Штейнгеля. В його домі був великий музей археологічних пам'яток, які походили з тієї частини Волині, які випадково знайдені, так і з розкопок з оклиць над річкою Горинню. В 1916 р. музей вивезено до одного з кавказьких міст і доля його нікому не відома. Найстаршою історичною згадкою про Г. є потвердження вел. кн. Льва Свидригайла стану власності місцевої церкви в Городку в 1443 р. По смерті кн. Свидригайла Г. перейшов до княгині Свидригайлової (Арх. Ю.З.Р. II, № 69 і Галецький, Останні літа Свидригайла на Волині).

В 1463 р. село було об'єктом поділу між кн. Василем, Семеном і Солтаном Збараськими. Солтанові кн. Анастасія Збараська записує в 1489 р. Городок з селами Заборів і Коськів. Пізніше Г. переходить до кн. Анастасії Гольшанської-Дубецької, жінки кн. Костянтина Острозького, котрий ці села записує Києво-Печерській Лаврі. В 1570 р. архимандрит лаври платить в Г. від 100 дим., 6 боярів путних і 5 млинських коліс. В 1648 р. платить Лавра від 200 дим., а вже у 1653 р. від 150 дим. В 1593 р. Городок ще згадується як маєток Києво-Печерської Лаври (Архів Ю.З.Р., ч. I, т. I, ст. 338). Крім того в 1650 році в дипломі польського короля Яна Казимира до українського народу і варшавського сойму, згадано у Городку церкву св. Іллі (Архів Ю.З.Р., т. I, ч. 2, ст. 374). В 16 і 17 ст. був там, на горі потужний замок, який належав до княгині Марії Несвицької, яка походила з дуже старої волинської княжої

родини. За переписом 1911 р. було в Городку 1,355 жит., 2-класова школа .земська лічниця, водяний млин (25,000 пуд. річного перем.), кооператива. До великої зем. власности Штейнгеля належало там 736 дес.

ГОРОПАЇ, с, Звягельський пов., вол. Чорторія Нова, залізн. станція Печанівка. Село віддалене від Звягеля на 82 км. і лежить при р. Случі. В кінці 19 ст. було там 190 дом. і 1,100 жит., дерев'яна церква з 17 ст., школа від 1876 р. В кінці 19 ст. 785 дес. орної землі і 145 дес. лісу належало до наслідників Ф. Терещенка. Колись село належало до маєтків кн. Острозьких, пізніше, до Любомирських, Кордишів і Прушинських.

ГОРОХІВ, м-ко Володимирського пов., Скобелецької вол., 59 км. від Володимира, на південний схід. М-ко положе над р. Липою.

В кінці 19 ст. було там 600 дом. і 4,663 жит. Було це місто приватне і віддавна належало, як село, до волинських і володимирських князів. Знаємо, що в половині 15 ст. Г. належав до вел. кн. Льва Свидригайла. За ревізією луцького замку в 1545 р. Г. був власністю кн. Сангушків, які мали обов'язок утримувати 4 городні луцького замку. В 1570 р. кн. Лев Сангушко-Кошерський платив з Г. від 56 дом. ринкових, 18 уличних домів, 6 перекупів, 12 город, 26 убогих хат. В 1583 р. він же платив від 40 дим., 34 город, 10 город, 5 комірників, 5 людей вільних, 1 попа, 6 пекарів, 1 шевця, 1 кушніра і одного убогого шевця. З горохівського села від 30 ланів, 12 город, 1 попа. В 1650 р. Г. частинно належав до Льва Сапіги, який платив від 79 дим. В другій половині 17 ст. плачено від 336 дим., а в 1653 р. тільки за 5 димів. В 1650 р. Г. належав до Кисіля Вільгорського разом зі селами: Скобелкою і Марковичами. Крім того частина Горохова належала до церкви. В 1775 р. м-ко належало, разом з частиною землі, до Михайла Вельгорського, пізніше по черзі переходило до: Піонтковських, Яловицьких, Стройвонсів, Тарновських, останні володіли Г. до кінця 19 ст. Колись в Горохові був великий і багатий палац, в якому знаходилися численні пам'ятки мистецтва і різьби великої історично-мистецької вартости, з яких треба згадати скульптури фігур Геркулеса і Помпеї, прекрасні вази, мозаїчні столи, кристали. Крім того була там велика бібліотека, де переходувалися книжки в різних мовах, збірка

прекрасних дереворитів, мідьоритів і багата нумізматична колекція. З рідкісних творів старого мистецтва треба згадати одну в Польщі статую Персея роботи Канови, Купідона і Психе. Багато з цих цінних колекцій, образів, фігур і нумізматик знаходяться тепер в збірках Ермітажу в Ленінграді. Палац оточував великий і гарний англійський парк. Усе це вивіз з Горохова до Петербурга граф Стройновський і тільки частина потрапила до Львова і Кракова. Треба також згадати, що Горохів в 17 ст. за часів приналежності його до Миколая Киселя був осередком ариянства на західній Волині, тут перебували реформатори такої міри як А. Вишоватий і тут відбувалися з'їзди і наради місцевої магнатерії і шляхти. За переписом 1911 р. в Горохові було 6,871 жит., міщанська управа, пошта і телеграф, земська поштова станція, агроном, суд, дво-клясова школа, фельдшерський пункт, лікар, аптека, паровий млин, кооператива, 66 крамниць, кредитове товариство і фотограф. До Г. містечка і села належало 992 дес. фільварочної землі, що належала до Свистунова.

ГОРОХІВСЬК, с, Рівенський пов., Гущанська вол., 90 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 49 дом. і 342 жит.

ГОРОШКИ, с, Звягельський пов. (в документах Горишковці), передмістя м. Полонне. В кінці 19 ст. було там 230 дом. і 2,051 жит. Колись село належало до Лабанських, пізніше до кн. Острозьких, які в 1583 р. платили з Г. 2 дим., 5 город. В 1593 р. село зруйноване татарами.

ГОРУША, с, Ковельський пов. (ближчих відомостей бракує). Церква дуже стара, дерев'яна. Згадка про це село з 1545 р. в ревізії володимирського замку (Пам'ятники арх. пом. для розб. древ, акт., т. I).

ГОРШКИ, кол., Луцький пов., Шуринська вол., 43 км. від Луцька. Було там в кінці 19 ст. 19 дом. і 105 жит.

ГОРЯНІВКА, с, Лубенський пов., Олицька вол., 37 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 34 дом. і 324 жит. В 1648 р. кн. Радзивил платив з Г. від 5 дим. В кінці 19 ст. належала до олицької ординації.

ГОФМАНІВКА, кол., Звягельський пов., Городницька вол. В кінці 19 ст. було там 34 дом. і 153 жит., був там євангелицький молитовний дім.

ГОЩА, с, Пінський пов., при озері тієї ж самої назви, біля 4 км. довге і 2 км. широке. Село положене серед ма-

лопрохідних багон, піскових надм і лісів. Населення займається переважно рибальством. Озеро досить рибне, але мало доступне.

ГОЩА, м-ко Острозького пов., над р. Горинню. Через містечко проходить шоса з Рівного до Звягеля. В кінці 19 ст. містечко зовсім підупало і було тут тільки 32 жидівські дома (з них один більший, де був заїзд), церква мурована, палац Лінкевичів-Валевських, оточений англійським парком, який був єдиною прикрасою цієї оселі. В м-ку було біля 300 жидівського населення і 428 селян, переважно на передмістях Г. Селяни займалися кушнірством, кравецтвом, шевством, ткацтвом, жінки виробляли грубе сукно на сермяги і полотно. Частина селян використовує вапняковий камінь, який виступає в околицях і випалює вапно.

Першим засновником Г. був один з представників старого землянського роду на Волині Кирдеїв, які назвали оселю Гостицькою, а пізніше містечко — Гойським. При дорозі до с. Тучина було старе замчище (1511 р.), де заховалися ще фундаменти замку. Коло села на полях курган і обширна печера, викопана в урвищу, яка колись була сховищем від татарів. На полях залишилися назви урочищ — Церквище і Манастирщина. За описом Балінського з 1410 р. „на Волині був розповсюджений в 17 ст. ариянзм, який знайшов запеклих опікунів в особах Гавриїли і Романи Гойських (від слова Гоща = Гостськи або Гойськи). Заложили вони там „збір“ (товариство) і ариянські школи під керівництвом Фелікса Молітора, Даниеля Дуротія, славного медика того часу, доктора Соломона Палідія і Войтеха Куперія. В кінці 17 ст. Гойському і Підгорецькому віддано для забезпечення луцької православної єпископії грамоту, яку має тримати владика Жабокрицький.

Сучасна церква і будинки монастиря є пізніше будованими Региною і Гойських кн. Соломерецькою а 1629 р., якої портрет знаходився до 1914 р. в місцевій церкві, на відворотній стороні портрету напис, що власне вона збудувала церкву і монастир і забезпечила юридикою в самій Гощі.

За словами російського історика Карамзина перебував у Гощі Дмитро Самозванець і вивчився там в ариянських школах десь біля 1600 р. По ліквідації там ариян-

ських шкіл, перейшов він до Дерманя коло Острога, пізніше до самого Острога, а ще пізніше до Луцька, де вчився в єзуїтській колегії.

Манастирські будинки і церква в Гощі, що тоді належала до василіян, в 1834 р. від них відібрано. Від кн. Соломерецьких м-ко Гоща перейшло до Киселів (Адама Киселя) воеводи київського і брацлавського, як то видно з діяряя дороги польських комісарів на Запоріжжя в 1649 р.

В 1638 р. тією ж Р. Соломерецькою при православному гошанському монастирі була відкрита вища школа, опікуном якої поставлено київського митрополита і ректора Києво-Могилянської Академії Петра Могили, а ректорами гошанської школи були Ігнатій Оксенович-Старушевич і Інокентій Гізель. (О. Ливицький: Социанство в Польщі і юго-запад. Русі, в XVI-XVII ст., Киевская Старина, 1882 р., кн. 4-6. А. Рафальський: Путешествіе по Острожському уезду. Вол. Єпар. Вед. 1872 р.). В кінці 19 ст. було там 248 дом. і 1,989 жит. За переписом 1911 р. в м-ку Гощі було 2,367 жит., волосне управління, міщанська управа, пошта і телеграф, агроном, однокласова школа, земська лічниця, аптека, 30 крамниць, горілчана крамниця, 2 медоситні, водяний млин, 2 ресторани і 12 ярмарків річно.

Походження назви „Гоща” дуже архаїчне і її можна випровадити від пня „госту”, „гость”, гостити, так як і назви інших волинських сіл Радогоща, Мирогоща. Від цього пня походять назви Погост, місця, до яких звозилося зібрані з околиць данини і куди зїздилися купці (по староруську — гості).

ГРАБИНА, хут., Луцький пов., Володимирська вол. В 1887 р. було там 5 дом. і 53 жит.

ГРАБИНА, с, Луцький пов., Колківська вол. В 1887 р. було там 11 дом. і 61 жит.

ГРАБИНА, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 12 км. від Володимира. В кінці 19 ст. (1887 р.) було там 17 дом. і 109 жит.

ГРАБІВ, с, Володимирський пов., Кульменська вол., на пограниччі Холмщини, 131 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 57 дом., і 505 жит. В кінці 19 ст. село належало до Плятерів разом з с. Лутьмом. Велика зем. власність (Плятерів) — 1,405 дес.

ГРАБІВ, с, Ковельський пов., Несухойжська вол., 29 км. від Ковля, недалеко від р. Турії. В кінці 19 ст. було там 107 дом. і 660 жит. В початку 20 ст. було там 66 дом. і 1,252 жит. Селянської зем. 522 дес. Кн. Сангушко Федькович в 1460 р. записує жінці своїй Ганці між іншими і с. Г., на підставі поділу 1502 р. Г. відходить до маєтку в Несухойжах до кн. Андрія Олександровича. В 1577 р. кн. Роман Сангушко платить з Г. від 6 дим., півдворищ і 6 город.

На північ, у₂ км. від села, було до 1939 р. кругле перстеневе городище, що складалося з трьох концентричних валів і друге менше також при селі Кераміне на городищі з 7-8 ст. н.е. На городищі знайдено залізного, обосічного меча, й інші залізні предмети, а також багато кераміки. До великої зем. власности належало там 563 дес.

ГРАБІВ, с, Рівенського пов., Клевенська вол., село над. р. Усте, 15 км. від Рівного. В 1887 р. було там 80 дом. і 549 жит., дерев'яна Юріївська церква з 1755 р. Село належало колись до Пересопницького монастиря і за даними ревізії луцького замку 1545 р. належала до володінь кн. Чарторийських. Було там 100 людей, з котрих плачено як податок колоду меду і 100 кіп грошей литовських (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 188). В 1577 р. село було при Білеві кн. Януша Чарторийського, який платив від 18 дим., 6 город, 8 город. В 1648 р. кн. Миколай Чарторийський платив від Г. за 84 дим., а в 1655 р. лише за 11 дим. По польському повстанні 1831 р. царський уряд забрав це село і прилучив до фондів державних земель. Згідно з переписом 1911 р. в Г. було 616 жит., водяний млин, кредитове товариство і земська випозичальня сіль-госп. машин. За В. Антоновичем (Труди 11 археол. с'езда, Москва, 1899 р.) було під селом квадратне городище 48 м. довжини, на городищі була Церква. В напрямку села Клевані було 402 кургани. Під с. Г. один, високий курган.

ГРАБІВКИ, с, Крем'янецький пов., Білокриницька волость, 2 км. від Крем'янця. В 1887 р. було там 62 дом. і 409 жит.

ГРАБНИК, кол., Луцький пов., Шуринська вол., 53 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 13 дом. і 73 жит.

ГРАБОВЕЦЬ, фільв., Володимирський пов., Хотячівська вол. В кінці 19 ст. було там 5 дом. і 43 жит.

ГРАБОВЕЦЬ, уроч., Лубенський пов., Бударажеська вол. В кінці 19 ст. було там 2 дом. і 6 жит., а на початку 20 ст. 17 дом. і 127 жит.

ГРАБОВЕЦЬ, хут. і кол., Звягельський пов., Рогачивська вол., 44 км. від Звягеля. В 1887 р. на куторі було 11 дом. і 48 жит., на колонії 18 дом. і 99 жит.

ГРАБОВІ ОСТРІВКИ, ур., Пінський пов. (Ревізія пуш і переходів звір. Вил. Археогр. Ком.).

ГРАДЄ або **ГРАДИ**, с, Луцький пов., Колківська вол., 62 км. від Луцька. Село положене в лісах між Маневичами і Колками. В кінці 19 ст. було там 79 дом. і 591 жит., дерев'яна церква з такою ж дзвіницею з 18 ст. Колись село належало до василіянського монастиря. Від повстання 1831 р. перейшло до „казни“. В селі, недалеко від церкви автор відкрив оселю з часів неоліту лійчатих амфор — східний засяг тої культури.

ГРАДИСЬК, с, Луцький пов., вол. Городок. Село над р. Череваха, 103 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 98 дом. і 568 жит., дерев'яна церква, школа, водяний млин. В 1848 р. належало до Фригейських, пізніше до Томашевських.

ГРАДКИ або **ГРЯДКИ**, с, Лубенський пов., Судобицька вол., 16 км. від Дубна. Разом з присілком Кирилівкою. В кінці 19 ст. було там 62 дом. і 383 жит. і тартак. За переписом 1911 р. було там 478 жит., поштова станція (земська), земська амбуляторія, зем. лікар, 2 крамниці.

ГРАЙНІВКА, с, Рівенський пов. До вел. зем. власності належало там в 1911 р. 279 дес.

ГРАНІ, с, Луцький пов., Осовська вол., 119 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 63 дом. і 432 жит., дерев'яна церква з 18 ст. В 1577 р. село належало до кн. Михайла Чарторийського, який платив від 3 дим. В 19 ст. село належало до Хамців, а по 1832 р. до Шибанова — 1,460 дес, від нього перед 1911 р. набуто Леоном Леслі — 900 дес.

ГРАНІВКА, с, Лубенський пов., Крупецька вол. В кінці 19 ст. було там 49 дом. і 344 жит. (3 км. від м-ка Козина).

ГРАННЕ, уроч., Рівенський пов., Седлищанська вол.

ГРАУЕНФЕЛЬД або **КУРГАНИ**, кол., Звягельський повіт, Куренська вол., 44 км. від Звягеля. В 1889 р. було там 20 дом. і 138 жит.

Грибів, пов. Рівне — городище (ц).

ГРЕБЕНИНКА, с, Старокост. пов. (часом Гребенівка). Положене кілька кілометрів від Ст.-Кост. Церква з 16 ст. дерев'яна, школа від 1885 р., млин. Колись Г. було власністю Каменських, з яких один в 1780 р. був послом до польського сейму і відзначився своїми реакційними поглядами. Пізніше вступив він до Торговицької Конфедерації. За переписом 1911 р. Г. належало до великої власності Ханенкі — 306 дес. В кінці 19 ст. було там 54 дом. і 590 жит. Селянської землі 410 дес, двірської 309 дес. Перша історична згадка про село з 1505 р. як про пусте селище, коли то було воно надане Івашці Лабунському. В 1545 р. разом зі селом Лотівкою і Городищем було власністю Василя Лабунського, який заставляє Г. за 2,000 кіп грошей литовських кн. Костянтину Острозькому, а занедовго продає за 6,000 кіп грош. литовських. За люстрацією 1583 р. селом володів Криштоф Лабунський і тільки в 1583 р. кн. Костянтин Острозький платить від Г. за 13 дим., 6 город, 1 дорічного колеса і 1 попа. В 1593 р. село було спустошене татарами. В 1793 р. разом з м-ком Кузмином дістається Карлу Шидловському. Під кінець 18 ст. переходить до Каменських, а в 1850 р. Г. набув з ліcitaції Павло Хоменко.

ГРИГОРІВНА, с, Старокост. пов., 3 км. від Ст. Кост., на річкою Случчю. В кінці 19 ст. було там 118 дом. і 430 жит. В 1583 р. під назвою Грегоровичі належить до м-ка

Костянтинова, кн. Острозького, який платив від 19 дим., 9 город, 4 город і „отамана" (?). В 1753 р. на підставі Кульбушівської угоди Г. перейшло до кн. Чарторийських, а від них до Любомирських, далі до Жевуських... Жевуська збудувала там дерев'яний палацик, в якому гостила російського царя Олександра І, який на полях Г. приймав парад своїх військ, а пізніше відбулися у цьому палаціку розкішні балі й імпрези.

ГРЕМЯЧА або **ГРИМЯЧЕ**, с, Луцький пов., 45 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 21 дом. і 254 жит. В 1577 р. під назвою Воля Гремяцька належало до Радзивилів з Олики аж до кінця 19 ст.

ГРЕМЯЧА або **ГРИМЯЧЕ**, с, Острозький пов., село над безіменною притокою р. Горині в Хорівській вол. 11 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 66 дом., 264 жит. В 1577 р. належало до кн. Острозьких, які вносили від Г. від 4 дим. на півдворищах. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив з Г. від 6 дим., 2 підсудків. В половині 17 ст. було власністю кн. Заславського, який платив в 1650 р. за 16 дим., а в 1653 р. тільки за 2 дими. Пізніше село належало по черзі до Малаховських, Крем'янецьких, Шокальських...

ГРЕМЯЧІ, уроч., Звягельський пов., Полонська вол. В 19 ст. — 28 дом. і 197 жит.

ГРЕБЛЯ ГОЛОДОВА, хут., Звягельський пов., Баранівська вол. В кінці 19 ст. було там 12 дом., 103 жит.

ГРЕБЛЯ або **ГРЕБЛЯ НЕМИРОВЕЦЬКА**, ур., Крем'янецький пов. (дивись Гаї Ливятинські).

ГРЕБЛЯ або **НОВА ГРЕБЛЯ**, оселя, Старокост. пов., Лавратинська вол., 88 км. від Ст. Костянтина. В 1887 р. було там 30 дом. і 205 жит. Оселя при селі Орлихівці. В 19 ст. оселя належала до Чарнецьких, пізніше до Малинських.

ГРЕБЕЛЬКИ, кол., Володимирський пов., Вербська волость.

ГРИБОВА, с, (в документах часто Дрибова). Село при усті р. Жираку до р. Горині, 43 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 123 дом., 833 жит., церква дерев'яна з 1762 р., до неї колись належав водяний млин на р. Жираку. Село Г. польський король Жигмонт І надав Михайлові Денисковичеві в 1533 р., від якого Г. переходить до Беати Острозької, жінки кн. Іллі, а від неї до

Радзивилів — Богуських, Чайковських (106 дес). За переписом 1911 р. в селі Г. було 912 жит., водяний млин (24,500 пуд. річ. перем.). До вел. зем. власности належало 198 дес.

ГРИБОВИЦЯ, с, Володимирський пов. В селі вулиці мали такі назви: Лінія, Загуменки, Мендзівська, Двір. Урочища в полях: Тарасівка, Кропивщина, Соснина, Гораздичі, Міловиця, Підбілинщина, Кустурівщина, Громіш, Бурсувівка, озеро Колибанівщина, сіножать Човницька. На північний захід від села було до 1914 р. кілька курганів (О. Цинкаловський. Матеріяли до археолог. Володимир, пов.). В кінці 19 ст. було там 96 дом. і 802 жит. Колись село належало до Якуба Войни Немировича, який записує Г. своїй матері Анні, а пізніше Г. переходить до кн. Михайла Чарторийського. В 1577 р. село долучено до м-ка Литовежа, за яке кн. Чарторийські вносили за 18 дим. ланових, 11 город, 12 комір., а в 1583 р. село належить до вдови Михайлової Ч., котра платила від 23 дим., 13 город, 6 комір, і 1 попа (останнє вказує на те, що в 16 ст., а може і 15 ст. в Г. була церква). В кінці 19 ст. село належало до Ромерів.

Згідно з переписом 1911 р. в Г. було 1113 жит., волосне правління, поштова станція (зем.), двоклясова школа, сільський шпиталь, лікар, 1 крамниця, кредитове товариство і випозичальня сіль-господарських машин. До вел. зем. власности належало 333 дес, властитель — Шембек.

ГРИВА, с, Ковельський пов., Боровенська вол., на[^] північ від Ковля — 76 км. Село положене серед піскуватих надм, люд убогий, хати марні і ще на початку 20 ст. було багато курних хат, більшість людей, а особливо діти мали колтуни (або ковтуни). Культурний рівень населення дуже низький. В кінці 19 ст. було там 52 дом. і 594 жит., церква з 1762 р., дерев'яна (тепер не існує). Жителі села займалися вирубом лісів. В 1650 р., згідно з реєстром побор., платили за неї 35 дим., а в 1651 р. від 27 дим. В 19 ст. була то власність Залуських. За переписом 1911 р. було там 920 жит., 1 крамниця, водяний млин (5,500 пуд. річ. перем.). До великої земельної власности Б. Полікали належало там 2,140 дес.

ГРИБЯТКИ, с, Ковельський пов. (часом в документах виступає під Гривятка, Гривяток), вол. Повурська, 26 км.

від Ковля. В кінці 19 ст. було там 53 дом. і 304 жит., церква дерев'яна, два вітряки. В 1570 р. село належало до княгині Маруши з кн. Збараських, жінки кн. Василя, яка з сіл Вуйкович, Хворостової і Гривяток платила від 19 дим., 3 город, 4 город., і млинського колеса, а в 1583 р. від 19 дим., 4 город, 2 вальних коліс. В кінці 19 ст. село належало до Грембоського, а пізніше до Зиневичів — 522 дес.

ГРИДКИ, с Ковельського пов., Старокоширська вол., 16 км. від Ковля, при залізниці Ковель-Берестя. В кінці 19 ст. було там 60 дом. і 390 жит., 1,280 дес. селянської землі і 583 фільварочної. Земля досить врожайна, але є багато піскових надм. Як подає Лелєвель, був там старий окіп обозовища Карла XII, і багато курганів. В с. Г., недовгий період часу, був головний уряд ковельського старства. На піскових надмах в напрямку с. Секонь сліди осель з періоду неоліту і бронзового. Часто в околицях села, при земляних роботах натрапляють на малі і великі брили янтару. В 1663 р. з села Г. платили з Ш/2 збору, 11 флор., за мед 2 флор., за збіжжя 583 флор.

ГРИГОРІВНА, с, Старокост. пов., село над р. Случ. В 1867 р. було там 112 дом. До великої земельної власності Лелявських належало 1653 дес.

ГРИГОРОВИЧІ, с, Луцький пов., Чаруківська вол., 27 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 45 дом., 283 жит. В 1545 р. село було власністю волинських земель Григоровичів, які були зобов'язані, разом з іншими, утримувати 3 городні луцького замку. В 1570 р. Іван Хростецький платив з Г. від 4 дим., 6 город. В 1577 р. с. при Берестечку, належало до Хведори Дзялинської, яка платила від 2 дим., 3 город. Відступлено М. Вороничем і його жінкою Гулевичівною Яцькові Шибинському, пізніше належало до Прусиновських (1582 р.). В 1583 р. підстолий волинський Прусиновський платив з Г. від 6 дим., 10 город, і 1 комірника. Потім перейшло до Хшановських, а в 1848 р. до Нетецьких і Зволінських.

ГРИГОРІВНА, с, Острозький пов., Сіянецька вол., 20 км. від Острога, в 1887 р. було 19 дом. і 137 жит.

ГРИКОВИЧІ або **РИКОВИЧІ**, с, Володимирський пов., б. Порицької вол. Село ділилося на кутки: Оранський куток, Коло Байди, Наконечники. Урочища: Острови, Під гагаром, Пастовні, Під горою, Лози, Острови; кургани під

назвою Могила. В селі був колись церковний млин і гуральня. До 1914 р. в селі Г. стояв гарнізон донських козаків (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології володимирського пов. Зап. Н.Т.Ш., т. 154, ст. 183).

ГРИКОВИЧІ, с, Пінський пов., Лемішовицька вол., село над р. Стиром, при устю до Стиру р. Стубли, недалеко від великого, поліського села Погосту. Село Г. мале, нараховувало в кінці 19 ст. 27 жит., положене в типовій поліській околиці, населення якої займається переважно плисарством і рибальством, колись був там фільварок Орди.

ГРИМЯЧЕ, с Острозького пов. (дивись Гремяча).

ГРИНІВЦІ або **ГРИНЬОВЦІ**, Заславський пов., село над річкою Случчю, церква дерев'яна. Селяни займаються переважно вирощуванням тютюну (звичайно бакуну).

ГРИНОК, хутір, Острозький пов., Кривинська вол. В кінці 19 ст. було там 14 дом., 75 жит.

ГРИНЬКІВЦІ, с, Крем'янецький пов., Борсуківська волость, 25 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 63 дом., 387 жит., село належало до Ледуховських.

ГРИНЬКИ або **ГРЕНЬКИ**, с, Крем'янецький пов., Святецька вол., 48 км. від Крем'янця. Село положене при малій річці, притоці р. Горині. В кінці 19 ст. було там 99 дом., 503 жит., церква дерев'яна з 1776 р. В 1583 р. село належало до кн. Степана Збаразького, троцького воєводи, який платив з Г. від 8 город, 2 ком., 1 боярина. В кінці 19 ст. до великої власности належало там 223 дес. — поміщиків Ольшевських.

ГРИЦЕНКИ, с, Старокост. пов., Колківська вол., 62 км. від Ст. Костянт. В кінці 19 ст. було там 149 дом. і 186 жит., дерев'яна церква з 1779 р., церк.-прих. школа від 1874 р., колись село належало до кн. Острозьких. В 1661 р. по знищенні стояло пусте, в 1753 р. віддане А. Любомирському на підставі Кульбушівської угоди, потім переходило з рук до рук, а саме до: Блендовських, Моргуліса, Головинського, Шумковського, а в 1890 р. до Євдокії Волчук. На полях села курган. В 1911 р. згідно з переписом в Гриценках, до пом. В. Микулина належало 550 дес.

ГРИЦИКИ, с, Старокост. пов., Кульчинська вол., 32 км. від Ст. Кост., над р. Понорою. В кінці 19 ст. було там 95 дом. і 665 жит., церква з 1743 р. Колись село належало до Костянтинівської волості кн. Острозьких, які платили

з Г. від 17 дим., 9 город, 1 дорічного колеса, 1 попа. В 1599 р. спустошене татарами. В 1753 р. переходить до рук Любомирського, а в 19 ст. належить до Беганського. В 1911 р. в Г. 3,883 дес. належало до І. Потоцького.

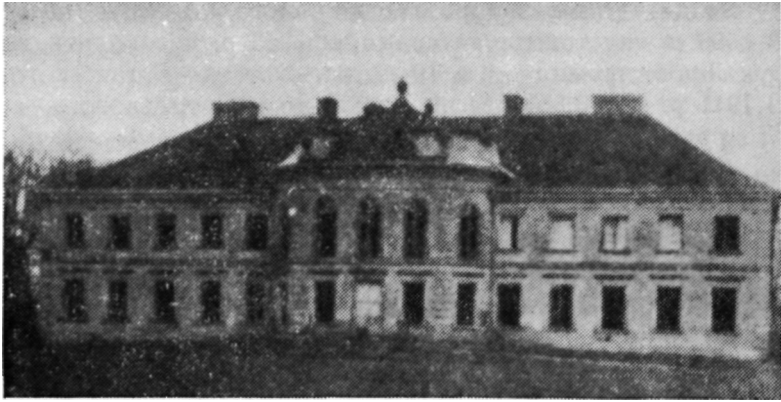
ГРИЦІВ, м-ко, Заславський пов., Грицівська вол. Село при усті р. Білки до р. Гомори, 33 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 471 дом. і 2,259 жит. (в тому 200 поляків і 2,000 жидів, церква з 1785 р., дерев'яна, школа, волость, суд. М-ко колись належало до кн. Збараських, від них перейшло до Вишневецьких, а пізніше до Варинських, Любомирських, Пеньонжків ...

В 1593 р. належало до кн. Януша (Івана) Острозького, коли-то містечко було знищене татарами в 1589 р. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. І, ст. 290). М-ко Гриців належить до найстарших осель Старої Волині. Тут, над р. Гоморою, зноситься велике городище, оточене з трьох сторін водою, а з чертвртої непрохідні мочари роблять це укріплення недоступним.

В 1255 р., як подають літописи, Галичани і Болоковські князі воювали по р. Гоморі і взяли полон великий. В 1240 р. Г. був спустошений татарськими ордами Батия. В уроч. „Крупка" до кінця 19 ст. зносилися ще два великі кургани. Пізніше вище від городища, на $U\%$ км., в місцевостях, де р. Білка впадає до Гомори, побудовано нове укріплення, з якого залишилися тепер вали і рештки мурів. Місце це називають тут „Вали". Замок, який стояв у цьому місці, був добре забезпеченим, озброєний гарматами і мав постійний гарнізон. Була то сильна заслона для Волині від несподіваних татарських нападів. Свідчать про це заховані до кінця 19 ст. рукописні матеріяли, які переховувалися у грицівському замку, який перетривав аж до 1893 р.

Гриців з давна був міцним соцініянським осередком на Волині, які відбували свої з'їзди і наради в грицівському палацу. Перша історична писана звітка з 16 ст., це докмент з 1547 р., коли то замок і місто належало до кн. Збараських (Архів кн. Сангшків, т. 4, ст. 555-556).

Матеріяли до історії цього міста подані також в Архиві ЮЗР, ч. 6, т. І, ст. 43, 44. В 1570 р. Г. переходить до кн. Острозького, а вже в 1620 р. знову до кн. Заславських, пізніше до Любомирських (Архів Ю.З.Р., ч. 7, т. І, ст. 486).

Палац в Грицеві, пов. Звягель, колись власність кн. Збарзьких (п).

В 18 ст. Г. належав до Янка Серадзкого (Архів Ю.З.Р., ч. 1, т. 4, ст. 281). З доручення кн. Любомирського управляли в Г. містом і замком спеціальні, визначені ним „губернатори“. В 1752 р. Михайл Грохольський купив від Любомирського Г. і від того часу до кінця 19 ст. місто і замок належали до них. Містечко мало т. зв. Магдебурзьке право, згідно з яким містом управляли міщани, вирібники ремісники, які мали свої окремі цехи: ткацький, шевський, бондарський, мулярський, при чому кожен цех мав свого „цехмайстра“.

В Г. віддавна був великий і гарний палац в стилі рококо, збудований Мартином Грохольським. Палац оточував великий парк і город. Останній з роду Грохольських вмер 1807 р. Рід Грохольських віддавна був українського походження і православної віри, і тільки пізніше приєдналися вони до унії, а з них 1807 р. помер в Г. останній в цій околиці магнат уніят і був похований як греко-католик.

В місті було 3 церкви: Народження М. Б. з 1685 р., Миколаївська з 1715 р., дерев'яна, і Народження М. Б., мурована, збудована Мартином Грохольським. Як в першій, так і в другій церкві до 1914 р. переховувалися стародруковані книжки з 17 і 18 ст. На одній з них т. зв. Триоді, львівського друку з 1642 р., був власноручний напис українського львівського друкаря Сльози, який подарував цю книжку Мефодію Киселю „сину Святодича“. „Намет, що хрестом Марсові на мешкане даний. Би през него от-

чизни враг був поконаний". Того знаку вживав гетьман російського роду — Святополдич, котрий для діла славного назван єсть Киселем або потомними, Віку, слава слинула з потомки битними. Зачим поки Кисилев Польща битних маєт о наїзді Босурман нічого не дбає. Року Божого А ХОЗ (1676)".

Урочища в околиці Г. мають такі назви: Займище, Чигари, Український шлях, Попелха, Заславський тракт, Вал, Діброва, Крупка, Гребля, Судилівський шлях. В місті в кінці 19 ст. були: школа одноклясова (міністерська), суд, волость.

Під самим містом, над р. Гоморою є місцевість, що її тут називають „ариянські могилки". Згідно з переписом 1911 р. в м-ку Грицові було: 4,900 жит., волосне правління, міщанська управа, пошта і телеграф, земська поштова станція, агроном, акцизний дозір, заславське лісництво, суд, 2-клясова школа, земська лікарня, ветлікар, дентист, 3 судові оборонці, 3 акушерки, аптека, аптечний склад, 2 крамниці, гуральня і ретифікація (85,443 відер 40% горілки річно), фабрика дахівки (черепиці) і ярмарки щодва тижні. До великої зем. власности С. Грохольського належало там 2,975 дес. і до інших 378 дес, разом 3,453 дес. Опис містечка: Ядовицький В. „Викопаліска нумізматичне в Грицове на Волиню (Пшегльонд Бібл.- археол., 1881 р., т. II).

ГРИЦЬКИ, с, Рівенський пов., Дубровицька волость. В кінці 19 ст. було там 35 дом. і 243 жит. (3 км. від с. Залішани).

ГРИЧИНСЬКЕ, болото на границі б. Пінського, Мозирського і Слуцького повітів і на етнографічній границі між Волинським Поліссям і Білоруссю. Болото це має біля 550 кв. км. і простягається зі своїми відногами від р. Прип'яті на північ, по обидвох сторонах р. Лані аж до Великих Рожин, на сході доходить до боліт над оз. Князь, на південь доходить майже до самої Прип'яті і простягається на захід аж до Пінська. Доступні ці заболочені терени тільки літом, або під час суворої зими. Комунікації між селами відбуваються тільки річками, затоками і рукавами. Клімат вогкий, нездоровий. Літом хмари комарів і мушок наповнюють повітря. Болото це є найбільшим резервуаром вужів, гадюк і дикої водяної птиці. Ще в кінці 19 ст. були там боброві жерели, лосі, ведмеді, куни, видри.

Історичну згадку про це болото маємо з 1503 року, коли там розбито орди перекопських татарів, котрі з Волині, долиною р. Горині запустилися в сторону білоруських міст — Новгородка і Слущка та повертали додому через Гричинське болото. Тут догнав їх слущкий князь Семен Оленькович і розбив „на голову” (Стрийковскі, Кроніка т. II).

ГРЯДИ або Гради, с, Кременецький пов., Бережецька вол., 18 км. від Крем'янця. В 1887 р. було там 48 дом. і 276 жит.

ГРЕБЛЯ або **ГРОБЛЯ**, с, Старокост. пов., Базалійська вол., 72 км. від Ст. Кост., над р. Случчю. В 1887 р. було там 85 дом., 520 жит., школа. Були там вали старого городища (в напрямку до с Чухилі), що звалося „Чухельське селище”. На ньому стояло три камінних хрести. Велика власність належала до Ледуховських.

ГРОЗІВ, с. Острозького пов. Село при ставі, 2 км. від с Білашів. В 19 ст. було там 77 дом., налесення 656, церква дерев'яна з 1879 р., на місці старої. В 1577 р. Г. був селом, що належало до острозького замку, кн. Острозьких, які платили з Г. від 5 дим. півдворищ, 4 город, а в 1583 р. від 7 дим., 4 підсудків. В 1653 р. від 6 дим. В кінці 19 ст. вел. власність належала до Гольдмана — 1910 дес. (в тому 710 лісу). За переписом 1911 р. до великої власности належало там 220 дес.

ГРОМАК, уроч., Рівенський пов., Тучинська вол. Тартак — 25,000 руб. річ. прод., 1 крамниця. До великої влас. належало там 153 дес.

ГРОМІВКА, с Старокост. пов., село над притокою р. Случі, 7 км. від Старо-Костянтина. В кінці 19 ст. було там 42 дом. і 233 жит. Знайдено там римський меч, який знаходиться в збірках краківського археологічного музею. Має він чотири рівні вздовж леза і є виробом подібним до дамаських. Разом з мечем знайдено завішку меча. При рукояті і насаді меч інкрустований сріблом — фігура римського вояка в шоломі з мечем і списом. З другої сторони знак кагарті (под. О. Цинкаловський, Записки).

ГРУДА, с. Звягельського пов., Піщивська вол., 17 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 89 дом. і 456 жит., селянської землі 333 дес, школа. Колись належала до маєтків кн. Сангушків.

ГРУДИ, кол., Рівенський пов., Тучинська вол. В кінці 19 ст. було там 21 дом. і 221 жит.

ГРУЗЛИВЕЦЬ, с. і кол., Звягельський пов., Куренська вол., 45 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 72 дом. і 424 жит., а на колонії 49 дом. і 248 жит. До вел. зем. власности належало там в 1911 р. 366 дес.

ГРУЗЯТИН, с, Луцький пов., біля р. Стир, 49 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 111 дом. і 722 жит., церква дерев'яна. В половині 19 ст. с. Г. належало до кн. Чарторийського.

ГРУШКИ, (село неіснуюче), було недалеко від Бугриня в пов. Острозькому.

ГРУЯ, фільв., Крем'янецький пов., Святецька вол.

ГРУША, кол., Рівенський пов., Березинська вол., 71 км. від Рівного. В 1887 р. було там 15 дом. і 85 жит.

ГРУШВ або **ГРУШОВА**, с, Володимирський пов., на пограниччі з Галичиною, Порицька вол., 41 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 62 дом., церква дерев'яна. В селі кутки: Куток Кошовського, До Гаврила, Коло церкви, Коло Бабали, До посту, Стара коршма; урочища: Перед селом, Ліски, Думаніва, Копань, Ковальська копань, Рубанка, Лішківська, Чорний гай, Гірки, Заміна, Широке, Циганка, Придатки, Громовина, Купини, Поперечка, Кут, Поплавська, Пекунське, Пастовні, Стара сокальська дорога. До 1914 р. в ур. „До посту" була погранична вартівня на російсько-австрійській границі (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології володимирського пов. Записки Н.Т.Ш., Львів 1937 р., т. 154). В 1544 р. Фрузина Федорівна Збаразька кн. Василева Велицька, як бездітна записує своєму брату Олександру Порицькому родинні добра, а в тому Г. за ревізією луцького замку 1545 р. кн. Олександр Порицький побирав тут мито по 1 грошу. В 1570 р. Г. був в заставі у А. Луца.

В 1583 р. кн. О. Порицький з сіл Самоволі, Качкович і Грушова вносив від 16 дим., 1 дорічного колеса, а Мартин Пшиборський від 6 дим., 11 город, 1 боярина. В 19 ст. село належало до Хшановського і 135 дес.

ГРУШВИЦЯ, оселя, Рівенський пов., 22 км. від Рівного. Домів 106 і 833 жит., з того 98 поляків, і на колонії 995 чехів. Церква дерев'яна Покровська з 18 ст. До села належало ур. Луцки і водяний млин. За переписом 1911 р. в Грушвиці було: 542 жит, одноклясова школа, 7 крам-

ниць, горілчана крамниця, паровий млин (15,000 пуд. річ. перем.). До великої власности Богушевського належало там 760 дес. і до інших власників 306 дес.

ГРУШОВО або **ГРУШЕВО**, с, Ковельський пов., Повурська вол., над р. Стоходом, 60 км. від Ковля. В половині 19 ст. було там 18 дом. і 96 жит., 326 дес. селянської землі і 600 дес. двірської землі. Земля піскувато-іліста, мало врожайна. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Могульської Юзефи належало там 815 дес.

ГРЯДКИ, с, Ковельський пов., Коширська вол., 17 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 60 дом. і 390 жит. В 1663 р. Г. згадують в церковних документах. На розлеглих піскових надмах, в напрямку с Сіконь, часті знахідки кремінних знарядь і кераміки з часів неоліту і бронзової доби.

ГУБЕЛЬЦІ, с. Заславського пов., Жуківська вол., 42 км. від Заслава. Село над річкою Корчик, на північ від Славути і на пограниччі з Острозьким пов. В кінці 10 ст. було там 100 дом. і 551 жит. Належало до ключа маєтків кн. Сангушків в Славути.

ГУБИН, с, Заславський пов., Острозька вол. Село над р. Случчу, в Острозькій вол., 120 км. від Звягеля. Місцевість ця згадується в літописі як один з т. зв. Болоховських городів. Заховалося там до 1914 р. округле з п'ятьма концентричними валами городище, а на самій площі городища два оборонні пункти обнесені валами (В. Антонович. Труди XI археол. с'езда, 1901 р.).

В кінці 19 ст. було там 120 дом. і 1,004 жит., церква дерев'яна з 1859 р., на місці старої. На початку 16 ст. Г. належав до крем'янецького замку, пізніше перейшов до Острозького Костянтина, який платив з Г. в 1583 р. від 16 дим., 11 город, 1 дорічного колеса, одного попа (останнє свідчить, що в Г. була в 16 ст. церква). В 1753 р. згідно з Кульбушівською угодою Г. перейшло до Любомирських — 624 дес. (в 19 ст.). За переписом 1911 р. в Г. було 1,034 жит., одноклясова школа, вод. млин (120,000 пуд. річн. перем.).

ГУБІН, с, Луцький пов., Чаруківська вол., на границі Володимирського пов., 32 км. від Луцька. Г. належало колись до бувшого тут „горохівського графства". В кінці 19 ст. було там 85 дом. і 551 жит., дерев'яна церква, школа. Селянської землі 1,200 дес. В 1570 р. Г., Жабче і Коло-

дежно належали до луцьких владик (православних). В 19 ст. проживав тут відомий польський письменник Ігнатій Крашевський, який купив Г. за 165,000 зл. В 15 ст. Губин належав до відомого на старій Волині багатого землянського роду Кордеїв, до яких, як нам відомо, належали крім Губина такі оселі: Лабуні, Троєринь, Сирники, Маковичі, Горохів, Вербий, Басовичі, Гольче, Ляхів, Квасилів, Золоторія, Межирич... За переписом 1911 р. в Губині було: 1,435 жит., 2 крамниці, горілчана крамниця і монофакт, скуп збіжжя.

ГУБИН, с Пінського пов.. при дорозі з с. Погосту над Стиром до с Старі Коні. Місцевість низька, болотиста, багата в рибу. До вел. зем. власности в 19 ст. належало там до Церпінських — 2,690 дес.

ГУБИН, с, Володимирський пов. (в документах — Губні), Кисилінська вол., 60 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 56 дом. і 380 жит., дерев'яна церква. Разом зі с. Тумином колись належав Г. до земель Тувинських, від котрих загарбав їх маєток кн. Сангушко-Коширський. За ревізією луцького замку 1545 р. князь, староста володимирський (Сангушко) був зобов'язаний до забезпечення одної городні цього замку. В 1577 р. село належало до Локач кн. Романа Сангушки, який платив з 4 дим. ланович, 4 на півланках і 2 город. В 1583 р. той же платив з Г. від 4 ланів, 3 город. В 1648 р. Г. належав до воеводи київського і брацлавського Адама Киселя, який платив від 32 дим. Пізніше Г. перейшов до Чацьких.

ГУБКІВ, с Рівенського пов., Седлищанської вол., 72 км. до Рівного, село над р. Случчю. Згадка про село Г. походить з 1596 р., коли воно належало до луцького старости Олександра Сімашка на Губкові (при чому замок губківський було побудовано ще в 15 ст.), (Архів ЮЗ.Р., ч. 3, т. I, ст. 104). Крім того в 1596 р., коли то Сімашко з огляду на облогу губківського замку козацькими військами Лободи не міг приїхати до Луцька (Архів Ю.З.Р., ч. 3, т. I, ст. 74).

Повні археологічні дані дають підставу до припущень, що на місці, де колись був замок з 15 ст., ще перед тим було городище з 11-13 ст. Відколи тут постала оселя або село, трудно сказати, знаємо тільки що Губків належав в 1577 р. до Тучина, від якого тоді О. Сімашко платив

від 7 дим., 10 город, 12 город, а в 1648 р. до Івана Даниловича. В кінці 19 ст. було там 49 дом. і 413 жит., церква дерев'яна, побудована в 1708 р., на місці старої. В старих документах згадується, що 1522 р. було там 300 дом. і дві церкви (можливо одна замкова). До Г. належало 12 шляхетських осель, які тут прозвали „Будняками”: Медведівка, Селище, Промова, Глубочанка, Яновецька, Стара Гута, Мокре, Мочулянка, Сивки, Леваче. Щодо самого вигляду замку, який був в кінці 17 ст. зруйнований шведами, то його зовнішній вигляд описує в 1879 р. Т. Отецький (3 бору і степу. Образи і пам'янтки, Краків, 1888 р.). Руїни веж і стіни самого замку, зі слідами від обстрілу. Одна з веж від сходу найкраще заховала свої дві кондигнації (поверхи), але на ній немає вже даху. В 19 ст. в Варшаві на виставці мистецтва було виставлено картину мистця Варшавського, на якій було представлено, руїни замку в Губкові (Тигоднік Ілюстровани, 1869 р., № 61). Ще більш докладним є опис відомого дослідника волинської сторони В. Руліковського: „Заложителями губковського замку були Сімашки і тут була їх головна резиденція. Збудовання замку можна віднести до 15 століття, тому то вже в 1504 р. татари знищили Губків, як подають про це документи. По відбудові замок був в 1708 р. знищений шведами (?). На подвір'ї замку глибокий колодязь, з каміння мурований, а під цілим замком були льохи. Серед місцевого населення кружляло дві легенди про замок. Перша говорить про хлопця, який впав до глибокої пивниці і знайшов там багато грошей і про скупого селянина, який, почувши це, свого сина вкинув також до льохи під замком, але цей пропав під замком без сліду. Друга легенда оповідає про збурення міста і замку татарами в 1504 році. Побиті під містом Клецьком на Поліссі Криловом і Новгородком розпорошені верталися поліським бездоріжжям, через Волинь до Криму і в урочищі „Татарський груд” (груд, це сухе високе місце — острівок серед непрохідних боліт під Губковим), заклали табір відживляючись кінським м'ясом. Тоді жінка Сергія, яка проживала в околиці в лісі, відома як чарівниця, показала їм дорогу до Губкова кажучи: „У велику п'ятницю почувете, як дзвонять в церквах і ідіть в тому напрямку і на схід керуйтеся, там знайдете богате місто, замок і церкви”. Татари послушали ради і пішли на схід, збурили

і поруйнували містечко, але не могли здобути церкви, що стояла на високій горі. По цьому випадку жінка Сергія померла коло броду р. Горинь, а її чоловіка розшарпали в лісі вовки". Тоді то постали назви трьох урочищ: Бабине, Гало, Татарський брід і Сергієва хмираль.

Оселя під назвою Губків, або Гапків існувала ще на початку 15 ст. і Сімашки тоді в документах виступали під окреслюючою їх від інших Сімашків назвою — „на Губці". Однак перші історичні згадки писані про Г. маємо з 16 ст., а першим відомим в Г. Семашком був Богдан Михайлович-Ковельський староста, що помер в 1545 р. Син його Олександр Сімашко володимирський підкоморій і луцький староста був, також брацлавський каштелян (високий урядовець в Польщі, який мав право засідати в сенаті). Славився він своєю винятковою відвагою в бою з татарами під Дубном в 1577 р. Був тоді одним з численних православних волинських земель, які почали забувати свій обов'язок, переходили на римо-католицьку віру. В 1590 р., за намовою польського ксьондза-єзуїта Гербста, першим з цього роду перейшов на латинський обряд і як то часто в тім часі бувало, зробився релігійним фанатиком і ворогом віри своїх предків, і свого народу. Син його вмер в 1618 р. і був похований в єзуїтському костелі в Луцьку. Замок в Губкові, збудований на високій, малодоступній горі над р. Случчю, в тих часах вважався за найсильнішу фортецю в цих околицях.

В 17 ст., в м-ку Губові був свій бургомістр і лавники (члени міської управи). До містечка було приписано багато околишніх сіл. Пізніше великий губківський ключ маєтків підлягав поділові. В 1704 р., проходячи через Г., російські царські війська Петра I сплюндрували зовсім містечко, не залишилося ані однієї коршми і винниці, а в 1713 р. містечко перестало зовсім існувати і від того часу більше не піднеслося. Губківський ключ, який складався з Г. і 16 сіл перейшов від Сімашків до Цетнарів. В 1755 р. цілий ключ сільських маєтків купив разом з Селищами і належними до них селами за 277,000 зл. поль. Фелікс Бічинський.

В кінці 19 ст. в Г. було 49 дом., 413 жит., дерев'яна церква з 1708 р. Атракцією для природників і туристів було і є тут великі обшари лугів, полів і лісів, на яких росте і цвіте в м. травні невідома в інших частинах Во-

ліні рослина „Азалія понтіка” (Azalia Pontika). Крім того село Г. положе в мальовничій долині р. Случі, на високому березі. Заховалися там (до 1914 р.) руїни замку і церква, а в долині і на високих урвистих берегах виступають там гранітні скелі.

ГУБЧА, с, Заславський пов., Грицівська вол. Село над притокою р. Гомори, 37 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 137 дом., 833 жителів, дерев'яна Покровська церква з 1769 р., церк.-прих. школа від 1868 р. В 1712 р. до кінця 19 ст. село належало до гр. Грохольських — 453 дес. орної землі і 304 дес. лісу, разом з селом Портинці. За переписом 1911 р. до великої власности Ф. Грохольського належало там 2,047 дес. В місцевому церковному архіві до 1887 р. переховувалася там Євангелія київського друку 1712 р.

ГУДИН, с. Звягельського повіту (можливо Гутин).

ГУЛЯНКИ або **УЛЯНКИ**, с. Луцький пов., Щуринська вол. В кінці 19 ст. було там 96 дом. і 930 жит. В 1545 р. село було власністю „слуг замкових боярів Гуляницьких” (пізніше української козацької старшини), які були зобов'язані до утримування одної замкової городні того ж замку. В 1648 р. село належало до Самійла і Анни Чернієвських, який платив з нього від 5 а в 1658 від 1 дим. В 1848 р. село належало до Гуляницького, а пізніше переходило по черзі до Городецьких, Вітвінських, Вольських.

ГУЛЕВИЧІ, м-ко, Луцький пов., Городецька вол., 64 км. від Луцька, над річкою Стоходом. Село колись належало до старого землянського волинського роду Гулевичів. В кінці 19 ст. було там 69 дом. і 359 жит., дерев'яна церква з 17 ст., 2 млини. В 1583 р. належало до Андрія Чолганського або Човганського, який з Г. платив від 22 дим., 6 город, 10 комір., 2 вальних коліс, 1 ступи, 1 боярина. В 1648 р. Іван Гулевич платив від 20 дим. жидівських, в 1649 р. від 54, а в 1650 р. тільки від 7 дим. жидівських і 50 християнських. В 1661 р. лишилося там тільки 2 доми. Пізніше Г. належало до Гостинських, а на початку 20 ст. до Петра Каменоградського, який мав там 4,945 дес, а в тому 2,250 дес. лісу. З переписом 1911 р. в Г. було: 922 жит., міщанська управа, 10 крамниць жидівських, горілчана крамниця, тартак (20,000 річ. прод.), скляна гута, ресторан і 5 ярмарки річно.

ГУЛІВЦІ, с, Острозький пов., Ляховецька вол., 43 км. від Острога, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 8 дворів і біля 1,000 жител., церква дерев'яна, Михайлівська з 1718 р. (цікава своєю архаїчною архітектурою), церк.-прих. школа від 1872 р., фабрика рільничих знарядь і машин, два водяні млини на р. Горині (пливаючі). Історична згадка про це село з 1545 р. в описі крем'янецького замку. З цього села утримував 1 городню на згаданому замку Іермолинський (Пам'ятники, т. 4, ст. 201). Крім того в 1601 р. під назвою села Голівки згадується як власність кн. Януша Острозького. На початку 17 ст. село було спалене татарами (Архів ч. 6, т. I, ст. 291). Село це в 1565 р. згадувалося також під назвою Гулевців (Гулевець) в скарзі Андрія Човганського. Колись село належало до кн. Острозьких, пізніше перейшло до Яблоновських і до Сапігів, а в 1822 р. до Залеських. За переписом 1911 р. в Г. було: 1,122 жит., одноклясова школа, 2 крамниці, водяний млин (42,000 пуд. річ. перемолю). До великої власності Биковських належало там 574 дес. Коло села на полях є 4 кургани.

ГУЛЬСЬК, с, Зв'ягельський пов. В документах Тульсько, Хульськ. Село над рікою Случчю. В кінці 19 ст. було там 223 дом. і 1,019 жит., дерев'яна церква з 1745 р. Колись село належало до старого вол. роду Чапличів (в 1577 р.), пізніше до кн. Костянтина Острозького (при зв'ягельському замку), з якого він платив від 1 дим. на півдворищі, 10 дим. на чверті і 4 дим. підсудків. По Кульбушевській угоді належало Г. до Любомирських, а від нього перейшло до Підгородинських, пізніше до Яблоновських. Згідно з переписом 1911 р. в Г. було 1,650 жит, 1 крамниця, млин (200,000 пуд. річного перемолю). До великої зем. власности Е. Тишкевича належало там 12,757 дес.

ГУЛЬЧА або **ГОЛЬЧА**, с, Острозький пов., Здолбунівська вол., 22 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 100 дом. і 919 жит. (в селі), а в чеській колонії 72 дом. і 330 жит., церква дерев'яна з 1799 р., кат. костьол, школа від 1864 р. В 1577 р. село належало до острозького замку і платили за нього від 17 дим. на пів двор., 4 доми пустих, 10 дим. на чверті, 4 підсудків, 10 город. В 1583 р. від 2 дим., 3 город, 2 город, 3 підсуд., 2 вальних коліс, 1 попа. В 1753 р. з села Г. було надано Малаховському 3,000 зол. доходу, пізніше перейшло до князя Сангушки

і врешті в 1765 р. подаровано Підгородинському і цю даровизну затвердила конституція 1775 р. При селі хутір тієї ж назви, де було 5 дом. і 24 жит. На північ від села над рікою Случчю чотирикутне городище, а на полях кілька курганів. За переписом 1911 р. в Г. було 1,146 жит., однокласова школа, 4 крамниці, горілчана крамниця, водяний млин (50,000 пуд. річ. перем.) і склад сільсько-господар. машин. До великої зем. власности належало там (1911 р.) 154 дес.

ГУМЕНЕЦЬ, с. Володимирського пов., Згорянська волость, 84 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 42 дом. і 307 жит.

ГУМНИЦА або **ГУМНИЩЕ**, с. Лубенський пов., Берестецька вол., 68 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 39 дом., 237 жит., церква Богородиці з 1785 р., дерев'яна, на місці старої (як подано в ерекції 1740 р.). Село колись належало до кн. Сангушків. В 1649 р. було там 20, а в 1665 — 17 дим. Село названо від великих бувших тут гумен. На полях є 5 курганів, з них один зветься Могила Сорока Дівичь.[^]

ГУМНИЦА, с. колись передмістя м. Володимира, були там єпископські великі гумна. В 1552 р. належало до вол. замку і тримав село Василь Санкович, котрий збудував там двір і осадив тут 8 людей. В 1648 р. Г. належало до 3. Вележинського, який платив від 10 дим., а в 1653 р. було там 14 дим.

ГУМЕННИКИ, с. Рівенський пов., Дітковицька вол., 1 км. від с. Милостова. Село над р. Стублою, 26 км. від Рівного. В 16 ст. виступає в акті заміни земель Пронського і його жінки Богушової по Богушу Боговитиніві, пізніше Г. належало до С Новосілок.

ГУПАЛИ, с. Володимирський пов., Згорянська волость, 87 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 112 дом. і 735 жит. Село на захід від Згорян, на самому вододілі між р. Бугом і джерелами р. Прип'яті, в місцевості піскуватій і підмоклій.

ГУРБИ, оселя в Лубенському пов., на північ від Шумська, при великому болоті Мшанне, на південному сході повіту. Місцевість пригадує Полісся. Під час археологічних досліджень випадково стверджено там часті знахідки з періоду неоліту і зокрема раннього середньовіччя. В 1891 р., як подає В. Антонович, в ур. Плавилівка знай-

дено було залізний обосічний меч і дві бойові сокири. При пізніших дослідженнях знайдено вістря до спису, остроги, залізні вістря стріл, а з періоду кінця неоліту велику робітню крем'яного знаряддя, кремінні серпи, стріли і т.п. В околиці є кілька курганів і понищених валів (О. Цинкаловський: Матеріяли до археол. Волині і Вол. Полісся, ст. 146).

В околиці Мшаного болота багато місцевостей і урочищ, які мають назви — „гута“, а на піскових надмах багато брилок залізної руди (лімоніту). Колись околиця ця виступала під назвою Будники і належала до Мізоча. Навколо розлягаються великі ліси і колись було там 500 дес. смерекового лісу. Це одиноке місце, де на Волині в такій кількості росли смереки.

В 1872 р. натраплено там на камінне вугілля. В кінці 19 ст. було там 29 дом. і 358 жит., будинок старої коршми з 18 ст. До великої зем. власности гр. Карвицьких належало там 4,531 дес, а в тому 3,600 дес. лісу. За переписом 1911 р. до вел. власности належало там 800 дес.

ГУЗАРИ, хут., Лубенський пов., Крупецька вол. В кінці 19 ст. було там 14 дом. і 101 жит.

ГУРМУН, хут., Звягельський пов., Полонська волость. В кінці 19 ст. було там 6 дом. і 32 жит.

ГУРНО, слобода, або Гірно, Луцький пов., Осовська вол. В кінці 19 ст. було там 13 дом. і 129 жит.

ГУРОВА, с, пов. Звягельський. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 314 дес.

ГУРЩИНА, с, Острозький пов. За переписом 1911 р. село належало до Перерослинської вол., 27 км. від Острога. На той час було в селі 321 жит., 1 крамниця, гуральня (19,380 відер 40° горілки річ.). До великої зем. власности Іося-Хаїма Мордка належало там 653 дес.

ГУСИН, с, Ковельський пов., Дубовська вол. Село над рікою Турією, 11 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 48 дом., 256 жит., 1,209 дес. селянської землі. Земля піскувата, мало врожайна. Ліс належав до „казни“.

ГУСТАВІВ, кол., Володимирський пов., Одеська вол., 33 км. від м. Володимира. В 1887 р. було там 61 дом. і 350 жит.

ГУТА СТАРА, с. Володимирського пов., при джерелах р. Прип'яті, на півн.-зах. від м-ка Виживи, в околиці маловрожайній, піскуватій або заболоченій. На піскових

надмах знайдено кілька ядрищ і знарядь з доби молодшого палеоліту (Мадлен).

ГУТА, с, Заславський пов., Хоролинська вол. 51 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 65 дом. і 445 жит. За переписом 1911 р. в селі Г. була школа, лікарня (при паперовій фабриці), прифабрична бібліотека, крамниця колон, товарів, мануфактурна крамниця, тартак і фабрика паперу (1,400,000 руб. річ. прод.). Село і маєток колись належали до Любомирських. В селі, над річкою була паперня з 19 ст., заложена інж. Руцьким — 4 парові машини, яка затруднювала 730 робітників, в 19 ст. давала 600, руб. річ обороту. До великої зем. власности належало там в 1911 р. 540 дес.

ГУСКА, річка, Заславський пов. Ліва притока р. Цвітухи, пропливає через Красносілку, Шепетівку і Камінець, і поруч з р. Цвітухою впадає до р. Горині під с Тишки, вище міста Славути.

ГУКА, с. Звягельського пов., Миропільської волості. В 1867 р. було тут 25 господарств.

ГУТА АДАМОВСЬКА (див. Адамовська гута). Гуральня, паровий млин, скляна гута, — аптечний посуд.

ГУТА КОРЧИНСЬКА, слоб., Звягельський повіт, 27 км. від Звягеля, в 19 ст. було там 22 доми і 264 жителів.

ГУТА КРИВАЛЬСЬКА, слоб., Звягельський пов. В кінці 19 ст. було там 23 доми і 233 жит., належала до Городця.

ГУТА ЛЮБАРСЬКА, с, Звягельський пов., Рогачівська вол. — 53 доми і 322 жит. (19 ст.).

ГУТА КУКА, с, Звягельський пов., Романівська вол., 15 дом. і 54 жителів (19 ст.).

ГУТА КУРЧИНСЬКА, оселя, Звягельський пов., Городницька вол. Гута в початку 20 ст. виробляла тільки просте скло.

ГУТА ЖАБОЖИЦЬКА, с, Звягельський пов., над притокою р. Случі, потоком Нивою, 50 км від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 485 жит. По 1865 р. земля маєтку була примусово розпродана, однак, як то бачимо з перепису 1911 р., до великої зем. власности Ніни Аршинівської належало 1,475 дес, до інших двох властителів біля 680 дес.

ГУТА РОГАЧІВСЬКА, село Звягельського повіту (або МАРЬЕВИЛЯ) оселя, колись належало до рогачівських ма-

етків. Була там найкраща скляна гута в цілому Звягельському пов., яка продукувала зеркальне і різьблене скло.

ГУТА СЕРЕДНЯ, с, Звягельський пов., Смолдерівська вол. Скляна гута.

ГУТА СТАРА, кол., Звягельський пов., Сербська волость, 24 км від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 35 дом., 269 жит.

ГУТА СТАРА, с, Звягельський пов., Баранівська вол., 40 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 59 домів і 324 жителів.

ГУТА, хут., Звягельський пов., Полонська вол. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 28 жителів.

ГУТА УЖАЧИНСЬКА, с, Звягельський пов., Романівська вол., 14 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 276 жит. До великої зем. власности Уварових належало там 3,520 дес.

ГУТА, с, Ковельський пов., Заболотенська вол., 98 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 271 домів і 1,041 жит., дерев'яна церква. За переписом 1911 р. було там 1,712 жит., 4 крамниці, горілчана крамниця. Земля піскувата і заболочена.

ГУТА КАМЕНСЬКА, с, Ковельський пов., Камінькоширська вол., 55 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 495 жит., церква дерев'яна, вітряк. Згадка з 1658 р., коли то село належало до кн. Льва Сангушки, яку віддав він надовічне користування Миколі Ласці Секунському. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 399 дес. +- 681 дес. до влас. Хойнацького.

ГУТА РАТЕНСЬКА, с Ковельського пов. В уроч. Білки курган під назвою Гора, а на піскових надмах на схід від села знайдено мікролітичні кремінні знаряддя з періоду молодшого палеоліту.

ГУТА СТАРА, с, Крем'янецький пов. До великої зем. власности належало там в 1911 р. 421 дес.

ГУТА ЛІСОВСЬКА, с, Луцький пов., Медведська вол., 74 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 238 жителів. До великої зем. власности кн. Германа належало в 1911 р. 936 дес.

ГУТА САПАЧЕВСЬКА, хут., Луцький пов., Рафалівська вол., 127 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 4 дом. і 18 жителів.

ГУТА, слобода, Луцький пов., Осовська вол. В кінці 19 ст. було там 20 дом. і 168 жит.

ГУТА, с, Рівенський пов., 5 км. від с. Погоріловка.

ГУТА АНТОНОВЕЦЬКА, с, Рівенський пов., або Рудня.

ГУТА ГРУШЕВСЬКА, с. і кол., Рівенський пов., Седлищанська вол., 64 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 137 жит. в селі і 30 домів і 142 жит. на колонії.

ГУТА МУЛЬСЬКА, слоб., Рівенський пов., Стиденська вол. В кінці 19 ст. було там 15 домів і 218 жителів.

ГУТА ПЕРЕЙМИ, слоб., Рівенський пов., 128 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 22 дом. і 138 жит.

ГУТА СТАРА І НОВА, оселя (або **БУДНИКИ**) при селі Губкові. Нова Гута — 18 домів і 86 жителів, Стара Гута — 39 дом. і 183 жит. (19 ст.).

ГУТА СТЕПАНСЬКА, слоб., Рівенський пов., Степанська вол., 9 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 71 домів і 208 жит.

ГУТОВИН, кол., Рівенський пов., Стидинська вол. Колонія — 36 дом. і 298 жит., фільварок — 3 доми і 85 жит.

ГУТИСЬКО ГОРОДЕЛЬСЬКЕ, коло м-ка Шумська, Крем'янецький пов.

ГУТИСЬКО СТАНІСЛАВІВСЬКЕ, коло м-ка Шумська, Крем'янецький пов.

ГУТИСЬКО, хут., Острозький пов., Кунівська вол.

ГУТИСЬКО СТАРЕ і НОВЕ, сс, Острозький пов., Перерослинська вол. В кінці 19 ст. було в Старій Гуті — 12 дом. і 90 жит., в Новій — 26 домів і 311 жителів.

ГУЧВА, річка на території старої Волині, притока р. Бугу. Над устем цієї річки до Бугу, як подає польський хронікар Длугош, був город Волинь або Велинь. Тепер місцевість ця знаходиться в Польській Народній Республіці, Люблинському воевідстві, Грубешівському повіті. Крім того згадується в Пов. Врем. Літ., том II, стор. 364. 411).

ГУШИН, с, Ковельський пов., в актах під назвою Гошин, Гойшино. В 16 ст. належало до кн. Сангушків (Архів Сангушків, т. 4, ст. 1564). В 1550 р. віддали Андрію Фірлеєві.

ГУЩА, с, Володимирський пов., Гущанська вол., 82 км. від Володимира, над річкою Бугом. В кінці 19 ст. було там 179 домів і 1,139 жителів. Церква дерев'яна, церк.-

прих. школа, волость, крамниця, горілчана крамниця. В 1911 р. було там 1,449 жителів. В 1565 р. належало до любомельського староства і в тому ж р. було прилучене до Грубешівського пов. (Холмщина). Тоді було там 54 кметів. Колись платило село чинш медом, а піп з церкви і рілі — 1 зл. Данина медова виносила 71 „ручок“. Була тоді в селі коршма, 1 фолюш, 2 пристані на р. Бузі, 10 за-городників і кілька підсудків. Від найдавніших часів всла-вилось це село добрим виробом комяг (великих човнів для товарів і людей), а також вироблялося там багато клепок і бочок, які йшли до Гданська. Старий фільварок займався переважно годівлею худоби. (О. Цинкаловський, Матеріяли).

ГУЩИН, с Ковельського повіту, Несухоїжська вол., 13 км. від м. Ковля, при ріці Турії. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 436 жителів, дерев'яна церква. В 1628 р. належало до Ковельського староства. В околицях села з давних часів добували залізну руду — лімоніт. В 1662 р. кількість волоків, яких при селі було колись 26 зменши-лася до 2_у вол.

ГУЩА, кол., Луцький пов., Піддубецька вол. В кінці 19 ст. було там 50 дом. і 226 жителів.

Д

ДАВИДГОРОДОК, м-ко над р. Горинню в б. Мозирського повіті, Хорська вол. Оселя при малій річці Неправді, що впадає тут до Горині, при старому тракті з Мозиря до Пінська, положене на сухих острівцях. Від м. Мозира 172 км. В 19 ст. до великої власности належало там 8,500 дес, була там школа одноклясова і церква, яка стояла на городищі на місці старої Дмитриївської церкви, про яку згадується в 1504, 1518, 1554 (див. Ревізія пуш і переходів, ст. 348, 351. Вил. Арх. Ком.). Останньо перепроваджені розкопки на городищі, де стояли від віків церкви, ствердили, що була там ще старша церква (від згаданої в 16 ст.), як і цілу оселю Д. можна відности до 12-13 ст. При розкопах виявлено там добре заховані зруби кількох будівель, колодязь і могили давидгородецьких володарів з 12-13 ст. Розкопки проводив проф. Варшавського університету Роман Якимович з асистентом Марциняком. В 1875 р. існував там рим.-кат. костел. Навколо містечка розлягаються великі пущі, в яких відбувалися, на запрошення кн. Радзивилів, великі репрезентаційні полювання. В одному з таких полювань брав уділ німецький цісар Вільгельм II, а лови ті увічнив в своїх чудових картинах відомий український мистець-пейзажист Фалат (з Бойківщини родом).

З перепроваджених проф. Р. Якимовичем розкопок можемо знати, що Д. існував вже в 12 ст., і що можливо був зложений кн. Давидом Ігоровичем. По смерті вел. кн. Льва Свидригайла, що панував на Волині в 15 ст. Д. переходить до кн. Івана Василевича і Ярославовичів кн. Боровському, що мусіли втікати в ці околиці з Москви. Надання їм цих земель підтверджує в 1521 р. кн. Олександр. По їх смерті, які повмирали бездітними, князівство Пінське, Клецьке, Городок (Данилів), Рогатин і Вядо переходять до короля Жигмонта. В 1586 р. Д. належав до кн. Радзивила, до ординації клецької і несвіжської.

По встановленню Мінської губернії в 1795 р. Д. стає часово повітовим містом. В 19 ст. в Д. було 4,000 міщан,

які займалися переважно городництвом і продукцією насіння ярин, рибальством, шевством (переважно юхтових чобіт) і виробом кошів до возів (т. зв. полукішків). Недивлячись що Д. положений в центрі Полісся, земля там врожайна, а місцевість відзначається своєю мальовничістю з огляду на своє географічне положення при р. Горині, яка впадає тут (10 км. від Д.) до Прип'яті. Серед місцевих міщан розвинуті ремесла, а вони самі дуже рухливі і заповзятливі.

ДАЖВА, с, Володимирський повіт, село при джерелах р. Стоходу, Новодвірська волость, 36 км. від Володимира. В 1887 р. було там 48 дом. і 284 жителів. Історична згадка з 1577 р., коли то село належало до Миколаєвої Домбровської. В 1583 р. село належало до Григора Колмовського, який платив від Д. від 4 дим. і 3 городи. Пізніше перейшло до Гулевичів, від них до Хойнацьких. За переписом 1911 р. до великої земельної власности належало там 190 дес.

ДАНИЛІВ (середньовічне волинське неіснуюче від 13 ст. місто). В 1240 р., по невдалій облозі Д., Батий вирушив з військом до Володимира „яко неможовено прияти йому" (неможливо його взяти). Однак в 1261 р. на вимогу татарів кн. Данило Романович наказав знищити багато міст на Волині, разом зі столицею Волині Володимиром, тоді власне було знищено й город Данилів. Велике городище і підгороддя цього міста знаходиться тепер на схід від м. Крем'янця, в напрямку м. Шумська, в селі Одерадівці, на південь від села Тилявки, заховалося там велике городище і підгороддя, де знаходять залізну зброю, кераміку 12-13 ст., вироби з заліза, кости, бронзи, і скла. (О. Цинкаловський. Матеріяли до прадзеюв Волині і Полісся Волинського, Варшава, 1961 р.).

ДАНИЛІВНА, с, Острозький пов., Семенівська вол. Село положене над великим ставом, який тут творить притока р. Горині, 56 км. від Острога. На другій стороні ставу, у₂ км. від Д. село Денисівка. Легенда, яка кружить серед місцевого населення, подає, що колись село було спалене татарами, а людей забрано до неволі. Тільки двом селянам вдалось переховатися, Данилові і Денисові, і вони були родоначальниками двох сіл, Данилівки і Денисівки, які розділює тільки гребля через малу річку, яка була границею між повітом Заславським і Крем'янецьким.

В кінці 19 ст. було там 86 дом. і 564 жителів, церква дерев'яна і школа. Село належало колись до волинського землянина Андрія Куневського і його жінки Ганни Ярмолинської. В 1583 р. належало Д. до Андрія Човганського і Романа Ярмолинського. Пізніше село входило до ляховецького ключа кн. Яблоновського, від нього перейшло до Сапігів. За переписом 1911 р. до великої зем. власності належало там 122 дес.

ДАНИЛІВНА, хут., Острозький пов., Кунівська вол., 15 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 69 жителів. На полях кілька курганів.

ДАНИЛОВИЧІ, с. на південній Волині, на границі з Подільською губ. В 1831 р. с належало до Короваїв, за повстання зіслано її до Ярославської губ.

ДАНИЧІВ, с, Рівенський пов., Межиріцька вол., 61 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 586 жителів, мурована церква з 1872 р., на місці старої з 18 ст., школа. В початку 20 ст. було там 115 дом. і 956 жит. В 1577 р. село належало до межиріцького ключа кн. Корецьких, які платили від Д. за 3 дим., 4 город. В 1583 р. за Д. платив Іван Хрептович Богуринський від 5 дим., 2 город. Пізніше село належало до кн. Четвертинських, а від них перейшло до Пузинів. За інформацією з 1742 р. частину землі віддано землянці Марії Гулевичевій.

ДАНКІВКА, с, Острозький пов., Кунівська вол. В кінці 19 ст. було там 5 дом. і 25 жителів.

ДАНКІВЦІ, с, Заславський пов., Новосільська вол., 20 км. від Заслава. Село над р. Хоморою. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 458 жителів, дерев'яна церква з 1788 р., школа від 1870 р. Колись село належало до кн. Заславських. В 1583 р. кн. Михайло Заславський платив з Д. від 4 дом., 1 город., 1 підсуд, 1 попа. В 1589 і в 1601 рр. село знищене татарами, як то видно з донесень луцьких возних (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 292). Пізніше належало до кн. Сангушків, а від них перейшло до Масальських. На полях 3 кург. (В. Антонович, II архів, сезя).

ДАНЧИН МІСТ, с, Рівенський пов., Костопільська волость, 51 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 125 домів і 514 жителів. Село положене при джерелах р. Зульні, притоці Горині.

ДАТИНЬ, с, Ковельський пов., Велимецька вол., село над р. Турією, 38 км. від Ковля. В 1887 р. було там

697 домів і 1,414 жителів. Церква дерев'яна, школа. Колись село належало до ратенського староства і тоді нараховувало там 788 увлащених селян і 137 домів, солтисів і гайдуків 28 і 6 домів, але ці останні не мають землі, тому що користуються привілеями, але належать до селянської волості.

Землі тоді було 2,450 десятин, лісу 560 десятин. Земля піскувата, попеляста, а на південь глиняста і риняста. Народня легенда подає, що королева Бона закопала в с Датині великий скарб, коли від'їздила до Італії. В 1564 р. за це село платили від 26 ланів і 1 лану попа. В селі заховалися старі пісні, коляди, звичаї і вбрання. За переписом 1911 р. було там 1,775 жителів, волость, горілчана крамниця.

ДВІР НОВИЙ або **НОВОДВІР**, с, Рівенський повіт, Рівенська волость. В 1887 р. було там 62 доми і 722 жителів. В 1650 р. було там 38 домів і село належало до Яна Замойського.

ДВІР КРАСНИЙ або **КРАСНИЙ ДВІР**, кол., Звягельський пов., Рогачівська вол., 20 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 57 домів і 376 жителів.

ДВІРЕЦЬ або **ДВОРЕЦЬ**, с, Заславський пов., Білогородська вол., село над р. Горинню. В 1887 р. було там 276 дом. і 1,543 жителів, дерев'яна церква з 1774 р., школа, бровар, водяний млин. В 1501 р. село належало до кн. Збараського Івана Юр'євича. За ревізією крем'янецького замку 1545 р., кн. Кузьма Іванович Збараський був зобов'язаний до утримування на цьому замку 2 городень. В 1556 р. село Д. надане монастиреві Св. Трійці в Дворцях. В 1887 р. село входило до білогородського ключа кн. Сангушків. Була там тоді фабрика лікерів, одеколону, бровар і водяний млин. За переписом 1911 р. було там 2,187 жителів, 2-класова школа, горілчана крамниця, водяний млин (150,000 пуд. річ. перемолу), кооператива, 3 км на пів.-схід курган, а на ньому камінний хрест.

ДВІРЕЦЬ, с, пов. Крем'янецький, Бережецька вол., 11 км. від Крем'янця, село над притокою р. Ікви. В 1887 р. було там 49 домів і 219 жителів. Колись село належало до крем'янецького замку, а пізніше до Яцька Жабокрицького і було там 18 селян, 1 боярин путний, який служив кінно. В 1583 р. село належало до Федора Михайловича Ласко, який платив від 4 д. і 12 город. Пізніше перейшло

до кн. Вишневецьких. В 1831 р. земля забрана до „казни“.

На північ від села був високий насип, на котрому стояли колись „палати“ князя. На схід розлегли піскові надми, на яких виступає кераміка, зняряддя різних неолітичних і бронзових культур, а також римські монети (О. Цинкаловський: Записки).

ДВІРЕЦЬ або **ДВОРЕЦЬ**, с, Луцький пов., Підлужанська вол., 2 км. від Луцька. В 1887 р. було там 8 домів і 77 жителів. В 1570 р. було власністю Єрофея Госького. В 1577 р. вносив він від 24 город. Пізніше належить до Корчинських і Томашевських. На полях села 5 курганів. (О. Цинкаловський: Записки).

ДВІРЕЦЬ, с, Рівенський повіт і Рівенська вол. В 1887 р. було там 27 домів і 272 жителів, 507 моргів селянської землі і 206 фільварочної, одноклясова школа, на фільварку 3 доми і 29 жителів. Село Д. фігурує в поділі князів Збарзьких 9 липня 1463 р. Пізніше переходить до кн. Острозьких і було в минулому зв'язане з долею м. Рівного. Згадка про Д. з 1545 р. в описі крем'янецького замку (Пам'ятники т. 4, від 2, ст. 200, 206, 209). В 1501 р. згадується як власність кн. Івана Юр'євича Збарзького (Архів Сангушків, т. I, 1887 р., Львів, ст. 122-123). В 1537 р. згадується в наказі Жигмунта I, щоб кн. Заславський з'явився в селі Двірець для затримання татарів (Архів Сангушків, ст. 87). На підставі Кульбушівської угоди від Острозьких перейшло до Любомирських.

ДВІРЦІ ВЕЛИКІ і **МАЛІ** або **ДВОРЦІ**, с, Пінський повіт, на Заріччі, 19 км. від Пінська, 1 км. від Кожангородка. В 19 ст. було там 75 жителів. Село над річкою Струмінь в місцевості типово поліській, серед піскових надм, боліт і лісів. Колись села ці належали до кн. пінських, пізніше до т. зв. „Королівщини“.

ДВОРИЩЕ, уроч. на Пінщині, над р. Людиною (Ревізії пуш і переход. Вилен. Архіогр. Ком.).

ДВОРОВИЧІ, с, Рівенський пов., Жуковська вол., село належало до Новосілок і згадується як маєток кн. Пронського в 1587 р., а пізніше разом з іншими околишніми селами до кн. Жеславських (Заславських) (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. II, ст. 161).

ДЕБРИЦЯ, кол., в урочищі тієї ж назви, Рівенський пов., 49 км. від Рівного. В 1887 р. було там 36 дом. і 242 жителів, а в сусідньому ур. Красники 2 доми і 14 жителів.

ДЕДЕРКАЛИ ВЕЛИКІ, с, Кременецький пов., 36 км. від Крем'янця, в місцевості високо врожайній. В 1887 р. було там 70 домів і 588 жителів, дерев'яна церква, забезпечена в наділі землі в 1740 р., на місці старої з 16 ст., костюл католицький з монастирем ордену Реформатів від 1735 р., котрих переведено було сюди з Жорнищ (Стецький: Волинь, ст. 31 і 37), Липовецький пов. на Київщині. Д. і околишні села належали колись (16 ст.) до волинської селянської родини Дедерків. В 1545 р. брати: Сидор, Дашко, Нестор Дедерки, або Дедеркали і Андрій Валковський були зобов'язані до утримування двох городень на крем'янецькому замку. (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 199 і 207, Архів Ю.З.Р., ч. 1 т. I, ст. 326). В 1570 р. з частини Д. платив Дмитро від 8 дим., 4 городів, з другої Федір Дедерко, від 5 димів, 6 гор. В 1583 р. маєток цей поділено, одну частину купив Сенюта Ляховецький від Семена Д., другу від Богдана Д., решта залишилася при Д. (Архів Ю.З.Р., ч. 1, т. I, ст. 398, 414, 422).

В першій половині 18 ст. родина Дедеркалів володіє малими Дедеркалами. Великі Д. переходять до польської родини Колонтаїв Вишпольських, а від них до Чосновських. За переписом 1911 р. в Д. було — 468 жит., волость, пошта, телеграф, дедеркальська (епархіяльна) учительська семінарія, фельдшерський пункт, лікар, 2 крамниці, горілчана крамниця. До великої земельної власності належало там 103 дес.

ДЕДЕРКАЛИ МАЛІ, Крем'янецький пов., Дедеркальська вол. Село ділило долю с Великих Дедеркалів. В 1887 р. було там 54 домів і 581 жителів, церква з 1721, переоблена в 1843 р., збудована Дедерками.

ДЕМИДІВКА — **Кошобрин**, с, Лубенський пов., 34 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 378 жителів. Церква дерев'яна. Колись було власністю Головачевських.

ДЕМИДІВКА — **ЛУЧНО**, м-ко, 33 км. від Дубна, в напрямку до Берестечка. Містечко нужденне, заселене виключно жидами, віддалене від більших доріг і залізниці. Колись містечко було власністю Ташинських і в 1831 р. забране до „казни", церква дерев'яна Івана Богослова з 18 ст. За переписом 1911 р. в Д. було — 333 жит. Міщанська управа, кредитове т-во, 7 крамниць, 3 ярмарки річно. В містечку городище з 12-13 ст. — недосліджене.

ДЕМКІВЦІ, с, Звягельський пов., Деревичанська вол., 103 км. від Звягеля. Село при річці Деревичці (притоці р. Случі). В 1887 р., було там 70 домів і 365 жителів, дерев'яна церква, школа від 1869 р. В 1583 р. село належало до Костянтинівської волості кн. К. Острозьких, які платили за нього 14 димів, 5 город, 2 дим. В 16 ст. Бурсук продав це село крем'янецькому старості, за часів володіння К. Яна, сина короля Жигмонта Старого. В 1545 р. в Д. було 9 господарств тяглих і двох чиншовиків. В 1831 році село надано Ізносковим і знаходилося в їх руках до 1914 р. — 372 дес.

ДЕМИДІВ ЛІСОК, кол., Рівенський пов., Березенська вол., 64 км. від Рівного. В 1887 р. було там 14 домів і 65 жителів.

ДЕМ'ЯНІВКА, с, Ковельський пов., Голобська вол., 19 км. від Ковля. В 1887 р. було там 16 домів і 81 жителів.

ДЕНЕСЕ — хут., Ковельський пов., Хотяшівська вол., 83 км. від Ковля. В 1887 р. було там 38 дом., 257 жителів.

ДЕНИСІВКА, с, Острозький пов., 60 км. від Острога. Село при річці Єльні. В кінці 19 ст. було там 118 домів і 1,105 жителів, церква з 1868 р., на місці старої з 16 ст., церк.-прих. школа від 1887 р. Згадка про Д. з 1563 р. е в скарзі жінки Григорія Сенюти (опис книг Київ. Центр. Арх., № 2037, ст. 16, поз. 30). До великої зем. власности в 1911 р. належало там 258 дес. При хуторі „Липки" є кругле городище (три концентричні вали) зване там „Окопещ". (В. Антонович. Труди II арх. с'езда).

ДЕРАЖНО або **ДЕРАЖНЕ**, м-ко над р. Горинню, Рівенський пов., Деражинська вол., 33 км. від Рівного, на фізіографічній границі Волині з Поліссям. В 1887 р. було там 179 дом. і 1,610 жителів, церква мурована, на місці старої дерев'яної з 17 ст., рим.-кат. костьол, цегельня, три водяні млини. Більшість населення містечка були жиди. Відбувалися там ярмарки, на яких головним товаром були бочки, довбані і різьблені начиння, ложки, веретена, прядки, гребені і кераміка, часто експортована з Городка на Пінщині. В 1517 р. було це село землян Корецьких. В 1596 р. Д. належало до кн. Чарторийського, пізніше до кн. Острозьких, Заславських, по 1753 р. до Любомирських — 2,400 дес. За часів Острозьких належало до Степанської вол. В 1614 р. кн. Януш Острозький збудував тут костьол і надав магдебурзьке право. Околиці Д. в давних

часах були славні своїми бобровими гонами, на р. Осниці, Золі і Вонячці. Під час визвольних воєн українського народу в 1649 р. козацькі війська зайняли Д., котре згоріло. Останньо велика власність належала до Андрю — 2,727 дес. За переписом в 1911 р. в Д. було 2,729 жит., волость, міщанська управа земська, поштова станція, пошта і телеграф, 2-класова школа, земська лічниця, аптека, 33 крамниці, 2 книгарні, гуральня (30,751 відер 40° горілки річно) і 9 ярмарків річно.

ДЕРАЖНЯ ВЕЛИКА, с, Звягельський пов., Піщівська вол., 29 км. від Звягеля. Село недалеко від Корця. В 1887 р. було там 62 доми і 380 жителів, школа від 1871 р. В кінці 17 і початок 18 ст. належало до Ломиковських, з котрих один за часів гетьманування Івана Мазепи був обозьним (начальником артилерії) запорозького війська. 8 церкві с Мільці, Лубенського пов. переходувалися до 1914 р., дванадцять Міней (церковних книжок) з власноручним вписом на кожній книжці, даровизни їх до Мільчанської монастирської церкви.

ДЕРАЖЕНСЬКА СЛОБОДА, с, Звягельський повіт, Пищівська вол., 25 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 18 дом. і 124 жителів. До великої зем. власности належало там 442 дес.

ДЕРАЖНЯ СЕРЕДНЯ, с, Звягельський пов., Пищівська вол., над. р. Загаром. В 1887 р. було там 70 дом. і 341 жителів, церква дерев'яна з 1714 р. За переписом 1911 р. до великої зем. власности А. Войде належало там 450 десятин.

ДЕРАЖНЯ КРАЙНА, с, Звягельський пов. Селян 102, землі селянської 467 дес, фільварочної 699 дес. Село колись належало до маєтків польського генерала Пулавського, пізніше до Нагородських. В 1911 р. до великої власности належало там 442 десятин.

ДЕРАЖЕНСЬКІ БОЛСУНИ, хутір, Звягельський пов., Пищанська вол., 22 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 9 домів і 70 жителів.

ДЕРЕВИЧІ, с, Звягельський пов., Деревичька вол., 88 км. від Звягеля. Село над р. Деревичкою. В 1887 р. було там 204 дом. і 1,229 жителів, дерев'яна церква, волость, школа, водяний млин. Селянської землі 1,251 дес, фільварочної 1,240 десятин. Село колись належало до маєтків кн. Острозьких, а від 1753 р. до Любомирських, Свєйков-

ських, Кордишів, в кінці до Журавських — 1,206 дес. За переписом 1911 р. в Д. було — 2,001 жителів, волость, земська поштова станція, однокласова школа, фельдшерський пункт, горілчана крамниця, мануфактурна крамниця, водяний млин (понад 300,000 пуд. річ. перемолю), до великої власности Журавських належало там 1,269 дес.

ДЕРЕВИЧКА, річка, притока р. Случі, Звягельський пов. Бере початок к. села Данківці у Стар-Кост. повіті і пропливає коло сіл Мацевичі, Білецько, Бражинці, Деревичі, Борущківці і впадає до ріки Случі нижче села Коростки. Творює в своєму бігу численні стави і ставки й обертає численні водяні млини.

ДЕРЕВИЧКА, с, Звягельський пов., Новочарторійська вол., 81 км. від Звягеля. Належало колись до кн. Острозьких, а від 1753 р. (Кульбушівська угода) до Любомирських, а від них перейшло до Прушинських.

ДЕРЕВИЦЬКА СЛОБОДА, Звягельський пов., Деревичька волость. В 1867 р. було там 50 домів. Там зноситься городище одного з т. зв. бувших Болоховських міст, про яке згадує Іпатієвський літопис. Городище положене від р. Деревички, недалеко від Деревичької слободи. З лівої сторони р. Деревички знаходиться друге чотирикутне городище, від півночі забезпечене чотирма рівнобіжними валами. Перше укріплення називають тут Городище, а друге Замчище. В напрямку с. Гузовщина — 6 курганів (В. Антонович. Труда II археол. сезда 1899 р.).

ДЕРЕВИЦЬКИЙ ХУТІР, Звягельський пов., Деревичька вол., 91 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 11 домів і 45 жителів.

ДЕРЕВ'ЯНЧЕ, с, Острозький пов., Хорівська вол., 11 км. від Острога. Село серед лісів. В 1887 р. було там 41 домів і 259 жителів, церква дерев'яна. В 1577 р. село належало до острозьких землян, котрі платили від 4 дим., 6 город., які мали худобу. В 1583 р. кн. Кост. Острозький платив від 5 димів, 2 город, 1 вального колеса. Пізніше Д. перейшло до кн. Сангушків. Януш Сангушко подарував Д. канцлеру Малаховському, в 1795. р. село це сконфісковане і подароване царським російським урядом генералу Ферсену, а в 1802 р. від нього село перейшло до гр. Ільїнського.

ДЕРЕВ'ЯНЕ або **ДЕРЕВНЕ**, серед люду — Деревляне, Рівенський пов., 3 км. від Клевані і 28 км. від Рівного. Перші поселенці правдоподібно були деревляни, котрих оселив там один з пересопницьких князів. В 1887 р. було там 85 домів і 678 жителів, дерев'яна церква Троїцька з 1846 р., на місці, де була стара, збурена Чарторийськими. В 1448 р. Д. належало до кн. Михайла Чарторийського. Село це було надзвичай розлеглим. В 1577 р. село належало до Клевані, княгині Іванової Чарторийської, котра платила з Д. від 25 димів, 8 город, і 7 город. В 1583 р. село перейшло до Юрія Чарторийського, який платив від 20 ланів, 8 город, 2 город. З околиць села походить археологічна знахідка з одної тілопальної могили — бронзова миска (культура переворська) (О. Цинкаловський: Матеріяли до працзєюв Волиня і Полєся Волинського, ст. 116).

ДЕРЕВОК, кол., Ковельський пов., Голобська вол. В 1887 р. було там 8 домів і 29 жителів.

ДЕРЕЧИН, с, Володимирський пов. Порицька вол., 42 км. від Володимира, над джерелами р. Луга. Село ділиться на: Старе село, Село і Бискупщане; урочища — Кругавина, Піски, Загає, Острівок. Був там колись фільварок, де тепер школа. (О. Цинкаловський: Матеріяли до археолог. Володимирського пов., ст. 222). В 1887 р. було там 45 домів і 286 жителів, церква і школа. В 1577 р. Д. належить до Івана Чаплича, який платив з нього від 10 домів, 2 город, в 1583 р. до Прусилівської, волинської підтол., котра платила з Д. від 4 димів і 8 город.

ДЕРКАЧІ, с, Старокост. пов., Сковородинська вол., 20 км. від Ст.-Костянтинова. Село положене в місцевості низькій і заболоченій, 20 км. від Старо-Костянтинова. В 1887 р. було там 138 домів і 688 жителів, церква дерев'яна з 1860 р. на місці старої. Село положене над великим ставом. Колись Д. входили до Ординації (управа, законна спадщина з застереженням, що маєток і користування з нього має тільки старший син, або найближчий крєвняк). Від 1753 р., від т. зв. Кульбушівської угоди Д. переходить до Любомирських, пізніше Живуських, а по польському повстанні добра набуті Ф. Бодгарієм. Колись там над великим ставом, який творить р. Іква, був палац на острові, англійський парк і теплярні. За переписом 1911 р. в Д. було 792 жителів, однокласова школа і 1 крам-

ниця. До великої зем. власности І. Ротариуса належало 648 дес.

ДЕРМАНЬ, с, Дубенський пов., Мізовська вол., 40 км. від Дубна. Село при джерелах і ставі. Оселя ця була одною з найбільших на Волині осель сільського типу. В 1887 р. було там 514 дом. і 3,045 жителів. Церква мурована з 1810 р., побудована греко-катол. василіянським орденом на місці старої. Дермань і дерманський монастир був одним з найстарших і широко відомих релігійних і культурних осередків старої Волині. В 1833 р. була там повітова і парафіяльна школа. Знесення, на якому стояв монастир, було оточене камінною стіною до 6 метрів висоти, в якій були пороблені стрільниці. Став, що був під горою називали тут „Мнихом” (монахом). Існують певні дані, що монастир і церква були збудовані в 15 ст. кн. Василем Феодоровичем Красним, котрий згідно з документами 1453 р. був похований при монастирі. В 1583 р. Д. належало до кн. Кост. Острозького, який платив з 23 димів, 2 город, 5 підсудків і 3 комір. В Д. колись була велика бібліотека, в якій переховувалися не тільки друковані, але і рукописні книжки. До монастиря було приписано багато околишніх сіл. При кн. Костянтині Острозькому в 1602 р. була там друкарня, а архимандритом цього монастиря був ставленник Олександрійського патріяр-

Село Дермань. Монастир і семинарія з 1913 р.

ха Ісаія Борискович. З визначних архимандритів цього монастиря треба згадати архієпископа полоцького М. Смотрицького, відомого українського письменника, філолога і церковного діяча (1578-1633), який закінчив єзуїтську віденську колегію, побував на заході, вчився в Лейпцигському, нюрнберзькому і вітенберзькому університетах. Повернувши на Волинь, брав діяльну участь в боротьбі православних братств проти католицизму. До середини 30 років 17 ст. виступав як прогресивний діяч, написав кілька трактатів в обороні церкви. Від 1627 р. сам перейшов на грек.-кат. обряд. Проживав у дерманському монастирі, де написав в 1619 р. — Граматику слов'янську, віддавсь іншим гуманістичним наукам. По ньому архимандритами дерманського монастиря були Іоан Дубовий, Куприян Жаховський, Пилип Володкович (1778 р.). В кінці 17 ст. монастир прийняв греко-кат. обряд. В цьому селі на могилках була друга церква з 1855 р. З книжок видрукованих в дерманській друкарні заховався тільки один „Октоїх" 1604 р. Під час вибуху в 1914 р. першої світової війни і наближення фронту до м. Дубна над р. Іквою, багатий і цінний архів кн. Острозьких і Любомірських, що знаходився у лубенському замку, перенесено було до дерманського монастиря, де зложено його у просторій поверховій мурованій дзвіниці (Інформація О. Цинкаловського). За переписом 1911 р. в Д. було — 3,613 жителів, мужеський прав, монастир, Волинська Федерівська церковно-учительська школа, однокласова школа, кредитове товариство, 3 крамниці, горілчана крамниця, ресторан. До великої зем. власности Воронцова-Дашкова належало там 2,061 дес. Монастир на старому замчищі, в околиці знаходять кремінне і камінне знаряддя і гроші з 16-17 ст. недалеко від ріки Немилянки.

ДЕРМАНКА, с, Звягельський пов., Куренська вол., 47 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 41 домів і 238 жителів, селянської землі 121 десят. Колись село належало до тульського ключа маєтків гр. Тишкевича.

ДЕРНО або **ДЕРНЬ**, **ДЕРНІ**, с, Лубенський пов, 54 км. від Дубна. Село положене над р. Путилівкою або Вербівкою. В 1887 р. було там 65 домів і 491 жителів, дерев'яна церква з 1879 р, школа від 1881 р. В 1445 р. кн. Олександр Чарторийський підтверджує надання вел. кн. Свидригайла на село „Дерно, як маєток Пашки Дахно-

вича" (Архів Сангушків, т. I, ст. 137). За ревізією луцького замку 1545 р. Д. було власністю кн. Головні Острожецького і його потужників (не Острозького), який був зобов'язаний до утримування 3 город, того замку. (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. 82, 90, 103). Від кн. Головні Острожецького село перейшло до Еломалинських, а частина до кн. Сангушків. (Опис центр. Київського Арх. № 2035, ст. 19, р. 4). За побор, реєстром з 1577 р. м. Луцька, частина села належала до замку в Олиці, кн. Чарторийського, а в 1583 р. перейшло до кн. Радзивілів, яке вони передають на забезпечення олицького костела. В 1628 р. ціле село перейшло до Духневичів. По дорозі до села Одерати є чотирикутне городище.

ДЕРТКА, с, Звягельський пов., Миропільська вол., 63 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 72 доми і 497 жителів. В 1867 р. було там 23 доми, 290 дес. селянської землі і 172 жителів.

ДЕРТКА, с, Острозький пов., Плужанська вол.

ДЕСНЯНКА, річка, притока р. Случі, Старо-Кост. пов., 22 км. від Острога, був там великий став, водяний млин і тартак. Село положене серед лісів. В 1887 р. було там 31 домів і 212 жителів. Селяни Д. не мали зовсім орної землі, тільки городи при садибі і займалися переважно лісовими роботами і перегоном смоли. Село належало до ключа в с Плужні. Колись Д. належало до кн. Острозьких, а від них переходило до Замойських, Конецпольських, Яблонських і інших. На ставі, на острові — кургани.

ДЕСЯТИНИ, с, Володимирський пов., Свинюхська волость, 56 км. від Володимира (на пограниччі з Луцьким повітом). В 1887 р. було там 27 домів і 170 жителів. В реєстрі побор, з 1588 р. Д., подано як присілок с Бискупичі Андрія Монтулта.

ДЕЩІВ, хут., Звягельський пов., Куренська вол., 41 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 40 домів і 213 жителів.

ДЕВИСЯБРИ або **ДИВИСЯБРИ**, с, Звягельський пов., Сербська вол., 37 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 20 домів і 124 жит.

ДИВИН, м-ко, Кобринський пов., на старому тракті з Ковля до Кобрина, 34 км. від Кобрина. В 1878 р. було там 2,490 жит., в тому 998 жидів. Село над великим і рибним озером Любязь, в околиці типово поліській, заболоченій, земля піскувата, досить врожайна. В м-ку дві цер-

кви, жидівська божниця, кілька крамниць, торгівля рибою, навколо багато лісів.

ДИВИНСЬКЕ або **ЛЮБЯЗСЬКЕ** озеро. Озеро злучене, т. зв. „Козацьким каналом“, з річкою Мухавцем, має 10 км. в обводі. Становило матеріальну базу для місцевих рибних промисловців і купців того містечка. На полях і піскових надмах кілька курганів і відкритих селищ з мезоліту і неоліту.

ДИВИНСЬКА МОГИЛА — курган. Згадується в ревізії пушч і переходів звірячих. (Вілен. Археогр. Комісія).

ДИВНЯ або **ДИВЕНЬ**, с, Рівенський пов., Межиріцька вол., 51 км. від Рівного. В 1887 р. було там 45 домів і 405 жителів, школа. В 1577 р. належала до ключа в Межирічі кн. Корецького, який платив з Д. від 8 димів і 5 город.

ДИКІВ або **ДЕКІВ**, с, Рівенський пов., Клеванська вол. Село над р. Стублою, 13 км. від Рівного. В 1887 р. було там 31 домів, 235 жителів. Церква дерев'яна з 1751 р., дуже підупала, покрита гонтами з такою ж дзвіницею. В документах виступає під назвою „Деков“. Село надане в 1446 р. королем польським, по повороті з варненського походу, кн. Михайлові Чарторийському. В 1577 р. при с Більові кн. Януша Четвертинського, який платив з нього за 16 димів і 6 город., а в 1583 р. належало до кн. Юрія Четвертинського (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 133-135). В 1911 р. був то маєток „удального ведомства“. В церковному архіві на початку 20 ст. були рукописи, книжки і стародруки з 16-17 ст.

ДИКОВИНИ або **ДЗИКОВИНИ**, с Лубенського повіту, Берестецької вол., 73 км. від Дубна. В 1887 р. було там 33 доми і 377 жит. Крім того на фільварку — 2 доми і 4 жителів. Село положене було на самій границі з Галичиною.

ДИКУНКА, с, Звягельський пов., Рогачівська вол., 22 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 131 домів і 717 жителів і скляна гута. Колись село належало до Любомирських, пізніше до Чапличів, Яблоновських, Тишкевичів...

ДИКОВИЧІ ВЕЛ., с, Пінський пов., 19 км. від Пінська. В кінці 19 ст. село складалося з 42 господарств, колись була то королівщина, а перед тим належало до князівства пінського.

ДИНИСІВКА або **ДЕНИСІВКА**, с, Острозький повіт, Семенівська вол., 55 км. від Острога. Село над притокою

р. Полтви. Село відділює від с. Данилівни тільки став і гребля. В 1887 р. було там 118 домів і біля 1,200 жителів, церква дерев'яна з 1865 р., на місці старої. Колись село належало до Сенютів-Ляховецьких, за ревізією кременецького замку з 1583 р. село належало до Федора Сенюти-Ляховецького, який платив від 6 димів і 5 город., 4 боярів. Пізніше Д. належало до ляховецького ключа, кн. Яблоновських, а від них перейшло до Сапігів. В 1802 р. власність Ізбицького.

ДИТИНИЧІ, с, Лубенський пов., Судобицька вол., 11 км. від Дубна. Село при річці Тартанаївці там, де та річка впадає до Ікви. В 1887 р. було там 66 домів і 395 жителів. На високому піскуватому березі р. Ікви була там група зацілілих і знищених тепер курганів, а на піскових надмах знайдено численні знаряддя з каменя і кременя, а також кераміку. На розлеглих підмоклих лугах на захід від села, в недоступній місцевості — городище з 12-13 ст. (Дослідження О. Цинкаловського. Матеріяли до прадзєюв Волиня ... ст. 177). За переписом 1911 р. в Д. було 386 жителів, однокласова школа, водяний млин (20,000 пуд. річ. перемолю).

ДИМИТРІВКА, хут., Володимирський пов., Киселинська вол. В 1887 р. було там 4 доми і 48 жителів. Колись належало до Кирдеїв, пізніше до Чапличів, Хамців, Модзєлевських, Олізарів ... До великої зем. власности належало там 356 дес. (1911 р.).

ДИМИТРІВНА, с, Крем'янецький пов., Святецька вол., 68 км. від Крем'янця. В 1887 р. було там 73 доми і 413 жителів. В 1583 р. належало до кн. Андрія Вишневецького, який платив з Д. від 6 дим. і 4 город. З переписом 1911 р. належало тут 359 дес. до Миловича.

ДИМИТРІВКА, кол., Звягельський пов., Сербська вол., 20 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 51 домів і 275 жителів.

ДИМИТРІВКА або **ДИМИТРОВКА**, с, Луцький пов., Торчинська вол., 38 км. від Луцька. В 1887 р. було там 15 домів і 161 жителів.

ДИМИТРІВКА або **ДИМИТРІВНА**, с, Луцький пов., 28 км. від Луцька. В 1887 р. було там 44 доми і 244 жителів.

ДИМИТРІВКА НОВА, кол., Рожищанська вол., 17 км. від Луцька. В 1887 р. було там 22 доми і 106 жителів.

ДІБРОВА або **ДОМБРОВА**, кол., Ковельський повіт, Великоглушська вол., 71 км. від Ковля. За переписом 1911 р. було там 298 жит. і паровий тартак (виріб дощок).

ДІВИЧА ДОРОГА — на передмісті Володимира. Дорога з міста в напрямку сіл Житань і Селця. За місцевим переказом названо її так тому, що тією дорогою татари гнали в ясир молодих дівчат, здобутих ними у Володимирі й околицях.

ДІВИЧІ СКАЛИ, що виступають в околицях м. Крем'янця, на північ від центру міста. За переказом, під час татарських нападів переховувалися там молоді дівчата. В тих скалах використовували вони численні глибокі печери, які також звалися Дівичими печерами.

ДІДЕН — урочище, Пінський пов., недалеко від м. Ратна, на границі з Пінщиною. (Ревізія пущ і перех. Виден. Археолог. Ком.).

ДІДИЧІ, с, Лубенський пов., Олицька вол., 55 км. від Дубна. В 1887 р. було там 107 домів і 823 жителів, церква дерев'яна, невідомо коли і ким побудована, водяний млин, школа церк.-прих. з кінця 19 ст. Колись село належало до кн. Радзивілів, до волості олицького замку, а перед тим у 1577 р. до кн. Чарторийського, який платив з Д. від 33 димів на волоках, 11 на півволоках і 3 на чверть волоках, 6 город, 2 городи. В 1911 р. був паровий млин.

ДЯКІВЦІ, с, Крем'янецький пов., Ямпільська вол. Село над р. Горинню. В 1887 р. було там 91 домів і 562 жителів, дерев'яна церква з 1766 р., на місці старої з початку 17 ст. Згідно з ревізією крем'янецького замку, 1545 р. в Д. були набуті від крем'янецьких земель Денисовичів кн. Беатою Острозькою, яка утримувала на кременецькому замку кілька городень (Пам'ятники т. I, від 2 ст. до 200, 202 і 206). В 1583 р. з Д. платив Острозький війт Павел Малишевич Новоселецький від 5 димів, 6 город, 3 комір. Пізніше село належить до кн. Вишневецьких, Радзивілів, а в кінці до Тарновських.

ДІДКОВИЧІ, с, Рівенський пов., Дідковицька вол., 13 км. від Рівного. Село над р. Стублою. В 1887 р. було там 26 домів і 586 жителів, церква дерев'яна з 1767 р., збудована волинським землянином Яловицьким. Колись село належало до Ванька Становича Дідковицького, від якого набув Петро Янович, луцький староста і в 1490 р. замінив його на село Чемерин, яке належало до пересопницького

монастиря. За ревізією луцького замку 1545 р. село зайняте (силою) кн. Чарторийськими. Село це деякий час належало до Грицька Прокчійковича, який утримував дві городні луцького замку, разом з кн. Чарторийськими. В 1569 р. Д. належить до Богуша Прончейки, а в 1705 р. до Єжего Ліневського, по нім до Копровського.

ДДОВИЧІ, с, Луцький пов., 21 км. від Луцька. Село над р. Конопелькою, на південний схід від м-ка Рожищ. В 1887 р. Д. належало до Голятина кн. Федора Романовича Сангушки, який платив від Д. з 4 димів і 4 город.

ДДОВИЧІ, с, Звягельський пов., Піщинська вол., 23 км. від Звягеля, при шосі з Рівного до Києва. В 1887 р. було там 102 дом. і 701 жителів, церква дерев'яна з 1787 р. Колись село належало до кн. Заславських, пізніше до кн. Сангушків. Селянської землі було там 876 дес. За переписом 1911 р. було там 733 жит., пошта, фельдшерський осередок, горілчана крамниця.

ДДОВИЩЬКА ВОЛЯ або **ВУЙКА**, Луцький пов. (дивись Вільна Вулька).

ДЗВІНКИ, с, Острозький пов., Перерослинська вол., 24 км. від Острога. В 1887 р. було там 48 домів і 300 жителів, дерев'яна церква, в якій переховувалася до кінця 19 ст. рукописна Євангелія з 1539 р. з кольоровими заставками, в шкіряній оправі. Сучасна церква побудована на місці старої з початку 16 ст. Колись Д. належало до кн. Острозького, пізніше до Яблоновських, від них переходило до Сапігів, Загурських, Куликовських, а по польському повстанні 1831 р. забране до „казни“. Село оточене горами, земля дуже врожайна.

ДЗВИНЯЧА або **ДЗВИНЯЧЕ**, **ЗВИНЯЧЕ**, Кременецький пов. В 1887 р. було там 204 дома і 1,459 жителів, церква дерев'яна з 1886 р., на місці старої з 1750 р. Село належало до Вишневецького ключа маєтків. В 1583 р. з частини Михайла Вишневецького плачено від 4 дим., 3 город., а Андрія В. (волинського воєводи) від 8 димів, 4 городи. Від кн. Вишневецького Д. перейшло до Мнішків, пізніше до кн. Абамелек, далі до Плятерів, Толі (городського голови міста Києва), від нього до кн. Кочубея, а пізніше до кн. Емеритинського. Згадка з 1703 р. (Арх. Ю.З.Р., ч. 3, т. I, ст. 525).

ДЗВІННЕ, с, Острозький пов. До великої земельної власности в 1911 р. належало там 140 дес.

ДЗЕРІВ, с, Заславський пов., Судилківська вол. Село при п'яти ставах, при старому тракті з Заслава до Полонного.

ДІХТІВ, с. Володимирського пов., Хотячівська вол., при старому шляху з Володимира до сіл, що положені в долині р. Бугу. Село над р. Гнидою або Студенкою, яка має свої джерела в с Калусові і протікає коло сіл: Діхтева, Бискупич, Суходіл, Ласкова і впадає в м. Устилузі до р. Буга. Село ділиться на кутки: Раковиця, Кінець, Двір і урочища в полях — Бомкова долина, Загуменки, Задне коло, Придатки, За млином, Від Низкенич, Коло криниці, Провалля, Дубина, до 1845 р. був великий водяний млин. За переказом була тут колись стара церква (тепер ніякої немає), яка стояла в ур. Криниця. Село wraz з Суходолами належало в 16-17 ст. до Загоровських (О. Цинкаловський: Матеріали до археолог. Володимирського пов. Записки наук, т-во ім. Шевченка, т. 154). В 1570 р. Д. було власністю Василя Загоровського, який з Суходіл і Д. платив від 20¹/₄ дворич і 27 городів і 10 город. В околицях села, над річкою, часті знахідки з доби неоліту і бронзу, а також римського періоду.

ДОБРИЙ МОХ — моховате болото, Володимирський пов., на північний захід від сіл Смоляри Столинські (Столин над р. Горинь). Болото це розтягається на самому вододілі між джерелами р. Прип'яті і р. Бугом. Було це місце, де колись були „волоки" між доріччям Бугу і джерелами Прип'яті, де човни на ново законопачували мохом і осмолювали (Столинські смолярі). Люди, які проживали в цих околицях, обслуговували річкові флотилії, що йшли з товаром або з далекого Києва і Пінська, або з заходу р. Буг і тут човни перетягали до Прип'яті. (А. Бужанський. Ріка Прип'ять та її допливи, Вінніпег, 1966 р.).

ДОБРИН, с, Острозький пов., Перерослинська вол., 22 км. від Острога — 142 дворів, 1,185 жит., в тому магометан 340, школа церк.-прих., церква з 1781 р. Село віддавна заселене татарами. Історична згадка про Д. з 1619 р., як маєток кн. Януша Острозького, який був знищений татарами, пізніше село перейшло до Яблоновських, а від них до Вітовських.

ДОБРИНЬ, хут., Луцький пов., Осовська вол., 125 км. від Луцька. В 1887 р. було там 9 домів, 78 жителів.

ДОБРИНСЬК або **ДОБРИВСЬК**, с, Ковельський пов. Село тепер не існує, котре входило в 16 ст. в склад ковельського староства. В 1583 р. князь Андрій Курбський платив від Д. за 7 город.

ДОБРИ ЛОЗИ, с, Заславський пов., село недалеко від м-ка Лабуня. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 543 жителів.

ДОБРИЦЬКИЙ ГВОЗД, уроч. Ковельський пов., недалеко від м-ка Ратна. Згадується в 1554 р. по дорозі з Ратна до села Обзир. (Ревізія пуш і переходів, Вилен. Арх. Ком.).

ДОБРИЦЬКИЙ РІВ, уроч. в околиці м. Пінська (Ревізії пуш і переход. Вил. Арх. Ком.).

ДОБРОВІДКА або **ДОБРОВОВИ**, с, Лубенський пов., 3 км. від міста Дубна, при ріці Пляшивці. В 1887 р. було там 45 домів і 313 жителів, дерев'яна церква з 1729 р. Згадка про Д. як Доброводи в трансакції між волинською землянкою Федорою Свинюхською і зем. Жорновським про заснування кількох сіл, а в тому Доброводів (Опис акт. книг Київ. Центр. Архіву № 2035, ст. 31, поз. 2). В 1583 р. Д. належало до Журавицького.

ДОБРЯТИН або **ДОБРАТИН**, с, Луцького пов., між м-ком Млиновом і Торговицею, 22 км. від Дубна, село над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 88 дворів і 780 жителів, дерев'яна церква, Покровська, з 17 ст., школа церк.-прих. від 1885 р. Історична згадка про Д. з назвою Добрятин з 1545 р. в рецензії луцького замку, де згадується городня Петра Сімашки з Д. (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. 76). Крім того в р. 1564 в скарзі землянина Василя Пер'євередовського (Опис актів книг Київська Центр. Арх. № 2038, ст. 18, поз. 8). В 1566 р. Д. було власністю райці (радного) Василя Лукашевича (там же). В 1671 р. маєток перейшов до Лінчевських (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 107) і інші документи (див. Курбський, т. I, ст. 256). Кн. Андрій (Курбський) в 1583 р. вносив за це село від 29 дворів, 10 город, 2 комірники, 6 ремісників, 6 вальних коліс, 1 попа. В початку 18 ст. село належало до Чарнецьких, пізніше до Потоцьких, а в 1911 р. до Менчинських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Менчинських належало там 1,261 дес. і 860 дес. Б. Бернатовича. На полях с. Д. було 25 курганів, а в селі чотирикутне земляне укріплення (колись замок Пузинів).

ДОВБОШ, с, Звягельський пов., Куренська вол., 44 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 146 домів, 967 жителів, колись село належало до Яблонівських, пізніше до Глінських. Згідно з переписом 1911 р. в Д. було 1,087 жителів, 3 крамниці, горілчана крамниця (державна), фабрика порцеляни — 34,375 руб. річної продукції. До великої зем. власности належало до Племяннікова — 4,832 десятин і до інших 251 дес. + 182 дес.

ДОВГА або **ДОВГЕ**, с. Володимирського пов., Бранська вол., 65 км. від Володимира. Село над рікою Липою. В 1887 р. було там 105 домів і 183 жителів, дерев'яна церква, 2 водяні млини, вітряк. За переписом 1911 р. було там 769 жителів і 1 водяний млин. В 1545 р., за ревізією луцького замку, кн. Михайло Козека зобов'язаний був утримувати разом з іншими дві городні луцького замку, пізніше належало до Гулевича, від нього перейшло до Загурських.

ДОВГЕ, слобода — Луцький пов., Городецька вол.

ДОВГАЛВКА, с, Кременецький пов., Ямпільська волость, 59 км. від Крем'янця. В 1887 р. було там 69 домів і 564 жителів, дерев'яна церква з 1868 р., на місці старої з 17 ст., даровина з 1782 р., видана Ст. Радзивілом. В 1583 р. з села Д. платив побір Павел Малишевич Новоселецький від 12 дим., 10 город, 1 дударя. Пізніше власність Радзивілів, Ходкевичів, Менжинських. В кінці 19 ст. було там 500 дес. фільварочної землі.

ДОВГИЙ ЛІС, с Ковельського пов. До великої зем. власности належало там біля 400 дес. (1911 р.).

ДОВГОВОЛІ — **ЛУНИСЬКА** або **ДОВГОВОЛЯ**, Володимирський пов., 103 км. від Луцька. В 1887 р. було там 96 домів і 710 жителів, паровий млин. До великої зем. власности належало там до Ветчиніна — 4,077 дес, а до Гедройців — 2,062 дес.

ДОВГОНОСИ, с Ковельського пов., Старокошарська вол., на захід від м. Ковля — 10-12 км. В 1887 р. було там 52 доми і 376 жителів. Село колись належало до ковельського староства. Тепер (1911 р.) казньонне. Селянської землі 865 дес, земля т. зв. „попилятка" на крейдяному і марглевому підкладах. В 1629 р. належала до Єжего Колдчинського.

ДОВГОШІЇ, с, Лубенський пов., Малинська вол., 27 км. від Дубна. В 1887 р. було там 126 домів і 972 жителів,

дерев'яна церква, Юріївська, з 1802 р., на місці старої. Село згадується в грамоті вел. кн. Льва Свидригайла, коли він в 1452 р. надав це село Юрші Терешковичеві. (Архів. Сборник VII, ст. 3 і Галецький: Останнє лята Свидригайли, ст. 295).

Згідно з побор, реєстром Луцького пов., 1577 р. село належало до Олицького замку і платили з нього від 41 димів, на волоках, 4 дим. на півволоках, 8 город, 3 комірники. В 1583 р. село належало до Олики кн. Ст. Радзивіла, який платив з нього від 39 димів і 6 город. До великої зем. власности в Д. належало перед 1911 р. до Богушевої-Кожухової Зофії 2,544 дес.

ДОВЖОК, хут., Крем'янецький пов. (недалеко від м-ка Вишнівця. Було там 114 дес.

ДОВЖОК, с Острозького пов., 38 км. від Острога. Село над річкою Галеболото, положене в місцевості низькій і безводній. В 1887 р. було там 213 домів і 1,221 жителів, дерев'яна церква з 1720 року. На північ від села, в лісі 200 курганів (1887 р.), які називають тут „татарськими”. Школа церк-прих. від 1870 р. В 1834 р. село поділене між 15 вірителями на підставі черги представлених документів. Село належало колись до кн. Острозьких, пізніше перейшло до Яблоновських, їх аннопільського ключа. За переписом 1911 р. в Д. було 1,417 жителів, волость, фельдшерський пункт, 2. крамниці і горілчана крамниця. До великої власности належало в 1911 р. 244 дес.

ДОЖИНОПЛЬ або **ДОВЖИНОПЛЬ**, с, Володимирський пов., Вербська вол., 20 км. від Володимира. В 1887 р. було там 58 домів і 177 жителів.

ДОЛЕНЖНО, кол., Володимирський пов., Порицька вол. В 1887 р. було там 56 домів і 293 жителів.

ДОЛЖОК або **ДОВЖОК**, кол., Лубенський пов., Вербська вол., 37 км. від Дубна. В 1887 р. було там 10 домів і 71 жителів.

ДОЛИНА ЖАБОКРИЦЬКА, с Лубенського пов., 37 км. від Дубна. В 1887 р. було там 22 доми і 174 жителів.

ДОЛОЧЕ, с, Острозький пов., 20 км. на південь від Острога, над річкою Вілією. Село складалося від 18-20 домів (кінець 19 ст.). Населення, крім рільництва, займається столярством і видобуванням дьогтю. В старому Лісі заховалися земляні вали, де, як переказують, був колись замок. В новомалинському архіві дотаційна грамота вел.

кн. Свидригайла, для його дворянина Ело-Малинського за його добру службу. Кн. Свидригайло надає йому тією грамотою села: Глухи з замком, Ляхів, Болотківці, Камінку, Стійло, Купів, Долги з замком, Степанівку і Боложівку. Пізніше село Долоче перейшло до Яблоновських.

ДОЛЬСЬК, с, Ковельський пов., Турійська вол., 31 км. від Ковля. Село над озером тієї ж назви. В 1887 р. було там 108 домів і 189 жителів, церква мурована, на місці дуже старої з 16 ст., дерев'яної. Була то колись резиденція кн. Дольських. В фільварочному лісі кілька курганів. Село було набуто у 1508 р. кн. Андрієм Олександровичем Сангушком від землянина вол. Ломановича. В 1577 р. Д. належало до несухойжського ключа маєтків кн. Сангушків, пізніше переходить до Гулевичів, а в 18 ст. до Мощинських, а від них до Ожешків, а пізніше до Жишевських. Ліси мали такі урочища: Вовчище, Романиха, Качаниха. Першу історичну згадку про це село знаходимо у „Сумарії турийському” (Архів Сангушків, т. 3, ст. 1). Перед 1432 р. був в Д. монастир св. Миколая. Як свідоцтво про існуючий в Д. монастир свідчить назва одної з вулиць села: „Манастирська вулиця”. В 1486 р. Д. було власністю Ядвіги Стецьківни Ламанової (Архів Сангушків т. 3, ст. 19). Від 1503 року Д. належало до Сангушків, а в 1518 р. перейшло до рук Януша Свірчевського (Архів Сангушків, ст. 357). В 17 ст. в Д. була крилицька друкарня, де було надруковано на старослов'янській мові трактат Фоми з Кемпіс (Середньовічний богослов з Німеччини (1379-1471) — „Про наслідування Христа” („Dei tificipri Христі”) (Архів Сангушки III, н. 1, 14). В 1885 р. до фільварку належало 12,800 десятин землі переважно лісів дубових і соснових. За переписом 1911 року належало тут 2,229 дес. до Емілії Жещевської.

ДОМАНЕЦЬ, кол., Рівенський пов., Торчинська вол., 45 км. від Рівного. В 1887 р. було там 47 домів, 318 жителів.

ДОМАНИНКА, с, Крем'янецький пов. (часом Думанинка), Вишгородська волость. Село над рікою Жирак. В 1887 р. було там 56 домів і 405 жителів. В 1583 р. село належало до кн. Олександра Порицького, який платив від 3 димів і 6 город. Реєстр поборів в 1583 р. згадує власників цього села: кн. Олександра Вишневецького, який платив від 2 димів і 1 городу, 1 боярина. За переписом 1911 р.

в Д. було 454 жителів, 1 крамниця гастр., 1 горілчана державна крамниця, кредитове т-во, водяний млин (9,800 пуд. річ. переболу). До великої зем. власности належало там 650 дес.

ДОМАШВ, с, луцький пов., Силинська вол., 48 км. від Луцька. В 1887 р. було там 20 домів і 260 жителів. В 1570 р., разом з Тростянцем, Пулгановим і Божовим, належало до кн. Остапа Сокольського. В 1577 р. платить він із згаданого села від 5 димів і 3 город. В 1583 р. село належало до Михайла Коритенського, луцького земського писаря, коли платив він з Д. від 3 димів і 3 город. В 1787 р., разом з селом Журавичами, належало до Рогозинського — луцького судді. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в с. Д. належало около 400 дес.

ДОМБРУВКА, кол., Володимирський пов., Микулицька вол., 10 км. від Володимира. В 1887 р. було там 33 доми і 176 жителів.

ДОМБРУВКА, кол., Володимирський пов., Кисилінська вол., 37 км. від Володимира. В 1887 р. було там 32 доми і 232 жителів.

ДОМБРОВА, кол., (Мислинська, Новосільська і Звиняцька). Володимирський пов., Скобелецька вол., 63 км. від Володимира. Було там в 1887 р. — в Д. Мислинську — 20 домів і 110 жителів. Д. Новосільське — 27 домів і 168 жителів. Д. Звиняцька — 11 домів і 66 жит.

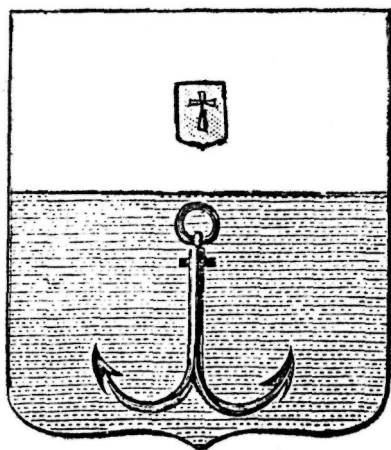
ДОБРУВКА, с, Звягельський пов., Смолдирівська вол., 33 км. від Звягеля. Село над р. Став. Було там в 1887 р. 465 домів і 2,672 жителів, церква дерев'яна з 1762 р. Колись село належало до кн. Острозьких.

ДОМБРУВКА, с, Звягельський пов., Нищівська вол., 15 км. від Звягеля. В 1881 р. було там 68 домів і 374 жителів.

ДОМБРУВКА, с, Звягельський пов., Сербська вол., 16 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 101 домів і 631 жителів.

ДОМБРОВА ВЕЛИКА, кол., Звягельський пов., Куренська вол., 44 км. від Звягеля. Було там в 1887 р. — 26 домів і 159 жителів.

ДОМБРОВА, кол., Ковельський пов., Великоглушська вол., 73 км. від Ковля. В 1887 р. було там 35 домів і 192 жителів.

**Герб міста Домбровиці: вгорі ГВЗ, внизу синя ріка Горинь,
на ній якір — знак судноплавства. Герб затверджений
22.1.1796 р.**

ДОМБРОВА СТАРА і **ДОМБРОВА НОВА**, дві колонії, Голобська вол., 33 км. від Ковля. В 1887 р. було там — Д. Стара — 46 домів і 131 жит., Домброва Нова — 22 доми і 97 жителів.

ДОМБРОВА або **ДІБРОВА**, присілок, Кременецький пов., Бережеська вол. В 1887 р. було там 15 домів і 45 жителів.

ДОМБРОВА або **ДОМБРУВКА**, с. Рівненського повіту, Дераженська вол., 37 км. від Рівного. В 1887 р. було там 19 домів і 130 жителів.

ДОМБРОВА, кол., Луцький пов., Щуринська вол., 35 км. від Луцька. В 1887 р. було там 23 доми і 119 жителів.

ДОМБРОВА, кол., Луцький пов., Піддубенська вол., 13 км. від Луцька. В 1887 р. було там 9 домів і 44 жителів.

ДОМБРОВА ВЕЛИКА, кол., Звягельський пов., Куренська вол. В 1887 р. було там 26 домів і 159 жителів.

ДОМБРОВА, кол., Луцький пов., Щуринська вол., 31 км. від Луцька. В 1887 р. було там 12 домів, 62 жителів.

ДОРОГОЧИНІ, с, Володимирський пов., Хотячинська вол., 22 км. від Володимира. В 1887 р. було там 34 доми і 234 жителів. Згідно з ревізією луцького замку, в 1545 р. село належало до Тихона Киселя, який з Д. і Низкинич утримував іу₂ городні володимирського замку. В 1570 р. платив з Д. Петро Кисіл від 26 димів, 6 город., 8 город.,

Дорогічин над Бугом — місце коронації кн. Данила Романовича (ц)

1 бояра, а Андрій Кисіл від 17 димів, 8 город, і 1 бояра. На полях села було кілька курганів. Село положене на захід від с. Низкенич на рівнині, на дуже врожайній землі.

ДОРОГОБУЖ, с, Звягельський пов., Бугринська вол., над річкою Горинню, 25 км. від Острога. В кінці 19 сті було там 60 домів 487 жителів, дві церкви, одна з них мурована. Ще в кінці 11 ст. був там Спаський монастир. За ревізією луцького замку, 1545 р. архимандритом Дорогобужського монастиря був луцький владика Теодорович. В 1582 р. кн. Костянтин Острозький надав Дорогобужському монастиреві села: Дроздівське, Ільїнське і Манастирське. В 1644 р. до 1834 р. монастир знаходився під управлінням греко-кат. монахів-василіян, в 1834 монастир скасовано, а церкву передано православному духовенству. Цю оселю і укріплений город, який згадується в літописі в 1084 р. кн. Всеволод надав кн. Давидові Ігоровичу дє він і помер в 1100 р. і був там похований. В 1084 р. в літописі є згадка про Дорогобуж і кн. Давида: „Все же літо Давид зая Греки в Олеші і зая їх іменіє. Всеволод же полов приведе і вда ему Дорогобужьк”. В повісті Временних літ згадується під роком 1078 і 1077. Вид Ак Назв 1950 р.

Під час татарської навали 1240-1260 рр. і в 14-15 ст. згадано про Д. В 16 ст. місто і замок належали до кн. К. Острозького, який платив з Д. Шосу 4 флор за 24 ріллі, по 15 грошів від різних ремісників — пекарів, городників 8 флор, і 15 грошів, чопового 30 флор.-Разом 55 флор, і 9 грошів.

Пізніше Д. належав до волинського воєвідства (в Луцьку). Оселя знаходиться в дуже мальовничій околиці, над р. Горинню, яка пропливає тут широкою долиною з добрими луками і сіножатями. Саме містечко і замок були положені на високому березі Горині, де ще в 1914 р. стояв на місці бувшого тут замку дім поміщика. Захорані ще там добре вали і рови. А під домом величезні льохи. В 1753 р., на підставі т. зв. Кульбушівської трансакції, Д. і оточуючі його землі були подаровані Любомирському, а від нього перейшли до Конецпольського, Валевського. На початку 20 ст. належало Д. до Іодків, від котрих перейшов дорогою купна до київського віцегубернатора Фьодорова. На полях Д. в 1914 р. було два великі кургани, на цих курганах було три великі хрести. На горі над рікою Горинню було старе городище. Кн. Острозький збудував замок. Обвід городища около 500 метрів, вали подвійні, концентричні, доступу також боронять глибокі яри. Від сторони р. Горині ще три вали. Центральний внутрішній вал має біля 50 метрів височини і 6 метр, ширини. Під городищем відкрито печери викопані в лесі (глині). В Дорогобужі і в його найближчих околицях знайдено залізні сокири, камінні і мідяні хрестики, мідяний (бронзовий?) образок з написом: „Спаси Гди люди твої і благ... побіди князем на ...” Образок з червоного шиферу. В кургані залишки шовкового пояса. (О. Фотинський Дорогобуж Вол. Трун. Обл. Ізслед. Велин., т. I, 1902). За переписом 1911 р. в Д. до великої зем. власности належало 299 дес. (Весь Юго.-Западный Край, під Дорогобуж, Спис маєтків Ост. пов.).

ДОРОГОБУЖА, річка на Поліссі, притока ріки Ясьолди, між Радогощею і Огинським каналом.

ДОРОГАНЬ, с, Звягельський пов., Рогачівська вол., 39 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 43 доми і 256 жителів.

ДОРОГОСТАЇ ВЕЛИКІ, с, Лубенський пов, Млинівська вол., 22 км. від Дубна. Село над р. Іквою. В 1887 р. було там 85 домів і 1,207 жителів, церква дерев'яна з 1869 р. на місці старої, церк.-прих. школа, 2 млини (водяні). Колись с. Д. знаходилося у Белзькому повіті (Галичина). В тому часі (від кінця 16 ст.) в Д. був аріяньський дім молитви, заснований волинським землянином Дорогостайським, який існував ще в 1643 р. Міністром його був То-

маш Пандовський. Згідно з ревізією луцького замку 1545 р. Д. були власністю Миколая Кухмистровича-Дорогостайського, який платив від 3 город замкових. В поборовому реєстрі Луцького пов. за 1577 р. Д. подані як містечко (на праві магдебурському), з котрого платили від 38 дим. на волоках, 22 дими звич., 57 дим. вуличних, 15 перекупків, 3 різники, 20 комірників і 5 ремісників. В 1589 р. платили значно менше, з додатком від пекаря, 2 вальних коліс, за чопове, разом 80 флор. (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. 82, 90).

В документах з 1566 р. згадується в Д. курган „Могила Цвітобиль”. В р. 1565 і 1569 маєток належав до того ж Дорогостайського (Опис акт кн. Київ. Центр. Арх. № 2040, ст. 5, 9, 37, п. 17, 8, 9, 31. Там же багато документів, що торкаються Д.). В околиці с урочища — „Татарська гора”. За переписом 1911 р. в Д. було: 1633 жителів, земська поштова станція, однокласова школа, земський шпиталь, 3 крамниці, паровий млин, випозичальня сіл.-госп. машин, ресторан.

ДОРОГОСТАЇ МАЛІ, с, Лубенський пов., 20 км. від Дубна, Млиновська волость, село над рікою Іквою. В 1887 р. було там 28 домів і 419 жителів, мурована церква перероблена з костела, при якому в 17 ст. був кармелицький рим-кат. монастир, школа, водяний млин. В 1888 р. село належало до царського губернатора фон Грессера і до Яна Заблоцького. Згадка про село Д. Малі з 1577 р., коли то Микола Дорогостайський платив з того села від 49 дим. і 1 попа.

Католицький, кармелицький монастир вибудовано тут Яном Сапігою, а під його будову використано місце, де колись був Кальвінський збір. Цей монастир був зліквідований в 1832 р. В 1704 р. згадується в скарзі луцького єпископа Дионизія Жабокрицького про напад „рудників” з Коростеня разом з козаками полковника Палія на село Жабокрицьких Д. (Архів ч. 3, т. 1, ст. 611). До села належав присілок — Новини. В селі 1911 р. було понад 100 чехів-кальвіністів. До великої зем. власности в Д. Мал. належало — 732 дес.

ДОРОГОСТАЙЩИНА, оселя, Лубенський пов., Малинська вол., 28 км. від Дубна, була то осада чеська. В 1887 р. було там 17 дом. і 51 жит.

ДОРОГОША, с, Острозький пов., Хорівська вол., 3¹/₂ км. від Острога. В 1887 р. було там 79 домів і 474 жителів. Колись село належало до кн. Острозьких пізніше до Яблоновських, Журлківських і в кінці до Германа. Селяни не мали орної землі, тільки городи. Займалися продукцією екіпажів, бричок, лінійок, будів, що мали великий попит на ринках України, Польщі і в Галичині. В невеликій річці Чорній, що тут протікає через ліси, було ще кілька родин бобрів (1911 р.).

ДОРОТИЩЕ, с, Ковельський повіт, Несухойжська волость, 15 км. від Ковля, над рікою Турією. В старих документах 1502 р. село виступає під назвою „Дороготище“, а в 17 ст. під назвою Дороготичі. В околицях села урочища: Козаківка, Жовнірівка, Яновище і Ожерище. В 1887 р. було там 124 дом. і 836 жителів. В 1583 р. село належало до Несухойж кн. Романа Сангушки. В 1897 р. фільварочні землі викуплені селянами. В лісі кілька курганів (інформація О.Ц.).

ДОРОФІВКА, с, Звягельський пов., Жолобенська волость, 37 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 15 домів і 120 жителів.

ДОРОФІВКА, с, Старокостянтин. пов., Волочівська вол., 1,000 км. від Ст.-Костянтинова.

ДОСАДИ, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 30 км. від Луцька. В 1887 р. було там 4 доми і 34 жителів.

ДОСИН, с, Звягельський пов., Білозірецька вол., 30 км. від Заслава. В 1887 р. було там 7 домів і 97 жителів. Колись село належало до кн. Сангушків, до Білогородського ключа.

ДОСИН, с Острозький пов., на схід від Аннополя, належало колись до Яблоновських, в кінці 19 і поч. 20 ст. до Ленкевичів. Село положене в місцевості нездоровій, заболоченій. В 1887 р. було там 39 домів і 241 жителів.

ДОРОСИНЬ або **ДОРОСИН**, с Луцького пов. До великої зем. власности належало там 657 дес.

ДОШНО, с, Ковельський пов., Датинська вол., 38 км. від Ковля. В 1887 р. було там 61 домів, 153 жителів(?).

ДРАЖНО, кол., Рівенський пов., Березовська вол., 63 км. від Рівного. В 1887 р. було там 9 домів, 46 жителів.

ДРАЧИ, с, Заславський пов., Бутовецька вол., 33 км. від Заслава. Село положене над двома ставами. В 1887 р. було там 95 дом. і 762 жителів, дерев'яна церква з 1766

р., на місці, де була стара, школа, два водяні млини, два вітряки. В 1583 р. село належало до Сульжинської вол. кн. Януша Острозького. В 1589 р. спалене татарами. Село входило в склад острозької ординації. В 1601 р. в реляції Луцьких є згадка про знищені села в Луцькому повіті, а в тому і села Драчи. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. 1, ст. 290). В 1733 р. село належало до ординації кн. Острозьких, а від 1792 р. до Яблоновських. Документи, які стверджують історію с Драчи й інші рукописи і стародруки, переховувалися до 1893 р. в церковному архіві.

Місцеві селяни заховали старий звичай в святочні дні і особливо на Великдень співали старі пісні про Зельмана, коли то пани виарендовували церкви жидам. Приточуємо тут кілька тих пісень:

- 1) На добрий день Зельман
На добрий день довгу — юхо брат!
На добрий день Зельманова
За чим прийшов Зельмане
За чим прийшов пане?
їде, їде Зельман, їде, їде наш Пан.

2) Пісня „Володар“, є одночасно і танець, коли, співаючи її, молодь береться за руки і творячи круг, поволі обертається. Заховався також старий звичай „Колодка“, коли священник боровся з молоддю, щоб не співали беззмістовних, на його погляд, пісень. Цей пастир Микола Бурган Абрамович забороняв також співати старі народні пісні, коляди і щедрівки. Заховалися в цьому селі оригінальні новорічні щедрівки і звичаї ставлення снопа збіжя в „красному кутку“ і при тому промовляють „Благослови, Боже, Пречистая зможе (поможи) і отець і махи і родина в хаті, своєму дитяти коровай розминяти. Коли беруться „розчиняти коровай“, на початку усі миють руки, при чому співають: „Відчиняй, Боже, криницю, бери матенько водицю“. Подібні до тих звичаїв і пісні існують в кожному селі старої Волині.

ДРАНЧА РУСЬКА і **ПОЛЬСЬКА** (два села), Кременецький пов., Дранча Руська — в 1881 р. було 68 дом. і 415 жит. Д. Польська — 66 дом. і 505 жителів.

ДРЕВИНІ, с, Володимирський пов., Порицька вол. В 1911 р. було там 83 дома і 525 жителів. На землях села були урочища: Михайлівка, Загай, Заберезини, Тараховичі і озеро, що звалось тут „Криваве озеро“. Місцева ле-

генда подає, що під час великої битви, що тут відбулася, кров стікала до озера і вода в ньому була зовсім червоною. На фільварочних землях була колись велика могила, тепер вже майже розорана. В старій церкві метрики, що заховалися до 1914 р., вказують, що жителі Д. мали переважно двоє прізвищ: Киселі і Богуни, прізвища ці пізніше змінено на Киселюки і Богунки. Жителі села від непам'ятних часів займалися годівлею расових коней (О. Цинкаловський: Матеріяли до арх. волод. расов. пов., ст. 223). Село в 17 ст. належало до волинських земель Деревинських, що в 17 ст. в польському сеймі виступали в обороні українського народу, пізніше до Чацьких, пізніше до Ф. Рудницького — 317 дес.

Історична згадка про Д. на той час Древичі, або Древець з 1633 р., коли вона була куплена кн. Михайлом Вишневецьким. В 1545 р. належало до Скиндера, Юрка і його брата Василя. Древинські, володіючи цим селом, були зобов'язані до утримання 1 городні на володимирському замку.

ДРИЖАКИ, с Острозького пов., Перерослинська вол., 27 км. від Острога. В 1887 р. було там 37 домів і 224 жителів. Колись село належало до Могильницьких — 130 дес.

ДРИЖИНСЬКЕ, с, Пінський пов. Належало в 1554 р. до кн. Курцевичів, які з Дриженського озера віддавали дохід до королівського скарбу. (Ревізія пуц і переходів Вил. Арх. Ком.).

ДРОЗДІВ, с, Рівенський пов., Тучинська вол. Село над р. Горинь. В 1887 р. було там 63 доми і 567 жителів, дерев'яна церква з 1788 р., церк.-прих. школа від 1886 р., водяний млин. В 1593 р. під назвою „Дроздовське село" належало до старого монастиря св. Іллі в Дорогобужі. (Архів ч. 1, т. I, ст. 392). Крім того в Д. була своя церква св. Юрія Переможця, з 1788 р., покрита була гонтами, про що свідчить інвентар з того часу. В 1773 р. село належало до В. Хмельовського. За переписом 1911 р. в Д. було — 750 жителів, 1 крамниця і водяний млин (66,200 под. річ. прод.).

ДРОЗДНІ або ДРІЗНИ, с, Ковельський пов., 18 км. від Ковля. В 1898 р. було там 157 домів і 625 жителів. Урочища: Сторожова гора, Галя гора (або Гола гора), курган — „Обухова могила". Церква з 1710 року на місці, де була церква з 16 ст.

Згадка про с. Д. з 16 ст., коли воно належало до земель волинських Дрезденських, з котрих перший Дрезденський згадується в документі з 1521 р. — „Пан Іван Мицкевич Дрезденський (Арх. Сангушків, т. 3, стор. 211). Рід Дрезденських належав до гербу „Шелига“. В 1545 р. це село виступає під назвою Дрозди, Дроздяни, Дроздень (Пам'ятники Київ. Археолог. Ком. ввід, т. 4, стор. 72, 82, 89, 103). Ці земляни Д. походили з дуже старого волинського роду. Згадка про Дрезденських з 1561, 1572, 1574 рр. (Опис кат. книги, Кив. Центр. Архів, №2035, ст. 19, п. 30, а також Архів Ю.З.Р. ч. 1, том I, ст. 374). Колись був там „скит“ (малий монастир для самотників), зложений Гневошом Семеновичем Гулевичем-Дрезденським в 1613 р. (Арх. Ю.З.Р., ч. 1, т. 6, ст. 433-436). По Дрезденських село належало до Пещорських, Гулевичів, Дахновичів і Райчинських. Згідно з переписом 1911 р. було там 2 крамниці і горілчана державна крамниця. До великої зем. власности належало в Д. — 558 дес. до Бокал, 468 до Н. Пнц, 635 до Кириловича і до дрібних 275 дес. Разом 1936 дес.

ДРУГОВА, с, Рівенський пов., Седлищанська вол., 83 км. від Рівного. Село над р. Случчю. В 1887 р. було там 70 домів, 860 жителів, дерев'яна церква і дзвіниця така ж сама, з 1793 р.

В документах 1596 р. була власністю луцького старости Олександра Сімашки (Архів Ю.З.Р. ч. 3, т. I, ст. 103). Село це заложив чорногородський староста Данилович, чоловік останньої Сімашківни. Пізніше перейшла до Ябчарського шляхтича дуже спритного, доброго економіста і купця, який на власних ком'ягах (великих човнах) транспортував водяними шляхами до Гданська місцеві товари, а також привозив з Гданська на Волинь гданські вироби. За переписом 1911 р. в Д. було 996 жителів, однокласова школа, 1 крамниця і водяний млин (20,000 пуд. річного перемолу). До великої зем. власности Протопопова належало там 564 дес.

ДРУЖКОШЛЬ, м-ко, Володимирський пов., Бранська вол., 68 км. від Володимира. В 1887 р. було там 118 домів і 1,287 жителів, церква, синагога і два доми молитви (жидівські), два млини. Село, а пізніше містечко, належало до Холинівських, Загурських і Бурштинських. Колись Д. належало до холиківського ключа. За переписом

1911 р. в Д. було — 1,215 жителів, митний уряд (тут до 1914 р. проходила границя між Австро-Угорщиною і царською Росією), волость, пошта і телеграф, міщанська управа, земський фельдшерський пункт, 18 колон, крамниць і 20 ярмарків річно.

ДРУЖНЯ, хутір, Звягельський пов., Полонська вол. В 1887 р. було там 12 домів і 65 жителів.

ДРУЖНЯНКА, оселя, Звягельський пов., Полонська вол., 74 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 18 домів і 118 жителів.

ДУБ ГРАНІ, уроч., Звягельський пов., Романівська волость, 27 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 58 домів і 348 жителів.

ДУБЕВКА або **ДУБІВКА**, с, Луцький пов., за переписом 1911 р. до великої зем. власности Генрика Млодяковського належало там 1,926 дес.

ДУБЕНКА, с, Звягельський пов., Жуківська волость. В 1887 р. було там 4 доми, 59 жителів. Село належало колись до славуцького ключа.

ДУБЕНКА ВОЛЯ, Ковельський пов. (Див. під Воля).

ДУБЕЧНО, с, Володимирський пов., Крименська вол., 105 км. від Володимира, при залізниці Ковель-Брестя, недалеко від Кришенських озер. Положене в місцевості піскуватій і досить сухій. В селі було біля 1,200 жителів, школа і дерев'яна церква з 17 ст. За переписом 1911 р. було там 1,516 жителів, одноклясова школа, 5 крамниць і 1 горілчана крамниця.

ДУБИНА, ф., Лубенський пов., Княгининська волость. В 1887 р. було там 9 домів і 55 жителів.

ДУБИНА, філ., Крем'янецький пов., Вишгородецька волость.

ДУБИНА, уроч., Старокост. пов., Ченіловецька вол. В 1887 р. було там 4 доми і 25 жителів.

ДУБИНИ, хут.-присілок, Лубенський пов., Крупецька вол., 33 км. від Дубна. В 1887 р. було там 22 доми і 43 жителів.

ДУБОВА ВАЛКА, ур., Ковельський пов., недалеко від с. Ньюна (Ревіз. пущ і перехід, звір. Віл. Арх. Ком.).

ДУБЛЯНИ, с, Лубенський пов., над притокою р. Стару, Княгининська вол., 33 км. від Дубна. В 1887 р. було там 53 доми і 551 жителів, мурована церква з 1849 р. на місці старої з 18 ст. і друга дерев'яна церква, одноклясо-

ва школа церк.-прих. Село згадується в 1545 р. як власність Якубової Монтовичевої, котра була зобов'язана утримувати дві городні луцького замку (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. 78 і спомини з Д. ст. 78, 1565, 1566 і 1569 рр.). В 1569 р. належало до Полуцького, а в 1583 до Василя Хреницького, пізніше до Стемпковських (з волинських правосл. землян), Чацьких, а по 1831 р. до „казни”. В 1569 р. від Дублян присягав (люблінська унія) „Михайло Полуцький з Дублян” (Арх. Ю.З.Р., т. I, ч. 2, ст. 7).

ДУБЛЯНКА, кол., Звягельський пов., Миропільська вол., 50 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 23 доми і 204 жителів.

ДУБНИКИ, с, Володимирський пов., 6 км. від Володимира, колись належало до Вербської волості. Село ділиться на кутки — Закривень, Козаки, Той бік, в полях урочища — Стервяги, Обшир, Придатки, Старі гори, Нові гори, Загуменки, Загай, Жидівка, Садки, Старі могили, в ур. Закривань. При земляних роботах знаходили там людські черепи попробовані довгими до 25 см. залізними цвяхами і залізну зброю „старого типу” (О. Цинкаловський: Матеріяли до археолог. Володимир, повіту. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 154, ст. 223). При дорозі в ур. Закривань була колись „стара коршма”. В ур. Обшир до 1914 р. було 4 кургани. Село положене на півн.-зах. від Володимира. В 1887 р. було там 42 доми і 220 жителів. В 1577 р. з Д. платив Михайло Дубницький від 7 город. А в 1583 р. той самий, поданий як володимирський війт, який платив від 9 дим., 1 город. і одної пустки. За переписом 1911 р. в Д. до великої зем. власности належало 350 дес, що належали до Водзінського Мечислава і 213 дес. до інших — разом 363 дес.

ДУБНИКИ, с, Лубенський пов., 3 км. від міст. Козина.

ДУБНИКИ, с. Звягельського пов., Сербська вол., 46 км. від Звягеля. Село колись належало до городницького ключа. Було там в 1887 р. 73 доми і 463 жителів. Колись село належало до кн. Корецького, пізніше до Чарторійських, Любомирських і Рудіковських. Селянської землі було там в кінці 19 ст. — 1,048 дес.

ДУБИЩА, с, Звягельський пов. До вел. власности Петра Косача належало там 142 дес.

ДУБИЩА, с, Лубенський пов., Олицька вол., 27 км. від Дубна. Село над р. Путилівкою. В 1887 р. було там 24 доми і 208 жит. Колись село, разом з іншими селами, належало до Пашка Дахновича, а пізніше до його внука кн. Василевної Сокольської, від Сокольської перейшло до кн. Острозьких. Згідно з поборовим реєстром Луцького пов., частина Д. належала до олицького замку, а від 1583 р. до кн. Станіслава Радзівіла. В 1585 р. володіє Д. кн. Петро Острожецький (не Острожевський).

ДУБИЩА, с, Лубенський пов., Олицька вол., 2 км. від Ромашківщини. В 1911 р. було там 196 жителів, однокласова школа. Гуральня від 1888 р. (28,319 відер спирту річно).

ДУБИЩЕ СТАРЕ і НОВЕ, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 24 км. від Луцька.

Д. Ст. — в 1887 р. було там 12 домів і 94 жителів.

Д. Нове — 1887 р. було там 15 дом. і 80 жителів.

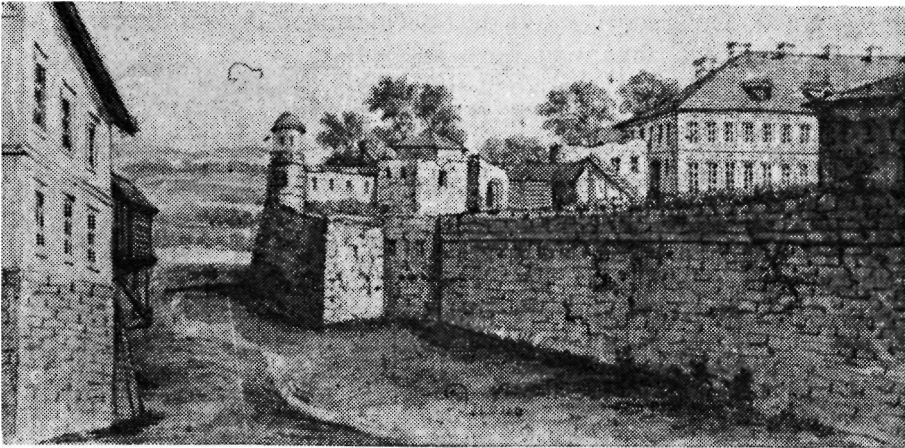
ДУБИЩЕ, с, Луцький пов., на пів.-схід від м. Рожищ, коло м. Клевані, при залізниці Ковель-Рівне, 23 км. від Луцька. Село над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 18 дом. і 141 жителів. Вже у 1322 р. існував там монастир, як то бачимо з наданих кн. Любартом Гедиминовичем сіл: Рожища, Теремка, Буща і соборної церкви в м. Луцьку. За ревізією луцького замку 1545 р. монастирем управляв владика луцький. В 1569 р. село Д., разом з монастирем, переходить до Петра Загоровського, а пізніше прилучено монастир з його добрами до кафедри луцькоих владик. По смерті владика Красинського-Барзобогатого, добра і село захопили його небіжи.

ДУБИЩЕ, с, Строкост. пов., Чернилівська вол., 33 км. від Ст.-Кост. Село над р. Случчю. В 1887 р. було там 99 домів і 607 жителів, церква дерев'яна з 1885 р., на місці бувшої тут старої з XVII ст. В 1497 р. село належало до кн. Костянтина Острозького і в 1545 р. в рев. кременецького замку згадується Д. як село, знищене татарами (в 1593 р.). На підставі трактату Кульбушівського, 1753 р. село належало до Любомирських, пізніше до Веселовських, Кохановських. а по польському повстанні в 1863 р. передано Д. Купрянову. Згідно з переписом 1911 р. до великої зем. власности Ржевських належало там 630 дес. Під час земляних робіт знайдено в селі мальований посуд з арабськими (або армянськими) написами (О. Цинкалов-

ський: Матеріяли до передісторії Волині і Волинського Полісся, ст. 144, Варшава, 1961 р.).

ДУБНО, місто положене над р. Іквою,, при залізниці Радзивилів-Здолбунів і сполучене шосовими дорогами з Рівним, Луцьком, Крем'янцем і Демидівкою. Назву свою Дубно завдячує або оточуючим його дубовим лісом (так як Березно, Колодно, Лопушно...) або Дубен, города збудованого тут над Іквою з дубового дерева. Власне, під тою назвою Дубен згадує це місто Куракин, посол царя Петра I, у своєму щоденнику, коли подає назви таких волинських міст як Дубен, Рівне і Острог. Коли і ким засновано цей город і місто не маємо відомостей. Однак велика кількість археологічних монументальних пам'яток — городищі, валів, курганів, печер, могильників і різних археологічних пам'яток старовини, як кремінні і камінні знаряддя, робітні камінного і кремінного знаряддя, кераміки, монет, скарбів, римських монет, арабських, староруських, польських, чеських і інших. Це свідчить про те, що терени над р. Іквою, а в тому і Дубно з околицею, від найдавніших часів були вже густо заселені. До цього часу виявлено на цьому терені понад десять робітень кремінного знаряддя, десятки, а може і сотні курганів, багато городищ (Птича, Камінна, Миросош, Муровиця, Добратин і інші), багато осель зі скифської і римської, і початку середньовіччя та окремих знахідок приналежних до усіх давноминутих часів і культур.

Замок у Дубні, в глибині видніє вежа (ц).

Першою історичною записаною згадкою є запис у літописах під 1100 р., коли то після осліплення князем Давидом Ігоровичем теребовельського кн. Василя, князі зібралися на з'їзд в Витичеві над Дніпром і позбавили кн. Давида володимирського князівства, однак дали йому тільки город Бужеськ і Остріг у Володимирському князівстві й два менші городи над Іквою — Дубно і Чарторийськ над р. Стиром. Про це так подає Іпатієвський літопис: „В літо. 6608 (1100) брати (князі) сотвориша мир межі собою, Святополк, Володимир (Мономах), Давид Святославович, Олег Святославович в Увітичах (недалеко від Трипілля) і по нараді послали до Давида Ігоровича своїх мужів — Путяну, Орогостя Татабура і Торчина. Ці прийшли до Давида і сказали йому: брати твої так постановили: нехочемо дати тобі володимирського стола, тому що встромив ти ножа в нас, бо такого ще небувало на Руській землі, однак ми тебе не заберемо і не зробимо тобі ніякої кривди, але даємо тобі, йди і сядь в Бужеську, в Острозі, а Дубен і Чарторийськ дає тобі Святополк, а крім того князь Володимир дає тобі 200 гривень і Давид (Святославович) і Олег 200 гривень”.

Згадка про цю постанову руських князів записана також у Густинському літописі. Давид Ігорович обрав собі однак город Дорогобуж над Горинню, де і помер у 1112 р. (Див. Дорогобуж Острозького пов. Повість Врем. Літ., Вид. Акад. Наук., Москва-Ленінськ, 1950 р., том I, ст. 181, 384 і т. II, ст. 201).

В 1149 р. знову Іпатієвський літопис подає з приводу міжусобної війни за великокняжий престіл між вел. київським князем Із'яславом між Славовичем і Юрієм Володимировичем, коли то вислав він свої полки під проводом своїх синів Ростислава і Андрія з Половцями. Коли то князь Андрій відступив до Дубна про це так подає Іпатієвський літопис: „Зобачив Андрій втікаючих Половців перед світанком і подякував Богові, що його підкріпив і поїхав до свого брата і Половецькі князі з'єдналися з ними і постановили відійти назад і почали під Дубном очікувати від батька помочи" (Полк. собр. руських літоп., т. 2, 1943 р., С.П.Б., ст. 46).

Під час татарського погрому в 1240 р., коли Батий понищив городи і міста на цілій Волині, Дубно спіткала доля усіх волинських міст. В 1337 р. волинський кн. Лю-

барт Гедимикович надав Д. князю Данилові Острожевському (Арх. Сангушків, т. I, ст. 6-7).

В 1386 р. бачимо Д. як невелику оселю, яка належала тоді до кн. Федора Даниловича Острозького, як то видно з грамоти вел. кн. литовського Олександра з 1498 р. Д. було тоді селом. Однак вже у цьому ж 1498 р. кн. Костянтин Іванович Острозький, великий гетьман литовського князівства, закладає город (Oppidum) і надає Д. магдебурзьке право, а його син кн. Василь Острозький, званий Красим, відновив замок лубенський. Дубно по Люблинській Унії було прилучене до Луцького повіту. На протязі 16-17 ст. Дубно було зв'язане з Острогом і ділило долю цього міста, переходячи від батька до сина цього старого волинського княжого роду.

В 1674 р., коли помер останній з Острозьких кн. Олександр, дочка його Теофіля вийшла заміж за Любомирського, великого коронного маршала і тим самим внесла в дім Любомирського величезні маєтки, а в тому і м. Дубно. Пізніше м. Д., разом з багатьома маєтками, переходить до жіночої лінії кн. Сангушків і стає резиденцією кн. Сангушків. Ще у 1620 р., по смерті Януша Костянтиновича кн. Острозького, була заложена т. зв. Ординація Острозьких, на підставі якої всі маєтки переходили не до роду його брата кн. Олександра О. (який залишився православним), а перейшли до Олександра Івановича кн. Заславського (по жіночій лінії — Ефросинії Острозької, дочки Януша Острозького, який перейшов у католицизм).

В 1753 р., на підставі т. зв. Кульбушівської угоди, кн. Януш Сангушко подарував Дубно, Птичу і 70 сіл кн. Станіславу Любомирському. Таким чином добра старого княжого роду Острозьких перейшли до магната і високого польського сановника. (Сендкульський, Город Дубно Вол. Епар. Від., 1877 р., № 14, ст. 598). Від Любомирських в 1870 р. Дубно купив російський сановник кн. Бянтинський. Дубно дуже часто терпіло від татарських нападів, котрі повторялися щокілька літ, але були такі роки, як 1577, коли татари аж два рази напали на місто Дубно і замок. Перший раз весною цього року довідавшись, що в дубенському замку проживає донька Костянтина Острозького Катерина, за яку можна було б отримати великий викуп, татари обложили Дубно, однак зустрівши сильний опір, змушені були відступити і в пімсту за не- • •

вдалий напад, відходячи, спалили на Волині багато сіл і міст. Другий раз татари підійшли до Дубна під час приготувань там до шлюбу Беати Дольської з кн. Соломечьким, але і тим разом напад не вдавсь. Наречена — кн. Дольського виявила під час того нападу велику відвагу, а військо і запрошені сюди весільні гості вдарили на татарські загони і відігнали їх від Дубна.

Під час визвольних воєн гетьмана Богдана Хмельницького загін татарського ватажка Буняка Шелудивого, не відважився атакувати замок, а нападши на місто, побив його оборонців і страшенно сплюндрував його. У тому ж році відділи полковника Кривоноса, отримавши підтримку від луцького православного єпископа Лузина зброєю і грошми також старалися здобути лубенський замок, однак безуспішно.

Замок у Дубні за Першої світової війни (ц).

В 1660 р. гетьман Юрій Хмельниченко обложив тут литовського гетьмана Станіслава Потоцького, але рівнож безуспішно (Пам'ятники, т. I, від 3 ст. 62). Безуспішність усіх цих облог лубенського замку свідчила про його велику оборонну придатність. Сам замок, як вже згадувалось, що знаходився над річкою Іквою, був збудований ще в 15 ст. кн. Василем Острозьким. Можливо, що з початку був то замок дерев'яний, однак вже в кінці 15 ст. кн. Костянтин (перший) Острозький збудував тут великий мурований замок, а на початку 17 ст. син кн. Костянтина Константиновича, Януш, перебудував цей батьківський замок в пізноренесансовому стилі і добудував на його рогах дві вежі, які були наслідуванням веж королівського замку в Кракові (т. зв. Вавельського замку). В цьому замку, під час численних і тяжких нападів переховувалися зі своїм майном околишні земляни, шляхта і купці, тут знаходився великий архів, в якому переховувалися не тільки документи кн. Острозьких, але і інших магнатів і панів, і монастирів, цієї частини Волині. Крім замку, ціле місто було оточене валами і ровами. На замку, який в разі потреби забезпечувався пушеною в оборонні рови водою з р. Ікви. Віддавна був там також і палац кн. Острозьких. Є то мурований понурий будинок з грубими стінами, без вікон і дверей, покритий дахом замок, який ще в кінці 19 ст. знаходився в руїні. Тільки від фронту заховався ренесансовий портал з гербом князів Острозьких. На тому ж замку з лівого боку подвір'я був новіший палац кн. Любомирських, який було збудовано на старих фундаментах замкових стін. Палац цей також обернувся в руїну й тільки в декотрих кімнатах залишилися рештки мистецької орнаментатії, фризи з гербами. Був колись в цьому палаці круглий, спертий на колонах балетний зал в клясичному стилі, але по частих війнах і байдужності, в кінці 19 ст. обернули цей зал на церкву, котра в часі Першої світової війни була знищена. Колись до замку від сторони міста була т. зв. Луцька Брама, збудована кн. Острозьким в 16 ст., але в 1785 р. браму цю „реставровано“, замуруючи прохід через неї, а в стінах, де були тільки амбразури до стріляння, пороблено вікна. Головною брамою лубенського замку була т. зв. В'їздова Брама, над якою колись зносилася висока мурована вежа.

Браму цю оздоблював гарний портал в стилі відродження з гербом Острозьких.

Цілий замок укріплено бастіонами Ваубана з 17 ст., в яких містяться каземати. Під час Шведської війни в 1705 р. в цьому Лубенському замку гостював гетьман України, і князь римської імперії Іван Мазепа, який з 6,000 козаків повертався з Польщі до Батурина і тут в присутності магнатів і вельмож, і будучого гетьмана України Скоропадського отримав орден св. Івана Єрусалимського і звання Мальтанського кавалера.

Після першого поділу Польщі, коли Львів перейшов до Австрії, контрактів ярмарки або контракти зі Львова були перенесені до Дубна, що надзвичайно корисно відбулося на розвитку цього міста, яке в дуже короткому часі стало центром торгівлі на Волині, і де відбувалися трансакції з багатьма заграничними містами. Контракти відбувались там зимою від 7 січня і тоді до Д. з'їздилося до 30,000 гостей. Там продавали і купували маетки, ліси, фабричні вироби. Сюди з'їздилися магнати, шляхта, купці і усякого роду дільці. Крім того сюди приїздили поміщики, високі урядовці зі своїми родинами, там відбувалися бенкети, забави, концерти, приїздив театр, вигравали і програвали у карти великі і малі маетки, а грошові обороти досягали мільйонів рублів. Контракти тривали цілий місяць, а місцеві купці, власники готелів і ресторанів, і різного роду факторів збагачувалися в місті Д. З'являлися нові муровані будівлі, сади і склади товарів. Багато волинських шляхтичів почали будувати там свої міські резиденції, т. зв. „Дворки“. В одному з таких „дворків“ в Дубні помер в 1813 р. відомий польський вчений і освітній діяч Тадеуш Чацький, автор праці „Про назву Україна“ і зародження козацтва та інших...

Після перенесення в 1794 р. контрактів з Дубна до Заслав'я, а пізніше до Києва, Дубно стає шораз то більше занепадати, однак пам'ять про це колись рухливе волинське місто, де можна було побачити не тільки місцевих магнатів, купців і шляхту, сприяла тому, що Д. в 19 ст. стало місцем масонських з'їздів і нарад (Ар. Сендунський, Город Дубно. Волин. Єпарх. Введ. 1977 р., № 14, 590-593).

В 1870 р. м. Дубно набув від Любомирського кн. Бояринський. В 1793 р. Волинь була прилучена до Росії,

а в 1796 р. Дубно оголошено повітовим містом Волинської губернії. В 1777 р. в м. Дубні було 850 домів з них 6 мурованих, 1 миловарня, 2 гарбарні, 2 свічкові фабрики, 1 бровар, 1 цегельня, 2 фарбярні (разом 18 тисяч річного обороту), одна двокласова школа. Крім того Д. мало два передмістя — Чернечини і Сурмичі (від слова Сурма, що значить військовий риг). В місті було 5 церков, з них Спаський монастир був збудований в 1592 р. кн. Кост. Острозьким (як то бачимо у вписі до рукописної Євангелії 16 ст., зробленої ієромонахом Арсенієм, пізніше архимандритом того ж монастиря (В 19 ст. Євангелія знаходилася у Румянцевському музею у Москві). Унію у цьому монастирі перший запровадив архимандрит Касіян Сакович і перетривала вона там майже 200 літ. К. Сакович відомий український, а пізніше польський письменник — полоніст, бувши ректором Києво-Могилянської Академії, написав в 1622 р. панегіричний „Вірш на жалісний погреб козацького гетьмана Петра Сагайдачного“. У своїх полемічних творах С спочатку гостро засуджував уніятів, а пізніше сам перейшов в унію, і написав в 1642 р. у Кракові книжку під заголовком „Перспектива, або з'ясування про Греко-руську церкву“. Всі згадані п'ять церков були збудовані в 16-17 ст. Миколаєвська з 1630 р., де був колись костюл і бернадинський монастир, збудований там Янушом Острозьким, Ільїнська з 18 ст., Преображенська з 1643 р., на острові, серед трясовищ р. Ікви, на передмісті, Сурмичах — Юр'ївська з 1700 р.

В другій половині 19 ст. в Д. було понад 12,000 жителів, в тому % жидів, серед міщанського населення, крім купців і ремісників, в Д. проживало 443 жителів шляхецького стану, 86 духовенства, 303 селян, 975 військових, 10 чужоземців і 26 різних спеціалістів. На початку 20 ст. побудовано там на передмісті Сурмичі великі касарні для війська, якого там стояло кілька полків. В місті було 3 аптеки, 17 лікарів, 3 дентистів, 4 ветеринарів, 9 гостинець, 2 інженерів, понад 100 краминць, 8 адвокатів, „З'їзд мирових суддів“, 2 гімназії, 13 початкових шкіл, школа жидівська Талмуд-Тора і дві школи для жидівських дітей, притулок, шпиталь, фабрика мила, фабрика рільничих машин і моторів-дизелів.

За переписом 1911 р. Лубенський повіт займав 3,477 верстов і було там 245,062 жителів, з них: 191,064 україн-

Погруддя Т. Шевченка, виконане робітниками в Денишівському заводі, пов. Житомир (2-га пол. 19 ст. — ІМ-5-27).

ців, 14,028 поляків, 3,922 чехів і німців, 25,715 жидів, при тому в самому Д. було 22,740 жителів, українців біля 8,500 і поляків 3,430.

ДУБНО УРОЧИЩЕ (колись село), Ковельський пов., недалеко від села Волошки. Колись оселя належала до Сімашків. В 1545 р. належала до Богдана Сімашки, а в 1583 р. до Кирила Дубчевського, луцького городничого, який з сіл Дубна, Волині Лубенської і Волохів (тепер з Волошки) платив від 12 димів, 6 город, 1 дорічного колеса, 1 попа і 2 боярів. В 1770 р. села ті в оренді у Дмитра і Юзефа з Мицельських, Яблоновських, які платили 750 зл. польських „кврти“.

ДУБОВА, с., Ковельський пов., 5 км. від Ковля, Несухоїжська вол. В 1887 р. було там 130 домів і 968 жителів, дерев'яна церква однокласова школа, 8 вітряків. Село колись входило до Ковельського староства. В 1583 р. село належало до російського емігранта кн. Андрія Курдського, який платив за ву, ланів і 1 ремісника. В 1628 р. побору з неї було 89 флор, і 4 гроші. За переписом 1911 р. в Д. було 1,162 жителів, однокласова школа, 1 крамниця і цегельня. Селянської землі було там 2,288 дес, переважно понишиних лісів, пісків і сіножатей.

ДУБОВА, с, Звягельський пов., Миропільська вол., 48 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 37 домів і 275 жителів, тартак належав до Васберга Мордка — 6,000 руб. річної прод. До великої зем. власности Михайла Дублянського належало там 1,328 дес. Згідно з переписом 1911 р. було там 244 жителів і тартак.

ДУБОВА ГОРА, кол., Луцький пов., Городницька вол. В 1887 р. було там 14 домів і 64 жителів.

ДУБОВЕ НИВИЩЕ, уроч., Ковельський пов., недалеко від села Качина. (Рев. пуц і перех., 1554 р., Вил. Археогр. Ком.).

ДУБОЙ, ДУБІЙ або **ДУБОЯ**, с, Пінський пов., над р. Піною. В кінці 19 ст. було там 96 жит. Велика власність належала до Кужинецьких — колись село належало до пінського єзуїтського монастиря. З с. Дубоя виходять старі шляхи на південь на Волинь і на захід до м. Кобриня. Був там колись мурований палац, сад і теплярня, які належали до пінського костьола. Місцевість типово поліська, серед багон, лук і піскових надм. В кінці 19 ст. було там 159 жителів, гуральня і цегельня. Велика земельна власність належала до Кіневичів (біля 6,500 дес).

ДУБРІВКА або **ДОБРІВКА**, оселя, Звягельський пов., Смолдирівська вол., 33 км. від Звягеля. За переписом 1911 р. було там 2,676 жит., одноклясова школа, 2 крамниці, горілчана крамниця і паровий млин (35,325 пуд. річ. перемолу).

ДУБРОВИЦЯ, м-ко, Рівенський пов., тієї ж волості, 165 км. на північ від Рівного. Містечко положене над р. Горинню, серед оточуючих його безкраїх лісів. В середньовіччі була столицею князів Дубровецьких і Турівських. В 1184 р., (Іпатіївський літопис) „Гліб Гюргевич, князь Дубровицький" брав участь зі своїм полком в поході на половців. Був він правнуком князя Святополка Туровського і пізніше Київського. В році 1224 густинський літопис згадує дубровецького князя Олександра Всеволодовича, який в цьому році загинув в битві над річкою Калкою. В 1321 р. великий литовський князь Гедимин прилучив Д. до Литви. Тоді в Д. був рід кн. Дубровецьких, або інакше Гольшанських. В 15 ст. Д. належало до кн. волості Свидригайли. У цьому ж році намісником Києва був Іван Мендович кн. Гольштинський, син якого Нелюд, під час хресту отримав ім'я Олександра. Рід кн. Гольшан..

ських був дуже розрослим, про що свідчить „пом'яник" Дерманського монастиря. Не бракувало у ньому як князів, так і владик духовних і монахів та монахинь. Одна з княгинь Дубровецьких вийшла заміж за російського князя емігранта з Москви, але цей ув'язнив її в ковельському замку і пізніше виміг розвід і оженився другий раз з Олександрою Сімашківною. Перша його жінка кн. Дубровецька не тільки отримала розвід, але також зворот усіх маєтків дубровицьких.

Згідно з записом Марії Гольшанської-Дубровецької, Д. отримала кн. Варвара Козинська її дочка і внесла Д. в Дім Фірлеїв, від яких всі ці добра перейшли до Сапігів, а від них до де-Вроль-Пятерів.

В 16 ст. в Д. було відкрито школу, яку провадили католицькі монахи — піяри. В цій школі, крім теологічних і філософічних предметів, викладали математику і чужі мови. Школа ця, яка мала на меті поширення католицизму і полонізацію, скоро заповнилася місцевою молоддю православної української шляхти, яка улягала освіченим учителям і проповідникам. Був там оборонний замок, церква з 1872 р. на місці старої і католицький монастир. Тепер від колишнього замку залишилися в кінці 19 ст. лише вали навколо містечка. На острові недалеко від Д. був колись православний монастир св. Миколая і залишилася до наших днів назва урочища: „Миколаєвський Монастир", про який є згадка з 1580 року в акті поділу Гарії Гольшанської. Залишився там до 20 ст. палац Плятерів, мурована церква і костьол. В палаці була колись надзвичайно велика і багата бібліотека, яку владитель продав до Варшавської Публічної Бібліотеки, а також цікавий архів, в якому переховувалися документи не тільки ті, які торкаються кн. Дубровицьких-Гольшанських, але і інші родові архіви Волині і Волинського Полісся. В 1570 р. Олізар Мильський платить з Д. від 10 ринкових димів, 1 убогого дому, 85 вуличних домів, 9 волян, 27 город, 2 шинків і крім того 92 дим., 17 город, 4 млинських коліс, 1 бровара.

Містечко Д. положене при залізниці Рівне-Лунинець. В 1887 р. було там 733 доми і 5,509 жителів, 2 церкви (з них одна мурована), костьол, синагога, і два доми молитви (жидівські), одноклясова школа, вітряк, столярня, гуральня, цегельня. За переписом 1911 р. в Д. було 5,650 жителів, вол. правління, міщанська управа, акцизний до-

зір, слідчий суд, земська поштова станція, пошта і телеграф, 2-класова школа, земська лічниця, вет-лікар., акушерка, аптека, 2 аптечні склади, 102 крамниці, 4 гостинниці, 2 кредитові товариства, земська випозичальня сільсько-господарськ. машин, 1 ресторан і 28 ярмарків річно.

До великої зем. власности Броель-Плятерів в Домбровиці і в околиці належало в 1911 р. 29,624 десятини, в тому найбільше лісів.

В околицях містечка, переважно в урвистих берегах р. Горині видобуваються з верстви глини великі брили янтару. В м. Дубровиці і околицях часті знахідки з доби неоліту і раннього середньовіччя, а також римські монети. В околицях та на полях і в лісах курганові могили і окремі кургани (Кухаренко).

ДУБНОВИЦЯ, с. у Володимирському пов., згадується в 1452 р., коли воно належало до пана Митки (або Мишки). Затверджене за ним королем польським і великим князем литовським Казимиром Ягелончиком (Архів Сангушків, т. I, ст. 45).

ДУЛБИ, с, Володимирський пов., Одеська вол. Село над р. Турією, має урочища — Береза, Килиха, Підріччя, Залюбиця, Громиха Красок, Основицька, Криве, Циганка, Могила (курган). В ур. Громиха колись було кілька курганів. Під час меліорації кілька з них розкопано і знайдено в них залізну зброю (сокири, списи, вістря до стріл. Ще донедавна, над р. Турією був курган (О. Цинкаловський, Матеріяли до археології Володимирського повіту). В 1887 р. було там 63 доми і 401 жит. Згадка про Д. з 1454 р. разом з с Творильном, коли Д. були в оренді у Жигмунта з Грабівця.

В 1570 р. разом з селом Туричанами, Волею Західною і Новосілками належало до кн. Василевої Боложини, жінки кн. Курцевича Билини, яка платила з тих сіл від 24 дворищ, 15 боярів путних і 31 город. В 1583 р. Мацей Вичнанський орендував це село.

ДУЛБИ, с, Острозький пов., Довжеська вол., 35 км від Острога. Село при старому тракті з Острога до Дубровиці на Поліссі. В 1887 р. було там 93 доми і 585 жителів. Церква з 1882 р. на місці старої з 1755 р., будови А. Гулевича. Село понад 200 літ належало до старої волинської землянської родини Гулевичів. В 1570 р. Михайло Вельгорський платив з частини Д. від 20 дим., 4 город. .

а друга частина належала до Острозьких. В 1583 р. належить до Федора Гоняка, пізніше до Гостинських, а від них переходить до Гулевичів. На місцевих могилах заховалися (до 1914 р.) гробівці — пам'ятники над могилами Дахна і Григора Гулевичів.

З цього розрослого волинського роду Гулевичів треба тут згадати Гальшку (Єлисавету) Гулевичівну, одну з ініціаторів заснування Київського братського монастиря і братської школи. Вона власне у 1615 роках залишила шляхетний заповіт, у якому для монастиря, школи і готелю віддає свої землі, сади у Києві. Школа ця була призначена для дітей, як шляхти, так і міщан. З цієї братської школи пізніше розвинулася Києво-Могилянська Академія. Крім того, проживаючи в старших літах на Волині в м. Луцьку, широко допомагала в громадській і освітній діяльності Луцького Братства. Колись с. Д. оточували великі і густі ліси. Жителі, крім рільництва, займалися випалюванням вапна з місцевого вапняка. За переписом 1911 р. до великої зем. власності належало там 209 дес. Знайдено там великий скарб з часів мандрівки народів, що складався зі срібних посудин. (Дивись Хоняків, О. Цинкаловський).

ДУНАЇВ, с, Крем'янецький пов., Бережницька вол., 17 км. від Крем'янця, в мальовничій околиці при високому тереновому порозі подільської височини. В 1887 р. було там 76 домів і 371 жителів, дерев'яна церква з 1879 р., на місці старої з 16 ст. Згадується в ревізії крем'янського замку в 1545 р., коли то Д. було селом замковим. Пізніше село отримав кн. Януш (рим.-кат. виленський єпископ), від Маршалковичів (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. 220, 221, 227). В 1582 р. було маєтком Анастазії Воронєцької (Курбський, т. 2, ст. 129). В селі було 17 тяглих людей, занедбаний став і водяний млин на 3 колеса. Дохід з села в 1627 р. — 136 флор, і 25 грош. В 1582 р. село належало до Анни Тихоновни Козанської, яка в цьому році подарувала ліс Почаївському монастиреві (Пам'ятники, т. 4, від 1 ст. 45 і 46). Часті знахідки знярядь і кераміки, які належать до молодшого палеоліту, неоліту і гальштату. (О. Цинкаловський: Матеріали — Висоцька культура на схилі Високої Острої Гори).

ДУПЛЯНКА, с Звягельського пов., 24 км. від Звягеля. В 1832 р. село належало до „казни". В 1887 р. було там

88 домів і 452 жителів, школа, вітряк. Колись село належало до ключа кн. Корецьких. Згідно з переписом 1911 р. до більшої земельної власности належало там 160 дес.

ДУХЧЕ — село і ферма, Луцький пов., Рожищанська вол., 40 км. від Луцька. В 1887 р. було там 71 домів і 468 жит., на фермі 2 доми і 8 жителів. Колись належало до кн. Сокульських, з Сокуля.

ДЮКСИН, с, Рівенський пов., ДЕРЕЖАНСЬКА волость (в документах Доксин, Диксин), 27 км. від Рівного, над р. Горинню. В 1887 р. було там 129 дом. і 889 жителів, дерев'яна церква з 1775 р. Напочатку 16 ст. Д. належало до Доростайських. В 1577 р. село належало до Клеванської волості кн. Іванової Чарторийської, яка платила з 8 дим. і 2 город. В 1587 р. Д. належав до Жуковецької вол. кн. Олександра Пронського, луцького старости. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 161). Згідно з переписом 1911 р., до великої зем. власности А. Заленського належало там 27,192 дес. (Див. Вєсь. Юго-Западний край, Київ, 1913 р., ст. 877). Від найдавніших часів в Д. був великий сплав лісу, тут зв'язували великі каравани плисів, що йшли до Дніпра Горинню і Прип'яттю. В околицях села, особливо над річками, часті знахідки кремінних і камінних знарядь. (О. Цинкаловський, матеріяли до праісторії Волині і волинського Полісся, Варшава, 161 р., ст. 6).

ДЯКІВ, с, Заславський пов., Жуківська вол., 44 км. від Заслава. Село над р. Усте. В 1887 р. було там 158 дом. і 900 жителів, дерев'яна церква з 1794 р., церк.-прих. школа з 1860 р. Село під назвою Дякове (або в документах „Дякос“) в 1396 р. було надане вел. кн. Вітовтом, кн. Федорові Даниловичеві Острозькому (Арх. Сангушків, т. I, ст. 20) і в 15 ст. перейшло до кн. Заславських, а в 1539 р., за кн. Іллі Острозького, повернулося знову до дому Острозьких. Врешті перейшло разом з іншими селами до Любомирських, а від них до Сангушків.

ДЯТКОВЕ (ДЯКОВО), оселя, Звягельський пов., Куренська вол. В кінці 19 ст. було там 46 жителів і 189 дес. селянської землі. Належала колись до Соколовських, від них перейшло до Ільїнських.

ДЯТКЕВИЧІ, с, Рівенський пов., Дашкевичівська вол., 13 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 50 дворів і біля 400 жителів, церква П'ятницька, дерев'яна з 1767 р. В 15 ст. село належало до Войновичів (потомків землян Вой-

нів. В 1490 р. село належало до луцького старости Яковича, який записує це село на Пересопницький монастир (Пам'ятники, т. I, від 2, ст. 2, 1, 3, 4, 5).

В описі луцького замку 1545 р. згадується городня Грицька Промчейковича з Дякович. (Пам'ятки, т. 4, від 2, ст. 105-188), а в 1565 р. село належало до Степана Богдасhevського. Слідуюча згадка про Д. з 1705 р., коли село належало до Юрія Ленівського (Арх. Ю.З.Р., ч. 6, т. I, додаток ст. 282, 283). За переписом 1911 р. в селі Д. було — 775 жителів, волосне правління, одноклясова школа, земська поштова станція, фельдшерський пункт, 3 крамниці і 1 горілчана крамниця. До великої зем. власности належало там 205 десятин. В полі були два кургани і 1 в лісі, що зветься Велитнева могила. (Антонович В.: 3 археол. З'їзд, Київ, 1901).

Е

ЕВИН, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 22 км. від Володимира. В 1887 р. було там 17 домів і 112 жителів.

ЕВГЕНІВКА або **ЕВГЕНІЇВКА**, кол., Звягельський пов., 5 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 73 доми і 401 жителів.

ЕДВАРДІВКА, кол., Лубенський пов., Вербська вол. В 1887 р. було там 25 домів і 200 жителів.

ЕДВАРДОПІЛЬ або **ЕДВАРДОПУЛЬ**, кол., Володимирський пов., Коритницька вол., 13 км. від Володимира. В 1887 р. було там 45 домів і 260 жителів.

ЕКАТЕРИНІВКА або **КАТЕРИНІВКА**, с, Луцький пов., Немовицька вол., 114 км. від Луцька. В 1887 р. було там 43 дом. і 295 жителів.

ЕЛИЗАВЕТ, с, Звягельський пов., Романівська вол., 5 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 56 домів і 322 жителів.

ЕЛИЗАВЕТИН або **ЛИЗАВЕТИН**, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 25 км. від Луцька. В 1887 р. було там 30 домів і 187 жителів.

ЕЛИЗАВЕТПІЛЬ, колись Свинка, с, Старокост. пов., Базалійська вол. В 1887 р. було там 167 дом. і 934 жителів, дерев'яна церква з 1831 р. на місці старої, що була з 1723 р., млин, два вітряки. Село колись належало до кн. Вишневецьких, пізніше належало до Хоментовських, Сенецьких. В 1850 р. належало до Ясинського, який назвав село іменем своєї жінки Ельжбети (був там курган 8 м. висоти), (Відомість від 1892 р.).

ЕЛИЗАВЕТПІЛЬ, с, Володимирський пов., Вербська вол., 16 км. від Володимира. В 1887 р. було там 75 домів і 460 жителів.

ЕЛИЗАВЕТОРТ, кол., Звягельський пов., Полонська вол. В 1887 р. було там 35 домів і 269 жителів.

ЕМЕЛЬЧИН, м-ко, Звягельський пов. (колись місце-вість ця називалася Межиріч). Містечко положене над р. Убортею (Уборть), на північ від м-та Звягеля, на Во-

линському Поліссі, при устю лісового потоку Березки. Лісові околиці достачають багато грибів, ягід, дичини, а річки риби. Місцеві селяни займаються смолярством, діхтарством і деруть лико. Ще в 1878 р. на місцевому ринку в ярмарочні дні відбувалася там замінна торгівля, замінювали там на збіжжя, яке привозили сюди з рільничих околиць, на свої лісові продукти. В 1887 р. було там 560 домів і 2,743 жителів. Був там гарний дерев'яний палац властителів маєтку, який пізніше перейшов до Уварових (по польському повстанні), а колись належав до Любомирських. Були величезні простори лісів, сіножатей — 68,283 дес. В лісових теренах було багато столярень, скляних гут, тартаків, водяних млинів, гуралень тощо. В ранньому середньовіччі в цих околицях були рудні, де виплавляли з місцевої болотяної руди залізо. В околиці Е. було багато курганів і траплялися численні знахідки камінних знарядь.

ЕМЕЛИН, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 18 км. від Володимира. В 1887 р. було там 16 домів і 173 жителів.

ЕМЕЛИН — 2 колонії, Луцький пов., Рожищанська вол. В 1887 р. було там 36 домів і 142 жителів.

ЕМЕЛІВКА, кол., Звягельський пов., Емельчинська волость, 28 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 8 домів і 47 жителів.

ЕМЕЛЬЯНІВ, кол., Луцький пов., Щуринська вол., 28 км. від Луцька. В 1887 р. було там 14 домів і 90 жителів.

ЕРАЗМІВКА, кол., Звягельський пов., Миропільська вол., 55 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 22 доми і 111 жителів.

Є

ЄЗЕРНО, с, Ковельський пов. До великої зем. власності Маккавейського належало там 559 дес.

ЄЗЕРЦІ, с, Володимирський пов., належало тут- до вел. зем. власности 568 дес.

ЄЛЬНО, с Рівенського пов., 12 км. від с. Сехи. В кінці 19 ст. було там 45 дворів і 357 жителів. Великі обшари земель (?) належали до Руліковських. В кінці 19 ст. було там 45 дворів і 357 жителів, дерев'яна церква, Михайлівська — невідомо коли і ким побудована.

Ж

ЖАБ'Є, озеро, Пінський пов.

ЖАБКА, с, Луцький пов., Рожищанська вол., 13 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 128 жителів.

ЖАБОКРИКИ ВЕЛИКІ, с Лубенського пов., 37 км. від Дубна, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 158 домів і 981 жителів, дерев'яна церква з 1772 р. В 1545 р. згадується в ревізії луцького замку, де була городня Івана і Дахни Жабокрицьких (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. 118). В 1561 р. село Ж. належало до Федори Свиношської (Опис акт. книг Київ. Центр. Архіву, № 203, ст. 13, поз. 3), під цим числом в описі знаходиться багато актів і скарг зв'язаних з с Жабокриками. В акті з 1579 р. Ж. в Кременецькому пов. згадане як масток (половина), що належав до кн. Богуша Федоровича Корецького, воєводи Волинської землі (тоді ще не воєвідство). (Архів Ю.З.Р. ч. I, ст. 1, 107-108).

Згідно з поборовим реєстром 1570 р., властителькою була (частини) Іванова Жабокрицька, а в 1583 р. село належало вже до кількох власників, частина села належала до луцького ключника і городничого Журавицького Олександра, який продав частину Ж. Богушеві кн. Корецькому. В 17-18 ст. з Жабокрик походив греко-кат. луцький єпископ (див. Петро I, а уняти. Вилен. Вид. Наук).

ЖАБОКРИКИ МАЛІ, с. над р. Стиром при Великих Жабокриках. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 580 жителів, дерев'яна церква з 1710 р. (Арх. Ю.З.Р. ч. IV, т. 2).

Згідно з переписом 1911 р. в Ж. вел. і малих було 1,813 жителів, водяний млин (40,000 річ. перемолу), кредитове товариство, горілчана крамниця. До великої зем. власности в Ж. Вел. належало 470 дес.

ЖАБОРІЧЧЯ або **ЖАБОРІЧЕ**, **ЖАБОРИЦЯ**, с. Звягельського пов., Баранівська вол., 39 км. від Звягеля.

В кінці 19 ст. було там 25 домів і 131 жителів. За переписом 1911 р. було там 1,004 жит., 1 крамниця, 1 горілчана крамниця, склад лісових товарів, водяний млин

(21,584 пуд. річ. перемолу). До великої зем. власности кн. Гагарина М. В. належало там 2,335 дес.

ЖАБОРІЧКА, річка, притока Случі, пропливає в пов. Звягельському, бере початок в Романовських лісах і пливе лісовими теренами, приймаючи з правого боку р. Макаринку, а з лівого — Гнилушку.

ЖАБОРІЦЬКА ГУТА, оселя, Звягельський пов. В кінці 19 ст. було там 29 жителів і 36 дес. селянської і 311 двірської землі. Колись належало до Шашкевичів, пізніше до Фасовичів.

ЖАБОРІЧЧЕ або **ЖАБОРІЧЧЯ**, с. над р. Случчю, 37 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 214 жит. і 561 дес. селянської землі. До великої зем. власности (в 19 ст.) належало там 1,330 дес. Церква дерев'яна, на місці старої з 16 ст. і поч. 17 ст. В селі смолярня, водяний млин на 4 постави. В кінці 19 ст. велика власність належала до Орловських, а перед тим Жаборічче належало до ординації кн. Острозьких.

ЖАБЧЕ, с. Заславського повіту, 43 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 95 дом., 578 жителів, церква Троїцька з 1726 р., школа церк.-прих. від 1874 р. Село Ж. під назвою Жобча Луцького пов. в 1601 р. належало до кн. Костянтина Кост. Острозького і згадане було возними в 1589 р. в числі сіл, спалених татарами (Арх. Ю.З.Р. ч. 6, т. I, ст. 292). В 1911 р. належало до Соколовських і згідно з переписом того ж року було там 424 дес. фільварочної землі.

ЖАБЧЕ, с. Луцький пов., Чаруківська вол., 47 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 386 жителів, фільварок — 12 домів і 65 жителів. За переписом 1911 р., було там 361 жителів, 1 крамниця, паровий млин (150,000 пуд. річ. перемолу), церква з 1876 р. Велика власність Кароля Омецинського — 1,500 дес. орної землі і 1,800 дес. лісу. Колись Ж. належало до рим.-кат. луцьких єпископів.

ЖАВРІВ, с. Острозький пов., 27 км. на півн. схід від Острога. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 494 жителів, дерев'яна церква з 1876 р., церк.-прих. школа від 1874 р. Село положене на високій рівнині, поперерізуваній ярами. До села належало лісове урочище „Кураж". В 16 ст. село Ж. належало до дорогобужського замку кн. Костянтина Острозького, пізніше до Фірлеїв, а від них перейшло

до Бертманів. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности належало там 128 дес.

ЖАДЕН, с, Рівенський пов., Висоцька вол., пізніше Удрицька вол., від села Удрицька 12 км. і 180 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 372 жителів.

ЖАДКІВКА, с, Звягельський пов., передмістя Звягеля. В кінці 19 ст. церк.-прих. школа від 1870 р., дерев'яна церква з 1790 р., на могилках мурована каплиця власників Уварових. За ревізією побор. Луцького пов., в 1577 р. належало до звягельського замку кн. Костянтина Острозького. (Яблоновський, Волинь).

ЖАДКІВКА, передмістя м. Корця, Звягельський пов. В кінці 19 ст. було там 763 жителів, церква дерев'яна з 1886 р., на місці, де була давня з 1738 р., до села належить сусідній присілок Татарщина.

ЖАЖИН або **ЖАРИН**, с, Звягельський пов. Село давно неіснуюче, яке знаходилося в півд.-схід. частині пов.

ЖАЖКІВ або **ЖАШКІВ**, хут., Луцький пов., Тростянецька вол. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 23 жителі.

ЖАЛИН, с, Рівенський пов., над р. Горинню, 57 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 82 доми, 684 жителів, дерев'яна церква з 1776 р. В селі озеро під назвою „Попове урочище“. За селом два кургани (Інформ. О. Цинкаловський).

ЖАДІВ, кол., Рівенський пов., Дереженська вол., 8 дом., 46 жителів.

ЖЕЛИНІВ або **ЖАЛИНІВ**, **ЗЕЛИНІВ**, с, Володимирський пов. (дивись Зелинів).

ЖАЛЯНКА, с і кол., Рівенський пов., Тучинська вол., 35 км. від Рівного. Село мало 27 домів і 215 жителів, колонія 32 доми і 184 жителів. (Недалеко від села Сінне).

ЖАРИ, с, Звягельський пов., Барановецька вол. В кінці 19 ст. було там 7 домів і 35 жителів та 113 дес. селянської землі. Належало до барановецького ключа. В 19 ст. належало до Гагариних, а в 1911 р. до Строгонових. В 16 ст. село належало до звягельського замку кн. Острозьких.

ЖАРІВ, с Острозького пов., 27 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 561 жителів, дерев'яна церква Якова з 1876 р., побудована на місці старої, церк.-прих. школа від 1884 р.

ЖАРІВКА або **ЖОРНІВКА**, уроч., Пінський пов., під с. Стетичивом, Хоєнської вол. Село згадується в 16 ст. в „Пісцевій Книзі” на ст. 170.

ЖАШКОВИЧІ або **ЖАЖКОВИЧІ**. В 1451 р. вел. кн. Лев Свидригайло надає село Жашковичі Фетині Костюшковій (Арх. Ю.З.Р., т. I, № 30).

ЖАЖКОВИЧІ, с, Володимирський пов., колись у Порицькій вол. Село ділилося на: Зацерківці, Загида, Млин. В полях урочища: Заклуні, Озериська, Під гаєм, До Порицька, Мастів, Коло городів. (О. Цинкаловський, Матеріяли до археології володимирського пов., Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. 154, ст. 223).

ЖАЛИНСЬКА ВІЛЬКА, с, Рівенський пов., Стидинська вол. В кінці 19 ст. було там 82 дома і 684 жителів, недалеко від р. Горині, 4 км. від с. Яполоть.

ЖАЛІЗНИЦЯ, уроч., Луцький пов., Рожищанська вол. В кінці 19 ст. було там 4 дома і 25 жителів.

ЖАЛІЗНИЦЯ або **ЖАЛЕЖНУЦЯ**, с і кол., Рівенський пов., 58 км. від Рівного. Село в кінці 19 ст. мало 41 домів і 414 жителів, колонія 27 домів і 267 жителів. Був там до 1914 р. євангельський дім молитви, школа і вітряк.

ЖАЩЕ, уроч., Луцький пов., Тростянецька вол. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 41 жителів.

ЖДАРИ ВЕЛИКІ, с, Володимирський пов., Грибовицька вол., над р. Бугом, оточене було великими лісами. В селі були кутки: Село, Жджарки, За ставом, в полі урочища: Гаття, За грудок, Кругель, Лози, Потереби, Загуменки, Нусилово, Біле поле, Острівок, Загребелька, Квартирки, Соснина, Мельникова грудка, Оболонь. Урочища на ріці Бузі: Безодня, Беремиська. На піскових надмах над р. Бугом часто знаходять фрагменти кераміки і кремінне та камінне знаряддя (часто мікролітичні знаряддя з обсидняну). В 1912 р. при земляних роботах знайдено там ікло мамута. На південь на надбужанських сіножатях велике городище (дивись Литовеж), (О. Цинкаловський, Матеріяли до археології володимирського пов. Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, т. 154, Львів 1937). Село положене над р. Бугом, 35 км. на південь від Володимира. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 805 жителів, дерев'яна церква. До 1914 р. був там дерев'яний міст через р. Буг. Село положене на б. границі Волині з Галичиною. До ве-

ликої зем. власности графа Гуровського належало там понад 1,193 дес.

ЖЕЛІЗНИЦЯ, с і кол., Рівенський пов., Межиріцької вол. Згадка про це село з 17 ст. В кінці 19 ст. було там в селі 41 домів і 414 жителів, а на колонії 27 домів і 267 жителів. На колонії був євангельський дім молитви і школа, а також вітряк. В 18 ст. село належало до дольського ключа маєтків кн. Вишневецького.

ЖЕЛІЗНИЦЯ, уроч., Луцький пов., Рожищанська вол. В кінці 19 ст. було там 4 доми і 25 жителів.

ЖЕЛИНІВ або **ЖАЛНІВ**, с, Володимирський повіт, Хотячівська вол., 20 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 235 жителів.

ЖЕЛІЗНИЦЯ, уроч., Пінський пов., на Заріччі. В 16 ст. належало до с Крайновичі, пізніше до с. Жабче.

ЖЕЛУДОК або **ЖОЛУДОК ВЕЛИКИЙ** і **МАЛИЙ** і колонія, Луцький пов., Рафалівська вол., 103 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було в селі К. Вел.: 70 домів і 560 жит., в Ж. Малій: 44 доми і 305 жителів. Колонія 29 домів і 48 жителів, церква дерев'яна, школа церк.-прих.

ЖЕЛУДКИ, с, Заславський пов. В 19 ст. було там 55 домів, 465 жителів, церква Покровська з 1862 р., на місці старої. Село Ж. згадується в 1601 р. під назвою Жежудок, яке належало тоді до кн. Януша Острозького, краківського каштеляна. Сеол Ж., за донесеннями луцьких возних Янковського і Щуки, в 1589 р. було зруйноване татарами разом з довколишніми селами м. Луцька (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 290).

ЖЕМЕЛИНЦІ, с, Острозький пов., в документах Земелинчі, Замелівчі, 59 км. від Острога. Село над р. Полтавою, при устю її до р. Горині. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 915 жителів, дерев'яна церква Рождественська з поч. 18 ст., школа церк.-прих. від 1875 р., цукровня. Місцевість горбковата, чорноземна або глинковата. Селяни, крім рільництва, займаються рибальством, бджільярством і транспортом. Згадка про Ж. в 1569 р. як власність волинського землянина Хведора Чаплича-Шпановського (Архів Ю.З.Р., ч. 2, т. I, ст. 10), який мав там 13 домів. В 1583 р. село належало до Ляховецького Сенюти, пізніше до Яблонівських, а від них перейшло до Сапигів.

ЖЕРЕБЯЧЕ, с, Звягельський пов., або Жеребівка, 24 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 451 жителів.

ЖЕРДЬ, річка, Крем'янецький пов., права притока р. Жираку. Впливає з околиць Білозірки і впадає до Жираку в околиці м-ка Ланівець.

ЖЕРЕБКИ ВЕЛ., с, Старокост. пов., Купельська вол., 11 км. від Ст.-Костянт. В кінці 19 ст. було там 83 доми, 506 жителів, в околиці хутір, 1 дім і 3 жителі. В селі церква дерев'яна, водяний млин, вітряк. На ґрунтах села 2 кургани (В. Антонович: Труди XI з'їзд., 1901 р.). За переписом 1911 р. було там 1,041 жителів, земська лічниця, акушерка, земська поштова станція, склад дерева, млин. До великої зем. власности гром. А. Грохольського належало там 799 дес. і до Новаковського 478 дес.

ЖЕРЕБКИ МАЛІ, с, Старокост. пов., Купельська вол., на півд. схід від Ст.-Костянтинова. В початку 20 ст. було там 115 дом. і 638 жит. До великої зем. власности належало в Ж. 384 дес. до Т. Кноля і 288 дес. до І. Кноля.

ЖЕРЕБОВЩИНА, уроч., Звягельський пов., Корецька волость.

ЖЕРЕМЕНЯК або **ЖЕРЕМЕНОК**, уроч., Пінський пов., на Заріччі в околиці Криве село, тепер Лемешевичі. Згадка в Пісцевій книзі, ст. 180. Слово „Жерем" означало в українській старій мові боброве гніздо, або гнізда.

ЖИЛЕНКА, с, Рівенський пов., на півден. захід від Межиріччя.

ЖИЛЬЗА, с, Рівенський пов., 27 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 208 жителів.

ЖИЛИНЦІ, с, Заславський пов. В кінці 19 ст. було там 66 дворів, дерев'яна Михайлівська церква з 1791 р., церк.-прих. школа з 1868 р. Село в 1911 р. належало до сільжинського ключа І. Потоцького — 24,402 дес.

Згадка про Ж. під назвою Жилинце, Заславської волості, як маєток кн. Януша Заславського, коли то в 1601 році луцькі возни подавали що це село, разом з околичними селами, було спалене і знищене татарами в 1589 р. В 1792 р. під Жилинцями відбувся бій між російським царським і польським військом, який тривав від 7 год. ранку до 5 вечора. (Балинський: „Стара Польска", т. 2, ст. 925). Недалеко від села була група курганів (В. Антонович: Одинадцятий археолог, з'їзд 1901 р.).

ЖИЛИНИ, уроч., Пінський пов., на Заріччі в околицях с. Сваришевичі (Згадка про село в 16 ст.).

ЖИЛИЧОВИЧІ, уроч., Пінський пов., на Заріччі в околиці с. Старі Коні, Морочненська вол. (Згадка про уроч. з 16 ст.).

ЖИВЕЦЬ, річка, притока р. Горині, Рівенський пов.

ЖИДЕЦЬ, озеро, недалеко від м-ка Мотоль.

ЖИДАЧИНКА, річка, Пінський пов., в околицях сіл Край і Роздяновичі. Згадка в документах 16 ст., коли ця річка була границею королівської пуші — „Ковнатинська” (Ревіз. пуш і перех., ст. 14).

ЖИДИЧИН, м-ко, Луцький пов., Рожищанська вол., 7 км. від Луцька, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 86 димів і 687 жителів, церква, школа, 2 ярмарки річно. Колись був там православний монастир і Миколаївська церква. В 1227 р. перебував у цьому монастирі великий Данило Романович, князь Волинсько-Галицький (Під тим роком згадка в Іпатієвому літописі).

У 1496 р. сини Менглі Гирея, перекопського султана, плондруючи Волинь, спалили містечко Ж. разом з монастирем, церквою, а багато населення погнали в неволю (Данилович: Скарбец, т. II, ст. 244). Згідно з ревізією луцького замку 1545 р. жидичинський архимандрит був зобов'язаний з монастирських маєтків до забезпечення одної городні луцького замку. (Ревізії, ст. 48, А. Яблоновський). В 16 ст. Ж. і його монастир були найбагатшими з усіх тодішніх волинських монастирів. Належала до цього монастиря ціла волость над р. Стиром, що складалася з сіл: Боголюби, Буремець, Невзле, Пальча, Підгайці, Рикані, Сапочів, Шапки (або Жабки) і Жидичин, як рівнож в торговицькій волості село Рідьків. За поборовим реєстром Луцького пов. 1570 р. з жидичинських монастирських маєтків внесено побору з 108 цілковитих служеб по 20 грошей, від 10 ремісників, 36 грош. і крім того з 21 город по 6 і 4 грошей і 108 гор. по 2 гроші, 4 рибалок, 36 ремесників, 3 корчми, 8 боярів путних, 3 водяних млинів, по 24 грош., 6 млинських коліс по у₂ гроша, 1 горілчаного котла і від шинкування горілки. В 1533 р. тільки з самого Ж. заплачено за 16 дим., 11 город, 9 комір., 12 ремісників і 2 боярів (А. Яблоновський, Волинь, ст. 10 і 92). За часів архимандрита монастиря Гедеона Григорія Балабана, десь біля 1617 р. монастир було віддано унія-

там, однак не затихли суперечки про право православно-го луцького єпископа Пузини з уніятським єп. Почапівським. Під час визвольних козацьких воєн в 1650 р. манастир знову перейшов до православних, але не на довго, бо вже в 1668 р. знову був уніятським. Пізніше встановлено тут центр василіянських манастирів і їх маєтків на Україні як рівнож резиденцію уніятського єпископа і поправний дім для священників, які мусіли виконувати там фізичну працю. В 1745 р. манастир в Ж. прилучено до литовської василіянської провінції. В 1797 р. оселився там Орден трапистів (монахів, які відзначалися суворим уставом мовчанки, тяжкою працею, постами і філософськими напрямками думок). В Ж. заховалися вали чотирикутного городища. Часті знахідки пам'яток з XI-XII ст. (Література: Малевич, Волин. Єпар. Вѣдом. 1901 р. 4-14, „Київська Старина“, 1885 р.). Жидичинський манастир проіснував до 1839 р. і був закритий за часів російського царя Миколая I. За переписом 1911 р. в Ж. було: 734 жителів, однокласова школа, горілчана крамниця, кредитове т-во і манастир (православний).

ЖИЗНИКІВЦІ, с, Острозький пов. Село положене на правому березі р. Горинні, 44 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 72 дом. і 491 жителів, церква Покровська з 1766 р. Селяни охоче займалися, крім рільництва, садівництвом, бджільництвом і рибальством. Село колись належало до волинського землянина поступового роду Сенютів Ляховецьких, а від них перейшло до Сапігів. Останньо був там маєток ротмістра царського війська Боршова.

ЖИРАК, хутір, Крем'янецький пов., Білозірецька вол.

ЖИРАК, річка, Крем'янецький пов., притока р. Горині. Починається при джерелах під селом Шилами і під с. Грибова впадає до Горині з правого боку приймає р. Жердь.

ЖИРАКІВСЬКИЙ СТАВ — урочища недалеко від м-ка Ланівець, Крем'янецького пов.

ЖИРИЛЕЦЬ, хут., Володимирський пов., Крименська вол.

ЖИРИЧІ, с, Ковельський пов., Заболотецька вол., 62 км. від Ковля. Село при старому тракці з Ковля до Берестя, 2 км. від Турського каналу. В кінці 19 ст. було там 262 дом. і 1,340 жителів, дерев'яна церква — невідомо коли і ким збудована, на могилках каплиця з 1840 р., школа церк.-прих. з 1887 р. Колись село входили в склад ратен-

ського староства. За люстрацією 1565 р. в селі Ж. багато осілих людей, але тільки з 4 дворищ плачено чинш (оренду) по 20 грошей, 10 грошей, 10 мотків льону, 2 колоди вівса, 10 возів сіна. Загальний дохід з Ж. рівнявся 42 золотих і 21 грош. В старих документах часто село виступає під назвою **ЖИРИЩЕ** (Архів Ю.З.Р., ч. 7, т. II, ст. 299-300). 8 1831 р. село сконфісковане царським урядом і влучене до державних маєтків.

ЖИРОВИЩЕ, уроч., Пінський пов., Лемешовська вол., на Заріччі, в околиці с Колби або Колбасич, згадується в 16 ст.

ЖИТАНІ, с, Володимирський пов., Микулицька вол., 9 км. від Володимира. Село виступає часто в документах під назвою **ЖИТАНИ** або „**ЖИТАНСЬКЕ** село". Житані-село ділилося на Село і Кутенці. Урочища в полях: Велика, Гострів, За гостровом, Нерестниця, Пристінок, За коршмою, Півланки, Острів, Грушопань, Вигін, Липовиця. В уроч. Липовиця і Вигон було багато курганів, з яких залишилися тільки два (О. Цинкаловський, Матеріяли до археол. володимирського пов. Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка, Львів, т. 154, ст. 224).

Першу згадку про Ж. маємо у Галицько-Волинському літописі (під 1261 р.), коли то „Бурундай пішов до Володимира, а князь Василько разом з ним і, не доходячи до города, зупинилися ночувати в Житонях. Бурундай почав говорити про Володимир — „Василько, зруйнууй город". Василько почав думати про себе, про город: — „Неможливо його зруйнувати в такому короткому часі з огляду на його велич", і тоді Бурундай наказав його підпалити і так за одну ніч усе місто згоріло ..."

В 1577 р. Житанське село належало до литовського кн. Михайла Чарторийського, котрий платив з цього села за 13 димів. В 1583 р. Ж. були ще власністю Михайлової Чарторийської, яка платила з Ж. від 9 димів ланових, 2 городників (Яблоновський, Волинь, ст. 67 і 124).

ЖИТИНЬ ВЕЛИКИЙ, с, Рівенський пов., Кустинська вол., 9 км. від Рівного. Село над р. Стублою. В кінці 19 ст. було там 92 дом. і 647 жителів, церква з 1767 р. і церк.-прих. школа від 1853 р. Крім того при цукровні рафінерія, було там 18 домів і 1,062 жителів. (Рафінерія збудована в 1880 р. Глохом І. і Рау В.). Ця фабрика виробляла кістковий цукор з мелясу. В 1596 р. Ж. Вел. належав до волин-

ських земель Прилуцьких, про що свідчить документ, в якому подано, що злапані там люди належали до сотні війська гетьмана запорізьких козаків Лободи, яка брала уділ в селянсько-козацькому повстанні 1594-1596 р. (Архів Ю.З.Р., ч. 3, т. I, ст. 116 і 117).

Перед тим село належало до рівенської княгині Марії Сімашкової і перейшло до кн. Острозьких. За переписом 1911 р. у Ж. Вел. було 672 жителів, гуральня (26,796 відер горілки 40° річно), кредитове товариство, земська випозичальня сільсько-господар. машин і цукровня.

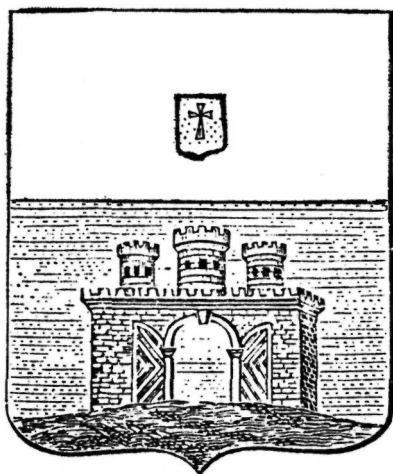
ЖИТИН МАЛИЙ, с, Рівенський пов., Кустинська вол. Село над р. Стублюю. В кінці 19 ст. було там 69 домів і 373 жителів, церква дерев'яна Параскеви з 1783 р. (в церковному архіві ерекція на землю, що належала до церкви), водяний млин. Село віддавна ділило долю Ж. Вел.

ЖИТИНІВ або **ЖИЛИНІВ**, с. Володимирського пов., Хотячівська вол. Село ділилося на вулиці: Казьонщина, Панська вул. і Нагоряни. Урочища в полях: Широке, Забріддя, Кукувате, Підгайки, Гора, Вакант, Корчунок. (Дивись **ЖИЛИНІВ** того ж повіту). (О. Цинкаловський: Матеріяли ... Записки Н.Т.Ш., т. 154, ст. 224).

ЖИТИНЦІ або **ЖИТИНЕЦЬ**, с, Звягельський повіт. Село над річкою Осірою, притокою Случі, 97 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 378 жителів. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 158 дес.

ЖИТНО, уроч., Пінський повіт, на Заріччі, згадується в 1555 р. Уроч. положене в околицях с. Задвже, Кухощко-вільської вол.

ЖИТНИЦІ або **ЖИТНОВИЦІ**, с, Пінський пов., на Заріччі, 11 км. від Пінська, в долині річки Піни. Колись село було власністю князів пінських Ярославовичів, які надали Ж. і підданих на пінський монастир, що був на передмісті Лещ. (Архів минський, 136). В 1495 р. князь Василь Ярославович надає в Ж. дворище своєму слугі Семкові Головці, інші дворища належали тоді до Полоза. (Ревізії пуш і перех., ст. 111). Опис цього села знаходимо також в інвентарі Хвальчевського з 1554 р. (Пісцева книга, ст. 241). В тому часі були то „добра" королівські і король Жигмонт Старий надав їх жінці своїй кр. Боні, пізніше переходили вони до різних осіб, і на останку володів ними Ридзевський аж до кінця 19 ст. Належало до нього там 3,898 дес. Село тоді мало 26 дворів і 150 жите-

Герб м. Житомира: вгорі хрест Волинської землі, внизу відчинена брама з трьома вежами над нею. Цей герб був наданий литовськими князями.

лів, які займалися переважно плисарством, рибальством. Частина села Ж. належала колись до василіянського пінського монастиря.

ЖИТОВЩИНА, уроч., Пінський пов., недалеко від м. Пінська. В 16 ст. ціле уроч. належало до Протопопа замкової церкви св. Дмитра в Пінську Єрмолая Олизаровича (Пісцева книжка, ст. 361).

ЖИЧИНОК, кол., Луцький пов., Шуринська вол., 38 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 135 жителів.

ЖМУДЧЕ або **ЖМУДЧА**, в документах Жмуч.

ЖМУГА, село і колонія на пів.-схід від м-ка Меліниці, до села належить уроч. „Бабина криниця”. Село згадується в поборовому реєстрі Володимирського пов. в 1577 р. під назвою Жмуга, коли воно належало до емельницьких маєтків Олександра Сіماشки, який платив від неї за 6 димів і 4 город. (Яблоновський, Волинь, ст. 68). В кінці 19 ст. було в селі 68 домів і 446 жителів, на колонії — 11 домів і 47 жителів.

ЖМУДСЬКА ВОЛЯ, с, Ковельський пов. Село давно неіснуюче і тепер під цією назвою виступає село ЖМУДЧА в цьому ж повіті. Ця стара неіснуюча оселя правдоподібно знаходилося на землях с Вільна Порська. За по-

боровим реєстром 1577 р. село належало до Мельниці, до Олександра Сімашки, володимирського підкоморного, який вносив від неї 8 дим. на півланках і 3 городи. (Яблоновський, Волинь, ст. 68).

ЖОБРИН, с, Рівенський пов. (в документах часто вистопає під назвою **ЖЕБРИН**). Село при устю р. Стубли до р. Горині, на півд. схід від Жукова. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 391 жителів. За поборовим реєстром з 1577 р. село Ж. належало до Берестечка „пані Хведори Дзялинської“, котра платила з Ж. від 2 димів і 2 город. В 1583 р. належало до Клеваян кн. Юрія Чарторийського, який платив з Ж. від 4 дими і 5 город. (Яблоновський, Волинь, ст. 55, 88). До великої зем. власности в кінці 19 ст. належало там 987 дес. — Антоніни Олизарової.

ЖОВКИНІ, с, Луцький пов., володимирська вол., над р. Стублою, 100 км. від Луцька. Село положене в околиці типово поліській, на півн. захід від Городка. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 664 жителів.

ЖОВКИНЬ, с, Пінський пов., на Заріччі, по дорозі з села Тодор до Нечатів і Вічивки, 68 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 24 двори, дерев'яна церква (Преображенська). Місцевість дуже низька і малолюдна, багата в болота і луги. Від найдавніших часів належало до маетків пінських князів, а в 16 ст. була королівщиною, коли то вел. кн. Жигмонт Старий подарував Ж. королеві Боні. В 1555 р. виконано опис цього села і земель (Пісцева книга, ст. 202). В 18 ст. село належало до Скирмунтів. В 1717 р. з цієї королівщини платили 20 зол. (Волюміна Лег., т. 6, фол. 373).

ЖОВТОК, кол., Звягельський пов., Рогачівська вол., 22 км. від Звягеля — 46 домів, 320 жителів.

ЖОВЧА, уроч., Пінський пов. на Заріччі, недалеко від с. Плотницьк при дворищі Тимошівщина. Згадується в документах 16 ст. (Пісцева книга, ст. 199).

ЖОДУЧ — озеро в кітліні р. Горині, Рівенський пов., Плотницька вол. Довжина — 1 км., ширина — 400-500 м.

ЖОЛІБ або **ЖОЛУБ**, уроч., на ґрунтах м-ка Тучина в Рівенському повіті.

ЖОЛОБІВ, с, Луцький пов., Рожищанська вол., 24 км. від Луцька, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 687 жителів. Колись село належало до луцьких

єпископів. В кінці 19 ст. Ж. належало до Багратіона Імеретинського.

ЖОЛОБЯНКА — річка, Звягельський пов. Є то ліва притока р. Череп, притоки Случі. Річка Ж. розпочинається на ґрунтах с Мокре і пливе в північ.-схід, напрямку. По 15 км., разом з рікою Кошалівкою, впадає до р. Черему під містечком Ярунь.

ЖОЛОБКИ, с, Крем'янецький пов., 22 км. від Крем'янця. Село над річкою Хотячною і озерком Шупинки. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 703 жителів, дерев'яна церква з 1740 р. Урочища: Туриш-дуброва або Загороде. Згідно з ревізією крем'янецького замку з 1545 р. Ж. були селом, яке належало до крем'янецького замку, а пізніше перейшло до Боговитинів (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. 223) і (Яблоновський, Волинь, ст. 104). В 1583 р. Ж. належали до В. Вкринського, який платив від 7 димів. В самому селі в глибоких збіччях ярів виступає бентонит.

ЖОЛОБИ, с, Крем'янецький пов., бережеська вол, 2 $\frac{1}{2}$ км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 140 домів і 689 жителів, мурована церква з 1782 р. Було це колись замкове село, що належало до крем'янецького замку. За ревізією крем'янецького замку з 1545 р. — „Село Жолоби на Підлісцях було віковічне, в цьому селі 12 людей тяглих, які на замку оруть, сіють, жнуть і з поля збирають, крім того двох людей що платять данину, з котрих один річно дає два відра меду, а другий 1 відро і шість людей путних боярів, які служать кінно (Яблоновський, ревізія і пам'ятники, т. 4, від 2 ст. 218-219). За переписом 1911 р. до великої земельної власности С Горлицької належало там 1,248 дес. Недалеко від села 8 курганів (В. Антонович, Труди 11 з'їзду).

ЖОЛОБНЕ, с, Звягельський пов., волость Звягельська, 22 км. від Звягеля, над річкою Жолобенкою. В кінці 19 ст. було там 185 дом., 997 жителів, 1661 дес. землі, з того 836 фільварочної, 74 церковної і 751 дес. селянської землі. Церква дерев'яна з 1874 р. В селі волосне правління, початкова школа. Колись Ж. належало до берездовецьких маєтків кн. Яблоновських, а в 19 ст. до Гадомських. За поборовим реєстром Луцького пов. з 1577 р. село належало до корецького замку кн. Корецьких, які платили від 10 дим., 10 город (Яблоновський, Волинь, ст. 44). За переписом 1911 р. було там 1,180 жителів, вол.

правління, земська поштова станція, 2-класова школа, фельдшерський пункт, 2 крамниці і горілчана крамниця (державна). До великої зем. власности в 1911 р. належало до Ст. Годомського — 410 дес. До інших 309 дес, разом 719 дес. На полях кілька курганів 19 ст.

ЖОЛУДСЬК ВЕЛИКИЙ, с, Луцький пов., Володимирська вол. В кінці 19 ст. було там 48 домів, 390 жителів. Дерев'яна церква. За поборовим реєстром Луцького пов. з 1577 р. Ж. належав до кн. Михайла Чарторийського, житомирського старости, який платив від 10 димів і в 1583 р. платив те саме (Яблонівський, Волинь).

ЖОЛУДСЬК МАЛИЙ, с, Луцький пов., Рафалівська волость, в документах Жолудсько, Жолучко. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 390 жителів, разом з Ж. Вел. В 1911 р. в Ж. Вел. і Малому було 1,257 жителів, 4 крамниці і горілчана крамниця.

ЖОЛУДНИЙ ЛІС, уроч., Пінський пов., на Заріччі, в околицях с Ляховичі, Бродницької волості. Згадується в документах 16 ст. (Пісцева Книга, ст. 101).

ЖОЛУДКИ або **ЖЕЛУДКИ**, с, Хорольська вол. Село під назвою ЖЕЛУДОК, Полонської вол., належало в 1601 р. до кн. Януша Острозького. В донесеннях возьних, Щуки і Янковського, в 1589 р. це село було спалене тоді татарами (Архів Ю.З.Р., т. I, ст. 290). В кінці 19 ст. було там 45 дворів і 407 жителів, церква дерев'яна, Покровська, з 1862 р., на місці старої.

ЖОМА, уроч., Пінський пов., на Заріччі, в околиці Стахова при „Шепельовицькому дворіщі“, вол. Плотницька (Уроч. згадується в 16 ст., „Пісцева книга“).

ЖОРНИЦЕ або **ЖОРНИЦА**, с, Лубенський пов, 45 км. від Дубна, при потоці Оселишу. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 694 жителів, мурована церква з 1822 р.; церк.-прих. школа від 1885 р, на місці старої. В 1577 р. село належало до олицьких землян, які платили за нього від 17 димів, а в 1583 р. належало вже до Олицької волості кн. Станіслава Радзивіла. В 1766 р., на підставі постанови люблинського трибуналу, було признане за Єло-Малинськими — Олександром і Станиславом. Від 1830 р. Ж. належало до О. Подгородецького (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. 2, ст. 125-130). На землях Ж. збереглися назви таких урочищ: Березохати, Кругле, Пlesa, Окіп, Острів, Великі

Лози. В 1911 р. до великої зем. власности в Ж. належало 125 дес.

ЖОРНІВ, с, Лубенський пов. (в док. Жорнова, Жарново), село над р. Стублою, 26 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 75 домів і 470 жителів, церква дерев'яна з 1867 р., водяний млин. В 1563 р. власність землянки Марини Клочко (Опис акт. книг, 2037). За поборовим реєстром Луцького пов. з 1570 р. згадка як про містечко Жорново, що належало до Острога. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив з Ж. від 12 димів ринкових, 34 дими вуличних, 25 халуп, 2 вальних коліс, від 20 півлаників, 46 городників. В 1589 р., як містечко, належало до воеводи київського Кост. Острозького і плачено за нього від 8 флор, і 18 грош., шосу, з двох рілів, з ремісників, гродників, від 1 попа, від млинського колеса і чопове... Коли Ж. стратив своє міське право — невідомо. В 1911 р. належало до царського генерала Саранчова — 816 дес. На полях за селом 3 кургани, а в садибі поміщика до кінця 19 ст. стояв високий до 9 метрів мурований стовп-пам'ятник, під яким при його розкопі знайдено людський шкелет (В. Антонович. Труди 11 з'їзду).

ЖУЖЕЛЬ, уроч., Звягельський пов., Емельчинська волость. Земельна власність 65,300 дес. належала до Уварової Софії.

ЖУКІВ, с, Заславський пов., волость Жуківська, 40 км. від Заслава, над р. Стублею. В кінці 11 ст. було там 217 домів, 1,169 жителів, дерев'яна церква йоана Богослова з 1771 р., на місці старої, 2-клясова школа з 1863 р., волосне правління. В 1520 р. село належало до кн. Андрія Юр'євича Заславського і перейшло дорогою адоптації на його братанича кн. Іллю Костянтиновича Острозького (з огляду на бездітність Андрія Заславського). (Архів Сангушків, т. 3, ст. 201). Пізніше Ж. знову повертається до кн. Кузьми Заславського (Архів Сангушків, т. 4, ст. 216, 220). На це село кн. Беата Острозька робила самовільні наїзди, так що польський король Жигимунт суворо їй наказав самовільних грабіжів (1545, Ревізія). За переписом 1911 р. в Ж. було 1,316 жителів, волосне правління, одноклясова школа, фельдшерський пункт, 1 крамниця, горілчана крамниця, позичкова каса, склад добірного насіння.

ЖУКІВ СТАРИЙ, с, Рівенський пов., 24 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 44 дома і 353 жителів, Михай-

Могилки в Жуківі к. Клеваня.

лівська церква з 1731 р., дерев'яна. До 1914 р. в церкві переховувалися рукописні книжки і стародруки. Згадку про це село маємо ще з 15 ст., коли то в 1446 р. вел. кн. Лев Свидригайло надає Жуківські добра кн. Михайлові Василевичеві Чарторийському. В 1545 р., згідно з ревізією луцького замку, село Жуків було зобов'язане висилати сторожів і кликунів до луцького замку. В 1570 р. Ж. належало до Михайла Дялинського — холмського підкоморія (Яблоновський, Волинь, ст. 32). В 1587 р. до кн. Пронського, який заставив Ж. з іншими 14 селами приналежними до нього кн. Янушеві Заславському за 4,000 кіп грошей литовських (села — Старий Жуків, Новосілки, Вільна, Грухи, Гуменки, Доксин, Жербин, Новий Став, Рошка, Суховці, Чорна, Чудва і Сандарівщина. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 161). Пізніше Ж. належало до кн. Чарторийських, котрі писалися „княжата на Клевані і Жуківі" і повинен був давати підводи з Луцька до Києва.

Жуківський замок був наданий в 1516 р. Богушові Боговитинові королем Жигмонтом Старим, пізніше перейшов до дому Сангушків (Ревізія, 33, 61, 68, 85 — Яблоновський). В 1570 р. Михайло Дялинський платив з Ж. від 14 ринкових димів, 52 уличних дим., 66 городн., 3 ремісників, 20 город., і 11 млинських коліс, крім того від 204 дим. міських і на селах, 45 город, 13 боярів путних і 2 млинські колеса (Яблоновський, Волинь, ст. 32).

В селі Ж. над річкою Стублою заховались високі вали бувшого тут замку. На майдані цього замчища, під

час провізоричних розкопок виявлено пам'ятки, що їх можна віднести до 12-13 ст., а також пам'ятки з кінцевого неоліту, бронзового періоду та інші. З другої сторони річки Стубли ,на схід від Замчища, в долині річки залишилося старе городище літописного міста Пересопниці (О. Цинкаловський, Пересопниця, „Наша Батьківщина“, 1937 р., т. I, ст. 16-20).

В урочищі „Замостя“, недалеко від жуківського замчища, натраплено на могили з бронзового періоду. На загал уся ця околиця багата у пам'ятки культур різних передісторичних і історичних періодів як то городища, цвинтарища, кургани, могилки, що як ствердила п. Мельник, в 1897 р. перепроводжували там розкопи, було около 300. (В. Антонович, Труди 11 Археолог. З'їзду, 1901 р., ст. 42).

ЖУКІВ НОВИЙ, с, Рівенський пов., 22 км. від Рівного, село над р. Стублюю. В кінці 19 ст. було там 33 доми і 205 жителів, церква Михайлівська, дерев'яна, з 1611 р. Село це належало в 1911 р. до „удельного ведомства“. Історична згадка про село Ж. Н. з 1587 р., коли ,разом зі Старим Ж., було заложене разом з іншими 14 селами. (Архів Ю.З.Р., ч. 1, т. I, ст. 161).

ЖУКІВ — урочище, Пінський пов., на Заріччі при селі Синчиці, Морочанська вол. Згадка про це урочище з 16 ст. (Писцева книга, ст. 259).

ЖУКІВ ЛАЗ, кол., Луцький пов., Силянська вол., 77 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 15 домів і 177 жителів.

ЖУКІВКА, уроч., Звягельський пов., Полонська вол., 75 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 24 доми і 121 жителів.

ЖУКІВСЬКЕ ДВОРИЩЕ, оселя, Пінський пов., біля Поріччя. Надане пінськими князями Ярославовичами Матвію Гричині (Ревізії пуш і переход, звір., ст. 64 Вил. Арх. Ком.).

ЖУКІВЦІ, с, Крем'янецький пов., 66 км. від Крем'янця, село над річкою Свинорийкою, притокою р. Горині, Вишгородецька вол. В кінці 19 ст. було там 103 доми і 796 жителів, церква мурована з 1874 р., на місці старої, однокласова міністерська школа. В 18 ст. село належало до Даниловичівського ключа князя Вишневецького, який платив з 8 димів, 3 город., 1 водяного колеса і 1 боярина.

Село переходило часто з рук до рук. Колись належало до Жешевських, пізніше Чарторийських, Лейдєра Веймана, а в 1911 р. до Дмитра Фьодорова — 661 дєе. (Яблоновський, Волинь, ст. 133).

ЖУКІВЩИНА, хут., Луцький пов., Силинська волость.

ЖУКОВЕЦЬ, с, Луцький пов., в документах Жукув, Садівська вол. (колись Торчинська), 35 км. від Луцька, село положене над болотом. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 211 жителів, дерев'яна церква. Назви урочища — Бакштина гора, Грицова могила. Село колись належало до луцького владики. В 1570 р. належало до Садовської вол., перед тим до Жуковецьких, які зобов'язані були отримувати 2 городні, в 1545 р. до Хвальчевських, а в 1583 р. до кн. Козіки, який отримав це село як посаг. (Яблоновський, Волинь, ст. 3, 63, ПО).

ЖУЛИН, с, Володимирський пов., село тепер не існуюче (можливо, с Зелинів).

ЖУЛЬНЯ — річка, права притока Горині, в документах часто Зульня або Жодна, Рівенський пов. Річка постає з кільких струмків під сс. Казимиркою і Станиславовим. Пропливає під селом Волоше, Яблонка і недалеко від села Зульня впадає до р. Горині.

ЖУРАКІВСЬКИЙ СТАВ або **ЖУРАКОВСЬКИЙ СТАВ**, Крем'янецький пов., в околиці м-ка Ланівці.

ЖУРАВЕЦЬ, село і колонія, Володимирський повіт, Киселинська вол., 41 км. від Володимира. В кінці 19 ст. в селі було 46 домів і 257 жителів, а на колонії 45 домів і 192 жителів.

ЖУРАВНИКИ, с, Володимирський пов., Бранська волость, 77 домів і 522 жителів, 65 км. від Володимира. Село помилково подане в 16 томі польського історично-географічного словника, яке тепер не існує. Ж. ще й тепер знаходиться в поблизу бувшої російсько-австрійського границі, на захід від містечка Дружкополя. За поборовим реєстром Луцького пов. з 1570 р., село належало до Василя Журавницького, який з Ж., Ришова і Кочарова платив від 61 димів, 6 город, 8 город, 6 боярів, 2 млинських коліс. В 1583 р. з Ж. платив той самий Журавницький (Яблоновський, Волинь, 13, ПО).

ЖУРАВИЧІ, с, Луцький пов., Силинська вол., 54 км. від Луцька, положене при тракті з с Цумані до м. Колок. В кінці 19 ст. було там 98 дом. і 670 жителів, церква де-

рев'яна з 18 ст., водяний млин. За поборовим реєстром Луцького пов. з 1570 р. Ж. належало до Андрія Кошки, який платив з них від 16 дим., 2 город, 2 город, % попа, а Іван Кошка з 6 дим., 3 город, у₂ попа. В 1583 р. той же Іван і Омелян платять від 16 дим., а Андрій Кошка ще від 6 дим. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в Ж. належало 3,357 дес. (В тому до Криленка — 1,753 дес, а до Чаплиця — 656 дес, до В. Барановського — 789 дес. і до інших — 63 дес). Недавно відкрито в Ж. лічнічі радіо-активні води (1928 р.) і лікувальні боровинові поклади.

ЖУРАВИЦЯ, уроч., Пінський пов., в околиці села Велика Гать або Свята воля. Урочище згадується в 16 ст. (Пісцева книга, ст. 147).

3

ЗАБАРА, с, Звягельський пов., Жолобенська вол., 43 км. від Звягеля. В 1911 р. було там ПО жителів. Тартак (30,000 руб. річ. прод.). В кінці 19 ст. було в 3. 19 домів і 108 жителів.

ЗАБАРА, хут., Звягельський пов., Деревицька вол.

ЗАБАРА, хут., Звягельський пов., Кустовецька вол.

ЗАБАРА, філь., Звягельський пов., Корецька вол. Гу-ральня. До забарського ключа належали в 19 ст. маєтки Піддубці, Тростянець, Богданівка і Бабин, разом 1,106 дес. Маєтки колись належали до кн. Корицьких, пізніше до Любомирських, а від них набуті Малинськими. В ур. „Млинище" 12 курганів (В. Антонович, Труди 11 з'їзду).

ЗАБАРА, кол., Володимирський пов., Киселенська во-лость, 38 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 163 жителів.

ЗАБАРА, кол., Луцький пов., Торчинська вол.

ЗАБАРА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 35 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 33 доми і 213 жи-телів.

ЗАБАРА, с, Острозький пов., 39 км. на південь від Острога, при дорозі до м-ка Ляховець, земля чорнозем.

ЗАБАРА або **ЗБАРИ**, с, Рівенський пов., 100 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 11 дом. і 60 жителів.

ЗАБАРА, уроч., Рівенський пов., Дераженська вол.

ЗАБАРИ, оселя, Крем'янецький пов., Борківська вол., 19 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 74 жителів.

ЗАБЕРЕЗЄ, філь., Пінський пов., на Загороді, 1 км. від Загорянського Погосту, 66 км. від Пінська.

ЗАБУТОК, уроч., Пінський пов., в околиці села Ве-лика Гать. Згадується в 16 ст. (Пісцева книга, ст. 146).

ЗАБЛІЄ, хут., Володимирський пов., Крименецька вол. В кінці 19 ст. було там 4 доми і 16 жителів.

ЗАБІРКИ, присіл., Лубенський пов., Вербська вол., 41 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 76 жите-лів.

ЗАБІР'Я, с, Кременецький пов. (в документах 18 ст. Забоже)., тепер неіснуюче. Село в колишньому Кременецькому пов., на границі Лубенського пов., над р. Іквою. Згідно з побор, реєстр. Кременецького пов. належало колись до Антонія Яловецького (Яблонівський, Волинь, ст. 22).

ЗАБОЛОТЄ, с, Володимирський пов., Коритницька вол., 17 км. від Володимира. Частина села — Заріччя, Котляни, Середні. Уроч. в полях — Підбілок, Голянти, Кругнева береза, Підкринички, Мочар, Наровець, Придатки, Довге поле, За брід, Нецький кут, Курган, За курганом, Пролази, Деревища, Сіножаті, Проворотє, Верески, Пузівські болота, Замчисько. В ур. „Замчисько" серед боліт перстенева, округле городище, де виступає перепалена глина і кремій (О. Цинкаловський. Матеріяли до Археології волод. пов. Запис. Наук. Т-во ім. Шевченка, Львів, 1937 р., № 154, 224). В кінці 19 ст. було там 34 доми і 282 жителів.

ЗАБОЛОТЦІ, с, Володимирський пов., Грибовицька вол., 31 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 62 доми і 489 жителів, дерев'яна церква з початків 20 ст., на місці старої з кінця 16 ст. В церкві до 1914 р. залишки старих ікон і образів з 17-18 ст. і стародруки, мурований костьол, побудований місцевим землевласником гр. Гуровським в кінці 19 ст. Село ділиться на кутки і вулиці: Заболотці, Сердятичі, Ракулин, Попова вулиця, Корнієва вул., Проців млин, Рів, Старий двір, Вигода (колись тут була коршма). Поля: Під грудями, Юганові горбки, Старі могили, Нові могили, Остарія, урочища в лісах. Церковний ліс, Заміне. На ґрунтах села постали колонії (польські): Гурів, Малий Гурів, Вигранка. Урочища в полях: Лозова, Глинища, Під Литовежом, Березина, Мостиська, Калиновець, За городами, Курноватець, Чорноземля, Курилівщина, Вирубанка, Чабанівка, Новини, Острів, Копань, Олександрівка, Груда, Жолоби, Загуменки, Громовина, Осовиці, Петрівщина, Нивки, Придатки. Село Заболотці сформувалося з трьох колись окремих сіл: Заболотець, Сердятич і Ракулина. На малій річці т. зв. Рів був колись водяний млин. В уроч. Острова була колись стара коршма, друга коршма в уроч. Вигода. В ур. Петрівщина була колись стара цегельня. В ур. Острів сліди селища (перепалена глина з землянок, кремій і кераміка). (О. Цинкалов-

ський. Матеріяли до археології Володимирського повіту. Записки Н. Т. ім. Шевченка, № 154). До великої зем. власності гр. Гуровського в 1911 р. належало в 3. 1,507 дес. Селянської землі 4,700 дес. В 1577 р. с належало до литовського замку (Яблоновський, Волинь).

ЗАБОЛОТЄ, с Ковельського пов., Заболоцької вол., 75 км. на північ від Ковля, при озері Тур. Село 3. положене в типовій поліській околиці, на північ від болота Тенеписько, з якого бере початок р. Прип'ять. Згідно з переписом 1911 р. було там 1,765 жителів, волость, земська поштова станція, фельдшерський пункт, 6 крамниць, 1 горілчана крамниця (Весь Юго-Запад. Край, ст. 766). В 19 ст. було там 233 доми і 1,044 жителі. Церква дерев'яна з 1722 р., школа від 1874 р. Село належало до гр. Красицьких, а від 1840 р. перейшло до царського російського генерала Шостакова. Село положене на острівцях серед болота при залізниці Ковель-Берестя.

ЗАБОЛОТЄ, хутір, Лубенський пов., Малинська вол., 42 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 15 домів і 189 жителів.

ЗАБОЛОТЦІ, с, Лубенський пов., Вербська вол. В кінці 19 ст. було там 7 домів і 41 жителів. В 1602 р. 3. належало до Миколая з Губкова Сіماشки, луцького старости і ключника, коли то продає він м-ко Острожець разом з фільварком званим Заболотці, за 20,000 кіп грошей литовських.

ЗАБОЛОТЄ, с, Крем'янецький пов., в документах Заблоче або Заболоте. Село на правому березі р. Ікви, на південь від Дубна. За побор, реєстр. Крем'янецького повіту з 1570 і 1583 рр. належало до Антона Яловицького, крем'янецького земського судді (Яблоновський, Волинь).

ЗАБОЛОТЄ, уроч., недалеко с Напарівка, Крем'янецький пов., на ґрунтах с Борсуки.

ЗАБОЛОТЄ, с, Луцький пов., Рафалівська вол., 100 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 298 жителів.

ЗАБОЛОТЦІ, кол. і село, Луцький пов., Торчинська вол., 19 км. від Луцька. Село — 39 домів і 248 жителів, кол. — 12 домів і 101 жителів (в кінці 19 ст.).

ЗАБОЛОТЦІ, с. над р. Стиром, на південний схід від Торчина. За поборовим реєстром Луцького пов. з 1577 р. село належало до ключа маєтків кн. Михайла Чарторий-

ського, житомирського старости. В 1583 р. кн. Михайло Чарторийський платив від 3. за 11 дим. (Яблоновський, Волинь, ст. 45 і 89). Від Чарторийських 3. перейшли до Павла Заблоцького.

ЗАБОЛОТНЕ, уроч., Рівенський пов., Висоцька вол.

ЗАБОЛОТЦІ, с, Крем'янецький пов., тепер неіснуюче, належало в 1583 р. до вишневецького ключа княгині Олександрової Вишневецької. В 18 ст. належало до ключа Даниловщини.

ЗАБОРА, с, Рівенський пов., 3 км. від с. Тинне. На грунтах села кільканадцять курганів (Антонович В., Труди 11 археолог, з'їзду).

ЗАБРАМЕ — передмістя Дубна. В кінці 19 ст. було там 16 домів і 164 жителів.

ЗАБРОДЕ або **ЗАБРОДІЯ** — урочище в Ковельському повіті.

ЗАБОРОВСЬКА ДОРОГА, на Загороді, пов. Пінський. Був то старий тракт через пущі, що належали до князів пінських. Згадуються під 16 ст. в Пісцевій книзі, ст. 63-70).

ЗАБОРОВЦІ, с, Пінський пов. (в документах Заборовичі). Село над р. Вислицею, притокою р. Погосту, на Загороді, 42 км. від Пінська. Було там біля 40 осель, ґрунти легкі, пісковаті і маловрожайні. Колись 3. належало до столових королівських дібр і подаровані були королеві Боні. (Пісцева книга, ст. 60-70 і 293). Була на цих землях велика пуща, що належала до пінських князів, а пізніше перейшла до королів (Ревізія Пущ і передів, ст. 1).

ЗАБОРИНС, уроч., Пінський пов., на Заріччі в околиці села Боричевичі. (Згадка з 16 ст. в Пісцевій книзі, ст. 337).

ЗАБОРОДЕ, уроч. в Ковельському пов., під селом Ружин. Село над р. Прип'яттю в тому ж повіті. В кінці 19 ст. було там 100 домів і 769 жителів, церква дерев'яна. (Пісцева книга, ст. 101, 334).

ЗАБОРОВЕЦЬ або **ЗАБОРОВЕЦЬКІ ЛОВИЩА**. Згадка про них в ревізії пущ і переход, звірячих. (Вилен. Археолог. Ком., 1867 р.).

ЗАБОРСЬКА або **ЗАКОТ**, с, 112 осель (Див. Закот).

ЗАБОРОЛЬ, с, Рівенський пов., 11 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 123 доми і 740 жителів, дерев'яна церква Йоана Хрестителя, збудована в 1762 р., школа

церк.-прих. від 1883 р. В селі знаходилася адміністрація заборовсько-городи́нських лісів. Згадується в записі Семена Василевича кн. Несвіжського, разом з добрами наданими кн. Костянтину Острозькому. В 1548 р. князь Костянтин Острозький давав десятину з ґрунтів з Забороня і Нового Двору на утримання Острізького костьо́ла. Пізніше платить Іван Красенський з маєтків своїх: Галича, Воронова, Криголів, Рикань, Забороля, Топиля і Грушова, а Іван Ковнацький з Забороля за 16 дим., 8 город, і вального колеса, 1 попа і 5 боярів. (Яблоновський, Волинь, 102, 111). За переписом 1911 р. до великої зем. власності Густава Лессінга належало там 3,000 дес. На землях села часті знахідки ранньофеудальної доби.

ЗАБОРОЛЬ, с, Луцький пов., Торчинська вол., 6 км. від Луцька. Село над безіменним потоком, в кінці 19 ст. було там 95 домів і 693 жителів, дерев'яна церква, одноклясова школа. За ревізією луцького замку 1545 р. 3. був селом замковим і на той час було там 6 дворищ. Тяглих дворищ було дев'ять, а три дворища стояли пустою. Люди з цих дворищ були повинні їздити з підводами, куди їх пошле староста, а також ходити з роботою до господарського двору в Красному (передмістя Луцька), мостити лавки на р. Стирі і гатити хворостом на голишівському ставі (Яблоновський. Ревізії, 77, 78, 84). Згідно з реєстром поборовим Луцького повіту з 1570 р. Михайло Ело-Малинський з королівського маєтку Заборова вносить від 46 дим. і 4 городи (Яблоновський, Волинь, 33, 60). Князь Костянтин Острозький постарався перед королем для Тихна Косинського село Огоновичі в Котовській волості, половину Забороля (Яблоновський, Ревізія). Був там колись гарний англійський парк і город, зложений відомим ботаніком Міклером, а в ньому палац і каплиця проєктована архітектором Ітаром з Дубна.. До року 1859 село належало до Чарнецьких, а пізніше, як подає перепис 1911 р., до Софії Шлемер —1,291 дес. За переписом в 1911 р. було в 3. 712 жителів, одноклясова школа, горілчана крамниця, паровий млин (100,000 річ. перемолу).

ЗАБРОДА, кол., Рівенський пов., Деревенська вол., 38 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 80 жителів.

ЗАБРОДА або **ЗАБРОДЄ**, с, Володимирський повіт, Коритницька вол., 30 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 76 жителів. Село положене в місцевості лісовій і маловрожайній.

ЗАБРОДИ, хут., Ковельський пов., Повурська вол.

ЗАБРОДЄ, с, Ковельський повіт, над р. Прип'яттю (місцева людність називає цю оселю — Костині), 49 км. від Ковля, було тут 153 доми і 703 жителів, дерев'яна церква з 1809 р., на місці старої з 1669 р., яка згоріла під час пожегу села, школа. Назва Костині походила від першого поселення панцирного боярина Костянтина з Ратна. Поселенці цього села отримали землі на т. зв. віковично-чиншовому праві з оплатою 15 зл. польських річно. Село положене над „великими бродами”.

ЗАБРОДЄ, с, Володимирський пов., в давньому Любомельському старостві.

ЗАБРОДОК, хут., Звягельський пов., Деревицька вол.

ЗАБУЖНЯ або **ЗАБУЖЕ**, с. Володимирського повіту, Гушанська вол., 87 км. від Володимира. Колись село входило в склад Стульнинського староства (дивись с. Стульно). В кінці 19 ст. було там 148 домів і 800 жителів, а на початку 20 ст. 208 домів і 1,183 жит. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 235 дес.

ЗАБУЖАНИ — місцевість в околиці м-ка Данівці, Крем'янецького пов.

ЗАБУТІВ'Я або **ЗАБУТОВ'Є** — уроч., Пінський пов., на Заріччі при селі Вітківці (згадка в 16 ст. в Пісцевій книзі, ст. 218).

ЗАВАДИ, уроч., Лубенський пов., Будеражська вол.

ЗАВАДНО, ур. Володимирський пов., недалеко від села Туричан і Ягідна, на північ від Володимира. Урочище колись звалося — Сорочин.

ЗАВАДИНЦІ, с, Заславський пов., 14 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 285 жителів. В кінці того ж ст. С. Л. Радзимінський відкрив там оселю з часів неоліту (сокири з кременя і каменя, тут же бронзові нараменники — брансолети, бронзове вістря сокири тощо). (В. Антонович, Труди 11 з'їзду).

ЗАВАЛІЯ або **ЗАВАЛІЄ**, с, Лубенський пов., 9 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 490 жителів, дерев'яна церква з 1706 р. і друга з 1887 р. За люстрацією

луцького замку з 1583 р. село належало до лубенської волості кн. Костянтина Острозького.

ЗАВАЛЄ або **ЗАВАЛЛЯ**, передмістя м. Володимира, яке було положене зараз за валами старого міста (Плян О. Цинкаловського).

ЗАВАЛЄ, с. Володимирського повіту, Любомельської волості, 62 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 120 домів і 747 жит.

ЗАВАЛЬНИЙ ЛУГ, уроч. на грунтах м-ка Чартория Нова в Звягельському повіті.

ЗАВЕРБ'Є, уроч., Пінський пов.. Місцевість заболочена на Заріччі в околиці села Стетичів, яка згадується в документах з 16 ст. Тієї самої назви урочище в околиці села Велесниця.

ЗАВИДІВ, с, Острозький пов., над р. Збитянкою, 2 км. від села, в кінці 19 ст. було там 28 домів і 154 жителів. До села належав фільварок Лучин, був то маєток „удільного ведомства". В 1508 р. 3. належало до кн. Кост. Острозького, вол. воєводи.

ЗАВИДІВ, с, Володимирський пов., Порицька вол. Було це село, яке належало до „казни". Положене 39 км. від Володимира над р. Рудою, яка впливає з великих лісів і впадає до р. Лугу. В кінці 19 ст. було там 104 доми і 674 жителів. Село ділиться на дві частини: Жджарки і Завидів та урочища: Селисько, Поруб, Тарахані, Лиса Гора, Помірки, Брід, Прощаниця. При річці Риді був колись водяний млин. В ур. Селисько, під селом Деречином, сліди оселі з ранньо-середньовічного періоду (кераміка і землянки). В уроч. Прощаниця в великому лісі вибиває джерело. (О. Цинкаловський, Матеріяли до археології володим. пов. Записки Наук Т-ва ім. Шевченка, Львів, т. 154). Село 3. положене на краю колишньої „Завидівської Пущі", яка від найдавніших часів доставчала до околишніх містечок і сіл першорядного будівельного матеріалу.

Згідно з поборовим реєстром Володимирського повіту з 1570 р. с 3. тримав в заставі Михайло Сербии. В 1577 р. 3. належало до Івана Чаплича Шпаковського, вознього луцького, який платив від 44 дим. на півдворищах і 11 город. В 1583 р. належало до Прусиловської, яка платила з 3. від 35 дим., 10 город і 1 вального колеса. (Яблонівський, Волинь, 24, 74, 91).

ЗАВИДІВКА, хут., Острозький пов., Хорівська вол.

ЗАВИЗІВ, с, Острозький пов., 22 км. від Острога, на схід від р. Горині, в місцевості високій і врожайній. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 568 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 112 дес.

ЗАВИРИ, уроч., Рівенський пов., Деражинська вол.

ЗАВИДЧИЦІ, с, Пінський пов., Пінковицька вол., на Заріччі, 10 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 46 жит., дерев'яна церква, яку розібрали як дуже стару (Опис. Єпарх. Мінського Архіва, ст. 285). В 1495 р. 3. належало до князів Пінських, пінська княгиня Марія віддає там чотирьох підданих дворянину своєму Сенькові Головці. В 1510 р. кн. Феодор Ярославович надав 3. — дворище слуги своєму Афанасію Самойловичу, який пізніше в році 1547 відступив 3. Сенькові Головці. (Ревізія пуц і переходів, ст. 251, 261, 262). Пізніше 3. належало до пінських василіян і куплене Ефрозинією Тризною. В 19 ст. село належало до Чеховських і до боярських родів Полінських і Сочковських. Земля піскувата, легка, положена низько, часто загрожена заливами.

ЗАВИДЧИЦІ, застінок, Пінський пов., Пінковицька волость, 10 км. від Пінська.

ЗАВИСТЄ або **ЗАВИЩЕ**, застінок, Пінський пов., на Заріччі в Бродницькій вол.

ЗАВИШІВ, с, Острозький пов. В документах За-вешів. Село над р. Горинню, 27 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 51 дом. і 409 жителів, дерев'яна церква з 1732 р., церк.-прих. школа від 1882 р., 2 водяні млини. За поборовим реєстром Луцького пов. з 1570 р. 3. належало частинно до Михайла Вельгорського з Вельгора, який платив від 20 димів. Одночасно 3. виступає в 1579 р. як власність Богуша кн. Корецького, набуте від Настазії Семенової Джусянки. В 1732 р. село 3. належало до Станислава Леніцького, пізніше до Грегор'єва.

ЗАВОЛОЧЕ або **ЗАВОЛОЧЧЯ**, с, Рівенський повіт, Седлищанська вол. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 38 жителів.

ЗАВОЯТИНСЬКА ДОЛИНА, уроч., Пінський пов., на Заріччі в околиці с. Глинне. Згадується в 1555 р. (Ревізія пуц і переходів, ст. 91).

ЗАВОЯТИНСЬКИЙ ЛІС і ЗАВОЯТИНСЬКИЙ МОХ, уроч., Пінський пов., в околиці с. Глинне, на Заріччі (Рев. пуш і переходів звірят, ст. 91).

ЗАВРІВ, с, Острозький пов., на пів. схід від Острога. Згадка з 1577 р., коли то село належало до дорогобужської княжої вол. Острозьких, які платили з 3. від 5 димів (Яблонівський, Волинь).

ЗАВРОШОВА МОГИЛА, уроч., Пінський пов., на Заріччі, в околиці сіл Морочне і Крайновичі. Згадується в 16 ст. (Пісцева книга, ст. 287).

ЗАВУЛОК СЛОБ., Луцький пов., 87 км. від Луцька, Силинська вол. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 69 жителів.

ЗАВЯЗУН, хут., Звягельський пов., Любарська вол.

ЗАГАЄ, кол. Володимирський пов., Підберезька вол., 54 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 34 доми і 163 жителів.

ЗАГАЄ, с, Володимирський пов., Хорівська вол., 33 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 43 доми і 257 жителів.

ЗАГАЇ, хут., Луцький пов., Чаруківська вол., 26 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 77 жителів.

ЗАГАЙНИК, уроч., Луцький пов., Тростянецька вол. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 27 жителів.

ЗАГАЙЦІ ВЕЛИКІ, с, Крем'янецький пов., Дедеркальська вол., 31 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 248 домів і 1,726 жителів (на хуторі — 2 доми і 7 жителів), церква дерев'яна з 19 ст., на місці старої з 1705 р. Заховалися там ікони, образи з 17-18 ст. В селі палац Потоцьких в псевдокласичному стилі, до 1939 р. був замешкалим. Згадка про Заг. Вел. з 1546 р., коли то село належало до Беати кн. Острозької-Костелецької, жінки кн. Іллі Острозького (Архів Сангушків, т. 4, ст. 471-472). За переписом 1911 р., до великої зем. власности Тоцького Євгена належало там 1,200 дес. В селі колись була цукровня.

ЗАГАЙЦІ МАЛІ, с, Крем'янецького пов., Дедеркальської вол., 30 км. від Крем'янця, при р. Вілії. В кінці 19 ст. було там 56 дом. і 355 жителів. В селі православний монастир Івана Милостивого, заложений в 1636 р. Іреною Ярмолинською для Василян. В тому монастирі переховувалися старі портрети Ярмолинських (тепер в краєзнав-

чому музеї в Крем'янці). В церкві до 1914 р. переховувалася Острозька Біблія, видана в 1581 р. в Острозі під доглядом архимандрита Смотрицького. Манастир побудовано на старому, з 16 ст., замчищу кн. Острозьких, в гарному бароковому стилі зі стрільницями в стінах дзвіниці і церкви. З решток бувшого тут архіву, заховалося тільки кілька документів, а серед них акти, підписані Іовом Почаївським — Залізо, які торкаються надань і власності манастиря (в 16 ст.). На землях с Загаєць М. заховалися ще назви таких урочищ — Хмелища, Половецький став, Судорівка, Ступний став. До манастиря належав водяний млин на р. Вілї і велика пасіка.

ЗАГАТКА, кол., Володимирський пов., Одеська вол., 46 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 77 домів і 465 жителів.

ЗАГАТКА, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 24 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 197 жителів.

ЗАПРЦІ, с, Лубенський пов., 5 км. від Дубна. Село при залізниці з Бродів до Здолбунова і при шосі до Рівного. В кінці 19 ст. було там 18 домів, 95 жителів. 700 гект. землі фільварочної належало до Страшевських.

ЗАПРЦІ ВЕЛИКІ, с, Лубенський пов., 6 км. від Дубна, 4 км. від стан, і села Кам'янця. В кінці 19 ст. було там 42 дома і 236 жителів. В 16 ст. село належало до кн. К. Острозького. За переписом 1911 р., до великої зем. власності належало там 700 дес.

ЗАПРЦІ або **ЗАГОРЦІ**, с, Крем'янецький пов., Ямпільська вол. Село при джерелах, 2 км. від р. Горині. В кінці 19 ст. було там 103 дома і 830 жителів, дерев'яна церква з 1730 р. і нова з 1871 р., церк.-прих. школа. В 1730 р. село належало до гр. Марії Естергезі, а в 1754 р. до Антонія Мокосія-Дениски і по смерті цього роду в 1830 р., село перейшло до Ломбарта Єловецького — 565 дес.

ЗАПРЦІ або **ЗАГОРЦІ**, с Острозького повіту, 33 км. від Острога, над річкою Губариною. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 330 жителів, дерев'яна Онуфрійівська церква з 1791 р. За побор, реєстр. Крем'янецького повіту з 1583 р. належала до Лаврина Пісочинського, брацлавського підкоморія, який з 3. і Юрковець платив від 17 дим., одного вального колеса, 1 ступи і 1 попа. (Яблоновський, Волинь, ст. 148). В кінці 16 ст. 3. перейшло до кн.

Ружинських. За переписом 1911 р. до великої зем. власності С. Солнцева належало там 471 дес, а до гр. Мошинських (разом з іншими) 1,040 дес.

ЗАГОРОДЩИНА, с, Острозький пов., 3 км. від Нового Мильська. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 676 жителів. Село належало колись до Ново-Мильського ключа маєтків (в 16 ст. належало до кн. Острозьких).

ЗАГЛИНКИ, с, Володимирський пов., Одеська вол., 45 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 77 домів і 465 жителів. Урочища в полях — Колоди, Панське, Слилохожа, Кацанів, Гора, Високе, Надатки, Загороді і Бір (ліс). (О. Цинкаловський, Матеріяли до арх. Володим. повіту. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 154, Львів).

ЗАГЛИННЕ, уроч., Ковельський пов., на ґрунтах с Старої Вижви.

ЗАГЛИННЕ, острів на болотах, Ковельський пов., недалеко від с. Ньюна.

ЗАГЛОТЦІ, с, Крем'янецький пов. Село згадане в док. 18 ст., яке належало до Далиновецького ключа кн. Вишневецьких на Волині в півд.-схід. частині того повіту (Порівняй Заболотці).

ЗАГЛУБОЧЕ, с Пінського пов. Село належало колись до василіянського монастиря в Пінську (Дивись 8 том Істор.-географ. словника королівства Польського, ст. 172).

ЗАГЛУШЕ або **ЗАГЛУШНЯ**, с, Ковельський пов., Великогрушанська вол., 80 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 16 домів і 63 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власності належало там 100 дес.

ЗАГОЛОТЦІ або **ЗАБОЛОТЦІ** (див. Заболотці), Володимирський пов. Село над притокою р. Буга •— Рів, на схід від с. Литовеж. Згідно з побор, реєстр. Володимирського пов., 1583 р. село належало до Литовежа, маєтності кн. Михайлової Чарторийської, яка платила від 3. за 8 дим. і 5 город. (Яблоновський, Волинь, ст. 124).

ЗАГОРІВ СТАРИЙ, с. Володимирського пов., Хорівська вол., 85 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 52 доми і 390 жит., дерев'яна церква, водяний млин. На початку 20 ст. було там 99 домів і 637 жителів, а в 1911 р. 710 жителів. В документах з 1583 р. на землях Ст. Загорова згадується „Велика Дупляняста могила”.

ЗАГОРІВ НОВИЙ, с., Володимирський пов., Хорівська вол., 36 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 54 доми і 340 жит. В селі муровані будівлі монастиря і церкви. 3. Новий положений на землях врожайних, місцевість горбковата, найближчі оселі міського типу то Локачі і Порицьк. Село це колись належало до старого землянського волинського роду Загоровських, споріднених з князями Порицькими або Порічськими. Згідно з поборовим реєстром Володимирського пов. з 1577 р. Михайло Загоровський платив з 3. Нов. від 8 дим., 2 город, 7 город., а в 1588 р. з 13 дим., 13 город, 6 город, 2 вальних коліс, 2 дорічні колеса і 7 ріль пустих. В 1570 р. 3. Нов. належав до Петра Загоровського (Фотинський. Обикновенние люди Волині. Книжка присвячена родині Загоровських). В селі монастир заложений Загоровськими в 16 ст., колись вславився іконою М.Б. на цілій Волині. В 17 ст. монастир перейшов до уніятських василіян і залишився при них до 19 ст. Монастир в 3. відзначався своїм багатством, а церква монастиря переховувала цінні ікони, архіви, образи і книжки. До монастиря належало багато сіл, а між ними с. Вошатин у тому ж повіті, куди перенесено старий іконостас з загоровської монастирської церкви, а також частину бібліотеки. Тут було немало рукописних книжок. Дві таких рукописних книжки — рукописну Євангелію і Апостол, які до 1914 р. переховувалися у Волинському Древнєхранилищі у Володимирі (описав в Трудах їх Археолог С'езда, т. II, Г. Богуславський на ст. 177). Інші книжки і документи потрапили до Вошати-на, де автор міг в 1931 р. оглядати їх жалюгідні рештки.

На місцевому цвинтарі в с Загоріві до 1932 р. стояв ще один з найстарших пам'ятників Волині двораменний камінний хрест. Ця форма хреста виступала на старих волинських гербах і печатках, але по Люблинській Унії герб цього типу замінений польською владою на хрест з поширеними раменами і білим хрестом на червоному полі. В 1932 р. будинки монастиря були вже в повному занепаді, в частині їх, покритих старою бляхою і соломою, проживали ще селян, які повернулися з „біженства“.

До монастиря в 3. від 16 ст. належали, крім Вошати-на, села Кремеш, Дігтів і Волиця Загоровська. В околиці села знайдено кілька камінних і кремінних сокирок і ножів.

ЗАГОРОДДЯ, с, Кременецький пов., Вишневецька вол., 22 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 59 до- мів і 451 жителів. На початку 20 ст. село належало до гр. Плятерів — 270 дес.

ЗАГОРОДДЯ — терени на північ Заріччя (див. гасло Полісся), на так зв. Сухому Поліссі. Загороддя склада- ється з Кобринського, Аннопільського, Пружанського і Пінського пов. і творить високий фізіографічний клин, який простягається на схід від Берестя над р. Бугом і се- редньої частини Біловежської пуші і, звужуючись в схід-

Малярство І. Кондзелевича в монастирі в Загоріві поч. 18 ст. (ц)

ньому напрямку, доходить до м. Пінська і тут, в селі Купятичі, між ріками Піною і Ясьолдою, втинається клином у властиве, низьке Полісся, переходячи на півдні, за р. Піною і мережею рік і річок у т. зв. Заріччя.

ЗАГОРАНИ ПОГОСТ, м-ко на Загороді (Дивись Погость).

ЗАГОРОДСЬКИЙ ОСТРІВ, урочище, Пінський пов., в околиці с Паршевичі. Урочище з 1520 р., надане пінським князем Федором Ярославичем селянам с Паршевичі (Ревіз. пуц і перех., ст. 312).

ЗАГОРОДІВ, с, колись у Володимирському пов. За поборовим реєстром Володимирського пов., з 1577 р. село належало до Хведора Петровича Заоровського, який вносить за нього від 23 димів (Яблонівський, Волинь).

ЗАГОРІЧЧЄ, уроч., Пінський пов., в околиці с. Кошевичі, згадка з 16 ст. (Пісцева книга, ст. 332).

ЗАГОРІВКА, с, Луцький пов., Колківська вол. Село над лівою притокою р. Стиру, на границі Ковельського пов., на півд. схід від м-ка Сокуля. В кінці 19 ст. було там 32 доми і 246 жителів. Згадка про с. 3. 1602 р., коли то було воно набуте мечником волинської землі Кошовським від Миколи з Трубкава — Сімахи. Останньо належало до гр. Мошинських.

ЗАГОРОЩ або **ЗАГОРОВЩИНА**, с, Лубенський пов., 30 км. від Острога, на пів. захід. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 189 жителів. Земля селянська на височиш, чорнозем на підкладі глинястому. В 18 ст. до селян належало 2½ волоків орної землі, ПО моргів лук і 200 морг, дубового лісу. Селяни 3. відзначалися заможністю. Село колись належало до тайкурського ключа Кірдеїв Човганських-Пепловських. За довги продане і набув його гр. Олександр Ільїнський. На землях 3. були сліди городища або замчища.

ЗАГАРНИЦЯ, кол., Рівенський пов., Тучинська вол. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 59 жителів.

ЗАГРЕБЛЯ, філь., Лубенський пов., Вербська волость.

ЗАГРЕБЕЛЬНО, хут., Володимирський пов., Крименська вол.

ЗАГУБА або **ОХРИЇ**, хутір, Звягельський пов., 14 км. від м-ка Полонного. В кінці 19 ст. було там 14 доми і 67 жителів.

ЗАДВІР'Я або **ЗАДВІР'Є**, Рівенський пов., Висоцька вол., 163 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 53 дома і 355 жителів.

ЗАДВОРСЬКЕ або **ЗАДВІРСЬКЕ** селище, уроч., Пінський пов., в околиці с Купятичі (Пісцева книга, ст. 298).

ЗАДЕННИЦЯ, уроч., Пінський пов., в околиці села Велика Гать. Згадка з 16 ст. (Пісцева книга, ст. 148 і 150).

ЗАДИ, уроч., Луцький пов., Піддубецька волость.

ЗАДИ, фільв., Лубенський пов., Млинівська вол., 31 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 9 домів і 48 жителів.

ЗАДИБИ, с. Ковельський пов., Турійська вол., 11 км. від Ковля, село над р. Турією. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 601 жителів, церква дерев'яна з 1766 р., водяний млин, гуральня. Урочища — Вязенка (найстарша частина с. Задиб), інакше Старе Село і Старий брід. Згадка про село з. з 1446 р., коли то вел. кн. Лев Свидригайло надає цю оселю за вислуги слугі своєму Ходку (можливо протопласті роду Ходкевичів). (Архів Сангушків, т. 3, ст. 4). В рр. 1511-1521 з. належало до волинських земель Левка і Федька Ласковичів Задибських. В 1534 р. Ганна Ласковичівна відступила половину села з. кн. Василеві Михайловичеві Сангушці-Кошерському. В другій половині 16 ст. з., разом з цілим турійським ключем, переходять до Сапігів. В 1542 р. Федір Сангушко віддає з. православному монастиреві в Мільцях. (Мілецький монастир збудував в селі Мільцях, Ковельського повіту, над р. Турією, той же кн. Федір Сангушко).

В 1577 р., за поборовим реєстром Володимирського повіту, с Задиби належало до несухоїжського ключа кн. Романа Сангушки, котрий платив з Задиб від 10 димів. В 1583 р. з. знаходиться в оренді Мілгіцького монастиря. За відомостями поданими Яблоновським (Волинь, ст. 65 і 113), з. було колись власністю земель Задибських, яких так „тиснув" кн. Федір Сангушко, що вони продали йому це родинне село. Як видно з ревізії володимирського замку 1545 р. з села з. власники мусіли утримувати у володимирському замку 1 городню і 1 на замку луцькому (Ревізія, Яблоновський, ст. 7, 53, 83).

В Задибській церкві до 1914 р. переховувалися ікони, образи, стародруки і свицерські вироби з 16-17 ст. Там же переховувалися датовані дзвони. За переписом 1911 р. в селі з. було 704 жителів, терпентинна фабрика, водяний

млин. До великої зем. власности Людвіка Тембицького належало в 1911 р. 2,910 десятин. В 19 ст. село належало до Мошинських, а від них перейшло до Ожешків.

ЗАДС КРЕВО — урочище, Пінський пов., в околиці села Коломська або Свята Воля.

ЗАДІБРОВИ, хут., Луцький пов., Рафалівська волость.

ЗАДУБРІВКА, кол., Луцький пов. — 13 домів і 174 жителів.

ЗАДНИЧА ОСТРІВ, уроч., Пінський пов., недалеко від села Велика Гать. Згадка в документі з 16 ст. (Пісцева книга, ст. 150).

ЗАДОВЖЕ, с, Пінський пов., на Заріччі, Кохацька вол., 98 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 28 осель і 118 волоків селянської землі. Колись були то землі пінських князів, а від них перейшли до королевої Бони. Місцевість низинна, болотиста і лісова. Околиці відзначаються багатством риби і диких звірів.

ЗАДОВЖЕ ОЗЕРО, Пінський пов., на Заріччі, недалеко від с. Кухоцька Воля. Довжина озера 2¹/₂ км., ширина ¹/₂ км., береги малодоступні, багністі.

ЗАДОМБРІВКА або **ЗАДОБРІВКА**, кол., Луцький пов., Щуринська вол., 43 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 74 жителів.

ЗАДУБ'Є — річка в Пінському пов.

ЗАДУРА, хутір, Заславський пов., Грицівська вол.

ЗАЖІВ або **ЗАЖЕВ**, с. у Володимирському пов. (Подано за істор.-геогр. словником Крулев. Польск. і зем Осьценних, хоча на мапах таке село не фігурує в цьому повіті).

ЗАЯЧИЙЦІ, с, Володимирський пов., Хорівська вол., 33 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 67 домів і 394 жителів.

ЗАЯЧІВКА, с, Ковельський пов., Повурська вол., над р. Стоходом, 38 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 408 жит., церква дерев'яна на могилах з 1877 р., водяний млин. Село заложене в 16 ст. на місці, де було дворище Марка Зайця, урядника Ганни Деспотівни. В цьому селі була колись стара церква, збудована в 16 ст.

ЗАЙЦІВ — хутір, Звягельський пов., Любарська вол.

ЗАЙЦІВ — хутір, Острозький пов., Хорівська вол.

ЗАЙЦІВА МОГИЛА — високий курган по дорозі з с

Поляхової до Білозірки, в Заславському повіті, при давньому кучманівському шляху.

ЗАЯТЕЛЬ — передмістя старого с Турова над р. Прип'яттю.

ЗАЇЗДЬ — болото, Пінський пов., на Загороді в околиці між селами Заборовцями і Озаричами. Згадки з 1558 р., коли то переходила там границя княжої, а пізніше королівської пуші (Ревізія пуш і перех. звір., ст. 8, 14).

ЗАЮРИЧКІВЦІ, с, Луцький пов. Колись село знаходилося в північній частині Острозького пов. За побор, реєстр, з 1570 р. було то село боярина Івана Кірдея Мільського. (Яблонівський, Волинь, ст. 4).

ЗАКОТИ — хут., Острозький пов., Здобицька вол.

ЗАКРИНИЧЧЯ або **ЗАКРИНИЧЄ**, с, Заславський пов., Антонівська вол., при р. Дружбі, 51 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 125 домів і 1,050 жителів, церква Троїцька з 1736 р., дерев'яна, церк.-прих. школа з 1882 р. На початку 20 ст. було там 163 доми і 1,092 жителів. Село належало до Антонинівського ключа Потоцьких. За переписом з 1911 р. в с. було 1,225 жителів, кредитове товариство, кооператива і земська випозичальня сіл-госп. машин.

ЗАКРИНИЧЧЯ, с, Звягельський пов., 33 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 330 жителів, 412 дес. селянської землі, церк.-прих. школа від 1870 р. Село належало до давніх берездовських дібр і було там в 19 ст. 2,289 дес. двірської землі, що належала до Яблонівських, від них перейшла до Дорофеївичів, пізніше до Гурських. В 1911 р. в селі було 92 доми, 565 жителів, а до великої зем. власности належало 113 дес. На горі Чопівка був великий курган.

ЗАКРИНИЧЧЯ або **ЗАКРИНИЧЕ**, уроч., Луцький пов., Торчинська вол., 20 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 8 домів і 50 жителів.

ЗАКРИНИЧЧЯ або **ЗАКРИНИЧЄ**, с, Острозький пов., Кунівська вол., 10 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 209 жителів.

ЗАКРИШЕНСЬКЕ — уроч., Рівенський пов., Висоцька вол.

ЗАКРУЖІЦІ, с, Заславський пов., 17 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 59 домів і 291 жителів.

ЗАКУЛЬМАНСЬК, с, Старокост. пов. В кінці 19 ст. було там 137 домів і 664 жителів.

ЗАКУТ, хут., Лубенський пов., Будеражська вол.

ЗАКУТ, уроч., Луцький пов., Тростянецька вол.

ЗАКУТИ — два хутори, Острозький пов., 15 км. від Острога, 1-й — 23 доми і 152 жителі, 2-й 1 дім і 5 жителів.

ЗАКУТИ — хутір, Острозький пов., Ляховецька вол., 44 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 7 домів і 45 жителів.

ЗАЛАВ'Є, с, Лубенський пов., Ярославичська волость. В кінці 19 ст. було там 58 домів, 490 жителів, а на початку 20 ст. 40 домів і 545 жителів. В селі була дуже цінна своєю архітектурою дерев'яна церква з 1706 р. (тепер нова).

ЗАЛАЗЄ або **ЗАЛАЗИ**, с Ковельського пов., 85 км. від Ковля. Уроч. — Набаньче, Навози. В цих уроч. відкрито старі могили, а в 1914 р. залишилися на них камінні плити і валуни без написів: Ріпки, Катівщина, Садівка, Манастир. Церква дерев'яна з 1773 р., церк.-прих. школа від 1891 р. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 469 жителів. Фільварочної землі в кінці 19 ст., яка належала до гр. Красицького — 2,945 дес. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 1,446 дес. (гр. Красицьких). Село багате у фольклористичні пам'ятки, про які згадує Теодорович в описі Ковельського пов.

ЗАЛИБІВКА або **ЗАЛЮБІВКА**, с, Лубенський повіт, Будеражська вол., 16 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 332 жителів.

ЗАЛИНІВ або **ЗАЛНУВ**, кол., Рівенський пов., 33 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 8 домів і 46 жителів.

ЗАЛИПОВЕЦЬ, уроч., Пінський пов., при селі Мала Гать. Уроч. датується в док. з 16 ст. (Пісцева книга, ст. 154, 157).

ЗАЛИП'Є, уроч., Пінський пов., Бродищанська вол., в давній Куриличівській пущі на Заріччі (Ревіз. пущ і переход., ст. 13).

ЗАЛИЧАНИ — неіснуюче село десь на границі Острозького і Крем'янецького повітів (можливо сучасне Залуже). За побор, реєстр. Крем'янецького пов. з 1583 р. власність Федора Боговита, який платив з 3. 10 дим., 7 город., одного вального колеса, 7 ступи (Яблоновський, Волинь, 141).

ЗАЛУХІВ або **ЗАЛУХОВО**, с, Ковельський пов., 114 км. від Ковля. Село в підмоклій долині р. Вижевин на південь від озера Святе і Біле. Місцевість типово поліська, сильно забагнена, віддалена від яких будь доріг, комунікація відбувалася рікою Прип'яттю і Залуховським каналом (до Дніпро-Бугського каналу). В кінці 19 ст. було там 46 домів і 373 жителів. Серед населення виступала хвороба колтуна, особливо у дітей.

ЗАЛСИ, хут., Ковельський пов., Лешківська волость. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 34 жителів.

ЗАЛСЄ, уроч., Ковельський пов., на ґрунтах села Стара Вижва.

ЗАЛСИ, уроч., Ковельський пов., 77 км. від Ковля, Звалоська вол. Село положене в низькій місцевості на південь від великого озера Тур. В кінці 19 ст. було там 164 доми і 1,060 жителів. Дерев'яна церква з 1794 р., школа церк.-прих. з 1874 р., крім того була там церква на могилках. На території села „Крашанська дача” (ліс).

ЗАЛСИЩЕ, хут., Ковельський пов., Хотяшівська вол., 87 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 48 жителів.

ЗАЛСОЧЧЯ або **ЗАЛСОЧЕ**, перед м-ка Олики в Лубенському пов.

ЗАЛССЯ, с, Володимирський пов., Тульменська вол., 116 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 504 жителів.

ЗАЛССЯ, фільв., Лубенський пов., Варковицька вол.

ЗАЛССЯ, с, Острозький пов., Здолбицька вол., 27 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 47 домів і 357 жителів.

ЗАЛССЯ, хут., Острозький пов., Переросленська вол.

ЗАЛССЯ, хут., Острозький пов., Кунівська вол.

ЗАЛССЯ, с, Ковельський пов. (в документах часто Заліси, Залеси). Село положене на південь від Ковля в Турійській волості. За реєстр, побор. Володимирського пов.- з 1577 р. с Залеси належали до Несухойж кн. Романа Сангушки, який платив від 6 димів на півдвор., 5 город. В 1583 р. село 33. належало до Турійська. (Яблонівський, Волинь, ст. 65, 113).

ЗАЛСЦІ, с, Ковельський пов., Любитівська вол., 28 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 253 жит.

ЗАЛІССЯ або **ЗАЛІСЄ**, уроч., Ковельський пов., на ґрунтах села Волошки.

ЗАЛІССЯ, уроч., Ковельський пов., на ґрунтах с. Ружина.

ЗАЛІССЯ, с, Ковельський пов., Сошищинська вол., 40 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 100 домів і 661 жителів, на схід від с. Нюйна.

ЗАЛІССЯ, с, Ковельський пов., Старокошарська вол., 6 км. від Мацієва і 21 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 156 жителів, каплиця, вітряк.

ЗАЛІССЯ, с, Крем'янецький пов. (колись). За поборовим пов. реєстром з 1583 р. належало до села Колодна, власність кн. Кост. Острозького, який платив від 10 димів і 6 город (Яблоновський, Волинь, 130).

ЗАЛІСЄ або **ЗАЛІССЯ**, с, Луцький пов. (дивись Крилова Воля), на захід від м-ка Рожище. Курган в ур. Церквища і другий в уроч. Залісся.

ЗАЛІССЯ ЗАМКО, слоб., Рівенський пов., Березенська вол., 37 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 121 жителів. За переписом 1911 р. до великої власности належало там 100 дес.

ЗАЛІСЄ — річка, Пінський пов., Жабчицька вол., 13 км. від Пінська. Є то віднога річки Стиру, яка впадає до ріки Прип'яті.

ЗАЛІСЦІ, с Крем'янецький пов., Вишневецька вол., 20 км. від Крем'янця. Урочища — Глибока долина, Проківщина. В кінці 19 ст. було там 367 домів і 2,348 жителів, дерев'яна Покровська церква, невідомо ким і коли збудована, в кінці 19 ст. була вже в стані упадку. За поборовим реєстром Крем'янецького пов. з 1583 р. село належало до Вишневецької вол. кн. Михайла Вишневецького, який платив з 3. від 24 дим. і городників, (Яблоновський, Волинь, ст. 132). Було то найбільше село на Крем'яничині. За переписом 1911 р. було там 2,445 жителів, однокласова школа, фельдшерський пункт, 1 крамниця, горілчана крамниця, кредитове товариство.

ЗАЛІСЦІ, с Луцького пов., Рожищанська вол., 31 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 277 жителів. Село тоді частинно належало до „казни", а частинно до Юзвикевичів. З переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 139 десятин.

ЗАЛІСЦІ — ШУМСЬКІ, с, Крем'янецький пов., село положене при Заборському озері, в високій поперетинаній ярами місцевості. В старих документах згадуване під назвою Рохманівська.

ЗАЛІССЯ, с, віддалене 35 км. від Крем'янця і знаходиться в місцевості з трьох сторін оточене лісами. В кінці 19 ст. було там 124 доми і 1,005 жителів, дерев'яна Параскевська церква з 1755 р., при церкві дзвіниця з того ж року. Як свідчать документи, перед цією церквою була тут ще стара з 16 ст. Залишилася також ерекція кн. Радзивілла з 1789 р. на церковні землі. За ревізією Крем'янецького замку з 1545 р. село належало до Матвія Чарторийського і було висулене його батьком за князя Льва Свидригайла (Яблоновський, Волинь, ст. 97). Матвійова Чарторийська платила з неї від 7 дим., і 6 город. (Яблоновський, Волинь, ст. 137). В 1703 р. Залісці належали до кн. Януша Вишневецького (Архів Ю.З.Р., ч. 111, т. II, ст. 525). В 18 ст. село належало до нововишневецького ключа. В самому селі в ярі коло школи виступають поклади бентоніту і камінного вугілля. На початку 20 ст. властительською більшої земельної власності була Ганна Могильницька.

ЗАЛІШАНИ, с, Рівенський пов., 11 км. від м. Дубровиці, при малому потоці, 163 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 23 доми і 117 жителів, дерев'яна церква з 1821 р. До села належали урочища: Добрий бір, Вертепи, Заморочене, Черв'янець. В 19 ст. село належало до гр. Броель-Плятерів, разом з м. Дубровицею на підставі перепису з 1911 р. належало до Б. — Плятерів 29,624 дес.

ЗАЛІШАНКА — річка, Пінський пов., притока р. Стари, впадає вона до цієї річки під селом Острів.

ЗАЛУДЄ, ГРІДКИ і ПЕРЕРОСЛЄ, села Лубенського пов., за переписом 1911 р. належало до Аделі Ітар — 838 дес. (переважно ліс).

ЗАЛОСИ, с, Ковельський пов., належало колись до ратенського староства (16 ст.). В 1628 р. село давало 250 флоринів, 29 грош. і 9 „провенту”.

ЗАЛУЖЕ — передмістя м. Володимира, з лівого боку р. Лугу.

ЗАЛУЖЕ, с, Володимирський пов., 13 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 540 жителів.

ЗАЛУЖЕ, хутір, Володимирський пов., Вербська вол. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 94 жителів.

ЗАЛУЖЕ, с, Лубенський пов., Судобицька вол., 15 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 59 домів і 362 жителів. За побор, реестр. Луцького пов. з 1583 р. село належало до м. Дубна, кн. Кост. Острозького, який платив від 3. за 10 димів і 6 город. (Яблоновський, Волинь, 77). За переписом 1911 р. була там кооператива і 1 приватна крамниця.

ЗАЛУЖСЬКИЙ МЛИН, прис. ЗАЛУЖЕ, Лубенський пов. (20,000 річного перемогу), Судобицька вол.

ЗАЛУЖЕ, с, Крем'янецький пов., Шумська вол., 29 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 572 жителів. Село колись належало до старого землянського роду Боговитинів. В 1513 р. володів 3. Богуш Боговитин, підскарбій литовський. Пізніше належало до Марії Сімашкової, до рохманівського ключа. За переписом 1911 р. велика земельна власність, 690 дес, належала до Автергофів.

ЗАЛУЖЕ, с, Луцький пов., колись належало до маєтків жидичинського монастиря.

ЗАЛУЖЕ, с Острозького пов. (в документах — ЗАЛУЖ, ЗАЛУЩ, ЗАЛУЦЬКЕ), село над притокою р. Горині, на пограниччі з Заславським пов., 37 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 130 дом. і 824 жителів. Дерев'яна церква Олександрівська з 1885 р., на місці старої, яка згоріла в 1827 р. На цю стару церкву була ерекція з 1775 р. Місцевість горбковата, часті джерела, земля дуже врожайна. В 1570 р. село належало до Войничів, а в 1577 до Корницьких. (Реестр поборових Крем'янецького пов. з 1570 і 1579 рр.). Пізніше переходила до Шавинських, Зволинських, Стопницьких. В 19 ст. належала до Горлових. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало в 3. 144 дес. В околицях села було кілька курганів, поховання з неоліту і золотий перстень з грощким написом.

ЗАЛУЖЖЯ або **ЗАЛУЖСЬКА** річка, Острозький пов., починається під с. Русивлем.

ЗАЛУЖЕ, с, Рівенський пов., Любомирська вол. Село над р. Случчу, 149 км. від Рівного і 7 км. від с Бережки. В кінці 19 ст. було там 111 домів і 654 жителів, на фільварку 2 доми і 6 жителів. На відстані 1 км. від села, в напрямку с. Колки, серед озер і боліт кругле городище,

300 кроків в обводі (В. Антонович, Труди 11 арх. з'їзду). За переписом 1911 р. до великої земельної власности М. Кашовського в 3. належало 1,800 дес.

ЗАЛУЖЕНСЬКЕ БОЛОТО — болотяно багнисті терени в Пінському повіті на Заріччі, 98 км. від Пінська, недалеко від уроч. „Свидня" — Острів к. села Кнубів (Згадані в Пісцевій книзі на 143 ст.).

ЗАЛУЖНА СТРУГА — уроч., Пінський пов., на Заріччі в околиці с Кнубів (згадане в Пісцевій книзі на 142 ст.).

ЗАЛЮБІВКА — річка, Лубенський пов., Бударажська вол. Річка починається з джерел в горах коло с. Мощаниці і пропливає у Лубенському і Острівському повітах. Впадає до р. Горині біля Острога, де творить кілька великих ставів. Вода з них обертає багато водяних млинів.

ЗАЛЮТА або **ЗАЛЮТЕ**, с, Володимирський повіт, Крименська вол., ПО км. від Володимира (на геогр. картах виступає як с. Лютка). В кінці 19 ст. було там 34 доми і 225 жителів. На піскових надмах виступає культура тарденуаська і свідерська (інфор. автора).

ЗАЛЮТЕ, хут., Ковельський пов., Хотяшівська вол., 84 км. від Ковля, Хотяшова. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 172 жителів.

ЗАЛУТЕБ'Є, уроч., Пінський пов., в поблизу села Пінковичі, згадується в 1574 р. (Бібліотека Ордин. Красінських, т. II, ст. 214).

ЗАЛУХІВ або **ЗАЛУХОВО**, с, Ковельський пов., Лешівська вол. Село над р. Прип'яттю на північ, за річкою, положене в низькій забагненій долині. Клімат дуже нездоровий, виступає там хвороба — колтун. Комунікація переважно річками, а від озера Святого і Білого каналами. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 373 жит. На початку 20 ст. була там дуже стара, дерев'яна, церква св. Миколая. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 960 дес. (власність Бжостовських) і 247 дес. до інших.

ЗАМКЕВИЧІ, с, Володимирський пов., Порицька вол., на північ від м-ка Порицька, в околиці високій і врожайній, 26 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 75 домів і 496 жителів.

ЗАМКОВА ГОРА. Стіжковата гора, що зноситься в центрі міста Крем'янця, на якій від непам'ятних часів був оборонний замок, про який в наших літописах зга-

дується в 1226 р., і в 1254 р. Мурований замок на Замковій горі побудовано, з огляду на його готицький стиль, десь за часів князів Віговта або Свидригайла в 15 ст. Замок цей в упадку і руїнах залишився до наших часів.

ЗАМКОВЕ БОЛОТО, уроч., Пінський пов., є то місцевість дуже забагнена і мало доступна (Пісцева книга, ст. 170).

ЗАМЛИНСЬ, с, Лубенський пов., Мізоцька вол. Село над р. Неретвою, 27 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 34 доми і 195 жителів. За побор, реєстр. Луцького пов. з 1577 р. село належало до Муравиці (див. Муравиця), до пані Віденської, яка платила від 8 дим., 6 город, і 1 млинського колеса. (Яблонівський, Волинь, ст. 49).

ЗАМЛИТ, с, Володимирський пов., Бережецька вол., 55 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 53 доми і 360 жителів.

ЗАМЛИЧІ, с, Володимирський пов., над р. Свинорійкою, 22 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 359 жителів, два водяні млини. До села належало уроч. Бермешівка. За побор, реєстр. Володимирського повіту з 1570 р. була то власність кн. Дмитра Козіки, який платив з Замлич і інших сіл від 47 дим., 21 город, 3 боярів, 1 млинського колеса, 1 вішного колеса, 1 коршми. В 1583 р. було власністю того ж К. з тим, що платив він ще за 3 попи (проживали вони тут з монастиря в с Зимні). (Яблонівський, Волинь, ст. 24, 124). Належали тоді до кн. Козіка в цій околиці села: Замличі, Колонна, Бермашів, Жажковичі, Бискупичі, Мокрець. За переписом 1911 р. був в 3. один водяний млин, а до великої зем. власності Т. Сумовського належало там 1,560 дес.

ЗАМОТИЛИЦЯ, уроч., Пінський пов., на грунтах села Кошевичі (Пісцева книга, ст. 306). Там же на грунтах села Мала Гать є уроч. „Замотилище" і знову ця сама назва уроч. виступає на землях с Волі Колонської.

ЗАМОРОЧЕ, с, Рівенський пов., Дубровицька вол., 18 км. від с Залішани, на захід від м-ка Висоцька. В кінці 19 ст. в с 3. було 43 доми і 231 жителів, там же на фільварку — 3 доми і 12 жителів. Село положене серед безлюдної околиці, на північний захід Дубровиці в напрямку ріки Стубли.

ЗАМОРОЧЕНЕ, уроч., Заславський пов., Хоровецька вол., 57 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 16 домів і 52 жителів.

ЗАМОСТИ, с, Володимирський пов., Вербська вол. Урочища: Перекіп, Пастовище. Село колись належало до вербського фільварку Дверницького.

ЗАМОСТИ, кол., Володимирський пов., Вербська вол. Було там 3 дом. і 15 жителів.

ЗАМОСТИШ, хут., Володимирський пов., Гушанська вол. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 41 жителів.

ЗАМОСТОЧЕ або **ЗАМОСТЕ**, Рівенська вол., передмістя старого літописного города Пересопниці, положене на захід за річкою Стублою. Розкопано там в 1937 р. оселю і кладовище з 11-12 ст. (О. Цинкаловський. Пересопниця, „Наша Батьківщина”, 1937 р., Львів, ст. 16-20). На тому ж місці відкрито цвинтарище з періоду бронзи (культура коморовська).

ЗАМОСТОЧЕ, кол., Рівенський повіт, Березнянська вол., 59 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 189 жителів.

ЗАМОСТЕ або **ЗАМОСТЯ**, с, Ковельський пов., Лелеківська вол., 76 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 111 жителів.

ЗАМОСТЕ або **ЗАМОСТЯ**, кол., Звягельський повіт, Сербська вол. В кінці 19 ст. було там 3 дома і 18 жителів.

ЗАМОСТЕ, присілок, Луцький пов., Городецька вол., 99 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 365 жителів.

ЗАМОСТЕ, хут., Ковельський пов., Лелеківська вол.

ЗАМЧИСЬКО, с, Лубенський пов., Судобицька вол., 17 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 57 жителів. За переписом 1911 р. в с 3. було 109 жителів, водяний млин (50,000 пуд. річ. перемолю).

ЗАМЧИСЬКО, уроч., Володимирський пов., Вербська вол. На невеликому півострові, що втинається в Овлочинське озеро, зберігся в мало зазначених вже руїнах замок, кн. Овлочинського (цегли, кафлі і рови).

ЗАМШАНИ, с Ковельського пов., Латинської волості, 39 км. від Ковля, село над р. Вижевкою, 42 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 137 домів і 1,416 жителів, дерев'яна церква з 1809 р., на місці старої з початку 17 ст., церк.-прих. школа від 1890 р. В 1628 р. село належало до рат-

ненського староства (1628 р.) і платили від нього 349 флор., 12 грош, провенту (провент — то дохід з сільського господарства). За переписом 1911 р. в с. 3. було 1983 жителів, лісництво, 1 крамниця і 1 горілчана крамниця. Назва села постала правдоподібно від назви „мшени”, що в діалекті поліському означає — болото.

ЗАНИВ'Є, хут., Ковельський пов., Леликівська вол. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 57 жителів.

ЗАКІВСЬКЕ ДВОРИЩЕ, оселя, Пінський пов., на За-річчі в околиці села є Паршевичі. Згадується в докумен-тах 1502 р., як надання пінського кн. Феодора Ярославича для церкви св. Дмитра в Пінську.

ЗАОЗІР'Я або **ЗАЄЗЕР'Є**, с, Пінський пов. Село по-ложене над Городищанським озером, яке властиво є роз-ливом р. Ясьолди, на Загороді, 1 км. від Загородницько-го погосту, 17 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 16 осель. Місцевість має багато лугів, ґрунт намулений або піскуватий. Населення займається переважно рибо-ловством і плисацтвом.

ЗАПАДИНЦІ, с, Старокост. пов., Красилівська вол., 23 км. від Старо-Кост. В кінці 19 ст. було там 358 домів і 2,048 жит. Церква дерев'яна з 17 віку, в ній стародруко-вані книжки з того часу. В селі волосне правління, школа, цегельня і поштова станція. Село положене на височині, яка тут доходить до 300 м. н.р.м. В 1517 р. село належало до кн. Костянтина Івановича Острозького. За побор, ре-естр. Кременецького пов. з 1583 р. 3. належало до Кузь-минської волості кн. Острозьких. В 1589 р. цілий кузь-минський ключ маєтків Острозьких був зруйнований або спалений татарами разом зі селом Западінцями. В 1753 р. село подароване кн. Сапізі-Острозькому ординату. За пе-реписом 1911 р. в с. 3. було 2,616 жителів, 2-класова школа, 4 крамниці, горілчана крамниця, 2 водяні млини (260,000 річного перемолу). До великої зем. власности на-лежало 155 дес. Недалеко від села 4 кургани і знахідки кераміки та кремінні знаряддя.

ЗАПІЛЛЯ або **ЗАПОЛЄ**, с, Володимирський пов., Зго-рянська вол., 70 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 121 домів і 864 жителів, дерев'яна церква, церк-прих. школа. Колись село входило до сіл Любомельського по-віту. За переписом 1911 р. до великої зем. власности на-лежало в 3. 317 десятин.

ЗАПЛЕНА або **ЗАПИЛЕНА**, хут., Володимирський пов., Крименська волость (на північ від Володимира).

ЗАПШЛЬСЬКИЙ ГАЙ, уроч., Пінський пов., Любишівська округа, Жабчицька вол., 4 км. від Пінська. В цьому урочищі була невелика оселя.

ЗАПШІЄ, уроч. на грунтах містечка Висоцька над Горинню, Рівенський пов. В цьому уроч. знаходиться озеро Кривина, яке віддавна належало до Висоцької міської церкви.

ЗАШЛЬЦІ або **ЗАПОЛОТЬ**, с. над лівою притокою р. Горині напроти м-ка Степаня. В 1583 р. село належало до кн. Костянтина Острозького, а пізніше до вдови по ньому.

ЗАПОТОКИ, кол., Володимирський пов., Новодвірська вол.

ЗАПОТОЧЕ або **ЗАПОТОЧЧЯ**, частина міста Крем'янця, що положене за струмком Потіка, під горою Чернечою (або Чергою).

ЗАПРИПЕТТЯ, хут., Ковельський пов., Хотяшівська волость, 85 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 23 доми і 183 жителів.

ЗАПРИТОЧЧЄ, уроч., Пінський пов. Є то уроч. лісове, на Заріччі в околицях с Глинне (згадане в 1555 р. в Ревізії пуш і переходів, ст. 89).

ЗАПРУДА РІЧКА, притока р. Вислиці в Пінському пов.

ЗАПРУДА СПАСЬКА, кол., Звягельський пов., Емельчинська вол., 60 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 359 жит.

ЗАПРУДИ, уроч., Пінський пов., недалеко від р. Стару (Ревіз. пуш і перех.).

ЗАПРУДЄ або **ЗАПРУДДЯ**, с. Ковельський пов., Сушишнянська вол., 25 км. від Ковля. Село недалеко від р. Турії. В кінці 19 ст. було там 57 домів, 445 жит., дерев'яна церква з 1869 р., на місці старої з 17 ст., водяний млин, гуральня. Колись село належало до володимирських владик, а по 1831 р. перейшло до „казни" і надане гр. Ільїнському, а від нього перейшло до Комарова. В другій половині 19 ст. належало до Де-Моні — 500 волоків, в тому 450 лісу. На полях села до 1900 року був один курган.

ЗАПУКЛІВ або **ЗАПУКЛОВО**, хут., Володимирський пов., Кримська вол. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 42 жителів.

ЗАПУСТ НОВИЙ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., 35 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 217 жит.

ЗАПУСТ, кол., там же 7 домів і 50 жителів.

ЗАПУСТ, кол., Володимирський пов., Хорівська вол. В кінці 19 ст. було там 11 домів і 51 жителів.

ЗАПУСТ — дві кол., Луцький пов., Торчинська вол., 25 км. від Луцька. 1. Запуст Боратинський — 37 дом. і 243 жит. 2. Запуст Усицький — 10 домів і 64 жителів.

ЗАПУСТ, кол., Лубенський пов., Вербська вол.

ЗАПУСТ, с, Луцький пов., Рожищанська вол., 32 км. від Луцька. Село над р. Стиром на південь від села Жидичена. В кінці 19 ст. було там 32 доми і 191 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Хернецької К. належало там 684 десятин.

ЗАРАНКИ, уроч., Пінський пов., на Заріччі в околиці села Морочна (Згадується в 16 ст. в Пісцевій книзі, ст. 257).

ЗАРАЩЕ, уроч., Ковельський пов. Урочище на грунтах села Волошки.

ЗАРГАНКА або **ЗАГРАНКА**, фільварок, Старокост. повіт, Базалійська волость.

ЗАРЕМЛЯ або **ЖЕРЕМИЯ**, **ЗЕРЕМЛЯ**, с, Звягельський пов., 27 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 322 жителів.

ЗАРЕМЕЛЬСЬКИЙ МАЙДАН, с, Звягельський пов., (недалеко від Смолдирева). В 19 ст. було там 95 населення і 118 дес. землі. Колись належало до слодирівського ключа гр. Потоцького (19 ст.).

ЗАРЕМЕННИЦЯ, уроч., Пінський пов., на Заріччі, 11 км. від Пінська.

ЗАРЦЬКА ПУЩА, Пінський пов. Великі терени пущі належали колись до пінських князів, а пізніше перейшли до королівщини. (Описана в 16 ст. в Ревізії пущ і перех., ст. 9-11).

ЗАРІКА, с. над р. Стоходом в Пінському пов., земля піскувата, болотиста, багато лугів і піскових надм. Село невелике і бідне.

ЗАРІЧЧЯ або **ЗАРІЧЄ**, Пінський пов. Низинна частина Пінського пов., яка простягається з правої сторони р. Піни і граничать на півдні з т. зв. Волинським Поліссям. Через терени Заріччя пропливають річки: Струміль, Стир,

Горинь з їх численними притоками, як рівнож надзвичай багато дрібніших струмків і потоків. Країна ця вкрита ціла великими багнами і непрохідними болотами і мочарами (становить контраст до високого пінського Загороддя по лівій стороні р. Піни). Заріччя займає розлеглі простори волостей Любешівської, Утриницької, Кохецької, Морочанської, Хоїнської, Лемішевецької, Рачинської, Плотницької, Тереміжської, Столинської і частину волості Бродниці. Ще в другій половині 19 ст. високий стан розляної тут по рівнинах води в весняних місяцях, під час довших дощів і розтопів не тільки утруднював, але часто робив неможливим будь-яку комунікацію. До того треба додати, що на цілому просторі Заріччя від найдавніших часів, з браку належного відпливу утворилися величезні непрохідні болота — Зашуменське, Морочно, а на схід від р. Горині Болота Гало, або Голе, що ділилося на окремі під поглядом географічним багна — Черешно, Хинич. За Галом, на заході Заріччя Жидівське болото над р. Веселухою і багато менших, але так само недоступних і мало доступних. Крейдяний підклад, західнього Заріччя сприяв постанню на заході таких великих озер як Сьвітязь, Пульмо, Оріхове, Любязь, Небель, Тур і безліч менших. У східній частині Заріччя, там де спад до р. Прип'яті був більш доступним і де під час побудови залізниці Рівне-Луїнець провадилися меліораційні праці, особливо у самій долині р. Горині, комунікаційне питання значно покращало. Знаємо тут небагато і то менших розмірами озер як: Зашумське, Біле, Велике, Хоромно, Заріцьке, Острівне й інші. Хоча, як згадувано, з огляду на побудову залізниці і старань обнизити рівень води, з браку натурального спаду і глинкувато-крейдяного підгрунтя, терени над р. Горинню, Стублею, Старом, Веселухою, Стоходом, Турією й іншими річками, щё й тепер вони дуже заболочені. Частина Пінщини — Заріччя, яка була і залишилася, з огляду на розлеглі, часто підмоклі ліси, річки, озера, має ще багато риб, водяної птиці і диких звірят, що є тут окремою доменею пушчанської господарки, а піскові і підмоклі ґрунти відіграють тут другорядну роль. Кращі, більш врожайні терени від середньовіччя належали до великої зем. власности (Контрим, його праця під наголовком „Екскурсії”, ст. 19). Заріччям, в вузькому закачінні, називають жителі м. Пінська околиці над озером

Неблем. Та частина Полісся відома в історії як терени боїв, що відбувалися там між князями Волинсько-Галицького князівства, Литвою і Ятвягами. (Див. вступ до словника).

ЗАРІВНЯ, с, Звягельський пов., Сербська вол. В кінці 19 ст. було там 15 домів і 80 жителів, 107 дес. землі. Колись 3. належало до с. Курчись.

ЗАРІЧЧЄ або **ЗАРІЧЧЯ**, с, Володимирський пов., передмістя Володимира, по другій стор. р. Лугу, 1 км. від Володимира. Тепер злучена мостом з містом. Колись був там замковий і владичий маєток. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 235 жит. На фільварку 6 домів і 80 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 681 дес.

ЗАРІЧЧЯ, с, Володимирський пов., Коритницька вол. В кінці 19 ст. було там 23 домів і 85 жит. На полях 3. було 3 кургани.

ЗАРІЧЧЯ, с, Ковельський пов., Несухойжська вол., 20 км. від Ковля, над р. Турією. В кінці 19 ст. було там 121 домів і 98 жителів, дерев'яна церква з 1845 р., волосне правління, сільська школа від 19 ст. За поборовим реєстром Володимирського пов. з 1577 р. село належало до м-ка і замку в Несухойжах кн. Романа Сангушки, який платив з нього від 3 дим. на півдворищах (Яблоновський, Волинь, ст. 65-113). В 1664 р. село 3. належало до місцевих волинсько-поліських земель Достоевських (Словник географ:).

ЗАРІЧЧЯ, уроч., Луцький пов., над р. Кормином, притокою ріки Стиру, на південь від Чарторийська. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 233 жителів. За побор, реєстр. Володимирського повіту з 1577 р. 3. належало до кн. Чарторийського Михайла, житомирського старости (Яблоновський, Волинь, ст. 45).

ЗАРІЧЧЯ, с, пов. Рівенський, Дубровицька вол. 8 домів і 46 жит.

ЗАРІЧЧЯ, уроч., Луцький пов. на терені села Цмини.

ЗАРІЩЬК або **ЗАРИЩЬК**, **ЗАРЕЩЬК**, **ЗАРІЧЧЯ**, **ЗАРІЧЕСЬК**, над р. Стублюю, 28 км. на захід від Рівного, на границі з Луцьким пов. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 414 жителів, дерев'яна церква, водяний млин. Село згадується в літописі під 1156 р. під назвою Зарічеськ. В 1538 р. кн. Ілля Острозький записує це село своїй жінці Беаті

Костелецькій. За ревізією Луцького замку з 1545 р. частинно належало до Левка Заріцького і його братів Івана і Андрія, котрі були зобов'язані до утримування двох городень на луцькому замку. Пізніше З. належало до Івана Бокія Заріцького з Заріччя, який платив з 9 дим., а від нього перейшло до кн. Острозьких. В 1664 р. належало до Ст. Куберського (Ар. Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 55). За переписом 1911 р. в с Заріцьку було — 521 жителів, 1 крамниця, водяний млин (14,400 пуд. річ. перемолу) і млин газогенераторний (180,000 п. річного перемолу).

ЗАРІЦЬКЕ або **ЗАРІЧСЬКЕ** озеро, Пінський пов., при дорозі з с. Боровне до Цілкович Великих. З цього озера випливає невеличка річка, що є лівою притокою р. Стиру.

ЗАРУБА, хут., Звягельський пов., Новочарторійська вол.

ЗАРУБАНКА (2 хутори), Звягельський пов., Кустовецька вол.

ЗАРУСЬКА ППЧ, на південь від м. Лабуня. До великої зем. власности належало там 138 дес. (1911 р.).

ЗАРУДА, хут., Заславський пов., Грицивська вол.

ЗАРУДЕ або **ЗАРУДДЯ**, с, Лубенський пов., Варковицька вол., при залізниці Ковель-Рівне. С. над рікою Стублою, 22 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 93 дома і 543 жителів, дерев'яна церква. За поборовим реєстром 1577 р. село належало до муравицького ключа, а також в 1583 р. належало до того ж ключа кн. Андрія Вишневецького, волинського воєводи, який платив з **З.** від **8** ланів.

ЗАРУДДЯ або **ЗАРУДДЄ**, с, Крем'янецький пов., 33 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 811 жителів, дерев'яна церква з 1874 р. на місці, де стояла стара з 16 ст. Село заложене в 1564 р', (над жураківським ставом) князем Вишневецьким на землях с. Лановець, яке належало колись до давніх волинських господарських земель Антона, Дмитра і Сави Гнівошивичів Яловецьких, що видно з акту 1565 р. (Арх. Ю.З.Р., ч. 6, ст. 52, т. I). В 1583 р. Заруддя належало вже до Колодна і колодського замку кн. Костянтина Острозького (Яблонівський, Волинь, ст. 130). За переписом 1911 р. в с З. було 607 жителів, волосне управління, одноклясова школа і горілчана державна крамниця.

ЗАРУДЄ, с. Старокост. пов., Теофіпільська вол., 57 км. від Ст.-Кост. Село над притокою р. Полтави. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 507 жителів, школа церк.-прих., водяний млин. До великої зем. власности Поплавських належало там (1911 р.) 175 дес.

ЗАРУДІЄ, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 19 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 32 доми і 168 жителів.

ЗАРУДКИ, с, Старокост. пов. Село колись входило до ординації Острозьких і на підставі Кульбушівської трансакції 1753 р. подароване кн. Сапізі.

ЗАРУЧАЙ, хут., Пінський пов., на Заріччі, 6 км. від м-ка Порохонська Зарічанського, Мороченська вол. В кінці 19 ст. було там 118 жителів. Велика зем. власність належала до Ридзевських.

ЗАСЕРЕДНЯ, уроч., Пінський пов., на Заріччі, 11 км. від Пінська. Було там в кінці 19 ст. кілька домів.

ЗАСВІТ, уроч., Пінський пов., на Заріччі, недалеко від с. Городище, Тереміжанської вол. Згадується в докум. 16 ст. (Пісцева книга, ст. 315).

ЗАСВИЩЕ, уроч., на Заріччі, недалеко містечка Нель, Морочанська вол. Згадується в документах 16 ст. (Пісцева книга, ст. 355).

ЗАСІВ, **ЗАСИВ**, присілок і уроч., Лубенський пов., 3 км. від с. Великого Ситна, 50 км. від Дубна. Присілок — 28 домів і 187 жителів, уроч. — 1 дім і 3 жителі (Кінець 19 ст.).

ЗАСІНОЖАТТЯ або **ЗАСІНОЖАТТЄ**, уроч. коло села Саврицького (Ревізія пуш і перех.). Застінок або Застянок, кол., Луцький пов., Колківська вол. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 33 жителів.

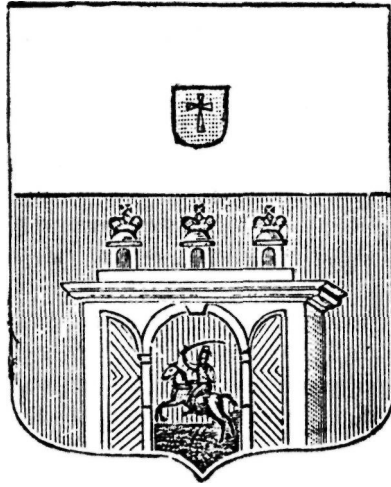
ЗАСЛАВ або **ЗАСЛАВЕЦЬ**, **ЖАСЛАВ** і **ЖОСЛАВЛЬ**, **ЖЕСЛАВ**, місто в південно-східній частині Волині, в степовій околиці, якої висота доходить до 300 м. на.п.м. Місто положене над обидвома боками ріки Горині, яка ділить його на — „Старе місто" і „Нове місто". В самому місті й околиці впадають тут до Горині рр. Понора, Сушань, Гуска, Цвітуха (від сходу) і Ікопоть (від півдня). Старе місто положене на високому урвистому березі Горині.

Археологічні досліди проф. В. Антоновича, С. Л. Радзиминського як і пізніше, у самому місті і його околицях.

цях свідчать за тим, що постання цієї старої оселі і укріпленого міста треба шукати ще у домонгольському періоді нашої історії і передісторії. Колонізацію півдн. схід. Волині, а в тому і околиці м. Заслава, на підставі переважно випадкових знахідок і декотрих розкопаних курганів (С. Радзимінський) можемо віднести до часів неоліту, бронзової доби, черняхівської культури і раннього середньовіччя. При побіжному навіть погляді на археологічну карту Волині, в цій її частині, над р. Горинню вражає якась ніби етнічна пустка, однак це явище легко пояснити передовсім віддаленням Заславщини від універсальних і наукових центрів і що з того виникає браком в цьому терені археологічних дослідів і розкопок.

Однак, як фізіографічні, так кліматичні та економічні умовини тут, на степових чорноземах, при багатстві водних ресурсів мусіли сприяти розвиткові спочатку випасово-годовляного господарства, а згодом рільництва. Потверджує це наявність в околицях м. З., як в долині р. Горині так і її приток: Понори, Сушані, Гуски, Цвітухи і Ікопоті, численних городищ, курганів, могил і окремих археологічних знахідок, які свідчать про те, що околиці ці були вже в найдавніших часах досить густо заселені. Недивлячись однак, що писані згадки про З. розпочинаються писаною історичною згадкою з 1386 р., коли то цей замок і місто були вже резиденцією кн. Острозьких і Збарзських, то однак тільки археологічні розкопки і досліді зможуть відхилити заслону ще старої минувшини цього міста, коли то З. міг входити до первісних племенних державних організацій, а пізніше до великої київської держави.

Старі городища над горішньою течією Горині, в тому останки старих укріплень Заслава не були до 1914 р. дослідженими. У самому З. ще й тепер можна бачити руїни старого замку на високій горі над р. Горинню, авт. зв. „Новому місті“, від сторони річки, видніють старі стрільниці (амбразури), частина камінного валу і глибокі льохи. Старий замок кн. Острозьких і Заславських на протязі століть був часто перебудований. Первісно могло бути тут старе городище Заслава домонгольського періоду, а пізніше зі зростом новіших вимог і військової тактики постав там тяжкий, в своєму стилі середньовічний оборонний замок в 15 ст. (Беручи під увагу прототип такого

Герб м. Заслава: вгорі ГВЗ, внизу на червоному полі срібні ворота з трьома вежами, на кожній княжі корони. Вершник тримає в руці меч. Затверджений 22-го січня 1796 р.

замку можемо з цілою певністю прийняти, що перший Заславський замок був збудований в готицькому стилі, так як то бачимо в Луцьку, Крем'янці, Тайшрах, Зилені, Литовежі і т.п.).

В середині самого замку до кінця 19 ст. в великих його залах і кімнатах переховувалося багато пам'яток старини і об'єктів малярства, серед яких переважали родинні портрети кн. Сангушків, Заславських і Острозьких (часом фламандського письма) і портрети достойних українських гетьманів. В цих оборонних приміщеннях знаходили собі притулок околицьні землянки і шляхта під час татарських нападів і воєн. Там часто з'їздилася шляхта, щоб побавитись, почути цікавих речей, відбувалися хорова і музичні імпрези. З них улюбленою імпрезою був оркестр українських народних тарбаністів і хору. Ще у кінці 19 ст. і на початку 20 ст. селяни і шляхта охоче співали пісні Григорія Відорта, який народився на Волині у 1764 р. і як артист-співак перебував при магнацьких дворах Сангушків і Ревуцьких. Пісні його відзначалися глибокою любов'ю до рідного краю.

В палаці на замку, який побудували вже Сангушки, переховували старі документи, зведені сюди Сангушками

не тільки з цілої Волині і Полісся, але також українських етнографічних земель Галичини і Польщі. При перенесенні резиденції кн. Сангушків зі старого Заславського замку до нової резиденції в Славути, архів цей упорядковано і ще перед 1914 роком видано три томи документів, починаючи від 1284-1366 рр. до 1506 р. Крім старого замку кн. Сангушків в Заславі звертав на себе увагу мурований „лямус" — комора, або стара скарбниця, що стояла на високій горі в центрі Заслава. Крім цих пам'яток старої архітектури ще в другій половині 16 ст. було збудовано під егідою княгині Настасії Юр'ївни Гольшинської жіночий монастир, про існування якого довідуємося зі вступу до відомої „Пересопницької Євангелії" з 1561 р., коли кн. Настасія була тут егуменею — цього монастиря. До залишків руїн, неіснуючих віддавна оборонних будівель м. Заслава можна зарахувати виступаючі як у самому місті, так і на його переферіях грубі камінні фундаменти.

Перші певні документальні згадки про З. маємо з 1386 р. Є то потверджуючі грамоти польського короля Владислава Ягелли і великого литовського князя Вітовта, які підтверджують існуючий ще перед цим юридичним актом стан речей — "Status quo antę" — права князя волинського Федора Острозького, на його володіння ще перед смертю вел. кн. Дмитра Любарта. Князю Федору Острозькому, крім потверджень на волость його батька Данила Острозького, надаються ще міста — Корець, Заслав (або Зослав), Клопотин, Іванин, Христович, Красне, Крупу і т.д. з тим, що кн. Острозькі служили короні як колись служили вел. князю у Володимирі Любарту. Чотири роки по цьому акті (Арх. кн. Сангушків, т. I, ст. 6-7, Львів, 1887 р.) в 1390 р. кн. Феодор Острозький знову отримує підтверджуючу грамоту на ці місцевості — Остріг, Заслав, зі всіма селами (Архів кн. Сангушків, т. I, ст. 11).

Князі Острозькі, отримуючи підтвердження на ці міста і села, звернули особливу увагу на зміцнення пограничних зі степом городів Острога і Заслава. Правдоподібно, що син кн. Феодора — Василь, зміцнив тоді Заславський замок, будуючи над р. Горинню і її притоками, в місті від природи оборонним і збудував новий на місці старого зруйнованого в 13 ст. ранньо-середньовічного оборонного городища.

В 1448 р уділ Острозьких князів отримав старший син Феодора — Іван, а Заслав і заславський уділ дістався князю Юрію, який хоча походив з роду кн. Острозьких, був уже протопластом кн. Заславських, або Жославських. Дальших обдарувань волинських князів доконував вел. кн. Лев Свидригайло, а ще перед тим вел. кн. Вітолд надав в 1401 р. княгині Гандзі (Агафії), жінці кн. Василя Острозького кілька замків і сіл. В 1466 р. кн. Юрій Заславський титулував себе „князем Юрієм Жеславським”, а в грамотах 1506 р. князь Юрій виступає проти короля в змові з віденським воєводою Гаштольдом, маючи намір посадити на литовському престолі кн. Київського і Случького Семена Олельновича. По смерті князя Юрія залишилось двох синів — Андрій й Іван, з котрих перший помер безпотомно, усиновлюючи свого братчина Іллю Костянтина Острозького і переказуючи йому одну третину своїх родинних маєтків (Архів Сангушків, т. III, ст. 201, 202). Князь Іван, син Юрія Заславського, мав сина Кузьму (Арх. Сангушків, т. IV, ст. 450). Був то князь молодий, енергійний і хоробрий, про якого згадується, що від 1506 р. до 1507 був він у московському полоні. В 1528 р. князь Іван вже не жив, а жінка його, княгиня Олена, що мала синів: Федора, Богдана, Кузьму й Михайла, висилала зі Збаража для загальної оборони держави 29 кінних військових людей. З цих нащадків кн. Івана кн. Михайло Заславський, який своєю хоробрістю відзначився в боях з татарами і турками, знайшов собі несподівану смерть — загинув, їдучи кінно, від несподіваного пострілу власної вогнепальної зброї.

Крім князів Заславських, що відзначилися хоробрістю на полях воєн, були серед них такі, що присвятили своє життя науці і освіті. До таких належав кн. Олександр Заславський, який дванадцять літ перебував за кордоном, студіюючи в академіях Німеччини, Нідерляндії, Франції і побував майже у всіх краях Західньої Європи. В 1605 р. по повероті на батьківщину, було призначено його волинським каштеляном, в 1613 р. брацлавським воєводою, а в 1628 р. київським воєводою. Належачи до магнатської верстви, побувавши за кордоном, ще більше відірвався він від свого народу, заангажувався навіть в релігійну боротьбу, виступаючи проти православ'я. З того часу відо-

Палац кн. Сангушків в Заславі (мал. 19 ст. — ц).

ма його промова, яку він виголосив у Львові до православних владик України.

Останнім православним з Заславських князів був Іван, син кн. Івана і внук кн. Кузьми. Він перший з цього княжого волинського роду покинув в 1594 р. віру своїх батьків і свого народу і перейшов на католицизм. Ще рік перед цим актом зради кн. Івана підписав він інвентар Мілицького православного монастиря на Ковельщині (Архів Ю.З.Р., ч. 1, т. I, ст. 371). Як фанатичний неофіт посвятився він будові костьолів і католицьких монастирів на Волині, а в самому Заславі збудував в 1599 р. Бернардинський монастир і при ньому костьол св. Михайла. Під час переходу на нову віру князь Іван прийняв ім'я Януша і був очевидно обдарований як високими державними становищами, так і титулами: житомирським і переяславським старостою, каптуровим суддею волинського воевідства (каптурові судді вибиралися на час безкоролів'я й усі піддані у знак жалоби мусіли одягати каптур). Крім того отримав він титул графа тарнавського і каштеляна краківського. По його смерті поховано його в тарнавському катедральному костелі, а над його гробом поставлено величезний, роботи голляндських майстрів, мраморний пам'ятник, який дотепер можна оглядати в Тарнові (у Краківському воевідстві).

Наслідуючи своїх дідів і прадідів кн. Острозький і Збараський, військової і адміністративної здібності, Іван

Януш виявив у цьому напрямі значні успіхи, як то в боях з турками під Збаражем (1589 р.), під Цецорою (1620). Однак і він відданий магнатсько-шляхетській Польщі, не вміє бачити страшних кривд, які робляться всьому українському народові і всю небезпеку, яка з цього виникає, передовсім для князів магнатів в Україні. В 1607 р. приєднався однак до т. зв. „Інструкції Київської і Волинської” до варшавського сейму. Під цією інструкцією, яка мала за мету боронити прав українського народу, фігурує підпис: — „Януш з Острога, Заславський воєвода волинський” (Архів ч. 2, т. I, ст. 81, 66). Там же бачимо підпис його сина Олександра. Підпис Януша бачимо також і на інших документах до польського сейму в обороні прав українського народу (1616 р.). В 1682 р., по вимерті роду Заславських-Острозьких, величезні лятифундії цих волинських князів перейшли (по жіночій лінії) до кн. Сангушків. В 1774 р. заславське кн. було поділене і м. Заслав отримав кн. Януш Сангушко, волинський воєвода (Отецький Т., Волинь, т. I, ст. 309-318, Львів, 1864 р.). Не дивлячись на те, що як кн. Заславський або Жесловський і їх родинне місто Заслав від 14 аж до 17 ст. часто з’являються на історичній арені не тільки Волині, але цілої України, Польщі і Литви, історія цього укріпленого міста і замку опрацьована дуже побіжно. Місто положене на південно-східній границі Волині і степу, виставлене на безперестанні майже щорічні татарські напади, які часто обертали його в руїну, великим зусиллям як князів Заславських, так і міщан і ремісників знову неустанно відбудовувалося і оживало.

Визвольні війни українського народу в 16 і 17 ст. з польськими загарбниками і своїми ренегатами також дуже некорисно відбивалося на його архітектурному і економічному розвитку. Мало помагали князі надання і привілеї різного роду. До найбільш несподіваного і кривавого татарського нападу можемо зарахувати напад в 1491 р. Заволжанської татарської орди. Напад цей відзначився великими матеріальними і людськими втратами, але й сама орда була тяжко побита під мурами Заслава кн. Семенов Юр’евичем Гальшанським (Київський літопис). В 1577 р. Януш Збараський, воєвода брацлавський змусив татарів занехати облогу Острога і, дігнавши їх коло За-

слава, побив тут „на голову” і відібрав полон. Однак місто і околиці були міцно попалені.

Сильний оборонний замок, до якого розбивалися татарські напади, однак не встояв перед військами Богдана Хмельницького в 1643 р., коли 4,000 козаків під проводом самого гетьмана, здобули замок, при чому, під час боїв, згоріла половина міста. Два роки пізніше полковник Донець старався опанувати замок, але безуспішно.

Місто ще не видвигнулось з воєнних знищень, як в 1684 р. Султан Мурадін на чолі 24,000 орди несподівано напав на З., але занехав спроби його здобуття. З огляду на часті війни і напади, руйнування і палення містечок і сіл, міщани, купці і ремісники або розбігалися зі зруйнованих міст, або з загрозою для життя відбудовували свої міста наново. Облоги краще переносив Заславський оборонний замок, в якому пізніше був побудований кн. Сангушком оборонний палац. В цьому замку, а пізніше й в палаці часто гостювали такі гості як: князі, гетьмани, російський цар Петро I, який з Заслава провадив переговори з польським королем Станіславом Августом в справі війни з Турцією. В 1780 році особистим гостем кн. Сангушки був австрійський Імператор Йосип II, коли їхав, щоб зустрітися в Києві з царицею Катериною II і врешті в 1781 р. був там, як особистий гість кн. Сангушки, останній польський король Станіслав Понятовський. По третьому поділі Польщі, З. зроблено столицею т. зв. „Заславського Намісництва”, яке тоді складалося з 15 адмі-

Кляшпор у Заславі (стан з 19 ст. — ц).

ністраційних округів. Намісництво пізніше перенесено до Житомира, а Волинь, яка тоді увійшла до житомирського намісництва, отримала назву — Волинської губернії.

В 1794 р. до Заслава на якийсь час було перенесено широковідомі в Польщі „Лубенські Контракти“, які на короткий час трохи оживили місто, але введовзі перенесено їх до Києва. В 1885 р. за переписом в м. З. і повіті (разом) було 71 фабрик, які zatrudнювали 2,415 робітників, з річною продукцією 2,740,582 роб., 2 фабрики сукна, свічкова фабрика, 8 гуралень, 4 бровари, 5 паперових фабрик, 5 смолярень, 3 тартаки, 11 цегелень, 6 вапняних печей, 1 фабрика машин, 1 фабрика хемічних виробів.

. В самому ж місті З. в цьому ж році було 1,996 будівель (з них 198 мурованих і 1,798 дерев'яних), в тому 1,102 житлові, 4 церкви (з них дві мурованих), два муровані костьоли, 1 монастир, дві каплиці (муровані). Крім того, було там тоді 10,229 жителів, в тому 2,267 українців, 997 поляків, 24 прот. і 6,530 жидів. За суспільним поділом в місті З. було 102 купців, 7,125 міщан, 2,229 селян і 82 чужинців. В тому ремісників 426, з них майстрів 337, 12 промислових варстатів, в яких працювало 71 робітників і продукували річно на 9.915. (1 гарбарня, 2 фабрики свічок, 2 оліярні, 2 ткацькі варстати, 1 фабрика залізних і мідяних відливів), фабрика ця zatrudнювала 30 робітників (прод. 4,750 руб). Крім того були ще в З. фабрики кафлів, 2 цегельні і 1 вапнярка.

Костьоли (три) відзначалися своїм багатством і збіркою рідкісних образів, з яких згадуємо тут бодай образ пензля Лелію Орсі — „Хрест Христа“. Там же в костьолах (і залах) численні родинні портрети кн. Сангушків, з них багато фламандських і інших західньо-європейських майстрів.

На особливості заслуговувала велика і стара бібліотека, в якій переховувалися книжки з Острога і закритого в 19 ст. бернардинського монастиря в Дубні. Ця збірка книжок нараховувала понад 5,000 томів, при чому було тут багато т. зв. „білих круків“. В заславському архіві, переховувалися також родинні архіви Сангушків, Острозьких, Заславських, Корецьких та ін. Документи згромаджені в Заславському замку, що відносилися до 12-17 ст.ст., крім родинних документів, були там документи, які відносяться до бурхливих часів визвольної боротьби україн-

ського народу, земельні і міські акти й інші. За переписом 1911 р. в м. Заславі було 14,593 жителів, з яких 7,103 українців православних, біля 1,200 поляків і 6,300 жидів.

В місті були: Повітова Заславська управа, повітове земське зібрання, маршал дворянства, дворянська опіка, поліцейське повітове управління, жандармське управління, повітовий військовий уряд, з'їзд мирових суддів, мировий посередник (2), волосне управління, поштово-телеграфічна кантора, в'язниця, міська управа, міщанська управа, Бернардинський монастир, інспекторат народних шкіл, приватна жіноча гімназія, міська школа від 1869 р., 2 притулки, 3 аптеки, 1 бібліотека, 6 лікарів, 1 вет-лікарня, 5 гостинниць і понад 50 крамниць, вапнярня, 2 кредитові товариства, водяний млин (112,000 пуд. річного перемолу), фабрика сільсько-господарських машин, 1 кіно, 2 фотографі, фабрика відливів, щомісячні ярмарки.

Обшир Заславського пов. займав 3,055.2 квадр. верст. В 1911 р. в Заславському повіті (без міста) було українців — 90,936 мужчин і 88,987 жінок, поляків католиків — 14,309 мужчин і 14,109 жінок, протестантів (німців і чехів) — 866 мужч. і стільки жінок, баптистів — 120 мужч. і 98 жінок, жидів — 12,731 мужч. і 12,375 жінок.

Обшир повіту рівнявся 630,000 моргів, з чого державної (казьонної) землі було 4,600 дес, до православного духовенства належало 10,700 дес, до німців колоністів 3,400 дес, до чиншовників 5,200 дес, до селян переважно українців — 310,000 дес, а до великої зем. власности 280,000 дес, з яких 40,000 належало до росіян, а 240,000 до поляків.

Велика польська власність в Заславському пов. належала переважно до двох магнатських родин: Романа Сангушки зі Славути — 65,213 дес. і до гр. Юзефа Потоцького з Антонин — 24,402 дес Величезні простори лісів належали переважно до кн. Р. Сангушки.

ЗАСЛАВОК або **ЗАСЛАВЕК**, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 5 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 88 жителів.

ЗАСЛАВИЧІ або **ЗАСЛАВИЦЕ**, уроч., Луцький пов., Городецька вол., 98 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 11 домів і 55 жителів.

ЗАСЛУГ, слобода, Старокост. пов. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 604 жителів.

ЗАСЛУЦЬКА ЮРИДИНА, слоб., Старокостан. повіт.
В кінці 19 ст. було там 50 домів і 478 жителів.

ЗАСМИКИ, кол., Ковельський пов., Любитівська вол.,
15 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 523
жителів.

ЗАСВЯТЄ, хут., Ковельський пов., Лешківська вол. —
11 домів і 48 жителів.

ЗАСТАВА, уроч., Володимирський пов., Кіселінська
волость.

Загорівське Євангеліє, писане півуставом у 1554 р.
в Загоріві к. Володимира.

ЗАСТАВЄ або **ЗАСТАВЯ**, уроч., Ковельський пов., на ґрунтах села Радошин.

ЗАСТАВЄ або **ЗАСТАВЯ**, с, Ковельський пов. За поборовим реєстром Ковельського пов. з 1577 року село належало до вол. Несухоїжи, кн. Романа Сангушки, який платив від 9 димів на півланках, 43 город., 8 ремісн., 6 перекупав, з 12 домів шосу і 2 вулич. дом. (Яблонівський, Волинь, ст. 65). Становило це село частину м-ка Турійська над самою р. Турією.

ЗАСТАВЄ або **ПЕРЕХІД**, с, Ковельський пов., Камінь-Коширська вол., на північ від м-ка Ратна, 52 км. від Ковля. Село входило до б. староства ратенського. В 1628 р. було з нього 213 флор., 17 гр. і 9 ден. провенту. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 207 жит.

ЗАСТАВЄ або **ЗАСТАВЯ** — передмістя м-ка Клевані, Рівенського пов., 27 км. від Рівного, над р. Стублою. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 330 жителів.

ЗАСТАВЄ, с Рівенського пов., Межиріцької вол., 1 км. від Межирічя. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 262 жителів, землі селянської біля 60 волоків. Село належало до дїбр Людвиполя. За поборовим реєстром Луцького пов. з 1577 р. належало до кн. Корецького, який платив від 15 димів і 5 город. В кінці 1678 р. входило до маєтків Самостріли (Яблонівський, Волинь, 45 ст.).

ЗАСТАВЄ, кол., Рівенський пов., 78 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 587 жителів.

ЗАСТАВ'Є, с, Рівенський пов., 49 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 374 жителів.

ЗАСТАВКИ, хут., Острозький пов., Уніївська вол.

ЗАСТАВКИ, с, Старокост. пов., 22 км. від Ст.-Костянт. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 346 жителів. До великої зем. власности Прушинських в 1911 р. належало там 1,242 дес.

ЗАСЯДКІВСЬКЕ ДВОРИЩЕ, уроч., Ковельський пов., на ґрунтах с Смілина.

ЗАТИШЕ або **ЗАЦІШЕ**, хут., Острозький пов., Хорівська вол.

ЗАТИШЕ, **ЗАЦІШЕ**, с, Володимирський пов., Пульменська вол., 117 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 183 жителів.

ЗАТИШЕ або **ЗАЦІШЕ**, с, Луцький пов., Силинська вол. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 55 жителів.

ЗАТИШЕ, уроч., Луцький пов., Тростянецька вол.

ЗАТОРІЯ — річка, Пінський пов., на Заріччі. В 16 ст. річка ця була границею королівської пуші (давніші маєтності кн. Пінських), недалеко від села Гать (Ревіз. пуш і перех., ст. 13).

ЗАВУПЛЬЦІ або **ЗАВУГОЛЬЦІ**, слобода, Луцький повіт, Силенська вол., 87 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 67 жителів.

ЗАХАРІВ, с, Рівенський пов., Рівенська вол., 4 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 431 жителів.

ЗАЧЕРНЕЧЧЯ або **ЗАЧЕРНЕЧЕ**, с, Ковельський пов. В кінці 19 ст. було там 104 доми і 648 жителів, церква дер.ев'яна з 1879 р., на місці старої з 16 ст. За переказом був там „манастирок“, школа від 1877 р. В 1575 р. село було власністю кн. Андрія Вишневецького, останньо належало до гр. Мьончинського (Курбський, т. I, ст. 57-61). За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 223 дес.

ЗАШКЕВИЧІ або **ЖАЖКОВИЧІ**, с, Володимирський пов., Порицька вол. В кінці 19 ст. було там 41 домів і 318 жителів, дерев'яна церква на місці старої з 16-17 ст. За побор, реєстр. Луцького пов. з 1570 р. село належало до Івана Воріського, який з 3. і Радович платив за 29 дим. і 10 город., 7 город, 2 млинські колеса. В 1583 р. село належало частинно до кн. Януша Збаразького — брацлавського воєводи, а частинно до Дмитра кн. Козіки (Яблоновський, Волинь, 34, 114, 124).

ЗАШПИЛЄ, хутір, Луцький пов., Чаруківська волость. В кінці 19 ст. було там 4 доми і 37 жителів.

ЗАЩИТІВ, с, Володимирський пов., Свинюська вол., 105 км. від Володимира, на північ від містечка Локач. В 1583 р. село належало до Романа Порядничого, який платив від 12 димів і 8 город. (Яблоновський, Волинь, за побор, реєстр, володим. пов., 1583 р.). В кінці 19 ст. було там 26 домів і 196 жителів.

ЗАТУРЦІ, с, Володимирський пов., при тракті і старому шляху, 39 км. від Володимира до Луцька, на старій границі між Володимирський і Луцьким князівствами. Село положене над джерелами р. Турії, колись в місцевості, особливо від півночі лісовій і підмоклій. В 1570 р. Затурці належали до Василя Гулевича, землянина волинського і військового володимирського, в 1577 р. до того ж Гуле-

веча. Був там в 16-17 ст.ст. Замок Гулевичів, який пізніше перейшов до Липинських. При нівеляції місця на котрому стояв замок в 1871 р., знайдено було скляну пляшку „з документами“, чару з перлами й алмазами. Беручи під увагу, що кілька кілометрів на схід від Затурець знаходиться стара осада Олізарів — Киселин, де в 17 ст. існувала, заложена Миколою Киселем ариянська академія і що при викорчовуванні дерев старого парку, знайдено тут кілька пляшок з документами, можемо припускати, що це були гроби ариян (Рочнік для 1871 р., 3. 161).

Як подає В. Антонович в працях 11 Арх. З'їзду 1901 р., в одному км. від 3., в напрямку Садовської Волі, в лісі при джерелах р. Турії, було округле городище знане тут під назвою — „Городок“ — майже 200 метрів в обводі. В документах з 1575 р. недалеко від р. Турії згадується великий курган „Никонова могила“ над т. зв. „Чорною дорогою“. В кінці 19 ст. було там 73 доми і 480 жителів, дерев'яна церква, мурований римо-католицький костьол (а колись був там монастир ордену Августинів). В 1642 р. перший будинок костельний був збудований В. Підгородинським, волинським мечником.

В селі був колись великий дім Липинських, при ньому господарські забудовання фільварку. В 1915 р. усе це, разом з селом, було знищене під час I світової війни, коли через село переходив фронт. До 1950-52 рр. на католицькому цвинтарі при шосі Володимир-Луцьк була могила відомого суспільно-політичного діяча, соціолога і історика В'ячеслава Липинського (Вацлава Ліпінського) автора записок до братів-хліборобів, „З дзеюв України“, „Церква і держава“ і багато інших праць. Автор, політичний емігрант з Польщі, вмер у Відні в 1931 р. і тлінні його останки були привезені до Затурець і тут поховані. В своїх працях В. Липинський, з переконання гетьманець, закликав магнатів і шляхту, що колись відірвалися від свого народу, повернутися на шлях поєднання під егідою гетьмана Павла Скоропадського.

За переписом 1911 р. в Затурцях було 1,018 жителів; 4 крамниці, гуральня і горілчана крамниця. До великої зем. власности в 1911 р. належало до Липинських 667 і до інших 410 дес.

ЗАТУРЕЦЬКА річка, Пінський пов., початок бере в уроч. Переділ (Ревіз. пущ і переходів).

ЗБАРАЖ МІСТО. В 15 ст. належало до уділу волинських князів (дивись м. Заслав).

ЗБИСЬКЕ, уроч., Володимирський пов., Люботельська вол.

ЗБИТИНЬ або **ЗБЕТЕНЬ**, с, 11 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 70 домів і 270 жителів. На початку 20 ст. було там 70 домів і 422 жителів.

В селі: залізнична станція, пошта, Покровська церква дерев'яна з 1711 р. За побор, реєстр. Луцького пов. з 1783 р. с 3. належало до волості м. Дубна, кн. Костянтина Острозького, який платив від 2 димів і 4 город. (Яблонівський, Волинь, ст. 82). За переписом 1911 р. до великої зем. власности Карла Франковського належало там 1,156 дес.

ЗБУТЕНКА, річка, або **ЗБИТИНЬКА**, Лубенський пов., ліва притока р. Вілії, перепливає через Острозький і Лубенський пов. Бере свій початок під селом Збитенкою і пливе у східньому напрямку через села Залюбську, Волицю, Бондари, Ступно, Суйми, Півче, Будераж, Мости, Подобанку, Новомалин, Лучин, і з Межиріччя впадає до ріки Вілії. Має кілька дрібних приток і під сс. Новомашком і Межиріччям творить великі стави. Довжина р. до 55 км.. Береги часто багністі.

ЗБИХСЬКЕ УРОЧИЩЕ, Володимирський пов., Любомельська вол.

ЗБОРШ, річ., Пінський пов., (Згадується в Ревізії пуш і перех. в 16 ст.).

ЗБОРИШІВ, с, Володимирський пов., Свинюська вол., над р. Збитенкою або Липою, притока р. Стиру, 104 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 527 жителів, дерев'яна церква, школа. В 19 ст. село належало до Єви Фелинської, а в 1911 р. 793 дес. належало до Миколи Белбасова.

ЗБОРИШІВКА або Липа, річка проливає через Володимирський і Лубенський пов., ліва притока ріки Стиру. Впливає під м-ком Дружкополем і Гороховом і пливе через Зборишів і Голятин. До річки Стиру впадає в селі Липі.

ЗБОРНА або **ЗБІРНА**, р. на кордоні Волині і Полісся. Впливає з джерел-озерця і впадає до ріки Південного Бугу (або Богу).

ЗБОРЩ КОЛМОВСЬКИЙ, село, яке згадується в воевідстві волинському (дивись Норинськ).

ЗБУЖ, с, Рівенський пов., 55 км. від Рівного, над р. Горинню, 2 км. від м-ка Степаня. В документах 1545 р. виступає під назвою „Сбуч”. В кінці 19 ст. було там 8 домів і 599 жителів, дерев'яна церква, Михайлівська, невідомо коли і ким побудована. Село 3. під назвою Збуч згадується в ревізії Луцького замку 1545 р., коли та маєтність належала до Петра Турчиновича, який був зобов'язаний утримувати в замку одну городню (Пам'ятники, т. IV, ч. 2, ст. 102). За поборовим реєстром Луцького повіту з 1583 р. 3. належало до м. Степаня, кн. Костянтина Острозького, київського воєводи, який платив від 6 димів, 7 город., 1 попа (Яблонівський, Волинь, ст. 84). В уроч. Туриєво або Турово була група 50 курганів (В. Антонович. Труди, 11 З'їзду, ст. 44).

ЗБРУЧ, річка, бере свій початок у Старокостянтинівському пов., в околиці низькій, серед болотяних лугов, в уроч. „Бруще”, на північ від с. Авратина.

ЗБРУЧ, с, Старокост. пов., Волочиська вол., 7 км. від Волочиск, 101 км. від Старокостянтинова. В кінці 19 ст. було там 8 домів і 105 жителів. Була там фабрика цукру, а при ній шпиталь.

ЗВАЛИЩА, уроч. в Рівенській пов.

ЗВЕРХІВСЬК, с, Рівенський пов., Дідковицька вол.

ЗВІРИНЕЦЬ, хут. Володимирського пов., Вербська волость. В кінці 19 ст. було там — 45 дом. і 242 жителів.

ЗВИЗДАЛЬ або **ЗВИЖДЖЕ**, **ЗВІЖДЖЕ**, с, Рівенський пов., Дераженська вол., 35 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 562 жителів. Земельна власність „Удільного Ведомства” (3 км. від с. Постійне). За переписом 1911 р. було там 641 жителів, одноклясова школа, 1 крамниця і 1 водяний млин (вальцевий) — 60,000 річ. перем.

ЗВИНЯЧЕ або **ЗВИНЯЧА**, **ЗВИНЯЧИН**, над малою річкою Яркова, Володимирський пов., Скобельська вол., 64 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 105 дом. і 649 жителів. В початках 20 ст. було там 171 домів і 1,216 жителів, дерев'яна церква і два водяні млини. За ревізією луцького замку з 1545 р. 3. належало до кн. старости володимирського, який був зобов'язаний утримувати одну городню в луцькому замку і разом з другими ще інших дві городні. Володимирський староста відмовився однак

від робіт при Перемильській вежі, бо й інші панове того не робили (Яблоновський, Ревізія, 35, 36, 41, 56, 63, 67). В селі було городище.

В 1577 р. село належало до звянигородського кн. Сангушки, який платив від 17 дим. ланових і 8 на півланках, волость кн. Романа Сангушки, а в 1583 р. належало до с. Голятина, кн. Федора Романовича Сангушки (Яблоновський, Волинь, ст. 48, 85).

ЗВІНЯЧЕ — дивись **ДЗВІНЯЧЕ**, с, Крем'янецький повіт.

ЗВЕНИГОРОД, літописний город в Червоній Русі, згадується в Пов. Врем. Літ під роком 1086.

ЗВІРІВ, с, Луцький пов., Піддубенська вол., 20 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 449 жителів (село 5 км. від станції Олика). Дерев'яна церква, водяний млин, смолярня, виріб терпентини. Село колись належало до Луцького замку, пізніше до землянина Гостського (Яблоновський, Ревізія, ст. 84). За поборовим реєстром Луцького пов. з 1570 р. Звірів належав до Єрофея Гостського, який платив за 8 димів і 11 гор. (Яблоновський, Волинь, ст. 3, 53). В селі були три кургани.

ЗВІРХІВСЬК, с, Рівенського пов., Дітковицька вол., 13 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 242 жителів.

ЗВЯГЕЛЬ (в кінці XIX ст. місто Звягель перейменовано на Новоград Волинський). Місто віддавна положене на високому скальному березі р. Случі, в околиці рівній і лісовій. Річка Случ переривається тут через камінну грядку і творить вздовж берегів мальовничий краєвид.

Сама стара назва міста Воздвягль — Звягель, що уперше згадується в половині 13 ст., є до нашого часу загадкою, але безумовно є вона слов'янського походження.

Як саме місто так і його околиці багаті в археологічні пам'ятки. У трьох км. від З., в селі Сусли, ще на початку 20 ст. було багато курганів, кургани вкривали поля інших сіл — в Романівці було їх 36, в Івашкові 5, а один з них звався „Богатирець", було їх багато в селах: Стриїв, Кануни, Гільськ, Юрківці, Княжа, Кошелів, Горбати, Серби й інші.

В селах Пилиповичі, Тальки, Городниця, Городище, Худинівичі, Старий Миропіль, Острожок і в багатьох інших заховалися вали городищ. В околицях часто знаходять гранітні, діоритові сокирки з просверлинами, неолітичну кераміку, а також кераміку з бронзової і початків залізної доби, скарби риських монет і окремі монети, як римські так і інші з різних періодів нашої праісторії й історії. В околицях З. звертають увагу такі назви сіл і урочищ як Рудні, Гути, Печиша, де колись виплавляли залізо.

Першу історичну літописну згадку про Звягель або Воздвягль зустрічаємо в Іпатієвому літописі під 1257 р., де згадується, що кн. Данило Романович, володар Волинсько-Галицької Русі, пішов разом з братом своїм Васильком на Воздвягль з дуже великим військом і зупинилися, не доходячи до З., у Корці. З Корця кн. Данило післав Шварна, „об'їхати" город так, щоб ніхто не міг з нього вийти і дав Шваркові 500 кінних вояків. Коли звягельчани, що стояли на стінах свого города побачили так мало війська, почали кпити з загону Шварка. На другий день рано підійшли у великій силі війська кн. Данила, разом з полками Василька і Льва.

Побачивши таку потугу, звягельчани дуже перелякалися, не витримали наступу і війська Данила, вдерлися до города, спалили його, а людей випроводили. По цьо-

Церква в Звягелі (мал. 19 ст.)

му князі спільно обсадили місто З. і прийняли там владу. Частину отримав Василько, а іншу кн. Лев і Шварно.

У 15 ст. Звягель належав до маєтності великого князя Льва Свидригайла, а пізніше у тому ж сторіччі, до кн. Василя і Андрія Семеновичів. По їх смерті З. отримує кн. Костянтин Острозький, який побудував у 1507 р., над річкою Случем, мурований оборонний замок. Замок цей у 1648 р. здобули і зруйнували війська гетьмана Богдана Хмельницького, під проводом полковника Кривоноса. Пізніше однак замок відреставровано, бо як бачимо з привілею для міста Звягеля, кожен ремісник зобов'язаний був мати добрий мушкет для оборони замку. Опис Звягеля 3.1766 р. згадує, що замок Звягельський був навколо оточений муром з тьома бастіонами, але кн. Любомирський, на той час власник Звягеля, дозволив місцевому ксьондзові розібрати замок і вжити камінь на побудову костьола. Остаточо знищено цю найбільш архаїчну будівлю Звягеля в 1864–1865 рр., коли на майдані замку побудовано православну церкву. Тепер залишилися тільки рештки стін і одна вежа (кінець XIX ст.). Міський ратуш, який був там в 16 ст., до своєї перерібки, до кінця 19 ст. заховав ренесансовий стиль. Тепер він перероблений на ординарну чотирибічну будівлю, а вежу і портали розібрано. Містилися там, ще до кінця 19 ст. малі крамнички.

В 1603 р. великий ключ звягельських латифундій належав до кн. Олександра Острозького і нараховував понад 40 сіл. Пізніше З. перейшов до кн. Ходкевичів, а від них до Любомирських, до яких належав до 1796 р.

По переході Волині до царської Росії, у місті Звягелі (яке переіменовано на Новоград Волинський), мав постасти центр Волинської губернії і у зв'язку з тим розпочато там будувати відповідні для цього будівлі, але у 1804 р. Звягель оголошено повітовим містом волинської губернії.

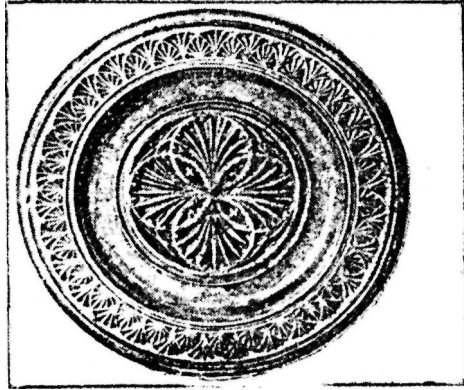
Перед 1915 роком в місті було 21,173 жителів, Повітова Земська Управа, земська поштова станція, кілька лікарів і ветлікарів, суд, мировий посередник, жандармське управління, пошта, телеграф, казначество (державна скарбниця), податковий інспектор, акцизне управління, ретифікаційний завод (горілки), нотар, повітова в'язниця, міське управління, міщанська управа, мужеська і жіноча гімназії, 2-клясова міська школа, жидівська жіно-

ча школа і 2 церковно-приходські школи. Крім того земський шпиталь, жидівський шпиталь, притулок. Товариство сценічного мистецтва, червоний хрест, жидівське допомогове товариство. 3 торговельних і usługових та медичних підприємств — 8 клубів, 14 акушерок, 7 аптечних крамниць, 17 лікарів, 4 дентистів, 1 вет-лікар, 6 адвокатів, 8 книгарень і 213 річного роду крамниць, 15 гостинниць, концесіоноване дележанське сполучення з Житомиром і Рівним, дроблярня дубової кори (28,000 пуд. річ. перем.), 2 цегельні, 3 шкіряні фабрики, 5 міських складів, 2 медоцитні, 1 механічна фабрика (з оборотом 10,000 р. річно), бровар, 2 шкілки овочевих дерев, 3 друкарні, 4 ресторани, 1 фабрика фонерів, 3 фотографи, 1 фабрика черепиці, 2 човинно-ляярські фабрики (18,000 руб. річ. обороту). Річно у місті відбувалося 13 ярмарків. До першої світової війни Звягель не був сполучений залізницею, а гуртова торгівля відбувалася водяним шляхом Случчю до Прип'яті, де розходилися шляхи на захід в напрямку Бугу і Вісли і на північ до міста Мемеля над Балтійським морем.

За переписом в 1911 р. Звягельський пов. займав простір 6,381 кв. км. Населення повіту без міста, становило 439,099. З них православних (українців) 274,000, сектантів і старовірів — 3,800, католиків (переважно поляків) 22,660,

Церква в Звягелі (мал. 19 ст. — ц).

Різьблена тарілка із Звягельського повіту (18 ст.).
(ІМ-5-26).

протестантів 670. В повіті переважала велика земельна власність, до якої належало 151 земельних маєтків, з яких найбільші були маєтки Уварових — 68,575 дес, Потоцького — 37,427 дес, Стецького — 14,296 дес. (Справочна книга. Весь Юго-Западний Край", Киев, 1913 рік). З мінеральних багатств звягельських околиць треба згадати першорядний будівельний камінь-граніт і порцелянову глинку, на базі якої розвинувся там великий порцеляновий промисл.

ЗВЯГЕЛЬСЬКІ ПИЛИПОВИЧІ, с, при шосі, 8 км. на захід від м. Звягеля. До кінця 19 ст. було там 50 домів і 305 жителів, церква мурована Миколаївська, 2 водяні млини і піч до випалювання костей. В 1577 р. село належало до звягельського замку кн. Костянтина Острозького.

За поборовим реєстром луцького замку 1577 р., князь Острозький платив за нього в тому році, від 4 димів, 8 димів і 6 городників. В 1583 р. с Пилиповичі належало до Звягеля (Яблонівський, Волинь, 42, 84).

ЗГАР, річка в Звягельському повіті, ліва притока ріки Волоки, правої притоки р. Корчина.

ЗГОРАНИ, с, Звягельський пов., над озером Великим, 83 км. від Володимира. Колись село було скарбовим і в 19 ст. було там 122 дом. і 800 жителів, а в кінці 19-го століття 149 дом. і 904 жителів, церква з ХІІІ-ХУІІ ст., народня школа, гуральня. Була там волость, до якої на-

лежало 11 сіл, 1,216 селянських домів, 8,245 жителів і 19,589 дес. селянської землі. За переписом 1911 р. було там 1,105 жителів, волосне правління, фельдшерський пункт, горілчана крамниця, 2 продуктові крамниці і відбувалися там 2 ярмарки річно. Це старе село, положене у північній частині Володимирського повіту, від 14 ст. належало до Любомельського пов. Від давних часів с Згорани було відоме своїми льняними ткацькими виробами.

ЗГНИЛА ПРИП'ЯТЬ, річка або водяна струга, яка сполучує ріку Стир зі Стоходом. Розпочинається в селі Морочно над Стоходом і пропливає на південь від озера в забайненій околиці. Впадає коло села Пира до р. Простеринь, а пізніше, змінюючи свій біг, впадає на північ від с Диковичів до ріки Стиру.

ЗГОЩА, урочище в околиці с. Сваричин і Селець, в Пінському пов., при ріці Згоща, яка в 16 ст. становила границю королівської Зарічської пуші (Ревізії пуш і перех., ст. 10).

ЗГЛИНЦІ або **ЗГЛИНЕЦЬ**, с Лубенського пов., 7 км. від м. Дубна, при тракті до с Іванинич, в місцевості рівній і врожайній. В селі була дерев'яна церква (не відомо коли і ким побудована).

ЗДЕНІЖ (1545), **ЗДЕНЕЖ**, **ЗДЕНИЖ** (1577), **ОЗДЕНІЖ**, село, згадується під час резії луцького замку в 1545 р. як власність Михайлової Сіماشкової. В 1577 р. згадується в документах як власність Івана Чаплича, який платив від 24 дим. і 7 городників (Яблоновський, Волинь, 54).

ЗДЕНІЖ, село туринської волості, за переписом 1911 р. було там 464 жителів, кредитове товариство і випозичальня сіль-госп. машин.

ЗДОБНИЦЯ, с Острозького пов., 30 км. від Острога. Село над двома ставами. В кінці 19 ст. було там 126 домів і 1,200 жителів. Крім того на фільварку 13 дом., а на церковній 6 домів. В 1484 р. село належало до княгині Федьки Шиловичової, дочки Юраси старостини луцької і жінки маршалка волинської землі. В 1577 р. належало до кн. К. Острозького. В селі 19 ст. земля належала до Хоминтовських. За переписом 1911 р. було там 2,470 жителів, волость, пошта і телеграф, фельдшерський пункт, кредитове товариство, водяний млин (25,000 річного перемолу)

і земська випозичальня сільсько-госп. машин. До великої зем. власности Хом'якова належало 847 дес.

ЗДОБНИЦЯ, с. Дубенського пов., 7 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 98 жителів.

ЗДОЛБУНІВ, в старих документах виступає під назвою ДОЛБУНІВ, ДОЛБУНОВ, містечко на південь від м. Рівного, при залізниці Львів-Дубно-Київ. Було це колись село над р. Усте, 32 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. в селі Долбунові або Здолбунові було 144 домів і 4,667 жителів і на фабричній оселі 87 домів і 4,324 жителів. По злученню села й оселі, в кінці 19 ст., було там разом біля 10,000 жителів. Підставою розвитку цієї оселі була велика фабрика цементу „Волинь”. Постали тут також: бровар, залізничні варстати, медичні пункти, аптека, військові касарні, цегельня і багато різних крамниць. Недалека віддаль 3. від найбільш торговельного міста Волині — Рівного, багато спричинилося також до його розвитку. Віддаль 3. від Києва (залізницею) — 380 км. Село Довбунів в 1570 р. належало до Мишки, який платив з нього належності. В 1583 р. властителем його був кн. Костянтин Острозький, аж до 1757 р. (Трансакція Кульбушівська), пізніше перейшло до кн. Любомирських.

За переписом 1911 року в Здолбунові було 6,140 жителів, міська управа, пошта, телеграф, 2-клясова залізнична школа, 2-клясова сільська школа, лічниця при цементовні „Волинь”, громадський клуб, нотар, аптека, 7 акушерок, склад аптечних товарів, 20 крамниць, горілчана крамниця (винна ловня), польська бібліотека, залізнична бібліотека, аматорське театральне товариство, 3 лікарі, 3 дентистів, фабрика ваг, 2 гостинниці, 2 книгарні, 3 кредитових т-ва, 3 промислових підприємств, велика цементовня — „Волинь”, на якій працювало 238 робітників, а річна продукція рівнялася 383,000 руб., водяний млин (з 95,000 річн. прод.), ремонтна майстерня при залізничному депо, фабрика сіль-госп. машин (18,500 руб. річ. прод.), приватна жіноча гімназія, лічниця при фабриці „Волинь”, фотограф, два склади сільсько-господарських машин, і 12 ярмарків річно.

ЗДОМИСЛЬ, с. Ковельський пов., 67 км. від Ковля на південний захід від м. Ратна над р. Прип'яттю, на північ від Турського каналу. Село положене в типовій низькій, поліській місцевості здалека від шляхів і можливих

доріг. Через село проходив колись старий тракт з Ратна до Любомля. В урочищі Янівка було п'ять мостів, від котрих залишилися палі, як стирчать з води. В селі дерев'яна церква з XVII ст. В кінці 19 ст. було там 148 домів і 754 жителів, дерев'яна каплиця і церковно-приходська школа від 1860 р. За люстрацією ратенського староства з 1565 р., в селі Здомиське або Малехи було 7 дворощ, а чинш виносив 35 зол. 18 гр.

ЗДОРОВЕЦЬ, кол., Звягельський пов., Смольчинська вол., 49 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 399 жителів.

ЗЕДИСЛАВ, фільварок, Луцький пов., Полонська волость, до 1915 р. було там 6 домів і 57 жителів.

ЗЕЛЕНИЙ ДУБ, уроч., Лубенський пов., Бударажська вол., 19 км. від Дубна. В 1887 р. було там 17 домів, 130 жителів. В лісі знайдено урну з покривою, в якій були перепалені кістки людини (Римський період). (А. Цинкаловський. Матеріяли до праісторії Волині, Варшава, 1961).

ЗЕЛЕНІВ, ЗЕЛЕНОВ, ЗЄЛНІОВ, с, Володимирський пов., положене на півд.-зах. від Володимира. Колись належало до Хотячівської вол. луцьких владик. Згадується в поборовому реєстрі з 1570, 1577 рр. Плачено тоді від 3. за 8 димів, а в 1583 за 8 ланів. (Яблоновський, Волинь, 24, 72, 112).

ЗЕЛИНЧИЦЯ, річка, ліва притока Стиру, Луцький пов. Впадає до р. Стиру під с. Коморовом, нижче м. Чарторийська.

ЗЕЛЕНА, присілок, Крем'янецький пов., Бережецька вол. Оселя складається з двох частин, під одною назвою — Зелена, 27 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 21 дом. і 97 жителів.

ЗЕЛЕНА, кол., Лубенський пов., Берестецька вол., 67 км. від Дубна. В кінці 19 ст. і на початку 20 ст. було там 71 дом. і 472 жит.

ЗЕЛЕНА, уроч., Лубенський пов., Теслугівська вол.

ЗЕЛЕНА, хут., Звягельський пов., Любарська вол.

ЗЕЛЕНА, кол., Володимирський пов., Киселинська волость.

ЗЕЛЕНА, село, Звягельський пов., 32 км. на південь від Заслава, над річкою Гоморою. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 553 жителів.

ЗЕЛЕНА, кол., Ковельський пов. Оселя положена на легких і підмоклих землях над р. Турією. Постаła в половині 19 ст. на корчунку.

ЗЕЛЕНЕ СТІЛО, уроч., Звягельський пов., Баранівська волость.

ЗЕЛЕНА ПРКА, уроч., Звягельський пов., Романівська вол., 30 км. від Звягеля. Була там колись коршма.

ЗЕЛЕНА КОРШМА, уроч., Заславський пов., Лабунська вол.

ЗЕЛЕНИЙ БОРОК, уроч., Пінський пов., на Заріччі, в околиці села Городище. Згадується в Писцевій книзі в 16 ст. (стор. 78, 79).

ЗЕЛЕНИЦЯ, с, Луцький пов., Володимирська вол., 119 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 24 доми і 216 жителів. Велика земельна власність Кумановських — 655 десятин.

ЗЕЛЕНЦІ, с, Заславський пов., Грицівська вол. — пізніше Шепешівська, 40 км. від Заслава (В документах часом Жилинці, Зилинці). В кінці 19 ст. було там 156 дом. і 735 жителів, дерев'яна церква Івана Богослова з 1791 р., на місці старої, школа церковно-прих. від 1871 р. Велика зем. власність належала колись до гр. Грохольського. За переписом 1911 р. було там 262 дес. фільварочної землі. Проживав там польський історик Коронович. За селом — група курганів (В. Антонович, XI З'їзд). В 1589 р. с 3. було спалене татарами (Арх. Ю.З.Р.). В 1601 р. село належало до кн. Януша Острозького. В 1792 р. під 3. відбулася битва між російськими військами і військами Юзефа Понятовського.

ЗИЛІВ, ЗИЛОВО, ЖИЛІВ, с, Ковельський пов., на південний захід від м. Миляновичі. За поборовим реєстр. Володимирського пов. з 1583 р. село 3. належало до кн. Андрія Курбського, який платив з 3. від 5% ланів (Яблонівський, Волинь, ст. 121). За люстрацією ковельського староства з 1628 р. село Зелово належало до Миляновичевської волости і чинило 19 флор., 6 Грош. і 13/2 ден. (Люстрація, ст. 164).

ЗИГМУНТІВКА, ЗИГМУНТУВКА, кол., Володимирський пов., Порицька вол., 35 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 26 дом. і 127 жителів.

ЗИМЕНЩИНА, присілок, Лубенський пов., Крупецька вол., 45 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 143 жителів.

ЗИМНИК, кол., Володимирський пов., Киселинська волость.

ЗИМНИКИ, хут., Володимирський пов., Микулицька волость.

ЗИМЛИЦЯ або **ЗЕМЛИЦЯ**, с, Володимирський пов., Коритницька вол., в забагненій і лісовій долині р. Нерестниці(належала колись до Одеської вол.), 44 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 269 жителів. До великої волості належало там в 1911 р. 858 дес.

ЗИМНО, ЗИМНЕ, ЗЕМНО, ЗІМНО, в документах ма-настиря часом Зомно, село над р. Лугом, на лівій стороні річки, береги якої то низькі, багністі, то підходять до самої річки досить високими горбками. Від півдня р. Луг приймає невеличкий потік в ур. Новоставо. Земля родюча — чорнозем і лес (глина), а над річкою розлегли сіножаті. Село належало до Володимирського повіту, потім до Микулицької вол. Відлеглість від Воолдимира 5 км. Через село від південного сходу проходить старий тракт до Володимира, т. зв. „Суха Дорога“.

Згідно з переписом в кінці 19 ст. було там 102 дома і 653 жителів^ а в половині того ж сторіччя 71 домів і 393 жителів. (Історично-географічний словник), 2 церкви — Успінська з 1495 р. і Троїцька, побудовані невідомо коли і ким, не маємо також до цього часу підстав утожсамлю-

Церква, замок і городище в Зимному (ц).

вати її з монастирською церквою стародавнього Святогорського монастиря, який згадується у Київському Патерику ще у часі виправи Ярослава Мудрого на Червенські городи у 1018 р., і коли до Святогорського монастиря втік і тут перебував згаданий лицар кн. Ярослава, Мойсей Угрин. Пізнішою згадкою про зименський монастир є історична звістка з 1074 р. подана у зв'язку зі смертю ігумена Києво-Печерського монастиря Варлаама. У 1262 р. кн. Войшелк постригається ченцем до Святогорського монастиря коло Володимира. Кілька метрів на захід від Троїцької церкви заховалася мурована будівля, яку легенда зв'язує з початком монастиря. На цій площі коло церкви цвинтарище, а у урвистому лесовому березі видніють викопані у твердій глині печери, які тільки частинно досліджені. Перед 1915 р. печерами цими можна було дійти до маленької, круглої форми, церковці, яка знаходилася на південь від Троїцької церкви. Гора, на якій знаходяться дві церкви (і третя Печерська) оточена високою мурованою стіною, на чотирьох рогах якої здіймалися квадратні вежі. А крім того п'ята в'їздова. Замок цей у 1495 р. збудовано було кн. Олександром Чарторийським. В викопаних при Троїцькій церкві печерах, від непам'ятних часів ховали монахів, в Успенській горішній церкві місцевих феодалів. Так поховано там князів Чарторийських, Козиків, і ін. з околиць міст і сіл.

В селі 3., крім згаданих церков, було ще три церкви — Пафутівська на городищі, Ефремівська на південь від замкових мурів і Миколаївська (оточена також мурами) оборонна церква, на місці якої зберігся великий камінний хрест (Г. Н. Логвин. Архітектурний комплекс Зимна., архітектурні пам'ятки, Київ, 1950 р.). В селі від 14-15 ст. були, цегельня і фабрика кафлів, водяний млин на р. Луг і другий на р. Потік, вчительська семінарія для дівчат-кандидаток на вчительські посади у церковно-приходських школах, притулок, стара коршма. Монастир колись забезпечено великими земельними маетками, з яких в 19 ст. залишилося 83 дес. землі. Саме село ділиться на кутки: Село коло млина і Монастир, в полях: Липина, Королева гора, Печиська, Жидівка, Княжа гора, Могила, Перевіз, Озимія, Городище, Красна гора, Невоставо, Королева яма. (О. Цинкаловський, Матеріали до археолог. Володимирського пов. Записки Н.Т.Ш., 1939, ч. 154).

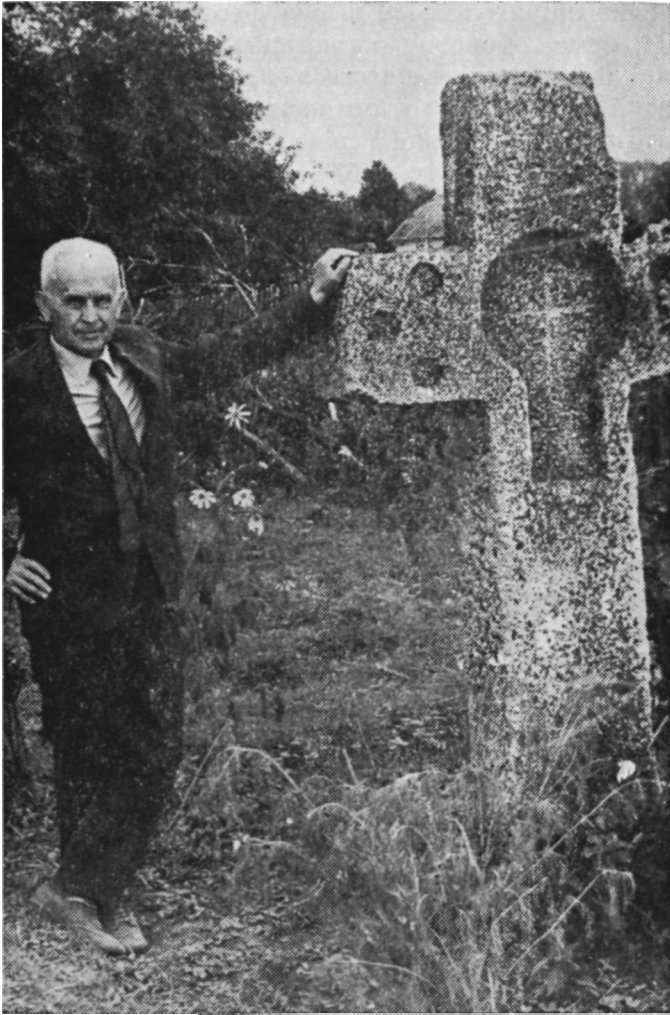
Село Зимно, як про це свідчать численні археологічні об'єкти і знахідки з його околиць, було досить густо заселене від найдавніших часів. Бачимо там високі городища, розлеглі селища, починаючи від неоліту і кінчаючи середньовіччям, кургани-могили, котрих ще у 19 ст. на терені села було біля 500 (В. Антонович, Одинадцятий Археологічний З'їзд 1901 р.). Ця багата місцевість в археологічні пам'ятки, що належать до різних епох, починаючи від неолітичних культур стрічної, лійкуватої і шнурової кераміки через бронзову епоху, початки залізної доби, аж до пам'ятників латенського і римського періоду, який, в своєму поступовому розвитку, переходить тут наглядно у наше раннє середньовіччя (5-7 ст.). З цих численних пам'ятників нашої минувшини подамо тільки найважливіші і найбільші.

Передовсім городище, при розкопках якого виявлено різноманітність і поступовий хронологічний розвиток на цьому терені культур від раннього неоліту аж до кінця сьомого століття н. ери. Розкопані кургани і гроби від неоліту до пізнього середньовіччя, а серед них найстарше поховання з періоду культури лійчастих посудин. З камінної зброї і знарядь знайдено багато сокирок, кремінних списів, стріл, різних різців, ножів, багато цілих посудин, виробів з кості, прикрас і пряслиць. Крім того, з римської доби і середньовіччя багато зброї, кераміки, прикрас і грошей. (В. Ауліх. Матеріяли до верхнього горизонту городища біля села Зимне. Волинські обл. матеріяли і дослідження ... Вип. 3, 1961 р. і О. Цинкаловський, Матеріяли до археолог. Володимирського пов., Наук. Зап. Н.Т.Ш., 1939 р.).

Історія села З. хоча не опрацьована окремою монографією, за останні повоєнні роки дочекалася праць гідних найбільшої уваги. Найстаршими історичними згадками про с З. є Київський Патерик. Далі вони вриваються, але беручи під увагу великий розвиток м. Володимира за князювання Романовичів, можемо вважати, що оселя ця була одним з найближчих пригородів цього міста і ділила з ним його історичну долю частого занепаду і відбудови.

В 1460 р. вел. кн. Лев Свидригайло надав село Зимне з його околицями кн. Немирі, тому ж Немирі надав Свидригайло і сусідні з Зимном села: Будків, Марків, Став,

Будятичі, і Тишковичі. Вмираючи, Немира записав с З. своїй матері Анні, а Зимно та інші місцевості Зимненському монастиреві. По смерті Анни З. з належностями перейшло у володіння кн. Феодора Чарторийського, а цю спадщину сини його Іван і Олександр поділили в 1547 р. між собою, при чому Іван отримав: Клевань, Жуків, і Білгород (тепер с Білів) й інші оселі. Отримавши с З., кн. Олександр дбайливо віднісся до цієї старої оселі —

Автор біля хреста при „сухій дорозі”, к. Зимного, пов. Володимир.

збудував там у 1495 р. замок і церкву, особливо дбав цей князь про забезпечення волинської землі від татарів. Так постали, збудовані ним, такі замки на Волині як: Зимно, Литовеж, Клевань, Куків, Локачі та інші.

По смерті кн. Олександра, 3. поділено між двома родами кн. Чарторійських „на Клевані" і „на Литовежі". Князь Олександр відзначався організаторським хистом і енергією. Йому приписують вбивство великого литовського князя Жигмонта, щоб змінити тяжке положення волинянів організував він великі феодалні військові загони і міську оборонну організацію. У Зимненському монастирі до 1939 р. переховувався на дзвіниці великий дзвін, відлитий цим князем з таким написом: „Цього дзвона дав відлити до церкви Божої Успінської кн. Олександр Чарторійський року Божого 1567". (Тепер в монастирі у м. Корці на Рівенщині).

В 1605 р. кн. Клеванські відкупили с Зимно. В 1682 р. тутейший монастир враз зі селом було передано уніятам-василіянам. В 1724 р. кн. Казимир Чарторійський продав 3. Михалу Чацькому, волинському каштелянові і старості володимирському. По забороні унії і скасуванні в Зимні василіянського монастиря відкрито там у 1893 р. жіночий монастир.

За переписом 1911 р. в с Зимні, Мікулицької волості було 875 жителів, 2-класова школа і великий водяний млин — 360,000 річ. перемолу. Під час Першої світової війни Зимненський монастир було зруйновано, а в Успінській церкві австрійські вояки зробили стайню. Тоді власне загинула багата бібліотека, яка складалася переважно з рукописних книжок, документів, стародруків і цінних пам'ятників місцевих княжих родів.

ЗИНІВКА, с, Лубенський пов., Варковицька вол., 19 км. від Дубна, на захід від с Жорнова. В кінці 19 ст. було там 24 доми і 153 жителів. Земля чорнозем і лес.

ЗИСИЛІВКА, кол., Звягельський пов., Сербська вол., 29 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 78 домів і 386 жителів.

ЗИВКА, слоб., Рівенський пов., Степанська вол. (в документах часом Зивка).

ЗИКІВ, кол., Звягельський пов., Городницька вол., 37 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 213 жителів.

ЗИНІВКА, с, Лубенський пов., Варковицька вол., дивись Зинівка.

ЗИНЬКИ або **ЗИНКІВЦІ**, с, 44 км. від Крем'янця. Село положене в басейні р. Вілії. В половині 19 ст. було там 61 домів і 403 жителі, а в кінці того ж сторіччя 91 домів і 720 жит., церква Вознесенська з 1753 р.. мурована, ерекція на церковній землі 1753 р., школа від 1886 р. В 1583 р. 3. належало до кн. Федора Масальського, який платив з 3. від 9 димів і 6 город (Яблонівський, Волинь, 141). На полях с 3. знаходять часто камінні і кременні знаряддя.

ЗИНЬКИ, урочище, Пінський пов., Святовольська вол. Урочище згадане в 16 ст. в Писцевій книзі, ст. 185.

ЗИРИНЕЦЬ, хут., Володимирський пов., Вербська вол.

ЗЛАЗНО або **ЗЛАЗНЯ**, с. над р. Горинню, Рівенський пов., Дерезенська вол., 15 км. від Клевая і 39 від Рівного. В 1577 р. належало до кн. Костянтина Острозького — 13 дим. і 4 городні. В кінці 19 ст. було там 218 домів і 1,466 жителів. Колись 3. належало до Степанського ключа маєтків Ворцевів. За переписом 1911 р. в 3. було 1,711 жителів, однокласова школа, і 1 крамниця і одна мануфактурна крамниця, 12 ярмарків річно.

ЗЛИНЧЕ або **ЗЛИЦІ**, с Лубенський пов., Лубенська вол., при старому тракті до м. Шумська. У 19 ст. було там 21 домів і 156 жителів.

ЗОЛОЧІВКА, **ЗЛОЧІВКА**, **ЗЛОЧІВ**, с, Лубенський пов., 49 км. від Дубна, Боремельська вол. В кінці 19 ст. було там 106 домів і 848 жителів, а в 1911 р. 141 дом. і 1,000 жителів, церква Покровська з 1873 р., а перед тим був старий з 1570 р., римо-кат. костьол. Село під назвою Злочіва згадане в ревізії луцького замку з 1545 р., як власність Занка і брата його Злочовських, які разом з іншими були зобов'язані до забезпечення, 3 городень луцького замку. (Ревіз., Яблонівський, 38, 40, 57, 61, 62, 68). В документах з 1561 і 1562 рр. с 3. виступає як власність Яна Монтовта Коблинського, а 1509 р. належить до Гаврила Прусиновського (Архів Ю.З.Р., ч. 11, т. I, ст. 11). За реєстром поборовим Луцького пов. з 1570 р. була то власність Прусиновських, які платили від 2 димів, 2 город, і 1 попа (Архів Ю.З.Р. VI, т. I, додаток). В селі був газовий млин (10,000 пуд. річ. перемолу).

ЗМЕНИНЕЦЬ, с, Луцький пов., Полонська вол., 5 км. від Луцька до села. В кінці 19 ст. було в селі 12 домів

і 90 жителів і на колонії 8 домів і 61 жителів. В 15 ст. село це належало до маєтностей луцького вел. князя Льва Свидригайла.

ЗНАМЕРІВКА, с, Луцький пов., Силинська вол., 90 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 11 домів і 116 жителів. На початку 20 ст. належало до Чижевських — • 539 дес.

ЗНАЧЕ-БЛОШИЦЬ, с, Звягельський пов., Сербська вол., 35 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 28 домів і 115 жителів.

ЗНЕСЕННЯ, в документах — Вознесень, Знесень, с над р. Іквою, 2 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 123 жител. Згадується під час ревізії луцького замку у 1545 р. як маєток Гнівоша Єловицького, який був зобов'язаним утримувати 1 городню того замку (Яблонівський, Ревізія, 53). В 1583 р. 3. належало до міста і замку луцького кн. Костянтина Острозького, який платив з нього від 8 димів і 6 город. (Яблонівський, Волинь, 82).

ЗНОСИЧІ, с. над р. Случчю, Рівенський пов., 7 км. від села Тинне, 113 км. від Рівного. В кінці 19 ст. в селі було 132 доми і 838 жителів, на фільварку 4 доми і 22 жителів. В селі була дерев'яна церква з такою ж дзвіницею св. Юрія з 1765 р. У тому ж 19 ст. велика земельна власність, яка належала до Катерини Баркової — 2,182 дес, а за переписом 1911 р. фільварок і земля належали до В. Балашова •— 1,070 дес. В лісі і на полях було 18 курганів. (В. Антонович, XI З'їзд...).

ЗОВИЩЕ або **ЗАВИЩЕ**, озеро, Пінський пов., положене серед пуші на Заріччі в Бродницькій вол. Довжина півтора кілометра. Колись належало до Пусловських.

ЗОЗІВ або **ЗОЗОВ**, с Рівенської вол., 6 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 15 домів і 188 жителів. В році 1669 належала ця місцевість до Олексичок.

ЗОЗУЛИНЦІ ВЕЛИКІ, с, Старокост. пов., Базалійська вол., пізніше Купельська вол., над р. Случчю, при ставах, 53 км. від міста Старокостянтинова. В другій половині 19 ст. було там 200 домів і 1,337 жителів, дерев'яна церква, водяний млин, вітряк і гуральня. Колись село входило у склад ординації кн. Острозьких і на підставі Кульбушівського трактату 1753 р. перейшло до Сапігів. За ревізією крем'янецького замку в 1545 р. с 3. знаходилося тоді

в Кузьминській волості і належало до братів Зозульків. За переписом 1911 р. 3. мало: 2,239 жителів, горілчана крамниця (державна), гуральня (28,457 відер річ. продук.). До великої земельної власности належало тоді в Зозулинцях В. 1,135 дес. і в с Волиці і Явірках 1,853 дес. Власниками цих обшарів були Залеський і Киневичі.

ЗОЗУЛИНЦІ МАЛІ, с, Старокост. пов., Купельська вол., над р. Случчю, недалеко від Зозулинців В. На початку 20 ст. було там, в селі 137 дом. і 702 жителів, на фільварку 3 доми і 29 жителів, на хуторі 7 домів і 47 жителів. В кінці 19 ст. було там усього 54 доми і 421 жителів, церква, водяний млин, став. Село ділило спільну долю з селом Зозулинцями В.

ЗОЗУЛЬКА, хутір Ковельського пов., Седлищанської вол.

ЗОЗУЛЬКА, хут. Ковельського пов., Маціївської вол. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 26 жителів.

ЗОЛЯ або **ЗУ ЛЯ**, річка (в дераженських добрах), притока ріки Горині, славетна колись бобровими жеремами.

ЗОЛОВО або **ЗОЛІВ**, с Ковельського пов., Камінькаширської вол. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 133 жителів. В околиці села було в 19 ст. багато курганів.

ЗОЛОТЕ, с, Рівенський пов., Висоцька вол., над р. Случчю, 158 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 95 домів і 548 жителів, водяний млин, каплиця на цвинтарі. На фільварку було 11 дом. і 46 жителів, на лісовій оселі один дім і 7 жителів (Слов, істор. геогр. Польського Королівства).

Палац в Зозулинцях (19 ст. — ц).

ЗОЛОТИВ, с. Рівенського пов., при р. Уст'є. В селі церква Покровська, дерев'яна з 1855 р., на місці старої, при ній дзвіниця. В кінці 19 ст. було там 41 господарств і 335 жителів. За переписом 1911 р. було там 570 жит., гу-ральня (30,305 відер річної прод.) і скуп шмат. До великої зем. власности належало 100 дес. Колись було це село дорогобужського замку кн. Костянтина Острозького, який платив в 1577 р. від 7 димів, на півланках, 3 на четвертині і 3 город. В 1583 р. 3. належало до Степані.

ЗОЛОТОЛИН, с Рівенського пов., Степанської вол., 65 км. від Рівного і 11 км. від Степані. В кінці 19 ст. було там 114 домів і 765 жителів, дерев'яна церква Св. Дмитра з 1877 р. Від 1860 до 1878 р. була в 3. парафіяльна школа. За поборовим реєстром Луцького повіту з 1577 р. 3. належало до Степанських земель, які платили за нього з 6 димів на пів двора, 7 димів на чверть двора і за 7 город. (Яблонівський, Волинь, 40). В 19 ст. 3. належало до кн. Абамелек, а від неї перейшло до Блоха.

ЗОЛОТУХА, річка у Володимирському пов., Коротницька вол., яка в околицях Коротниці впадає до р. Бугу.

ЗОСИН, кол., Рівенський пов., Дераженська вол. На початку 20 ст. було там 9 домів і 57 жителів.

ЗОСИН, кол., Володимирський пов., Вербська вол. На початку 19 ст. було там 6 домів і 37 жителів.

ЗУБАРИ, с, Заславський пов., над притокою р. Горині, 7 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 59 домів і 506 жителів, а на початку 20 ст. 77 домів і 561 жителів, церква дерев'яна з 1791 р., Св. Степана. Згадка про 3., яке виступає в документах, як с Зубарів, з 1593 р., коли було це село знищене татарами, як про це доносить возний луцький в 1601 р. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 292). Село тоді належало до кн. Івана Заславського.

ЗУБИЛЬНО, с і колонія, Луцький пов., Щуринська вол., 38 км. від Луцька (В документах Зубилин, Зубельно). Село на південний схід від м. Киселина. В кінці 19 ст. було там, в селі 45 домів і 294 жителів, на кол. 15 домів і 124 жителів. За ревізією луцького замку з 1545 р. 3. належало до пані Дахнової Дрезденської, яка була зобов'язана до забезпечення 3 городень луцького замку. В 1570 р. 3. належало до маєтку с. Тучина, кн. Олександра Сімашки, а в частині до Богдана Дрезденського і Василя Гулевича, володимирського військового. В 1583 р. перейшло

до Богдана Дрезденського, Івана Окорського і до княгині Федори Романовичевої, які з 3. платили податки. (Яблоновський, Волинь). У кінці 19 ст. велика земельна власність належала в 3. до Житиських — 130 дес. Археологічна знахідка — камінна сокира з просверлиною.

ЗУБІВЦІ або **ЗУБОВИЧІ**, хут., Заславський пов., Жарнівська вол.

ЗУБВИЧІ, с, Заславський пов., колись у вол. Заславській, пізніше Кузьминській, в північно-західній частині Заславського пов. За ревізією 1545 р. належали до Кузьминської вол., яку тримав князь Кузьма Заславський (Яблоновський, Волинь, Ревіз.).

ЗУБОВЩИНА, с, Звягельський пов., недалеко села Мирутина, 49 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 52 доми і 391 жителів, школа церк.-прих. з 1850 р. Село належало до ключа маєтків кн. Сангушків. За поборовим реєстром Крем'янецького пов. з 1583 р. с 3. належало до маєтків кн. Михайла Заславського, який платив з 3. від 17 дим., 3 город, і 2 город. (Яблоновський, Волинь, 134).

ЗУБРІВЩИНА або **ЗУБРОВЩИНА**, кол., Луцький повіт, Рожищанська вол., 33 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 23 доми і 139 жителів.

ЗУБРІВКА, уроч., Пінський пов., на Заріччі, в околиці с. Лопатина. Урочище згадується в Пісцевій книзі на ст. 237.

ЗУЛЬНЯ, с, Луцький пов., Осовська вол., на південь від м. Чарторийська, в місцевості заболоченій, низькій і лісовій, 132 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 24 доми і 164 жителів.

ЗУРНО, хут. і фільварок, Рівенський пов., Березенська вол., 75 км. від Рівного, на хуторі в кінці 19 ст. було 11 домів і 98 жителів, на фільварку, за переписом 1911 р., було 150 жит., гуральня (1,200,000 відер річного перегону).

ЗЯТИНЕЦЬ, с, Звягельський пов., Рогачівська вол., 39 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 205 жит.

З'ЯТЬ, болото у Пінському повіті, коло села Городська (Опис пущ і звірячих переходів 1554 р., Вид. Вилен. Архіогр. Ком.).

З'ЯТО, уроч., Пінський пов., Святівільська вол., в околицях с Коломка. Згадується в 16 ст. (Пісц. кн., ст. 159).

I

ІВАНЄ, с. над р. Іквою і ставом в Лубенському пов., 7 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 73 господарств і 609 жителів, церква дерев'яна, Рождественська, з 1759 р. 8 1386 р. село І. надано кн. Острозьким, кн. Вітолдом. В половині 16 ст. (1583 р.), належало до лубенського замку (Архів Сангушків т. I, ст. 6). В 17 ст. належало до кн. Заславських, а в 1653 р., на підставі Кульбушівської угоди перейшло до кн. Любомирських. За переписом 1911 р. в селі була горілчана крамниця (державна) і водяний млин (120,000 пуд. річного перемолу).

ІВАНЄ, с. Крем'янецький пов., Старо-Олексинецька вол., 44 км. від Крем'янця. Село положене недалеко джерел р. Горині, в місцевості високій, недалеко від б. границі Галичини. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 116 жителів. Знахідки римських монет.

ІВАНЄ ПУСТЕ або **ПУСТОІВАНЄ**, с. Лубенський пов., Крупецька вол. За переказом місцевих старожилів село отримало свою назву, у відрізненні від с Івана під Дубном, тому що було колись спустошене татарами і проживав там тільки один старець. Село Іване П. положене над р. Стиром і його притокою р. Пляшівкою, 33 км. від Дубна. У кінці 19 ст. було там 61 домів і 395 жителів, дерев'яна церква з 1775 р. В 1545 р. село це належало до волинських земель Олехна і Михайла Козинських, які повинні були забезпечувати 1 городню крем'янецького замку. Частина села належала до кн. Миколая Збараського. За переписом 1911 р. в селі І. П. було 667 жителів, горілчана крамниця (державна), водяний млин (8,000 пуд. річного перемолу). Урочища: Точок, Білозірка, Рудня.

ІВАНІЧІ, с. Володимирського пов., Корицька вол., 31 км. від Володимира на південь. Село при малому ставі і річці, притоці р. Лугу. В кінці 19 ст. було там 168 домів і 1,066 жителів, муровані забудовання, фільварок. В селі був колись водяний млин. Іваничі були родинним гніздом волинських земель Іваницьких. В 1545 р. с І. належало до Ходора, в 1570 р. до Лаврина Іваницького, а в 1583 р. до

вдови по останньому. В 17 ст. І. переходить до Красницьких, від них до Чацьких. У кінці 19 ст. фільварочні землі продано чеським колоністам, які zorganizували в селі взірцеву рільничу господарку. З переписом 1911 р. було там 1,006 жителів, школа, 2 млини і крамниця.

Село Іваничі складається з таких кутків: Старі Іваничі, Нові Іваничі, Кривий куток, Підцерківці, Загребля, Голєндри, За греблею, Фоса, Цешин, Коршма і Цвинтар. Урочища в полях: Помірки, За Кульбами, Татарка, Зарука, Під полями, За двором, Пастовні і Малий потік — Струга. Стара церква була колись в ур. „Загробля“, де старий фільварок „Цешин“. До 1915 р. в І. був водяний млин, в ур. Підцерковці колись були стави. З іваницької церкви до 1914 р. у володимирському „древнехранилищи“ заховався пам'ятковий хрест, дар землян Іваницьких і рукописна Євангелія 17 ст. В 1925 р. в ур. „Круглих“ викопано великий скарб кремінного знаряддя з неоліту. В ур. Татарка, за старими переказами, були татарські могилки. (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології володимирського повіту. Записки Н.Т.Ш., ч. 154, Львів).

ІВАНЧИШ, с. в північній частині Пінського повіту на Заріччі, положене серед багон в тому місці, де від р. Стару відділюється річка Простир або Простирнь, сполучене мережею природних каналів зі Стиром і Прип'яттю. Місцевість ця дуже багата в рибу, а розлеглі луги є підставою годівлі худоби. Було там у кінці 19 ст. 26 окремих селянських господарств і 93 жителів, фільварок. Місцеві жителів, крім рибальства, займаються плисарством. Селянської землі 834 дес. решта величезних обширів належала до поміщиків Шурмів.

ІВАШКІВКА, с. Звягельський пов., Романовська вол., недалеко від річки Случі, 8 км. від Звягеля. За переписом 1911 р. було там 615 жителів і водяний млин (40,000 пуд. річного перемолу). На полях, до початку 20 ст., було 12 курганів, де знайшли остроги і спис з 11 ст.

ІЗІВ або **ІЗОВ**, с. Володимирський пов., Хотячівська вол., над р. Бугом і потоком Перетік. Село положене на півден.-захід від м. Устилуга, на високому правому березі Буга. В 19 ст. було там 37 домів і 352 жителів, дерев'яна церква. Село складається з кутків: Вигон, Богатирська вул., Кутанщина, Ключиська, Підустинче, Пявинець, Острів. Над р. Бугом на Прихідьковій горі було відкрито

О. Цинкаловським велике раннього середньовіччя городище, положене між урв. берегами Бугу, а від півдня відділене потоком р. Перетік. Зібрано там археологічний матеріал як: кераміку, предмети з овручського шиферу, заліза, міді тощо. З південно-західних сторін городища в обсунутих високих берегах річки, під середньовічною культурною верствою городища, залягає верства неолітичної оселі культури лійчастих амфор, якої зібрано кераміку, кремій тощо. Дослідження виказали, що у 15-16 ст. на руїнах городища був замок, якого будівля обсунулася до р. Бугу. (О. Цинкаловський. Матеріали до археології Володимирського повіту. Записки Н.Т.Ш., $\frac{1}{2}$ 154).

ІКВА, річка, притока р. Стиру. Впливає з джерел коло с. Літовище або Літовиська в ур. Гутисько. Пропливає через ліс, що зветься Паньківщина, де творить став, на якому віддавна був водяний млин. Пізніше протікає через села Накшани, Тетильківці, де творить більший став і далі пливе до с. Поповець, розливаючись у багатьох місцевостях у більші і менші стави. На р. Ікві були мости (дерев'яні) в Дубні, Млинові, Торговиці. Була то річка сплавна і були на ній пристані і риболовні. Долина річки переважно там, де затримують її течію греблями, широко розливається і творить непрохідні стави.

ІКВА, річка, притока південного Бугу. Починається на Волині у Старокостянтинівському пов., коло села Немиринці і впадає до р. Бугу, або Богу, коло села Синяви Нової і Старої, а також с. Пілявці. Витікає р. Буг з джерела в с. Верхняки, де проходить вододіл від річок, що впадають до ріки Прип'яті, звані Авратинською височиною. Недалеко від устя приймає стругу під назвою Мочихвости і тут пропливає через мокрі, заболочені терени. Археологічні дослідження виявили можливість існування на тих теренах волоків з річок південної Волині до Південного Бугу, або Богу.

ІЛЬ'ІН, с. Острозького повіту, Бугринської волості, 27 км. від Острога, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 342 жителів. Земля чорнозем, багато лугів. Найдавніша згадка про село І. з 1429 р., коли то вел. князь Вітолд потверджує за жінкою кн. Василя Федоровича Острозького, Ганною Василевою, такі маєтки, надані їй як посаг під час оженення зі згаданим князем: Новоставці, з присілком Іль'їн і Божевичами. Княгиня за-

писує Новоставці й Льїн дочці своїй Агрипині, від котрої кн. Костянтин викупив ці села в 1582 р. Пізніше с І. належало до монастиря у Дорогобужі (1577 р.) кн. Костянтина Острозького, який платив з І. від 4 димів на півдворищах, 3 дими на чверти і 3 город. Потім І. переходить до Валевських, а від 1823 р. до Завиші і Йодки.

ЛЬКІВЦІ, хутір, Крем'янецький пов., Святецька вол. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 31 жителів.

ЛЬКІВЦІ, с, Крем'янецький пов., Святецька вол., при ставі, недалеко від с Воронівці, в басейні р. Горині. В 19 ст. було там 58 дворів і 434 жителів, церква з 1727 р. За переписом 1911 р. до великої зем. власности поміщика Люби-Радзиминського належало 885 дес. і 301 дес. (в І. і Краснолуці). На полях І. 1 курган (В. Антонович, XI Арх. З'їзд).

ЛЬЯШВКА, с, Острозький пов., Кунівська волость, в околиці високої і лісистій. В 16 ст. належало до земель волинських Джусів. Грунт крем'янистий і малоурожайний. Овочеві сади були головним доходом селян.

ЛЬНИКИ, слобода, Рівенський пов., Березенська вол., пізніше Степанська вол., 74 км. від Рівного. В кінці 19 ст. в слободі було 12 домів і 71 жителів, в колонії 10 домів і 54 жителів.

ЛОВИЦЯ ВЕЛИКА, с, Крем'янецький пов., Білокриницька вол. (В документах часом виступає під назвою Яловиця). Село над малою річкою — Яловиця або Ловиця, 25 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 70 домів і 612 жителів. Село положене серед лісів, а ґрунти в долинах і на узбіччях гір піскуваті і маловрожайні. Перед 1911 р. велика земельна власність належала до Косаковських — 850 дес. Околиця дуже багата в археологічні і палеонтологічні знахідки. На пісковій надмі, коло школи розсіяні кусники кераміки різних передісторичних культур, а на плато трапляється кераміка мальованої трипільської культури (О. Цинкаловський. Матеріяли до праісторії Волині... Варшава, 1961 р. і Антонович В., Труди XI Арх. З'їзду). В лісі знайдено кілька камінних сокир і інших камінних знарядь з неоліту.

ЛОВИЦЯ МАЛА, с, Крем'янецький повіт, Білокриницька вол., 27 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 208 жителів. В 16 ст. разом зі селом Антонівцями належала до Мартина Четвертинського, а в 1583 р. бу-

ла в аренді. По Четвертинських переходить до кн. Збаразьких, Вишневецьких, Радзивілів, Ходкевичів, а в 1648 р. належить до волинських земель Коморовських. Перед кінцем 16 ст. Іловиця була родинним гніздом відомої на Волині родини Іловецьких, з котрих Олександр Іловецький був військовим крем'янецьким, а другий Іловецький в 17 ст. ротмістром панцерних козаків, проживав і похований в м. Михнівці на Поліссі. Околиці Малої Іловиці так, як і Великої І., багаті в археологічні знахідки і в урочища, які мають назви: Гута, Гутисько, Руда, Рудня тощо.

ІЛЬПИН, с, Рівенський пов., Дідковицька вол., 16 км. від Рівного, при селі Богданів. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 194 жителів. В 1650 р. село І. належало до Яна Завіши, який платив з нього від 8 дим., пізніше перейшло до Іловицьких.

ІНДИКИ, с, Старокост. пов. До великої зем. власності перед 1914 р. належало там 169 дес. Властитель Кулеша.

ІСЕРНА, с, Крем'янецький пов., Шумська вол, при р. Котунці, на північ від м. Шумська. Оселя положена в надзвичай багатій в археологічні пам'ятки місцевості, недалеко від сіл, що мають назви: Гута, Гутиско, Заводи, Замчище, Городище, Могили тощо. В 1938 р. відкрито тут автором найбільшу з відомих на Волині майстерень кремінного знаряддя. Зібрано кількасот кремінних ядрищ (нуклеусів), багато кремінних скалок, півфабрикатів, готових знарядь, товкачів-відбийників, а також з монументальних археологічних пам'ятників, як вали, замчища, а в лісі при потоці Котунці, вали, рови і ями. Тут же на полях кілька зацілілих курганів, ціле глиняне обточене на гончарському варстаті, знайдено невелику посудину з 8-9 ст. н.е., залізну острогу, залізний спис 12 сент. з XI ст. (О. Цинкаловський — Матеріяли до праісторії Волині і Волинського Полісся, Варшава, 1961 р.).

ІДАКИ, кол., Луцький пов., Торчинська вол. В кінці 19 ст. було там 7 домів і 51 жителів.

ІШІВ, с, Володимирський пов., Коретницька вол., положене над р. Бугом. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 119 жителів. Урочища: За гаткою, Градова вільшина, За селом, Багно, Попадая, Купина, Острів, За ровами. За селом, над р. Буг 1 курган. (О. Цинкаловський, Матеріяли до археолог, володимирського пов. Записки Н.Т.Ш., № 154).

К

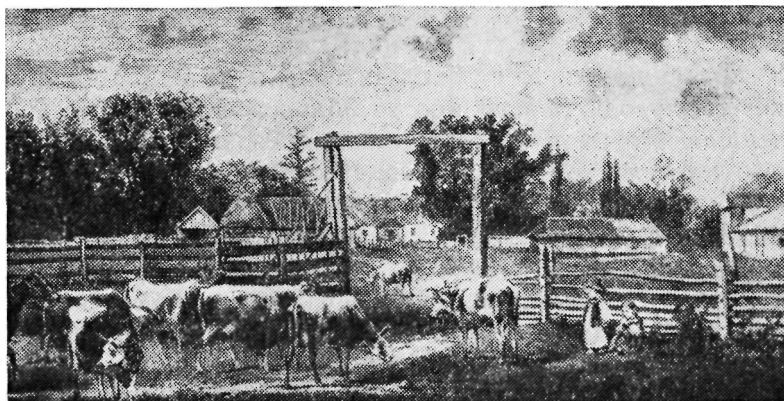
КАДИЩЕ, оселя, Лубенський пов., Олицька вол., 57 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 22 дома і 303 жителів.

КАСТАНІВКА, с, Ковельський пов., Любитівська вол., 21 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 15 домів і 149 жителів.

КАЛЕТИНЦІ, с, Заславський пов., 260 жителів і 150 двірської челяді. Колись власність Конецпольського.

КАСТАНІВКА, с, Старокост. пов., Колківська вол., 52 км. від Старокостянтинова. В кінці 19 ст. було там 16 домів і 163 жителів.

КАЗИМИРКА, с, Рівенський пов., Степанська вол., 78 км. від Рівного і 12 км. від Степані. В кінці 19 ст. було там 57 домів і 390 жит., церква з 1861 р., римо-католицький костюл, збудований кн. Радзивілом у 1629 р. Село К. було колись містечком, яке у 1629 р. заложив кн. Альбрехт Радзивіл і назвав його на честь тодішнього польського короля Казимира — Казимиркою. Містечко це, після визвольних воєн українського народу в 17 ст., було знищене козаками у 1665 р. Містечко, а пізніше село Казимирка положене над р. Зулнею, в місцевості лісовій, при тракті, що провадить через ліси і багна зі Степані до Березна.

В'їзд до с. Казимирки, пов. Рівне (ц).

Орних ґрунтів є і було дуже мало, а місцева людність займалася городництвом. Колись містечко оточували великі пуші і місцеве населення займалося переважно транспортом дерева, полюванням і рибальством. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало до Лазарева 560 дес. Знахідки римських монет і скарб польських монет.

КАЗИМИРОПІЛЬ, кол., Рівенський пов., Кустанська вол. В кінці 19 ст. було там 9 домів і 59 жителів.

КАЗИН, хут., Володимирський пов., Вербська вол., 2 доми і 7 жит.

КАЛЕНИЧІ ВЕЛИКІ і МАЛІ, сс, Заславський повіт, Хоролонська вол. Було там 117 дворів, 930 жителів. Церква дерев'яна з 1787 р., обвітшала при ній стара, покрита гонтами дзвіниця, при малому потоці два млини. За переписом 1911 р. в селах Каленичах Вел. і Малих було разом 608 жителів, кредитове т-во, водяний млин (5,000 пуд. річного перемолу), кооператива і земська випозичальня сільсько-господарських машин. До великої зем. власности належало там 102 дес.

КАЛИНІВКА, фільв., Лубенський пов., Олицька вол., 3 доми і 40 жит.

КАЛЕНИЧІ ВЕЛИКІ і МАЛІ, сс, Заславський повіт, Хролинська вол., 50 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 118 дворів, а на початку 20 ст. 218 домів і 1,060 жителів, церква дерев'яна, дуже стара, св. Василя, з такою ж дзвіницею, покрита гонтами. Ґрунти — чорнозем, родючі. В селі знайдена одна ствірка бронз, хреста, енкалпіону.

КАЛЕТИНЦІ ВЕЛИКІ, с, Острозький пов., Плужанська вол., 39 км. від Острога, недалеко від міста Корниця. Ґрунти піскуваті і частинно чорнозем. Село належало колись до кн. Острозьких, пізніше, на підставі Кольбушівської угоди, переходило до Яблонівських, Сапігів, Радзивілів, Прушинських, Понінських і Радзимінських. В селі був фільварок, двір. В кінці 19 ст. в селі було 59 домів і 435 жителів, церква Рождества Христового, дерев'яна з 1734 р. Велика власність зем. 510 дес. належала до Гаськевичевої Соломії.

КАЛЕТИНЦІ МАЛІ, с, Острозький пов., Плужанська вол. В 19 ст. було там 36 домів і 168 жителів. Село при малому потоці. В селі церква з 1856 р. Велика зем. власність до 1911 р. належала до поміщика Слежинського — 262 дес. Місцевість горбковата, ґрунт чорнозем.

КАЛИНІВКА, уроч., Звягельський пов., Жолобинська вол., 33 км. від Звягеля. Було там на початку 20 ст. — 20 жителів і водяний млин (50,000 річн. перемолю).

КАЛИНІВКА, с, Звягельський пов., Остропільська волость. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 57 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности, Новаковського Яна, належало там 464 дес.

КАЛИНІВКА ХУТР, Острозький повіт, Перерослянська вол. Було там 1 дім і 17 жителів.

КАЛИНІВКА, хут., Острозький пов., Ляховецька вол., 4 доми і 25 жит.

КАЛИНІВКА, кол., Володимирський пов., Вербська волость. Було там у кінці 19 ст. 32 доми і 168 жителів.

КАЛИНІВКА, кол., Володимирський пов., Порицька вол. Було там перед 1911 р. 8 домів і 47 жителів.

КАЛЬНЯТИЧІ, с, Лубенський пов., Ярославецька вол., 42 км. від Дубна В кінці 19 ст. було там 32 доми і 220 жителів. В 15 ст. село належало до Василя Єнковича, в 1583 р. до кн. Чарторийських, в 1583 р. до княгині Богушової Корицької, яка вносила від К. 5 димів і 6 город, 5 дорічних коліс.

КОЛОМАРИНКА або **КАЛАМАРИНКА**, с, Старокост. пов., Красилівська вол., 16 км. від м. Старо-Костянтин. Село положене над притокою р. Случі. В кінці 19 ст. було там 42 доми і 280 жителів, церква дерев'яна з 1756 року. Село входило до ординації кн. Острозьких, а в 1753 р., на підставі Кольбушівської угоди, віддано Каролу Шидловському, пізніше перейшло до Пшецлавських, а від них до Шодуар. При дорозі 2 кургани (В. Антонович, Труды XI Археолог. З'їзду 1901 р.).

КАЛЮКА, кол., Луцький пов., Торчинська вол., перед 1911 р. було там 7 домів і 57 жителів.

КАЛУСІВ, с, Володимирський пов. Грибовицька вол., 17 км. від Володимира на південь. Село положене при старому тракту з Володимира до Літовежа і Белза. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 405 жителів. На землях села Калусів постала в половині 19 ст. польська колонія. Село К. згадується в 1545 р., коли воно належало до Петра Калусовського, який зобов'язаний був забезпечувати 2 городні володимирського замку. В 1570 р. с. К. належало до Гнівоша і Івана Калусовських. В 1577 р. Іван Варицький з Ворончина платить від К. за 3 дими, 8 город. Петро Ка-

лусовський з 4 димів і 5 город., Василь Калусовський від 3 димів і 3 город., Іван Калусовський від 3 димів, на півдворищах і 5 город. В 1583 р. Іванова Воринська платила з К. від 4 димів, 5 город., Богуш Луковецький від 4 димів, Іван і Гнівош Калусовський від решти. В 16 і 17 ст. до Калусова належали великі простори земель і переважно лісів, які на північ від цього села межували з маєтками с Зимна і Шистівськими маєтками володимирських владик.

В часі польського повстання 1831 р. Калусів належав вже до Стецьких, які приймали діяльну участь в цьому повстанні. Жінка Отецького чинно виступала і особисто брала уділ в обороні свого провізоричного укріплення маєтку в К. Село К. ділилося на такі кутки: Село, фільварок, колонія, і урочища в полях і лісах: Грядя, Під сосниною, До попового, Гордієва гора, Загуменки, Стара ділянка, Нова ділянка, Гвалтівщина, Великий ліс, Вихуриха, Дубенки, За дубиною, На Граєвщині, Ляпа, Смуга, Ставок, Перед шафраном, Ниви, Хрінопіль, Хутор Винники. До 1930 р. на городах за двором був високий курган. (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології Володимирського повіту. Записки Н.Т.Ш., № 154). За переписом 1911 р. до великої земельної власности Стецького належало там 739 дес. (переважно ліси).

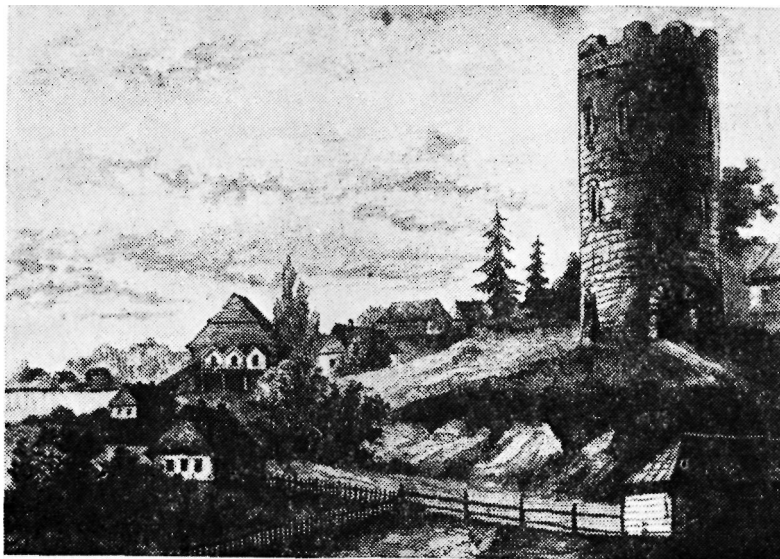
КАМІНЬ, уроч., Ковельський пов. (згадка в Ревізії пуш і переход. Вилен. Археолог. Ком.).

КАМІНЬ, с, Звягельський пов., Миропільська вол., 10 км. від м. Романова і 82 км. від Звягеля. Село положене над р. Лісовою. В кінці 19 ст. було там 79 домів і 1,186 жителів, дерев'яна церква невідомо коли і ким побудована, школа церк.-прих. від 1860 р. Село було колись власністю Перещенків (19 ст.). В 1581 р. с. К. належало до Чуднівської вол. кн. Острозьких. В 1585 р. подароване жінці сина, кн. Івана (пізніше Януша). Колись по кн. Острозьких К. був власністю Лося Олександровича Гейкіна і Чеховських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в К. належить 764 дес.

КАМІНЬ КОШИРСЬКИЙ, колись Кошер, містечко, яке належало до Ковельського пов. Положене в місцевості піскуватій і заболоченій, при річці Цюр. В кінці 19 ст. було там 229 домів і 1,838 жителів, 3 церкви дерев'яні, з них церква Рождественська являє собою рідкісний пам'ятник

старої української архітектури з 1723 р., костюл, дім молитви, аптека, 18 крамниць, 26 ремісників, водяний млин і чотири ярмарки річно. Кошерський пов. згадується в документах з 1441 р. (Архів. Сангушків, т. I, ст. 36). В 16 ст. містечко належало до кн. Сангушків, Котерських (Архів Сангушків, т. I, ст. 147-148). В акті з 1538 р. перші Сангушки титулували себе „Князями Кошерськими з Кошера”. (Кошера або Кошара була це будівля для худоби, а часом і для війська, особливо при замках). Замок, який ще у XIX ст. попав у руїну, а перед тим був міцно перебудований в кінці 16 ст., перед 1915 р. був майже зруйнований. Можна припустити що Кошерський замок був збудований на місці старого городища, яке забезпечувало Волинь від несподіваних ятвяжських і литовських нападів в 12-14 ст. В К. в 17 ст. було збудовано домініканський монастир. В тому ж 17 ст. К. Кош. належав до Красицьких, а в 1823 р. до Едмунда Орди, як подає Н. Теодорович, в К. Кош. була вже в 19 ст. одноклясова школа.

В 1583 р. кн. Григорій Сангушко Кош. вносив від К. Кош. 30 димів ринкових, 8 городників, 3 димів уличних, 8 город, 30 нужденних хат, 20 міських gruntів, 3 ремісників, 2 вальних коліс і 4 попів. В 1589 р. той самий Сан-

Вежа побудована волинськими князями в Кам'яні Литовському над р. Лісною.

гушко платив з К. Кош. 7 флор. 24 гроші, 3 ремісників 10 флор., від загородників, ремісників, попів, млинарських коліс 12 флор, і чопового 50 флор. Під час захоплення частини Полісся і утворення так званого „Ратенського Кутка" в 1366 р. польським королем Казимиром Великим, К. Кош. використовувався як оборонний замок на північній Волині. Остаточно замок в К. Кош. був зруйнований козаками Б. Хмельницького.

В околицях і урочищах Кам. Кош. до великої земельної власності поміщиків (перед 1915 р.), Зайцева, Волкова, Бека, Аверина і дрібніших власників належало 3,860 десятин (Справоч. Книга, „Весь Юго-Западний Край, Київ, 1914 р.). В тому ж часі до околишніх селян належало 2,000 десятин. За переписом 1911 р. в Кам. Кош. було 2,341 жителів, волосне управління, міщанська управа, пошта і телеграф, земська поштова станція, агроном, земська лічниця, ветеринарний пункт, акушерка, аптека, 2 аптечні склади, 20 різного роду крамниць, кооператива, склад сільсько-господарських машин, фабрика дахівок (черепиці) і 6 ярмарків річно. Ще у 19 ст. в околишніх лісах Кам.

Типова церква Волинського Полісся під Каменем Коширським (ц).

Кош. було багато таких вигинувших тепер на Поліссі диких звірят як: лось, рись, ведмідь, а також багато вовків, диких кабанів, з птиць — глухарів, тетеревів і стада диких гусей, качок різного роду. Місцеві селяни відзначалися своїми народними виробами з дерева і глини, селянки відзначалися тканинами і вишивками. Однак освіта і цивілізація цього закутка Волинського Полісся залишила багато до зроблення.

В околицях Кам. Коширська ще у 19 ст. було багато курних хат, а серед населення панувала затурканість і забобонність. Місцевою поліською хворобою був тут широко розповсюджений колтун, а на туберкульозу вмирало вражаючий процент населення.

КАМИЛІВКА, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 9 домів і 64 жителів.

КАМІНКА, с, Заславський пов., Славуцька вол., 20 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 628 жителів. Віддавна це село належало до кн. Сангушків, а від 1583 р. до кн. Михайла Заславського, який платив від 3 димів, 2 город., 1 город, і 1 дорічного колеса.

КАМІНКА, уроч., Заславський пов., Хролинська вол. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 60 жителів.

КАМІНКА, с, Володимирський пов., Пульменська вол., 126 км. від Володимира, по дорозі з м. Володави до с Малорити. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 260 жителів.

КАМІНКА, с, Острозький пов., 9 км. від м. Острога, над правим берегом р. Вілії. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 206 жителів. Серед місцевих селян було багато столярів, ковалів і стельмахів. В селі була фабрика повозів, які мали збут в Чорному острові, Ярмолинцях і Балті на Поділлі. Виробляли там також нагробні пам'ятники і жорна для млинів з місцевого пісковика.

КАМІНКА, кол., Дубенський пов., Вербська вол., 31 км. від Дубна, — 39 домів і 212 жителів.

КАМІННЕ, с, Звягельський пов., Миронівська вол., село над рікою Случчу. Належало до Чапських. Передмістя Мирополя, 61 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 1,007 жителів, церква дерев'яна з 1782 р.

КАМІНКА або **КАМІНКА КОРЕЦЬКА**, с, Звягельський пов., Жолобенська вол., 24 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 105 домів і 728 жителів, церква дерев'яна, школа церк.-прих. від 1876 р., гуральня. За переписом 1911 р.

було там 816 жителів, школа, 3 крамниці, 1 ярмарок річно. До великої зем. власности Оделії Ніко належало там 700 десятин.

КАМІНКА СУХОВОЛЬСЬКА, с, Звягельський нов., 22 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 44 доми і 294 жителів.

КАМІНКА, с, Рівенський пов., Березенська вол., 72 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 66 домів і 429 жителів. Фільварок Рибчинських.

КАМІНКА, кол., Рівенський пов., Стидинська вол., 65 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 248 жит.

КАМІННЕ, с Рівенського пов., Вирівська вол. Село при р. Случі, ПО км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там ПО домів і 802 жителів, дерев'яна церква Васиївська з 1772 р., школа церк.-прих. від 1876 р., млин, тартак. Згадується в документі 1545 р., в описі овруцького замку, як маєток Бабинського з с Бабина. Від 1769 р. с. К. належало до кн. О. Четвертинського, який платив 50 зл. поль. річно на церкву (Бартосевич, стаття в Енциклопедії поль. 6, ст. 548). До ключа маєтків у Каміннім належали: Ясна гора, Селища, Вири, Олесівка Міжир. і с Стрільськ. В полі високий курган.

КАМІНИЦЯ, с, Лубенський пов., Вербська вол., 7 км. від залізниці, яка проходить від Радзивілова до Здолбунова, над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 77 домів і 461 жителів, дерев'яна церква фундації Іловицького Гнівоша, який у 1570 і 1583 р. утримував одну городню на кременецькому замку. В 1607 році К. було власністю Олександрі Іловецької. (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 204, 210 і Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 342). За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 218 дес. На високому березі р. Ікви — чотирикутне городище, або замчище (В. Антонович, Труди XI Арх. З'їзду 1901 р.).

КАМІННА ГОРА, с, Рівенський пов., Кутинська вол., недалеко від Олександрії над Горинню. В кінці 19 ст. було там 58 домів, 398 жителів. Було там чимало т. зв. „дрібної шляхти". В 1642 р. с. К. Г. належало до Катерини Замойської. На терені К.Г. від найдавніших часів видобували камінь (вапняк). В 1860 р. село належало до кн. Любомирських.

КАМІННА ГІРКА, кол., Звягельський пов., Сербська вол. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 50 жителів.

Кам'яний Брід — золота гривна з XII-XIII ст. (ІМ-5-14).

КАМІННИЙ БРІД, с, Звягельський пов., Рогачівська вол. (колись Тульська вол), 27 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 141 домів і 1,233 жителів, фабрика фаянсу і порцеляни. Село колись належало до Тишкевичів, потім до Яблоновських. За переписом 1911 р. було там 2,331 жителів, однокласова школа, жидівська школа і шпиталь, лікар, аптека, аптечна крамниця, 22 крамниці, горілчана крамниця (державна), ресторан і фабрика фаянсу, яка затруднювала понад 500 робітників. Річна продукція фабрики — 300,000 руб. В околиці К.Бр. було 38 курганів (В. Антонович, Труди XI З'їзду 1901 р.).

КАМІНУХА, с, Луцький пов., Медведецька вол., 22 км. від Луцька, на півн. захід від Чарторийська. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 411 жителів, дерев'яна церква, вітряк, гуральня. Велика зем. власність 141 дес. належала до Тараєвичів.

КАНОНИЧІ, с, Луцький пов., Володимирська вол., 115 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 602 жителів. Село згадується в 1583 р., коли воно належало до Чарторийської княгині Михайлової, старостини житомирської, яка платила від К. за 5 димів. В кінці 19 ст. належало К. до Ф. Стаховського. В околицях знайдено вістря кремінного спису (Антонович В. Труди XI З'їзду 1901 р.).

КАНТІВКА, с, Старокост. пов., Сквородецька вол. В кінці 19 ст. було там 24 доми і 146 жителів.

КАНУТИ, с, Звягельський пов., Смолдирівська вол., 11 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 485 жителів. В лісі, в уроч. „Думсько" було два кургани (В. Антонович, Труди XI Археологічного З'їзду, 1901 р.).

КАПЛИЦЯ, уроч., Крем'янецький пов., Радзивилівська вол. Було там 8 домів і 24 жителів.

КАПУСТИН, с, Заславський пов., Бутовецька вол., 46 км. від Заслава і 10 км. від м. Старокостянтінова. Село над двома ставами. Під назвою Старий і Новий Капустинець, згадується як маєток кн. Костянтина Острозького.

У кінці 19 ст. було там 175 домів і 1,742 жителів, мурована церква Рождественська з 1744 р., школа церк.-прих. від 1872 р. Це село було згадане в числі сіл Луцького пов. — знищене у 1589 р. татарами (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 291). У 1611 р. с. К. згадується як маєток волинського землянина Олександра Вільгорського (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 262-266). Маєток в 19 ст. належав до К. Лясоти — 1,000 дес., чорнозем. За переписом в 1911 р. до великої власності в К. належало 268 дес.

КАРУГУЛЬЩИНА, хут., Володимирський пов., Вербська вол. — 8 домів, 36 жителів.

КАПУТИЛЬЩИНА, с, Заславський пов., Хоролінська вол., 45 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 33 доми і 222 жителів.

КАРАСИН МАЛИЙ, с, Ковельський пов., Сушичанська вол., 35 км. від Ковля, при ньому присілок Карпилівка. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 472 жителів. Село це згадується від найдавніших часів, коли воно належало до єпископії володимирської і до Володимирської кафедральної церкви ще перед 1637 р. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 504-509). В 17 ст. цим селом заволодів кн. Юрій Заславський. В селі К. були палати володимирського владика. В 18 ст. К. прилучено до державних маєтків Польщі, віддаючи частинно „за заслуги" різним особам. Було тут ще в кінці 19 ст. 2,146 дес. землі разом з Карпилівкою. На ґрунтах села 1 курган (В. Антонович, Труди XI З'їзду).

КАРСИН, с Луцький пов., Городецька вод., село над озером Карасинським, при старому тракті з Рівного до Пінська, 13 км. від Городка, в місцевості забагненій і лісовій, на південь від м. Кашівки. В кінці 19 ст. було там

144 доми і 1,044 жителів, дерев'яна церква, школа, вітряк. В 16 ст. с. К. належало до луцького замку, а пізніше до кн. Сангушків. В 1577 р. кн. Роман Сангушко платить з К. від 12 димів півдвор. і 1 городника. В 1583 р. К. було маєтком кн. Януша Збаразького. В 19 ст. належало до Закшевських, а по 19 ст. велика земельна власність 9,499 дес. переходить до фон. Бременза Зої Констант.

КАРАСИН, с, Рівенський пов., Любиковицька волость. Село положене на західньому рубежі найбільшого тут болота, що зветься Гале або Голе, над озером Карасинським в місцевості пустинній і віддаленій від інших осель. Від Рівного 164 км., від с Любиковичі 14 км. В кінці 19 ст. було там 84 доми і 509 жителів, дерев'яна церква з 1875 р. Згідно з переказом церква ця побудована на місці бувшої тут старої. За переписом 1911 р. в с. К. було 700 жителів одноклясова школа, 2 крамниці, тартак. В 1911 р. до великої зем. власности Ф. Банауто належало там 6,602 дес. На піскових надмах трапляється там кераміка і гроші римської доби (О. Цинкаловський, 1936 р.).

КАРАСИН, уроч., Острозький пов., Ляхівецька вол., в уроч. хутір, в якому було 14 домів і 11 жителів. На захід, недалеко коршма і два доми. Назва К. походить від лісного ляховицького Карася, який разом з родиною загинв тут у 1768 р.

КАРАЧУН, слобода, Рівенський пов., Березенська вол., 82 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 256 жителів.

КАРАЄВИЧІ, с, Рівенський пов., Городецька вол., село над р. Горинню і її притокою, 12 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 375 жителів, була там дерев'яна церква з 1740 р., в 20 ст. побудовано на її місці муровану. В селі великі стави і водяний турбиновий млин. За переписом 1911 р. в с. К. було 40 домів, 401 жителів і водяний млин, що продукував 120,000 пуд. муки річ.

КАРАЇМІВКА, с, Старокостянт. пов., та сама волость, 8 км. до пов. міста Ст.-Кост. В 1827 р. в с. К. було 27 домів, а в кінці 19 ст. 34 доми і 212 жителів. Колись село належало до кн. Любомирських, пізніше перейшло до Живуських, Войцеховських, Янковських і Клевневських, до котрих належало в 1911 р. 204 дес.

КАРАМІВКА, кол., Володимирський пов., Коритенська вол. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 106 жителів.

КАРДАШ, хут., Рівенський пов., Дятковицька вол. — 3 дома і 17 жителів.

КАРПИЛІВКА або **КОРПИЛІВКА**, с, Заславський пов., Прицівська вол. В кінці 19 ст. було там 41 домів і 201 жителів. В 1645 р. село належало до Любомирських.

КАРОЛИНКА, с, Лубенський пов., Млинівська вол. (була колись Теслутівської вол.). В кінці 19 ст. було там 9 домів і 58 жит.

КАРОЛИНІВКА, кол., Луцький пов., Торчинська вол. В кінці 19 ст. було там 23 дома і 163 жит.

КАРОЛИНІВКА, кол., Луцький пов., Рожищанська волость, було там 24 дома і 139 жителів.

КАРПИЛІВКА, с, Лубенський пов., Крупецька вол., 45 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 629 жителів, дерев'яна церква з 18 ст.

КАРПИЛІВКА, с, Звягельський пов., Сербська вол., над р. Случю. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 114 жителів.

КАРПИЛІВКА, с (дивись Карасин), Ковельський пов., Сушитанська вол., 37 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 350 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там до Анни Бродської — 3,677 дес. В кінці 19 ст. і на початку 20 ст. були в К. переважно курні хати. Селяни займалися годівлею худоби. Заховалися там до 20 ст. дуже старі звичаї, які можна віднести до поганських часів, наприклад: впусення півня до новозбудованого дому і якщо півень заспіває то господарі будуть мати в цьому домі щастя.

КАРПИЛІВКА, с, Луцький пов., Селенська вол., 43 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 359 жителів, фабрика смоли.

КАРПИЛІВКА або **КОРАЧІВКА**, с. над р. Прип'яттю, Чорнобильська вол. В кінці 19 ст. було там 93 дома і 528 жителів, церква, школа і 3 вітряки.

КАРПИЛІВКА, с, Острозький пов., Кунівська вол., 20 км. від Острога, над р. Вілією. В кінці 19 ст. було там 28 домів і 222 жит. Грунт кременистий. За переписом 1911 р. було в К. 279 жит., тартак (річна продукція 36,298 руб.).

КАРПИЛІВКА, с, Рівенський пов., Дубровецька вол., 145 км. від Рівного, на правому березі р. Случі. В кінці 19 ст. було там 136 домів, 925 жителів, дерев'яна церква Миколаївська з 1853 р. Коло села 4 кургани, в одному

з них було 2 шкелети, кераміка і бронзовий перстень, там також знайдено скарб монет. Село по конфіскаці в 1863 р. належало до „казни“.

КАРПИЛІВКА, с, Рівенський пов. і волость. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 241 жителів.

КАРПИЛІВКА — ЮРИДИКА, с, Звягельський повіт, Полонська вол. (Юридика, то село або частина оселі, яка управлялася окремими законами, зліквідованими в Польщі в р. 1792), в документах виступає як Карповецька Юридика. В кінці 19 ст. було там 81 жителів. Село належало до „Казни“.

КОСЕНЬ, хут., Лубенський пов., Вербська вол., в 19 ст. було там 5 домів і 46 жителів.

КАНІВСЬКІ БУДКИ, хутір, Луцький пов., на північний захід від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 97 жителів.

КАСЛЕРІВКА і БОРИ, сс, Крем'янецький пов. В цих місцевостях за переписом 1911 р. були величезні маєтки — 9,865 дес, які належали до Мельнікова Василя.

КАСПЕРІВКА, с, Звягельський пов., Барановицька волость. В кінці 19 ст. було там 354 селян і 822 дес. селянської землі. Колись К. належало до ключа барановецького кн. Любомирського, пізніше переходило до Волянських, Гагариних, Строганових.

КАТЕРБУРГ або **КАТРИНБУРГ**, м-ко, Крем'янецький пов., Борська вол., 16 км. від Крем'янця, при старому тракті з Крем'янця до Ямполя. Містечко мале, ніяких підприємств або варстатів немає, земля дуже врожайна, глинкувата (лес) і чорноземна, на схилах і вершинах горбків з 1787 р. Містечко К. постало в 19 ст., коли то на ґрунтах села Вербичі (яке належало до гр. Плятера) заложив він містечко і назвав його іменем своєї жінки Катерини Сосновської. Мурований костьол, побудований графінею Ожарською в 1854-1877 роках. В 1870 р. в м-ку Катербурзі було 106 домів і 815 жителів, переважно жидів, 13 крамниць і 18 ремісників. З огляду на своє положення при рухливому тракті, в Катербурзі було багато заїздів для подорожних. За переписом 1911 р. в Катербурзі було — 1,170 жителів, міщанська управа, поштова земська станція, 7 крамниць, горілчана крамниця, ресторан і щомісячні ярмарки. В околицях К. виступають часто під грубою верствою лесу, кістки таких дилювіяльних звірів, як ма-

мут і носорожець. (О. Цинкаловський. Дослідження 1936-1938 рр.).

КАТЕРИНІВКА, с, Звягельський пов., Сербська вол., при р. Могилянці, притоці р. Случі. В 19 ст. було там 22 жит., а в кінці того сторіччя 44 доми (в тому багато чиншових) і 995 жит. Колись село належало до звягельських маєтків кн. Любомирських, пізніше до Уварових. Між с. К. і с. Согилівкою була група курганів. (В. Антонович, Труди XI З'їзду 1901 р.).

КАТЕРИНІВКА, с, Рівенський пов., коло м-ка Сарни при залізниці Ковель-Київ. За переписом 1911 р. належало там до великої зем. власності Ромішевських — 650 дес.

КОПЮХА ДУБИ, с, Звягельський пов., Сербська вол., на північ від Звягеля. В початках 20 ст. було там 5 домів і 34 жителів.

КАЧАН, уроч., Рівенський пов., Селищанська вол.

КАЧИНІ, с, Ковельський пов., Сушишанська вол., при невеликому озері і недалеко від р. Турії, при старому тракту з Ковля до Ратна. Положене на ґрунтах піскуватих, але досить врожайних, 38 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 780 жителів і 152 домів, 2,047 дес. селянської землі, до великої власності в К. належало 1,400 дес. Качин — то оселя стародавня, був там в 17 ст. на острові серед озера замок волинських земель Буковецьких. Селяни займалися рільництвом, рибальством і господарством. В селі від 16 ст. була церква, на її місці побудовано нову церкву. В 1577 р. село належало до відомих волинських земель Гулевичів, за них Іван Г. платив з с. К. від 4 дим. на дворищах, 5 службників, 2 півслужбників, 4 городи, а Гаврило Г. від 7 димів, 4 город і 1Д попа, Іван Гулевич від 10 дим., 9 город, 1 дорічного колеса і 14 попа. Перша однак згадка про с. Качин є вже у 1537 р., коли то К. належав до кн. Сангушки (Опис актів Київського центр, архіву № 2034, ст. 31, м. 33). В 1559 р. с. К. переходить до кн. Святополк.-Четвертинських (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I прилож., ст. 592).

Заховався винятково опис церкви в К. з 1589 р. і на підставі цього опису довідуємося, що була вона дерев'яна, трьохкупольна, навколо з опасанням, окремо стояла також дерев'яна дзвіниця. Церква і дзвіниця були покриті гонтами. Над вхідними дверима подано рік збудовання церкви. В середині церкви були портрети Баковецьких,

рукописні і стародруковані книжки, пом'яники, метрики тощо. Старі селяни К. показували на палі, які стричали з води, де можливо і був замок. При усті малої річки Бистражи до р. Турії заховалися в присілку Качина — Качинської Вільки, вали і рови старого городища. Маєток Качин в 18-19 ст. був поділений між нових власників, які часто домагалися в судах своїх прав. Судові документи ілюструють людей того часу і способів, яких вживали. В 1911 р. з великої колись власности залишилося лише 275 дес. З археологічних пам'яток відкритих як в самому с Качені так і околицях треба згадати городище на березі р. Бугу і великі кургани могилки (в кінці 19 ст. було там 40) в урочищі „Княгинівка”. В 1967 р. знайдено там випадково, великий скарб предметів з кінця римського періоду (інформ. О. Чинкаловський, Луцький краєзнавчий Музей). До великої земельної власности належало 282 дес.

КАЧИНСЬКА ВІЛЬКА, с, Ковельський пов., Сутишенська вол., положене на захід від Качина над р. Турією. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 126 жителів, 380 дес. селянської землі. До великої власности в цьому селі належало 337 дес.

КАЧИЧИН, с, Звягельський пов., Емельчинська вол. В кінці 19 ст. було там 83 селян і 459 дес. селянської землі. Величезні простори, оточуючі с. К., належали до Уварових, які отримали ці землі по 1863 р.

КАЧКИ, с, Старокостян. пов., Купельська вол., 63 км. від Старого Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 89 дом. і 504 жителів. Село положене на самій границі (адміністративній) з Поділлям.

КАШВКА, м-ко, Ковельський повіт, Велицька волость, над р. Стоходом, у південно-східньому кутку Ковельського повіту. Було то дуже нужденне містечко, що складалося з 70 жидівських домів і 450 жителів, 3,000 дес. майже безвартісної землі-багон. 10,000 дес, по польських повстаннях було забране до „Казни”, земля мало врожайна. В містечку дерев'яна церква, каплиця і синагога. Жителі займалися рільництвом, шевством, рибальством і ткацтвом. К. з усіх боків оточують ліси.

У 1631 р. місцевість ця під назвою Кашогород була заложена на місці села Подриж Яковом Кошовським, мечником волинської землі, отримало магдебурзьке право і Зярмарки річно. До містечка належали тоді такі села: По-

дриже, Іванівка, Софіївка, Велика Яблонка, Загоровська Довжиця, Копелі, Літогощ, Села ці набуті Кошовським від Миколая Сімашки з Губкова. Цими маєтками рід Кошовських володів 200 літ, будуючи тут костел і палац. В 19 ст. кошівський ключ маєтків перейшов до Ворцлів, а від них до Мошинських (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I). За переписом в 1911 р. в м-ку було 697 жителів, міщанська управа, 3 крамниці, горілчана крамниця і водяний млин (24,000 пуд. річного перемолу). До великої зем. власності Піхно Д. І. належало 1,172 дес.

КАШЧИНЦІ, с, Острозький пов., Уніївська вол., на пограниччі Кременецького пов., 50 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 142 доми і 756 жителів. Дерев'яна церква з 1788 р. Колись с. К. належало до відомого на Волині землянського роду Сенютів, пізніше „правом кадука" (правом сильного) перейшло до кн. Яблоновських, а від них до Сапігів. В 1822 р. належало до Коссаковських, а пізніше Беньковських. Є це місцевість дуже мальовнича, з гарними луками, лісами і горами. Грунт добрий, врожайний. Під лісом великий курган, званий тут „Сторожева могила". В селі Покровська церква з 1788 р., церк.-прих. школа, коршма. Село згадується в 1563 р., як маєток волинського селянина Матвія Сенюти (Архів Ю.З.Р., ч. 6, ст. 46). За переписом 1911 р. в с. К. до великої зем. власності Беньковських належало 886 дес.

КАШИЦЕ, с, Луцький пов., Колківська вол., 61 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 323 жителів.

КВАСІВ, с, Володимирський пов., Підберезька вол., 63 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 974 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., на місці старої з 16 ст., водяний млин. Колись с. К. належало до володимирських владик, а пізніше до Жидичинського монастиря. В 1577 р. владика володимирський Феодосій платив від К. з 32 дим., 12 город., 2 млинських кол. В 1583 році Станіслав Жолкевський платив з того ж села за 25 димів, 6 город., 4 комір., 1 дорічного колеса і 1 попа. В 1911 р. за даними загального перепису в Квасові належало 626 дес, до великої зем. власності (маєтки Бабиїв і Антоновича). В документах 1546 р. згадується тоді кургани: Висоцькі могили, Синова могила і Бабяча могила.

КВАСИЛІВ, с і кол., Рівенський пов., Рівенська вол., 8 км. від Рівного, земля дуже врожайна. В кінці 19 ст.

і на початку 20 ст. було там — в селі 33 доми і 333 жителів, а на чеській колонії 119 домів і 756 жителів. Село при р. Уст'є, селяни і особливо чеські колоністи відзначаються своїм високим рівнем провадженого ними сільського господарства, особливо плантаціями хмелю. Квазилів колись належав до рівенського замку.

З переписом 1911 р. в с. К. було 396 жителів (без колонії), 2-клясова школа, 3 крамниці, виправа шкіри пасів і канатів, бровар (120,000 відер пива річно), майстерні сільсько-господарських машин, ресторан, фабрика чавунних відливів (від 1883 р.). Село при залізниці Ковель-Київ.

КВАСИЛІВКА, с Рівенського пов., недалеко від Корнина, над р. Уст'єм, в місцевості врожайній, недалеко від залізниці Ковель-Київ.

КВАСОВИЦЯ, с, Луцький пов., Торчинська вол. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 93 жителів. В 19 ст. в селі належало до Катлубських біля 200 дес.

КВАЧІВКА, присілок, Крем'янецький пов., Вишневецька вол., 22 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 552 жителів.

КИВЕРЦІ, с, Луцький пов., на північ від м. Луцька, над озером Чисте, при залізниці Ковель-Київ, 15 км. від Луцька.

В кінці 19 ст. і на початку 20 ст. було там 41 домів і 490 жителів. Місцевість багата доброю гончарською глиною. В селі церква дерев'яна, смолярня, вапняна піч, до фільварку належало в селі 4 доми і 42 жителів. Оселя при залізниці 29 домів і 143 жителів, колонія — 8 домів і 54 жителів. Оселя згадується в документах 1583 року, коли то Андрій Киверецький, землянин волинський платив від К. за 18 димів, 6 город, 1 комірн. і 1 боярина. В околицях села, в напрямку села Небіжни 1 курган. В 1700 р. знайдено там скарб римських монет періоду Антонинів. (В. Антонович, Труди XI Археолог. З'їзду).

За переписом 1911 р. в К. було 750 жителів, земська пошт, стан., земський лікар, лісництво, аптека, 4 крамниці, горілчана крамниця (державна), земський склад бляхи, фабрика дахівки-черепиці і шпалонасичувальний склад (66 робітників).

КИДРИ, с, Луцький пов., Осовська вол., 135 км. від Луцька, в віддаленій околиці Волинського Полісся. В кінці 19 ст. було там 73 доми і 479 жителів.

КОЗЄ або **КІЗЄ**, с, Володимирський пов., Головенська вол., недалеко від р. Вижевки, притоки р. Прип'яті. В початку 20 ст. було там 13 домів і 57 жителів.

КИКОВА, с, Звягельський пов. (часом в документах Кийкова), над р. Случчю, Романівська вол., 16 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 255 домів і 1,066 жителів, дерев'яна церква з 1784 р., 2 водяні млини. В 1577 р. було це село звягельського замку кн. Костянтина Острозького, який платив від К. від 1 диму на лані, 4 дим. на півдвор., і 4 дим. на чверть. В селі К., коло ріки Случі, 2 кургани (В. Антонович, Труди). На землях села К. знайдено в кінці 19 ст. скарб срібних нашійників (Госуд. Рус. Музей в Петербурзі).

КИЛАВЕЦЬ, кол., Острозький пов., Сіянецька вол., 6 домів і 24 жит.

КІМНАТКА, с, Кременецький пов., Бережецька вол., 20 км. від Крем'янця, положене серед лісів. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 354 жителів, дерев'яна церква з 1862 р., на місці, де була стара. Історична згадка про село К. з 1565 р., яке виступає під назвою села Кімнатків (Опис актовї книги Киев. Центр. Архіву, №2039, ст. 26). В 1570 р. належало до Єрофея Гостського, а в 1583 до вдови по ньому, котра платила з К. від 11 дим., 3 город., 2 вальних коліс і 1 ступи.

КНЯЖ, с, Луцький пов., Щуринська вол., 40 км. від Луцька, на півн. схід від м. Касилина, при малій річці. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 209 жителів. В 1577 р. від с. К. платив Станіслав Грановський від 12 дим. В кінці 19 ст. маєток належав до А. Нідецького — 191 дес.

КИЛИКІЙ, м-ко, Острозький пов., при ріці Корчик і старому тракті з Острога до Корця. Історична згадка про це село з 1579 р. в записі князя Богдана Федоровича Корецького (Архів Ю.З.Р., ч.І, ст. 102); крім того згадується К. в 1586 р. як маєток того ж князя (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. І, ст. 152-154), а також в акті з 1568 р., як також його маєток (Опис акт книги Київ. Центр. Арх. № 2042). Містечко належало в 1602 р. до кн. Острозьких, а від них перейшло до Яблоновських (1753), і врешті до Стецьких. Містечко положене на рівнині і мало торговельну площу,

на котрій стояла церква з 1852 р. (перед тим стара, тепер не існуюча). Доми гандлярів творили чотирикутний ринок, на котрому стояли ларки, а в домах були заїзди. Центр містечка заселявали переважно жида і тільки на передмістю були селянські і міські доми. Серед товарів збуту на першому місці було збіжжя, худоба і смола. Була там церк.-прих. школа. В околицях К. знайдено величезні поклади червоного граніту.

В кінці 19 ст. в К. було 750 жителів, на початку 20 ст. було 282 домів і 1,821 жителів, 2 дерев'яні церкви з половини 19 ст., школа від 1842 р. і 3 ярмарки річно. На полях містечка до 1901 р. було 72 кургани, а 8 км. від К. — велика група курганів, яка звалася „Кривоносові могили" (О. Цинкаловський). За переписом 1911 р. в К. було 2,089 жителів, міщанська управа, одноклясова школа, 3 крамниці, горілчана крамниця, кредитове товариство і 3 ярмарки річно.

КИСЕЛІВКА, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., в кінці 19 ст. було там 25 домів і 234 жителів.

КИСЕЛІВ, с, Старокостянтинівський пов., над притокою річки Случі, над ставами в південній частині Волині, Решнівська вол., 13 км. від Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 163 доми і 1,001 жителів, дерев'яна церква з 1758 р. Село в 19 ст. належало до польського письменника Ігнатія Крашевського. Був там обширний палац і гарний город, посаджений тим самим городником, що і плянував і садив відомий парк у Софіївці. Колись село належало до Острозької волості кн. Острозьких. В 1583 р. платили за К. від 7 димів, 12 город., 2 підсудків і 1 вального колеса. В 1593 р. село спустошили татари, а в 1753 р. по відбудові, на підставі Кольбушівської угоди подароване кн. Антоничу Любомирському.

КИСЕЛІН, м-ко Володимирського пов., на північ від старого тракту з Володимира до Луцька, недалеко від річки Турії, в місцевості досить високій, яка тут переходить в Волинське Полісся. В кінці 19 ст. було там 41 дом. і 598 жителів, в тому 73% жидів. Була там мурована церква і костел, 3 синагоги, гуральня, 15 крамниць, 6 ремісників. К. був родовим гніздом відомої в історії України родини Киселів, і в половині 17 ст. належав до Остафія Киселя, який будучи соціянином (або аріянином) заложив тут протестантську святиню, кілька аріянських шкіл,

передусім у К., де відбувалися їх „синоди” і куди зїздилося багато бакалярів. Учений і знаючий кілька європейських мов Остафій К. був біля 1625 р. дорадником школи, в якій сам вчив і розповсюджував на Волині аріянізм. По знищенні аріяньського центру в тодішній Польщі, багато вчених аріянів оселилося в К., що сприяло піднесенню рівня і розвиткові науки на Волині в 17 ст.

По смерті Остафія Киселя містечко і школа переходять до Юрія Чаплицького, якого польський уряд переслідував за надання в своїх добрах азилю аріянам. В 1644 р. трибунал заборонив навчання в школах, в яких був тоді пастирем Андрій Вишоватий. По цьому погромі слава Киселина погасла, будинок збору перероблено на костел, де оселено монахів кармелітів. Учителі аріянства, які проживали в К., Людвик Голейсен, Петро Стегман, Федор Симоне і Андрій Вишоватий, постановою люблинського трибуналу в 1684 р., були вигнані. Сама оселя К. сягає ще старших часів, бо у 1451 р. вел. кн. Лев Свидригайло надає К. волинському землянину Петру Ланевичу Кірдею — Мильському, якою вони володіли ще у 1545 р., як то бачимо з тексту ревізії луцького замку, якого дві городні обов'язаний він був забезпечувати, а в 1570 р. з К. платить Олізар Кірдей. В 1589 р. з цього містечка плачено до скарбу 3 флор. 22 гроші шосу, 3 флор, і 2 гроші від городників і 15 флор, чопового „пер аренда”.

В вирубаному парку К. при земляних роботах інколи знаходили кістяки людей з покладеною коло них пляшкою, в котру положено житепис покійника. В околицях К. часто знаходять кремінні знаряддя, сокири, списи, стріли, тощо. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Олізара належало 2,922 дес.

КИРИЛІВКА, с, Лубенський пов., Судобицька вол. В початках 20 ст. було там 107 жителів, водяний млин (20,000 пуд. річ. перемолу). До великої зем. власности М. Ітара належало 566 дес. і до інших 109 дес.

КИРИЛУХА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол. В початку 20 ст. було там 27 домів і 121 жителів.

КНЯНКА, с, Звягельський пов., Смолдерівська вол. Село над р. Смолкою. В кінці 19 ст. було там 121 дом. і 1,359 жителів, церква дерев'яна з 1723 р., школа церк.-прих. від 1861 р., гуральня і два водяні млини. З перепису

сом 1911 р. належало там до великої власности Фатеева — 2,894 дес.

КЛАДНІВ, с, Володимирський пов., Коритницька вол., с. положене над р. Бугом. В кінці 19 ст. було там 109 до- мів і 796 жителів. Село ділилося на кутки: Печиська, Міст- ки, Гаївка і урочища: Золотуха, Тинетисько, Мочули, Во- нючка, Ставське болото, Гострів, Бушван, Озеро, Довша, Поромиська, Бидриці, Оболоне, Вонючий кут, Пастовні, Лиса гора, Вовча яма, Солтинське поле, Під лісом, Пень- ки; В ур. Печиська і Містки були земляні вали, а в ур. Гаївка 1 курган (О. Цинкаловський, Матеріяли по арх. волод. пов. Запис. Н.Т.Ш., № 154). В 1565 р. село належа- ло до Грубешівського пов. на Холмщині. Побору з К. пла- тили тоді 17 зол. і 25 грошей польських.

КЛЕВАНЬ, м-ко, Рівенський пов., 25 км. від Рівного, м-ко над Стублою, до 1870 р. належало до кн. Чарторий- ського і було тоді в К. біля 2,000 жителів. В кінці 19 ст. було там 314 домів і 3,070 жителів, мурована церква. В 15 ст. Клевань належала до маєтків кн. Льва Свидригай- ла, надана цим князем Михайлові Василевичові Чарторий- ському з селами: Олишова, Дерев'яне, Алісови, Сухівці, Горукивці на р. Полонній, а також монастир св. Михайла в м-ку Клевані над р. Стублою, з церковним зборищем. (До 1914 р. документ цей переховувався в Клеванській церкві). Від того часу Чарторийські, які походили з Чар- торийська на Поліссі, почали вживати виразу на Клевані. Перед цим наданням К. і усі згадані села, належали тоді до велико-княжого замку в Жукові, а пізніше були надані в 1516 р. Богушові Боговитиновичу. По отриманні від кн. Льва Свидригайла Михайло Ч. почав будувати в 1475 р. мурований замок. Замок цей докінчив його син Федір. Чарторийські збудували замок на старому городищі, до котрого мав претенсію і документи кн. Радзивіл Олиць- кий. Син Івана кн. Чарторийського Юрій, перший з цьо- го старого, православного роду князів на Волині пере- йшов на католицьку віру і у 1590 р. збудував тут костел, але сам ще до 1598 р. (78 літ) залишався православним.

В 1545 р. Клевань належала до кн. Чарторийського і пізніше в 1570 р. побори з К. платив кн. Іван Чарторий- ський в 1577 р. від 13 димів, 3 перелуків, 40 городників і 14 ремісників. В 1583 р. кн. Юрій платив з того ж К. від різень, 3 ланів, 24 півланків, 7 пекарок, 8 сільників, 15

шевців, 5 кушнірів, 1 шаповала, 3 скоморохів, 11 ринкових домів, 7 вуличних домів, 8 комірників, 6 вальних коліс, 3 попів. В 1589 р. плачено з К. шосу (податки від продажу горілки), — 8 флор., 4 грош, з 15 ланів — 15 флор, і різників, пекарів. В 1648 р. під час визвольної війни козаки міцно спустошили м-ко К., але було воно відбудоване і в 1654 р. отримало т. зв. Магдебурзьке право. В 1704 р. Кл. перестав бути резиденцією кн. Чарторийських, а в 1794 р. цілий ключ Клеванський перейшов до Російської „Казні” і був проданий т. зв. „Міністерству Уділів”. По виїзді Чарторийського, у Клеванському замку оселилися єзуїти, яких в 1773 р. влада виселила.

На початку 19 ст. Фадей (Тадеуш) Чацький закладає в К. шестикласову світську школу, яка перетривала до 1831 р. і за участь в повстанні була зліквідована. В 1832 р. відкрито в замку російську школу, яку незабаром перенесли до Луцька як гімназію. Від того часу старий замок, позбавлений опіки, почав міцно підупадати. В 1877 р. переведено сюди з Дермані „Духовное Училище”.

В м. Клевані від 1490 р. був православний монастир, а в 1571 р. згадується там ще церква, тепер вже не існуюча (Архів Ю.З.Р. ч. 1, т. I, ст. 31). Друга мурована церква з 1777 р. була до наших днів. Містечко Кл. мало такі пригороди: Клеванська Юридика і Застав'є. В кінці 19 ст. в Кл. було 207 домів і біля 1,600 жителів, 74 крамниці і „Духовне Училище”.

За переписом 1911 р. в К. було 4,230 жителів, шпиталь і притулок, шпиталь при „Духовному училищі”, аптека, 2 аптечні склади, лікар, 93 крамниці, 1 книгарня, водяний млин — 730,000 пуд. річного перемолу, заїздний двір, кооперація, 12 ярмарків річно, 2 горілчані крамниці (державні), волосне правління, міська управа, пошта і телеграф, суд, державний удільний маєток, земська пошт, станція і фельдшерський пункт, мурована синагога в стилі ренесансовім. Недалеко від м-ка Клевані, при залізничній станції розбудувалась в початках 19 ст. дачна місцевість недалеко від станції — тартак. Клімат є сухий і з огляду на великі соснові ліси — здоровий. Є там 2 городища, на одному з них замок, курган, знахідки камінних знарядь.

КЛЕВЕЦЬК, с, Ковельський пов., Старошкмарська вол. (В документах часто, як Клевечко), 16 км. від Ковля.

В кінці 19 ст. було там 44 доми і 390 жителів, церква на могилках. В 16 ст. належало до кн. Сангушків (1511), пізніше від 1564 р. до політичного емігранта кн. Андрія Курбського в Миляновицькій вол. 1590 р. К. належав до Андрія Фірлея. В 1623 р. село К. належало до Ковельського староства і платив 107 флор, і 3 гроші.

КЛЕВИЩЕ, хутір, Ковельський пов., Велиглушецької вол. В кінці 19 ст. — 8 домів і 34 жителів.

КЛЕМУВКА або **КЛЕМБІВКА**, с, Заславський пов., Заславська вол., 7 км. від Заслава, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 103 дом. і 795 жителів, дерев'яна церква з 1741 р., каплиця, школа церк.-прих., цукровня і млин. За переписом 1911 р. в с. К. було 1,006 жителів, шпиталь, горілчана крамниця, водяний млин (8,000 пуд. річ. перемолю, цукровня (річно 252,000 цукрового піску). Велика власність належала до гр. Потоцького з резиденцією в Антониках. На полях К. був один курган (В. Антонович, Труд. 11 з'їзду).

КЛЕМЕНТАЛЬ, с, Звягельський пов., Рогачівська вол., 16 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 84 доми і 341 жителів.

КЛЕМЕНТІВ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., На початку 20 ст. було там 12 домів і 95 жителів.

КЛЕМЕНТОВИЧІ, с. Звягельського пов., Шепетівська вол., на поч. 20 ст. було там 16 домів і 172 жит.

КЛЕНОВА, с, Рівенський пов., 22 км. від села Маренина.

КЛЕПАЧІ, с, Острозький пов., Довженська вол., при річці Нирка, 38 км. від Острога і 18 км. від станції в Славуті. В кінці 19 ст. було там 156 домів і 887 жителів, дерев'яна церква з 1750 р., церк.-прих. школа від 1875 р. Згадується в 1577 р., як село Острозького замку, за яке плачено від 6 дим. на півдворищах, 7 дим. на чверті і 7 город. В 1602 р. належало до кн. Острозьких, а від них перейшло до Яблоновських. По повстанні 1831 р. віддана Чертову і Вікменському. За переписом 1911 р. в с. К. було 1,029 жителів, кредитове товариство, земська випозичальня сільсько-госп. машин. На землях села було 55 курганів у двох групах (В. Антонович, Труд. 11 з'їзду). В 1911 р. велика земська власність 310 дес.

КЛЕПАЧІВ, с і кол., Луцького пов., Рожищанська вол., 17 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було в с. К. 24 доми,

230 жителів, в колонії 10 домів і 61 жителів. Колись село належало до жидичинського монастиря, а по р. 1831 забране „до казни”.

КЛЯЧКОВИЧІ або КЛЕЧКОВИЧІ, с, Ковельський нов., Старокомарська вол., 11 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 231 жителів. Був то маєток Рижкевича — 329 дес.

КЛЕЧАНИ або КЛЕЧАНИН, с, Луцький нов., Піддубецька вол., 15 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 194 жителів. Згадка про К. з 1545 р. в ревізії луцького замку, коли то с належало до вдови Посиховської, Петра Кишчиця і Єловичів. В кінці 19 ст. належало до Тележинських.

КЛЕЦЬКА ВЕЛИКА, с, Рівенський пов., Корецька вол., 77 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 670 жит., дерев'яна церква з 1862 р., на місці старої, ерекція на землі походить з 1732 р.

КЛЕЦЬКА МАЛА, с, Рівенський пов., Межиріцька волость, 71 км. від Рівного, над річкою Клецька. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 105 жителів, смолярня, водяний млин.

КЛЕСІВ, с Рівенського пов., Вирська вол., 142 км. від Рівного. В околицях с виступають великі поклади базальту, які експлуатують щораз то в більшій мірі. Робітники, то селяни з К. і околишніх сіл. До каміноломів однак бракує відповідних шосейних доріг. В кінці 19 ст. було там 103 дом. і 729 жителів, дерев'яна Успінська церква з 17 ст. Був це маєток „казьонний”. За переписом 1911 р. в К. було 1,026 жит., одноклясова школа, 3 крамниці, тартак, горілчана крамниця (державна), шинок.

КЛЕРУТИ, с, Лубенський пов. До великої зем. власносте в 19 ст. належало там 115 дес.

КЛИМЕНТОВИЧІ, с, Звягельський пов. — великий тартак.

КЛИМЕНЩИНО, кол., Луцький пов., Щуринська вол., на початку 20 ст. було там 4 доми і 42 жителі.

КЛИМІВКА, с, Заславський пов., недалеко від Заслава, над р. Горинню. Гарний ботанічний сад з купелями уряджений доктором Дробсе. Колись належало до кн. Сангушків. Назву с надано на честь матері Романа Сангушка — Клементини. В уроч. „Побойна” ще перед 1914 р. було 30 курганів (В. Антонович, Труд. 11 з'їзду).

КЛИНИ, с, Старокостянт. пов., Купельська вол. Село в 1867 р. мало 187 домів. Положене в мальовничій місцевості над р. Грабаркою.

КЛІТНА ВЕЛИКА, с. (в документах Клетна), Старокост. пов., Купельська вол. В кінці 19 ст. було там 154 дома і 759 жителів, дерев'яна церква з половини 17 ст. В 1517 р. село К. належало до кн. Костянтина Острозького і входило до Кузьминської вол. В 1545 р. власність кн. Кузьми Заславського. Пізніше оселя ця поділює долю Острозької ординації.

Біля 1740 р. село К. було у заставі у кн. Сапіги, пізніше належало до дрібних власників. Знайдено там скарб польських монет з 16 ст.

КЛІТНА МАЛА, с, Старокост. пов., Колківська вол., село при усті р. Зайчика до р. Случі, в 1867 р. було там 84 дома, а в кінці 19 ст. 100 домів і 772 жителів, церква дерев'яна з 1870 р. В 1518 р. село належало до Яська Сенютича, волинського землянина. На початку 16 ст. було це пусте селище — Клітка, пізніше увійшло до Острозької ординації, а в 1553 р. надане кн. Ігнатію Сапізі. В 1836 р. продане Турським і Коморовським.

КЛІЩЕВА ГОРА, ур., Ковельський пов., положене при джерелах т. зв. Обзирської річки. Згадується в 1554 р. (Ревіз. Пуш і Переходів Віл. Археогр. Ком.).

КЛІЩЕВІ ГОРИ, уроч., Ковельський пов. (Згадується там же).

КЛИНИНИ або **КЛІНИКИ**, с Старокост. пов., Монахиська вол., над притокою р. Збруча, 73 км. від м-ка Старокостянтинова. В кінці 19 ст. було там 306 домів і 1,683 жителів, школа. В 1583 р. належало до моначинського ключа маєтків кн. Андрія Вишневицького, який платив з К. від 4 димів і 6 город. За переписом 1911 р. до великої власності Свейковських належало там 1,214 дес.

КИНОВЕЦЬ БОРИСОВСЬКИЙ, Острізький пов., Плужанська вол., в початках 20 ст. було там 5 домів і 52 жит.

КЛОВНИЦЯ або **КЛОМНИЦЯ**, річка, Кременецький пов., Білокриницька вол., впливає з Антоновецьких лісів і впадає до р. Ікви.

КЛЕНОВА або **КЛЬОНОВА**, с, Рівенський пов., Седлищанська вол., 10 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 245 жителів.

КЛОЧИН або **КЛОПОТИН**, с, Володимирський пов., Порицька вол., 31 км. від Володимира. Урочища: За окописьком, Під жажковським лісом. Під ляховом, Середня рука. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 289 жителів. До великої зем. власности перед 1911 р. належало там 237 дес.

КЛЕМБУВКА або **КЛЕМБІВКА**, **КЛУБІВКА**, с. над рікою Горинь, Заславський пов. Урочища: Псарня, Щурівці, Чорні Лози. До кінця 19 ст. було це село власністю Сангушків. За переписом 1911 р. було там біля 5,000 жителів, церква, школа, велика цукровня гр. Потоцького від 1843 р., водяний млин. На полях 1 курган.

КЛУБУЧИН або **КЛУБОЧАН**, с., Луцький пов. Силинська вол., 52 км. від Луцька. Можливо що село К. взяло свою назву від слова Клубик, Клубуни або Клобуки, в наших літописах Чорні Клобуки — назва кочовиків тюркського походження, які жили в початках 11 століття. Частина Клобуків перейшла на службу наших князів. Аналогії Торчин від Торки, Печиніжки від Печинігів і ур. Козарщин — частина села Кречіва, від переселених сюди Хозарів.

В кінці 19 ст. в К. було 15 домів і 148 жителів. В 1577 році К. належало до олицького замку кн. Михайла Чарторийського, який платив від К. від 8 димів. В 1583 р. кн. Станіслав Радзивіл платив від 6 димів. До 1915 року село належало до олицької ординації.

КЛЮСК, с Ковельського пов. (в документах часом Ключки), Турівської вол., 20 км. від м. Ковля, над р. Турією. Згадується К. в ревізії луцького замку з 1545 р., коли то належав до Івана Ключого, землянина волинського, який був зобов'язаний до забезпечення 1 городні цього замку (Пам'ятники т. 4, від 2, ст. 107). Іван Ключкий платив тоді з К. від 6 димів, 8 город., а Матвій Ключкій від 8 димів і 3 город.

В 1653 р. село К. належало до Семена Ключького і його жінки Ключької Житинської (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, додаток статті 17). Перед тим К. належало в 1583 р. до Богдана і Матвія Ключьких. В 19 ст. К. перейшов у власність Гостинських і Обнінських. В селі церква, дерев'яна з 1784 р., на місці старої, невідомо коли і ким побудованої. На захід від села 5 курганів (Інформація О. Цинкаловського).

КЛЮКИ, с, Лубенський пов., 4 км. від села Каміниці, недалеко від ріки Ікви, при розлеглих ставах і лугах.

КНЕРУДИ або **КНЕРУТ**, було це село чеське в Лубенському пов., Малинської волості, 39 км. від Дубна. На початку 20 ст. було там 25 домів і 196 жителів — чехів. Дерев'яна церква з 1887 р., на місці старої Введенської церкви — тепер неіснуючої. В селі в половині 19 ст. було 58 дворів і 665 жителів. Згадується К. в ревізії луцького замку, коли то власником їх був Борейко і Грицько. В 1563 р. К. належало до Єрофея Готського, який записав В. свому братові Романові (Опис Акт. Книг. Київського Центр. Архіву, № 2099, ст. 25, п. 19). В 1566 р. К. фігурує в скарзі землянки Євстафії Борейко (Там же, № 2040, ст. 5, 27, 21, 17). В 1583 р. Богдан Борейко платив з К. за 8 димів, 4 город, і 3 город.

КНЯГІВЦІ, прис, Крем'янецький пов., Вишневецька вол., 27 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 367 жителів.

КНЯГИНИН, с, Лубенський пов., Княгининська вол., 33 км. від Дубна, над джерелами ріки Стубли біля ставів, при дорозі з Острога до Дубна.

В кінці 19 ст. було там 48 домів і 581 жителів, мурована церква з 1790 року, на місці старої з 16 ст., школа від 1870 р. Село положене в долині річки Стубли в мальовничій околиці, ґрунти врожайні. На початку 16 ст. К. належало до Федора Сангушки. Згадується в 1545 р., коли було власністю Олехна і Іванової Княгиненських. В 1570 р. з частини Княгинина платить Богдан Колмовський від 4 дим., 6 город, 1 млинського колеса, а Марко з Банні від 2 дим. і 1 город. Крім того, як спільник до К. виступає в її ст. Іван Уленович (або Гуленович). В р. 1576 багато як властителів К. Богдан, Іван і Марко з Бранного, до того фігурує також, як власник частини К., кн. Іван Заславський, який платив від 4 дим., 3 город, 1 ремісника і 2 боярів. В році 1583 кн. Юрій Пузина платить від 2 дворищ, Богдан і Іван Княгиненські від 5 город., а Горошкович від 2 дим., Марко Бранкий від 1 дим. і 3 город. Замок Княгиненський по визвольних війнах, під час яких К. був часто руйнованим, цілком підупав. Останнім його власником стає Стецький, який оселив там в 18 ст. монахів-езуїтів. За переписом 1911 р. в К. була волость, мировий посередник, земська поштова станція, одноклясова

школа, фельдшерський пункт, горілчана крамниця, кредитове товариство, млин (11,000 пуд. річ. перемоли), кооператива, ошадна каса, крамниця. До великої земельної власности Е. Стецької належало в К. 548 дес. Княгиненський замок перед 1915 р. уявляв з себе руїну, залишилися рештки стін, а з будинків 1 замкова вежа. Ціле замчище, а перед тим городище, заховало ще старі вали і рови, а на площі замку до 1915 р. був фільварок.

КНЯГИНИН, с. Лубенського пов., Торговицької волості (потім Ярославицьке), 35 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 299 жителів. На південь від Острожця, Луцького пов. Острожець був родинним місцем князів Острожецьких (не Острозьких). Про село К. маємо мало відомостей. В селі є мурована Михайлівська церква з 1790 р., одноклясова школа з 1876 р. В кінці 19 ст. було там 44 дворів і 352 жителів, 10 км. від Торговиці над р. Стиром. Село це в 17 ст. належало до езуїтського монастиря в Острозі, а перед тим до князів Острозьких. В кінці 19 ст. до великої зем. власности належало там 264 десятин.

КНЯГИНОК, с. Луцький пов., Торчинська вол., 6 км. від Луцька. В кінці 19 ст. в селі було 38 домів і 203 жителів, школа, вітряк, а в осаді К. 48 домів і 200 жителів. В 19 ст. село належало до Фальковських.

КНЯЖ, фільв., Луцький пов., Торчинська вол., фільварок — 243 дес.

КНЯЗЬ-СЕЛО або **КНЯЖ-СЕЛО**, с. Ровенський пов., Березинська вол., над р. Случчю, 87 км. від Рівного, на півн. схід від Рівного. В кінці 19 ст. було там в К-С. 154 двори і біля 600 жителів, церква дерев'яна Миколаївська з 1783 р., покрита гонтами, при ній така ж дзвіниця, млин. Село це положене в місцевості, де виступають оселі з назвами Гута, Рудня, Князівська Рудня, Слобода Рудня тощо.

КНЯЖА (КОЦЕЦЬКА), с. Звягельський пов., Городницька вол., над рікою Черем, Піщанська вол., 11 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 298 жителів та 285 дес. селянської землі. Колись місцевість ця належала до фільварочних обширів Потоцької Марії.

КНЯЖА (ЗВЯГЕЛЬСЬКЕ), с. Звягельський пов., Романівська вол. В кінці 19 ст. було там 105 селян і 355 дес. селянської землі. В 1911 р. було там 405 жителів. Село над р. Черемем, притокою р. Случі. Була там крім села

німецька колонія:, до якої належало 468 дес. землі. Колись село належало до обширів звягельського замку Любомирських, які пізніше перейшли до Уварових (Понад 60,000 дес).

КНЯЖЕ, с, Володимирський пов., Підберезька вол., 58 км. від Володимира, на самій границі з Галичиною. В кінці 19 ст. було там 113 домів і 685 жителів, церква дерев'яна з 18 ст., вітряк. До історії цього села, де воно виступає під назвою Княжине відноситься документ, виставлений у Києві в 1450 р., який відноситься до села Княже у Володимирському повіті. Роман-Олізар Ковчкович, намісник київський, заповідає своє рухоме і нерухоме майно в землях Київських і на Поділлі дружині своїй і синові своїй та іншим родичам. Згадується в тому документі: пані Євдокія Загоровська, дочка її Богуша Загоровська за сином Олізаром. (Українські грамоти 15 ст., Київ, 1965 р., „Наукова Думка“). В 1542 р. с. К. належало до Степана і Федора Кнівських, які обов'язані до забезпечення 3 городні луцького замку.

В 1570 р. побір платили Микула, Федір, Тимофій Жуки, а в 1577 платив Василь Деревницький, Зик і Хведір Княський. В 1583 р. частина К належала до Деревницького, Колодинського і до Тимофея Зика і Федора Княгинського. За переписом 1911 р. було в К. 893 жителів, крамниця і одна горілчана крамниця, кредитова каса і кооператива. В селі знайдено скарб монет з 16-17 ст.

КНЯЗІ, уроч. на річці Бузі (Захід.), пов. Володимирський, на сіножатях с Кречіва. Є то глибоке і затишне місце на річці, з високими сухими берегами.

КНЯЗІВСЬКА СЛОБІДКА, кол., Звягельський пов., Романівська вол. На початку 20 ст. було там 32 доми і 151 жителів.

КНЯЖИНА, два хутори, Крем'янецький пов., Ямпільська вол. — 2 доми і 10 жителів.

КНЯЖИНА, фільв., Крем'янецький пов. — 2 доми і 36 жителів.

КНЯЖИНА, уроч. Старокост. пов., Базалійська вол., на початку 20 ст. було там 30 жителів.

КНЯЖИЙ КОЛОДЯЗЬ, ур. Полісся, Пінський повіт.

КОБЛИН, с, Лубенський пов., Млинівська вол., 11 км. від Дубна, над рікою Іквою. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 303 жителів, церква дерев'яна з 1795 р., на місці,

де стояла стара з 16 ст., католицький костюл. В 1528 р. великий князь Вітольд підтверджує права на цю оселю за кн. Ганною Василевою, яку дав їй батько, князь Василь Острозький. Пізніше село Коблин переходить до Монтовтів і в 1545 р. належало до Якубової Монтовтовни і Андрія Монтовта, який зобов'язаний був забезпечувати з городні луцького замку. В 16 ст. К. був містом і відбувалися там торги і ярмарки. Був там також замок з дубового дерева, збудований над рікою Іквою, оточений високими стінами з брусів і окопаний глибоким ровом. Озброєння міста були 4 гармати, 52 рушниці, 20 гаківниць. До них було 2 бочки пороху, 5 барил куль до гаківниць і гармат, бочка салітри і пів бочки сірки (Орест Ільницький. Ганна Монтовтівна, Київ, 1888 р.). Крім того Коблинський замок отримував стріли до луків, які на Волині виробляли тоді в с.П'ятигорах. В описі Коблинського замку з 16 ст. згадується про фортифікацію самого замку, його архітектури, забезпечення зброєю і запасами продуктів. (О. Левицький. Київська Старина, 1888 р., Ганна Монтовтівна).

В 1570 р. Іван Монтовт платить від К. з 30 дим., 23 город, 6 піль, 61 димів і 67 город, 10 і 2 млинські колеса, 2 бояри путних і 4 шинки горілчаних. Той же Іван Монтовт записав доживотньо К. з селами своїй другій жінці Варварі Олександровні кн. Порицькій, котра по його смерті вийшла заміж за Олександра Сімашка — Володимирського підкоморного. Набув він від Ганни Монтовтовни місто і замок на власність.

В 1583 р. О. Сімашко платить від К. за 12 димів і 5 город. (Пам'ятники, т. I, від 2, ст. 76, 86, 116, 126). Згадана Ганна Монтовтовна була особливим типом людей бурхливих часів 16 ст., відважна, непогамована і розпусна, про що довідуємося з багатьох документів 16 ст. (Архів ЮЗР., ч. 6, т. I, ст. 90). (Опис акт книги Київського Архіву, № 2040, ст. 2030, ст. 17, 34 і там же № 2040, ст. 23, 38 р. 42, 35). На землях села Коблина заховалося до 1915 р. кілька курганів (В. Антонович. Труди 11 з'їзду).

КОБИЛЯ, с, Звягельський пов., Корецька вол., 40 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 145 домів і 837 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. і церк.-прих. школа від 1864 р. Колись село належало до кн. Острозьких, де вони мали велику отару коней.

КОБИЛЄ або **КОБИЛА**, с., Старокост. пов., Красилівська вол. Село над р. Божком, 24 км. від Старокост. В кінці 19 ст. було там 177 домів і 1,203 жителів, дерев'яна церква з 1720 р., церк.-прих. школа від 1891 р. Село колись належало до Крем'янецького замку. В 1911 р. було там 1,070 жителів і пошта. В 1517 р. князь Острозький платив з К. за 7 дим., 6 город, і 1 дорічного колеса.

В 1593 р. с. К. було спустошене татарами. По Кольбушівській трансакції К. перейшло до Любомирських від них до Зеленських. За переписом 1911 р. в К. до великої зем. власности Зеленської належало 841 дес.

Турійське Євангеліє, пов. Ковель (писане півуставом).

КОВАЛЕВИЧІ, — **ЛИПА**, слобода, Звягельський пов., Городницька волость, 53 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 409 жителів.

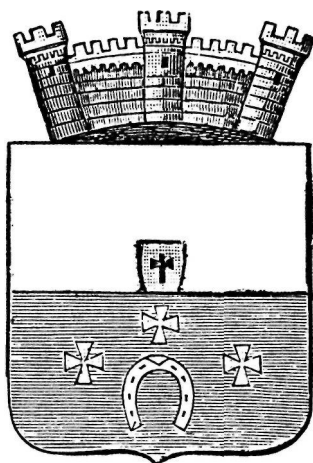
КОВБАНЬ, кол., Володимирський пов., Скобельська вол., 63 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 367 жителів.

КОВБАНИ або **КОЛОБАНИ**, хут., Луцький пов., Городецька вол. На початку 20 ст. було там 10 домів і 77 жителів.

КОВБАНЯ, кол., Рівенський пов., Тучинська вол. В кінці 19 ст. було там 7 домів і 73 жителів.

КОВЕЛЬ або **КОВЛЄ**, місто, положене на низині над рікою Турією, яка протікала тут кількома рукавами, формуючи кілька сухих островів. На одному з таких островів постав Ковель. Відколи існувала тут перша оселя, трудно сказати, але то була оселя камінного знаряддя, а також знаряддя бронзових наконечників списів, римських монет. Під час земляних робіт на острові в „Старому місті" було знайдено кілька довбаних колод — трумен, в яких лежали кістяки, а в високому березі часто видобували кераміку з 12-14 ст. В 14 ст. король Гедимин віддав оселю Ковель своїйому внукові Федорові Сангушці. По смерті кн. Федора, оселя ця переходить до його синів, які присвоюють собі титул Сангушків-Ковельських. Оселя ця в ті часи була досить важливою тому, що в 1518 р. король Жигмонт надав К. місту „Магдебурзьке право" і запроваджує там ярмарки. У 1536 році К. переходить в дорозі заміни до королеви Бони. За старим описом Ковель тоді виглядав на велике місто, де бачимо „Митну комору" про що свідчить грамота.

„Усі купці, котрі зі солею з Дрогобича їдуть, ніде більше не платять мита тільки у Володимирі і в Ковлі. Згідно з Магдебурзьким правом, міщани міста Ковля мали свою окрему управу, на чолі якої стояли бурмістри і ратмани. Міщани щорічно у перший понеділок по новому році вибирали ратманів, а один з них виконував обов'язки бурмістра..." До управи входили голови цехів, т. зв. цехові майстри і чотири „брати". Згідно зі звичаєм ковельських ремісників, якщо ремісник хотів вступити до цеху, обов'язковий був дати камін воску на церкву і шпиталь.

Герб міста Ковля: вгорі ГВЗ, на долішній червоній частині срібна підкова довкруги з хрестами. Вгорі корона міста.

В 16 ст. у Ковлі були такі цехи: гарбарський, шевський, шаповальський, панчошничий, пекарський, різницький, кравецький, кушнірський... Завдячуючи розвиткові ремісництва і торгівлі місто швидко розвинулося, бо і сама Ковельська волость була велика. Належали до неї містечка: Жижва, Миляновичі та села: Гриновичі, Шайно, Хотешів, Куйно, Красна Воля, Мощане, Дубова, Облапи, Вербка, Гойшино, Бахова, Скулин і багато інших. Подаємо документ захований до наших часів •— „Написаніє Привилею Ковельського ремесла кравецького“. Документ цей з 16 ст. є цікавий не тільки своїм змістом, але й мовою, в якій було його написано. Свідчить він яскраво, що староукраїнська мова була тоді не тільки урядовою мовою міських управ, але, як то стверджують документи, була також і дипломатичною мовою в федеральних справах Польської Річипосполитої з Литвою, до якої належали землі бувшої Волинсько-Галицької держави. „На перед ведле привілею того маються заховувати хто би колвек ремесла того заживав: любо тутошний, альбо теж прихожий під владою цех майстра того ж в місті Ковля будучого і з братією його всею цеховою. Постанавляем наперед мает биті присяги на каждый рік, а братів 4 при ним, а мают на то вожовати старшії браття і молодшії і потім мають оддати молодшії до старших кого би по-

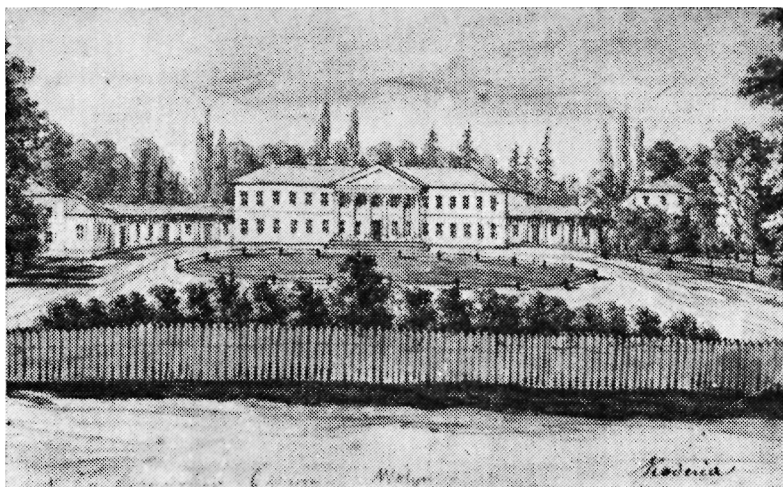
зволили бути цехмайстром бути тут же старший мають обирати з обох сторін тих... Мають перестерегати таких справ; хто би не мел ремесло где позатиканим робити .. . А котрий би мел пофольгувати такой попадає під вину цеймейстрові. Повтори меновання реч в цех вступованіє маєт цехмейстром і братам всім честь учинити, а при тому кравецькому ремеслі штуку показати ..." З дальшого тексту документу довідуємося, що кожен ремісник мусів давати на церкву і лічницю камінь воску і до спільної скриньки по „усману". Згідно зі звичаєм всі мусять давати на свічки до церкви і для замку і для міста „стрільбу" для оборони.

Документ цей писано у Ковлі 30 травня 1618 р. і підписано Цехмайстром Олександром і Кирилом.

Вже в 16-17 ст. була в К. велика жидівська колонія, яка постала там, після надання К. Магдебурзького права. У такому стані Ковель і його волость переходить 4 червня 1564 р. до московського емігранта кн. Андрія Курбського, з тим однак застереженням, що князь повинен тут дотримуватися литовського статуту і місцевого права і не порушувати прав ковельських міщан. Разом з кн. Курбським в Ковлі й околицях, на землях, які були йому надані королем Жигимонтом, оселилися його однодумці і підручні люди Клемент, Зубрицький та інші.

По смерті кн. Курбського, його поховано в монастирській церкві св. Миколая в с. Вербці. По переведених у 1848 р. археологічних дослідках членом Київської Археологічної Комісії не знайдено ані кісток ані труни Курбського.

У першій половині 16 ст. в Ковлі бачимо школу, в якій вчитель отримував від місцевих церковних треб „третій гріш" на своє отримання. Крім тієї школи в 16 ст. існував в Ковлі притулок для бідних і старців, від дуже давних часів, маючи свої землі і капітали, подаровані шляхтичем Миколою Гулевичем і відомим оборонцем українського народу в Польському Сеймі — Древинським. В першій половині 16 ст. в Ковлі було кілька церков — дерев'яних. Так у грамоті Королеви Бони з 17 серпня 1540 р. згадується Воскресенська церква, а ктиторами, цієї церкви були князі і шляхта Ковельської волості. Церква ця згоріла в 1718 р. Пізніше в 16 ст. побудована була Благовіщенська церква, яка достояла до 1944 р. Була це оди-

Палац в Кодні — тут Стемпковський катував невинних селян-гайдамаків.

нока і під поглядом старої архітектури пам'яткова церква на Волині („Історія Українського Мистецтва”, ст. 43 — Г. И. Логвин) з 1505 р. Третя церква в тому ж Ковлі Воздвиженська також збудована була на початку 16 ст., четверта Введенська з 17 ст.. Що торкається будівель в місті, то були вони виключно дерев'яні і навіть самий Ковельський ратуш там, де містився магістрат і суд, були дерев'яні. Зі старих ковельських вулиць знаємо: Жидівську вулицю, Козий Базар, Пекарська вул., Заріччя, та Ксьондзівська вул. (в часі унії попів називали ксьондзами).

В 17 ст. і напочатку 18 ст. Ковель починає занепадати і польські королі віддають це місто в оренду, як свою власність. Так у 1770 р. отримав К. Дмитро Яблоновський за 18,000 золот. і 24 гроші, а по двох роках Стани Речі-посполитої віддають це староство в діличне володіння королеві, який відступає К. краківському воєводі Вацлаву Жевуському. Так наближується 1795 р., коли ціла Волинь, а з нею і м. Ковель відходять до Росії і оголошено це місто „уездним городом Волинської губернії”. Число населення міста з року на рік зменшується, життя завмирає, так що в 1863 р. це колись велике і торговельне місто зі всіма пригородами нараховує ледве 37,644 жителів. В половині 19 ст., а саме у 1854 р. збудовано у К. перший у цьому місті римо-католицький костел.

Рокитно, пов. Ковель — гончар випалив миски (ц).

Мало кому відома подорож Тараса Шевченка по Волині в 1846 р. і перебування його в м. Ковлі в складі археологічної для розбору комісії старих актів. Т. Шевченко виїхав на Волинь, щоб зробити рисунки з пам'яткових будівель, городищ і могил, зібрати народні оповідання, пісні і казки. Був він у Почаєві і на північно-західній Волині, зробив зарисовки церков у Вербці к/Ковля, Секуті й інших місцевостях Ковельського повіту. Про цю свою подорож по Волині Шевченко написав у своєму творі „Варнак”. Два роки пізніше, член цієї комісії Іванішів відвідав Ковель і вивіз до Києва цінні міські акти, що переховувалися в місцевому ратуші 16-17 ст.

Дальша доля цього міста до половини 19 ст. стає незavidною. Міщани, з браку заробітків, покидають центр міста, займаючись тепер рільництвом і городництвом і тільки від часу збудовання залізниці Берестя-Ковель-Київ місто починає знову відживати. Одночасно зростає торгівля і промисел. Статистика 1893 р. нараховує в К. 15,116 жителів, з них українців 5,498, римо-кат. 3,088, жидів 5,810, німців 612 і інших 108. В цьому шляхти 696, міщан 13,032, селян 1,266, православних церков 4, костьолів 1, синагог 1,

домів молитви жидівських 7. Та сама статистика згадує, що у місті К. було дві школи, одна хлоп'яча, друга дівоча, дві лікарні, вісім лікарів і дві аптеки. Крім того був один жидівський притулок для дітей, 1 друкарня, 2 заклади фотографії. Міські доходи з того ж року виносили 41,122 руб., рахуючи при цьому 26,615 руб. від уряду на „отправленіє воїнського постою”. Ремісників зареєстрованих 384, робітників 269, челядників 75. Торговельних свідоцтв видано 1,097, крамниць 194.

Головним предметом торгівлі було дерево, яке, як і в давні часи, сплавливали рікою Турією до Гданська. Ця торгівля деревом дала можливість власникам великих маєтків в варварський спосіб винищити великі простори ліса і цим підірвали добробут не тільки свій, але усього місцевого населення і одночасно збагачувала місцевих багатих купців.

Ковельський повіт у світлі цієї статистики представлявся так: загальна кількість населення 179,424, з них українців — 150,184 в 329 селах, поляків 7,982, решта припадала на жидів (переважно в місті К.). В містечках, котрих було у ковельському повіті 12.

За переписом 1911 р. Ковельський повіт займав 6,459 км. кілометрів і без м. Ковля проживало в ньому 233,791 жителів, з них православних (українців) 100,365 мужчин і 99,937 жінок, римо-католиків (поляків) 4,908 мужчин і 4,344 жінок, жидів 11,059 мужчин і 10,752 жінок, німців колоністів (протестантів) 1,218 мужчин і 1,197 жінок.

КОВНЯТИН, с, Пінський повіт. Згадується в Ревізії пуш і переходів зв. на ст. 14 в р. 1558.

КОВША, урочище, Ковельський повіт. Згадується під роком 1554 в Ревізії пуш і переход, звір., Вилен. Археол. Ком.

КОГИЛЬНО, с. Володимирського повіту, Вербська волость, 9 км. від Володимира. В 16-17 ст. село належало до луцького замку і з огляду на це було зобов'язане (як то видно з Ревізії луцького замку в 1545 р.) утримувати 1 город, на замку. Село було власністю Томкова Когиленська і Томко Сачкевич. В 1570 р. вносить з К. побір Хведір Когиленський. На терені Когильна і належних до нього земель були такі урочища: Підлип'я, Бір, За горою, Могили, або Московська могила (де за переказом поховано солдатів російської армії, які полягли під час боїв

в 1831 р.), Волошки, Ліски, Жидівська нива, Казьонний гай, Будки, Старі Будки, Вороне болото, Бегета, Попова і Голяшиха.

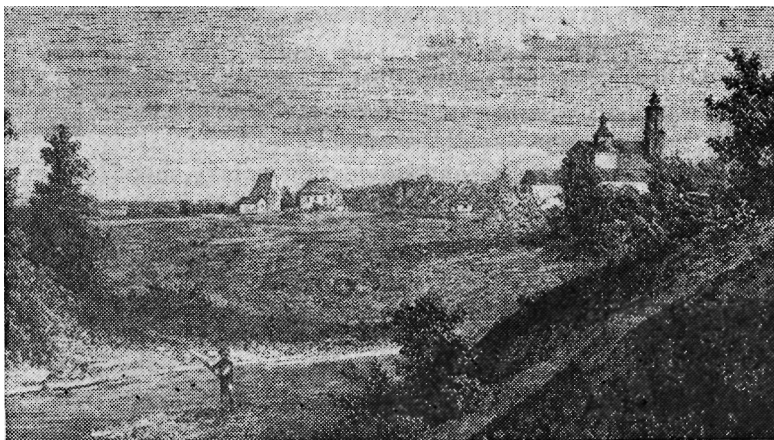
Село положене на краю великого лісу, — 11,080 гектарів. В урочищах коло Будок, в лісі є три кургани, в 37 кварталі — 3 кургани, в 25 кварталі (в лісі) — 3 кургани і в тому ж лісі, в 29 кварталі — 1 великий курган. Всі ці кургани поросли старим густим лісом (О. Цинкаловський, Матеріяли до Археології Володимирського повіту. Записки Н.Т.Ш., № 154). В урочищі Довгород на довгій пісковій надмі багато знахідок неолітичної кераміки (шнурової) і як подає В. Антонович 1 кург.

КОЖУШКИ, с, Звягельський пов., Киянецька вол. В кінці 19 ст. було там 67 жителів (селян) і 423 дес. селянської землі та 420 дес. двірської землі. Колись село належало до Любомирських-Звягельських, а по повстаннях 1831-1863 р. до Уварових, Вольських і Білозерських.

КОЗАВАТА, хут., Ковельський пов., 83 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 32 доми і 144 жителів.

КОЗАК, с, Звягельський пов., Корецька вол., 38 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 292 жителів, дерев'яна церква з 1786 р. В 1647 р. К. належало до кн. Самуїла Корецького, пізніше перейшло до Чечелів.

КОЗАРКА, с, Звягельський пов., Миропільська вол., 49 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 507 жителів, дерев'яна церква з 1782 р.

Містечко Кодня — загальний вигляд після мал. з 19 ст. (ц).

КОЗАРИ або **ХОЗАРИ, ГУЗАРИ**, с, Звягельський пов., Романівська вол., 65 км. від Звягеля, 91 жителів і 340 дес. селянської землі. Колись село належало до гр. Ільїнського, а від нього перейшло до Стецьких. За переписом 1911 р. належало тут до великої земельної власності 1774 дес. (до 4 власників).

КОЗАРЩИНА, уроч., або **ХОЗАРЩИНА**, на ґрунтах села **КРЕЧІВ**, Володимирського пов., Грибовецької вол., над рікою Бугом. Серед жителів-селян цього урочища можна зауважити відмінний антропологічний тип (пласке лице, пігментація ясна, волосся рудаवे і ясно-рудаве (О. Цинкаловський, замітки).

КОЗАЧКИ, с, Крем'янецький пов., Святецька вол., 51 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 452 жителів, церква на могилках з 1873 р., млин. До великої земельної власності належало там в 19 ст. 297 дес.

КОЗЕЛ, слобода, Луцький пов., Силенська вол. На початку 20 ст. було там 4 доми і 71 жителів.

КОЗЕЛ, с, Ковельський пов., Хотячівська вол. В кінці 19 ст. було там 28 домів і 151 жителів.

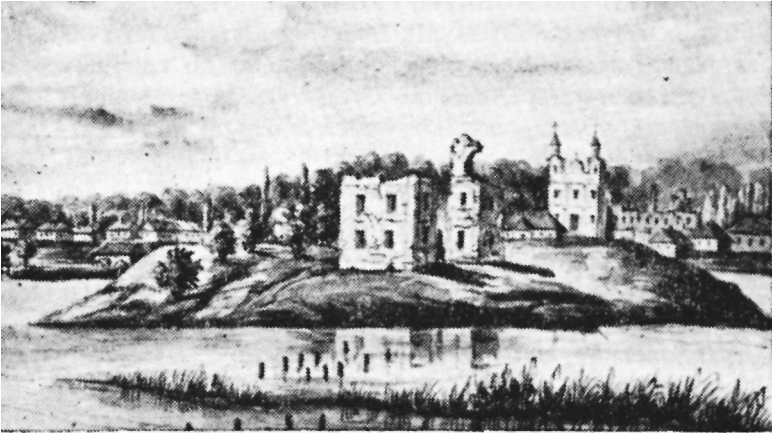
КОЗЯРКИ, слоб., Рівенський пов., Селищанська вол., 126 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 228 жителів.

КОЗЯТИН, с (в документах — Кошатин), Володимирський пов., Підберезецька вол., 49 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 54 доми і 302 жителі. В 1583 р. Станіслав Ювальський вносить від К. за 7 димів і 2 город. За переписом 1911 р. до великої зем. власності належить в К. — 120 дес.

КОЗАЧІ ГОРИ — високе поросле лісом пасмо гір, які простягаються між Дубном і Острогом.

КОЗЕРАДИ або **КОЗІРАДИ**, с. на Волині, колись родинне місце Волинської укр. шляхти Боговитинів-Козерадських (тепер у списках місцевостей не фігурує).

КОЗИН, м-ко, Лубенський пов., Крупецька вол., при ставі і річці Пляшивці, 33 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 173 доми і 160 жителів, мурована церква з 1838 р., перероблена по конфіскації 1831 р. з домініканського костьола. Була там стара церква з кінця 16 ст., дерев'яна крита гонтами, тепер не існуюча, школа з 1866 р. і бувало там 12 ярмарків річно.

Залишки укріплення м-ка Козина (мал. 19 ст. (ц)).

Історична згадка про цю оселю, коли вона виступає в документах під назвою КОЗИН-ОСТРОВА, маєток з 1488 р., як власність пані Федьки Юршевої, дочки і жінки Олізара-Шиловича, маршала волинської землі, а також луцького на той час, старости. (Архів Сангушків, т. I, ст. 142). В 1545 р. згадується 6 описів луцького замку, де була одна городня Олехна Івана й Михайла Козинських з Козина. (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 18). Згадується К. і в інших маєткових документах 16-17 ст.

В 1611 р. в скарзі архимандрита Почаївського монастиря Івана Заліза на шляхтича Андрія Фірлея про грабіж церковних речей, самовільного відібрання церковної землі й урядження самому шинків усякого роду напиків і інших кривд. (Архів Ю.З.Р., т. 6, ч. 1, ст. 764 і 765). В 1583 р. Варвара з Козинських кн. Збаразька вносить з К. від 7 димів ринкових, 30 димів уличних і 37 ґрунтів, 43 нужденних хатин, 2 жидівських слуг, 5 комірників, 6 городників і 4 городні, 2 вальних коліс, 1 попа. В 1589 р. платилося від К. оренди Фірлеям — 11 флор, і 8 грош. з городників, комірників, ремісників, жидівських слуг, від попа 11 флор. 26 грош, і чопового 30 флор. В 1750 р. К. належав до гр. Тарнавських і тоді домініканський монастир був обдарований землею, а місцева людинність мусіла сплатити за будову цього монастиря 7,000 золотих.. В 1870 р. в К. було 155 домів і 514 жителів, переважно жидів, церква, синагога, ґуральня. За переписом 1911 р. в К. до вел.

земельної власності Яна Тарнавського належало 1953 дес. Старий замок, що знаходився на острові ставу, який тут творить ріка Пляшівка тепер обернувся в руїну.

КОЗИН, с. Луцького пов., Рожищанської вол., 33 км. від Луцька. Село згадується в 1570 р., належало до Миколая Ярославовича з Голобами, Іван'єм і Томаховом. З частини К. платить Іван, а в 1583 р. Димитр і Фелон Козинський. До великої земельної власності належало там 1911 року — 135 дес.

КОЗИН, кол., Луцький пов., Полонська вол. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 81 жителів.

КОЗИН, уроч., Луцький пов., Торчинська вол.

КОЗИН, с. Острозький пов., Перерослинська вол., 27 км. від Острога, в лісовій горбковатій околиці при безіменному потоці. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 244 жителів, дерев'яна церква. Ще перед кінцем 16 ст. село це належало до відомої своїм поступовим поглядом родини Сенютів-Радогощських, які були аріянами. По смерті тієї родини К. перейшов до Краєвських і Кульчицького. В 1570 р. разом з Радогошею належав до Богдана Патрікія Сенюти, який у 1577 р. платив з К. від 3 димів, 2 город, і 1 городу. В 1583 р. платив з К. Миколай, Іван і Богдан Патрікіївичі. За переписом 1911 р. до великої земельної власності в К. належало 691 дес, властителькою була Лебединська.

КОЗИНСЬКИЙ хутір, Острозький пов., Перерослинська вол., 30 км. від Острога. В початках 20 ст. було там 16 домів і 103 жит.

КОЗЛІВ, с. Володимирський пов. За переписом 1911 р. було там 281 жителів, водяний млин, бровар і 621 дес. землі належало до С Вільчинського.

КОЗЛИН, с. Рівенський пов., Кустилської вол., 22 км. від Рівного, на р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 131 домів і 843 жит., церква дерев'яна з 1793 р. на місці старої з 16 ст., млин, тартак і шлюз. В 1467 р. кн. Юрій Несвицький стверджує, що оженився з Настазією Мусятивною і отримав село Козлин, а в 1500 р. с. К. перейшло до його сина Григорія. В 1577 р. К. належав до кн. Костянтина Острозького, який вносить з К. від 6 дим. на півдворищах, 4 доми на чверті, 2 підсуд. від худоби, 2 дими, 2 город, і 4 город, а в 1583 р. від 10 димів, 6 город, 5 комірників, 1 попа. В 1617 р. під назвою Козлина —

містечка Луцького повіту, фігурує в документах, як власність Костянтина і Януша кн. Острозьких. (Архів, ч. 6, т. I, ст. 383). Пізніше містечко К. згадується, як власність воеводи сандомирського Яна Замойського (Архів, ч. 6, т. I, ст. 63-65). Замок козлинський збудовано в 1580 р. кн. Костянтином Острозьким в урочищі Старики. В 18 ст. К. переходив з рук до рук і зовсім підупав і змарнів, і зовсім стратив характер міста.

За переписом 1911 р. був вже К. тільки селом, Кустинської волості і було там 620 жителів, 8 крамниць, 1 крамниця горілчана, 2 тартаки з річним оборотом 32 тисячі, 1 мануфактурна крамниця, водяний млин — 100,000 перемолу і склад пива.

КОЗЛИНИЧІ, с, Ковельський пов., Повурська вол., 28 км. від Ковля. Історична згадка про К. як село належало до Луцького замку, Мельницької волості і в 1545 р. було там 5 дворів замкових слуг, які виконували стаєнну службу і 10 дворищ, з яких виконувалася служба з возом, сокирою і косою та обов'язком доставання матеріялу до направи мосту під замком. В 1577 р. кн. Роман Сангушко платив з К. від 27 дим. на півдворах, 6 город, а в 1583 р. від 24 димів і 6 город. Було це село господарське і так виступає воно в документах 16 ст. (Пам'ятки Київського Археогр. Ком., т. 4, від 72, 98, 163 і 180). В 16 ст. К. належав до Костянтина Івановича Острозького, а з кінця цього сторіччя до кн. Сангушків, котрі були державцями цього села, яке тоді належало до луцького замку. (Архів Сангушків, т. 4, ст. 401). В 17 ст. К. належали до кн. Заславських (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 424). До кінця 19 ст. була в К. стара церква, покрита гонтами.

КОЗЛИНИЧІ, с, Луцький пов., Маневицька вол., над р. Стиром, 80 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 543 жит. В 1577 р. село знаходилося в Чарторийській волості кн. Михайла Чарторийського, який платив від 3 димів, 12 город, а в 1583 р. від 8 димів.

КОКОРІВ СТАРИЙ і НОВИЙ, с, Кременецький пов., Бережеська вол., над р. Іквою, 16 км. від Крем'янця. Разом в **НОВОМУ** і **СТАРОМУ КОКОРОВІ** в кінці 19 ст. було 160 домів і 778 жителів, дерев'яна церква св. Михайла з 1732 р. Згадка про село К. з 1545 р. яко „Двір Кокорово". В 1630 р. село належало до чашника волинської землі Лаврентія Дверницького, члена і діяча Луцького брат-

ства (Архів Ю.З.Р., ч. 1, т. 6, ст. 608-609), а перед тим К. належав до писаря королівського Василя Деревинського (1569). В 1577 р. від К. платив Василь Деревинський від 1 дим., 3 город і 1 млинського колеса. В 19 ст. і на початку 20 ст. належав до Потоцьких. За переписом 1911 р. було там 258 дес. фільварочної землі. В селі К. над р. Іквою чотирикутне замчисько, а в уроч. Роздоймани, Ковалівка дві групи курганів.

КОЛЕСЕЦЬ, с, Старокост. пов., Лавратинська вол., село над Жердею і ставом, який вона тут творить, 76 км. від Ст.-Кост. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 809 жителів, дерев'яна церква з 1789 р. на місці дуже старої з 1468 р., яка мала наділи кн. Вишневецьких. За переписом К. було колись містом під назвою „Колесна", яке татари знищили у 1240 р. В 1583 р. кн. Петро Збараський володів К., який на той час був кременецьким старостою. В 1775 р. К. належав до Кордиша і Ярошинського, а в 1820 р. до Б. Крусовської. В 1911 р. 339 дес. належало до Білошицької.

КОЛЕСЬКА, слоб., Рівенський пов., Кустецька вол. — 4 дом. і 21 жителів.

КОЛЕСО, слобода, Луцький пов., Силенська волость, в кінці 19 ст. було там 14 домів і 115 жителів.

КОЛЕСНИКИ, с, Острозький пов., Бугринська вол. Село над р. Горинню, 27 км. від Острога. В 1503 р. кн. Острозький надає К. дочці своїй Марії, коли виходила заміж за Іловицького. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 380 жителів, церква Троїцька з 1861 р. на місці старої. Згадка про село К. в ревізії крем'янецького замку, яке у 1545 р. належало до волинських земель Вельгорських, в 1570 р. до Клементової, а в 1577 до Адама Клементовича, який платив від К. з 13 димів, 10 гор. і 8 город. В 1579 р. кн. Богущ Корецький записує с. К. Семенові Хрептовичові-Богуринському. В 1583 р. побір вносить Боговитин-Козерадський. В 1623 р. властителькою села була Маруша Боготинівна з Козерад і до Адамової Човганської. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 110, 111, 112, 113 і там же ч. 6, т. I, ст. 438, 439). Велика земельна власність належала до Єловецьких 333 десятин.

КОЛИШАНКА, кол., Луцький пов., Піддубецька вол. На початку 16 ст. було там 16 домів і 69 жителів.

КОЛЕСЕЦЬ, с, Старокост. пов. До великої власности Прушинських належало 222 десят.

КОЛИШИНЦІ (часами помилково Коли шинці), Старокост. пов. В 1505 р. кн. Олександр надає це село разом з Сахновцями — Івашкові Лабунському. В 1547 р. К. належали до кн. Василя, який пізніше віддає в заставу кн. Костянтинові Острозькому за 2,000 кіп грошей і остаточно в 1561 р. тому ж князеві за 5,000 кіп грошей литовських. У тому ж році кн. К. Острозький заложив тут місто, назвавши його своїм іменем Костянтинів, яке входило до т. зв. „столових дібр" (королівських).

КОЛЬНЯТИЧІ, с, Острозький пов., при селі Вільна, Уніївська вол. В кінці 19 ст. було там 39 дворів і 313 жителів. В селі дерев'яна церква з 1734 р. В 16 ст. село К. належало до кн. Острозького, а від нього, на підставі Кольбушівської угоди перейшло до кн. Яблоновських, а від них до Сапігів. В 1824 р. належало К. до Яна Радзимінського, пізніше до Лобачевських.

КОЛКИ, м-ко, Луцький пов., Колківська вол. Село над рікою Стиром, на старім тракті з Пінська до Дубна. Місцевість лісова, піскувата і маловрожайна. В 1870 р. в м-ку К. було 417 домів і 1,370 жителів (з них 60% жидів), церква, костюл, 3 жидівські молитовні доми, бровар і гуральня, 43 крамниці, 45 ремісників. За переписом місцевих міщан містечко К. називалося колись Романовим. По великій пожежі, яка знищила зовсім це місто, залишилися тут тільки обгорілі кілки від плотів. Від того часу новозаснована оселя почала зватися Колками. Дослідження археологів виявило однак тут старе ранньо-середньовічне городище над рікою Етиром, яке було не знати ким знищене. В околиці містечка був на початку 20 ст. курган, що звався „Чорна могила". В містечку в кінці 19 ст. кружляло кілька легенд про зруйнування старого міста і про постання нового міста. В 16-17 ст.ст., було це містечко рухливе і багате, в якому населення цілого Полісся купувало сіль, яку люди привозили з т. зв. „жуп руських" (в Галичині).

За переписом 1911 р. в К. положених 52 км. від Луцька проживало 4,411 жителів, був там мировий посередник, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, акцизний уряд, суд, земська лічниця, жидівський притулок, аптека, 2 бібліотеки, горілчана крамниця, 3 ліка-

Тип курної хати з околиць Колок (минуле століття (ц)).

рів, 1 дентист, 2 книгарні, медоситня, фотограф, судовий оборонець і волосне правління. В містечку відбувалися 4 ярмарки річно. В 1911 році до великої земельної власності поміщика Савицького Миколая належало 9,005 дес.

КОЛКИ, с, Старокостянтинівський пов., Корчевська вол. Село положене при джерелах р. Покори, притоці р. Случі. Краєвид степовий, земля чорнезем. До найближчого містечка Теофіполя 14 км., а до повітового містечка Ст. Костянтинова 33 км. За переписом 1911 р. до великої земельної власності належало там 1,383 дес. (поміщик Каменський). При будові нової церкви у 1854 році натраплено на „старі могилки“, де знайдено людські кістяки і глиняні горщики. В околицях було кілька курганів, а також знахідки з раннього середньовіччя (Труди 11 з'їзду. В. Антонович, 1901 р.).

КОЛКИ, с, Рівенський пов., Любиковицька вол., над рікою Случю, при залізниці Рівне-Лунинець, на південь від устя р. до Горині, і на південний захід від м. Дубровиці. Село колись належало до величезних маєтків кн. Дубровицьких (16 ст.), а пізніше ділило долю сіл і осель, які часто переходили від одного до другого власника. Місцеві селяни від найдавніших часів займалися, крім рільництва і годівлі худоби, рибальством і плисацтвом. За переписом 1911 р. село Колки, яке було віддалене від міста Рівного на 157 км., мало 1,673 жителів, одноклясо-

ву школу, горілчану крамницю і від 1894 р. гуральню, де продукувалася горілка зі збіжжя і картоплі. Околиці с. К. відзначаються частими археологічними знахідками. Так у кінці 19 ст. знайдено там скарб з римського періоду, з якого скляний невеликий кубок переховується в Краківському промислового музею.

КОЛМІВ, с, Лубенський пов., Берестецька вол. Село над р. Колмівкою, або Горохівкою. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 220 жителів, дерев'яна церква з 1879 р. (на могилах). В 1545 році згадується в описі луцького замку, де знаходилася городня колмовська Василя Янкевича (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 75, 88 і 116). В 1563 р. згадує урядник Івана Барзобоготого про побиття і пограбовання людей (Опис акт. книги, Київ. Центр. Архів, № 3037, ст. 29, 71).

В 1583 р. розрізнявано Колків Старий і Новий, які тоді належали до Григорія Колмівського, який платив за них від 3 димів 4 город, і 5 димів і 3 город. В селі на ставі були рови і вали старого замчища. (В. Антонович, Труди 11 з'їзду).

КОЛМОВИСЬКА або **КОЛМОВИСЬКО**, **КОЛМОВИЧІ**, **КОЛМОВИЩЕ**, с, Володимирський пов., Скобильська волость, 76 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 20 дом., 132 жителів. Згадується у 1570 р., коли с. К. належало до Богдана Колмовського, який від К. платив від 6 димів, 3 город, а в 1577 р. до с. Звинигорода кн. Богдана Сангушки, який платив від 1 диму на лані і 4 дими на півланках.

КОЛМАЧІВКА, с, Лубенський пов., Берестецька вол., 70 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 177 жителів.

КОЛОВЕРТА, с і колонія, Рівенський пов., Межирицька вол., 57 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 83 дома і 1,201 жителів, стара дерев'яна церква згоріла у 1839 р. В 1577 р. с. К. належало до Межирицького ключа маєтків кн. Корецького, який платив від К. 15 димів, 9 город, а в 1623 р. до кн. Кароля Корецького, який платив з цього села побори. (Архів ч. 6, т. I, ст. 443). В 1867 р. в цьому селі було тільки 120 жителів. Уродився там польський історик Домінік Шибинський.

КОЛОДЕЖНЯ або **КОЛОДЕЖНО**, **КОЛОДЕЖНЄ**, с, Звягельський пов., Миропільська вол., над р. Случчю, 65

км. від Звягеля. У 12-13 ст. був там над р. Случею старий город Колодежень, який у 1241 р. був зруйнований татарами і від якого залишилося лише городище, яке було розкопане у 1948-1953 рр. Інститутом археології, Української Академії Наук і де виявлено землянки і будівлі, а також могили і сліди побойовища з 1241 р.

В кінці 19 ст. було це село на тракті з Мирополя до Любара, де проживало в 65 домах — 689 селян, дерев'яна церква невідомо коли і ким побудована, школа церк.-прих. з 1865 р. Був там колись старий монастир св. Михаїла, фундований княгинею Анастасією Острозькою.

Щорічно в дубовому лісі під селом відбувався великий ярмарок, на який з'їздилися селяни з довколишніх сіл. За переписом 1911 р. в селі Колодежні було 1,123 жителів, одноклясова школа, горілчана крамниця, цегельня, водяний млин (6,300 пуд. річ. перем.) і **1 ярмарок річно**. В кінці 19 ст. селянської землі було в К. 256 дес, а фільварочної 466 дес.

КОЛОДЯНКА, с, Звягельський пов., Смогдирівська вол., 33 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 473 жителів.

КОЛОДЕЖНО, с, Ковельський пов., Любишівська волость, 9 км. на південний схід від Ковля, при шосі Ковель-Луцьк. Родинна місцевість великої української поетеси і письменниці Лесі Українки (Косач). Там народилася і провела вона свої молоді літа, там черпала надхнення серед свого народу, серед лісів і левад. Тепер залишився малий дім, в котрому вона проживала і який тепер є музеєм, по цій визначній людині. У часі, коли там проживала Леся Українка, в с Колодежні було 50 домів і 266 жителів. Батько Лесі Українки мав там 465 дес. (Микола Петрович Косач), що на Поліській умовині і маловрожайність землі не давало великих доходів. В 16 ст. в 1583 р. згадується К., яке належало до Милянвичевських маєтків російського емігранта кн. Андрія Курбського, який платив з К. від 5 ланів і 3 ремісників.

КОЛОДНО, с, Крем'янецький пов., Заруденська вол., 40 км. від Крем'янця, при старому шляху з Вишнівця до Збаража. Село колись було містечком. Тепер це велике село, яке складається з таких кутків і вулиць: Вільховець, Лісовщина, Пеньки, Поляна, Селище, або Селисько, Видківці. В кінці 19 ст. було там 439 домів і 2,168 жителів,

Бездомні підростай (мал. 19 ст.) (ц).

дві церкви при чому одна з них мурована, недалеко від городища і замчища з 1575 р., побудована кн. Острозьким, а інтер'єр її заховав і тепер (віттарна частина) ренесансовий стиль. Друга церква дерев'яна, а колись при ній була дерев'яна дзвіниця архаїчної форми, яка була покрита гонтами (інфор. О. Цинкаловський). В селі народня школа від 1872 р. Колодно в 15 ст. належало до маєтків волинських князів, останньо до кн. Льва Свидригайла. Від того часу на лугах на північ від Михайлівської церкви залишилося велике городище до 1915 р. — до 400 метрів в обводі, оточене валами і ровами. Залишилися також вали, які оточували ціле село К., яке в 16 ст., а можливо і раніше, було городище.

Першу писану вістку про К. маємо з 1465 р., яка подана в акті поділу між кн. Семеном Солтаном і Василем

Васильовичем кн. Збарзьким, при чому князю Семенові припало місто Колодень. Князь Семен Василевич отримав титул князя Колоденського (Арх. Сангушків, т. II, ст. 75).

Колоден, пізніше К. як посаг за дочкою того ж князя перейшло до князя Василя Острозького. (Архів Сангушків т. I, ст. 54-55). В 1518 р. К. належало до кн. Костянтина Івановича Острозького, як спадщина по дідові Семенові кн. Василю Несвицькому і кн. Маріяні Ровенській. В 1538 р. кн. Ілля Острозький записав К. жінці Беаті Косцелецкій, яка ще у 1545 р. володіла цим містом (Пам'ятники т. 4, від 2, ст. 126-226). В цьому власне році К. займає „правом кадука" (що означає — зайняття силою не маючи до того права) Тарновський, краківський каштелян (високий польський урядовець, що засідав у сеймі). В 1583 р. місто К. належало до кн. Костянтина Острозького, від якого він платив за 14 димів, шинок від 5 нужденних хатів, шевця, 1 вального колеса, 1 слуги, 1 попа. В 1589 р. Колодно було спустошене татарами і стало безлюдним (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. I, ст. 292) і від того часу було тут тільки мале село. Від князів Острозьких К. перейшло до Цетнарів, а від них у 17 ст. до Свейковських і врешті у 19 ст. К. було власністю графа Грохольського, що походив з українського багатого роду і до кінця 19 ст. затримали греко-кат. обряд. Будинок костьола мурований, побудував в 1793 р. Свейковський.

За дослідженнями автора, колоденський замок, а перед тим старий город волинських князів було збудовано в долині річки Гниди на старому городищі, про що свідчать археологічні пам'ятники (кераміка, залізна зброя, кафлі, монети, підкови тощо. (Література: Барановський: „Село Колодно, Кременецького уезда как пам'ять судеб. Волині при короле Польському Сигезмуде I. Вол. Єпарх. Вед. 1873 р., ст. 534", „Словник гісторино-географічни Крулевства Польського" під буквою „К" і О. Цинкаловський: „Матеріали до пражеюв Волині і Полєся Волиньського"). В селі був великий палац, який в останніх роках обертався в руїну. За переписом 1911 р. в с Колодні було 2,471 жителів, збарзька погранична таможня (Село положене при б. австрійській границі), 2-клясова школа, земський фельдшер, 3 крамниці, горілчана крамниця (державна) і водяний млин. До великої земельної власности гр. Грохольського належало тоді 3,828 дес.

КОЛОДНО або **КОЛОДЯНКА**, с **КОЛОДНЕ**, Рівенський пов. і волость, 10 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 71 домів і 709 жит., дерев'яна церква Юрїївська з 1788 р., а при ній в 1914 р. була ще стара церква, архаїчної архітектури з окремою побудованою дзвіницею. Як церква так і дзвіниця покриті були гонтами. Село К. згадується в 1470 р., коли то Ванько з Кордеевичів, Джусин з Квасилова продає за 1,000 кіп чеських грошей кн. Семенові Василевичеві Збараському свої діличні маєтності, а серед них і с Колодне і села: Басів Кут, Бережанку, Корнин, Словне, Баково, Ростово (Растів). Як то видно з грамоти, виставленої у Львові 1478 р., панові Олехну дісталися села: Бочаниця, Тесово, Сіяний, Галі, Садки, Ляхово і Новгородичі. При цьому свідками були: Сімашко Єрифейович, Ванько Петрашкович, Васько Полтіїв. (Українські грамоти, Київ, „Наукова Думка“).

В 1606 р. згадується К. в справі повішення „Слуги Павла Лозковського (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. I, ст. 340). Ще раз згадується К. як „село Колодное" Луцького пов., як маєток пана Холмського Ванька Кердеевича з Квасилова.

КОЛОДЕЗЬ або **КОЛОДЕЗЄ**, **КОЛОДЕЖНО**, с Луцького пов., 43 км. від Луцька. Колись була то власність луцьких єпископів.

КОЛОДЕНКА, с, Рівенський пов. і волость. За переписом 1911 р. була там гуральня (23,070 відер 40% горілко річно).

КОЛОДЕНСЬКИЙ ХУТІР БУДКИ, Луцький пов., Чарківська вол. В початку 20 ст. було там 12 домів і 77 жителів.

КОЛОДЕЯ, с, Луцький пов., Медведівська вол., 89 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 603 жителів. Село К. згадується в 1577 р., коли воно належало до Михайла Чарторийського, який платив від 4 димів.

КОЛОДНИЦЯ або **КОЛОДНО**, с, Ковельський пов., Любишівська вол., 11 км. від Ковля, при річці Турії. В кінці 19 ст. було там 52 доми і 344 жителів. В 1583 р. село К. належало до Миляновицького ключа маєтків кн. Андрія Курбського, який платив з нього від 2 димів і 1 города.

КОЛОДЯНКА, с, Звягельський пов., Киянецька вол. В кінці 19 ст. було там 142 жителів і 593 дес. селянської землі і 426 дес. фільварочної землі. Колись село належало

до Звягельського ключа кн. Любомирських, пізніше до Уварових, а від них перейшло до Міхаловських.

КОЛОНИЯ, с, Рівенський пов., Степанська вол., 82 км. від Рівного. В початках 20 ст. було там 84 доми і 498 жителів.

КОЛОМАРИНКА, с, Старокост. пов. В 1867 р. було там 28 домів.

КОЛОМЛЯ або **КОЛИМЯ**, с, Острозький пов., Кривенська вол., 20 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 174 доми і 866 жителів, дерев'яна церква з 1870 р. Згадується К. в 1583 р. як маєток кн. Острозьких, які платили з К. від 3 димів і 1 дорічного колеса. Село при старому тракті з Острога до Славути. Згадується також в документах 1602 р. під назвою „Колемна" і під цією ж назвою фігурує в літописі Єрлича, який там проживав. Село на правому березі р. Горині, земля кремениста і чорнозем, селяни займалися, крім рільництва, тесляркою і рибальством. Село належало до 1855 р. до Яблоновських, пізніше до графині Зубової.

КОЛОННА, с. Володимирського пов., Порицької волості, на схід від Іванич, 24 км. від Володимира. Від найдавніших часів належало до маєтків кн. Порицьких. На ґрунтах К. слідуєччі урочища: в селі — • Заселенці, Чабани, Ляшуни, Кропиловці, в полях: На горах, Кут, Загуменки, Кирило буда, Під копці, де колись було кілька курганів і Під сосниною (О. Цинкаловський, Матеріали до археології володимирського пов. Записки Н.Т.Ш. №154).

КОЛОСОВА або **КОЛОСІВ**, с, Крем'янецький пов., Білокриницька вол., 9 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 322 жителі. Село згадується в 16 ст. в 1545 р., коли воно належало до крем'янецького замку. Було тоді там 8 тяглих людей і 4 путних слуг, які служили кінно і давали щорік на замок двадцять вівцю. В 1583 р. село К. належало до Федора Михайловича Ласка. За переписом 1911 р. належало до Красномовців в селах Колосова і Шпиколосів, до його фільварку належало 1,100 дес.

КОЛОТА ГРАНЬ, уроч., Пінський пов. (Згадується в Ревіз. пущ і Переход. Виленський Арх. Ком.).

КОЛОТВИЩЕ, хут., Ковельський пов., Хотяшівська вол. На початку 20 ст. було там 4 доми і 21 жителів.

КОЛПИТІВ, с, Володимирський пов., Свинюхська волость, 49 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було в селі 70 домів, 498 жителів і в колонії 28 домів і 180 жителів, дерев'яна церква з кінця 17 ст., 2 вітряки, цегельня. Село згадується у 1545 р. під час ревізії луцького замку, коли воно належало до Якуба і Андрія Колпитовських. В 1570 р. за К. платили Колпитовські від 17 димів, 7 город., а Йосип Лоневський від 21 димів і 5 город. В 1577 р. Яким Ланевський платив від К. за 8 димів, 3 город. В 1583 р. бачимо там Остафія і Костянтина Колпитовських і Леонору Якубовську. За переписом 1911 р. до вел. земельної власности належало там 163 десятин.

КОЛЯДИ, хут., Ковельській пов., Хотячівська вол. На початку 20 ст. було там 8 домів і 36 жителів.

КОМАРІВ, с, Володимирський пов., Одеська вол., 46 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 107 домів і 476 жителів. В селі були такі кутки: Ковені, Двірняки, Воля; урочища в полях: Коло криниці, На пагурках, Кумар, Дихавиця, Одеські поля, Деревища, Марківщина, Зарів'є, Кругле, Клин, До стежки, Подища, Дубини, Щаблюжа, Підлещик, Застав'є, Кришова, Двірець, Полоски, Межиболоття, Піддуб'є, Холева, Ізка, Підрічка, Явник, Каміниця, Глибочиця, Віла, Ріг, Борсучина, Оминок, Багно, Грядда, Загліб'є, Чубаринник, Мутвиця, Під вузьке, Оренди. В урочищах: Криниця 1 курган, На пагурках 2 кургани, Комар 1 курган (О. Цинкаловський, Матеріяли до археології володимирського пов. Записки Н.Т.Ш. № 154).

КОМАРІВ, с, Ковельський пов., Несухойжська вол, 33 км. від Ковля. Село над р. Турією. В кінці 19 ст. було там 224 доми і 479 жителів. Колись село належало до монастиря у Мільцях. В 1577 р. і 1583 р. належало до ключа маєтків несухойжських кн. Романа Сангушки, який платив від К. за 3 дими на ланах.

КОМАРІВ, с, Ковельський пов., Ратенська вол., 58 км. від Ковля, на північний схід від м. Ратна над р. Притею. В кінці 19 ст. було там 70 домів і 376 жителів, на могилах дерев'яна каплиця. В 1564 р. село К. належало до римкат. костьола в м. Ратні.

КОМАРІВ, с, Луцький пов., Колківська вол., 63 км. від Луцька. Село над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 140 домів і 916 жит., дерев'яна церква з половини 18 ст. Була колись там багата церковна бібліотека і архів. В 1577

р. с. належало до кн. Михайла Чарторийського, який платив з К. за 10 димів. По кн. Чарторийських перейшло до кн. Четвертинських.

КОМАРІВКА, с, Лубенський пов., Вербська вол., 28 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 296 жителів. В 1583 р. належало до Григорія Дениска Матвіївського.

КОМАРІВКА, с, Кременецький пов., Бережецька вол., 25 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 160 домів і 792 жителів, дерев'яна церква з 1789 р. на місці, де стояла стара з кінця 16 ст. Урочища: Селище, Дрижипіль і Хутір. В 1583 р. належало до с. Плебанівка кн. Степана Збаразького, який платив від К. за 5 город. Пізніше село К. перейшло до Красіцких, Ледуховських, а в кінці 19 ст. до Аліни фон-Кріт. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, додаток ст. 380, 392, 393, 396, 398). За переписом 1911 р. до великої земельної власности належало там 537 дес. В лісі було колись городище під назвою — Окіп, а на полях два кургани (інфор. О. Цинкаловський).

КОМАРІВКА, хут., Луцький пов., Тростянецька вол. На початку 20 ст. було там 4 доми і 34 жителів.

КОМАРІВКА, с, Рівенський пов., Степанська вол., 76 км. від Рівного. Село над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 251 жителів. На сіножатах до 1915 р. був курган, окопаний ровом, наповнений водою. В тому ж селі в високому березі Горині була видовбана в глині печера, недосліджена (В. Антонович, Труди 11 з'їзду 1901 р.).

КОМАРІВКА, с, Острозький пов., Кривинська вол., 16 км. від Острога, над рікою Горинню. Грунт кременистий, маловрожайний. В кінці 19 ст. було там 108 домів і 593 жителів. Селяни займалися, крім рільництва, вирубом дерева до сплаву і рибальством. На ґрунтах села виступає добра гончарська глина. В селі водяний млин і гуральня. За переписом 1911 р. 815 жителів, гуральня з річною продукцією 26,030 відер 40% горілки.

КОМАРІВСЬКИЙ хутір, Луцький пов., Колківська вол. На початку 20 ст. було там 4 доми і 27 жителів.

КОМАРИ два села у Пінському пов. на Заріччі, одне в вол. Терезиїв — 102 км. від Пінська, друге у вол. Хорській — 33 км. від Пінська. Правдоподібно одне з цих сіл під назвою КОМОРА в 16 ст. належало до Манійвичів (див. Ревізія пуш і переход.).

КОМАРИН, с. (в документах Камарин), над р. Іквою в Крем'янецькому пов., Почаївської вол., 33 км. від Крем'янця, між селами Борщівкою і Таражем. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 451 жителів. В 1545 р. село належало до кн. Дмитра Вишневецького званого в народі славного Байди Вишневецького, який був турками живцем повішений на гак. В 1583 р. кн. Андрій Вишневецький платив з К. від 17 димів 10 город і 2 вальних коліс. В кінці 19 ст. село належало до Живуських.

КОМАРНЕ або **КОМОРНЕ** над р. Вузлухою або Узлухою на Пінщині. (Рев. пущ і перех. зв.).

КОМИНИ, с, Острозький пов., 5 км. від с. Борисова, при старому тракті з Заслава до Острога, при річці Гнилий Рів. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 384 жителів. Колись власність кн. Сангушки.

КОМОВИЩЕ, с, Лубенський пов., Берестецька вол. (до села Голятина).

КІНДРАТКА, або **КОНДРАТКА**, с, Заславський пов., і ця сама волость. Село при потоці і ставах. В кінці 19 ст. було там 93 доми і 591 жителів. Село згадується в 1583 р., коли належало до м. Заслава кн. Михайла Заславського, який платив з К. від 4 димів, 2 город. Пізніше від Заславських перейшло до кн. Сангушків.

КОНЕВИЧІ, с, Володимирський пов., Грибовицька волость. Село давно не існує, яке знаходилося на ґрунтах с Низкинич, на північний схід від села, в урочищах тієї ж назви, тепер на теренах вугільних шахт у Нововолинську. При оранні піль в цій околиці виорюють багато кераміки, залізних виробів і перепаленої глини (різні культури від неоліту до середньовіччя).

КОНІ СТАРІ, с, Пінський пов., на річці Простір, притоці Прип'яті. Положене в місцевості дуже низькій та заболоченій, а колись вкритій великими лісами. Селяни займалися переважно рибальством, сплавом дерева і заготівлею сіна з великих просторів оточуючих с Коні Старі. В 19 ст. було там 21 осель, церква дерев'яна з 1790 р. Колись землі ці належали до Пінських князів, а в 1532 р. до королевої Бони.

КОНИЩЕ, с, Ковельський пов., на південь від Мшаного і Радожецького озера, при болотах, мочарах і трясовищах, недалеко від ріки Прип'яті і старого шляху до Дивина. В 1819 р. було там 6 домів, церковних підданих

до ратенської церкви. Найстарша згадка про село з 1604 р. (Акти Вил. Архологр. Ком. т. 23, ст. 20).

КАНОНИЧІ, с, Луцький пов., Володимирська волость (поч. Стахівка), 90 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 90 жителів. Село при малому потоці, лівої притоки р. Горині. До великої зем. власности належало там до пом. Апехтіна — 948 дес. і до інших — 248 дес.

КОНОТОП, с. Заславського пов., Хоролимської вол., 44 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 73 доми і 427 жителів, дерев'яна церква св. Хреста, цегельня. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности Аненкова належало там 320 дес. і до Скоповського Ф. 777 дес.

КОНСТАНТИ, с і фільварок, Рівенський пов., недалеко від міста Клевань. До удільного ведомства належало там 200 дес.

КОНСТАНТИНІВ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол. На початку 19 ст. було там 14 домів і 106 жителів.

КОНСТАНТИНІВ, кол., Луцький пов., Торчинська вол. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 114 жителів.

КОНСТАНТИНІВ, фільварок, Лубенський пов. Був там мурований костел, що його збудував місцевий поміщик.

КОНСТАНТИНОШЛЬ, с, Ковельський повіт, Повурська вол., 25 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 193 жителів.

КОНСЬКЕ, урочище над рікою Обзиркою, Ковельський пов. Згадка про урочище з 1554 р. (Ревіз. пуш і переходів зв., Вилен. Арх. Ком.).

КОНЮХУ, с, Володимирський пов., Свинюхська вол., 49 км. від Володимира, 18 км. від Горохова. В кінці 19 ст. було там 104 домів і 826 жителів, церква, костел і млин. Село колись належало до Володимирського замку (1545 р.), а пізніше перейшло до волинського землянина Василя Хребтовича, а від нього до кн. Сангушків. В 1577 р. селом володів Іван Чаплич-Шпановський, який платив з К. за 21 димів, 9 город, 4 город. В 1667 р. село належало до В'ячеслава Гулевича і мало 442 жителів. За переписом 1911 р. в К. було 1,081 жителів, 3 крамниці, гуральня і крамниця з горілкою. В самому селі заховалося чотирикутне замчисько (можливо городище недосліджене), за селом був 1 курган. В околицях села великі побоевища,

на яких поховано вояків російської, австрійської і німецької армій з 1915 р.

КОНЮХИ, с, Острозький пов., колись у Варковицькій вол. В році 1458 згадується К. в документі, коли то пан Олехно Юр'євич Жусич, або Джусич продає це село Дробшеві Мжуровичеві разом зі селом Рапатовим і з усім, що до нього належить крім с. Озерян. При цьому були земляни королівські: Онанія В'ячкович і кн. Гутята, Зінько Ливунський, Мишко Глуський, княжа Юр'ївич, з бояр: Патрикій Краєвський, Гаврило Маршалко, а Митко — воевода підляський. В 1464 р. Добриша Мжурович продав господареві своєму князеві Іванові Василевичові Острозькому маєток Конюхи, Озеряни, Ракотів, які купив перед тим у Олехни Чусли.

КОНЮШКИ, с, Лубенський пов., Варковицька вол., П/2 км. від Ульбарова і 26 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 454 жителів, дерев'яна церква з 1789 р. (св. Дмитра). Перша відома нам згадка про село К. з 1458 р., де згадується разом з с. Ульбаровим; крім того в 1463 р. в котрім то міщани Добош Мужжилович продає свої маєтки кн. Івану Василевичу Острозькому. В 1489 р. під назвою Конюхи належало до Олехна Чусна. В 1564 р. згадується як маєток кн. Острозької (Опис акт книги Київського Архіву, № 2038, ст. 5, т. 6).

КОНЯКІВ, кол., Луцький пов., Рожищанська волость. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 86 жителів. Колонія постала в урочищі, де було колись село **КОНЯКІВ**, недалеко від сіл Бугрина. В 1577 р. Іван і Семен Бугринські платили з цього села від 6 димів, 10 город, 8 город, два млинських коліс. В 1583 р. з частини К. платив Іван Бугринський від 4 димів, 1 города, 2 городів і 1 колеса, з другої частини Пилип Бугринський від 2 димів і 1 города.

КОПАНЬ, с, Лубенський пов., Теслулівська вол. (Недалеко від села Рогізно). В початку 19 ст. було там 22 домів і 141 жителів. За переписом 1911 р. до великої земельної власності належало там 235 дес.

КОПАНЬ або **КОПАЇВКА**, річка, яка випливає з Піщанського озера, над якими положене село Піща. Річка пливе спочатку на захід, в напрямку села Хорська, через урочище-багно. Малий низ змінює свій напрямок на північний і через багна і ліси допливає до Черська, і далі через села Рудно, Лаплиці і Мостиці довгі впадає

до Західнього Буга. Річка ця у середньовіччі відіграла велике значення тому, що сполучувала через урочища Велику Піщу й озеро Пісочне, басейн р. Бугу з р. Прип'яттю. Цей водяний просмик міг бути колись використований тільки при штучному поглиблюванні, від чого отримала назву Копань або Копайвка (копана ріка). У цьому самому північно-західньому закутку Полісся, на схід від ріки Копайвки, в околицях села Малорите бере початок друга штучно поглиблювана для водяного транспорту річка Рита (копана річка). Комунікація і транспорт товарів у середньовіччі відбувалися переважно весною, коли рівень води на Поліссі був високим. (А. Бужанський, Річка Прип'ять, Канада, 1966 р.).

КОПАНЄ, с, Крем'янецький повіт, Радзивилівська волость, 28 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 242 жителів.

КОПАЧІВКА, с і кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 20 км. від Луцька. В кінці 19 ст. в селі К. було 54 дома і 526 жителів. В колонії 19 домів і 100 жителів.

КОПАЧІВКА, с, Старокост. пов., Волочиська волость, 100 км. від м. Старого Костянтинова, над притокою Дністра р. Гнізною і джерелами допливів південного Бугу, в околицях м. Волочиська. В кінці 19 ст. було там 141 домів і 803 жителів. За переписом 1911 р. до великої земельної власности поміщика Алейнікова належало там 544 дес.

КОПЕЦЬ, уроч. над т. зв. Згощанською річкою на Пінщині (Рев. пуш і переходів Віленськ. Арх. Ком.).

КОПИЛІ або **КОПИЛЄ**, с, Луцький пов., Колківська вол., 59 км. від Луцька, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 126 домів і 720 жителів, дерев'яна церква і церк.-прих. школа. Історична згадка про К. з 1577 р., коли то село належало до м. Сокаля (або Сокуля), кн. Марка Сокальського, який платив з с. К. від 8 димів. Крім того Захарій Лагодівський платив від 2 димів, княгиня Іванова Четвертинська від 1 диму (дорочного) і Іван Волнич від 6 димів. В 1583 р. кн. Марко Сокальський платив з К. від 5 димів, 3 город., кн. Іванова Четвертинська від 1 диму, 1 городу, 1 вального колеса, а пан Камінецький від 2 димів. З того ж села в тому ж році платили: Загоровський від 24 димів, 2 город, 2 підсудків, 1 вального колеса. В 19 ст. село належало до Хилькевича і Пинівських, а частина до Вер-

тинських, по 1863 р. перейшла на скарб держави. За переписом 1911 р. до великої земельної власності належало там 382 дес. до кн. Святополка Четвертинського і до інших 359 дес.

КОПИТІВ, с, Рівенський пов., Межирицька вол., 76 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 303 жителів, школа церк.-прих. В 1583 р. село частинно належало до Семена Коринського. За переписом 1911 р. в К. було 318 жителів, паровий, вальцовий плин (200,000 пуд. річ. перемолу). До великої земельної власності поміщиків Гижицьких належало там 938 дес.

КОЛПЕВИЧІ, с, Рівенський пов., над р. Горинню, на північ від Рівного. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 437 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. (як то видно з церковних метрик). Згадується К. в 1545 р. в описі луцького замку, коли то в цьому замку була городня коптевицька Богдана Краєвського з Коптевич (Пам'ятники, т. 4, від 2, ст. 105). В 1855 р. згадується тут курган — Бойчина могила (В. Антонович).

КОПИТНІВ, с, Острозький пов., Здолбунівська вол., 20 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 286 жит., дерев'яна церква з 1723 р. Село положене на рівнині, від півночі межувало з лісами. Колись село К. належало до старого волинського роду Кірдіїв-Мильських, пізніше до землян Човчанських. В кінці 16 ст. спалене татарами. Пізніше село переходило з рук до рук — Поплавських, Мишковських і в 19 ст. до гр. А. Ільїнського. Село завжди належало до замку в Тайкурах. Син гр. Ільїнського змінив назву села на Октавин. Село займає чорноземні, врожайні ґрунти, а вулиці села завжди здавна висаджені деревами. Був там колись гарний будинок поміщика Ільїнського, оточений парком.

КОПЧЕ або **КОБЦІ** (можливо Копці), с Луцького повіту, Рожищанської вол., 35 км. від Луцька. Село над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 281 жителів.

КОПЧЕ, с і оселя, Луцький пов., Піддубецька вол., 19 км. від Луцька, недалеко від шосе Луцьк-Рівне. В кінці 19 ст. було там 17 домів і 254 жителів, в осаді К. 47 домів і 323 жителів. Село згадується в 1577 р., коли то м. Сербии платило від нього за 2 дим., і 10 город, а в 1583 р. Михайло платив від 4 дим., 1 дорічного колеса і 3 пустовщин. В 19 ст. село К. належало до Степковських.

КОПИЩЕ, с, Ковельський пов., Гірницька вол., В кінці 19 ст. було там 33 доми і 107 жителів.

КОРАБИВКА або **КАРАБІЇВКА**, с, Старокост. пов., Теофіпільська вол., 65 км. від Ст.-Костянт. В кінці 19 ст. було там 98 домів і 628 жителів, дерев'яна церква з 1772 р., церк.-прих. школа від 1886 р. Село належало колись до кн. Теофілі Сапігівни, а від 1843 р. до Є. Бардецького, потім до Бешиського і Яхимовського. За переписом 1911 р. до великої земельної власности Яхимовського належало там 515 дес.

КОРАБЛИЩЕ, с, Лубенський пов., Млинівська вол., 19 км. до м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 79 домів і 604 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. За переписом 1911 р. до великої земельної власности поміщика Сарчевського належало там 634 дес.

КОРДИ — **КОРНИК**, уроч., Звягельський пов., Емельчинська вол. За переписом 1911 р. в ур. К-К. був тартак (15,500 руб річної прод.) при ньому було 6 працівників.

КОРДИШВ, с, Крем'янецький пов., Шумська вол., 24 км. від Крем'янця, село над р. Вілією і ставом. В кінці 19 ст. було там 124 доми і 963 жителів, дерев'яна церква з 1730 р., яка заховалася в дуже лихому стані, 2 водяні млини. В 1513 р. с Кордишів належало до Богуша Боговитиновича (гербу Корчак). В 1583 р. с. К. належало до Станіслава Лаша, який з нього платив від 7 димів, 1 городу, 1 комірника, 4 ремісників, 1 дударя. В 18 ст. К. належав до Вишневецьких. В 1703 р. згадується разом з Голобісами (в документі Гелибиси), як маєток кн. Януша Вишневецького. Документ цей згадує, що селяни цих сіл повинні були платити 100 зл. на утримання „війська Литовського“, яке вислано сюди для оборони перед козаками (Архів Ю.З.Р., ч. 3, т. 3, ст. 525). В околиці села, за ставом був колись великий могильник, а також окремі великі кургани. Ще до 1916 р. на полі властителя маєтку було 19 курганів. В 1883 р. велика земельна власність належала до Френкля. За переписом 1911 р. 610 дес. належало до поміщиків Терменів. В 1914 р. було там 755 жителів, кредитове т-во, водяний млин (7,800 пуд. річ. пер.).

КОРДИШВКА, с, Старокост. пов. (Дивись село Галчинці).

КОРЖАН або **КОЖАН**, хут., Рівенський пов., Березенська вол.

КОРЖЕЛИЧИН, пуща, Пінський пов., Дубойська вол. (на Заріччі), 28 км. від Пінська, вже на початку 20 ст. ліси тут було винищено, колись розлягалися тут великі пущі, які належали до кінця 16 ст., до кн. Пінських, в воевідстві Курилицьким (Див. Ревіз. пуш і переход., ст. 12).

КОРЖІВКА, с, Звягельський пов., Райківська вол., село над р. Случею. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 108 жителів. Землі селянської 302 дес, фільварочної 423 дес. (власність А. Крашевського).

КОРЖІВЦІ, с, Крем'янецький пов., Вишгородська волость, недалеко від села Верещаки. До великої земельної власности належало там 284 дес.

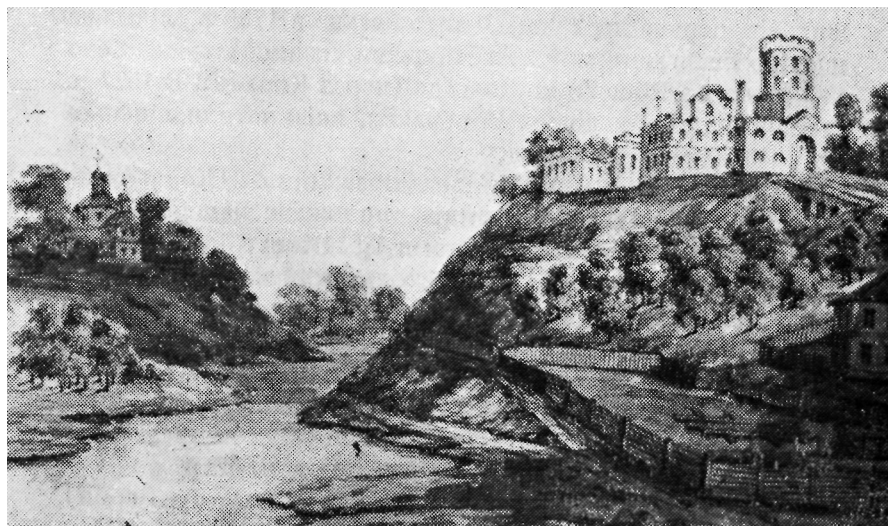
КОРЕЦЬ, м-ко, Звягельський пов., 35 км. від Звягеля при шосі Рівне-Звягель, було це найбільше містечко на Волині, положене на правому березі р. Корчика. Колись містечко К. належало до Луцького повіту. В кінці 19 ст. в К. було біля 12,000 жителів і 947 домів. В давнину місто це називалося Корчеськ і в 15 ст. належало до кн. Федора Острозького, а пізніше в Литовську добу належало до Дмитра Булата, сина кн. Ольгерда. Було там дві церкви, мурована і дерев'яна. В 1443 р. Великий кн. Лев Свидригайло наказав корецьким боярам вірно служити князю Василю Олександровичу Корецькому так, як його батькові вони служили (Галецький, Останні літа Свидригайла на Волині, ст. 291).

В 1570 р. кн. Богдан Корецький платив від К. за 18 домів ринкових, 141 домів вуличних, 159 піль, 35 город, 15 город, і 6 ремісників. В 1589 р. кн. Яким Корецький платив з К. 56 флор, і 2 гроші, шосу з комірників, ремісників, пекарів і вальних коліс, 20 флор, чопового з оренди — 120 флор. Разом 196 флор, і 2 гроші. Ще у 1914 р. в Корцю збереглися мури старого замку з 1399 р., збудованого кн. Костянтином протопластом роду кн. Корецьких. Замок цей в 16 ст. зміцнив Корецький князь Іохим, а пізніше в 18 ст. перероблено цей замок на палац князя Йосипа Чарторийського. Палац цей згорів в 1832 р. і залишилася з нього тільки вежа над в'їздовою брамою й останки старого парку, де був також великий ботанічний город. Замок Корецький на протязі його майже 400-літньої історії відкидав багато нападів, а переважно татарських. З них треба згадати велику баталію, яка відбулася у 1495 р. під стінами цього замку, коли то кн. Семен Голь-

шанський під час бою поважно поранив сина Менглі-Гирея і змусив татарські війська до втечі. За панування Польщі Корець належав до Лещинських, Чарторійських, Потоцьких, Яблоновських, а в 1831 р. половину Корця skonфіскував царський уряд, залишаючи другу половину гр. Яблоновському Артуру.

В 1788 р. кн. Чарторійський заложив в місті фабрику сукна, спровадив з Німеччини фахівців і заложив там фабрику порцеляни, якою керувала прибувша з Німеччини родина Мазепів. Фабрика ця стала славною не тільки на Волині своїми художніми виробами начинь і кафлів тощо. Була вона пізніше перенесена до містечка Барановки у тому ж повіті. Крім того той же кн. Юзеф Чарторійський побудував в К. кілька млинів, бровар, заложив фабрику пасів т. зв. „литих“, які конкурували зі слущькими пасами.

В кінці 19 ст. і початок 20 ст. Корець і його околиці був відомий своїми овочевими садами, великою цукровнею, добрими гарбарськими виробами, пивом, місцевим виробом питного меду, гуральнями. За переписом 1911 р. в Корці було 14,055 жителів, волосне управління, міщанська управа, пошта, телеграф, земський агроном, акцизний уряд, лісництво, суд, нотар, жіночий монастир, чо-

Залишки замку в Корці (мал. 19 ст. (ц)).

тироклясова школа, двоклясова школа, римо-католицький костьол, школа, жидівська мужеська і жіноча школи, земська лічниця, лічниця при цукровні, жидівський шпиталь, притулок Червого Хреста, жидівський притулок, притулок для малих дітей — сиріт, при монастирі, т-во допомоги бідним ремісникам жидівського походження, 4 акушерки, 4 аптечні склади, 81 крамниць, 1 бібліотека, 1 горілчана крамниця, 5 лікарів, гарбарня (10,000 руб. річн. прод.), 2 кредитові товариства, склад лісових товарів, медоситня, 2 млини (45,000 пуд. річ. перемолу), 4 судові оборонці, кооператива, цукрова фабрика (229,000 пуд. річної продукції), склад сіль.-господарських машин, земська випозичальня сіль-господарських машин, фабрика сукна (25,000 р. річної продукції), друкарня, 4 ресторани, 4 фотографи, фабрика черепиці і щомісячні ярмарки.

До великої земельної власности до Пелагії Потоцької належало 236 дес. Над. р. Корчиком за корш. 1 км., трьохкутне городище 220 мет. в обводі, вали і рови. Коло городища 1 курган, а на північ 16 курганів.

КОРЖІВКА, с, Звягельський пов., Кустовецька вол., 98 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 388 жителів.

КОРИСТЬ, с, Рівенський пов., Межиріцька вол., 59 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 108 домів і 1313 жителів, церква дерев'яна Дмитрівська з 1739 р., сільська школа, євангелицький дім молитви, млин, вітряк. Село над шосею з Рівного до Звягеля (через Корець). В 1577 р. село К. належало до кн. Корецьких, які платили від нього з 40 димів і 10 город.

КОРИТНИЦЯ, м-ко, Володимирський пов., Коритницька вол., 27 км. від Володимира, положене над р. Бугом. В кінці 19 ст. було там 103 доми і 811 жителів, мурована церква на місці старої, римо-католицький костьол, жидівський дім молитви, 4 крамниці і 8 ремісників, волость і 1 школа. В околиці м-ка археологічні знахідки з бронзової доби — нарамники.

Колись було там т. зв. „Староство негродзке“, Коритницьке, або Верби і належало до воевідства Белзького і повіту Городельського. За люстрацією 1667 р. у склад цього воевідства, крім Коротниці (по старому Верби), входило ще на землях Волині село Паридуби. В 1771 р. село К. належало до родини каштеляна люблінського Ди-

диського. По першій Шведській війні в Коритниці залишилося тільки 8 жителів зовсім зубожілих. За переписом 1911 р. в К. було 265 жителів, волосне правління, міщанська управа, поштова станція, фельдшерський пункт, 5 крамниць, кредитове т-во, щомісячні ярмарки (Історич. Географ. Словник М. Теодорович, Опис. прих. „Весь Юго-Западный Край, 1914 р.).

КОРИТНИЦЯ, с, Володимирський пов., Свинюхська вол., 35 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 142 доми і 1,023 жителів, дерев'яна церква, вітряк, школа церк-прих. С.К. належало колись до Володимирського замку, пізніше до Михайла Свинюхського.

Село Коритниця має такі вулиці і кутки: Вруби, або Гетьманщина, Паридуби врубські, Паридуби шляхоцькі, Семенівка, Граївка, Голендри. В полях: Городиська, Гребенщина, Довга нива, Острів, Медвежа, Забрідде, Курган, Жулави, Лящата, Мазярня, Нова гребля, Полоття, Забрідки, Стружки, Гуща, Паридубщина, Загуменки. За капітаним болотом, Бусла, За вільшиною, За осиновим болотом, Ділянки, Москалів брід, Панин брід. Річки: Буг і Золотуха. На границі сільських ґрунтів і державного лісу в урочищах Городиська недосліджене городище. В ур. Гетьманщина був колись так званий „Гетьманський фільварок. (О. Цинкаловський, Записки НТШ № 154).

В 1570 р. К. належала до Бальцера, який в 1577 р. платив від 10 домів на дворищах, 7 город, 18 город, а в 1583 р. 25 ланів, 11 димів, 22 город., 3 комірників, 21 комірників, 1 боярина (Пам'ятники рев. володимирського замку).

КОРИТНО, с, Лубенський пов., Теслугівська вол, при ріці Пляшівці, 48 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 79 домів, 467 жителів, дерев'яна церква Рождественська, від 16 ст. В церковному архіві переховувалися церковні стародруки. Згадка про К. з 1545 р. в описі Луцького замку, коли то згадується тут городня Федора і Василя Коритенських з Коритна. В 1570 р. частина К. належала до Павла Коритенського. В 1585 р. платив він від 4 димів, 5 город, 2 вальних коліс, 1 ступи, а брат його від 4 димів, 3 город, 2 вальних коліс, 2 боярів і у, попа. За переписом 1911 р. в К. був водяний млин (20,000 пуд. річного перемолу) і 447 жителів. До великої земельної власности Т. Янковської належало 840 дес. В околицях села округле

городище (недосліджене). На полях села кургани, 5 з яких було розкопано в кінці 19 ст. Рупневським, який знайшов там скурчені людські кістяки, кераміку, камінну зброю. Там же, в одному з курганів, був горщик з перепаленими людськими кістками. В околиці часті знахідки виробів з каменя (В. Антонович, Труди 11 з'їзду, 1901).

КОРИТИ, с і колонія, Лубенський пов., Малинська волость, 28 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 333 жителів. В 1583 р. село К. було власністю Якова Мошенського, який платив від К. за 10 димів і 5 город.

КОРОТИЩЕ, с, Звягельський пов., Жолобенська вол., 25 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 104 дома і 580 жителів. На колонії 8 домів і 47 жителів. В половині 19 ст. було там в К. 95 жителів і 674 дес. селянської землі. Колись село належало до Пулавських, а в 1834 р. розпарцельоване між кількома новими поміщиками. За переписом 1911 р. в с. К. до вел. зем. власности належало 380 дес.

КОРИТНО, с, Острозький пов., Перерослинська вол., 22 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 95 домів 603 жителів, дерев'яна церква з 1753 р. (Василевська), дуже архайчної конструкції. В 19 ст. селянської землі в К. було 466 дес. і фільварочної 581 дес, земля чорнозем на вапняному підкладі. В ур. Надишень, під час розкорчівки лісу, натраплено на неолітичну оселю і робітню кремінного знаряддя. В 1878 р. досліджував цю оселю член археологічного Т-ва, В. Рупневський, знахідки з К. віддав він до Дорпажу (Юр'єва, Естонія).

КОРМА, хут., Луцький пов., Тростянецька вол.

КОРОМІВКА або **ХОРОМІВКА**, оселя, Луцький пов., Рожищанська вол. Було там 11 домів і 67 жителів.

КОРМИН, річка, права притока Стиру. Впливає з-під с Городища і Сильна, і впадає до р. Стиру під м. Чарторийськом.

КОРНЕЛІН, оселя, Рівенський пов., Селищанська вол., 80 км. від Рівного. В початках 20 ст. було там 28 домів і 299 жителів

КОРНАЧІВКА, с, Крем'янецький пов. (в документах Корначовичі), Вербовецької вол., 42 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 91 домів і 609 жителів. В 1583 р. К. належала до с. Вербовця, власність кн. Михайла Вишневецького, який платив від 3 димів і 2 город. До великої земельної власности в 19 ст. належало в К. 236 дес.

КОРНИН, с, Рівенський пов., 9 км. від Рівного, при р. Усте. В кінці 19 ст. було там 44 доми і 514 жителів, дерев'яна церква св. Миколая, невідомо коли і ким побудована. З метричних книжок видно, що побудована ще перед 1771 р. Згадується село К. в 1545 р. в описі Луцького замку, де була городня пана Миколая Радзивила, земського маршала, в маєтку його Кекорнина. (Пам'ятники т. 4, від 2 ст. до 105). В 1606 р. фігурує в акті про страчення Павла Ложковського (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 340). При селі два могильники; на вигоні 13 курганів і коло могилок 35. Тип поховань — волинський (Мельник, Записки з розкопок).

КОРНИЦЯ, м-ко, Заславський пов., над р. Горинню, 20 км. від міста Заслава. В кінці 19 ст. було там 210 домів і 1,124 жителів (в тому римо-католиків 40, жидів 500), дерев'яна церква з 1778 р. і церк.-прих. школа від 1878 р., 6 ярмарків річно. Урочища в околиці К.: Подмети, Монастирище. К. згадується в 1545 р. в ревізії крем'янецького замку, як власність Федора Корницького (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. до 201). По Корницьких К. переходить до кн. Сангушки. За переписом 1911 р. в К. було 2,030 жит., міщанська управа, 8 крамниць, горілчана крамниця і ярмарок що 2 тижні. В самому містечку велике квадратове замчище. За місцевими переказами був це замок Сенютів. На городищі дерев'яна церква, $\frac{1}{2}$ км. від К. знову друге городище, де за переказами був Троїцький монастир, над р. Горинню 1 курган (В. Антонович, Труды 11 з'їзду).

КОРОВЖЕ, с, Старокостянтинівський пов., Теофіпільська волость. В кінці 19 ст. було там 162 доми і 933 жителі. За поборовими документами з 1570 р. К. належало до Степана Шумського.

КОРОЛІВНА, с, Заславський пов., Емельчинська вол. В другій половині 19 ст. було там 41 домів. Село К. належало до величезних маєтків емельчинського ключа Уварових.

КОРОСТЕНКА, річка, права притока р. Прип'яті, довжина річки 38 км., ширина від 2 до 10 метрів, глибина до 3 м. Річка місцями сканалізована, через неї пропливає Прип'ять. Ширина долини річки, яка пропливає з півдня на північ 1-4 км. Околиця типово поліська, вкрита буйними травами і густими зарослями. Річка багата рибою. Людність називає річку Коростенька.

КОРОСТКИ, с, Звягельський пов., Новочарторійська вол., недалеко від м-ка Мирополя. В другій половині 19 ст. було там 241 жителів і 498 дес. селянської землі. Тоді ж належало до Орловських — 690 дес. В 1911 р. до великої земельної власности Степанова належало там 781 дес. В селі було тоді 1,077 жителів, 1 крамниця, кредитове т-во, ошадна каса і земська випозичальня сіль-госп. машин.

КОРОСТОВА, с, Крем'янецький пов., Вишгородська вол., 73 км. від Крем'янця. Село над річкою Буглівкою. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 178 жителів. В 1583 р. с належало до вишгородського ключа маєтків кн. Олександра Порицького з Порицька у Володимирському пов., який платив від К. за 5 димів, 3 город, і 4 город. В 1618 р. К. була спустошена татарами. З К. походить знахідка — залізний пас з золотою інкрустацією (В. Антонович, Труды 11 з'їзду).

КОРОСТОВА, с, Острозький пов., 17 км. від Острога. Село положене над великим ставом, на рівнині. В кінці 19 ст. було там 124 доми і 710 жителів, дерев'яна церква з 1786 р., церк-прих. школа з 1870 р., костьол, водяний млин, коршма, двір гарної архітектури. Село К. належало колись до кн. Острозьких. Згадка про К. з 1545 р. в описі луцького замку, коли то належало до Федора Олехновича з Коростової (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. до 114). В 1577 р. с. К. володіє Григорій Болбас, який платив з неї від 8 димів на волоках, 11 город, 7 город, 2 млинських коліс. В 1794 р. село К. було сконфісковане царським урядом (у Малоховських), і подароване генералу Ферстинові, від якого відкупив його пізніше гр. Ільїнський, а від нього перейшло до кн. Є. Четвертинського. Грунти там чорноземні і селяни були досить заможні. За переписом 1911 р. до великої земельної власности належало в К. 276 десятин.

КОРОСТОВА, с, Старокост. пов., або Коростівка. Село над озером, яке сполучене з річкою Збручем, 92 км. від Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 149 домів і 912 жителів, дерев'яна церква, гуральня. Село в 19 ст. належало до Ледуховських — 901 дес. За переписом 1911 р. в К. було 1,168 жителів, 1 крамниця, гуральня (спирт зі збіжжя і патоки — 31,798 відер річно).

КОРОСТЬ або **КОРОСТЯТИН**, с, Рівенський пов., Межирицька вол., 55 км. від Рівного, над р. Горинню. В другій половині 19 ст. було там 102 двори і біля 700 жителів, стара дерев'яна церква Воскресенська — згоріла в 1843 р., школа з 1860 р. або з 1877 р.(?). За переписом 1911 р. було там 1,351 жителів, німецька початкова школа, і друга для місцевого населення (одноклясова), горілчана крамниця і шинок. В околиці села, на полях багато курганів (не копаних), знахідки монет, стоянка з неоліту. В 1577 р. К. було селом, яке належало до степанського замку кн. Костянтина Острозького, який платив з К. від 6 димів на півдворищах, 17 димів на чверть дворища, 6 город, а в 1583 р. від 6 димів, 6 город, 5 город і 6 комірників. Згадка про К. з 1596 р. як належності волинського землянина Олександра Сімашки в акті, коли засвідчував сотник козацький Остап Слущкий з відділів гетьмана Лободи (Архів Ю.З.Р. т. I, ч. 3, ст. 76). В тому ж році акт про шкоди зроблені попом Наливайком і крім того ж у тому 1596 р., в скарзі коростянського отамана Зінька на Петра Вороньцького і пана Олександра Гулевича (Архів Ю.З.Р., ч. 3, т. I, ст. 87; т. I, ст. 49). За переписом 1911 р. до великої земельної власності В. Прушинського належало в К. 730 десятин.

КОРСИКИ, с, Ковельський пов., Велицька вол., 46 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 30 домів, 193 жителів. Село недалеко залізниці Ковель-Рівне, станція Голоби.

КОРТИЛСИ, с, Ковельський пов., Гірницька вол., село положене недалеко від болота Гале (або Голе), на південь від Озера Любязь, 80 км. від Ковля. Місцевість глуха, низька і вкрита лісами. В 19 ст. було там 404 доми і 2,434 жителів, дерев'яна церква з 1786 року оригінальна тим, що збудована на стовпах, у₂ м. від ґрунту, церковно-прих. школа. Село від 19 ст. належало до „казни“. До села належала мала оселя „Стелець“. До 1921 р. заховалися в цьому селі дуже старі звичаї особливо весільні і похоронні. Труну, літом чи зимою, везуть на саях, а за труною йдуть плачки, які вихвалюють заслуги небіжчика. В околиці села кілька курганів (О. Цинкаловський, Особисті записки з подорожі по Поліссі, 1921 р.). Село К. належало колись до ратенського староства. В 1564 р. К. належало до римо-катол. костела в Ратні і було там тоді

21 ланків, 1 ремісник. В 1628 р. з села плачено 605 флор, і 12 грошей.

КОРТУН, ліс над річкою Обзірка, в Ковельському повіті. В давнині, як оповідають старожили, був то великий старий ліс, де був „звірячий маточник" (О. Цинкаловський, Записки з подорожі).

КОРШВ, с, Лубенський пов. В 1497 р. оселя ця була надана литовським кн. Олександром князю Костянтинові Острозькому. Перед тим належала до великого князя Льва Свидригайла. В 1583 р. село К. належало до м. Острога, яке платило від К. за 8 димів, 1 город, і 1 підсудка.

КОРШВ, с, Луцький пов., Галуцька вол., над р. Черногуською, 18 км. від Луцька. За переписом 1911 р. було в К. 831 селян (155 домів), дерев'яна церква, церк-прих. школа, 1 крамниця, гуральня (21,067 відер горілки 40° річно), горілчана крамниця, плантації червоної конюшини, крохмальня (19,000 пуд. річ. прод.), водяний млин (11,010 пуд. річ. прод.), оліярня.

КОРЧЕМКА, кол., Луцький пов., Тучинська вол. На початку 20 ст. було там 15 домів і 130 жителів.

КОРЧЕМКА, слобода, Луцький пов., Осовська вол. На початку 20 ст. було там 12 домів і 53 жителів.

КОРЧИВ'Є або **КОРЧУВ'Є** або **ЯНКЕВИЦЬКА ВЕЛИКА**, с, Рівенський пов., Костопільська вол., 46 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 155 жителів. Село К. належало до т. зв. „Удельного Ведомства".

КОРЧІВКА, с, Звягельський пов., Романівська вол., 68 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 42 дома і 414 жит.

КОРЧИК, с, Заславський пов., Хоровецька вол., над р. Корчиком, 43 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 180 домів і 1,221 жителів, дерев'яна церква з 1716 р. архаїчної будови, церк-прих. школа від 1816 р. Згадка про село К. під назвою Малего Корчика, Луцького пов. з 1623 р., коли село К. належало до кн. Івана (Яна) Заславського (Архів ч. 6, т. I, ст. 440-442).

В 19 ст. село належало до Сангушків. Кілометр від села, в лісі, на північний схід в кінці 19 ст. було напівзнищене городище, а коло нього урочище звалося „Курганки". При самому селі К. 1 курган. В околиці села часті знахідки скарбів і монет з 17 ст. (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.).

КОРЧИК, річка, притока ріки Случі. Впливає з околиць села Берестова і Анополя, Острозького повіту двома стругами, які злучуються в Киликийському ставі. Річка спливає на схід і коло села Устя впадає до Случі, пропливаючи по дорозі через Анопіль, Киликий, Корець і Сторожів. На північний схід від Корця проливає в околиці лісовій і заболоченій, яка ще в 19 ст. відзначалася великою кількістю диких звірят і звалася „Звіринцем”. Землі ці належали з давен до кн. Корецьких.

КОРЧИН, с, Рівенський пов., Деражинська вол., 33 км. від Рівного. Село положене над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 11 домів і 57 жителів. Село належало до „Удельного Ведомства”. В 1577 р. с. К. належало до Клевані, кн. Чарторийських, які платили з К. від 4 димів і 2 город, а в 1583 р. від 5 дим. і 3 город. (Архів ЮЗР).

КОРЧИК, с, Крем'янецький пов. Село заселене козаками полковника Палія в числі інших численних осель на правобережній Україні (Ян Перденя: Становіско Жечипосполітей вобец України. 1963 р., Краків, Вид. Ягеллонського Університету).

КОРЧІВКА, с, Старокост. пов., Колківська вол., 45 км. від м. Ст.-Конст. Село над р. Ікопоть. В кінці 19 ст. було там 118 домів і 1,072 жителів, дерев'яна церква з 1877 р. Колись село ділило історичну долю з с. Колки. По 1863 р. забрано царським урядом в „казну” від Цирини і подаровано генералу Краснокуцькому, залишаючи у± частину. В кінці 19 ст. належало до Самуїла Казиликова. За переписом 1911 р. в селі К. було 1,255 домів, волосне управління, земська пошта, станція, фельдшерський пункт, 2 крамниці, горілчана крамниця, кооператива. До великої земельної власності належало там до Полякова М. — 667 дес. і Юхимовича — 240 дес.

КОРЧІВКА, фільварок, Володимирський пов., Киселинська вол.

КОРЧІВКА, с, Звягельський пов., Романівська вол. В кінці 19 ст. було там 109 селян і 370 дес. селянської землі. Село належало до ключа Романовських маєтків і колись було власністю гр. Ільїнського, а в кінці 19 ст. належало до Стецьких.

КОРЧІВ'Є, с Рівенського пов., 8 км. від села Головина, над р. Ставом, при тракті зі Степани до Тучина.

КОРЧУНОК, фільв., Володимирський пов., Коритницька вол. На початку 20 ст. було там 3 доми і 50 жителів.

КОРЧУНОК, фільв., Володимирський пов., Грибовицька вол., 11 жит.

КОРЧУНОК, кол., Заславський пов., Лабунська вол., 1 дім і 7 жит.

КОСА РЕШНІВСЬКА, с, Заславський пов. В кінці 19 ст. було там 53 двори, церква дерев'яна Параскеви, школа церк-прих. від 1867 р. і водяний млин. З донесення луцьких возних з 1601 р. село це в 1589 р. було знищене татарами (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, ст. 292).

КОСАРІВ с, Лубенський пов., Млинівська вол., 18 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 364 жителів, дерев'яна церква з 1883 р. на місці старої Покровської з початку 17 ст., водяний млин, тартак (паровий). На землях с. К. урочища: Велика сіножать, Мала сіножать, Рудка. В 1570 р. село належало до Миколая Сапіги. В документі 3 1571 р. ігумена дерманського монастиря згадується: „Яцка Косаревича. Остал ми винен копу грошей” (Архів ЮЗР ч. 1, т. I, ст. 38). В 1583 р. село належало до кн. Острозьких, які платили з нього від 16 димів, 8 город, 4 комірників, 2 бояр. В 19 ст. належало до Сапігів.

КОСЕНІВ (КОСИНІВ, КОСЕНІВ), с, Звягельський повіт, Жолобенська вол., 25 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 141 домів і 846 жителів, дерев'яна церква з 1855 р., на місці старої церкви. В кінці 19 ст. належало до Єразма Нико.

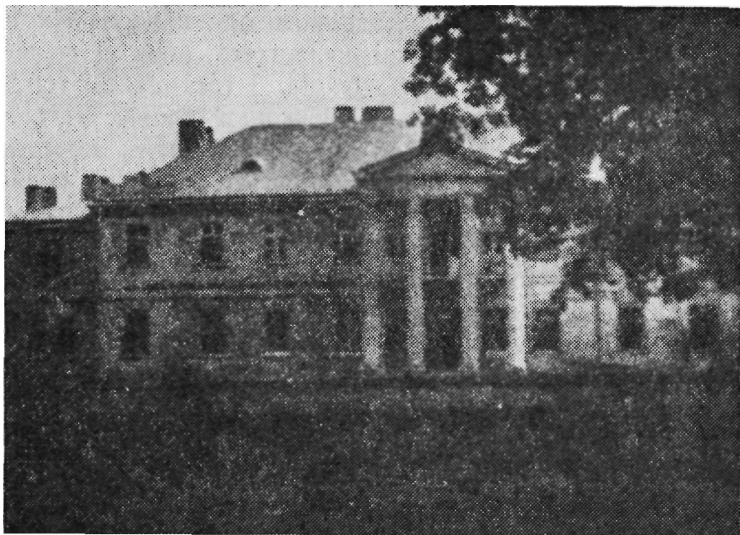
КОСЬКІВ, с, Заславський пов., Грицівська вол., над річкою Гоморою і ставом. В кінці 19 ст. було там 282 дворів і 1,839 жителів, Успінська дерев'яна церква з 1743 р., 2 водяні млини, 1 фолюш (валярня сукна), церк-прих. школа від 1863 р., гуральня. Згадка з 1601 року, яке тоді звалося Коснівкою і належало до кн. Януша та Івана Острозького — краківського каштеляна. В 1589 р., як видно з донесень луцьких возних, було знищене татарами (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, ст. 290). Колись село належало до волинських земель Краєвських, яких гроби знаходилися під місцевою церквою. Перед тим село К. належало до кн. Сангушки. За переписом 1911 р. в К. було 2,234 жит., 3 крамниці і гуральня (18,420 відер річ. прод.). В 19 ст. властителями власности в К. були Доморадський і А. Лімпарі, а на початку 20 ст. 947 дес. належало до Мазараки.

В 1890 р. в К. натраплено при копані на виробі заліза на мот. з каміння.

КОСЬКІВЦІ ВЕЛ., с, Крем'янецький пов., Верboveцька вол., над потоком Заболотка. В кінці 19 ст. було там 67 домів і 765 жит., дерев'яна церква з 1855 р., побудована на місці старої з кінця 16 ст.

КОСЬКІВЦІ МАЛІ, Крем'янецький пов., Верboveцька вол., над річкою Жираком, 40 км. від Крем'янця і 8 км. від Вишгорода. В кінці 19 ст. було там 52 двори і 420 жител., дерев'яна церква Параскеви з 1740 р., побудована Мариною Войнаровською, церк-прих. школа з 1876 р. і великий водяний млин. Село К.М. згадується в документі 1648 р., коли то виступає під назвою Кишиковець, в часі українсько-польських воєн, в листі коронного підчашого Миколая Остророга (Пам'ятники т. I, від 3, ст. 264). Село К. було założене у 1508 р. кн. Вишневецьким на землях, які перед тим належали до земель волинських Єловецьких (Архів ЮЗР, т. 2, ст. 20). В 1708 році К. належало до Голуховських. За переписом 1911 р. до великої земельної власности в К. належало 366 дес.

КОСЯК, кол., Звягельський пов., Емельчинська вол., 70 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 430 жителів.

Палац в с Коськівцях, пов. Крем'янець (ц).

КОСМАЧІВ, с, Рівенський пов., Костопільська вол., 57 км. від Рівного. Село над рікою Горинню, при спаді до Г. малого потоку. В кінці 19 ст. було там 124 дворів і 953 жителів, дерев'яна церква з 1775 р., два млини. За переписом 1911 р. до великої земельної власности поміщика Баланова належало 2,600 дес. Село К. згадується в 1583 р., коли воно належало до Тучинського ключа маєтків волинського землянина Олександра Сімашки, який платив від К. за 6 димів і 2 город.

КОСТОПІЛЬ або **КОСТОПОЛЬ**, м-ко, Рівенський пов., Костопільська вол., 50 км. від Рівного, при річці Став, до кінця 18 ст. було це село і тільки у 1792 р. Леонард Ворцель заложив тут м-ко під тою ж назвою. Місцевість ця віддавна була відома своїми рудами, з яких видобували залізну руду-лімоніт. В 1870 р. було там 61 домів, 245 жителів, а в тому біля 40% жидів, жидівський дім молитви і гуральня.

В кінці 19 ст. було в К. 152 доми і 1,001 жителів, дім молитви, 2 млини, а крім того на німецькій колонії було 22 доми і 198 жителів-німців, євангелицький дім молитви, а по збудованні залізниці при залізничній станції було 12 домів і 126 жителів. За переписом 1911 р. в м-ку Косто-полі було: 1,325 жителів, волосне правління, міщанська управа, земська поштова станція, пошта, телеграф, державний (удельний) маєток, агроном, одноклясова школа, фельдшерський пункт, акушерка, аптека, аптечні товари, 58 крамниць, 1 книгарня, 3 лікарів, 3 гостинниці, тартак (12,000 руб. річної продукції), 2 склади лісових матеріялів, фабрика віденських меблів, паровий млин, коопера-тива, майстерня, сільсько-господарські машини, скляна гута, 2 ресторани, фабрика форнерів, чавунна ліярня з механічним відділом (40,000 руб. річ. прод.) і 24 ярмарки річно. В 19 ст. знайдено там римські монети Антонича, а в 1931 р. монети грецькі.

КОСТЮХІВКА, с, Луцький пов., Медведівська вол., 89 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 124 доми і 709 жителів, дерев'яна церква, 2 млини, фолюш. В 19 ст. село належало до Рошковських. За переписом 1911 р. до великої земельної власности Кост. Попело належало 1,395 дес.

КОСТЯНЕЦЬ, с, Лубенський пов. Село при терено-вому подільському порозі. В 19 ст. було там 37 домів

і 271 жителів, 11 км. від Дубна. За селом 1 курган до 5 метрів висоти. На полях с. Костяня часті знахідки знарядь з неоліту і ранньо середньовічної доби. Посуд ліплений відручно з хвилястим орнаментом, обточене на гончарському крузі (О. Цинкаловський. Матеріяли до праіст. Волині і Полісся, ст. 149, Варшава, 1961 р.).

КОСТЯНЕЦЬ, с, Заславський пов., Грицівська вол. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 294 жителів. Село колись належало до Кременецького замку, а пізніше до кн. Острозьких. До великої земельної власности за переписом 1911 р. належало там 1,243 дес. За інформацією В. Антоновича — на полях К. 4 кургани. (Труди 11 з'їзду).

КОТАШВ, с Рівенського пов., Дідковицька вол., 16 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 161 жителів.

КОТІВ, с, Рівенський пов., Тучинська вол., 22 км. від Рівного. Село над рікою Горинню. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 292 жителів, церква з 16 ст. Село К. згадується в 1577 р., коли воно належало до Єрофея Гостського, який платив від К. з 3 димів і 16 город. В 1583 р. Є. Гостський вносив з К. від 4 димів, 3 город, 1 комірника, 1 вального колеса і від рудні. З другої половини села Роман Гостський платив від 9 димів, 6 город, 3 вальних коліс і 3 попів.

КОТІВ, с, Лубенський пов., під Дубном. В кінці 19 ст. було там 55 дворів і 446 жителів, дерев'яна церква Параскеви з 1816 року на місці, де була стара з 17 ст. Історична згадка про село К. як маєтки кн. Костянтина Острозького згадується в 1564 р. (Опис Акт. книги Київ. Центр. Арх. № 2038, ст. 5), пізніше в 1568 р. в скарзі Яцька Жеребка (там же).

КОТІВ, с, Луцький пов., Хоролупська вол., 31 км. від Луцька, село при річці Конопельці. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 491 жителів, дерев'яна церква з 1816 р. Колись село належало до князя Костянтина, пізніше перейшло до кн. Ілїї (1577 р.), з котрого він платив від 23 димів на волоках.

КОТІВКА, с, Острозький пов., Довжанська вол., 2 км. від села Малий Скнит, при річці Закіт, 35 км. від Острога.

КОТОВО або **КОТОВА**, уроч., Звягельський пов., Полонська вол., 68 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 131 жителів.

КОТОМЕЛЬКА, уроч., Рівенський пов., Студенська волость. На початку 20 ст. було там 8 домів і 71 жителів.

КОТУШ, хутір, Ковельський пов., Хотяшівська вол. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 75 жителів.

КОТУНЬКА, річка, ліва притока Вілії. Впливає з-під села Ловиці і впадає до Вілії коло с. Кунева, перепливаючи через Руське Гутисько.

КОТЮРЖИНЦІ, оселя, Звягельський пов., Полонська вол., над рікою Гоморою, 3 км. від Полонного. В кінці 19 ст. було там 72 доми і 380 жителів. До великої земельної власності належало в К. 1,519 десятин.

КОТЮРЖИНЦІ, с Звягельський пов., Миропільська вол., над р. Камінкою, притокою ріки Случі. В кінці 19 ст. було там 19 дом. і 241 жителів. Селянської землі 169 дес, фільварочної 471 десятин — належало до Дорожинських.

КОТЮРЖИНЦІ, село, Крем'янецький пов., Вишневецька вол, 21 км. від Крем'янця, над рікою Горинню. В кінці 19 ст. було там 100 домів і 741 жителів, дерев'яна церква з 1912-14 р., на місці старої розібраної з 1775 р. Ікони з 16-17 ст. зі старої церкви розібрали селяни, а в 1938 р. частину їх викуплено для королівського замку у Варшаві, решта залишилася по селянських хатах. Село К. згадується в 1583 р., як власність кн. Андрія Вишневецького, який платив з нього від 7 димів, 4 город. Від них К. перейшло до Плятерів, а від Плятерів до Живуських. До села належало урочище Бартошиха.

КОТЮРЖИНЦІ, с, Старокост. пов., Теофільська вол., над р. Полтвою, 64 км. від м. Старо-Костантинова. В кінці 19 ст. було там 77 домів і 591 жителів, дерев'яна церква. В кінці 18 ст. село належало до Корибут-Дашкевича. Школа з 1886 р. В 1545 р. село К. належало до Федора Котюржинського, потім до Негребецьких. За переписом 1911 р. до великої земельної власности в К. належало біля 350 дес.

КОТЮРЖИНЦІ, с, Старокост. пов., Черніївська вол., 35 км. від Ст.-Кост. В кінці 19 ст. було там 146 домів і 1,013 жителів, дерев'яна церква з 1750 р., церк-прих. школа. Історична згадка про село К. з 1444 р., коли це село було надане вел. кн. Львом Свидригайлом, разом з іншими селами, слугі його Михайлові Олехновичеві. Пізніше К. належало до Красиловського замку. В 1517 р. належало до кн. Кост. Острозького і входить в склад Ординації Ос-

трозьких. Під час несподіваного нападу татарів у 1593 р. село це було спалене і спустошене. В 1753 р. належало до косянтинівського ключа і віддане кн. Любомирському. На початку 20 ст. велика земельна власність в К. належала до Добжинських — 872 дес., а від них перейшло до Белоусових.

КОХАНІВКА, колонія, Лубенський пов., Вербська волость. На початку 20 ст. було там 8 домів і 69 жителів.

КОХАНІВКА, с, Заславський пов., Хролинська вол., 50 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 594 жителів, дерев'яна церква з 1873 р., на місці старої з 17 ст. В 1587 р. село належало до По донської волості кн. Острозьких і було тоді спустошене татарами. В 1648 р. належала до Юрія Любомирського і було там 12 домів. За переписом 1911 р. в К. було 658 жителів, 2 водяні млини (12,500 пуд. річ. перемолу), земська випозичальня сільсько-господарських машин, 263 десятин землі належало до т. зв. „Крестянського Поземельного Банку”. На полі села К. 1 курган, а на ньому 4 камінні хрести (Антонович В., Труди 11 з'їзду 1901 р.).

КОХАНІВКА, с, в документах Кохановичі, Кременецький пов., Вербська вол., 30 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 112 дом. і 597 жителів. В 1583 р. село належало до Вербівця, маєтку кн. Михайла Вишневецького, який платив від неї за 4 дими, 3 городи, 2 ковалів, 2 перекупок, 4 вальних коліс і 3 ступи. В останніх роках 19 ст. належало до Острозького.

КОЦОРИ або **КОЦУР**, с, Володимирський пов., Бережецька вол., 57 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 73 доми і 526 жит.

КОЦЮР або **КОЧОР**, хутір, Володимирський повіт. В початку 20 ст. було там 6 домів і 18 жителів. В 1582 р. урочище Кочур належало до міста Володимира. За переписом 1911 р. було там 186 десятин, що належали до великої земельної власности.

КОЧИЧИН, с, Звягельський пов., Омельчанська вол., 77 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 57 домів і 442 жителів. В 1577 р. село належало до Звягельського замку кн. Костянтина Острозького, який платив з К. від 3 димів на півланках і два дими на півчвертях.

КОШАРИ, с, Володимирський пов., Пульменська волость, над рікою Бугом. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 374 жителів.

КОШАРИ СТАРІ, с, Ковельський пов., Старокошарська вол., 11 км. від Ковля, над залізницею Ковель-Холм. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 723 жителів, дерев'яна церква в упадку з 17 ст., школа одноклясова, вітряк. В 1570 р. кн. Лев Кошерський (Сангушко) платив з Кошара і села за 109 волоків, 2 городи, 3 боярів і 4 млинських коліс. В 1577 р. с. К. належало до Романа Сангушковича. За переписом 1911 р. в К. було 830 жителів, волость, горілчана крамниця. В 1595 р. до Стар. Кошар належали Кошари Нові, до одного маєтку кн. Григора Василевича Сангушки. На полях села 1 курган.

КОШАРИ НОВІ, село, Ковельського повіту, тієї ж волості, 13 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 409 жителів. В 16-17 ст. К. Нові були містом. (Джерела: Лист Гнівоша Сангушки про оренду Кошар жидові Абраму Шмойловичеві). За селом чотирикутне замчище, оточене валами і ровами. В половині 19 ст. було там 760 жителів (в обох Кошарах), 681 дес. селянської землі і 1,200 дес. фільварочної. Грунт піскуватий на підкладі крейдовому.

КОШОВЕЦЬ або **КОШОВЕЦ**, село, Луцького повіту, Полонська вол., 10 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 32 доми і 215 жителів. Колись село належало до церкви св. Дмитра в Луцьку. В 1577 р. К. належало до Дем'яна Дмитровича, який платив від 4 город, 5 город, а в 1583 р. Луцький протопоп Дмитровський від 4 димів 5 город, 7 город і 1 підсудка. В 17 ст. село К. належало до католицького Домініканського монастиря в Луцьку.

КОШЕЛІВКА, річка, Звягельський пов., ліва притока ріки Черему, довжина річки 13 км. Впливає К. з-під села Кошелів і Тогарів, перепливаючи через Молодьків і впадає до р. Черему.

КОШЕЛІВКА або **КОШЕЛІВ**, с, Звягельський повіт, Жолобська вол. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 343 жителів. Колись село належало до Пулавських. В місцевому лісі до 1915 р. було 15 курганів (В. Антонович, Труди 11 з'їзду 1901 р.).

КОШЕЛІВКА, с, Старокост. пов., Колківська вол., 48 км. від Ст. Костянтинова, недалеко від р. Случі. В кінці

19 ст. було там 98 домів і 589 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Колись село належало до Кузьминської вол., а в 1545 р. було власністю Сенютів. За переписом 1911 р. до великої земельної власности Ковнацької належало в К. 454 дес.

КОШВ або **КОШЦО**, с, Луцький пов., Торчинська вол., 39 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 52 доми і 310 жителів. До 1911 року село належало до „Казни“, до скарбу. Від 16 ст. була там дерев'яна церква. В 1570 р. належало до Фрончової Хвальчевської. Року 1577 Петро Хвальчевський платив від К. за 26 димів, 21 город, 4 ремісників. Пізніше фігурує К. в документах як село Луцьких католицьких єпископів, які в 1583 р. платять з 15 ланів, 16 півланків, 8 город, 4 комірники, 1 вального колеса і 1 попа. В кінці 19 ст. село відійшло до скарбу.

КОШВКА або також **ГОРИНКА**, річка, притока р. Горині, має біля 35 км. довжини, бере початок в селі Горниці і протікає через села Підгайці, Матвіївці і в с. Юзківцях впадає до ріки Горині.

КОШИЛВКА або **КОШИЛОВИЦІ** (в документах) село, Крем'янецький пов., Старо-Олексинецька вол., 35 км. від Крем'янця. Село при малому потоці, що впадає до ріки Горині. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 252 жителів. В 1583 р. село К. належало до кн. Степана Збарзького, який платив з К. від 8 димів і 5 город, 1 млинського колеса і 1 валярні сукна.

КОШМАКИ, с, Луцький пов., Рафалівська вол., 109 км. від Луцька. Село при старій дорозі з Чарторийська до Володимира, в типовій поліській околиці, оточене лісами і болотами. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 175 жителів.

КОШИЦЬКЕ, присілок, Лубенський пов., Крупецька вол., 35 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 166 жителів.

КРАЗЕНДОРФ, німецьке село, Звягельський пов. (Дивись Олександрівка, або Александрувка).

КРАЇВ, с, Острозький пов., Бугринська вол. Село над р. Ставом, 25 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 407 жит., мурована церква з 1739 р., церковно-прих. школа. Згадується в 1583 р., коли то кн. Острозький платив від К. за 8 дим., 5 підсудків. В 1657 р. належало до краківського каштеляна Януша Острозького. Село

в тому ж сторіччі було знищене татарами. По повстанні 1831 р. і 1863 р. віддано Ісуповим.

КРАЇНЕЦЬ, відтинок річки західного Бугу від села Стригаки до с. Тичини (на бувшій границі з Сокальським пов. в Галичині). В тому місці річка Буг розділюється на 62 відноги, які пізніше знову злучуються зі собою нижче с. Василянського городища і с. Пархача в одне корито. Східня віднога зветься Країнцем, перепливає через с. Волевин, яку тут звать річкою Волсвянкою.

КРАКН, хут., Лубенський пов., Теслулівська вол., 47 км. від Дубна. На початку 19 ст. було там 22 доми і 110 жителів.

КРАКУВ, фільв., Володимирський пов., Грибовицька волость.

КРАСІВ, с., Володимирський пов., Скобелецька вол., 68 км. від Володимира, над р. Нивою. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 405 жителів, дерев'яна церква з 16 ст. Колись село належало до волинських земель Красиловських або Красовських, яких „скупив" кн. Федір Сангушко. В 1577 р. село належало до маєтностей Звенигородських кн. Романа Сангушки, який платив з К. від 4 димів на ланах, 8 город. В 1583 р. село К. було при голятинському ключі Федора Сангушки, який платив з К. від 4 димів на ланах, 8 город. В 1583 р. село К. було при голятинському ключі Федора Сангушки, який тоді платив від 4 ланів, 1 города, 5 город, 1 попа. На полях села знайдено золотий римський солід імпер. Юліяна.

КРАСІВКА або **КРАСУВКА**, с., Рівенський пов., Степанська вол., 88 км. від Рівного. Село над лівою притокою ріки Горині, на північ від м. Степаня. В кінці 19 ст. було там 17 домів і 167 жителів. Земля хоча піскувата, але досить врожайна. Долинка р., яка впадає до Горині і де заховалося ще в доброму стані ранньо-середньовічне городище і різні археологічні пам'ятки з того періоду (Інформація О. Цинкаловський).

КРАСІВКА, с., Заславський пов., Новосільська вол., 33 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 101 домів і 583 жителів, 1-класова школа. В полі 1 курган. (В. Антонович, Труди 11 арх. з'їзд, 1901 р.).

КРАСИЛІВ, м-ко, Старокост. пов., над р. Случчу, 24 км. від м. Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 998 домів і 7,403 жителів, 3 муровані церкви — з 1876 р.,

1894 р. і 1817 р. Перед ними була там одна церква дерев'яна з 16 ст., дуже гарної архітектури, крита гонтами, а при ній старі могили, з пам'ятковими гробами визначних людей. В містечку була народня школа від 1870 р., волость, суд, цукровня, гарбарня і 6 ярмарків річно. Згадка про К. з 1444 р., коли то вел. кн. Лев Свидригайло надає К. слугі своєму Михайлові Олехновичу. В тому ж сторіччі, в 1497 р. К. перейшов до Костянтина Острозького. По смерті Беати Костелецької, жінки кн. Острозького К. займає Ольбрихт Ласький. В 1577 р. кн. Костянтин Костянтинович Острозький платить від К. за 14 димів ринкових, 33 дими на півдворищах, 10 димів уличних перекупів, від 7 димів ремісничих і 35 городників. В 1583 р. він же платив від 12 ринкових димів, 104 димів вуличних, 14 нужденних хат, 63 півланків, 8 ремісників, 2 вальних коліс, 1 ступи і 2 попів. В 1593 і 1618 рр. містечко К. було спустошене і спалене татарами.

В 1593 і 1618 рр. містечко К. знову було спустошене татарами. В 1759 р. при обдарованні напливової шляхти на Україні (Кольбушівська угода). К. отримав Ігнаци Сапіга (Сапега) і продав його з авкціону. В 1870 р. містечко К. мало 653 доми і 2,614 жит., в тому 41% жидів, 3 церкви, 2 жидівські доми молитви, 12 гарбарень, 2 цегельні, вапняну піч, 66 крамниць і від 1842 р. цукровню.

Під стінами містечка в 1573 р. відзначився під Красиловом ротмістр кн. Острозького Ярмолинський, під час хороброї атаки, коли то „витяв у пень" татарів, що підступили до міста.

За переписом 1911 р. в Красилові було 8,860 жителів, волосне управління, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, однокласова школа, земський шпиталь, медичний пункт, шпиталь при цукровні, дитячий притулок, 3 акушерки, 1 аптека, 2 аптечні склади, 66 крамниць, 12 скупів збіжжя; 1 бібліотека, 1 фабрика шнурів і канатів, 1 гарбарня, 1 млин, 1 кооператива, цукровня 3 296,000 пудів річної продукції, ресторан, чавуно-ліярна фабрика і 19 ярмарків річно. До великої земельної власності, „Акційного Товариства", належало там в 1911 р. 4,573 дес. першорядної т. зв. „бурачаної землі". На північний захід від болота останки колишнього замчища, або городища около 500 м. в обводі, 4 кургани над рікою Случчю і 1 курган по дорозі до Ст.-Костянтина.

КРАСИЛІВКА, хут., Ковельський пов., Хотячівська волость. На початку 20 ст. було там 6 домів і 33 жителів.

КРАСИЛІВКА — СЛОБІДКА, с, Старокост. пов., Красилівська вол. В 1867 р. було там 50 домів, а в кінці 19 ст. 124 доми і 737 жителів.

КРАСИЛІВКА, с, Звягельський пов., Городницька вол. В кінці 19 ст. було там 254 жителів і 858 дес. селянської землі і 2,124 фільварочної землі. Колись К. було власністю кн. Чарторийського-Корицького, потім перейшло до Потоцьких і Молодецьких. В кінці 19 ст. винищені великі обшири лісів, знищено фільварочне господарство. К. зовсім занепадає. За переписом 1911 р. до вел. земельного власника належало там 266 дес.

КРАСИЛІВКА, с і колонія, Звягельський пов., Піщівська вол., 11 км. від м. Звягеля. Село над р. Черемошом, притокою Случі, в кінці 19 ст. мало 126 домів і 797 жителів, колонія 52 доми і 347 жителів, дерев'яна церква з 1745 р. і церк-прих. школа від 1870 р.

КРАСИЛЬНО, кол., Лубенський пов. До великої зем. власности в 1911 р. належало 138 дес.

КРАСКА, с, Ковельський пов., Заболотецька вол., 76 км. від Ковля, над р. Прип'яттю, на південь від озера Тур, при залізниці Ковель-Берестя (Брест). В кінці 19 ст. було там 123 доми і 464 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., на місці старої. Земля багнисто-піскувата.

КРАСНЕ, с Лубенський пов., Княгининська вол., 40 км. від Дубна, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 776 жителів, дерев'яна Преображенська церква з 1866 р., на місці, де була стара з 16 ст. В 1545 р. згадується під час ревізії луцького замку, коли то К. належало разом з присілками: Больча, Кольнятичі, Ставрів, Перекладовичі в аренді Василя Янковича, а власністю було Королевої Бони, яка зобов'язана була утримувати 1 городню з с Красне (Пам'ятники т. 4, від 2, ст. 76 і 77).

Крім того, село К. згадується в різних документах 16 ст. Є то переважно маєткові документи про „гвалтах чинених оден другому”. В 1548 р. К. купив від королеви Бони Іван Борзобогатий, володимирський владика, який від назви того села почав іменуватися Красенським. Пізніше К. переходить до кн. Корецьких і Богушів, кн. Корецький платив з села від 15 димів, 10 город, 13 город, 1 попа. В 19 ст. К. належало до А. Гостинського, маршала

шляхти Лубенського пов. Було там тоді 1,000 дес. двірської землі. В 1911 р. згідно з переписом в К. було тільки 132 дес. двірської землі.

КРАСНЕ, с, Луцький пов., Полонська вол., 2 км. від Луцька, при р. Стирі. В кінці 19 ст. було там 126 домів і 425 жителів. В 1629 р. село К. належало до Луцького староства і було там 8 боярів, з яких кожен платив по 10 флоринів, дев'ятим був возний, який нічого не давав, тільки виконував свої обов'язки. Пізніше К. належало до І. Цитовича і Колінки. Остатній з роду Колінків загинув в 1919 р. під час українсько-польської війни. За переписом 1911 р. в Красному було 549 жителів, водяний млин, бровар, склад сільсько-господар. машин, дентист і горілчана державна крамниця.

КРАСНИЙ БІР, хут., Володимирський пов., Пульменська вол., 196 км. від Володимира. На початку 20 ст. було там 6 домів, 72 жит.

КРАСНА ГОРА, оселя, Рівенський пов., Костопільська вол. В 1911 р. до великої власности Балашова належало там 190 дес. землі.

КРАСІВКА, хут., Рівенський пов., Білівецька вол. Оселя була положена на Волинському Поліссі, 15 км. від м. Рівного і 7 км. від м. Степаня. В 19 ст. місцеві селяни виробляли надзвичайно добрі і старанно викінчені кінні екіпажи, які могли конкурувати з варшавськими. (Енциклопедія Оргенвранта, Варшава).

КРАСНОСТАВ, хут., Острозький пов., Хорівська вол., 1 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 185 жителів.

КРАСНОСТАВ, м-ко, Звягельський пов., Берездівська вол., 38 км. від Звягеля. На границі Заславського повіту. Часті лісові пожари знищили багато домів у самому м-ку К. Колись було там 200 домів і 697 жителів, в тому 55% жидів, дерев'яна церква з 1874 р., синагога, дім молитви, 1 гарбарня, фабрика черепиці, школа від 1886 р., цегельня. Колись м-ко К. належало до кн. Яблоновських, а від 1831 р. маєток був сконфіскований царським урядом.

За переписом 1911 р. в м-ку К. було 2,342 жителів,, міщанська управа, аптека, 2 аптекарські склади, 15 крамниць, горілчана державна крамниця, кредитове т-во, паровий млин (15,000 пуд. річного перемолу), земська ви-

позичальня сільсько-господарських машин, 2 ресторани і 8 ярмарків річно.

КРАСНИЦЬКА оселя, Ковельський пов., Боровенська вол., 61 км. від Ковля. Водяний млин на притоці р. Стоходу 5,500 пуд. річ. перемолю.

КРАСНОБІРКА, кол., Луцький пов., Щуринська вол., 35 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 16 домів і 88 жителів.

КРАСНОВОЛЯ або **КРАСНА ВОЛЯ**, с Ковельський пов., Старокошарська вол., 35 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 37 домів, 294 жителів.

КРАСНОВОЛЯ, с, Володимирський пов., Бережецька вол., 59 км. від м. Володимира. На початку 20 ст. було там 9 домів і 67 жителів. В 1583 р. село належало до Вижви, кн. Андрія Курбського, який платив від К. за *БУч* ланів і 7 город.

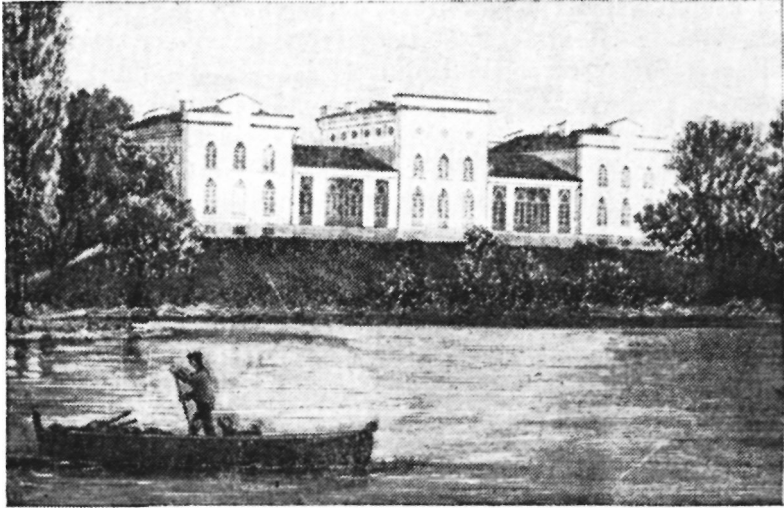
КРАСНОВОЛЯ, с, Луцького пов., Силянська вол., 87 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 41 жителів. Колись велика земельна власність Ейсмонтів, Красицьких, Левицьких, разом 1951 дес.

КРАСНОДИБИ або **КРАСНОДУБ'Я**, с, Ковельський пов. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 158 жителів. В 1583 р. с. К. було власністю кн. Сангушки Кошерського.

КРАСНОЛУКА, с. Крем'янецького пов., Ямпільська волость (В документах під назвою Красна Лука (Луг), 38 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 64 доми і 413 жителів. В 1583 р. з села К. платив кн. Сава Яловицький від 4 дими і 1 города. Частина села К. належала до кн. Льва Яловицького. В кінці 19 ст. Краснолука належала до Држевицького. За переписом 1911 р. в К. було 465 жителів, водяний млин (17,700 пуд. річного перемолю).

КРАСНОСІЛКА, с, Острозький пов., Довженська вол., 33 км. від Острога. Село положене в гарній долині над ставом, яку творить р. Озерець. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 501 жителів, церква з 1783 р. і однокласова школа. Колись село належало до Гостських, від них перейшло до кн. Соломирецьких, а в 18 ст. — до Ленкевичів, Іпогорських, Валевських. З ручних виробів місцевих селян були колись різнобарвні „паси красноселецькі", що їх виробляли жінки.

КРАСНОСІЛЛЯ, с, Рівенський пов., Гащанська вол., 37 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 40 дворів і 215

Палац в Краснополі (мал. 19 ст. (ц)).

жителів, церква дерев'яна з 1783 р., при ній також дзвіниця, покрита гонтами. За переписом 1911 р. було там 2,015 дес. фільварочної землі, яка належала до поміщиці Людмили Івакової.

КРАСНОСІЛКИ, с, Старокостянт. пов. і волость. За переписом 1911 р. в с. К. було 601 жителів, водяний млин, земська випозичальня сільсько-госп. машин.

КРАСУЛЯ, с, Звягельський пов., Смолдирівська вол., 37 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 22 доми і 149 жителів.

КРАТЬ, с, Володимирський пов., Вербська вол. Село постало в 19 ст. в ур. Крать. У кінці 19 ст. було в ньому 18 домів і 135 жителів, 285 дес. належало до Зименського Святогорського монастиря.

КРАЧАНІВКА, с, Заславський пов., Лабунська вол., 46 км. від м. Лабуня. В кінці 19 ст. було там 310 домів і 1,648 жителів. В 17-18 ст. К. належала до кн. Любомирських, які платили з неї від 16 димів.

КРАЧКИ, с, Старокост. пов., над річкою південним Бугом (або Богом). В 1867 р. було там 45 домів.

КРЕМ'ЯНЕЦЬ (так як **КАМ'ЯНЕЦЬ ПОДІЛЬСЬКИЙ**) через помилку чи несвідомість називають це місто Кременець або Кременец. Назва Крем'янець відома і вживана, як місцевими жителями міста, так і жителями Волині, Поліс-

ся і Поділля, від непам'ятних часів. Іпатієвський літопис під роком 1240 подає: „Видив же Кремянець і град Данилів яко не возможно прияти йому и отиде от них...” (торкається цей текст походу полчищ Батія на Русь). Знову 1255 р. згадується назва Крем'янця в тій самій літописі, коли татарський ватажок підступає під його мури: „Потом Куремса прийде ко Кремянцю і воева около Кремянця”. Згадується назва цього міста і в інших середньовічних документах, а серед них грамоті князя волинського і подільського Льва Свидригайла, якою він перший надає цьому місту Крем'янцю Магдебурзьке право. (Полное собрание русских летописей, том 2, Іпатієвський літопис ст. 786, 829 і Архів ЮЗР ч. 5, т. 6, ст. 3-5). Літописні згадки є першими певними згадками про це місто. Однак археологічні досліді, як у самому місті, так і в його околицях дозволяють відсунути дату заложення тут оселі і укріпленого города на значно раніший час. Укріплений город К. положений на високій, стрімкій Замковій Горі, на 110 метрів, існував ще перед татарською навалюю і був одним з найсильніших волинських міст, якого ані Батій ані Куремса не могли здобути. Зруйнували його на вимогу Хана Бурундая самі волинсько-галицькі князі Данило і його брат Василько, які згідно з вимогами Бурундая „розмітали” багато своїх городів. На цій відомості кінчається оборонна роль цього міста майже на сто літ. На місці старого города на старому городищі десь у кінці 14 або в середині 15 ст. постає мурований замок, укріплення якого зраджують готицькі впливи.

Місто К. положене в глибокій і широкій ерозійній долині теренового подільського порогу, який відомий загально під назвою Крем'янецького хребта, або Кременецьких гір, який завдячує своє постання тектонічним явищем. Хребет той прикритий камінною потрісканою плитою забезпечив від дальших ерозій заховані партії так зв. „гір” з урвистими збіччями до долин, в одній з яких постало місто Кремянець. За панування волинських і волинсько-галицьких князів, К. був найміцнішим замком у південно-східній частині Волині, належав до одного з найбільших віськово-адміністративних осередків Волині. В кінці 13 століття і в першій половині 14 ст. Кремянець був одним з городів, на яких простягалася влада таких волинсько-галицьких князів як Юрій I, Андрій, Лев II і

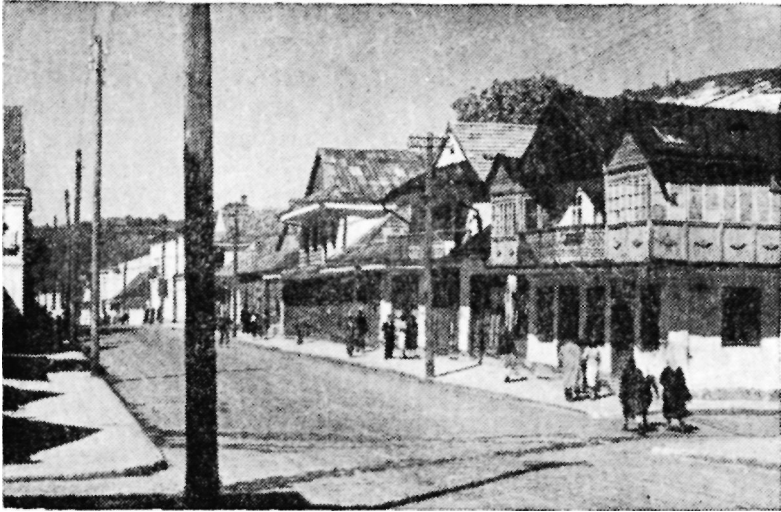
Одна з веж на горі Бони в Крем'янці (ц).

Юрій II. По смерті останнього князя з дому Романовичів, який згинув в бою під мурами столиці Волині, Володимир з литовським князем Гедимином, Крем'янець разом з іншими волинськими містами перейшов до Литви. Під час поділу земель, здобутих Литвою і Польщею, знеслених постійною боротьбою з татарами, Крем'янець переходить до Несвіжського князя. З цих часів про Крем'янець маємо лише випадкові відомості і правдоподібно тоді вже Крем'янецький замок знову став сильною кріпостою на границі Степової України.

Більш докладні відомості про Крем'янець і його замок маємо вже з першої половини 15 ст., особливо з років 1442-1452, коли то місто належало до останньої волинської суверенної держави князя Льва Свидригайла (О. Галецький. Останнє лята Свидригайла, Краків, 1915 р.).

Князь Свидригайло, син великого литовського князя Ольгерда прихильний і зв'язаний з Руссю, православний, кинув гасло оборони руських традицій і став оборонцем „благочестя". Знайшов він глибоку симпатію у місцевих княжих і боярських родах волинсько-галицької держави і по довгих війнах і пригодах осів в Луцьку, де, як самостійний володар, князував від 1442 до 1542 р.

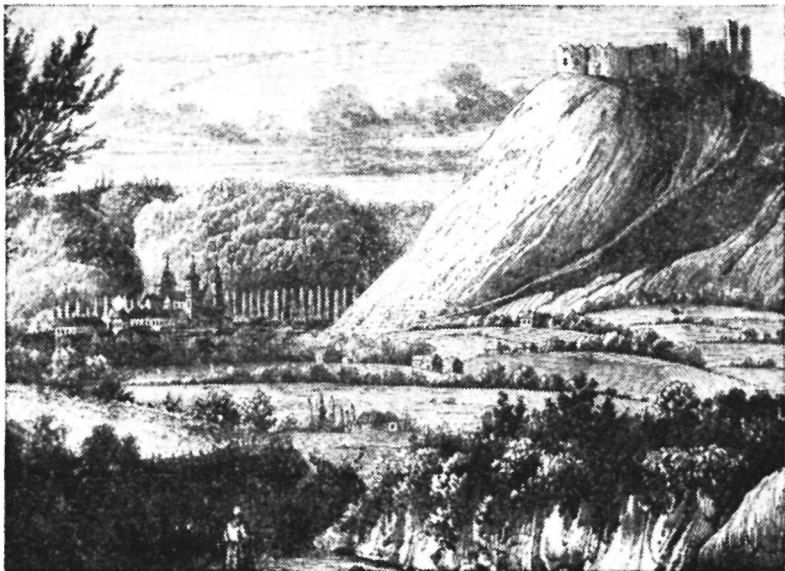
Крем'янець — вулиця Широка, 1941 р. (ц).

Доцінюючи важливе значення Крем'янця в оборонних війнах з татарами, побудував він на „Замковій горі" у К. новий, готицький замок і забезпечив його відповідно в запаси і зброю. Одночасно майже надав Свидригайло місту К. Магдебурські права, надаючи вїтївство Юркові Німцьові (Архів ЮЗР ч. 5, т. I, ном. 2), видаючи на це свою привілейну грамоту. Подаємо бодай фрагментарично зміст цього документу: „Милостю Божою, ми Великий князь Свидригал Литовський, Руський і інших, чиним знаменито сим нашим листом кожному нинейшим и потїм будучим, хто нань возрит илі чтучи його, услишит, комуж, того коли будет потребно ꙗже пожадал на нас із Буска Немец Юрек в Крем'янець войтовства з немецькими прави, как із Марборга, права видають, на вся королевськїе міста... Порадившися з нашими князі і з пани і з нашою радою, подлуг його прошення дали есьмо йому войтовство у Крем'янці... і маєт он судити, о великой річі і о малой Русина і Ляха і Волошина і Арменина і Жидовина і Татарина..."

Далі грамота присвячена опису міста Крем'янця, в якому міщани не зобов'язані до жодних повинностей, ніякої заплати, ні підводи з міста давати, ані пашні, ані толоки, коли кому ці обов'язки припадуть, то тоді мусить від з лану дати нам гривну; а вїту треба платити

гроші з кожних ланів і з яток різних, пекарень і також шевських, нічого не залишаючи, а від млинів на річці Ікві (4 км. від міста), а також і під містом або дебудь в границях міста, то далисьмо йому для того те село ... А при цьому були наша рада і князь і панове, князь Путятя Іван, кн. Іван Боманович, кн. Андрій Василевич, наш маршал Моновид, староста подільський і крем'янецький, пан Юркий, маршал наш; Іван Валотович, пан Масько Гулевич (Архів ЮЗР, ч. 5. т. I. ст. 3-5).

КРЕМ'ЯНЕЦЬКИЙ замок, а радше його руїни достояли до наших днів. Був він збудований на місці старого, зруйнованого по нападі татарів, міцного крем'янецького города, разом з іншими нашими містами: Володимиром, Луцьком, Львовом, Даниловом, Шумськом і Стожком та іншими городами в 1260 році. Коли на місці старого города збудовано тут новий мурований замок не маємо про це докладних даних, однак сам його готицький стиль і не устанні турботи князя Льва Свидригайла, який перший подбав про надання К. Магдебурського права і оточував це місто, як важливий оборонний пункт на південному сході свого князівства кажуть думати, що готицький крем'янецький замок, на т. зв. Замковій горі збудував кн. Лев

Замок кор. Бони в Крем'янці (мал. 19 ст. (ц)).

Свидригайло, столицею якого був тоді Луцьк. Видається це ще більш правдоподібним, коли усвідомимо собі, що панування його на Волині, Поліссі і Поділлі припадає на 1442-1452 рр. До розбудови цього замку пізніше немало причинився король Жигмунт I. За часів королеви Бони, жінки короля Жигимонта, опікувалися крем'янецьким замком, як сама Бона, так і старости крем'янецькі — Герцик і Хвальчевський. Згодом замок утримав певні добудівки і перебудівки dokonані Львом Свидригайлом, а частина замку втратила свій первісний вигляд, отримавши нові вежі, городні і церкву св. Миколая, збудовану на замковому майдані.

Як виглядав крем'янецький замок в 1545 р. довідуємося з дуже цінної люстрації Українських Замків, зробленої литовським державним писарем Львом Паткевичем-Тишкевичем. На Волині такі люстрації були зроблені у Володимирі, Луцьку, Крем'янці. З довгого опису люстрації довідуємося, що крем'янецький замок мав два мости, які мали обов'язок утримувати князі, шляхта і міщани, три вежі: одну муровану над в'їздовою брамою, другу також муровану т. зв. Червену, покриту гонтами, і третю над новим мурованим домом.

На замку тоді була церква і городні, де на випадок татарської облоги, або небезпеки, ховалися околицьні князі і пани зі своїми родинами. Таких городень на крем'янецькому замку було 25, а 8 було започаткованих. Крім того було там 9 магазинів-шпихлірів до переховування запасів. На замковому майдані була мурована з каменя і осмолена велика скриня до води, до якої провадили ринви з дахів будівель. Була спроба виконати на тому ж майдані глибоку муровану студню, але цей замір не вдался. До забезпечення замку були зобов'язані усі князі, пани і навіть монастирі крем'янецького в'їтвства, а крім того до замку належало багато сіл, дохід з яких йшов також на забезпечення замку і утримання гарнізону. Так у 1545 р. в кременецькому замку було 4 гармати, що стояли на наріжному домі. Усіх гармат було на замку 29, а в тім 4 „соколи", 2 мортири, і 22 фольконета, 10 гаківниць, 33 рушниці, запаси пороху, олова, селітри, ядер і багато інших воєнних запасів.

Пушкарями, видно, були найняті німці, про що свідчать їх імена: Матус, йоган, Ганс, з яких кожен отриму-

вав 10 кіп литовських грошей річно і по лунському сукну на одіж. В другій половині 16 ст. місто К. значно розбудувалося, а замок був один з найміцніших на Волині під польською окупацією.

Велике повстання українського народу проти магнацько-шляхетської й єзуїтської Польщі і козацьку війну, особливо 1648 р. вплинули остаточно на дальшу долю Крем'янця. По шеститижневій облозі, крем'янецький замок був здобутий полковником Кривonosом, поруйнований, а гармати і іншу зброю козаки забрали зі собою. Після цього крем'янецький замок ніколи вже не повернувся до минулої слави і значення та поступово обертався в руїну. Залишилася від нього тільки напівзруйнована в'їздова брама (північ, захід), брама і рештки замкових стін. (Література: 1) „Старожитна Польска", т. II, Варшава, 1844; 2) І. Дудкевич: „Замкі варовне на Волиню"; 3) „Календаж зем всходніх 1935 р.; 4) Зубжицький: „Забиткі архітектури в Кшемєньцу". Зем'я 1926 р.; 5) „Пам'ятники. Ревізія крем'янецького замку"; 6) Маслов: „Замок у Крем'янці", Наша батьківщина, 1938 рік, Львів, ч. 1.

За люстрацією 1556 р., зробленою за старости Крем'янця Петра Сімашки, на замку було 14 мідяних гармат з литовськими гербами з 1530 р., а інші гармати були залізні. Майдан замку був довгий на $73\frac{1}{2}$ сажні і 33 ширини. Староста Сімашко, отримував річно 100 кіп грошей литовських, а священик Михайлівської церкви 20 кіп гро-

Собор Св. Миколая в Крем'янці (фото 1937 р. (ц).

шей литовських. Бургграф, що тримав ключі від замку — Колачкевич отримував 17 кіп грошей литовських, замковий тесля 10 кіп, приварник 3 копи, пекар 3 копи, служба до рубання дров і ношення води 2 копи. Для оборони замку повинні були з'являтися крем'янецькі міщани по черзі. В місті було тоді 431 міщанських домів і 48 жидівських. Саме місто складалося з ринку і зі слідуючих вулиць: Гірної, Середньої, Жидівської (тепер передмістя Туники). ІІпиколоської, Великої Лубенської, Вишневецької, Воскресенської, Грушвицької, Запотоцької, Боярської, Завальної (Т. Стецький, Волинь, серія 2, ст. 143-145). В м. К. було ще кілька люстрацій за часів короля Жигимонта Августа в 1556, 1569, 1571 і 1572 рр., з яких довідуємося, що в К. був єдиний на Волині склад білої соли, 1 коршма, міщани мали в околиці міста свої поля і випаси волів. Той же король Жигимонт II дозволив міщанам вибудувати міст на ріці Ікві, з правом мита від возу. В 1568 р. встановлено в Крем'янці вйтівство для декотрих можновладців, родин і в тому Федора Новосільського. Мисловського, Малиновського, і врешті передано цей уряд кн. Сангушкам.

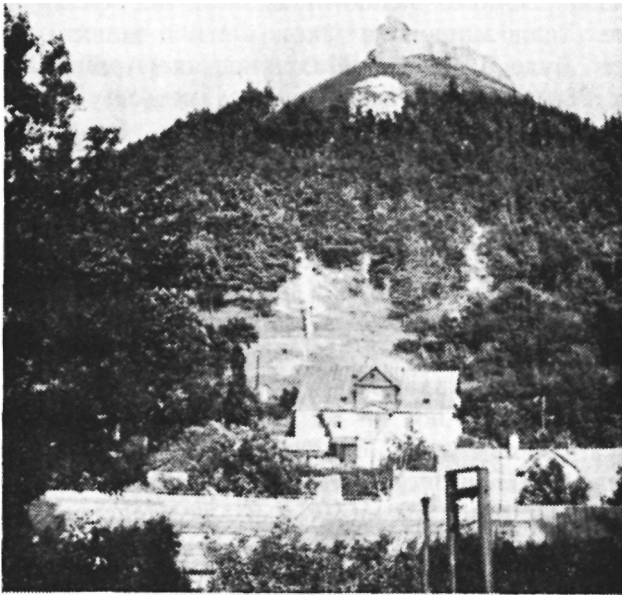
В 1569 р. на т. зв. Люблінському Соймі Волинь була остаточно приднана до Польщі. Таким чином землі волинських князів, міста і цілий край були окуповані Речі-посполітою. Волинська земля, яка під такою назвою входила до литовської держави, переіменовано було на Волинське воєвідство, а міста Володимир, Луцьк і Крем'янець, стали повітовими центрами. Крем'янецький повіт в половині 16 ст. охоплював великі простори земель, які сягають далеко поза ріку Случ, аж до самого Хмельника у Київському воєвідстві, а на просторах цього воєвідства були сотні сіл і 27 міст. (Труди, Волинь, Губер. Комітету, вид. I, 1867 р. і Крушинський — Історія Волині).

Також і польські королі — Степан Баторий, Жигимонт III, королевич Владислав обдаровували К. все новими і новими привілеями, при чому король Жигимонт III суворо заборонив вирубувати в околицях К. ліси, в яких під час татарських нападів місцева людність мала для себе сховище. Королевич Владислав привілеєм 1642 р. зрівняв К. з іншими польськими містами: Краковом, Вільном, Львовом і Варшавою. За люстрацією 1545 р. місто Крем'янець було оточене валами, а долина, в якій розбудувався

К., була пересипана великими валами, які мусіли поправляти не тільки міщани, а також князі й шляхта. В 16 ст. і 17 в К. було 9 церков: Михайлівська (Архів ЮЗР ч. 2, т. 2, ст. 284), Воскресенська, що згадується у 1636 р.. Параскеви на горі, що згадується у 1636 р., Воздвиженська, при ній мужеський монастир, яка стояла на „Чернчій горі“, з 16 ст., Преображенська з 1563 р., де також колись був монастир і Троїцька, під замком, що згадується у 1636 р. (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 6, ст. 720). Богоявленська з 1636 р. (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 6, ст. 720) і дерев'яна Рождественська на Туниках та за містом, на Дівичих скелях був за переказом жіночий монастир. В друкарні Спаського монастиря в Крем'янці, який згадується в кінці 1563 року, в 16 ст. було видруковано постанови православного синоду, який відбувся в місті Луцьку. З огляду на те, що є один зі стародруків, який вийшов з маловідомої Крем'янецької друкарні. Подаємо тексти: „Синод ведле звичаю дорочисто: от его милости в Бозі Превелебного Господина отця Афанасія Пузини з Козиська: Епископа Луцького і Острозького Благочестивого: Септембрія кс року в церкві катедральной Луцькою; Храмі св. Апостола й Евангелиста Іоана Богослова з мноством духовенства Православного, Восточной Церкви послужних Хотливе собраного спокійне й на Божне отправований и втомже року в Крем'янці, для відомості Видрукований“.

За переписом 1883 р. в Кр. було 10,212 жителів, з котрих 4,500 українців, 1,400 поляків і 4,228 жидів, Миколаївська церква з 1691 р., збудована на кошт князів ренегатів Збараських і Вишневецьких, на місці, де була стара дерев'яна, Троїцька церква, Чесного Хреста з 1684 р., Рождественська з 1563 р., Преображенська з 1743 р. і Трьох Святителів з 1581 р. Зі старих монументальних забудовань К. заховався тут великий, мурований будинок єзуїтського монастиря, заснованого тут кн. Вишневецьким. В 1773 р. при скасованні єзуїтського ордену монастир цей був закритий і монахи покинули місто. В 1806 р. в цих будинках було уміщено гімназію для дітей місцевої шляхти. В 1819 р. гімназію було перетворено в Крем'янецький ліцей, при школі була бібліотека в 50,000 книжок і кабинета — зологічний, нумізматичний та інші.

Крем'янецький ліцей, як центр культури і освіти мав тоді велике значення не тільки на Волині, була це школа,

Крем'янець — гора Бона (ц).

яка своїм рівнем зближалася до Віденського Університету. Очевидно, що крім освіти і культурного вогнища Кременецький ліцей відіграв тоді велику роль у житті краю, а одночасно був центром полонізації місцевого населення. Під час польського повстання 1831 р. став він центром, революційної діяльності і був закритий царським урядом, а колекції і бібліотека передана до Київського Університету. Професорів ліцею поперемищали до Києва або до Ніжина. З визначних професорів ліцею треба згадати проф. ботаніки Бесера, батька польського поета Юлія Словацького, що викладав геометрію і українського поета Тимка Падуру з Київщини, який очевидно писав і в польській мові (1801-1871 р.). На місцевому т. званому уніятському цвинтарі, за монастирем до 1939 р. залишилося кілька могил професорів Кременецького ліцею. До визначних людей, які проживали у К. треба згадати українця і запорожця з походження Миколу Пржевальського (з родини Паровальських), відомого дослідника Центральної Азії, члена російської Академії Наук.

В 1836 р. відкрито в Крем'янці, духовну семінарію і мужеську духовну школу, епархіяльну жіночу школу і

міську 4-класову школу. Від 1873 року К. став резиденцією вікарного єпископа. За переписом 1911 року в м. К. було 21.821 жителів, земська управа та інші земські установи, з'їзд мирових суддів, 2 мирові посередники, пошта, телеграф, скарбовий уряд, податковий інспекторат, акційний уряд, державний ретифікаційний склад, прокурор, 2 слідчих, в'язниця, 2 полки війська; міська управа, міщанська управа, редакція „Волинських Епархіяльних Відомостей“, монастир, римо-католицький деканат, рабин, середня комерційна школа, приватна жіноча гімназія, середня жіноча школа, три школи міські, дві 2-класові школи, Талмуд Тора, жіноча жидівська школа, міський шпиталь, 2 притулки, 5 допомогових і культурних товариств, 1 клуб, 2 військові клуби, 8 акушерок, 3 аптеки, 4 бібліотеки, 13 лікарів, 3 дентистів, 9 гостинниць, 1 інженер, 5 книгарень, 2 кредитові т-ва, 2 парові млини (600,000 пуд. річного перемолу), копальня крейди, періодик „Крем'янецькія Іскри“, 9 приватних судових порадників, 1 фабрика дахівки, чавуно-лиярна фабрика, 9 аптечних складів, 145 крамниць, 5 горілчаних, державних крамниць, бровар

Хрест на городищі під Крем'янцем, на цій місці колись була церква (ц).

(25,000 відер річної продукції), кооператива, фабрика сірників, 4 друкарні, склад сільсько-господарських машин, випал вапна, видобування торфу, значна торгівля збіжжям, 2 фотографі. До К. допроваджено шосе і залізницю. Колись в К. з огляду на виступаючі тут багаті родовища крейди була тут робітня, де виробляли кремінні скамки до рушниць.

Околиці К. відрізняються своєю мальовничістю і красою — високі і урвисті збіччя гір, скель і ліси заслужують на назву Волинської Швейцарії. В 3 км. від К. пропливає річка Іква, притока Стиру, до якої впадає малий потік, який випливає з-під Замкової гори в центрі міста з сильних підземних джерел. В геологічному відношенні околиці К. багаті в камінне вугілля, торф, вапняк, крейду, бентоніт, глину тощо.

З огляду на свою чудову природу, клімат і воду, околиці К. могли б бути першорядним осередком для туристів, а особливо ботаніків, тому що в лісах і на узбіччях гір заховалася там як степова так і північна арктична фльора. У самому місті, а також в околицях К. особливо в урвищах ерозійних долин, виступають скельні навіси і печери, де в 1930-39 р. знайдено знаряддя, що належали до культур старої кам'яної доби (оринняк і мадлен), а на полях і піскових надмах знайдено неолітичне знаряддя, кераміку, пам'ятники з римського і середньовічного періоду... Камінне і кремінне знаряддя, а також півфабрикати з тієї ж доби виступають там в такій кількості, і розповсюджені до далеких від Волині країв Європи. що можна їх „везити возами". Трапляються нерідко цілі „фабрики" кремінного знаряддя. (О. Цинкаловський. Матеріали для предзеюв Волині і Волинського Полісся. Варшава, 1961 р.).

Крем'янецький повіт займав площу в 2,919 кв. верств, заселену на підставі перепису 1911 р., 238,488 жителів, з них православних українців біля 200,000, католиків 15,500, протестантів (німців і чехів) 1,060 і жидів 24,000. Головне зайняття жителів — це рільництво, годівля коней і худоби, вапнярство, каменярство і до кінця 19 ст. в великій мірі транспорт. (Коли не було ще тут залізниці).

КРЕМЕНЧУКИ, с, Заславський пов., Антонинівська волость, 33 км. від Заслава, над ставом. В кінці 19 ст. було там 62 доми і 803 жителів, дерев'яна церква з 1874 р.

(стара згоріла в 1872 р.), школа церк.-прих. з 1871 р., цукровня, заложена в 1850 р. Колись село належало до гр. Потоцького. За переписом 1911 р. в К. було 793 жителів, шпиталь при цукровні, горілчана державна крамниця, цегельня, кооператива, цукровня (294,000 пуд. річної продукції).

КРЕПІВЦ, с, Заславський пов. В кінці 19 ст. було там 728 жит. і 14 жителів на фільварку.

КРЕЧЕВИЧІ, с, Ковельський пов., Певурська вол., 24 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 160 домів і 1,030 жителів, дерев'яна церква від 1583 р. (на її місці нова), 2 вітряки. Колись село було королівське, надане князю Андрію Сангушці, який вносив з нього від 12 димів на півдворищі, 2 город, а в 1583 р. від 11 димів, 2 город, 1 попа. Село К. згадується в документах з 1509 р., а можливо що ще раніше (Архів Сангушки, т. 3, ст. 71, 108). В ревізії луцького замку з 1545 р. с. К. згадується, як власність кн. Сангушків (Пам'ятники, т. 3, вид. 2, ст. 85), а також Чорногородських. В 19 ст. була це власність Янишевичів. За переписом 1911 р. К. належало до поміщика Хлебова Івана.

КРЕЧІВ, с, Володимирський пов., Грибовицька вол., при устю малого потоку до р. Бугу, 24 км. від Володимира. Ця стара оселя має такі кутки: Старе село, Шваби і Старий фільварок (в селі). Урочища в полях: Сокільники, Ченіж, Задні стаї, Дубені, Римарщина, Жуковець, Передні стаї, Кемпа, Копитень, Велитень, Луїха, Козарщина, або Хозарщина, Куряний кут, Млин, Дубина, або Почекайка над р. Бугом, де від непам'ятних часів був пором через цю річку. Урочища над рікою Бугом: Князі і Лиса гора. (О. Цинкаловський. Матеріяли до археолог. Володимирського пов. Записки НТШ). В кінці 19 ст. було там 39 домів і 306 жителів. Село оточують вали, а урочища вкриті були переважно дубовими лісами. В 15 і 16 ст. Кречів належав до старого волинського землянського роду, Корчаків (Галецький О., „Остатне лята Свидригайли", Краків, 1915 р.). В 16 ст. К. належало до кн. Чарторийського.

В кінці 16 і початок 17 ст. Кречів належав до Белзького воевідства, до Крилівського замку. Пізніше дістався до Пашкевичів, а в 1863 р., як сконфіскований маєток, перейшов до земельного фонду Губернського суду і був викуплений на сплати родиною Караваївих (яка повернула на Волинь із заслання за уділ в повстанні 1831 р. і про-

живала в селі Даниловичі, Ст.-Конст. пов.). На сіножатах цього села руїни великого (оточеного зі всіх сторін водою) замку Остророгів, який в 1648 р. був здобутий гетьманом Богданом Хмельницьким під час його походу на Замостя. По зруйнуванні в 1648 р. Крилівський замок ніколи вже не виходив з руїн. На малому потоці, який пропливає через К., було колись два водяні млини — один в самому селі і другий в лісі, на границі з селом Молниковим, а на річці Бузі, під Криловом, до 1914 р. був стародавній, пливаючий млин. В уроч. Дубина до 1915 року було кілька курганів. В урочищі „Велетень” розкрите городище або великий курган над самим Бугом. Околиця села багата в археологічні пам'ятки старих мезолітичних, неолітичних і бронзових культур. Особливо виразно виступають там культури: лійчатого посуду і так званих підкльошових гробів, а також кремінні знаряддя. За переписом 1911 року до великої земельної власності Федора Караваїва належало там 254 дес.

КРИВАВЕ ПОЛЕ, уроч., знаходиться на ґрунтах села Древинь у Володимирському пов., Грибовицька вол. Легенда згадує про велику січу, яка тут в давнину відбулася.

КРИВАЛЬ, с, Звягельський пов., Городницька вол., на північний захід від Городниці, в лісовій місцевості. В кінці 19 ст. було там 50 домів і 300 жителів. В селі скляна гута. Село колись належало до Городницького ключа маєтків кн. Корецьких, Чарторийських, Любомирських і врешті Руліковських. В 19 ст. земельні обшари належали до Полтавського Банку.

КРИВАЛЬ РІЧКА, притока ріки Случі, впливає з Городецьких лісів і пропливає з півночі на південь. Впадає до Случі в м. Городниці.

КРИВИН, с, Острозький пов., Теофіпільська вол. 13 км. від Острога, над р. Горинню. Село було колись оточене навколо лісами, з яких річка Павлучин — притока р. Горині. В 16 ст. К. належало до князів Острозьких і при поділі спадщини між кн. Янушом (Іваном) і Олександром Острозьким виступало під назвою Кривин. Пізніше село перейшло до кн. Любомирського. В кінці 19 ст. було там 431 домів і 2,436 жителів, дерев'яна церква Воскресенська з 1763 р. (оригінальної архітектури — 5-купольна), школа церк.-прих. від 1875 р. і друга школа так звана Фундушна з 1856 р., суд, волосне правління, римо-

католицький костюл і залізнична станція. В 1577 р. кн. Костянтин Острозький від К., як від села Острозького замку, платив від 13 димів на півланках, 12 на чверті, 6 димів, боярів путних на півланках, 14 город, 4 підсудки, а в 1583 р. він же платив від 15 дим., 6 город і 4 підсуд., 2 водяних коліс і 1 попа.

За переписом 1911 р. в К. було 2,780 жителів, волость, пошта, телеграф, земська поштова станція, суд, 2-клясова школа, фельдшерський пункт, 5 крамниць, горілчана державна крамниця, кооператива. До великої земельної власності поміщика Леві належало 9,852 дес. і до поміщика Гуманського 590 дес.

КРИВИЧІ, с, Рівенський пов., Дітковицька вол., 15 км. від Рівного. Село колись було на землях пересопницького князівства, при ріці Усте. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 243 жителів, водяний млин, дерев'яна церква. Село К. в 1545 році належало до Михна Кривицького. В 1570 р. платив з нього Олекса Миколаєвич, від 3 городів, в 1577 р. Левко платив від 5 димів, 5 город, а Єрмолай (Ярмола) Сосницький від 1 диму, 2 город. В 1583 р. Василь Крупецький, староста зв'ягельський платив з частини села К. 4 димів, 3 город. Пізніше К. належало до Перетятковичів. В 19 ст. велика власність належала до Богушів. На високій горі залишки замчища або городища. В документі з 1575 р. згадується там „група курганів” в діброві. В 18 ст. знайдено там золоту гривну або нараменник (?) і ухо золотистої посудини. До поміщика Богуша належало в 19 ст. 2,045 дес.

КРИВИЦЯ, с, Рівенський пов., на захід від Дубровиці, село положене в лісах, здалека від комунікаційних шляхів.

КРИВОВІЛЬКА або **КРИВОВУЛЬКА**, с, Старокост. повіт, Теофіпільська вол., 65 км. від Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 523 жителів, водяний млин. Було там в 19 ст. 2 кургани (В. Антонович, Труди).

КРИВОЛУКА, с, Заславський пов., Михнівська вол. В кінці 19 ст. було там 70 домів і 356 жителів.

КРИВОРУДКА, с, Заславський пов., Жорнавецька волость. Село при устю р. Гомори до р. Горині. В кінці 19 ст. було там 140 домів і 897 жителів, дерев'яна церква 3 1886 р., на місці старої з 1751 р., церк.-прих. школа від 1872 р. Село згадується в кінці 16 ст. у Заславській вол.

Пізніше з 1601 р., коли то село було спалене і сплюндроване татарами (Архів ЮЗР. ч. 1, т. I, ст. 292). Півтора кілометра від села на захід, в ур. Могили — 2 кургани (Антонович, Труди 11 з'їзду).

КРИВОТИН, слоб., Звягельський пов., Емельчинська вол., 65 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 50 дворів і біля 600 жителів, велика земельна власність належала до гр. Уварових. За переписом 1911 р. було в К. 655 жителів, 1 крамниця, тартак — 12,000 руб. річної продукції.

КРИВУЛЯ, сіножаті в Городницьких лісах Звягельського повіту.

КРИВУЛЯ, колонія, Луцький пов., Шуринська вол. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 34 жителів.

КРИВУЛЯ, вал, який починається в лісах під Угорськом, простягаючись до села Тилявки, а з цього села йде в напрямку до с. Одерадівки, де з'єднується зі старими валами літописного городу Данилова і йде на південь в напрямку села Темногаєць, на південь в напрямку Ланівець і далі на південь. В полях (1937) часом заораний і мало зауважений становив він стару систему укріплень, висунутих на схід від м. Крем'янця і не був ніколи досліджуваний (Записки О. Цинкаловського „Кременецький повіт“, 1938 р.).

КРИВЧИКИ, с, Крем'янецький пов., Святецька вол., 19 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було тут 26 домів і 144 жителів. Село граничить з землями с. Немиринець.

КРИВЧИКИ, с, Крем'янецький пов., Вишневецька вол., 19 км. від Крем'янця на півден. схід. В кінці 19 ст. було там 100 домів і 786 жителів. В 1583 р. К. належали до князя Вишневецького і князь Вишневецький Андрій платив від нього за 9 димів, 4 городи.

КРИКІВ, урочище, Пінщина, Заріччя. (Ревізія пушч і переходів звірят).

КРИЛІВ, с Острозького пов., на півн. схід від Острога, на південь від шосе з Рівного до Корця, 49 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 164 доми і 1,357 жителів, дерев'яна церква Івана Золотоустого з 1753 р. з такою ж дерев'яною дзвіницею, церк.-прих. школа від 1885 р. Колись село належало до князів Острозьких, потім до Яблоновських і Стецьких. На полях 40 курганів, тоді ще не досліджених (В. Антонович, Труди 11 з'їзду арх.).

КРИЛІВКА, оселя, Звягельський пов., Корецька вол. Оселя колись належала до кн. Чарторийських, пізніше до Потоцьких. В 1831 р. сконфіскована царським урядом.

КРИМНО, с, Володимирський пов., Кременська вол., 103 км. від Володимира і 40 км. від Любомля. Село над озерами Домашнє і Чисте або Біле. В кінці 19 ст. було там 503 дома і 2,698 жителів, дві дерев'яні церкви, початкова школа. Село колись належало до ратенського староства і платило 89 флор, і 18 гр. податку. За переписом 1911 р. в К. була волость, одноклясова школа, фельдшерський пункт, 5 крамниць, 1 горілчана державна крамниця і 3 ярмарки річно. До великої земельної власности належало 388 дес. На піскових надмах коло села зібрано багато знарядь неолітичної доби і кераміку з бронзової доби, неолітичні знаряддя з мезоліту. (О. Цинкаловський, Записи „Ковельський пов.“, 1933 р.).

КРИМНО, с, Ковельський пов., на схід від м. Каменя Коширського, 66 км. від Ковля, при старому тракті з Ковля до Пінська. Урочища: Лють, Дороглин, Вописи і Запілля. Село ділиться на частини: Шахи, від урочища Шахно, Уюти і Діброва. В кінці 19 ст. було там 120 домів і 700 жителів, 2,046 дес. селянської землі і 4,000 фільварочної, переважно лісів. Назва села Кримно, або Кремно, постала від слова Кремень. До села належали хутори Малі Голоби. В селі дерев'яна церква і початкова школа. В урочищах Лють і Дороглин від непам'ятних часів стояло два муровані пам'ятники у формі пірамід. Місцеві селяни оповідають, що ці „стовпи“ були колись збудовані на границі волинського князівства і Литви. За переписом 1911 р. до великої земельної власности в К. належало 1,525 дес. На початку 20 ст. на грунтах села К. було кілька курганів (М. Теодорович, Ковельський повіт).

В 19 ст. село К належало до Герлецьких, пізніше до Богдановичів, які приймали уділ в польському повстанні 1831 р.

КРИНИЦЯ СВЯТА, с, Заславський пов., Бутовецька вол., 37 км. від Заслава, положена у високій місцевості. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 210 жителів. Назву свою село отримало від бувшого тут монастиря.

КРИНИЦЯ, с Ковельського повіту. Велика земельна власність Степана Красицького — 3,246 дес. (Перепис 1911 р.).

КРИНИЧКА, кол., Рівенський пов., Підчинська вол., 33 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 33 доми і 250 жителів.

КРИЧЕВЩИНА, урочище, Пінський пов. В околиці с. Плотниці. В 1552 р. надано королевою Боною Дашкові Домановичеві Гладкому. (Рев. пуц і переходів, ст. 331, Вилен. Археолог. Ком.).

КРИЧИЛЬСЬК, с, Рівенський пов., Степанська вол., 90 км. від від Рівного. Село положене при устю малої річки до р. Горині. В кінці 19 ст. було там 226 домів і 1,487 жителів, дерев'яна церква з 1885 р., на місці старої з 17 ст., початкова школа від 1877 р. В старих документах с. Кричильськ виступає під назвою Кричельсько, Кричевсько. Село колись було положене на границі Волині і Литви. Велике і ще у 1937 р. добре заховане городище над р. Горинню свідчить про те, що був там, як виявили археологічні досліді, один з „погоринських городів”. Численні знахідки на поверхні розораної поверхні городища свідчать, що відносяться вони до 11-13 ст. (можливо навіть 10 ст.). Знайдена автором в урвищі річки видовбана в глинястому березі печера, що складається з коридора і округлої камери з виверченим вентилятором для забезпечення допливу повітря. Також знайдено там кераміку з 13 ст., а це дає підставу віднести комплект городища, селища до періоду перед 13 ст. В селі церква з 1885 р. на місці можливо не одної там бувшої. Селяни оповідають, що Кричильськ був пригородом м. Степаня і мав тоді такі урочища: Городище, Запілля, Задеревля і Млиниська. В селі школа від 1860 р. За даними 19 ст. було там 158 домів і 1,259 жителів, з них 7 кат. і 200 жидів. До 1937 р. на річці Горині був плаваючий (на підложених бочках) водяний млин.

В 1577 р. село К. належало до кн. Кост. Острозького, який тоді платив з нього від 6 димів на півдворищах, 6 город, 5 город, 2 ремісників, а в 1583 р. від 19 димів, 5 городищ. На початку 18 ст. було там велике обозовище шведських військ, а на протилежному березі р. Горині згромаджені були війська царські Петра І. Від Острозьких, а по нім інших властителів, К. перейшло до Ворцлів, а від них за уділ у польському повстанні сконфісковане царським урядом. На полях К. багато недосліджених курганів і слідів поселень.

КРОПИВЕНЬКА, річка, притока ріки Тни в Звягельському повіті, бере свій початок на границі Житомирського повіту в розлеглих лісах і багнищах. Спливає на захід в напрямку села Теснівки і Тупільче і впадає до ріки Тни коло села Кропивній. Довжина 15 км.

КРОПИВКА, річка, притока Корчика, до якої впадає під с. Сторожевим у Звягельському повіті.

КРОПИВКА, село, Звягельський пов., при устю р. Кропивеньки впадає до р. Тни в Романовській вол., Звягельського повіту, 16 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 163 доми і 960 жителів.

КРОПИВНА, с, Звягельський пов., Романівська вол., при р. Тни, там же „Зубовицьке урочище“. В кінці 19 ст. було там 70 дворів, дерев'яна церква Різдва М. Б. з 1826 р., на місці старої з 1794 р., церк.-прих. школа від 1865 р. Село колись належало до кн. Сангушків, їх славуцького ключа. На початку 20 ст. було там 161 дворів і 827 дес. селянської землі. Була там фабрика, гута заліза — „Висока піч“, на котрій вирабляли ковальські сільськогосподарські машини, молотілки, січкарні і т.п. Колись К. належало до Ново-Звягельського ключа, а пізніше власність Ударових і Мезенцових. За переписом 1911 р. в К. було 720 жителів, горілчана крамниця, водяний млин — 20,000 пуд. річного перемолу.

КРОПИВКА, с, Заславський повіт, Тернівська вол., 21 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 133 доми і 570 жителів, дерев'яна церква з 1826 р., церк.-прих. школа від 1865 р. Належала колись до князів Сангушків. В 1890 р. було там на полях — 5 курганів. Тип погребу шкелетовий, інвентар бронзовий, крім того часті знахідки каміних сокир. (В. Антонович, Труди 11 арх. З'їзду 1901 року, Київ).

КРОПИВНИКИ, с, Володимирський пов., Шацька волость, 112 км. від Володимира. На початку 20 ст. було там 62 доми і 398 жителів, народна школа. Село над джерелами ріки Прип'яті. За переписом 1911 р. до великої земельної власності М. Богдановича належало там 269 дес.

КРОПИВЩИНА, с, Володимирський пов., Грибовицька вол., в документах — „Кропивне село“, 19 км. від Володимира на південь. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 230 жителів, фільварок, 1 дім і 18 жителів. Село ділилося на кутки: Фільварок, Омельків куток, Кунів куток і

Михалуців куток. Урочища в полях: Ставок, Острівки, Перед городами, Винники, Під селом, Середня зміна, Новини, Гора, Осачина, Грабина, Придатки і Вигін. Давний фільварок був в урочищу Осачина або Осадчина, під селом Грибовицею. Знайдено на полях кілька неолітичних знарядь. За переписом 1911 р. до великої земельної власності належало там 131 дес.

КРОПОШИН, кол., Звягельський пов., Емельчинська вол., 70 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 32 дома і 185 жителів.

КСАВЕРІВКА, кол., Лубенський повіт, присілок 3 км. від Молдави. В кінці 19 ст. було там 17 дворів.

КСЬОНДЗИКИ, присілок, Лубенський повіт, Крупецька волость.

КРУГ, урочище (можливо перстенеve городище), Пінщина (Рев. пущ і переход., Виден. Арх. Ком.).

КРУТЕЛЬ, село і кол., Ковельський пов., Старокошарська вол., 11 км. від Ковля. В кінці 19 ст. в селі було 74 дома і 477 жителів, в колонії 15 домів і 63 жителів, дерев'яна церква, де переховується цікавий образ фундаторів 3 17 ст. В 1595 р. належало до Григорія Сангушки.

КРУГ, **КРУТЕЛЬ**, **КРУГЛЯК** — переважно назви сіл на Полісі, де були колись круглі, перстеневі городища.

КРУГИ або **КРУГЛИК**, кол., Рівенський пов., Тучинська вол., 45 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 23 дома і 228 жителів.

КРУГИ, с., Рівенський пов., Дераженська вол., село при устю р. Стубли або Стубель до р. Горині, 13 домів і 91 жителів. В 1583 р. с. К. належало до Клеванського замку кн. Юрія Чарторийського, який платив з нього від 4 димів і 1 городу.

КРУГЛИК, хутір, Заславський пов., Хоровецька вол. На початку 20 ст. було там 6 домів і 52 жителів.

КРУГЛИК, с., Старокостянт. пов., Сковородецька вол., 22 км. від Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 536 жителів. Село колись належало до ординації Острозьких, а в 1753 р., по Кольбушівській угоді віддано князю Андрію Чарторийському і було там тоді 30 домів. Від Чарторийських перейшло до Любомирських, а від них до Гіжицьких. В лісі були рештки городища, а на полях 4 кургани (В. Антонович, Труди 11 з'їзду Арх.).

КРУГЛА ЛОЗА, Заславський пов. — дивись Анелін.

КРУГЛЯК, уроч., Володимирський пов., Грибовецька вол., при селі Кречові, над притокою Бугу — Млином, оточене з усіх боків водою.

КРУГОЛЕЦЬ або **КРУГУЛЕЦЬ**, с, Кременецький повіт, Шумська вол., 31 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 203 жителів. В 1583 році село належало до Стефанова Шумського, який платив від нього за 3 дими і 5 город. До великої земельної власности належало в 1911 році — 166 дес.

КРУЖОК, оселя, Лубенського повіту, $\frac{1}{2}$ км. від Млинова.

КРУКИ, с, Крем'янецький пов., Радзивилівська вол., 24 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 171 жителів. В 1911 р. належало до гр. Тарновських — 300 дес.

КРУПА, село, Луцький пов., Піддубецька вол., 14 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 521 жителів, дерев'яна церква з-перед 1764 р., початкова школа. Згадка про село К. від 1545 р., коли воно належало до кн. Василя Острозького. В 1570 р. кн. Костянтин Острозький платив від села К. за 28 волоків, 21 підсудків з худобою, 4 городи, 2 вальні колеса, 1 ступи і 1 попа. Як подає візита з 1761 р. К. належало до кн. Михайла Четвертинського і від 1664 був там василіянський монастир в Дорогобужу, і місцеві жиди платили „камінь лою" до місцевого костьола, а каган межиріцький 160 золотих. За переписом 1911 р. в К. було 966 жителів, одноклясова школа, гуральня (26,504 відер річної прод.) і млин (понад 100,000 пуд. річного перемолу). До великої земельної власности належало там 369 десятин.

КРУПА, с, Рівенський пов., над р. Горинь. В 1545 р. належало до Юліяни Госької, в 1570 р. Єрофея Госького, в 1577 платив він з К. за 22 дими, 31 город. В 1583 р. Єрофеїва Госька платила з К. від 8 димів ринков., 40 димів вуличних і 51 комірників, 20 нужденних халуп, 3 ремісників, 1 різника, 2 попів, 4 вальних коліс, 1 ступного колеса, 3 боярів і за 30 півланків.

КРУПОВ'Є, село, Рівенський пов., Дубровицька вол., 6 км. від Дубровиці і 142 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 62 доми і 358 жителів. Село при малому потоці,

кого, який платив від К. за 2 дими і 2 городні. В 19 ст. село належало до Ожаровських.

КУДРАНКА, слобода і колонія, Рівенський пов., Селищанська вол., 63 км. від Рівного, слобода 48 домів і 304 жителів, колонія 26 домів і 101 жителів. За переписом 1911 р. до великої земельної власності належало там 2,028 дес. Властителька кн. Трубецка.

КУДРИН, урочище, Лубенський пов., Бударажська волость, 40 км. від Дубна. На початку 20 ст. було там 5 домів і 32 жителів. Гута скла.

КУЗЬМИН, м-ко, Старокостянтинівський пов., Кульчинська волость, 12 км. від Ст.-Костянт., при річці Случі і великому ставі, який творить ця річка. При старих трактах до Полонного і Заслава. В кінці 19 ст. було там 243 доми і 3,582 жителів, мурована церква з 1872 року на місці давньої з 17 ст., синагога й жидівський дім молитви, початкова школа від 1869 р., аптека і два млини. Відбувалося там 9 ярмарків річно. К. згадується в описах інвентаря м. Крем'янця в 1480-1484 роках, при чому в К. згадується став і водяні млини, які мають можливість забезпечити місто Крем'янець хлібом. Кульчин належав до кременецького замку ще до перепровадження в 1545 році ревізії „Українських Замків“, пізніше перейшов до маєтків кн. Острозького. В 1583 році Острозький вносить до скарбу з К. від 15 димів, 6 город, 16 город, 2 вальних коліс і 1 попа. З того стає відомим, що в 16 ст. була вже там церква.

В 1593 і 1595 рр. К. був спустошений татарами. Входячи у склад маєтків Острозької Ординації, К. у 1753 р. був відданий Ксаверію Шидловському, пізніше перейшов до князя Любомирського, а від них до Жевуських. По польському повстанні 1831 р. К. належав до барона Шедуара. В кінці 18 ст. в К. було 292 доми і церква, 2 доми молитви, 2,236 жителів, 11 ярмарків річно, а в 1870 р. 305 домів, 1,117 жителів, в тому 40% жидів, церква, 2 синагоги, гуральня, 2 водяні млини, 10 крамниць і 35 ремісників. З часів розквіту належить панування в К. Еміра Жевуського, який запровадив там розкішні стаднини арабських коней, спроваджених сюди з Арабії і дочекався численного приросту на місці, випасаючи ці коні на родючих українських степах, віддалених 60 км. від Савранина. Емір Жевуський часто пробігав кінно цю дорогу,

оточений караваном своїх бедуїнів, яких разом з кіньми забрав до К. Ще у 1636 році К. отримав міські права. Тут складав свої пісні і думи відомий на Україні волинський народний поет і співак Григорій Видорт, а син його залишився при дворі Жевуського як музик, співак, поет. Провадив він відому на всю Україну школу торбаністів. Григорій Видорт помер в К. і тут був похований, його пісні і музика розходилися з уст до уст по палацах, дворах і селах. А деякі пісні ще й тепер співає український народ, вважаючи їх за народні. Подаю тільки уривок однієї з них:

Ой поїхав Ревуха (Ревуцький)
На коню гуляти
Перевісив через плечи
Сагайдак багатий ...
Подай, Саво, коня жваво
Нехай мене знають
Коли сяду на коня
Жили мені грають.
Грай, море, сине море ...

За переписом 1911 р. в Кузмені було 2,887 жителів, міщанська управа, одноклясова школа, притулок для дітей, аптечний склад, 1 крамниця, 1 горілчана крамниця, кредитове товариство, 2 млини (325,000 пуд. річного перемоу), бровар, земська випозичальня сільсько-господарських машин, шинок, 35 ярмарків річно. По повстанні 1831 року земля коло Кузьміна перейшла до російського кн. Волконського — 3,866 десятин. В 1911 році К. належав до великої власности, землі було там 4,051 десятин.

КУЗЬМИНЦІ, с, Заславський повіт, Білогіродська волость, село при невеличкій річці, 30 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там біля 100 дворів і 700 жителів, дерев'яна церква св. Дмитра з 1793 р., церковно-прих. школа від 1888 р. Село належало до Сангушків.

КУЗИЧИН, село, Пінський пов. Село положене над старим пінсько-волинським трактом і над Королівським каналом, біля 40 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 159 жителів, гуральня, земельна велика власність належала до Пуславських.

КУКА, оселя, Звягельський повіт, Сербівська волость. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 210 жителів, школа,

кого, який платив від К. за 2 дими і 2 городні. В 19 ст. село належало до Ожаровських.

КУДРАНКА, слобода і колонія, Рівенський пов., Селищанська вол., 63 км. від Рівного, слобода 48 домів і 304 жителів, колонія 26 домів і 101 жителів. За переписом 1911 р. до великої земельної власности належало там 2,028 дес. Властителька кн. Трубецка.

КУДРИН, урочище, Лубенський пов., Будеражська волость, 40 км. від Дубна. На початку 20 ст. було там 5 домів і 32 жителів. Гута скла.

КУЗЬМИН, м-ко, Старокостянтинівський пов., Кульчинська волость, 12 км. від Ст.-Костянт., при річці Случі і великому ставі, який творить ця річка. При старих трактах до Полонного і Заслава. В кінці 19 ст. було там 243 доми і 3,582 жителів, мурована церква з 1872 року на місці давньої з 17 ст., синагога й жидівський дім молитви, початкова школа від 1869 р., аптека і два млини. Відбувалося там 9 ярмарків річно. К. згадується в описах інвентаря м. Крем'янця в 1480-1484 роках, при чому в К. згадується став і водяні млини, які мають можливість забезпечити місто Крем'янець хлібом. Кульчин належав до кременецького замку ще до перепровадження в 1545 році ревізії „Українських Замків“, пізніше перейшов до маєтків кн. Острозького. В 1583 році Острозький вносить до скарбу з К. від 15 димів, 6 город, 16 город, 2 вальних коліс і 1 попа. З того стає відомим, що в 16 ст. була вже там церква.

В 1593 і 1595 рр. К. був спустошений татарами. Входячи у склад маєтків Острозької Ординації, К. у 1753 р. був відданий Ксаверію Шидловському, пізніше перейшов до князя Любомирського, а від них до Жевуських. По польському повстанні 1831 р. К. належав до барона Шедуара. В кінці 18 ст. в К. було 292 доми і церква, 2 доми молитви, 2,236 жителів, 11 ярмарків річно, а в 1870 р. 305 домів, 1,117 жителів, в тому 40% жидів, церква, 2 синагоги, гуральня, 2 водяні млини, 10 крамниць і 35 ремісників. З часів розквіту належить панування в К. Еміра Жевуського, який запровадив там розкішні стаднини арабських коней, спроваджених сюди з Арабії і дочекався численного приросту на місці, випасаючи ці коні на родючих українських степах, віддалених 60 км. від Савранина. Емір Жевуський часто пробігав кінно цю дорогу,

оточений караваном своїх бедуїнів, яких разом з кіньми забрав до К. Ще у 1636 році К. отримав міські права. Тут складав свої пісні і думи відомий на Україні волинський народний поет і співак Григорій Видорт, а син його залишився при дворі Жевуського як музик, співак, поет. Провадив він відому на всю Україну школу торбаністів. Григорій Видорт помер в К. і тут був похований, його пісні і музика розходилися з уст до уст по палацах, дворах і селах. А деякі пісні ще й тепер співає український народ, вважаючи їх за народні. Подаю тільки уривок однієї з них:

Ой поїхав Ревуха (Ревуцький)
На коню гуляти
Перевісив через плечи
Сагайдак богатий ...
Подай, Саво, коня жваво
Нехай мене знають
Коли сяду на коня
Жили мені грають.
Грай, море, синє море ...

За переписом 1911 р. в Кузмені було 2,887 жителів, міщанська управа, однокласова школа, притулок для дітей, аптечний склад, 1 крамниця, 1 горілчана крамниця, кредитове товариство, 2 млини (325,000 пуд. річного перемолю), бровар, земська випозичальня сільсько-господарських машин, шинок, 35 ярмарків річно. По повстанні 1831 року земля коло Кузьмина перейшла до російського кн. Волконського — 3,866 десятин. В 1911 році К. належав до великої власності, землі було там 4,051 десятин.

КУЗЬМИНЦІ, с, Заславський повіт, Білогородська волость, село при невеличкій річці, 30 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там біля 100 дворів і 700 жителів, дерев'яна церква св. Дмитра з 1793 р., церковно-прих. школа від 1888 р. Село належало до Сангушків.

КУЗИЧИН, село, Пінський пов. Село положене над старим пінсько-волинським трактом і над Королівським каналом, біля 40 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 159 жителів, гуральня, земельна велика власність належала до Пулавських.

КУКА, оселя, Звягельський повіт, Сербівська волость. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 210 жителів, школа,

шкляна гута. Належала до Уварових маєтків Ново-Звягельських.

КУКЛИ або **КУКОЛЬ, КУКОЛЄ**, с, Луцький пов., Городецька вол., 72 км. від Луцька. Село положене на північ від містечка Колки при ріці Мутвиці, притоці ріки Стиру. В кінці 19 ст. було там 66 домів, 589 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли і ким збудована, на місці ще старшої. Село згадується з 1577 р., коли воно належало до кн. Михайла Четвертинського, який платив від нього за 8 дим., а в 1583 р. вдова по ньому, Михайлова Четвертинська, платила від 8 дим., і 5 городників. В кінці 19, і на початку 20 ст. (1911 р.) належало до Целецьких — 3,501 десятин.

КУКУРИКИ, с, Володимирський пов., над рікою Вижевкою, Головенська вол., 68 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 72 дома і 431 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., в якій заховалося багато старих ікон, образів і стародруків. За переписом 1911 р. великі власности — 2,577 дес. належало до пом. Пивоваровича.

КУЛИШИ, с, Звягельський пов., Сербинська вол., 3 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 108 дом. і 1,167 жителів, дерев'яна церква з 1880 р. на місці старої, церковно-прих. школа від 1859 р. В половині 19 ст. було там 358 селян і 926 дес. селянської землі та землі фільварочної — 1,064 дес., яка колись належала до Любомирських, а в кінці 19 ст. до Гневчинських. За переписом 1911 р. в с. К. було — 1,270 жит., 7 крамниць, горілчана крамниця і паровий млин — 6,000 пуд. річ. перемолу.

КУЛИКІВ, с, Крем'янецький пов., Бережецька вол., 16 км. від Крем'янця, при річці Ікві, при старому тракті з Острога і Крем'янця до Почаєва. В кінці 19 ст. було там 54 дом. і 254 жит., дерев'яна церква з 1742 р. Село К. згадується в 1545 р., коли належало до Крем'янецького замку разом з с Дунаївим (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. до 221). Тоді в К. було 4 тяглих селян.

В 1570 р. податок з К. платили від 3 дим. і 1 город. Пізніше село належало до гр. Тарновських, Радзиминських, врешті до фон Леймина — 223 дес. (1911 р.). На схід від села К., в скелі, в урвищі високої гори відкрито автором печеру-житло зі скифської доби 5-6 ст. нашої ери, відкопано численні кістяки людей, вироби з кременя, каменя, кості і кераміку, характеристичну для т. зв. ви-

соцької культури (Записки О. Цинкаловського, Кременецький пов.).

КУЛИКОВИЧІ або **КУЛЬКОВИЧІ**, с, Луцький пов., Колківська вол., 65 км. від Луцька, над р. Старом і старим трактом з Луцька до Володимира. В кінці 19 ст. було там 104 дом. і 789 жит., дерев'яна церква з 18 ст., на місці старої. В 1577 р. с. К. належало до кн. Чарторийського, а в 1583 платили вони з К. від 21 дим. В останніх часах (до 1911 р.) належало там до пом. Асамурова 5,632 дес. На полях села 3 кургани.

КУЛЬНО, хутір, Ковельський пов., Повурська вол. •— 3 дом., 26 жителів.

КУЛЬЧИН, с, Ковельський пов., 25 км. від Ковля, над рікою Турією. В кінці 19 ст. було там 46 дом., 315 жит., дерев'яна церква з 18 ст., на місці старої. В 1508 р. с. К. належало до Богдана Івашковича (Архів Сангушків, т. 3, ст. 54). Церковно-прих. школа. Колись с. К. належало до волинських земель Ставецьких, від котрих його „загорнув" кн. Федір Сангушко. В 1583 р. кн. Роман Сангушко платив з К. від 4 дим. і 5 город.

КУЛЬЧИН, с, Луцький пов., Рожищанська вол., 12 км. від Луцька. Колись село належало до луцького замку. В 1545 р. було в К 14 дворищ. Обов'язком Кульчинських селян було 3 рази до року 4 дні косити і 3 дні жати, а

Ярмарок у Кульчинцях (ц).

також давати данини меду. В 1628 р. село належало до лущького ключництва. Після 1863 р. К. належав до російського князя Багратіона Імеретинського. За переписом 1911 р. в с. К. було 614 жит., паровий млин (12,840 пуд. річного перемолю).

КУЛЬЧИНИ, м-ко, Старокостянтинівський пов., Кульчинська вол. Містечко над рікою Покарою і ставом, 26 км. від Ст.-Костянтинова. За переписом з кінця 19 ст. було там 379 дом. і 3,323 жит., мурована церква з 1864 р., на місці старої з кінця 16 ст., церк.-прих. школа від 1870 р., католицький костьол. Містечко колись належало до красилівського замку кн. Олександра і Костянтина Острозьких. В 1593 р., разом з іншими селами, с. К. було сплюндроване татарами. Пізніше село входило до острозької ординації і на підставі постанов Кульбишівської умови перейшла до кн. Любомирських, потім до Понятовських, а по 1863 р. до російського князя Волковського. За переписом 1911 р. в м-ку К. було 5,477 жит., волость, міщанська управа, земська поштова станція, однокласова школа, земська лічниця, акушерка, аптека, 55 крамниць, 3 склади дерева, водяний млин — 60,000 пуд. річного перемолю і 7 складів скупу збіжжя.

КУЛЬЧИНКИ, с, Старокостян. пов., Кульчинська волость. Село над р. Покорою, 24 км. від Ст. Костянт. В кінці 19 ст. було там 309 дом. і 1,231 жит., мурована церква від 1845 р., на місці старої дерев'яної, початкова школа від 1891 р. В 1545 р. було це село боярів Кузьминських, приналежних до красилівського замку. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив від с. К. (Малого) за 6 дим., 4 город., 1 вального колеса і одного фолюша. На ґрунтах села — 1 курган.

КУНДРИВОЛЯ або **КУНДРИВОЛИН**, с, Лубенський пов., Боремельська вол., 47 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 40 дом. і 137 жит.

КУНІВ, містечко Острозького пов., Кунівська волость, 16 км. від Острога, над р. Вілією. Згадку про цю оселю маємо в 1545 р. в описі Крем'янецького замку, де в числі городень була городня Семена і Михайла Яловецьких з Кунева. (Пам'ятники, т. 4, від ст. 2 до 103). Крім цього в р. 1569 в грамоті короля Жигимонта Августа про прилучення Волинської землі до Польщі. Було це містечко бідне, брудне в пісковатій і лісовій околиці. По Єловиць-

ких, К. перейшов до Малинських, а від них до Яблонівських. В містечку дерев'яна церква на місці старої з 16 ст., церк.-прих. школа від 1886 р., 2 гарбарні і бровар, мурований костюл. В другій половині 19 ст. було там 131 дворів, 1,036 українців, 75 поляків і 800 жидів. В 1831 р. К. сконфісковано і передано до казни. Колись був там палац Яблонівських, оточений гарним парком, від якого залишилися тільки руїни. На схід і на північ від містечка простягаються ліси. В 1582 р. платив з К. Петро Бучанський від 8 дим. і 3 город. За переписом 1911 р. в К. було 2,826 жит., волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, агроном, акушерка, аптека, 3 аптечні склади, 32 крамниці, водяний млин, позичкова каса, 1 ресторан і 12 ярмарків річно. В містечку залишки валів старого замчиська.

КУНИН, с, Лубенський пов., Мізоцька вол., 32 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 129 дом. і 749 жит., дерев'яна церква з 1746 р. св. Юрія, церк.-прих. школа. В 1497 р. належало до кн. Острозьких, а в 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив від с. К. за 20 дим. і 10 город, та 1 підсудка (Архів Сангушків, т. I, стор. 113). В 17 ст. належав К. до Любомирських, а перед ним була то власність волинського землянина Олизара Шиловича — старости луцького і маршала волинської землі (Архів Сангушків, т. I, ст. 113). В лісі зберігся великий вал до 8-9 метр, висоти, а також знаходять часто кремінні знаряддя (городище).

КУНИНЕЦЬ, с, Крем'янецький пов., Вишневецька волость, 16 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 168 дом. і 1,242 жит., дерев'яна церква, церк.-прих. школа.

КУНЧА, с. Старокост. пов., Теофіпільська вол., 66 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 230 дом., 1,336 жит., дерев'яна церква з 1761 р. В околицях села виступає літографічний камінь і вапняки. В 18 ст. с. К. належало до Яблонівських, пізніше до Пачковських, 5 км. від села при дорозі до Базалії 1 курган.

КУПЕЛЬ, м-ко (або Купіль), Старокост. пов., Купельська вол., недалеко від джерел р. південного Бугу. Річка ця протікає вже на терені Поділля, притока р. Б. Бужок розграницував Стакост. пов. від Волинської губернії. Містечко це положене над болотом, з котрого випливає р. півд. Буг. В 1870 р. в містечку К. було 292 дом., 1,055 жит., в тому 53% жидів, мурована церква з 1888 р. на місці

старої дерев'яної з 18 ст. Крім того на могилах друга, дерев'яна церква з 1873 р., католицький костел, мурований, синагога, 2 жидівські доми молитви, аптека, бровар, цегельня, 44 крамниці, 2 фабрики свічок і що два тижні ярмарки. В 18 ст. містечко К. належало до ляховицького ключа кн. Вишневецьких. За переписом 1911 р. в містечку К. було 4,753 жит., волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, 2-класова школа, земська лічниця, акушерка, аптека, 3 аптечні склади, 48 крамниць, горілчана крамниця, 2 лікарі, 1 дентист, 1 кіно, 2 кредитові товариства, 2 парові млини, кооператива, ремонтна станція сільсько-господарських машин, скуп худоби, 2 корчми, 24 ярмарки річно. В 1583 р. містечко К. належало до кн. Збараських і в тому ж році було знищене татарами. В 1631 р. належало до Вишневецьких, а в 18 ст. до Понятовських, від них перейшло до Даровських, і Менчинських. В половині 18 ст. половину фільварочної землі закупили селяни і міщани. Оселя ця колись знаходилася в місцевості болотистій, через яку проходив важливий шлях в напрямку містечка Волочиська, з південного Бугу, через Моначин і Кальківці (О. Цинкаловський — Записки).

КУПЕЧІВ або **КУПЕЧІВО**, с і кол., Володимирський пов., Новодвірська вол., 44 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 91 дом. і 664 жит., дерев'яна церква на місці старої з 16 ст. Колись К. належало до володимирських владик. В 1577 р. володимирський владика Феодост вносив з с. К. від 22 дим., 15 город., а в 1583 р. від 26 дим., 2 боярів, 9 город., 7 комірників, 1 ремісника і 4 боярів. В 1870 р. в с. К. було 200 дом. і 223 селянських родин — українських, 186 польських, 37 „чеських братів“, яких католицьке духовенство називає тут „баранами“. Знаходилося там під лісами і неужитками 6,000 моргів, а в тому 1,313 орної землі, якої щораз то збільшується. Так, напр., ур. „Озерянське багно“ мало перед кінцем 19 ст. 416 моргів неужитків. Чехи проживають також в містечку Озерянах, крім рільництва займаються ремеслом.

КУПИНА, с, Заславський пов., Судилківська вол., 33 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 30 дом. і 166 жит.

КУПІНСЬК, хут., Луцький пов., Більськовільська вол. На початку 20 ст. було там 5 дом. і 35 жителів.

КУПЛЯ ВЕЛИКА і **МАЛА** або **ГЛУБЕНСЬКА**, кол., Рівенський пов., 82 км. від Рівного. На початку 20 ст. було там 51 дом. і 300 жит.

КУПОВАТИЦЯ або **КУПОВАТЩА**, хут., Володимирський пов., Браєська вол., 11 дом. і 60 жит.

КУПРАЧІ, с, Володимирський пов., Бережецька вол., в кінці 19 ст. було там 25 дом. і 157 жит.

КУПЧИНЦІ, с, Звягельський пов., над рікою Деревичкою, притокою р. Случі. В 1867 р. було там 62 дом., 232 жит., 539 дес. селянської землі і 448 дес. фільварочної — пом. Бужинський.

КУПЯТИЧІ, с, Пінський пов. В 16 ст. село на границі королівської пущі (Ревізія пущ і перехід, звір., ст. 8). В 16 ст. Василь Копоть заложив там православний монастир, якого добра пізніше були віддані Карлом Копотєм на фонд бернардинського монастиря в Городищі під Пінським. В місцевій церкві була стара писана на дошці ікона Б.М. з написом і датою 1182 р., яка була чудом перенесена з Києва зі св. Софії. Легенди такого змісту часто траплялися на Поліссі. З них варто згадати легенду про три камінні хрести, які по татарському погромі припливли з Києва на Полісся і літописні згадки Іпатієвського літопису під роком 1259 про побудову і прикрашення церков у Холмі київськими іконами (Полное собрание Русских летописей, том II Ипатиевская летопис, Москва, 1962 р.).

КУРАШ або **КУРАЖ**, **КУРАЗЬ**, с, Рівенський пов., Любиковицька вол. Село над р. Горинню, 125 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 80 дом., 419 жит., дерев'яна церква, початкова школа і водяний млин. При селі фільварок Кашовських — 5 дом., 39 жит. Назва села походить від городища, яке знаходиться над р. Горинню в урочищі Кураж. Городище збереглася добре, на його валах ростуть великі дуби. Одного дуба зрубано у кінці 19 ст. і по обрахуванню верстів приросту думають, що мав він до 900 років. Вали городища уявляють собою чотирикутник і високі до 6-ти метрів. За першою оборонною лінією валів знаходяться другі вали, а за ними широкий рів виповнює вода. Третя лінія валів знаходиться вже за ровом, як подає в Польському Географічному Словнику геолог Оссовський, що робив тут розкопи, знайшов він тут „різні черепки горшків або мисок і ніж — досить вели-

кий, закривлений у формі серпа". В церковному архіві куражської церкви переховувалася рукописна Євангелія з 15-16 ст. На полях села часто знаходять срібні монети.

КУРАШ, уроч., Острозький пов., Анопільська вол., 30 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 259 жителів.

КУРАШВЩИНА, фільв., Лубенський пов., Берестецька вол. — 5 дом. і 44 жит.

КУРДИН, хутір, Звягельський пов., Любарська вол., 12 домів, 20 жит. (19 ст.).

КУРИЛВКА, с., Старокост. пов., Маначинська вол., 85 км. від Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 241 дом. і 1,296 жит., дерев'яна церква з 1748 р., церк.-прих. школа від 1884 р. Село в 19 ст. належало до Прушинських, а пізніше до поміщика Беляк-Белякова.

КУРГАН, кол., Володимирський пов., Киселинська вол. На початку 20 ст. — 6 дом. і 84 жит.

КУРГАН, кол., Луцький пов., Щуринська вол. В початку 20 ст. — 9 дом. і 64 жит.

КУРГАНИ, с., Острозький пов., Сіянецька вол., 81 км. від Острога, над рікою Горинь. Околиця лісиста, від сходу болота над рікою Горинню. В кінці 19 ст. в с. К. було 47 дом. і 329 жит., дерев'яна церква з 18 ст., церк.-прих. школа, колись водяний млин над притокою Горині. Легенда подає, що у Вельбовецькому лісі було село, яке було знищене татарами, разом з людьми. Залишилося тільки дві родини і в одній з них мала дочка, а в других син. Коли татари відійшли у степи, ці дві родини осіли на цьому місці, де тепер с Кургани і друге село Могиляни. Про велику битву місцевих людей в кінці 15 ст. співано пісні про відважного кн. Костянтина Острозького. Від кн. Острозьких село це перейшло до Яблоновських, а пізніше до поміщика Антропова. За переписом 1911 р. був там водяний млин (500,000 пуд. річної продукції), гуральня, а до великої зем. власности належало 1,302 дес. поміщика Пахно Дм. Ще у початку 20 ст. було там понад 20 курганів (В. Антонович. Труды 11 з'їзду, 1901 р.).

КУРГАНИ, уроч., Острозький пов., Довжанська вол., 20 км. від ст. Славути.

КУРГАНИ СТАРІ і НОВІ, Рівенський повіт, Костопільська вол., 40 км. від Рівного. На полях були цілі цвинта-

рища курганів, тепер переважно розгорнених. В селі К., в кінці 19 ст., було 60 дом. і 377 жит.

КУРГАНИ, с, Рівенський пов., Березенська вол., 60 км. від Рівного. В кінці 19 ст. там було 67 дом. і 424 жит.

КУРГАНІВКА, с, Заславський пов., Лабунська вол., 41 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 74 дом. і 460 жит. За переписом 1911 р. до великої зем. власности поміщика Куманова належало там 610 дес.

КУРМАНЬ, кол., Луцький пов., Щуринська вол., 12 дом. і 74 жит.

КУРМАНЬ, с, Звягельський пов., Жолобенська вол., 19 км. від Звягеля. В половині 19 ст. було там 202 селян і 915 дес. селянської землі. Колись село належало до Звягельського ключа Любомирських, від яких перейшло до Уварових. В початку 20 ст. в К. було: в селі — 131 дом. і 729 жит., на колонії — 21 дом. і 99 жит., церква дерев'яна з 1746 р., церк.-прих. школа від 1865 р. До великої зем. власности належало там 367 дес.

КУРНЕ, с, Звягельський пов., Курненська вол. Село при шляху Ковель-Житомир-Київ. До 1911 р. в с Курному була деліжанська станція. В кінці 19 ст. було там 256 дом. і 1,287 жит., церква дерев'яна, а за переписом 1911 р. 1570 дом., волость, земська пошт, станція, 2-класова школа і горілчана крамниця. Колись село належало до Соколовського ключа гр. Ільїнських, а в 1911 р. 421 дес. до Шміда і 190 дес. до Соколова.

КУРОЗВАНИ або **КОРОЗВОНИ**, с, Острозький пов., Гошанська вол., 41 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 161 дом. і 1,045 жит., дерев'яна церква з 1836 р. на місці старої неіснуючої, церк.-прих. школа від 1873 р. Історична згадка про К. з 1545 р. в описі луцького замку, де була городня Мацька з Курозвон (Пам'ятники ч. 1, т. I, ст. 166, 296). В тому ж році село частинно належало до Чапличів Василя Громчейковича і Івана Патрикія Курозвонського. В кінці 1583 р. Прокіп Хринницький, або Гринницький платив від К. з 11 дим., 8 город., 2 вальних коліс і 1 фолюша (Опис актів книги Київ. Центр. Архіву, № 2038, ст. 33). На ґрунтах села 12 курганів, званих тут — „Лицарські могили”.

КУРСИКИ, с, Лубенський пов., Крупенська вол. В кінці 19 ст. було там 8 дом. і 67 жителів.

КУРЧИК, с, Звягельський пов. Село належало до Славуцького ключа маєтків кн. Сангушків.

КУРЧИЦЯ, с, Звягельський пов., Городницька вол., 13 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 232 селян, 1,080 дес. селянської землі. Село положене при устю ріки Черему до ріки Случі. Належало колись до Курчинських маєтків, які мали 7,682 дес. В 1589 р. кн. Іоахим Корецький віддає ці простори київському воєводі Романові Гойському, а від нього К. перейшли до Соломирецьких, пізніше до Святополка — Четвертинських, Любомирських і Косаковських. Було там 2 тартаки, 2 вод. млини, гута і смолярня на 12 котлів. За переписом 1911 р. в К. було 1,875 жит., горілчана крамниця, тартак (10,400 руб. річн. прод.) і скляна гута (50,000 руб. річн. прод.). До великої зем. власности належало там до пом. Менцінського — 7,053 десятин.

КУРАКИ або **КУРЯКИ**, с Острозького пов., Перерослинська вол., 36 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 52 дом. і 241 жит., дерев'яна церква Іоана Богослова з 1867 р., на місці старої з 17 ст. В 1583 р. с. К. належало до Миколи Патрикіївича Сенюти, який платив від К. за 4 дим., 2 город. В кінці 19 ст. належало до Любачевських, пізніше до Поплавських.

КУСЬКІВЦІ часом **КОСЬКІВЦІ ВЕЛИКІ**, с, Кременецький пов., Вербовецька волость, 38 км. від Крем'янця. Село положене над р. Заболоцькою. В кінці 19 ст. було там 144 дом. і 802 жит., дерев'яна церква з 1740 р., збудована Марією Войнаровською, церк-прих. школа з 1859 р., водяний млин, друга церква в с. Волиця, яку осадив кн. Вишневецький на лановецьких ґрунтах. По них належало до братів Дмитра, Савина і Антона Гнівошевичів Яловецьких. В 1583 р. кн. Олександр Вишневецький платив з К. від 4 дим., 3 город., 1 боярина і крім того з Куськівець других від 4 дим., 4 город. В кінці 1583 р. належало до кн. Вороницьких. В 1708 р. К. належали до Глуховського, пізніше до Пшилуцьких.

КУСНИЩЕ або **КУСНИЩА**, с, Володимирський пов., Згоранська вол., 72 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 322 дом. і 2,127 жит., дерев'яна церква, церк.-прих. школа, вітряк. За переписом 1911 р. було в К. 2,530 жит., кредитове товариство, випозичальня сільсько-господ. ма-

шин, горілчана крамниця. До великої зем. власности належало там 235 дес.

КУСТАРНА, кол., Острозький пов., Плужанська вол., 16 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 42 дом. і 262 жителів.

КУСТИНЬ, с, Рівенський пов., Кустинська вол., 16 км. від Рівного, село над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 123 дом. і 844 жит., мурована церква з 1837 р. і друга з 1700 р., використувана з бернардинського костельного будинку. К. належав до кн. Несвицьких, споріднених з кн. Збаразькими. Внучка останнього з роду Семена Василевича Несвижеського була дружиною славного в нашій історії кн. Костянтина Острозького. Тоді с. Кустинь перейшло до згаданого князя, а жінка його прийняла титул княгині Рівенської. Село це фігурує в половині 16 ст. під назвою Косне (?). В 1563 р. Костинь належав до Петра Кірдея Мильського, землянина волинського, з якої виводиться також старий волинський рід Олізарів. В рівенському архіві, ще в кінці 19 ст. заховався дільчий документ між Кірдеями і Олізарами датований 1569 р.: „Наперед почавши від Решехи границі річкою Свиржницею, тою Свиржницею в Горинь йде під Першків. Минаючи міст старе річище з островом усім до іменя Кубинського, а від Горині до Пересутої, а Пересут ділить grunt ровенський від Костиня. Від Пересутої йде границя аж до Заборова, а від Заборова болото ділить grunt іменя (Земель) Ровенського з Костином аж до млина заборовського...” Після одруження дочки Замойського з Головинським, маєтки перейшли у польські руки Суходольських, Стецьких, Морштинських і ін. (Т. Стецький. Волинь. Век 1879, № 247). За переписом 1911 р. в с. К. було 760 жит., фельдшерський пункт, земська випозичальня сільсько-господар. машин, одноклясова школа, 1 крамниця, кооператива. До великої зем. власности пом. Семяновського належало там 900 десятин.

КУСТОВЦІ або **КУСТОВЕЦЬ**, с, Звягельський пов., Кустовецька вол., 98 км. від Звягеля над, річкою Деревичкою. В кінці 19 ст. було там 206 дом. і 1,625 жит., дерев'яна церква з 1740 р., церк.-прих. школа, волость. За переписом 1911 р. в К. було 1,946 жит., волость, одноклясова школа, фельдшерський пункт, горілчана крамниця. До великої зем. власности належало там 1,402 дес.

КУТИ, с, Володимирський пов., Свинюхська вол., 47 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 49 дом. і 339 жит. В 1570 р. с. К. належало до Якова Колпівського, який платив з К. від 15 дим. 8 город., а в 1577 р. Прусилівський платив з того ж села від 9 дим., 8 город., а в 1583 р. від 12 дим. і 4 город, та 1 дорічного колеса. На ґрунтах села 2 кургани. В одному з них знайдено два орнаментовані горшки і бронзові нараменники, спіражі і бляшки (О.Ц., 1936 р.)

КУТИ, с, Володимирський пов., Бережецька волость. В кінці 19 ст. було там 44 дом., 275 жит.

КУТИ, хут., Володимирський пов., Крименська вол., 110 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 26 дом. і 140 жит.

КУТИ, с, Крем'янецький пов., Шумська вол., 41 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 114 дом. і 780 жит. В 19 ст. село К. належало до Д. Менжинського і Стопницького. В документах село згадується в 1570 р. разом зі селом Залужжем, яке тоді належало до Федора Войничча, а в 1583 р. до Федора Боговита, який платив від нього за 12 дим., 7 город, і 1 попа, з чого видно, що в с. К. була тоді церква. За переписом 1911 р. до великої зем. власності в К. належало 255 дес. На ґрунтах села часті знахідки пам'ятників з камінного віку і середньовіччя (О. Цинкаловський. Записи, 1937 р.).

КУТИ, кол., Луцький пов., Щуринська вол. В кінці 19 ст. було там 11 дом. і 49 жит. Місцевість під тією назвою згадується там в 1577 р., як село Торчинського замку, з якого платили Дорогостайські від 10 дим. і 1 город.

КУТИ ЗАЛІСЬКІ, кол., Рівенський пов., Тучинська волость, 38 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 40 дом. і 336 жит.

КУТКИ, с, Звягельський пов., Березівська вол., 43 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 137 дом. і 829 жит., дерев'яна церква з 1776 р., церк.-прих. школа з 1860 р., цегельня. В околиці виступають залежки червоного граніту.

КУТИСЬКА або **КУТИСЬКІ**, с, Крем'янецький пов., Вишгородецька вол., 64 км. від від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 70 дом. і 500 жит., дерев'яна церква з 1874 р., на могилках. В 1618 р. належало до Олександра і Анни Порицьких і було спустошене татарами. Останньо в кін-

ці 19 ст. була там велика зем. власність, яка належала до Жешчевських.

КУТИЩЕ, с, Звягельський пов., Любарська вол., 106 км. від Звягеля, над р. Вербкою. В кінці 19 ст. було там 104 дом. і 574 жит. Село положене при старому тракці з Любара до Чуднова. В кінці 1867 р. було там 44 доми, а в кінці того ж ст. фільварочної землі було 293 дес.

КУТКИ, с, Звягельський пов., Березівська вол. В половині 19 ст. було там 230 селян і 672 дес. селянської землі. Колись величезні простори земель і лісів належали до Станислава Любомирського, від нього частина перейшла до Хічевських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в К. належало 388 дес.

КУТРИВ, с, Лубенський пов., Берестецька вол. над р. Стиром, 62 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 93 дом. і 587 жит., дерев'яна церква св. Юрія з 1761 р. Село згадується в 1545 р. в описі Луцького замку, де була городня Микити і Якова Кутровських. В 1565 р. Федора Требуховська купила третю частину села від Микити Кутровського і сестри його Анни. В 1577 р. Федір Дялинський платив з К. і Марви від 14 дим., 5 город, і 2 город. В 19 ст. К. належав до Ожаровських (Пам'ятники ч. 4, від ст. 2 до 116).

КУХАРИ, с, Ковельський пов., Велицька вол. (в документах Хухари), 43 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 44 дом. і 297 жит.

КУХЕЦЬКА ВОЛЯ, с, Пінський пов., недалеко від р. Веселухи, притоки р. Струмінь. Село при тракці до м. Любешова в глухій поліській околиці, багатій в луги і болота. Колись с. К.В. належало до походячої з татарів родини Ордів. В половині 19 ст. була там волость двадцяти сіл, 3,100 жит. До фільварку належало ПО волоків (= 30 моргам або 16 гектарам землі, міра прийнята в 15 і 16 ст. в Литві й Україні).

КУЦА, фільв., Лубенський пов., Млинівська вол. — 2 доми і 51 жителів.

КУЧАЧИНСЬКИЙ ХУТР або **ЖУЖЕЛЬ**, Звягельський пов., Емельчинська вол. Було там в кінці 19 ст. 30 чиншових селянських хат, земля належала до Емельчинського ключа Уварових.

КУЧМАНСЬКИЙ шлях. Старий шлях, яким від півдня, через Поділля татарські загони вдиралися до Галичини і на Волинь.

КУЧІВКА, с. Заславського пов., над р. Кучівкою, яка розливається тут у два стави, 44 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 44 дом. і 304 жит. За переказом назва села походить від слова „Куча” або буда, в яких з огляду на часті і нищівні напади татарів, проживали місцеві селяни, бо хати їх майже щороку були нищені і палені татарськими загонами.

КУЧКАРІВКА, с і кол., Луцький пов., Полонська вол., 3 км. від Луцька. На початку 20 ст. в селі було 26 дом. і 193 жит., а на колонії 19 дом. і 115 жит. Належало в 19 ст. до Годлевських. До великої зем. власности належало 179 дес.

КУЧКИ або **КУЧКІВ**, с, Володимирський пов., Тарицька вол., 39 км. від Володимира, над р. Лугом. В кінці 19 ст. було там 28 дом. і 166 жит. В 1545 р. село К. належало до володимирських владик Саме село ділилося на кутки: В Новака, Буцоли, В Сосновського, Баденник, Скляр, Широка, Тарахані і Вили. Урочища в полях: В Пажерах, За Юзиком, Під гаєм. Через село перепливали безіменна річка. Була там колись коршма, яка належала до фільварку. Село оточене великими лісами.

КУЧКОВА ГРАНЬ, уроч., Пінський пов., на границі зі Стелинською волостю (Рев. пуш і переход.).

КУЧМАНІВКА, с, Заславський пов., Жарковська вол., 33 км. від Заслава. Село при р. Гоморі. В кінці 19 ст. було там 140 дом., 747 жит., дерев'яна церква, трьохкупольна, покрита гонтами з 1888 р., а при ній стояла ще стара церква з 1758 р. і була в стані руїни, церк.-прих. школа. В церкві переховувався великий архів, а в ньому багато рідкісних стародруків. Село колись належало до кн. Сангушків.

КУШНИРІВКА, с, Старокост. пов., Моначинська вол. В кінці 19 ст. було там 78 дом. і 481 жит. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 249 дес. В 19 ст. село належало до Бодовських.

КУШЛИН, с, Крем'янецький пов., Борсуковецька вол. Село над р. Горинню, 15 км. від Крем'янця (в документах часто під назвою Кушнин). В кінці 19 ст. було там 245

дом. і 776 жит., дерев'яна церква з 1887 р., на місці старої з 17 ст. Згадка про К. з 1545 р. як маєток кн. Дмитра Вишневецького, з якого кн. Дмитро давав до роботи при крем'янецькому замкові своїх людей (Пам'ятники, т. 4, від ст. 2 до 201 і 209). За переказом людности К. і сусідньої місцевості Добрілівки. При кушлинській церкві зберігалися старі документи і стародруки. В 18 ст. К. належав до гр. Плятерів, пізніше до Катербурзького ключа гр. Ожаровських.

КІНЕЦЬ ПЕРШОГО ТОМУ.

Олександр Цинкаловський

Народився Олександр Цинкаловський 9 січня 1898-го року, в давній столиці Волині, Володимирі. Від свого дідуся по матері він з дитячих літ придбав зацікавлення місцевою старовиною. Гімназійну науку почав у Ковлі, а закінчив в Казані, куди закинула його в 1914 році евакуація перед австрійсько-німецькими арміями.

По революції повертається в Україну, а по відході фронту вертається до свого рідного Володимира і стає працювати учителем в селі Осмиловичі. Використовує свій побут для етнографічних та фольклорних студій. По усталізації повоєнного життя восени 1925 року записується на новостворений православний богословський факультет Варшавського університету.

Спеціалізується там в церковній історії та християнській археології, доповнюючи свої знання слуханням лекцій археології на гуманістичнім факультеті та відвідування музеїв і архівів Варшави. Там знайомиться зі знайомим польським археологом Антоневичем, який, побачивши зацікавлення студента, запропонував йому співпрацю в Державному Археологічному Музеї у Варшаві.

Ставши співробітником Державного Музею, Цинкаловський був делегований цим музеєм на Волинь, Полісся та Підляшшя для збірки археологічних та історичних пам'яток, а якщо знаходилися фонди, то й для переведення невеликих археологічних розкопок. Цинкаловський скоро починає публікувати висліди своїх знахідок і стає знайомим у науковому світі. Працюючи для Державного Музею у Варшаві, що давало йому фонди і потрібні службові папери, Цинкаловський рівночасно нав'язує тісні зв'язки з Музеєм Наукового Товариства імени Шевченка, Національним Музеєм та Митрополічим Архівом у Львові, куди передає знайдені цінні українські пам'ятки, документи та рідкісні стародруки. По закінченню студій, магістер О. Цинкаловський стає членом Польського Археологічного Т-ва, та згодом членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Публікує свої знахідки в наукових журналах „В'ядомосці Археологічне" та в Записках НТШ-а.

З початком 1936 року Цинкаловський стає директором Волинського Музею при Кременецькім Ліцею і займає це становище до приходу німців на Волинь.

За німецької окупації він переїжджає до Варшави і вертається до праці в Археологічнім Музею, де керує волинським відділом.

Утікаючи з палаючої Варшави подається на захід, а по війні поселяється в Кракові. Там знаходить працю в

„Домі Книжки“, що дає йому нагоду бачити усі книжкові новинки.

Улаштувавшись, починає займатися своєю улюбленою археологією та публіцистикою, помішуючи свої розвідки в фахових польських виданнях, в літературнім додатку до українського варшавського тижневика „Нашого Слова“, у варшавськiм Українськiм Календарі, в Православнім Календарі, що виходив у Варшаві та в закордонних виданнях Америки та Канади, його статті були помішувані в „Літописі Волині“ та видавані окремим виданням Інститутом Дослідів Волині. А щоб не дрочити „предержаших властей“, для своїх українських праць, писаних по війні, уживає псевдоніму О. Волинець та О. Бужанський.

Але найбільш плодovitими і успішними були роки його праці перед Другою світовою війною, коли він, повний енергії міг працювати в терені, а що мав щасливу руку, то відкрив багато, до того часу незнаних археологічних стоянок та городищ. У тих роках він опрацював археологічну мапу Волині та Волинського Полісся з точним позначенням знайдених пам'яток різних культур. Тоді він усталив, на основі археологічних даних західні границі українських племен на Холмщині та Підляшші. Він також, після довгих студій та обсервацій терену знайшов городища літописних Червенських Городів та знайшов городище передлітописної столиці держави волинян, легендарний город Червень над рікою Гучвою. Як визначний дослідник, він брав участь в археологічних з'їздах у Варшаві, Львові, Києві та Ленінграді, на яких виголошував наукові доповіді, більшість яких одначе не були опубліковані. Був дуже добрим промовцем і знаменитим оповідачем.

По війні, не маючи доступу до давніх теренів досліду, він починає займатися дослідженням старовини Лемківщини. На Лемківщині він проводить усі свої вакації, досліджуючи та фотографуючи церкви, оселі та рештки лемківської культури. В бібліотеці та архівах Кракова вишукує матеріяли для історії Волині та Волинського Полісся для задуманої праці, завершення своїх дослідів: **„Історично-Географічного Словника Волині і Волинського Полісся“**.

З більших його праць треба згадати „Матеріяли до праісторії Волині і Волинського Полісся“ видану (польською мовою) Польським Археологічним Товариством у Варшаві 1961 року, „Старовинні Пам'ятки Волині“ видана Т-вом „Волинь“ в Торонті в 1975 р. з бібліографією його праць. Але найбільша його праця (понад 1,000 сторінок, машинопису) згадуваний вище „Історично-Географічний Словник Волині і Волинського Полісся“ над

якою він працював понад 30 років і остаточно приготував до друку ще в 1969 році не побачила світу за життя автора. Спроба видати цю працю в Києві академічним видавництвом, після довгих проволочок, не вдалася через несприятливий соціально характер праці, та не узяв до уваги розвитку Волині за радянських часів. Остаточно цей словник узявся видати Інститут Дослідів Волині у Вінніпезі.

Д-р Ол. Цинкаловський був дуже активним і працьовитим дослідником старовини та дуже плодотворим публіцистом, його перу належить цілий ряд археологічних, історичних та етнографічних розвідок, що торкаються його улюбленого терену: Волині, Волинського Полісся та Підляшшя, що розкидані по різного роду періодиках в українській та польській мовах.

Останні роки свого життя Цинкаловський хворів, не міг активно працювати і тільки порадкував свій величезний архів, що лишився у його дружини в Кракові.

Як бачимо з його життєпису життєвий шлях покійного був ані простий ані легкий, але Ол. Цинкаловський мав цінний дар жити в згоді з людьми і талант вміти пристосуватися до існуючих обставин і використовувати їх для служби рідному народові, усвідомлюючи його та пригадуючи йому його славу минувшину.

Похований славної пам'яті Олександр Цинкаловський на православному кладовищі „На Волі" у Варшаві.

Володимир Шиприкевич